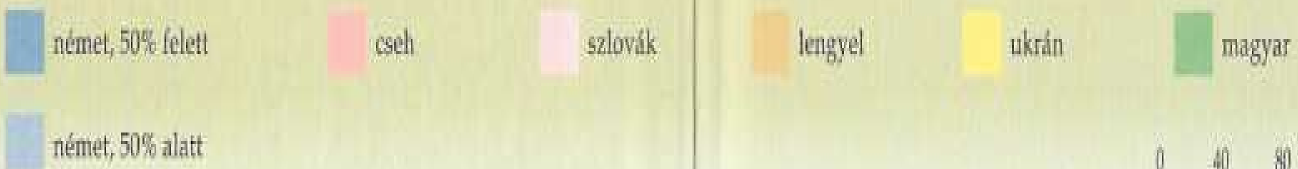
CSEHSZLOVÁKIA
1938-ban

NÉMET BIRODALOM
LENGYELORSZÁG
AUSZTRIA
MAGYARORSZÁG
ROMÁNIA
CSEHSZLOVÁKIA
Szudéta-vidék
Kárpátalja
Felvidék
Teschen
DREZDA
Wroclaw
Krakkó
Lviv
Aussig
Reichenberg
Karlsbad
Eger
Marienbad
PRÁGA
Kolín
Pilsen
České Budějovice
Brünn
Olmütz
Ostrava
Zsolna
Trencsén
Besztercebánya
Zólyom
Nyitra
Pozsony
Eperjes
Kassa
Ungvár
Munkács
Huszt
Linz
BÉCS
BUDAPEST
Elba
Neisse
Odera
Visztula
San
Moldva
Morva
Vág
Garam
Duna
Tisza

DAVID FABER

München

A megbékítési politika válsága

1938

Park Könyvkiadó

A fordítás alapjául szolgáló kiadás:

David Faber: Munich. The 1938 Appeasement Crisis Simon & Schuster, Pocket Books, 2009

Fordította Szántó Judit

A fordítást szakmai szempontból ellenőrizte Bihari Péter

A 9., 10. és 11. fejezet első mottóját (Masefield, Henderson, MacDiarmid) Rakovszky Zsuzsa fordította

ISBN 978-963-355-178-3

Szerkesztette Szalay Marianne A szöveget gondozta Markwarth Ágnes Műszaki szerkesztő Kuha Zulejka és Rochlitz Vera A belső oldalakat tervezte és tördelte Köböl Vera

Anyámnak ciki emlékszik a Birch Grove-i cseh menekültekre

Előhang

Heston

ÜGYÉSZ: Mr. Chamberlain, Ön ellen az a vád' hogy 1938. szeptember 30-ának estéjén illetlen módon, mindössze egy darab papírba öltözötten közszemlére tette magát otthona, a Downing Street 10. ablakában, és azt kiáltozta: „Becsülettel kivívott béke! Becsülettel kivívott béke!" Bűnösnek vallja magát, vagy ártatlannak? CHAMBERLAIN: Magam sem tudom.

Alán Bennett: Negyven év múltával, 1969

1938. szeptember 30-a, péntek derült, napsugaras késő nyári nap volt. Egész délután hatalmas tömegek gyülekeztek a Londontól nyugatra eső hestoni repülőtéren; sokukat a reggeli lapok részletes tudósításai csalták a helyszínre. Nemsokára Neville Chamberlain, a miniszterelnök tér majd meg diadalmasan, miután Münchenben találkozott Adolf Hitlerrel, a németek vezérével és kancellárjával. „BÉKE!" - harsogta világgá a Beaverbrook tulajdonában lévő Daily Express főcíme, bő hét centi magas betűkkel, a brit újság címlapján valaha látott legnagyobb betűfokozattal.[1] „Nem volt még győztes csatából megtérő hódító - ömlengett a The Times -, akinek fejét dicsőbb babér övezte volna."[2] „LONDON HESTONBA JÁRUL" című különtudósításában az Evening News részletesen ismertette a repülőtér legcélszerűbb autós, buszos és vasúti megközelítését. A London központjától a közeli Cranfordba vezető főútvonalakon megnövelték az autóbuszjáratok számát, és kisegítő személyzetet rendeltek ki a Hounslow West nevű metróállomásra, hogy megbirkózzanak a District és Piccadilly vonalakon érkező tömegekkel.[3]

A hestoni repülőtér tizenöt kilométerre nyugatra esett Londontól, és 1929-ben nyílt meg mint magánkézben lévő repülős klub. 1936 júniusáig a British Airways napközbeni utasforgalmát szolgálta ki első számú repülőtérként; ettől kezdve a szolgáltatásokat a frissen korszerűsített gatwicki reptérre helyezték át. Az áradások miatt azonban

Gatwickben a kifutópálya újra meg újra víz alá került, Croydonra pedig, ahol a British Airways átmenetileg menedékre talált, többnyire köd telepedett, így aztán 1938 májusában a járatok visszatértek Hestonba. Mindazonáltal a repülőn történő utazás még mindig a kiváltságos kevesek viszonylag ritka luxusa volt, Heston pedig nyugodt, vidékies környezetben épült, megfelelő távolságban

London egyre terjeszkedő elővárosaitól.[4] Ahogy teltek a várakozás órái, a nagy nyugati főút egyre zsúfoltabb lett, olyannyira, hogy az autók számának szaporodtával a repülőtérhez vezető szűk bekötőutakon mindkét irányban leállt a forgalom. Számos érdeklődő, aki a fél világért sem akart volna lemaradni Chamberlain hazatérésének pillanatáról, egyszerűen otthagyta kocsiját az út mentén, és inkább gyalog tette meg az utolsó kilométert.

Öt órakor már több ezer néző dugaszolta el a bekötőutakat, vagy szorongott a repülőteret körülvevő kerítés előtt. A rendőrség csakhamar kénytelen volt lezárni a reptér közvetlen környékének útjait, és csak azokat engedte át, akik hivatalos rendőri passzust mutattak fel. Addigra azonban már sokan bejutottak, és órák óta várakoztak. A kapu környékén ott állt a közeli Eton College százhúsz diákja, akik „saját kezdeményezésükre kértek és kaptak eltávozási engedélyt", és rögtönzött díszőrséget alakítottak a fő terminálhoz vezető, fasorral szegélyezett úton.[5] Mások a reptér épületeinek tetejére másztak fel, vagy a leszálló-pályákat elhatároló, facövekekből és kötélből álló korlátoknál gyülekeztek. Magán a kifutópályán VIP-ek tekintélyt parancsoló serege gyűlt össze, élén Clarendon grófjával, aki a Lord Chamberlain, a főkamarás címét viselte; ő képviselte a királyt, és ezért már jókor befutott. Körülötte várakozott a londoni polgármester, Sir Harry Twyford, válogatott miniszterek, valamennyi domínium főbiztosa, továbbá a francia és az olasz nagykövet, valamint a német ügyvivő társaságában.

Csak Halifax grófja, a külügyminiszter és neje voltak meggondolatlanul kevéssé előrelátóak. Sir Alexander Cadogan, a külügyminiszter állandó helyettese ment értük Eaton Square-i otthonukba, de a tébolyító forgalomban nagyon lassan haladtak. Hestonhoz közeledve a napsütést hirtelen, de annál erősebb zápor váltotta fel, és Cadogannek egy adott szakaszon a rossz oldalon kellett vezetnie, miközben alig látott keresztül a szélvédőn. Hestontól úgy ötszáz méterre Cadogan egy repülőgép távoli zajára figyelt fel: gyorsított hát, és robogva tört utat magának a kapuknál tolongó sokaságban. A külügyminiszter ezalatt rendőri engedélyét lobogtatta a boldogtalan ügyeletes rendőrök felé. Öt óra 38 perckor a váratlan felhőszakadástól bőrig ázott tömeg is hallhatta a repülőgép motorjainak bömbölését, néhány pillanattal később pedig már az ezüstös gép körvonalai is kirajzolódtak a vastag, szürke felhőrétegen.

A szóban forgó gép a British Airways flottájának legeslegújabb szerzeménye volt, egy Super-Lockheed 14, hívójelére nézve AFG-N, amelyet szeptember

elején szállított le az Egyesült Államok. Alig két héttel korábban, szűzrepülése alkalmából, új távolsági rekordot állított fel: megállás nélkül alig több mint tíz óra alatt repült Stockholmig és vissza. Néhány nappal korábban ez a gép vitte Chamberlaint is második német-országi látogatására. A miniszterelnöknek ez élete csupán második repülőútja volt: Kölnön át tartott a Rajna menti Bad Godesberg felé. Később így számolt be a kormánynak visszatéréséről.

Azon a reggelen a folyó vonalában repültem el London fölött, és azt képzeltem, hogy egy német bombázó repül a nyomunkban. Ekkor eltűnődtem, hogyan védhetnénk meg az alant elterülő sok ezer otthont, és rájöttem: nem vagyunk abban a helyzetben, hogy igazoljuk egy mai háború elindítását egy holnapi háború elhárítása érdekében.[6]

Alig sorolt be Cadogan a kifutópályán várakozó többi kocsi mellé, földet ért a miniszterelnök gépe, amelyet egy második, azonos gép követett, fedélzetén a kísérettel, Chamberlain munkatársaival. Mindkét gép a várakozó méltóságok, tudósítók és nézők tömege felé gurult. Talán a heves zápor miatt tűnt úgy, mintha a pilóta neki akarna rontani a fő terminálnak. Végül egy közeli hangár mellett állt meg, rákényszerítve a fogadóbizottságot, hogy hol futva, hol csak sietve tartson lépést az eseményekkel. Amikor az ajtó kicsapódott és Chamberlain megjelent, a tömeg előbbre lódult. Hosszú, fárasztó utazás állt a miniszterelnök mögött, ő azonban felajzottnak látszott, és kalapját lengette az egybe-sereglett, éljenző sokaság felé,[7] Halifaxnek pedig ezt harsogta:

- Megszereztem! Megvan![8]

A gép lépcsőjének aljánál a miniszterelnököt elsőként Lord Claren-don üdvözölte, aki egy levelet is átnyújtott neki.

- A királytól! A királytól!

A sokaságon izgatott moraj futott végig. Másodiknak Lord Halifax jelent meg a lépcsőnél, ő levette cilinderét, és kezet rázott a miniszter-elnökkel.[9]

Miközben a várakozó újságírók gyűrűbe fogták Chamberlaint, egykettőre előkerültek a fényképezőgépek és a mikrofonok, hogy rögzítsék szavait. A BBC, amelynek közvetítését Richard Dimbleby tévériporterre bízták, betört a többiek felszerelései közé, hogy Chamberlain beszédét a rádió élőben közvetítse, miközben a televízió és a híradó kamerái megörökítették a

fejleményeket, hogy még aznap este bemutassák a felvételeket. Chamberlain néhány pillanatnyi szünet után szózatot intézett a tömeghez.

- Csupán két dolgot szeretnék mondani - kezdte.[10]

Először is e szorongással teli napok alatt mind én, mind feleségem rengeteg levelet kaptunk - támogató, elismerő, hálás leveleket; ki sem fejezhetem, mekkora bátorítást merítettem belőlük. Meg szeretném köszönni a brit népnek mindazt, amit tett. Közölni szeretném továbbá, hogy a csehszlovák probléma most kivívott megoldása nézetem szerint csak előjátéka egy átfogóbb megegyezésnek, amelyben egész Európa megtalálhatja a maga békéjét.

Idáig érve beszédében, Chamberlain újabb szünetet tartott, majd szivarzsebéből egy papírlapot vett elő, gondosan széthajtogatta, és magasra emelte, hogy a tömeg is lássa.

- Ma délelőtt újabb megbeszélésünk volt a német kancellárral, Herr Hitlerrel - folytatta -, és ezt a papírt mindketten aláírtuk. Néhányan önök közül talán hallottak már a tartalmáról, de azért szeretném felolvasni.

Mi, a német Vezér és Kancellár és a brit miniszterelnök, ma újabb megbeszélést tartottunk, és egyetértettünk abban, hogy az angol-német kapcsolatok kérdése mind országaink, mind Európa számára elsőrendű fontosságú. A tegnap este aláírt egyezményt és az angol-német tengeri megállapodást úgy tekintjük, mint amelyek jelképezik kettőnk népeinek óhaját, hogy soha többé nem viselnek háborút egymás ellen.

E szavak hallatán a gondosan megtervezett nyilatkozat hátralévő része beleveszett a tömeg ovációjába, majd a Fór he's a jolly goodfellow és a Rule Britannia[1] lármás előadásába.[11]

A király kézzel írt levele azonnali meghívást tartalmazott.

Kedves Miniszterelnököm,

Lordkancellárommal küldöm ezt a levelet, hogy felkérjem, jöjjön egyenesen a Buckingham-palotába, hadd fejezzem ki személyesen legőszintébb szerencsekívánataimat sikeres müncheni látogatása alkalmából. Jelen levél addig is a legmelegebben köszönti honi földön azt a férfiút, aki türelmével és elszántságával kivívta a brit birodalomban élő honfitársainak maradandó

háláját. Őszinte hálával, György Rí[12][2]

Halifax helyet foglalt a hátsó ülésen Chamberlain mellett, akit megrohant a várakozó sokaság; lovas rendőrökre volt szükség, hogy a kocsinak utat vágjanak. Az etoni diákok éljeneztek, gyerekek százai lobogtattak miniatűr brit zászlókat, a nők virágot dobtak be a kocsi nyitott ablakán. A tizenöt kilométeres út Londonig másfél órát vett igénybe, és ahogy később maga Chamberlain felidézte, az utakat „a legkülönbözőbb osztályokhoz tartozó emberek szegélyezték, akik rekedtre kiabálták magukat, felugrottak a kocsi felhágójára, ököllel verték az ablakokat, és benyúltak rajtuk, hogy kezet rázzunk".[13]

A Buckingham-palotánál ugyanaz a látvány fogadta az érkezőket, mint Hestonban: a délután folyamán itt is tömegek verődtek össze. „Nem törődve a szakadó esővel - jelentette a The Times -, csak álltak egymáshoz zsúfolódva, és boldogan, mert a szívük telve volt megköny-nyebbüléssel, és mélységes hálát éreztek a férfiú iránt, aki megszabadította őket a lelkűkre nehezedő nyomástól." Mire beköszöntött az alkony, nőttön-nőtt a várakozás feszült izgalma. Negyed hétkor megérkezett a Downing Streetről Mrs. Annié Chamberlain. Amikor délelőtt a parkban szokásos sétáját végezte, nagy tömeg éljenezte meg; sok nőn annyira úrrá lettek az érzelmek, hogy elaléltak. Egyszer csak elállt az eső, és a Buckingham-palota fölött szivárvány jelent meg, amit „egyesek kedvező előjelnek tekintettek". Fél órával később végre feltűnt Chamberlain kocsija. Az autósok dudáltak, a tömeg pedig megszállta a palota kapui előtti térséget, alig hagyva egy szűk sávot az autónak. Amikor a miniszter-elnök eltűnt a palota útvesztőiben, a tömeg skandálni kezdte:

- Chamberlaint akarjuk! Chamberlaint akarjuk![14]

Néhány másodperccel 7 óra előtt, a bőrig ázott tömeg messzehangzó kiabálása közepette kinyílt a Buckingham-palota erkélyére vezető hatalmas, kétszárnyú ajtó. Elsőnek a király és a királyné lépett ki, őket követte a miniszterelnök és Mrs. Chamberlain. Pár percig mind a négyen széles mosollyal integettek a sokaságnak, miközben egy, a palotán kívül álló tűzoltókocsira szerelt hatalmas reflektor ibolyaszín sugara világította meg őket. A tömegnek hamarosan megjött a hangja: dalegyveleget adott elő, benne a Fór they are jolly goodfellows, a Rule Britannia és a nemzeti himnusz dallamaival. A király intett Chamberlainnek, hogy lépjen előbbre, és két teljes percen át a miniszterelnök egymaga sütkérezett a reflektorfényben és a tömeg imádatában.[15] „Nagy nap

volt - írta György anyjának, Mária királynénak. - A miniszterelnököt, akárcsak mindnyájunkat, fellelkesítette küldetésének eredménye, és amikor megjelent, nagy ováció fogadta."[16]

Amikor Chamberlain elhagyta a palotát, ismét nagy tülekedés támadt a kocsija körül. A sofőr lassan végighajtott a Maiion, majd elérte a White-hallt, ahol ugyancsak órák óta sereglettek össze az emberek. Az eső ellenére farsangi volt a hangulat. A sarkokon nagy forgalmat bonyolítottak le a zászló- és szuvenírárusok, valamint az esti újságok rikkancsai, akik azt kurjongatták:

- Első számú nemzeti hős!

A sokezres tömeg nyughatatlan volt, de jóindulatú. Az időt régi kedvenc számok, például az 0 God our help in ages pást és a Pack upyour troubles éneklésével ütötték el. Megrohantak mindent és mindenkit, akiami a híres fekete ajtóhoz érkezett, így a virággal megrakodott három nagy teherautót is. Végre aztán Chamberlain autója is behajtott a Downing Streetre. Ekkorra már olyan szorosan zsúfolódtak egymáshoz az emberek, hogy megafont használó lovas rendőröknek kellett szűk utat nyitniuk a miniszterelnök kocsijának, amelynek felhágóján is egy-egy rendőr állt. A tízes számú ház kapujához érve a Chamberlain házaspár alig tudott kiszállni. Pityergő nők kiáltozták:

- Köszönjük! Köszönjük!

A kormány tagjai, akik maguk is csak nagy üggyel-bajjal közelítették meg a Downing Street-i kaput, egybevegyültek a tömeggel. Végül Chamberlainéknek sikerült átverekedniük magukat a sokaságon, és bejutottak a rezidencia viszonylagos biztonságába.[17]

Ám a bejárati előtér majdnem ugyanolyan népes volt. Amikor a miniszterelnök felküzdötte magát az egyik első emeleti ablakhoz, parlamenti magántitkára, Lord Dunglass kiabálást hallott:

- Állj ki az ablakba, Neville, és beszélj „korunk békéjéről"!

Chamberlain megpördült, és indulatosan felelt:

- Ilyesmivel nem foglalkozom.

Ám az ugyancsak emberek által megszállt lépcső valamelyik fokán

meggondolta magát.[18] Eszébe jutott Disraeli híres megjegyzése, amikor a berlini béke megkötése után, 1878 júliusában ő tért vissza a Downing Streetre. Este 7 óra 27 perckor Chamberlain egy nyitott első emeleti ablakból integetett a tömegnek.

- Beszélj! Beszélj! - bömbölte a sokaság.

Chamberlain felemelte a kezét, és csendet kért.

Kedves barátaim, történelmünkben másodszor tért meg Németországból

a Downing Streetre a becsülettel megkötött béke. Hitem szerint ezzel megvalósult a korunknak szóló béke. Szívünk mélyéből köszönjük nektek.

Ennek hallatán a tömeg ismét egyetértőn felmorajlott. Chamberlain szünetet tartott, majd utoljára fordult hallgatóságához.

- Most azt javaslom, térjetek haza - jelentette ki -, és pihenjetek nyugodtan ágyatokban.[19]

Hitler felismeri a nagy esélyt

Németország számára így szólt a kérdés: hol nyerhet a legtöbbet a legalacsonyabb áron? (...) Németország problémáját csak erőszakkal lehet megoldani, ez pedig járulékos kockázat nélkül lehetetlen. (...) Arra a visszavonhatatlan elhatározásra jutottam, hogy Németország élettérproblémáját legkésőbb 1943 és 1945 között megoldom. (...) A csehekre mérendő csapás „villámgyors" kell hogy legyen, s akár már 1938-ban sor kerülhet rá.

Adolf Hitler, Birodalmi Kancellária, 1937. november 5.

Angliában emberek tömegeinek merőben téves elképzelésük van arról, hogy valójában mit jelent a nemzetiszocializmus. Máskülönben kevésbé hangsúlyoznák a nácik diktatúráját, és sokkal fontosabbnak tartanák azt a nagyszabású társadalmi kísérletet, amelyre Németország vállalkozott.

Sir Nevile Henderson 1937. június 1-jén, a Német-Angol Társaság díszvacsoráján

Egy ideig a Führer körül forgott a beszélgetés: erényeiről, művészi, romantikus, érzékeny alkatáról. Nagyon derűs és gondtalan volta hangulat.

Lord Halifax, Berlin, 1937. november 17.

Berlinben 1937. november 5-én, egy pénteki napon, jellegzetesen tél eleji, hideg és szürke volt az idő. Hitler, tőle szokatlan módon, a városban tartózkodott. Ahogy ugyanezen év nyarán André François-Poncet francia nagykövet, rangidős európai diplomata külügyminiszterének elpanaszolta, Hitler „egyre kevesebb időt szentel a közügyeknek”, ehelyett „szívesebben van huzamosabban obersalzbergi házában, és sokkal kevesebbet a fővárosban". Általában örömest hagyja a belpolitika főbb területeit azokra, „akik az ilyen ügyeket kisajátították”, míg ő maga „annyira, amennyire, a külpolitikával foglalkozik, elsősorban pedig új és grandiózus építkezési tervekkel; különösen Berlin megszépítése tölti be a képzeletét".[1] Ezen a napon sem ígérkezett semmi, ami megtörte volna a városban „Diplomatstrasse"-ként ismert kerület fölött lebegő nyugalmat.

Délben dr. Joseph Goebbels propagandaminiszter gyakori szokásához híven megtette a Wilhelmstrassén a rövid utat a propagandaminisztérium és a Birodalmi Kancellária között, hogy Hitlerrel ebédeljen, s aztán délután folytassa munkáját, és eltűnődjön a megvitatott témák tömkelegén. Az utóbbi hetekben szemet szúrt neki, hogy Hitler egyre többet foglalkozik Csehszlovákiával, de aznap ebéd közben megegyeztek, hogy noha a csehekre most mindenfelől nyomás nehezedik, Németország még nincs cselekvésre alkalmas helyzetben. Egyetértettek Hjalmar Schacht gazdasági miniszter ügyében is, akinek Hitlerrel szembeni régi keletű ellenállása hamarosan kényszerű lemondásához fog vezetni. Goebbels végül átgondolta, hogy a Führer a délután folyamán vezérkari megbeszélést tart majd.[2]

így is történt: alkonyaikor a hadsereg, a haditengerészet és a Luft-waffe vezetői, valamint a védelmi miniszter megjelentek a Birodalmi Kancellárián. Ők is rutinszerű megbeszélésre számítottak. Az utóbbi hetekben Erich Raeder tengernagy, a haditengerészet főparancsnoka növekvő aggodalmának adott hangot, amiért a fegyveres erők között egyenlőtlenül osztják el a nyersacélt: a Luftwaffe részesül előnyben a haditengerészet rovására. Raeder energikusan terjesztette ügyét a védelmi miniszter, Werner von Blomberg tábornagy elé; arra hivatkozott, hogy a roppant szükséges tengeri terjeszkedést komolyan akadályozza a szállítmányok hiánya. Blomberg a maga részéről Hitlert

sürgette, hogy hívjon össze értekezletet a vita eldöntésére, és amikor a Führer vonakodva rábólintott, a meghívókat is Blomberg küldte szét a három fegyvernem főnökének. Amikor Raeder megérkezett, Göring gyanús nyájassággal félrevonta, és megnyugtatta, hogy ő már a délután folyamán megbeszélte Hitlerrel az ügyet. A tanácskozás legfőbb célja az volt, hogy felgyorsítsák a fegyverek fejlesztését, különösen pedig hogy „nyomást gyakoroljanak báró Werner Fritsch tábornokra (a hadsereg főparancsnokára), mivel Hitler elégedetlen volt a hadsereg újrafelfegyverzésével".

Senki sem értette azonban - még maga az érintett sem -, miért kapott meghívást a külügyminiszter, Konstantin von Neurath báró is. Göring később azt állította, hogy Hitler neki elmagyarázta: „nem akarta, hogy az összejövetel túlságosan katonainak hasson", és azt remélte, von Neurath jelenléte, elsősorban Fritsch szemében, kiemelné, milyen fontos „a külpolitikai helyzet szempontjából"[3] az újrafelfegyverzés ügye. Valószínűbb azonban, hogy Hitler tudott a külügyminiszternek mondandójával kapcsolatos ellenérzéseiről, és a tanácskozásban eszményi alkalmat látott arra, hogy nyíltan figyelmeztesse von Neurathot. A megbeszélés délután negyed ötkor, Hitler dolgozószobájában kezdődött, s az említetteken kívül csak Friedrich Hossbach ezredes, Hitler vezérkarának a fegyveres erőket képviselő rangidős adjutánsa volt jelen; ő az asztalnál főnökével szemben foglalt helyet. A válogatott hallgatóság csakhamar felismerte, hogy itt nem szokványos összejövetelről van szó. A megbeszélendő kérdés, kezdte a Führer, olyan fontos, hogy ilyen esetben minden más országban plenáris ülésre hívnák össze a kormányt, ő azonban éppen a téma súlya és a megkövetelt titkosság miatt vetette el ezt a lehetőséget. Ahogy ünnepélyesen rámutatott, „mondanivalója alapos megfontolás, valamint a hatalomban töltött négy és fél év tapasztalatainak gyümölcse". Halála esetén tekintsék szavait végakaratának és testamentumának, azaz „testamentarische Hinterlassenschaft"-jának.[4]

Az asztal körül ülőknek elakadt a lélegzetük, és minden szem Hitlerre tapadt - „még Göring is feszült volt". Hossbach felmérte, hogy nagy jelentőségű kérdésekről lesz szó, tehát sietve előkapta naplóját, és jegyzetelni kezdett.[5] Az ifjú adjutáns meghitt bizalmasa és csodálója volt Ludwig Beck tábornoknak, a vezérkar főnökének, akit nem hívtak meg az összejövetelre. Hossbach előtt azonban ismeretes volt, hogy Beck kritikusan szemléli Hitler nagyívű külpolitikáját, és főleg az aggasztja, hogy Németország közép-európai akciói általános háborúba torkollhatnak, amelyet a németek szükségképpen

elveszítenek majd. Az adjutáns tehát úgy gondolta: a várható nagy horderejű nyilatkozat írásba foglalása Becket felettébb érdekelni fogja.

Egykettőre kiderült, hogy Hitler olyan témát feszeget majd, amelyet bizalmas környezete már ismer. Június 24-én Blomberg „szigorúan bizalmas" utasítást bocsátott ki a három főparancsnok számára. Mindössze négy példány járt körbe, és akik átvették, rögtön felismerték, hogy maga Hitler sugallta. Blomberg eleve hangsúlyozta, hogy Németországnak elméletileg semmilyen irányból nem kell közvetlen támadástól tartania.

Mindazonáltal a politikailag cseppfolyós világhelyzetben, amelyben meglepő incidensek sincsenek kizárva, a német fegyveres erők állandó készültségére van szükség (...), hogy a politikailag kedvező alkalmakat felmerülésük esetén katonailag ki lehessen használni. Az 1937-38-as mozgósítási időszakban a fegyveres erőknek egy lehetséges háborúra való felkészítése során ezt kell szem előtt tartani.

A háborúra két jól körülírt eshetőség forgott fenn, és mindkettő tervei már jócskán előrehaladott állapotban voltak. Először is kétfrontos háborúra volt kilátás, amelynek legfőbb színtere Nyugaton lesz, és valószínűleg a franciák hirtelen támadása váltja ki; kódolt neve Fali Rőt; vagyis Vörös terv lesz. A második eshetőség is hozhat magával kétfrontos háborút, de az első számú hadszíntér ebben az esetben délkeleten lesz, a kódolt név pedig Fali Grün, azaz Zöld terv. Ez az opció agresszívebb jellegűnek ígérkezik.

A keleti háború meglepetésszerű német hadművelettel kezdődhet Csehszlovákia ellen, hogy kivédjük egy fölényben lévő ellenséges koalíció azonnali támadásának esélyét. A szükséges körülményeket, melyek egy ilyen akciót politikailag és a nemzetközi jog szempontjából is indokolttá és elfogadhatóvá tesznek, előzetesen kell megteremteni.

Csehszlovákiát „a kezdet kezdetétől ki kell kapcsolni", vagyis meg kell szállni. Ráadásul több, „különleges esetre szóló" forgatókönyvet kell kidolgozni, köztük az Ottó-tervet, amely fegyveres beavatkozást robbantana ki Ausztriában, amennyiben bármilyen kísérlet történne arra, hogy az ifjú emigráns trónkövetelőt, Habsburg Ottót visszahelyezzék a trónra.

Hogy kihasználjuk az osztrák nép belpolitikai nézetkülönbségeit, felvonulást szervezünk nagyjából Bécs irányába, és minden ellenállást megtörünk.[6]

November 5-én a Birodalmi Kancellárián Hitler, szokásától eltérően, először kész szöveget olvasott fel, majd ennek részleteit kezdte taglalni.

A német politika célja az, hogy biztonságba helyezze és megőrizze a faji közösséget (Volksmasse), és növelje azt. Ezért minden az élettéren (Lebensraum) múlik.

A német faji közösség több mint 85 millió főre terjed ki. Létszámuk és a lakható európai tér szűk határai következtében a közösség szorosan tömörülő faji magot alkot, olyat, amilyennel más országban nem találkozunk, és ennélfogva természetes módon foglalja magában a jogot egy más népekénél tágasabb élettérre. Németország jövője tehát teljes egészében azon múlik, hogy megoldja a szükséges élettér kérdését.

Az eddigi legnagyobb veszélyt, amely a német fajra leselkedett, Európa politikai klímája jelentette, ezért meg kellett állítani a németség ausztriai és csehszlovákiai hanyatlását, mi több, puszta németországi fenntartása is támogatásra szorult. Az élettér bővülése híján „terméketlenség lépett fel, nyomában pedig társadalmi jellegű zűrzavarok". Hitler a továbbiakban ismertetett, majd sorra elvetett több lehetséges megoldást. Az autarkia avagy önellátás a nyersanyagok terén csak korlátozott, az élelmiszer-ellátás terén pedig megoldhatatlan lenne. Ugyanígy reménytelen a német gazdasági növekedést egyedül a világgazdaságban való nagyobb részesedéstől várni, még akkor is, ha az egész világra kiterjedő újrafelfegyverzés nyomán fellendülés következnék be. Éppígy nem állna rendelkezésre megfelelő élettér, nyersanyag vagy élelmiszer holmi eldugott gyarmatokon -még azokban sem, amelyekre Németország joggal tartana igényt. Az odavezető tengeri utakat Nagy-Britannia ellenőrzi, ő maga pedig elvi alapon utasítja el azt a „liberális-kapitalista" nézetet, miszerint az élettér nem Európában, hanem Németország első világháború előtti gyarmatain keresendő.

Miután ezeket a lehetőségeket elvetette, Hitler rátért gondolatmenetének lényegére.

A különféle korok - Római Birodalom, brit birodalom - történelme bebizonyította, hogy terjeszkedésre csak akkor kerülhet sor, ha kockáztatnak, és az ellenállást letörik; a visszaesések szükségszernek. Korábbi időkben soha nem létezett élettér gazda nélkül, és ma sem létezik ilyen: a támadó mindig

valamilyen tulajdonosba ütközik. Németország számára így hangzik a kérdés: hol juthatna hozzá a legnagyobb nyereséghez a legolcsóbb áron?

Világos volt, hová képzeli a szónok az ellenállás fészkét. Németországnak „két gyűlölet fűtötte ellenlábassal: Nagy-Britanniával és Francia-országgal kell számolnia, akiknek húsában tüske az Európa szívében található német kolosszus". Nagy-Britannia azonban a hanyatlás és a dekadencia állapotában van, és csak mások segítségével védhetné meg gyarmatbirodalmát. Franciaország helyzete erősebb ugyan, és gyarmatainak köszönhetően katonai potenciállal is rendelkezik, ám belpolitikai nehézségei jelentősen meggyengítették. A konklúzió tehát így hangzik:

Németország problémáját csak erővel lehet megoldani, és ez minden időkben kockázattal járt. (...) Ha a következő fejtegetés alapjául elfogadjuk az erő alkalmazását, vállalva az ezzel járó kockázatokat, akkor még mindig válaszra vár a kérdés: mikor és hogyan?[7]

Hitler, akit mindig feszélyezett, ha íróasztal mögül kellett beszélnie, ezen a ponton felemelkedett, járkálni kezdett a helyiségben, majd végül szétvetett lábbal megállt. Három lehetséges forgatókönyvet vázolt fel, ahogyan új területek erőszakos módon megszerezhetők. Bevezető érvelése egész stílusára jellemző volt. E szerint „az idő nincs Németország pártján, márpedig létfontosságú, hogy legkésőbb 1943-45-ben cselekedjünk". Ezt követően már túl késő lenne ahhoz, hogy Németország nagyszabású újrafelfegyverzési programjából és a belőle következő viszonylagos fölényből hasznot húzzanak. Bizonyos fegyverek már nem lennének titkosak, a besorozott tartalékosok idősebbek lennének, és a külföldi árucsere elmaradásának következtében élelmezési válság is felléphetne. Ugyanakkor a náci mozgalom vezetői is öregednének, a születésszám csökkenne, és romolhatna az életszínvonal is - mindent egybevetve nagyon is valós kilátás nyílt „a rendszer potenciális gyengülésére". Ha ő maga még életben lesz, rendíthetetlen elhatározása, hogy a németek élettérproblémáját legkésőbb 1943-45-ben megoldja.[8]

Volt még két lehetséges forgatókönyv, amely arra kötelezhetné, hogy korábban cselekedjen. Ha Franciaországot oly súlyosan megviselné a belviszály, vagy oly mélyre süppedne egy másik hatalommal vívott háborúba, hogy a francia hadsereggel egy Németországgal való konfliktus esetén számolni sem kellene, akkor „itt lenne az ideje a csehek elleni akciónak".

Ha háborúba keveredünk, első célunk szükségképpen az lesz, hogy egyszerre foglaljuk el Csehszlovákiát és Ausztriát; így háríthatjuk el bármilyen, a Nyugat elleni hadművelet esetén az oldalba támadás veszélyét.

(...) Nagy-Britannia és valószínűleg Franciaország is hallgatólagosan már leírta a cseheket, és belenyugodott a ténybe, hogy ezt a kérdést a kellő időben Németország fogja rendezni.

Hitler feltételezése részint azon alapult, hogy Nagy-Britanniának valószínűleg nehézségei támadnak a birodalmon belül, elsősorban Írországban és Indiában, részint pedig nemigen lesz kedve újabb hosszadalmas európai háborúba bonyolódni. Másfelől egyre valószínűbb, hogy Franciaország, tekintettel a Földközi-tenger vidékén a spanyol polgárháború miatt folyamatosan fennálló feszültségre, „egyre közeledik a háborúhoz", esetleg szövetségben Nagy-Britanniával, és szinte bizonyosan Olaszország ellen. Hitler tehát eltökélte, hogy bármikor, akár már 1938-ban is, kihasználja ezt a háborús konstellációt, miközben „a csehek és Ausztria elleni támadásunk időpontját szükségképpen az angol-fran-cia-olasz háború menetétől tesszük függővé". Következésképpen, figyelmeztette hallgatóságát, a Csehszlovákia elleni támadást „villámsebesen" (blitzartig schnell) kell majd végrehajtani.[9]

Az utóbbi hónapokban Hitler, akárcsak egy kikosarazott szerelmes, mindinkább kiábrándult Nagy-Britanniából. Álma a két ország esetleges szövetségéről, amelynek keretében egymás között osztoznak meg a világon - amely álmot Nagy-Britannia és Olaszország Abesszínia miatti háborújának képzete ihlette -, végleg szétfoszlott: világossá vált, hogy Hitler reményeivel ellentétben Nagy-Britanniának kevéssé vagy egyáltalán nem áll szándékában megmérkőzni Mussolinival. A Führer tehát arra a következtetésre jutott, hogy „egyfelől Nagy-Britannia látszólagos hajlandósága Németország engedményekkel való megbékítésére merő színjáték, amellyel csupán el akarja választani Németországot Olaszországtól, másfelől Németország elleni mélyen gyökerező gyűlölete ellenére Nagy-Britannia túl gyenge a harchoz".[10] Ezzel szemben mindinkább csodálta Olaszország erejét, amiért Abesszínia lerohanása ügyében sikeresen dacolt mind Nagy-Britanniával, mind a Népszövetséggel.

Miután két órán át talpon volt, Hitler befejezte beszédét. Nem voltak illúziói szavai sokkoló hatását illetően, így csalódást sem érzett. Hallgatóságát mintha főbe kólintották volna. Ahogy Hossbach feljegyezte, „a Führer csupa márvány

és aranyozás irodájára súlyos csend telepedett", és mindenki azon volt, hogy kerülje a többiek tekintetét.[11] Hossbach ugyan jegyzőkönyvében sokkal kevesebb teret szentelt a beszédet követő vitának, mégis nyilvánvaló, hogy az is eltartott vagy két óráig, és „a tiltakozás élessége, ahogy váltakozó arckifejezéséből megítélhettem (...), nem tévesztette el Hitlerre tett hatását".[12] Meggyőzőképessége ez egyszer cserbenhagyta. Blomberg, Fritsch és von Neurath egyaránt kifejezte aggodalmát, bár hozzá kell tenni: nem mintha megrázta volna őket a Führerrel szembeni heves erkölcsi ellenérzés. Jól ismerték Hitler Lebensraum-terveit, és sem Ausztria bekebelezése, sem Csehszlovákia megtámadása nem volt újdonság számukra. Az újdonság, amely sokkolta őket, Hitlernek az a felvetése volt, hogy Németország, céljai elérése érdekében, már ilyen korán éljen az erejével. A Führer első ízben javasolt tábornokainak konkrét időrendet a két szomszédos ország elleni agresszióhoz - olyan akciót szorgalmazott, amelyre Németország a jelenlévők szerint katonailag siralmasan felkészületlen volt, és amely törvényszerűen vezetne egy háborús vereséghez.

Elsőnek Blomberg, majd Fritsch szólalt fel. Azt fejtegették, hogy a körülményektől függetlenül létfontosságú, hogy elkerüljék a Franciaország és Nagy-Britannia elleni háború kiprovokálását. Fritsch felhívta a figyelmet a francia hadsereg erejére, és kijelentette: a franciák katonai fölénye elegendő ahhoz, hogy alpesi határai mentén háborúba bocsátkozzék Olaszországgal, és egyidejűleg a Rajna-vidéken is offenzívát indítson Németország ellen. Blomberg súlyos fenntartásokat hangoztatott a németek nyugati erődítményeinek gyengeségével kapcsolatban, aláhúzva a délkeleti cseh erődítmények viszonylagos erejét, „amely súlyosan akadályozná támadásunkat". A végén még von Neurathnak is megjött a hangja: megkockáztatta a véleményt, miszerint Hitlernek a Nagy-Britannia, Franciaország és Olaszország közti, állítólag küszöbönálló háború valószínűségét illető optimizmusa téves is lehet. Hitler azonban kőkeményen kitartott amellett, hogy „1938 nyara az az időpont, amely szerinte alkalmas erre". A felvetésre, miszerint Nagy-Britannia és Franciaország a Hitler által vártnál élénkebb érdeklődést tanúsíthat a középeurópai politikai fejlemények iránt, a vezér csupán megismételte korábbi állítását: „ő igenis meg van győződve a britek érdektelenségéről".[13]

Miután néhány percen át felületesen vitáztak a kérdésről, amely miatt a tanácskozást tulajdonképpen összehívták, a résztvevők fél kilenckor kibotladoztak a fagyos berlini estébe. Raeder, aki a jelek szerint

nem igazán vett részt a Birodalmi Kancellárián rendezett megbeszélésben, Nürnbergben később - feltehetően az akasztófa elkerülése érdekében -azt állította: „Akkori határozott véleményem szerint a beszéd kizárólag Göring céljának (vagyis a fegyverkezés felgyorsításának] megvalósítását szolgálta (...), és a dolgok nem álltak olyan sötéten, mint ahogy lefestették őket. Magam semmiképpen sem hallottam olyan bejelentést, amely külpolitikánk alapvető megváltoztatására utalt volna."[14] A többi résztvevő tanúvallomása azonban mást bizonyít. Fritschet olyan mértékben nyomasztották Hitler sürgető javaslatai, hogy felajánlotta: lemond néhány nappal későbbre időzített, egészségügyileg indokolt egyiptomi vakációjáról. Hitler azonban megnyugtatta: nincs közvetlen kilátás háborúra. Von Neurath pedig később Nürnbergben azt vallotta: „Számomra teljesen világos volt, hogy Hitler terveinek irányultsága merőben agresszív jellegű. Beszéde rendkívüli módon feldúlt, mivel alapjaiban rengette meg azt az irányvonalat, amelyet külpolitikailag következetesen képviseltem."

Von Neurathot valóban annyira megrázta Hitler beszédének tartalma és hangneme, hogy az elkövetkező napokban állítólag „több ízben szívroham érte".[15] Mindazonáltal másnap, november 6-án még elég jó állapotban volt ahhoz, hogy felkeresse Fritschet és Beck tábornokot, a vezérkari főnököt, akit Hossbach már tájékoztatott a tanácskozásról, és akire a hallottak állítólag „megsemmisítőén"[16] hatottak. Az optimista szándék az volt, hogy „Hitlert meggondolásra késztessék", és megint csak Fritschre bízták, hogy egy, egyiptomi utazását megelőző obersalz-bergi találkozáson felhívja a Führer figyelmét Ausztria vagy Csehszlovákia megtámadásának katonai kockázataira. Von Neurathot is megbízták egy ilyen találkozó megszervezésével, hogy rámutasson a Hitler javaslataival járó politikai és diplomáciai bonyodalmakra.[17]

November 9-én a Führer valóban fogadta Fritschet, és bár megbeszélésükről nem maradt hátra feljegyzés, feltételezhetjük, hogy a hadsereg főparancsnoka megismételte azokat az érveket, amelyeket néhány nappal korábban a Birodalmi Kancellárián már kifejtett. A Führert azonban mindinkább ingerelte a terveivel szemben kibontakozó ellenállás, és egyből félresöpörte Fritsch aggályait. Amikor másnap Hossbach végre nekiláthatott a megbeszélésről készült jegyzetek megszerkesztésének, Hitler még megnézni sem volt hajlandó a művét, noha adjutánsa többször is megkérte rá. Süket fülekre talált von Neurath rimánkodása is, hogy a Führer, akárcsak Fritschet, őt is fogadja. Hitler hallani sem akart arról, hogy találkozzék a külügyminiszterével, ehelyett

berchtesgadeni hegyi menedékébe zárkózott hosszas pihenésre. Von Neurath január közepéig nem válthatott vele szót négyszemközt.

Volt egy személy, akit nem hívtak meg a Birodalmi Kancellárián rendezett tanácskozásra: Wilhelm Canaris tengernagy, a német katonai hírszerzés, az Abwehr főnöke. Magáról a megbeszélésről tudott ugyan, azt is tudta, hogy fontos volt, és meggyőződéssel hitte: őt tájékoztatni kellett volna az elhangzottakról. Azonban még hat nappal később sem hallott semmit, és úgy érezte, nem ismeri elég jól a megjelenteket ahhoz, hogy információt követeljen tőlük. így került november 11-én Beck irodájába; Beck iránt őszinte csodálatot érzett, és az utóbbi időkben egyre barátibb lett a kapcsolatuk. Mindkettőjüket mélységesen aggasztotta, hogy Németországot felkészületlenül rángatják bele a háborúba, ám Canaris, ahogy hírszerző tiszthez illik, először nem szólt semmit, mígnem Beck egyszer csak kibökte:

- Hitler a sírba viszi Németországot, és muszáj megállítani, amíg nem késő.

Beck épp csak átfutotta Hossbach jelentését az előző heti megbeszélésről, és most megmutatta Canarisnak is, aki rögtön felfogta a dokumentum jelentőségét. „Arca egyre komolyabb lett (...), és arckifejezése rávezette Becket, hogy Hitler terveit az admirális merő őrültségnek tartja/'

- Hitler a lehető legrosszabb feltételek között kezdeményez háborút, mivel egész álláspontja téves becsléseken alapul - kezdte Canaris.

Beck egyetértett vele.

- Meg kell törni a varázst, amivel a német népet megbénította.

- Ezt könnyebb mondani, mint megtenni - felelte Canaris. - Nem hiszem, hogy a legcsekélyebb esélye is volna egy fegyveres felkelésnek vagy országos lázadásnak. A rendőrség az SS kezében van, a tájékoztatás és a propaganda eszközeit a párt ellenőrzi. A többség véleménye a Führernek kedvez. Hogyan értethetjük meg a békeszerető német néppel, hogy Hitler tervei a vágóhídra viszik?[18]

November 12-én Beck írásba foglalta gondolatait, és írásművét megmutatta Blombergnek. Kétségbe vonta a pesszimista nézetet, miszerint Németország problémáit csak erőből lehet megoldani, és támogatta Schacht és von Neurath politikáját, miszerint a világkereskedelemben való fokozott részvétel sokszorta

előnyösebb a katonai terjeszkedésnél.

Vitán felül áll, hogy a franciák és a britek minden erejükkel tiltakoznak a német élettér vagy a német hatalom mindennemű kiterjesztése ellen.

Ám ezt a tiltakozást nem nevezhetjük sem visszavonhatatlannak, sem leküzdhetetlennek. (...) A politika a lehetséges művészete. Ezért sokkal jobb lenne, ha először kimerítenénk minden lehetőséget valamilyen egyezség létrehozására, különösen az egymás közti hatalmi kapcsolatok függvényében. Ráadásul ez a politika lenne az észszerűbb, még akkor is, ha a jövőben valamilyen konfrontációra kerülne sor.[19]

Bátor szavak valóban - hát még ha Hitler fülébe jutottak volna! Ám a mindig befolyásolható Blomberg már ettől függetlenül módosította álláspontját; korábbi kétségei rövid életűnek bizonyultak. Ez idő szerint már óvatosan megszellőztette a Führer terveit a Wehrmacht felsőbb káderei előtt; ekként karácsonykor új direktívát bocsátottak ki, amely részletezte a hadsereg átdolgozott mozgósítási terveit a Csehszlovákia elleni támadó - nem pedig védekező - háborúra vonatkozólag. Beck aggályai a hadsereg főparancsnokát kevéssé érdekelték.

1937. október 13-án elegáns meghívó kötött ki Lord Halifax, a Királyi Államtanács elnökének íróasztalán; feladója Eric Parker, a Field magazin főszerkesztője volt. A kísérőlevél arról tájékoztatta a címzettet, hogy a meghívót „Löwenstein herceg kívánságára (...) küldi a Német Vadászegylet", és a Berlinben hamarosan megnyíló Nemzetközi Vadászati Kiállításra szól. A rendezvény védnöke maga a birodalmi fővadász és legfőbb vadőr, Hermann Göring volt.[20] Halifax vadászszenvedélye és helyi kutyafalkájának, a yorkshire-i Middletonnak általa viselt gazdacíme közismert volt, és az események kiegészítő programja „nagy- és kisvadakra szóló vadászatot" ígért Kelet-Poroszországban, Pomerániá-ban, Mecklenburgban, Kumarkban, Sziléziában, Szászországban és Braun-schweigben. A kipipálandó többszörös választási lehetőségek „szarvasokat, őzeket, vaddisznókat, mezei és házinyulakat, valamint fácánokat" helyeztek kilátásba. Halifax eredetileg úgy tervezte, hogy szászországi rókavadászaton vesz részt november 10-én és 11-én.[21]

Másnap este Halifax a külügyminisztérium Milan Sztojadinovics jugoszláv miniszterelnök tiszteletére adott vacsoráján vett részt. Vacsora után kötetlen beszélgetésbe elegyedett Winston Churchill-lel és Anthony Eden külügyminiszterrel. Churchill később felidézte, hogy Halifax „minden hátsó gondolat nélkül elmesélte: Göring meghívta őt egy németországi vadászati eseményre, és azzal kecsegtette, hogy minden bizonnyal Hitlerrel is találkozhat. Hozzátette, hogy megbeszélte a dolgot a miniszterelnökkel, akinek nagyon tetszett a lehetőség, ő tehát elfogadta a meghívást." Churchill határozott benyomása az volt, hogy „Edén meglepődött, mint akinek nem tetszik az ügy",[22] és benyomását később maga a külügyminiszter is megerősítette, mondván, hogy kezdetben „nem volt elragadtatva, de nem látott elegendő okot a tiltakozásra".[23] Halifax azonban másképp értelmezte a beszélgetést; azt állította, hogy „némi, a Halifax-féle rókavadászattal kapcsolatos évődés, sőt az egész ötlet leszólása után" Edén továbbra is helyeselte a tervezett utazást, és megígérte, hogy szóba hozza Chamberlain előtt. A továbbiakban Halifax csak azután fogadta el a meghívást, „hogy mindketten biztattak, használjam ki az alkalmat".[24] Maga Chamberlain is úgy látta, hogy „Anthony (...) kifejezetten örülne a látogatásnak".[25]

Mihelyt a meghívó útjára indult, Sir Nevile Henderson, Nagy-Britan-nia nemrég kinevezett németországi nagykövete lelkesen fogadta Halifax látogatásának ötletét. A gazdag tapasztalatokkal rendelkező diplomata szerte a világon szolgált már, változatos és nemegyszer kényes posztokon. Különösen akkor aratott elismerést, amikor 1929 és 1935 között Belgrádban volt nagykövet, ahol „derék emberként és jó lövészként" tartották számon: részben ezen erények alapján épített ki konstruktív kapcsolatokat a diktátori hajlamú I. Sándor királlyal, valamint Pál régensherceggel. „Belgrádban fényesen megállta a helyét, és dicsőséget hozott nevére - írta neki Sir Robert Vansittart, a külügyminiszter állandó helyettese. - Most itt az ideje, hogy egy ideig a napos oldalon éljen, az első tizenegy között." Henderson nagy csalódására a „napos oldal először a Buenos-Aires-i diplomáciai perifériát jelentette, ami igencsak távol esett a „varázslatos európai belső körtől”.[26] Nem kellett azonban sokáig várnia, hogy „a válogatott tizenegyhez" csatlakozhasson.

Sir Eric Phipps, a távozó berlini nagykövet soha nem rejtette véka alá viszolygását a Hitlerrel való érintkezéstől. Mi több, Stanley Baldwin akkori miniszterelnöknek hosszú ideje sokan javasolták: „Ha az a politikánk, hogy közelebb kerüljünk Németországhoz, akkor minél hamarabb áthelyezzük

Phippset, annál jobb."[27] Hendersonról viszont azt tartották, hogy éppen azok a tulajdonságok vannak meg benne, amelyek révén egy diktátorral jó kapcsolatokat létesíthet. Egy korábbi nagykövet, aki Konstantinápolyban Henderson feljebbvalója volt, dicsérte az utóbbi „dzsiudzsicu diplomáciai módszereit";[28] és ironikus módon főképpen a marconán megbékítésellenes Vansittartnak volt köszönhető, hogy három jelölt közül végül Hendersonra esett a választás. Csakhamar kiszabadították Buenos Aires viszonylagos ismeretlenségéből, hogy 1937 áprilisában Berlinbe helyezzék. „Sir Nevile kiböjtölte Dél-Amerikát - jegyezte meg Vansittart. - Most elnyeri jutalmát."[29]

Henderson némi nyugtalansággal vágott neki a berlini küldetésnek; gyötörte az aggodalom, hogy „az egész diplomáciai szolgálat e nyilvánvalóan legnehezebb és legfontosabb posztján nem fog megfelelni". Ám erős fatalizmusának köszönhetően hamar ki csírázott benne a némiképp nagyképű feltételezés, miszerint „a Gondviselés éppen őt szemelte ki a küldetésre (...), hogy közreműködjön a világbéke megőrzésében".[30] Első találkozása Chamberlainnel csak elmélyítette meggyőződését, miszerint „Berlinben inkább a miniszterelnök, semmint a külügyminisztérium politikájának lesz személyes képviselője".[31] Követségi magántitkára később megerősítette, hogy Henderson valóban „nagyon pontos utasításokat kapott a miniszterelnöktől arra, hogy javítson Nagy-Britannia Németországhoz fűződő viszonyán, és alakítson ki jó kapcsolatokat a náci vezetéssel. Bár nem beszélt folyékonyan németül, rendkívül szorgosan ápolta jó viszonyát a német vezetéshez, buzgón dolgozott Chamberlain politikájának megvalósításán, és soha nem vonta kétségbe a miniszterelnöktől kapott utasításokat: szilárdan hitt helyességükben, és mindvégig lojálisán megvalósította őket".[32]

Henderson kifogástalanul öltözködő agglegény volt, valamelyes rigo-lyás beütéssel. Kinevezését mind Londonban, mind Berlinben meglepetés és némi aggodalom fogadta. Beosztottai zárkózottnak vagy éppen gőgösnek tartották, és ezt a hatást csak fokozta az ódivatú stílusban épült és berendezett nagykövetségi rezidencia, ez az „impozáns, sárgafehér, palladiói jellegű palota a Wilhelmstrassénak az Unter den Lin-denhez közeli végén".[33] Lényegében a nagykövet magánrezidenciája volt, személyzeti szobákkal és borospincével. A követségi tisztviselőknek összezsúfolva, állandó helyszűkével küzdve, az alagsorban kellett dolgozniuk. Hendersont irodavezetője, Ivone Kirkpatrick „emberséges főnöknek tartotta, akivel élvezet dolgozni". Kirkpatrick ugyanakkor felismerte, hogy „új rezsim" van születőben, és Henderson

„eltökélt szándéka, hogy nyájassággal szelídíti meg Hitlert".[34] A katonai attasé „nőtlen és csípős nyelvű főnökként"[35] jellemezte, míg titkára így írt róla: „Régi vágású diplomata, jó fellépésű, udvarias modorú. Nem egy intellektuális alkat, nem is ravasz vagy kifinomult, de igen kitartó, és vállalni meri meggyőződését. Az ostobákat ki nem állhatja."[36]

Nem telt bele sok idő, hogy Henderson feltűnést keltsen. Megérkezése után egyik első nyilvános kötelessége volt, hogy felszólaljon egy vacsorán, amelyet a Német-Angol Társaság rendezett a tiszteletére. Házigazdája Szász-Coburg és Gotha hercege volt, akinek társaságában kellemesen érezte magát, mivel Etonban iskolatársak voltak.[37] A hallgatóságban azonban jelen volt Heinrich Himmler SS birodalmi vezető is, továbbá Viktor Lutze, a barnainges náci rohamosztag, az SA vezérkari főnöke, Erhard Milch tábornok, Göring légügyi minisztere és Alfréd Rosenberg, a náci párt főideológusa. „Angliában - közölte hallgatóságával Henderson - emberek tömegeinek merőben téves elképzelésük van arról, hogy valójában mit jelent a nemzetiszocializmus. Máskülönben kevésbé hangsúlyoznák a nácik diktatúráját, és sokkal fontosabbnak tartanák azt a nagyszabású társadalmi kísérletet, amelyre Németország vállalkozott."[38] A beszéd némely brit újságnál megszerezte Henderson-nak „a mi náci berlini nagykövetünk" gúnynevet,[39] míg William Dodd berlini amerikai nagykövet arról panaszkodott, hogy Henderson valójában „tájékoztatta a német kormányt, hogy amennyiben Hitler elfoglalná Ausztriát és Csehszlovákiát, Anglia nem emelne kifogást".[40]

Akár hozzájárult Henderson vadászati jártassága a kinevezéséhez, akár nem, annyi bizonyos, hogy hamarosan a vadászszenvedélytől ugyancsak megszállt Göring közeli barátja és rendszeres vendége lett.

Valamilyen okból azonban senki sem utalt a közismert tényre, miszerint Hitler irtózott minden terepsporttól. Henderson döbbenten fedezte fel, hogy az európai országok közül egyedül Nagy-Britannia nem képviselteti magát a küszöbönálló vadászati kiállításon, és gyorsan hozzálátott, hogy a brit külügyminisztérium hathatós segítségével „minden igényt kielégítő" kollekciót állíttasson össze a világ legkülönbözőbb tájairól származó trófeákból, köztük olyanokból is, amelyeket a király és a királyné ejtett el.[41] Közben egyre sürgette Halifaxet, hogy fogadja el a meghívást, és Halifax, némi kezdeti időhúzás után, október 21-én végre meg is érkezett. Előzőleg azt írta: reméli, hogy „lát majd valamit abból, ami Németországban sportnak számít", ám

tapintatosan arra hivatkozott, hogy orvosi tanácsra „magam inkább nem fogom elsütni a puskát, mivel ezelőtt egy vagy két héttel megerőltettem a vállamat" - azaz csak mint néző lesz jelen.[42]

Október végén Henderson Londonba látogatott, ahol a főhadiszállását a Piccadillyhez közeli Brown's Hotelben rendezte be. A vezető politikusok között, akikkel tárgyalni akart, ott volt Hugh Dalton, az árnyékkormány külügyminisztere is. „Nem tett rám túl jó benyomást sem politikai intelligenciájával, sem jellemével - jegyezte fel Dalton, aki a találkozó előtt útbaigazítást kért Franf ois-Poncet-tól. A francia diplomata elpanaszolta, hogy „Henderson túlságosan közeledik a nácikhoz". Henderson maga úgy reagált, hogy hosszadalmas szónoklatban lepocskondiázta elődje, Phipps tevékenységét, mondván, hogy „annak kinevezése egyáltalán nem felelt meg a célnak". Hozzátette, hogy Berlinbe érkezve „mindent lehetetlen állapotban talált; (...) közszájon forgott, hogy a német fővárosban nem is létezik brit nagykövetség, mert az csupán a quai d'Orsay[3] egyik fiókja." Daltont elöntötte a düh. „Nem volt sem gentlemanhez illő, sem valami okos dolog, hogy egy vadidegen előtt ócsárolja elődjét" - írta. A megingathatatlan Henderson ekkor azt javasolta, hogy hívják meg Göringet Londonba - „egy kis hízelgés, egy új rendjel, más egyenruha és néhány nap egy vidéki angol kúriában csodákat művelhetne vele".

Aznap este Dalton találkozott Edennel a képviselőházban, és figyelmeztette a külügyminisztert, hogy berlini nagykövete „részletesen ecsetelte mindazon engedményeket, amelyeket szerinte a németeknek fel kellene ajánlanunk". Edén „kissé bosszúsan", de nyugodtan így felelt: „Bárcsak ne tálalná ezt ki mindenkinek, akivel találkozik."[43] Mindenesetre nem tartott sokáig, hogy Edén felismerje: Henderson kinevezése súlyos hiba, sőt, ahogy később nevezte, „nemzetközi szerencsétlenség" volt, noha akkoriban „senki sem látta előre, miféle nézeteket fog vallani". Henderson, panaszolta, „ahelyett, hogy figyelmeztette volna a nácikat, szüntelenül és gyakran az ő jelenlétükben mentségeket talált ki számukra".[44] Ahogy egy másik ekkori külügyminisztériumi tisztség-viselő megjegyezte, Henderson „már-már Hitler hozzánk helyezett nagykövete lett, ahelyett hogy bennünket képviselt volna Hitlernél".[45]

Henderson londoni látogatása alatt fény derült egyfelől a brit külügyminisztérium, másfelől a Downing Street nézeteltéréseire Halifax tervezett látogatását illetően. Chamberlaint időközben szinte hatalmába kerítette

az utazás terve, valamint a Halifax és Hitler közti reménybeli találkozás; az utóbbiban „az európai megbékélést szolgáló széles távlatú terveim"[46] döntő elemét látta. Miután felkereste a miniszterelnököt a Downing Streeten, Henderson lelkendezve mesélte el Halifaxnek: „Ahogy a miniszterelnök tegnap megfogalmazta, az Ön látogatása merőben új aspektust öltött", s remélhetőleg „megnyit egy olyan utat, amelyen haladás érhető el".[47] Henderson, Halifax és Eden egy további, a külügyminisztériumban tartott megbeszélése azonban merőben más következtetésre jutott. Edén figyelmeztette Halifaxet, hogy berlini tartózkodása alatt ne tegyen mást, „csak hallgassa, amit mások beszélnek, és legföljebb intő kommentárokat fűzzön Ausztria és Csehszlovákia ügyéhez". Ugyanakkor „nyomatékosan utasította Sir N. Hendersont: kövessen el minden tőle telhetőt, hogy elvegye a németek kedvét az említett két államban történő intervencióról". Mindent el kell követni, hogy „álláspontunkat illetően Németország csak találgatásokra legyen utalva".[40]

A Berlinbe visszatérő Henderson azt tapasztalta, hogy a látogatás előkészületei nem zajlanak olyan simán, mint remélte. Edén már célratörően figyelmeztette a nagykövetséget, miszerint „nyilvánvalóan nem lenne kívánatos, hogy Lord Halifax elfogadja ezt a meghívást, hacsak nem volnánk a lehetőség határain belül bizonyosak afelől, hogy néhány mérvadó személyiséggel találkozhat".[49] Hitler maga azonban nem volt hajlandó elkötelezni magát. Még mielőtt november 5-én megtartotta volna beszédét a Birodalmi Kancellárián, külügyminisztere, von Neurath elpanaszolta Hendersonnak: a Führer „már annyiszor közeledett eredménytelenül Nagy-Britanniához, hogy ezúttal talán nem látná indokoltnak, hogy belecsapjon az oly kelletlenül kinyújtott kézbe". Erre a zsarolási kísérletre a brit külügyminisztérium hűvösen reagált. „A németek úgy vélik majd: mi sürgetjük, hogy a kancellár fogadja őt (mármint Lord Halifaxet)" - mondta jegyzőkönyvbe William Strang, a Központi Ügyosztály vezetője, míg Sir Orme Sargent helyettes államtitkár kifejtette, hogy „csöppet sincs ínyére ez a kunyerálás Hitler meghívásáért".[50]

Az történt, amit von Neurath a saját kárán már megtapasztalt: a Birodalmi Kancellárián lezajlott tanácskozás után Hitler bezárkózott berchtesgadeni otthonába, duzzogva, amiért tábornokai és külügyminisztere negatívan viszonyultak a terveihez. Egyáltalán nem állt szándékában, hogy visszatérjen Berlinbe egy számára érdektelen találkozás kedvéért, kiváltképp, ha az, bármily lazán is, összefügg egy vadászati kiállítással. Az egyre aggodalmasabb Henderson és londoni feljebbvalói közti további lázas

sürgönyváltás egyértelművé tette, hogy amennyiben Halifax találkozhat a Führerrel, neki kell elzarándokolnia annak hegytetőn álló hajlékába. A probléma az volt: hogyan tüntesse fel a találkozót úgy, mintha meghívták volna, és ne ő tolakodjon be a vonakodó Hitlerhez. Henderson vigaszképpen készséges szövetségesre talált von Neurath külügyminiszter személyében, aki november 5-én oly nyílt borzadállyal hallgatta végig Hitler britellenes kirohanását, és most kétségbeesetten kereste a lehetőséget, hogy személyesen férkőzzön közel a Führerhez, és tisztázza vele a Nagy-Britanniával folytatandó béketárgyalások általánosabb kilátásait.

Hendersonnak von Neurath először elmagyarázta, hogy Hitler - „aki mindenáron szeretne még néhány napig Felső-Salzburgban pihenni" -a jelek szerint szívesen fogadná Halifaxet Berlinben, de csak november végén, amikor a vadászati kiállítás már bezárt; ellenkező esetben a magas vendégnek vállalnia kellene a hosszú utazást Berchtesgadenbe.[51] A brit külügyminisztériumnak november 7-én küldött sürgönyében Henderson támogatta ezt a javaslatot, kijelentve, „ki sem tudom fejezni reményem, hogy hozzájárulnak a kancellártól Lord Halifaxnek ajánlott időpont elfogadásához. Szilárd meggyőződésem hogy jelen alkalmat nem szabad elszalasztanunk". Felajzottan ecsetelte, hogy Göring előző nap azzal biztatta: „ritkán hallotta Herr Hitlert lelkesebben méltatni a Nagy-Britanniával elérendő egyetértést" - ha ez igaz, akkor Göring megjegyzése szégyenletesen arcátlan volt, hiszen alig néhány órával korábban hallgatta végig a Führer kirohanását a Birodalmi Kancellárián. Henderson a továbbiakban azt a bizarr javaslatot tette, hogy amennyiben a vadászati kiállítás „valóban nélkülözhetetlen ürügyül szolgál a látogatáshoz", akkor a tervezett bezáráshoz képest talán meg lehetne hosszabbítani. Vansittart szemében ez már több volt a soknál; és a sürgöny kapcsán fel is jegyezte, hogy Henderson „fölöttébb naiv". Annál pontosabban ítélte meg Vansittart a Berlinben Nagy-Britanniával szemben ez idő szerint táplált hangulatot, amely legjobb esetben is „szélsőségesen változékony", de valószínűbb, hogy „ellenséges, mind Hitler, mind az általa meghatározott sajtó részéről".[52]

Edén, aki valamilyen népszövetségi ügyben öt napot Brüsszelben töltött, november 6-án este tért vissza Londonba, és korántsem volt elragadtatva, amikor megtudta, hogy mind Henderson, mind a Downing Street a játékszabályok folyamatos változtatása ellenére tovább erőltette Halifax utazását. A külügyminiszter eleve vonakodva egyezett bele a látogatásba, akkor is abban a tudatban, hogy az úti cél Berlin lenne, és ürügyül a kiállítás

megtekintése szolgálna. „Az események pontosan abba az irányba haladtak, amelyet el szerettem volna kerülni" - jegyezte fel később.[53] Kurta üzenetet küldött Hendersonnak, amelyben figyelmeztette a nagykövetet: „jelen pillanatban legfontosabb, hogy a német kormányt semmi se bátorítsa ama feltevésre, miszerint Őfelsége kormánya bárminemű megegyezést tervezne a kelet- és közép-európai nemzetek függetlenségének rovására".[54] Két nappal később Edén ismét kilépett a pástra: csípősen jegyezte meg Hendersonnak, hogy a javaslat, miszerint Hitler csak a kiállítás bezárása után fogadná Halifaxet, „a látogatást egészen más színben tüntetné fel, sőt brit szempontból legfőbb előnyétől fosztaná meg". Ha Halifax látogatásának legfontosabb célja a Hitlerrel való találkozás lenne, az „akkora publicitást és találgatásokat keltene, ami szinte bizonyosan hiteltelenítené a nem hivatalos kapcsolatfelvétel látszatát".[55]

November 7-én este Edén londoni otthonában a hivatali órákon túl magánjellegű találkozóra gyűlt össze egy zárt társaság, „amely a külügyminisztérium csaknem teljes döntéshozó elitjét képviselte". A megjelentek közt volt Lord Cranborne államminiszter, Olivér Harvey, Edén magántitkára, Sir Alec Cadogan, ekkoriban a rangidős miniszterhelyettes, Sir Orme Sargent helyettes államtitkár, William Strang, a Központi Ügyosztály vezetője és Rex Leeper, a sajtóosztály vezetője.[56] A megbeszélés a folyamatban lévő külügyminisztériumi ügyek széles skáláját érintette, így Olaszországot (Abesszínia olasz részről történt megszállásának esetleges elismerését), Spanyolországot, valamint Németországot is; az összejövetel legfőbb célja azonban egyértelmű volt. „Miközben mindenki pártolta a Hitlerhez való közeledést, és a javaslatot egy kétoldalú politikai nyilatkozat kibocsátására (...), egyikünk sem helyeselte a Halifax-féle látogatás gondolatát, nem utolsósorban a veszély miatt, hogy hihetően hangzó, de homályos képet nyújt majd Hitlerről, amely elaltatja a kormány éberségét".[57] Az idő igazolta a fenti aggodalmak jogosultságát.

Ekkorra Chamberlaint már mindinkább frusztrálta Halifax német-országi utazásának kínosan lassú szervezése. Hogy erről kik tehetnek, afelől nem voltak kétségei. „Ez idő szerint minden tervem félresikerül"[58] - panaszolta egyik lánytestvérének. Amikor először értesült a külügyminisztérium ellenállásáról, „valóban elborzadtam (...) újabb alkalom megy veszendőbe. De ez a külügy... Komolyan mondom! Csak az alkalmat várom, hogy egy hosszú rúddal felkavarjam!"[59] November 8-án a Downing Streetre rendelte Edent, ám

Harvey szerint ez a megbeszélés „nagyon rosszul sikerült". A miniszterelnök leginkább azt nehezményezte, hogy „a külügy soha nem tett igazi kísérletet arra, hogy összejöjjön diktátorokkal" - amely kritikát Edén minden bizonnyal bóknak tekintette.[60] Amikor másnap visszautazott Brüsszelbe, a külügyminiszter sürgönyözött Londonba; e szerint „európai pozíciónk és a honi közvélemény szempontjából lényeges, hogy ne keltsük azt a benyomást, mintha futnánk a német kancellár után".[61] Cranborne-t Chamberlainhez menesztették, hogy kifejtse neki ezt az álláspontot, ő azonban csak annyit jelentett, miszerint „a min.eln. és Halifax szilárdan eltökélte, hogy a látogatás megvalósul, azt se bánva, hogy H. rátukmálja magát Hitlerre, és hogy mit szólnak majd a németek, amiért ilyen mohón szaladunk utánuk".[62]

November 9-én este Chamberlain felszólalt a londoni Guildhallban rendezett főpolgármesteri banketten, és a külügyekről szóló hosszú részletbe erős célzást szőtt. Megígérte, hogy a Német- és Olaszországhoz fűződő viszony „a kölcsönös barátság és megértés alapjára" fog épülni, mivel azonban minden jövőbeli egyezség reményteljesebben valósulhat meg nem hivatalos megbeszélések, semmint hivatalos nyilatkozatok révén, ő tartózkodni kíván „a téma további taglalásától".[63] így aztán másnap délután senkit sem lepett meg, amikor a londoni Evening Standard kései kiadása ezt a merész főcímet hozta: „LORD HALIFAX NÉMETORSZÁGBA MEGY!" Noha a beszámoló a címlapon a második helyre szorult Ramsay MacDonald korábbi miniszterelnök halála mögött, amely egy Dél-Amerikába tartó óceánjáró fedélzetén következett be, a hír hatása így is jelentős volt.

Az Evening Standard úgy értesült, hogy készülnek a tervek Lord Halifax-

nek, a Királyi Államtanács elnökének küszöbönálló németországi látogatására. Herr Hitlerrel is találkozik majd. Javasolják, hogy a napirenden

az angol-német kapcsolatok is szerepeljenek.[64]

Aznap este Chamberlain felszólalt a Konzervatív Képviselők 1922-es Bizottságának a Savoyban rendezett éves vacsoráján. Megígérte, hogy „baráti gesztust" tesz majd Németország felé, és bejelentette, hogy „Lord Halifaxet elküldi, hogy találkozzék Hitlerrel". Chips Channon feljegyezte, hogy „a min.eln. szavait ujjongás fogadta, és amikor leült, hosszan és zajosan éljenezték".[65]

Chamberlainnek igencsak jól jött, hogy a látogatás híre nyilvánossá vált. „Halifax látogatása miatt alaposan meggyűlt a bajom a külüggyel - zsörtölődött nővérének. - Elmondhatom, hogy az út minden mérföldjéért küzdenem kellett. (...) Ám szerencse a balszerencsében, hogy a hír valamiképpen kiszivárgott, s végül megakadályozta a visszavonulást, és azóta a csata a Halifaxnek adandó utasítások körül tombol."[66] Chamberlain itt arra a vitára célzott, amely az esetleges hivatalos angolnémet nyilatkozat pontos szövege körül dúlt. A németek ragaszkodtak annak hangsúlyozásához, miszerint Hitler nem küldött semmilyen meghívást - azaz ahhoz a forgatókönyvhöz, amelytől Edén tartott. Eközben a brit külügyminiszter támogatói is felmérték, hogy a látogatás immár elkerülhetetlen, és keservesen siránkoztak, amiért „a min.eln. és Halifax oly sietősen erőltették a dolgot A. E. távollétében, jól tudva, hogy A. E. nem

helyesli". Még Harvey, Eden lojális magántitkára is több ízben sürgette főnökét, hogy fenyegetőzzön a lemondásával.[67] Az Eden aggodalmairól lábra kelt szóbeszéd könnyedén eljutott a Daily Expresshez, amely azt jelentette, hogy a Halifax útjával kapcsolatos elhatározás „a külügyminiszterrel való konzultálás nélkül született, aki csak az újságokból értesült mind a tervről, mind a döntésről", és egybehangzó források szerint „dühbe jött".[60]

Ezért volt hatványozottan kínos a külügyminisztériumi „összeesküvők" számára, amikor november 13-án, egy szombati napon az Evening Standard (Lord Beaverbrook Daily Expressenek társlapja] a korábbi nagy fogás után még szenzációsabb sztorit tálalt fel, a következő szalagcímmel: „HITLER FEGYVERNYUGVÁSRA KÉSZ - TÍZ ÉVRE LEMOND A GYARMATOKRÓL":

A brit kormány berlini forrásokból úgy értesült, hogy Herr Hitler a legcsekélyebb bátorítás esetén is kész a gyarmatok kérdésében tízéves „fegyverszünetet” felajánlani Nagy-Britanniának. A fegyverszünet alatt a Németország által igényelt gyarmatok kérdése nem fog felmerülni.

A megegyezésért cserébe Herr Hitler elvárná, hogy a brit kormány szabad kezet adjon neki Közép-Európában.[69]

A cikk vitriolos kommentárok özönét indította el a német sajtóban, amit a pánikba esett Henderson sürgönyök sorozatában adott London tudtára. A Nationalsozialistische Parteikorrespondenz nevű hivatalos náci hírügynökség

hosszadalmas nyilatkozatában úgy minősítette a cikket, mint „szemérmetlen állítások gyűjteményét (...), amely elejétől végig kitaláció, és tudatos hamisításokból áll. (...) Egyaránt csúcsa a szenzációgyártásnak és a légkör tendenciózus megmérgezésének."

Ha Lord Halifax látogatására ilyen légkörben kerül sor, komolyan felvetődik a kérdés, nem szolgálná-e hasznosabban a politikai megbékélés érdekeit, ha egyelőre elhalasztanák, és talán majd akkor engedélyeznék megtartását, ha a sajtó, különösen Nagy-Britanniában, olyan higgadtságot tanúsít, amelyet más országokban tisztességnek és igazmondásnak neveznek.[70]

Henderson azt állította: megbízható forrásból értesült róla, hogy az Evening Standard mindkét cikkét névtelenül bizonyos Vladimir Poliakoff, a The Times korábbi diplomáciai tudósítója és „Augur" álnéven az európai ügyek jól ismert kommentátora írta. Poliakoff állítólag „a látogatást ellenző külügyminisztériumi személyektől" kapta az információt, és „továbbra is ösztönzésben részesül ugyanezen személyek részéről, ugyanezen cél érdekében".[71] Hogy a kép teljes legyen, Henderson hozzáfűzte a maga véleményét, miszerint a cáfolatot szinte bizonyosan maga Hitler fogalmazta, akit az Evening Standard „nemcsak azzal bőszí-tett fel, hogy azt a benyomást keltette, mintha az Államtanács Elnöke konkrét javaslatokat hozna magával, hanem azzal is, hogy publicitást adott a látogatásnak, amelynek előkészítését Hitler a lehető legnagyobb titokban kívánta tartani".[72]

Másnap Vansittart felháborodott választ fogalmazott Hendersonnak Edén nevében. „Poliakoffot már bizonyos ideje nemkívánatos személynek nyilvánította a külügyminisztérium" - közölte -, tehát a felvetés, miszerint a kiszivárogtatás tőle származik, „teljes egészében alaptalan". Edén szigorúan megrótta nagykövetét, amiért „nem cáfolta meg erőteljesebben ezeket a mendemondákat", továbbá élesen bírálta a németeket, közvetve tehát Hendersont is, amiért egyáltalán feltételezték, hogy a brit külügyminisztérium ellenzi Halifax látogatását. „Nincs semmilyen személy a külügyminisztériumban, aki ellenezné a látogatást, és ezek, amint Ön ezt jól tudja, nem a mi módszereink."[73] Mivel a sürgönyt Vansittart fogalmazta, nem tudjuk, Edén mennyire volt ezzel tisztában, de tény, hogy mindkét állítás szemenszedett hazugság volt. Vansittart-nak, a külügyminisztérium rangidős tisztségviselőjének a szerepe az egész történetben döntő jelentőségű volt, akárcsak szoros kapcsolata az MI6 nevű titkos hírszerző szolgálattal.

A brit titkosszolgálat (Secret Intelligence Service, SIS) külföldön ténykedő tisztjeinek fedőfoglalkozása régóta az volt, hogy az útleveleket ellenőrzik a brit követségeken. Elvárták tőlük, hogy idejük nagy részében információkat gyűjtsenek londoni gazdáik részére; a vízumok kiadásának rutinszerű hivatali munkáját a még kevésbé tapasztalt tisztekre bízták. Hitler hatalomra kerülését követőn azonban „a korlátozott erőforrások, a kiemelkedő tehetségek hiánya, a menekültprobléma, a hágai és varsói botrányok, az egyre átlátszóbb fedőtevékenység, valamint a Whitehall növekvő igénye a náci Németországból származó hírszerzői információkra"[74] az egész rendszert az összeomlás szélére sodorták. Miközben a zsidó közösségeknek a nácik általi üldözése egyre nagyobb méreteket öltött, ezzel arányosan növekedett a kilépővízumok iránti igény is, a hírszerzői tevékenység pedig hosszú időre felbomlott. Sir Hugh „Quex" Sinclair tengernagy, a SIS főnöke ezért Vansittarttal egyetértésben elhatározta, hogy más módszert keres a hírszerzői jelentések Londonba juttatására. Úgy döntöttek, hogy egész Európában üzleti kapcsolatok szigorúan titkos hálózatát hozzák létre, amelyet „Z szervezetnek" neveznek el; ez a szervezet a SIS-tisztek tevékenységének fedőszerve lenne, és tagjai akkor is folytathatnák munkájukat, ha a SIS maga a háború alatt kompromittálódna. Az új szervezet létezését még a többi SIS-alkalmazott előtt is titkolták, és a SIS hagyományos működési központja, a Victoriánál található Broadway Buildings helyett másik főhadiszállást rendeztek be számára az aldwychi Bush House-ban.

Kulcsfontosságú tagja volt a „Z szervezetnek" Frederick Voight, a Manchester Guardian munkatársa, aki a közép-európai tudósítók doyenje és Vansittart egyik bizalmasa volt, tehát igencsak járatos az utóbbi módszereiben. Korábban Berlin volt a bázisa, ahol a Gestapo egy ízben meg akarta öletni. Amint főszerkesztőjének bizalmasan megsúgta, a Polia-koffnak való kiszivárogtatás csak „egy része volt a Halifax utazása elleni, egyre elkeseredettebb küzdelemnek". Semmi kétség, a külügyminisztérium „csak ritkán folyamodott olyan kétségbeesett eljáráshoz, hogy egy veszélyes politikai lépés meghiúsítása érdekében leadjon egy fülest egy szenzációhajhász újságnak". Ezúttal azonban pontosan ez történt. Poliakoffot tájékoztatták a tervezett látogatásról, „kifejezetten azért, hogy az szenzációs reklámot kapjon, és a németek letagadják".[75] Immár nagyon is lehetségesnek látszott, hogy Vansittart taktikája kifizetődhet, és a látogatást lemondják.

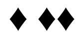
Ugyanakkor a Downing Streeten székelő Chamberlain és az utca túloldalán lévő külügyminisztériumban működő Edén konfliktusának növekvő

feszültségét jól érzékeltette, hogy a miniszterelnök immár a maga agresszív csúsztatási taktikájához folyamodott. Első számú sajtótitkárát, George Stewardot felszólította, hogy tájékoztasson bizonyos újságokat Halifax látogatásának fontosságáról és az Evening Standard cikkének ostobaságáról. A The Daily Telegraph engedelmesen „megbocsáthatatlan indiszkréciójaként" jellemezte a kérdéses cikket, melynek állításai „hiteltelenek", egyszersmind pedig „rosszul időzítettek és ártalmasak voltak - kiszámítottan arra irányultak, hogy tönkretegyék azt a szellemet, amely az ilyen megbeszélések termékeny légköréhez nélkülözhetetlen".[76] Beszállt a versenybe a The Times is, bírálva a „kárt", amelyet a „merőben alaptalan spekulációnak" minősített cikk okozott.[77] Edent mindez mélységesen felzaklatta, Harvey pedig így panaszkodott: „A ma reggeli lapok (különösen a The Times és a The Daily Telegraph) a lehető legtúlzóbb módon számoltak be Halifax látogatásának jelentőségéről." Ugyanakkor még csak le sem közölték a tájékoztató feljegyzést, amelyet Edén utasítására Rex Leepernek kellett a külügyminisztérium nevében szétküldenie, és amely „a látogatás nem hivatalos jellegét és korlátozott jelentőségét" emelte ki, rámutatva, hogy az „semmilyen változást nem jelez Őfelsége kormányának politikájában".

Edén világosan látta, hogy e híresztelések a legmagasabb helyről erednek. Dühében feltápászkodott betegágyából, ahol influenzából lábadozott, és bement a külügyminisztériumba, hogy fogadja Halifaxet, akit, mint kiderült, ugyanígy aggasztottak a rá háramló esetleges nehézségek. Edén, miután később Chamberlainnel is beszélt, bevallotta Harvey-nak, hogy „a találkozás kellemetlenebb nem is lehetett volna". A mára híressé vált szóváltás folyamán a miniszterelnök azzal vádolta külügyminiszterét, hogy még mindig „lázas", és azt javasolta, „feküdjön vissza az ágyába, és vegyen be egy aszpirint!" Majd további érzéketlenséget tanúsítva, hiszen Edén épp most kezdett újra dolgozni, azt ajánlotta, hogy a miniszter vegyen ki szabadságot, és pihenje ki magát. És ami a leghihetetlenebb: Chamberlain rezzenéstelen arccal biztosította Edent, hogy „ő is nehezményezi az eltúlzott sajtóbeszámolókat, és maga kíván beszélni a sajtó képviselőivel, hogy helyre tegye őket".[70] Holott a sajtónak adott utasításokért természetesen ő felelt.

Ha a németeknek még maradtak volna kétségeik a brit kormány jó szándékai felől, végképp megnyugtathatta őket egy rendkívüli megbeszélés, amelyre Halifax elutazásának a napján került sor. Steward meghívta a Downing Streetre a német nagykövetség sajtóattaséját, dr. Fritz Hessét, akivel „közeli barátságban" volt. Ott aztán privátim tudatta vele, hogy „Chamberlain

rendkívül dühös volt az Evening Standard cikke miatt", és „alapos nyomozást" végzett, hogy kiderítse, hogyan keletkezett. Elismerte, hogy a cikket valószínűleg Poliakoff írta, forrásként azonban a londoni olasz nagykövetséget jelölte meg. A továbbiakban arra kérte Hessét: nyugtassa meg Hitlert, miszerint „az Evening Standard kijelentéseinek nem kell különösebb figyelmet szentelni".[79] Az elkövetkező hónapokban Stewardnak rendszeresen kellett tájékoztatnia Hessét, amiről értesülve egy történész azt írta: viselkedésével „megszegte a köztisztviselő magatartási kódexét (...) Ha pedig saját elhatározásából cselekedett, akkor tevékenysége kimeríti a hazaárulást."[80] Ha mégsem, akkor utasításai csakis a miniszterelnöktől származhattak.

Halifax november 17-én, egy szerdai napon érkezett Berlinbe, ahol Henderson a nagykövetségen elfogyasztott reggeli közben tájékoztatta. Göring, tudta meg a lord, „erősen reménykedik, hogy teljes egyetértésre jutunk, és ez mondható el Hitlerről is". Halifax első hivatalos programja egy von Neurathnál rendezendő családi ebéd lesz; a német külügyminiszter mellesleg továbbra is emészti magát, amiért a két héttel korábbi, a Birodalmi Kancellárián tartott megbeszélés óta Hitler nem volt hajlandó fogadni. Von Neurathot a brit nagykövetség „régi vágású diplomatának és a gengszterek között az egyetlen úriembernek"[81] tartotta, és Halifax szemlátomást jól érezte magát a társaságában. „Von Neurathék - jegyezte fel minden fenntartás nélkül - igazán kedves, rendes emberek, és nagyon barátságosan viselkedtek; akárcsak Jemmának, nekik is két kis dakszlijuk van, és ez rögtön közel hozott egymáshoz bennünket. (...) Egy ideig a Führer körül forgott a beszélgetés; erényeiről, művészi, romantikus, érzékeny alkatáról. Nagyon derűs és gondtalan volt a hangulat."[82]

Ebéd után Halifax ellátogatott a vadászati kiállításra, amelyet életrajzírója „rémséges teuton ügyként" jellemzett;[83] a hatalmas tömegre egyenruhás náci őrök felügyeltek. A leglátványosabb kiállítási tárgy egy óriási, kitömött panda volt. Az európai országok közül Lengyelország vitte el az első díjat, míg Nagy-Britanniát Henderson őszinte örömére a tengerentúli országok közé sorolták. A franciák teljes vadászkutyafal-kát küldtek, agancsokat lóbáló, vörös kabátos vadászokkal kiegészítve.

„Háttérzeneként" a gramofonból egy vad szarvas bőgése recsegett, míg egy

hatalmas, ügyesen elhelyezett világtérkép Németország Versailles-ban elvesztett tengerentúli gyarmatait tárta a látogatók elé. Halifax nagy gyönyörűségére azonban hamar kiderült, hogy a fődíjas kiállítási tárgy ő maga. A „halihó" német megfelelője „Halali", és a jeles vendég rövid időn belül elnyerte a „Lord Halalifax" bece- vagy gúnynevet, ami roppantul tetszett német vendéglátóinak. Valósággal királyhoz illő menetben vonult a tömegen keresztül; őt magát a jelenet „a választásra összecsődülő támogatóim sokaságára" emlékeztette, és kalapját le-levéve nyugtázta az éljenzéseket és a náci üdvözléseket. Igaz, később enyhe rosszallását fejezte ki, amiért egyenruhás nácikból álló testőrsége durván félretaszította a kíváncsi bámészkodókat a hórihorgas angol celebritás útjából.

A látogatás végén Halifaxszel szemben felsorakozott a világsajtó, és arra kérték, „mondjon a rádióba néhány elismerő angol szót, és ezt elhárítani udvariatlanság lett volna". Csakhogy azon kívül, hogy „milyen csodálatos volt az egész, semmi sem jutott az eszébe".[84] Odahaza, Londonban első berlini napjára elég vegyesen reagáltak, olykor még ugyanabban a lapban is. Az Evening Standard maró karikatúrát közölt Low nevű híres karikaturistájától, amely Halifaxnek a szervezőkhöz intézett dicsérő szavait idézte: „Nagy-Britannia és minden ország (...) hálával tartozik a bátorításért, amelyben ez a kiállítás a sportot részesíti." Hitler eközben büszkén kérkedett a falra akasztott trófeák gyűjteményével; Ausztria és Csehszlovákia helyét két üres tábla jelezte. A lap egy másik helyén, egy fénykép mellett, amelyen Halifax és Henderson idegesen pózol egy csomó hatalmas agancsnál, az Evening Standard vezércikk-írója határolta el magát Low véleményétől.

Low nagyszerű karikaturista, akit az Evening Standard megajándékozott a kifejezés függetlenségével. És amint azt olvasóink is tudják, politikai nézetei gyakran drasztikusan eltérnek az Evening Standardnek a vezércikkekben kifejtett véleményétől.

Az elképzelés, miszerint a német kormánnyal folytatott megbeszéléseken Nagy-Britannia csak passzív és védekező szerepet fog játszani, az adott álláspont abszurd félreértésén alapul. Mr. Chamberlain külpolitikája (...) nem félelemre vagy gyengeségre, hanem realizmusra épül.[85]

Másnap este Halifax Berchtesgadenba indult. Kíséretében volt von Neurath, Paul Schmidt, Hitler mindenütt jelen lévő tolmácsa, valamint Ivone Kirkpatrick, a brit nagykövetség irodavezetője. „Az alacsony, fürge, határozott

Kirkpatrick (...) éles eszű ember volt",[86] és a nagykövetség személyzetének egyetlen tagja, akivel Henderson otthonosan érezte magát, annak ellenére, hogy nézetei gyakran ellentétesek voltak az övéivel. Egy akkoriban Berlinben szolgálatot teljesítő beosztott diplomata szavaival Kirkpatrick „egyfajta pótkerék volt a kocsiban (...) nagyon értelmes, valahogy túlságosan is az - és tetőtől talpig lojális".[87] Mivel folyékonyan beszélt németül, az elkövetkező hónapokban a Hitlerrel való találkozásokon fontos szerep várt rá. A Führer igen figyelmesen saját különvonatát bocsátotta rendelkezésre az utazáshoz, Halifaxnek és Kirkpatricknek külön kocsi jutott, amelyhez nappali, fürdőszoba és két hálófülke tartozott. A fehér öltönyös kiszolgálószemélyzet úgy vélte, hogy mint minden angol, természetesen Lord Halifax is félóránként újabb whiskyt igényel szódával.

Délelőtt háromnegyed tízkor a vonat befutott a berchtesgadeni állomásra, amely az Ache folyó partján épült, és megállt a privát peronnál: ez hatalmas, hármas boltívvel ellátott kijárattal rendelkezett, és kizárólag Hitler számára készült. Öttonnás, páncélozott, lánctalpas Mercedesekben ülő rohamosztagosok várták a vendégeket, s a folyó menti biztonsági őrhelyen át felvitték őket a hegyre, Hitler Berghof nevű házába. A talajt frissen hullott hó borította, a tiszta délelőtti levegőben káprázatos volt a panoráma. Amikor Halifax kiszálláshoz készült, ott, ahol a házhoz vezető lépcső alján tisztára söpörtek egy ösvényt, kinézett a kocsi ablakán, de a szemével egy vonalban „csak két, fekete nadrágba bújtatott lábat látott, amely selyemzokniban és papucscipőben végződött". Halifax, abban a hitben, hogy egy inas jött elé ajtót nyitni, éppen a kabátját akarta odanyújtani a szolgálatkész alkalmazottnak, amikor a halálra vált von Neurath rekedten odasziszegte neki: „A Führer, a Führer!" Halifax gyors szemlét tartott derékon felül is, és meg is pillantotta a horogkeresztes karszalaggal kiegészített khakiszínű zubbonyt, így aztán az utolsó pillanatban, mielőtt még a látogatás egyáltalán elkezdődött volna, sikerült a diplomáciai válságot elhárítani.[88]

A Berghof Hitler szellemi otthona volt. Élete a Berchtesgaden fölötti bajor hegyek közt híven tükrözte politikai pályafutását. Amikor az 1923-as müncheni úgynevezett sörpuccs után letartóztatási parancsot adtak ki ellene, először egy kis hegyi fakunyhóban rejtőzött el. Később kis nyaralót bérelt, és ott végezte el a Mein Kampfon az utolsó simításokat, majd 1933-ban megvásárolta a Wachenfeld-házat, amelyből a Berghof kiépült, és amelyet 1936-ban szinte teljesen átalakíttatott. Amikor otthon volt, büszkén lengett a ház fölött a horogkeresztes zászló. Noha Hitler előszeretettel tüntette fel meghitt vidéki

otthonnak, a Berghof valójában egy hatalmas komplexum központja volt, egy Martin Bormann által létrehozott náci település. Bormann könyörtelenül kilakoltatta otthonukból a falu addigi lakóit: felgyújtatta házaikat, vagy egyszerűen eltávolíttatta a tetőket. A házak helyén hamarosan biztonságos Führergebiet (Führer-birtok) nőtt ki a földből: kerítéssel körülzárt terület, ahol a hegyi lakokat és tanyaházakat katonai intézményekké, laktanyákká és a rangidős náci tisztségviselők fényűző otthonaivá alakították. Göringnek és Goebbelsnek csakúgy, mint Rudolf Hessnek és Albert Speernek is volt itt nyaralója.

1936 márciusában a Country Life egy kiemelt, ömlengő cikkben bepillantást engedett olvasóinak Hitler berghofi életstílusába „HITLER MINT VIDÉKI LAKOS - A WACHENFELDI FÖLDESÚR" címen. A magazin arról tájékoztatta olvasóit, hogy a Führernek „kifinomult művészi ízlése" van, és „szenvedélyes zenerajongó - különösen a derűs Mozartot kedveli, akinek szülőhelye alig tizenhat kilométer távolságra van". Az évek során az eredeti Berghof „kezdetleges fakunyhóból villává fejlődött (...) otthonos, de szerény chalet-vá, amely hatszáz méter magasról néz le Berchtesgadenre". A Führer most itt tölti „legboldogabb óráit"; „bőséges asztalt tart fenn államférfi vendégeinek", míg ő maga „megmarad élethossziglani vegetáriánusnak". „Páratlan szépségű panorámára" tekinthet ki, míg maga a ház ízléses „világoszölddel" van berendezve. Egy fontos kérdésben azonban megtévesztették a Country Life tudósítóját, aki azt írta: „Ami a hölgyeket illeti, a chalet-ba egyedül Frau Göring és Frau Goebbels kaphat meghívást. Köztudott, hogy Herr Hitler tartózkodik a női társaságtól."[89]

Valójában a Berghofban, különösen, ha Hitler hosszabban időzött falai között, állandóan jelen volt a szeretője, Éva Braun. Bár a hivatalos vendégek ritkán látták, és soha nem hallották, Éva Braun, hogy némi derűt lophasson napjaiba, meghívhatta szállóvendégnek a barátnőit. Életvidám lányok voltak, idézte fel később Hitler komornyikja; „magukkal hozták a müncheni bohémvilág modorát (...); frivolak voltak, sőt néha sértők is". Étkezéskor „nyíltan csevegtek a legintimebb dolgokról", „félmeztelenül járkáltak" az SS-személyzet előtt, és amikor este Hitler valamelyik kedvenc filmjét vetítették, „hangosan tárgyalták a színészek testalkatát", továbbá „leplezetlenül préselték át magukat Hitler testőrségének szokatlanul magas tagjai között".[90] A méltóságteljes, mélyen anglikán Halifax minden bizonnyal elször-nyedt volna Éva Braun életrajzírójának állításától, miszerint „a Berghof légköre a rendezett felszín alatt intenzíven erotikus volt", és „Hitler csatlósait lényegében megillette az

első éjszaka joga, és ezt alaposan ki is használták".[91]

Az 1930-as években jó szándékú brit politikusok egész sora taposott ki magának ösvényt az Obersalzbergre, és kevesen tértek haza úgy, hogy a Führerről egyöntetűen kritikus véleményük lett volna. Most Halifaxen volt a sor: ő volt a legújabb azon politikusok népes táborában, akik azt hitték, ők majd üzletet köthetnek a diktátorral. Hitler melegen üdvözölte Halifaxet a lépcső alján, és bevezette a házba, majd felkísérte emeleti dolgozószobájába. A helyiséget túlfűtötték, a levegő fullasztó volt, és amikor Halifax levetette az utazáshoz viselt súlyos kabátját, valamint két gyapjúpulóverét, sovány testalkata vendéglátói előtt még ösztövé-rebbnek tűnt. Hitler szándékosan törekedett rá, hogy a környezete ne hasson hivalkodónak, így a házigazda és vendége, von Neurathtal és Schmidttel együtt egy kényelmetlenül alacsony kávézóasztal körül foglalt helyet karosszékekben. Kirkpatrick észrevette, hogy Hitler kezdettől „ingerült hangulatban" volt, és amikor felkérte Halifaxet, hogy kezdje el ő a beszélgetést, az eszmecsere „kifejezetten feszélyezetten" indult.[92] Halifax köszönetét mondott, amiért Hitler hozzájárult a találkozáshoz, „amelytől akár a civilizáció egész jövője függhet", de figyelmeztette beszélgetőtársát, hogy „Londonból nem hozott magával javaslatokat" - mire Hitler arcát mérges fintor torzította el.[93] Halifax életrajzírója szerint a következő háromórás beszélgetés „a vendég megbékítési kísérletének csúcspontját alkotta".[94]

Hitler ravaszul felszólította Halifaxet, nevezze meg a megvitatandó témákat, mire az államtanács elnöke terjengős dicshimnuszba fogott, amelyben a náci Németország érdemeit méltatta.

Noha a náci rendszer számos vonása taszította a brit gondolkodást (így az egyház kezelése; valamivel talán kevésbé a zsidókkal szembeni bánásmód; a szakszervezetek kérdése), világosan láttam, mi mindent tett Hitler Németországért, és értékeltem a teljesítményt, hogy a maga szempontjából távol tartotta országától a kommunizmust, abban a meggyőződésben, hogy annak nyugatra terjedését is meggátolja. És ami Anglia egészét illeti, most jóval nagyobb megértéssel szemlélik munkásságát, mint korábban.[95]

Mindez, vélte Halifax, „komoly szolgálat volt (...), és ha az angliai közvélemény időnként bírálatot fogalmaz meg, ez - semmi kétség - részben abból eredhet, hogy az angol emberek nincsenek teljes mértékben informálva bizonyos németországi rendszabályok indítékairól és körülményeiről".[96]

Megnyitó beszédét Halifax azzal fejezte be, hogy biztosította Hitlert: Nagy-Britanniának nem áll szándékában éket verni Berlin és Róma közé, és próbaképpen felvetette, hogy a békére a legjobb esélyt talán valamilyen, Olasz- és Franciaország által is aláírt négyhatalmi egyezménnyel lehetne megteremteni. Hitler elhessegette az ötletet, amely szerinte megvalósíthatatlan; ehelyett hosszadalmas és meglehetősen unalmas monológba bocsátkozott. Legfőbb ideje, hangoztatta, hogy a világ elismerje Németország „nagyhatalmi státusát", és „felhagyjon a versailles-i mentalitással". Halifax némileg hajbókolva biztosította, hogy „senki nem akarja megtagadni Németországtól a nagyhatalmi státust", és „nincs épeszű ember, aki azt gondolná, hogy a világ örökre olyan marad, amilyen most". Hitler erre azt felelte, hogy csak egyetlen megoldás létezik: „az erők szabad játéka, ami háborút jelent, és a józan megegyezés". Ezt a halandzsát érthetőbb, sőt már ismerős tiráda követte arról, hogy milyen nehéz demokratikus országokkal üzletet kötni, és hogy „minden ajánlata, a lefegyverzésről csakúgy, mint politikai kérdésekről, ezen bukott meg".

Most végre Halifax is kimutatta politikai vénáját, és köntörfalazás nélkül közölte a Führerrel, hogy amennyiben ők ketten nem jutnak előbbre mindaddig, míg „Nagy-Britanniában meg nem dől a demokratikus rendszer", akkor nyilvánvaló, hogy „a berchtesgadeni utazással csak az időmet vesztegettem, és ezt tette Ön is, amikor fogadott".[97] Hitlert meghökkentette a szelíd modorú angol úr kitörése, ám csakhamar ösz-szeszedte magát, és ismét felajánlotta vendégének a szónoki emelvényt: ismertesse a további megbeszélendő kérdéseket. Halifax röviden felvetette a Népszövetség és a lefegyverzés témáját; Hitler ezeket is elhárította olyan további közhelyekkel, amelyek részben Amerikának a Népszövetségtől való távolmaradását érintették, részben saját, a bombázások felfüggesztésére vonatkozó javaslatainak elutasítását. Ezután ismét Halifaxet kezdte nyüstölni: van még valami?

Ezen a ponton Halifax minden jó szándéka zátonyra futott. Kár, hogy nem csengett fülében Edén figyelmeztetése: „szorítkozzék Ausztriával és Csehszlovákiával kapcsolatos intő kommentárokra", de valamilyen okból elhatározta, hogy rá sem hederít a külügyminiszter tanácsaira.

Azt mondtam, hogy a versailles-i szerződésből minden bizonnyal egyéb kérdések is adódnak, például Danzig, Ausztria, Csehszlovákia, amelyek helytelen kezelés esetén bajt okozhatnak. Az ilyen ügyekben nem

kívánunk szükségképpen a mai status quóhoz ragaszkodni, de igenis el kívánunk kerülni minden olyan lépést, amelyből baj keletkezhet. Ha a legfőbb érintettek szabad beleegyezésével és jóváhagyásával e kérdésekben észszerű megegyezések érhetők el, mi ezt semmiképpen sem fogjuk megakadályozni.[98]

Végül így summázta gondolatmenetét: „Az európai rendben lehetségesek bizonyos változtatások, amelyek az idő múlásával esetleg megvalósulásra rendeltettek." Éppen ez volt az üzenet, amelyet Chamberlain biztatására át kellett adnia - s egyszersmind az az ajánlat, amelytől Edén tartott. „Bárcsak Halifax erőteljesebben óvta volna Hitlert a középeurópai beavatkozástól", panaszolta később a külügyminiszter.[99]

Hitlert, miután mindent hallott, amit tudni akart, egy percig sem érdekelte tovább a beszélgetés. Álnokul kijelentette, hogy támogatni fogja Németországnak Ausztriával eddig kötött egyezményeit, és kifejezte reményét, hogy hasonló egyezségre juthat Csehszlovákiával is. Hangsúlyozta, mennyire szeretne „megszabadulni a közelgő katasztrófa légkörétől", s bizonygatta vendégének, hogy „a jelenlegi helyzet egyáltalán nem veszélyes". Amikor elsütötte bágyadt viccét, miszerint „ha valaki hisz a sajtónak, persze arra számít, hogy egy szép napon, ébredés után, német csapatokat lát Bécsben vagy Prágában",[100] Halifax nemigen tudta, hogyan reagáljon. Egy gyarmati kérdésekről folytatott további hosszú, de sehová sem vezető beszélgetés után Hitlernek sikerült komoly képpel berekesztenie a háromórás délelőtti műsort az alábbi megnyugtató közléssel: „Németország nagy becsben tartja a szomszédjaihoz fűződő jó viszonyt."[101] Mint tudjuk, mindössze két hét telt el azóta, hogy tábornokait (valamint a most mellette ülő von Neurathot) figyelmeztette: készüljenek fel mind Ausztria, mind Csehszlovákia megtámadására.

A megbeszélést, az előzetes tervhez híven, ebéd idejére megszakították. Az étkezésre „egy első emeleti, rémséges ebédlőben" került sor, ahol nagy selyemfa asztal és rózsaszín kárpitozású székek álltak. Hitler vegetáriánus menüje levesből, vegyes zöldségből és dióból állt, míg vendégeinek három, fehér spencert viselő SS-pincér „elég jellegtelen húsos ebédet" tálalt fel. A borospoharakat azonban újra meg újra megtöltötték, csak Hitler ragaszkodott a maga „forró kotyvalékához, amelyet ezüstbe foglalt pohárban szolgáltak fel". „Társalgási szempontból - jelentette Kirkpatrick - az ebéd kész fiaskó volt." Hitler végig haragos kedvében volt, von Neurath szemlátomást

kényelmetlenül érezte magát, Halifaxnek pedig nemigen sikerült beszélgetésbe elegyednie, hiszen állandó tolmácsolásra szorult. Kirkpatrick többször is hősiesen megkísérelte, hogy társalgást kezdeményezzen, „de minden próbálkozását elsöpörte Hitler eltökéltsége, hogy ebből a játékból kimarad". Amikor az időjárás került volna szóba, kijelentette, hogy „minden időjós agyalágyult; ha azt mondják, szép idő lesz, mindig esik, ha rossz időt jósolnak, hét ágra süt a nap". Egy, a repülésről szóló kurta eszmecserét azzal az állítással szakította félbe, hogy „csak a bolond repülne, ha vonaton vagy autón is mehet".

Egy hasonló kísérlettől, amely a berlini kiállítást hozta volna szóba, a Führer kis híján gutaütést kapott.

Fel nem foghatom, mi a jó a lövöldözésben. Az ember kivonul egy magas fokon tökéletesített, modern fegyverrel, és anélkül hogy ő maga bármit kockáztatna, megöl egy védtelen állatot. Göring persze azt állítja, hogy nem az ölés szerez örömöt, hanem a bajtársias szabadtéri kirándulás. Nos, legyen. Én csak annyit felelek: „Ha ez így van, kíméljük meg magunkat minden fáradságtól, és tegyünk egy bajtársias kirándulást a vá-

góhídra, ahol a legszebb bajtársias szellemben szabadtéren ölhetünk

meg együtt egy tehenet."

Azzal elégedetten, amiért az utolsó szó az övé volt, indulatos és kihívó mozdulattal hátradőlt a székében. Ezután már csak egyszer kapcsolódott be a beszélgetésbe, amikor Hess újszülött kisfia került szóba, és így alkalma nyílt, hogy kioktassa vendégeit a csökkenő osztrák születésszám ártalmairól. Szerinte minderről a nyomorúságos ausztriai gazdasági helyzet tehet, amely viszont a Németországtól való különállás eredménye. Kirkpatrick fanyarul feljegyezte, hogy a Führer „mindvégig úgy viselkedett, mint egy elkényeztetett, durcás gyerek".

Az ebéd „kínos megpróbáltatását" követően Hitler lekísérte vendégeit a nagy nappaliba, amely hatalmas ólomüveg panorámaablakáról volt híres: az egyetlen üvegtáblát teljes egészében a földbe lehetett süllyeszteni. Két SS-tisztet utasítottak, hogy helyezzenek két foglalatba autós indítókarokat; így tekerték le hangtalanul az ablakot, a helyiség pedig egyszer csak fedett terasznak érződött, ahonnan pazar kilátás nyílt a hegyekre és azokon túl Ausztriára. Amikor

Dávid Lloyd George korábbi brit miniszterelnök 1936-ban felkereste Hitlert, olyan hatással volt rá ez a látvány, hogy Churtben, surrey-i otthonában hasonló mechanizmust szereltetett fel. A társaság alacsony, kerek asztaloknál, nádfonatú, kárpitozott székeken fogyasztotta el a kávét. A helyiség mindkét végén nagy zongora állt, a falakat múzeumokból származó képek borították, és két jókora, felgöngyölhető falikárpit mögül filmvászon került elő.

Hitler hangulata nem fordult kedvezőbbre. Esténként két filmet volt szokása megnézni, lehetőleg legkedvesebb színésznőjével, Greta Garbóval a főszerepben, és most nagy élvezettel mesélte el Halifaxnek, hogy egyik kedvence A hindu lándzsás, amelyben „egy maroknyi briton egy egész kontinenst tart szolgasorban". Ez a viselkedés illik egy felsőbbrendű fajhoz, és az SS tagjainak kötelező megnézniük a szóban forgó filmet. Amikor India került szóba, gúnyosan bírálta a korábbi alkirályt az ottani brit politika mulasztásaiért. Fölösleges volt eltűrni a zűrzavart vagy tárgyalásokra pocsékolni az időt - az ő egyszerű receptje így hangzott: „Lelőni Gandhit!" „És ha ez nem elég a zavargások elfojtására, agyon kell lőni a kongresszus tizenkét vezető tagját, és ha ez sem elég, még kétszáz embert, és így tovább, amíg helyre nem áll a rend." A tiráda közben „Halifax arcára csodálkozás, undor és részvét elegye ült ki. Jelezte, hogy nem ért egyet az elhangzottakkal, de vitába szállni időpazarlás lett volna".[102] Schmidtet ámulatba ejtette a két ember közti rendkívüli ellentét: „Egyfelől itt volt a mélyen vallásos yorkshire-i főnemes, a béke lelkes hirdetője, másfelől a természettől fogva önfejű és megalkuvást nem ismerő Hitler, akit most még ádázabbá tettek közelmúltbeli sikerei, valamint ellenfeleinek immár szembetűnő gyengesége."[103]

Hazafelé úton Münchenbe von Neurath a vonaton zavartan kért elnézést Hitler sértő viselkedéséért, Halifax pedig hozzálátott, hogy írásban rögzítse a nap emlékeit.

Hitler nagyjában-egészében nagyon csendes és tartózkodó volt, kivéve, ha izgalomba jött, például a Szovjetunió vagy a sajtó kapcsán. Beszéd közben igencsak felélénkült: ide-oda járt a szeme, a csattanókat erős kézmozdulatokkal nyomatékosította. Voltaképpen megértem, miért olyan népszerű szónok. Az érzelmek játéka - szarkasztikus humor, megvetés, néha már-már elmélázás - nagyon gyors nála. Ugyanakkor igen őszintének láttam; mint aki önmaga minden szavát elhiszi. Ami beszélgetésünk politikai értékét illeti, nemigen becsülhetem túl magasra.

Noha hiánytalanul barátságos és udvarias volt, bizonyos tartózkodást tanúsított, ami talán részben a fáradtságnak tudható be, elsősorban azonban, érzésem szerint, annak a nézetének, hogy értékrendünk eltér egymástól, és nem ugyanazon a nyelven beszélünk.[104]

Könnyen lehet, hogy nem beszéltek egy nyelven, de Hitler tökéletesen megértette Halifaxet, és jóval kevésbé volt szemlélődő kedvében. Bár eredetileg aligha lelkesedett a találkozásért, az „angol lelkésztől"[105] megkapott mindent, amit akart, sőt még többet is annál. Komornyikja észrevette, hogy a végén „maradéktalanul jókedvű volt (...), és úgy dörzsölte kezét, úgy csapkodta combját, mint aki jó üzletet kötött". Aznap este együtt vacsorázott Éva Braunnal és annak barátnőivel, és hallgatta, ahogy „tréfát űznek Halifax öltözékéből és hórihorgas, aszott megjelenéséből". Mindazonáltal megvédte vendégét, „dicsérve őt mint eszes politikust, aki teljes mértékben támogatja Németország céljait". És ami a legfontosabb, tette hozzá, „Halifax biztosította őt, hogy ami Németország Ausztria-politikáját illeti, Nagy-Britannia nem fog az útjukba állni".[106] Edén elszörnyedt volna.

Halifax és Kirkpatrick, társaságukban Schmidttel mint kalauzzal, Münchenben töltötték az estét. Megtekintették az újonnan épült Führerbaut, a két Becsület templomát, amelyet az 1923-as sörpuccs halottainak tiszteletére emeltek, és a házat, amelyben Hitler müncheni lakása volt. Vacsora után visszaszálltak különvonatukra, és másnap éppen reggeli idejére értek újra Berlinbe. Ebédidőben Halifaxet autón vitték az egyórányi távolságban lévő Carinhallba, Göring hatalmas, 100 ezer angol holdnyi birtokára. Házigazdája kijött elé az udvarra, barna bricseszben és azzal egybeszabott csizmában; zöld bőrzekéje fölött szőrmegalléros kabátot viselt, zöld bőrövéről piros bőrtokban tőr függött. A látványt a zöld kalapját díszítő, szarvas hátáról származó jókora szőrpamacs tetőzte be - „összhatásában roppant festői, lenyűgöző alak volt", emlékezett vissza Halifax.[107] Mialatt lovas kocsin bejárták a birtokot, Göring büszkén mutogatta az elkerített területeket, ahol jávorszarvasait és bölényeit tartotta, valamint a kiterjedt erdészeti munkálatok eredményeit.

A hatalmas, nádtetős kőházhoz hasonlót Halifax, feljegyzése szerint, még soha nem látott. A tágas termek véget nem érő sora csakúgy, mint az óriási központi csarnok zsúfolásig meg volt rakva „különböző műkincsekkel, képekkel, falikárpitokkal, szobrokkal, faragványokkal", amelyeket a ház ura különféle múzeumokban zsákmányolt.[108] Egy hónappal korábban Göring ugyancsak

Carinhallban látta vendégül a windsori herceget és hitvesét, és a hercegné szemléletes leírást készített a ház bejárásáról:

Az alagsorban tornaterem volt, súlyemelő berendezéssel, elektronikusan működtetett lóval, korlátokkal, valamint Elizabeth Arden márkájú masz-százsfelszereléssel.

A padlást teljes egészében játszóhellyé alakították a Göring-rokonság gyermekei részére. Annyi játékszerrel volt ellátva, hogy egy üzlethez is elég lett volna. A helyiségen végigkanyargott a legbőségesebben felszerelt játékvasút, amit valaha láttam: méterszámra a bonyolultan összekapcsolt sínek, többtucatnyi váltókar, szenet kiborító szerkezet, elragadó kis állomások és számtalan különböző típusú mozdony és vagon. A marsall letérdelt fehér uniformisában, és megmutatta, mi hogy működik. Olyan ügyesen vezérelte oda-vissza a vasúti kocsikat, nyitotta-zárta a váltókat, fújta a sípokat, és kerülte ki az összeütközéseket, hogy látszott, mennyi időt tölthetett a padláson.[109]

Göring végső finomítását a hercegné elmulasztotta megemlíteni: aprólékosan kidolgozott huzalrendszer segítségével repülőgépmodellek „szálltak át" a helyiségen, mialatt miniatűr bombákkal szórták meg a vasutat.

Halifax nyers marhahúst is tartalmazó, „ehetetlen" ebédjét „valamiféle népviseletbe öltözött szobalányok és 18. századi, zöld-fehér plüss libériát, térdnadrágot, kamáslit, kifordított mandzsettát és feltűzött szárnyú kabátot viselő lakájok"[110] szolgálták fel. Utána Göring és Halifax visz-szavonult, hogy Schmidt tolmácsolásával tárgyaljanak. Az utóbbi már kora reggel Carinhallba hajtott, hogy felkészítse Göringet az előző nap történéseiből, és „nem rejtette véka alá, milyen rosszul alakultak a dolgok". Göring azonban, aki telefonon maga is beszélt Hitlerrel, sokkal szívélyesebb házigazda volt. A beszélgetés témái nagyjából ugyanazok voltak, mint Berchtesgadenben, Göring azonban „összehasonlíthatatlanul diplo-matikusabban" kezelte őket, és az egész találkozó alatt csendes és higgadt maradt. Szerinte tárgyalások útján minden probléma rendezhető, és biztosította Halifaxet: „Semmilyen körülmények között nem alkalmazunk erőszakot!"[111] A jó zsaru/rossz zsaru technika tökéletesen működött.

Később egy sokat idézett részletben, amelyet Halifax nimbusza sem tehetett meg nem történtté, a lord így emlékezett vissza arra az emberre, aki felállította a koncentrációs táborokat, és levezényelte a hosszú kések éjszakáját:

Magát az embert végtelenül szórakoztatónak találtam. Persze mindvégig észben kellett tartani, hogy ő foglalkozott az 1934. június 30-án Berlinben végrehajtott „tisztogatással", és el is tűnődtem, vajon hány ember okkal-ok nélkül történt megöletéséért felelős. Ám ezt a fenntartást leszámítva a személyisége egyértelműen vonzó volt. Mint nagyra nőtt iskolás fiú, tele életkedvvel és büszkén mindarra, amit elért, fitogtatta erdőit és állatait, hogy aztán zöld zekéje és piros tőre jelmezében magas politikáról tárgyaljon. (...) Összetett személyiség: filmsztár, birtokára kényes földesúr, miniszterelnök, vigalmi biztos, fővadőr a Chatsworth-kastélyban.[112]

Halifax életrajzírója szerint a lord „úgy látszik, nem vette észre Göring veleszületett romlottságát; neveltetése nem vértezte fel az ösztönnel, hogy felmérje ezeknek az embereknek igazi elvetemültségét".[113]

Másnap Henderson meghívta Joseph és Magda Goebbelst teára, a nagy-követség wilhelmstrassei épületébe. „Arra számítottam, hogy intenzív ellenszenvet érzek majd irántuk - emlékezett vissza Halifax -, de szégyenkezve vallom be, hogy semmi ilyesmi nem történt."[114] Goebbels még Göringen is túltett: az előző napon személyesen utazott Berchtesga-denbe, hogy Hitlertől közvetlenül kapjon utasításokat. Most aztán ő is a testet öltött nyájasság volt. Elsősorban a brit sajtó ellen emelt kifogást. Keserűen panaszkodott, amiért a berlini tudósítók ellenségesek a náci Németországgal és különösen Hitlerrel szemben, aki szerinte nagyobb tiszteletet érdemel mint államfő és mint Németország nemzeti jelképe. Halifax csendesen rámutatott, hogy a tudósítók közül sokan már hosszú évek óta dolgoznak Berlinben - lehetséges, hogy egyik napról a másikra elvesztették volna a tisztességüket? Goebbels „szégyentelen, de elbűvölő mosollyal" így felelt: „A múltban nem panaszkodtunk, mert Németország még nem volt felfegyverkezve. Most panaszkodunk, mert már elég erősek vagyunk hozzá, hogy megtegyük."[115] Mindazonáltal Halifax megígérte, hogy beszél majd a kérdésről a miniszterelnökkel és a külügyminiszterrel, és „semmi kétsége afelől, hogy Őfelsége kormánya minden tőle telhetőt el fog követni annak érdekében, hogy a sajtó tartózkodjon a fölösleges sértésektől".[116]

A hazatérő Halifaxet tompított hangvétellel várta a sajtó. Ennek részben az volt az oka, hogy mielőtt Berlinbe indult volna, ő maga kérte önmérsékletre a helyi tudósítókat, másrészt visszatérése éppen egybeesett a hírrel, miszerint a windsori herceg peren kívül megegyezett a William Heinemann kiadóval, amely ellen rágalmazásért nyújtott be keresetet. A Geoffrey Cox írta,

Coronation Commentary (Megjegyzések a koronázáshoz) című könyv állítólagos rágalmai többek között arra utaltak, hogy a herceg csak azért volt kénytelen lemondani a trónról, mert a miniszterek alig várták, hogy megszabaduljanak tőle; hogy azért húzta el a válságot, mert még több pénzt akart, „időnként pedig egyéb forrásokból merített bátorságot". Mi több, a Korona ügyvédje arcátlanul biztosította a bíróságot, hogy „teljesen hamis az az állítás, miszerint házasságkötésük előtt a hercegné Edward szeretője lett volna: mi sem lehetne ennél károsabb vagy sértőbb". A herceg talán jól járt azzal, hogy a per lezárult, mielőtt még ebben az ügyben tanúskodnia kellett volna. Lord Hewart, az elnöklő lord-főbíró mellesleg fájlalta a dolgok ilyetén fordulatát. Ahogy a bírósággal közölte, sokkal jobban örült volna, ha az állításokat nem vonják vissza, és ő igazságot szolgáltathat, hiszen a szóban forgó állítások „olyan aljasok és kegyetlenek" voltak, hogy értelmi szerzőik „már-már korbácsot érdemeltek volna".[117]

November 24-én Halifax jelentést tett a kormánynak látogatásáról. Beszámolója elején figyelmeztette hallgatóságát: „Benyomásaira rányomja bélyegét, hogy látogatása nagyon rövid volt, hogy tévedhetett is, és talán ítélőképessége sem volt hibátlan." Ám annyi biztos, hogy mindenütt „barátságos fogadtatást és békevágyat tapasztalt", különösen a vadászati kiállítás közönségénél, „amely melegen üdvözölte". Göring, a jelek szerint Hitler egyetértésével, arról biztosította, hogy „nem lát olyan körülményeket, amelyek között a két országnak hadba kellene szállnia egymás ellen", és hogy „Európában egyetlen csepp német vér sem fog hullani, hacsak rájuk nem kényszerítik".

Ezért Lord Halifax általános konklúziója az volt, hogy a német politika nem törekszik azonnali kalandokra. Túlságosan lefoglalja őket országuk felépítése, amely még mindig gyökeres átalakulásban van. Mindazonáltal arra számít, hogy hódhoz illő szívóssággal ragaszkodnak majd közép-európai igényeikhez, de nem olyan formában, hogy másoknak okuk - vagy alkalmuk - legyen a beavatkozásra.

Bármily meglepő, úgy látszott, Edén elégedett az általa eredetileg oly hevesen ellenzett látogatás ilyetén lezárulásával, és „úgy nyilatkozott, hogy nagyon meg van elégedve azzal, ahogy a lord-elnök a kancellárral folytatott beszélgetése témáiban állást foglalt".[118] Chamberlain még lelkesebb volt, és így kérkedett a nővérének:

A német látogatás az én szempontomból nagy siker volt, mert elérte célját, azaz olyan légkört teremtett, amelyben meg lehetett tárgyalni Németországgal az európai rendezéssel járó gyakorlati kérdéseket.

Tervünknek nem volt része, hogy bármilyen ajánlatot tegyünk vagy kapjunk. Halifaxtől azt kívántam, hogy győzze meg Hitlert őszintesé-

günkről, és állapítsa meg, miféle célokat forgat a fejében - és azt hiszem, megoldotta mindkét feladatot. Hitler és Göring ismételten és nyomatékosan hangsúlyozta, hogy se nem kívánnak, se nem szándékoznak háborúzni, és úgy gondolom, hogy ezt, legalábbis egyelőre, helytállónak tekinthetjük.[119]

Halifax, való igaz, őszinte volt Hitlerrel, a Führer azonban „ebből gyengeséget olvasott ki". Immár tudta, hogy Nagy-Britannia készségesen belenyugodna a fennálló, Versailles utáni rend esetleges megváltoztatásának kilátásába, és csaknem bizonyos, hogy a Reich Hitler által áhított terjeszkedése miatt nem indítana háborút. „Halifax - állapította meg életrajzírója - lehetővé tette, hogy Hitler felismerje a maga nagy esélyét."[120]

1

„Uralkodj, Britannia!": hazafias ének, egykor Nagy-Britannia félhivatalos himnuszaként szolgált. Szövegét James Thomson írta (tőle származik Haydn Évszakok című oratóriumának a szövege is). Napjainkban ünnepélyes, állami

rendezvények végén, sőt futballmeccseken is gyakran hallani. - A szerk.

2

Rex et Imperator, azaz király és császár. - A szerk.

3

Párizsban itt található a francia külügyminisztérium, amelyre ezért gyakran csak quai d'Orsay-ként utalnak. - A szerk.

Botrányok Berlinben

Mekkora befolyással lehet egy nő, még ha nem tud is róla, egy ország történelmére és ezáltal a világra!

Alfréd Jodl ezredes, 1938. január 26.

A Blomberg-Fritsch-ügy kimenetele volt - a Reichstag felgyújtása és a Röhm-féle puccs után - a harmadik lépcsőfok, amely Hitler abszolút hatalmához és különösen a hadsereg fölötti uralmához vezetett. A katonaság kiherélésével (...) Hitlernek a lehető leggyorsabb terjeszkedésre irányuló személyes törekvése megszabadult azoktól az erőktől, amelyek óvatosságra inthették volna. A veszélyzóna megnyílt.

Sir lan Kershaw: Hitler 1936-45; Nemesis

Báró Werner von Blomberg tábornagy, Hitler védelmi minisztere és a fegyveres erők főparancsnoka a hadsereg magasabb szintjein korántsem örvendett népszerűségnek. Széles körben úgy vélték, hogy nem képviseli elég erőteljesen Hitler előtt a hadsereg véleményét, és a Führer iránti hajbókoló csodálata elhomályosítja szakmai ítélőképességét. A háta mögött gúnyosan „Hitlerjunge Quexnek" nevezték, az egyik propagandafilm Hitlerjugend-tag hőse után, aki életét is kész feláldozni Hitlerért. Impulzívnak, könnyen befolyásolhatónak tartották, és úgy vélték, a német tisztikar arisztokratikus régi gárdájának szemszögéből nézve túlságosan baráti viszonyt ápol a náci párt hierarchiájával.[1] A berlini brit nagykövetség is tisztában volt vele, hogy a marsallt „mindenestül kézben tartja Herr Hitler, akinek szavait minden lehető alkalommal idézi". Blomberg viszont meg volt győződve róla, hogy „sokkal nagyvilágibb ember" hadseregbeli kortársainál, lévén hogy sokat utazgatott a Szovjetunióban, az Egyesült Államokban és egész Európában, és tanulmányait is külföldön végezte.[2] Egyértelműen angolbarát volt, és szívből élvezte, hogy 1937 májusában ő képviselhette Hitlert VI. György király

koronázásán, mely alkalomból Chamberlain úgy értékelte, mint „nagyon rokonszenves és kellemes világfit, aki nagyszerűen beszél angolul".[3]

Bár november 5-én, amikor Hitler a Birodalmi Kancellárián feltárta

terjeszkedési terveit, Blomberget is nyugtalanság fogta el, kétségei hamar elültek. A megbeszélésről távozóban azt mondta Raeder tengernagynak, hogy Hitler „nem gondolta olyan komolyan, amit mondott, és a beszédét sem kell olyan komolyan venni; szerinte mindezeket a kérdéseket békésen fogja rendezni".[4] Fritsch aggodalmait azonban nem volt hajlandó megvitatni, és tudomást sem vett Beck írásos memorandumáról, amely november 12-én jutott el hozzá. Ehelyett munkához látott: a fejleményeknek megfelelően átdolgozta a katonai tervezés ösz-szehangolásáról szóló utasításokat - a Führer parancsainak egyetlen olyan területét, amely az ő illetékességi köréhez tartozott. December 21-én már új katonai irányelveket akart kibocsátani, módosítva a Zöld terv - vagyis Csehszlovákia villámsebes lerohanása - előkészületeit.

Ha majd Németország minden területen maradéktalanul felkészült, akkor megvalósultak a Csehszlovákia elleni támadó háború katonai feltételei, vagyis győzelmesen fejezhetjük be a német élettérprobléma megoldását, még abban az esetben is, ha valamelyik nagyhatalom fellépne ellenünk.[5]

Blomberget eközben más, személyesebb természetű gondok is foglalkoztatták. Első feleségével, egy nyugalmazott katonatiszt lányával 1904-ben kötött házasságot, az asszony azonban 1929-ben, hosszú betegség után elhunyt, és Blomberg öt felnőtt gyermekkel magára maradt. Az ötvenkilenc éves férfi mindinkább belefáradt a hosszadalmas és magányos özvegységbe, és valamikor 1937 szeptemberében megismerkedett egy nála jóval fiatalabb nővel, akibe egykettőre belebolondult. A vélemények megoszlanak a tekintetben, hogy mindennapos reggeli sétája közben ismerkedett-e meg a Tiergarten egyik padján ülő hölggyel, avagy a helyi vendéglőben, ahol a nő dolgozott. Tény azonban, hogy Margarethe Gruhn kisasszony - baráti körének Erna vagy Éva - harmincöt évvel fiatalabb volt a védelmi miniszternél, és gyökeresen más társadalmi háttérből jött. 1913-ban született a berlini királyi palota egyik takarítónőjének és kertészének leányaként, de apjának az első világháborúban bekövetkezett halála után Luise nevű édesanyja is elvesztette állását, és masszőzként kezdett dolgozni. Anya és lánya egy ideig közösen dolgozott, de a jelek szerint később összevesztek, és néhány évvel a Blomberggel való megismerkedés előtt a fiatal Erna már egyedül, a saját lábán állt meg a világban.[6]

Valamikor Erna, meglehet, Blomberg segítségével, gyorsírói állást kapottá Birodalmi Tojásforgalmi Testületnél, de a férfi, miközben egyre jobban

belehabarodott új kedvesébe, azt is észrevette, hogy egy másik, fiatalabb férfival verseng a nő vonzalmáért. Úgy érezte, az a kínálkozó megoldás, ha feleségül veszi, noha jól tudta, hogy a hadsereg arisztokratikus tisztikarában uralkodó sznobéria és előítéletesség általános felháborodáshoz vezetne. Bármily hihetetlennek tűnik: Blomberg éppen Göringhez fordult tanácsért, holott a Luftwaffe főnöke már régóta meg szerette volna kaparintani a posztját. Blomberg bevallotta neki, hogy „a nép egy egyszerű lányával” folytat viszonyt, és bizalmasan megkérdezte, helyes-e, ha feleségül veszi a lányt, akinek ráadásul „múltja is van”. Göring, aki első feleségének a halála után maga is színésznővel kötött házasságot, megnyugtatta: a Harmadik Birodalom épp az ilyen társadalmi előítéletek ellen küzd, és a marsall rendkívüli tekintélye szemernyit sem csorbulna - sőt az ilyen frigy hozzájárulna a sajnálatos módon még mindig létező társadalmi szakadékok áthidalásához, ő, Göring pedig személyesen járna közben Hitlernél, hogy megszerezze a szükséges támogatást, amely a tisztikar minden gáncsoskodását elhárítaná.[7]

Néhány nap múlva az izgatott, de felbátorodott Blomberg további kéréssel járult Göring elé. Ifjabb vetélytársa nem hajlandó némán kihátrálni - nem tudná-e Göring a módját, hogyan lehetne diszkréten eltávolítani a pástról? Göring szemérmetlenül játszotta tovább a jóakaró szerepét, és megígérte, hogy megteszi, ami telik tőle. Megkereste a Birodalmi Gabonahivatal elnökét, aki hajlandó volt Blomberg riválisának egy megfelelő, jól fizetett állást szerezni - Argentínában. Göring magához rendelte a megdöbbent fiatalembert, és közölte vele, hogy a hajójegyét már le is foglalták, és mivel „egészségi állapota jelentős éghajlatváltozást igényel”, saját érdeke, hogy haladéktalanul elutazzon. A kényelmetlen udvarló bizonyára hálás volt, amiért nem koncentrációs táborba küldik, és „filozofikusan fogadta sorsát”, de mielőtt útra kelt volna, még egyszer felhívta Göringet, és közölte vele: helyénvalónak érzi, ha tájékoztatja valószínűtlen jótevőjét, miszerint Gruhn kisasszony felettébb kétes jellemű hölgy, és „sokkal kalandosabb múlt áll mögötte, mint amilyenről a marsaik minden bizonnyal tájékoztatta".[8] Ezért hát azt tanácsolja Göringnek: Blomberg alaposan gondolja meg, hogy valóban feleségül akarja-e venni.

Blomberg nemcsak saját közelgő menyegzőjének megünneplésére készült. Lányát, Dorotheát eljegyezte Karl-Heinz Keitel hadnagy, Wilhelm Keitel tábornoknak, a Hadügyminisztérium Fegyveres Erők Ügyosztálya (Wehrmachtsamt) vezetőjének, tehát Blomberg vezérkari főnökének a fia. Az idősebb Keitelnek az utóbbi időben feltűnt, hogy Blomberg

egyre furcsábban viselkedik, és rákapott, hogy egyedül, polgári ruhában hajtson el a türingiai erdőben lévő Oberhof egyik szállodájába. December 15-én Keitel segédtisztje, Alfréd Jodl ezredes feljegyezte naplójába: „A tábornagy rendkívül izgatott állapotban van. Ok ismeretlen. A jelek szerint személyes ügy. Nyolc napra ismeretlen helyre vonult vissza."[9] Blomberg adjutánsa nem volt hajlandó felvilágosítással szolgálni Keitelnek. Azt állította, hogy főnöke Oberhofban egy hölgyet látogat, aki síelés közben eltörte a bokáját.

1937. december közepén meghalt Ludendorff tábornok, első világ-háborús veterán, és Hitler elrendelte, hogy állami temetést rendezzenek neki a müncheni Feldherrnhalléban. A gyászbeszédet Blombergnek kellett mondania. Keitel a marsall és kísérete Münchenbe szállítására különvonatot hozatott, amelyhez hozzátartozott Blomberg új személyi kocsija; ezt nemrég Hitler adományozta neki. Blomberg azonban nem szállt fel Berlinben a többiekkel együtt, és a vonat kerülőre kényszerült, hogy legjelentősebb utasát Oberhofban vegye fel, ahol a marsall megint néhány boldog napot töltött Ernával. A temetés után Blomberg rávette Hossbachot, segítse hozzá, hogy néhány percet négyszemközt beszélhessen Hitlerrel. Ez alkalomból megismételte a Göringgel folytatott korábbi beszélgetésben előadott pőre tényeket, ezúttal is megvallva, hogy menyasszonya szerény származású lány. Hitler, akárcsak előtte Göring, melegen támogatta a tervet, miszerint Németország rangidős katonatisztje ekként hidalja át az osztályok közti űrt; sőt oly lelkesen akarta kidomborítani a sznobéria minden jelével szembeni elutasítását, hogy elhatározta: Göring meg ő lesznek a házassági tanúk. Ennek folyományaként Blomberg már olyan magabiztos lett, hogy a karácsonyt is családjától távol, Ernával töltötte Oberhofban, és visszatérve megerősítette terveit

Keitel előtt. Védekezve adta elő: „A modern nemzetiszocialista Németországban egyáltalán nem szégyen, ha az ember »a nép egyik leányát« veszi nőül; és ő fütyül az úgynevezett jó társaság fecsegésére/'
Mindent bevallott gyermekeinek is, akik boldogan adták rá áldásukat.[10]

A csendes esküvőt január 12-ére, egy szerdai napra tűzték ki, a hadügyminisztérium bendlerstrassei épületének egyik dísztermébe. Az esküvői ebéd is szándékoltan zárt körű volt; mindössze Erna anyja, Blom-berg korábbi tengerészeti adjutánsa, egy régi jó barát és három jelenlegi adjutánsa volt hivatalos rá. Blomberg egyszerű egyenruhában jelent meg, büszkén viselve Vaskeresztjét, míg a menyasszony szürke kosztümöt és selyemblúzt vett fel,

mellőzött minden ékszert, és kezében egy csokor piros rózsa volt. Némán és idegesen várakoztak, mígnem délben együtt befutott Hitler és Göring. Hitler egyszerű barna rohamosztagos zubbonyt viselt, horogkeresztes karszalag nélkül, míg Göring, aki egyetlen alkalmat sem mulasztott volna el, hogy kiöltözzön, a légierő díszegyenruháját választotta, az összes kitüntetéssel. Blomberg bemutatta menyasszonyát a Führernek, aki egy csokor sárga rózsát nyújtott át neki, majd Göringgel együtt elfoglalták helyüket az ifjú pár két oldalán a polgári szertartáshoz. Befejezésül mind a négyen aláírták az anyakönyvet, az anyakönyvvezető pedig, a szokáshoz híven, átnyújtott az új házasoknak egy példányt a Mein Kampfból, amit Hitler szenvtelenül végignézett. Blomberg egyik adjutánsa később észrevette, hogy a vendégek távozása után a könyv az asztalon maradt.[11]

Az esti berlini lapok kiemelt helyen, de kommentár nélkül adtak hírt az esküvőről és Hitler részvételéről. A közlemény nagy feltűnést keltett, bár a felső náci káderek, köztük Blomberg számos barátja, hitetlenkedve fogadták, hiszen nem is sejtették, hogy a marsall újabb házasságra készül. A részletek és a fényképek hiánya azonban rögtön gyanút keltett, és hamarosan szárnyra kaptak a mendemondák. A szóbeszéd akkor sem csitult el, amikor néhány nappal később megjelent egy fotó Blomberg és új asszonya nászútjáról: történetesen épp a lipcsei állatkert majomháza előtt álltak. A Daily Mail magára vállalta a hiány pótlását, és nagy fürgén nyomozásba fogott. „Blomberg tábornagy megnősült - jelentette -, ámulatba ejtve barátait és kollégáit." A beszámolók hol Hamburgot, hol Genfet jelölték meg a menyasszony születési helyeként, és tudni vélték, hogy a szertartást, úgymond, „egy kórházban tartották, ahol a hölgyet egy síbaleset miatt kezelik".[12] Blomberg eredeti fedőtörténetére tehát ráütötték a hitelesség pecsétjét.

A lap berlini tudósítójának igen leleményesen sikerült rátalálnia Gruhn asszonyra „egy kis munkásvityillóban, Berlin Neukölln nevű munkásnegyedében". „Mi valószínűleg jobban meglepődtünk, mint bárki más" - jegyezte meg tűnődve az asszony, aki magát „államilag nyilvántartott masszőznek" mondta. A lánya, mint az újságíróval tudatta, tanulmányai elvégzése után a hadügyminisztériumnál lett gépírónő. „Tudtuk, hogy szépen boldogul, de álmunkban se gondoltuk, hogy a tábornaggyal barátkozott össze." A nagy fogással szemközti oldalon az újság előzetest közölt Agatha Christie legújabb, Találkozás a halállal című krimijének folytatásos megjelentetéséről - „a lenyűgöző és elsőrangú sztoriban az izgalom és az érdekesség egy percre sem lankad".[13] Ilyen elsőrangú és a tetejébe köztük játszódó sztoriban

részesültek a berliniek is, és egy rövid időre a Daily Mail lett a város legolvasottabb újságja.

A boldog pár nászútját félbeszakította Blomberg anyjának váratlan halála, és a marsall visszatért a temetésre, amelyre január 20-án, a Berlin melletti Eberswaldéban került sor. Az új asszonyát körüllebegő titokzatosság benyomását csak fokozta, amikor a hölgy maga is megjelent a sírnál, oly sűrűn lefátyolozva, hogy az arcát nem lehetett látni, a szertartás után pedig olyan sietve távozott, hogy senki sem válthatott vele szót. Ekkorra a gonoszkodó mendemondák csöpögtetése zuhataggá duzzadt. Másnap Fritsch adjutánsát telefonon hívták irodájában, és amikor az megtagadta, hogy a névtelen hívónak kapcsolja a főparancsnokot, a vonal túlsó végéről az illető visszakiabált: „Akkor közölje a tábornokkal, hogy Blomberg tábornagy szajhát vett feleségül!" Azzal letette a kagylót, az adjutáns pedig hitetlenkedve meredt a készülékre. Természetesen jelentést tett Fritschnek a hívásról, az megtanácskozta az esetet Beckkel és Hossbachhal, de a hadsereg hierarchiája csak a fejét csóválta: egyebekben nem harapott rá a felkínált csalira, és egyetlen lépést sem tett Blomberg ellen.[14]

Ám ugyanezen a napon végre fény derült Erna Gruhn igazi múltjára. Számos magyarázat van rá, hogyan kötött ki a leányzó rendőrségi aktája a berlini rendőrség főnökének, Wolf Heinrich von Helldorf grófnak az íróasztalán. Az egyik változat szerint egy berlini rendőrfelügyelő a Blomberg körüli legújabb pletykákat vitatta meg a feleségével, és ennek hatására a férfi másnap reggel átlapozta aktáit a Lakosság-nyilvántartási Hivatalban, majd álmélkodva fedezte fel, hogy Ernát valóban ismeri a berlini rendőrség. Egy másik változatban egy rendőrségi tisztviselő meghallotta az utcán, hogy egy kislány fontoskodva közli a barátnőjével: „Na, Gruhn mama príma új vöt szerzett magának: egy igazi marsaik!" Egy további beszámoló egy ittas prostituáltról szólt, aki letartóztatásakor azzal kérkedett: mégse olyan züllöttek ők, ha a hozzá hasonló lányok a legmagasabb helyekig emelkedhetnek. A legrészletesebb verzió szerint pedig az erkölcsrendészeti hivatal felfedezte Erna nevét a nemrég hozzá befutott pornográf fényképek között.[15]

Bármilyen tekervényes utakat járt is be, tény, hogy január 21-én délelőtt nyitva hevert Helldorf íróasztalán az Erna Gruhn korábbi viselt dolgait taglaló vaskos dosszié. A száraz jogi nyelvezet sem palástolhatta a nyilvánvaló helyzetet, miszerint Blomberg marsall, védelmi miniszter és a fegyveres erők főparancsnoka egy prostituáltat vett nőül. Az adatok alapján bizonyos

körökben köztudott volt, hogy masszázsszalon címén az anya bordélyházat tartott fenn, és két ízben is elmarasztalták kerítés és prostitúció miatt. Évára is már zsenge korában felfigyelt a berlini rendőrség; az akták őt is prostituáltként tartották nyilván, aki „lakásán meztelen orgiákat rendezett". Egyszerű lopásért is elítélték már, de terjedelmes priusza volt azért is, mert „mindkét nembeli partnerekkel állt modellt pornográf fényképekhez, továbbá a nevezett fényképeket üzletileg forgalmazta"; öt ilyen fotót a dosszié is tartalmazott. Bármily hihetetlen, a nő annak idején beperelte a fényképészt, felpanaszolva, hogy fáradozásáért az illető mindössze hatvan márkát fizetett.[16] A képek egyébként oly mértékben „voltak obszcénok, hogy elképesztően kelendőknek bizonyultak".[17]

Helldorfot a brit diplomaták jól ismerték mint megszállott nácit és „erőszakos fickót aki a zsidók elleni durva támadásokról híresült el", és komoly vagyont herdált el szerencsejátékon.[18] Ám erre az esetre sem kiképzése, sem gyakorlata nem készítette fel. Miközben elnézte az inkriminált fényképeken látható meztelen lány arcát, „főbe kólintotta" a lehetőség, hogy ez a nőszemély netán valóban Blomberg asszony lehet.[19] Gyorsan átlátta, hogy ha kötelessége szerint járna el, és az aktákat eljuttatná első számú feletteséhez, Heinrich Himmlerhez, felbecsülhetetlen értékű fegyvert adna az SS kezébe, amellyel az megzsarolhatná a fegyveres erők fejét. A rendőrfőnök éppen a közelmúltban merészelte megkerülni a hivatalos csatornákat, amikor is közvetlenül Goebbelsnek jelentette, hogy Walther Fűnk, a propagandaminisztérium államtitkára homoszexuális. Ezért a lépéséért szigorúan megrótták, így hát jelentős kockázatot vállalna, ha most hasonló eljáráson törné a fejét.

Helldorfban azonban volt annyi bátorság, hogy elszánja magát: megkerüli az SS-t, és a bizonyítékokat inkább Blomberg legközelebbi munkatársának, Keitel tábornoknak mutatja meg. Beszélgetésük óvatosan indult. Helldorf tapintatosan érdeklődött, felismerné-e Keitel az újdonsült Blomberg asszonyt a bejelentőjén látható, útlevélképszerű fénykép alapján. Keitel beismerte, hogy az ifjú hölgyet csak egyszer látta, mégpedig Blomberg anyjának temetésén, s akkor is sűrűn lefátyolozva. Helldorf tamáskodott, és rámutatva, hogy Blomberg és Keitel házasság révén hamarosan rokonok lesznek, ragaszkodott hozzá, hogy Keitel itt és most keresse ide Blomberget, és tisztázzák az igazságot. Blomberg, szerencsétlenségére, épp nem tartózkodott Berlinben: elhunyt anyja ügyeit intézte, és nem lehetett utolérni. Végül Helldorf előhozakodott a kendőzetlen igazsággal, és megmutatta Keitelnek a teljes dossziét. A tábornok, úgy is, mint Blomberg lányának leendő apósa, nem leplezte zavarát.

Első gondolata az volt, hogy Helldorf hagyja nála a bizonyítékot, és ha majd Blomberg visszatért Berlinbe, ő megmutatja neki. Helldorf azonban erre nem volt hajlandó. Ahhoz, hogy valami fedőtörténetet eszeljenek ki, túl késő van, és sokan tudnak már a dologról. Keitel, aki mindenáron ki akart maradni az egész búbánatos históriából, Helldorfot Göringhez utasította, „aki mint esküvői tanú természetesen találkozott az ifjú hölggyel".[20]

Miután Keitellel beszélt, Helldorf felhívta Arthur Nebét, a Birodalmi Bűnügyi Rendőrség főnökét, és megkérte, fáradjon át az irodájába. Noha Nebe az SS tábornoka volt, Helldorf megbízott benne, és tudta, hogy igyekszik minél távolabb tartani magától Himmlert és Himmler Gesta-pójának fejét, Reinhard Heydrichet. Nebe hűvös tekintettel átnézte a dossziét, Helldorf pedig türelmetlenül megkérdezte: mi a véleménye.

- Valakik nyilvánvalóan megpróbálják tönkretenni Blomberg marsaik - jelentette ki a rendőrfőnök. - Ügyesen előkészített és mesterien kivitelezett csapda - alighanem a Gestapo műve.

Helldorf erre megjegyezte, hogy a Gestapo egyelőre mit sem tud az ügyről, Nebe azonban gúnyosan legyintett.

- Komolyan azt hiszi, hogy Heydrich, aki dossziét vezet mindenkiről, Hitleren és Göringen kezdve mi kettőnkről is, nem tudta, hogy Erna Gruhn prostituált? Bátran fogadhat rá, hogy ha a német hadsereg legfontosabb embere megnősül, Heydrich mindent tud a menyasszonyról.

Nebe csak egyre volt kíváncsi:

- Ki lökte ezt a prostituáltat a tábornagy karjába?[21]

A gerinctelen Keitel túl azon, hogy nem figyelmeztette Blomberget a feje fölött gyülekező sötét fellegekre, kétségbeesett igyekezetében, hogy mossa kezeit, maga hívta fel Göring titkárságát, hogy összehozza a találkozót. Egy akkori megfigyelő szerint Helldorfot most felszólították: „szállítsa a kibiztosított bombát éppen arra a helyre, ahol a látványos robbanást a legnagyobb örömmel fogadnák". Másnap reggel, egy szombati napon Helldorf Carinhallba hajtott. Göring, aki nem szerette, ha hétvégéit megzavarják, nyersen üdvözölte a hívatlan vendéget.

-Na, miről van szó?

Helldorf körülményesen belekezdett a történetbe; Göring ezalatt türelmetlenül járkált fel s alá a helyiségben, ám ahogy Helldorf a csúcsponthoz közeledett, úgy fokozódott az érdeklődése. Végül nagy lendülettel kitárta az ablakot, mély lélegzetet vett, és felkiáltott:

- Ez az utolsó szalmaszál![22]

Hogy szerepet játszott-e vagy őszintén megdöbbent, Helldorf nem tudta megítélni.

Két nappal később, január 24-én, hétfőn kora este a Birodalmi Kancellária személyzete idegesen várta az Obersalzbergről visszatérő Führert. Hossbach az előcsarnokban ténfergett, hogy rögtön közölhesse vele: Blomberg sürgős meghallgatást kér. Ekkor toppant be, szokatlanul aggodalmasan Göring az adjutánsával, Kari Bodenschatz ezredessel, aki egy barna dossziét szorongatott. Göring Hossbachhoz fordult, és hosz-szadalmas tirádába kezdett Blomberg tábornagy szerencsétlen ügyéről, hozzátéve, miszerint „neki örökké az a sorsa, hogy a legkellemetlenebb híreket ő hozza a Führer tudomására". Ezután bevonult Hitler külső irodájába, ahol összetalálkozott Fritz Wiedemann századossal, Hitler személyi adjutánsával, aki később kijelentette: a légügyi miniszter feldúlt állapotban volt, és úgy járkált ide-oda, „mint a dühös oroszlán". Amikor Wiedemann csak úgy odavetve megkérdezte, rendben van-e minden, Bodenschatz összeesküvő módjára, suttogva válaszolt:

- Csak annyit mondok, hogy Blombergnek mennie kell - egy szajhát vett feleségül!

Amikor Hitler végre megérkezett, hosszabb időre bezárkózott Göring-gel. Valamennyi egykorú feljegyzés arra utal, hogy Göring mondandója valósággal főbe kólintotta, és elkeseredésében így kiáltott:

- Hát semmitől sem kímél meg a sors!

Wiedemann később „összetörtén" talált rá, amint már-már transzszerű állapotban járkál irodájában, fejét leszegve, kezét a hátán összefonva.[23] A helyzet több okból is súlyosabban érintette, mint ahogy várható volt. Kiderült, hogy a Blomberg asszonyt és korábbi szeretőjét ábrázoló, szeméremsértő fényképeket egy csehszlovák zsidó készítette. A Berlinben később szárnyra kelt csiklandós hírek szerint Hitler „másnap hét ízben vett fürdőt, hogy lemossa

magáról a Blomberg asszonynak osztogatott kézcsókok szennyét". Ennél is fájdalmasabb, elgondolni is borzalmas volt, hogy az esküvőn való tanúskodása mekkora csapást mérhet nemzetközi presztízsére. Aznap éjjel nem jött álom a szemére, mert egyre csak azon tépelődött, hogyan óvja meg a tekintélyét.

- Ha egy német tábornagy szajhát vesz feleségül - siránkozott Wiede-mann-nak -, akkor bármi megtörténhet![24]

Göringnek meghagyta, hogy másnap beszéljen Blomberggel, és követelje, hogy haladéktalanul váljon el, vagy ami ennél is jobb, nyilváníttassa semmisnek házasságát súlyos megtévesztés címén. A kancelláriára addig sem teheti be a lábát, és egyenruhát is tilos viselnie.

A berlini politikai és diplomáciai körökben hamarosan elburjánoztak a Blomberg küszöbönálló leváltásáról szóló hírek. Jodl ezredes feljegyezte naplójában, hogy Erna Gruhn „barátnői állítólag sorra hívogatták a tábornokokat a nyilvánosházakból, ahol »kolléganőjük« társadalmi felemelkedését ünnepelték".[25] Az Abwehr tirpitzuferi főhadiszállásán Canaris tengernagyot figyelmeztették, hogy vezérkari főnöke, Hans Oster ezredes, Wiedemann közeli barátja is a pletykák terjesztői közé tartozik. Mint sokan mások, Canaris sem értette, miért nem figyelmeztette Keitel Blomberget a dosszié létezésére, és őt is meghökkentette, miért játszik Göring ilyen fontos szerepet ebben az ügyben, amely egyedül a hadseregre tartozott volna. „Blomberget nem lehet megmenteni - írta naplójába Goebbels. - Becsületes férfinak ilyenkor csak a pisztoly marad. (...] A Führer mint esküvői tanú... Hihetetlen."[26] Göring azonban, aki immár eltökélte, hogy Blomberg helyére lép, sokkal nagyobb tétekben játszott. Ha Hitler hajlandó meghagyni Blomberget a posztján, azzal az egyetlen feltétellel, hogy sürgősen véget vet a házasságának, akkor Göring tervei szempontjából létfontosságú, hogy Blomberg erről ne értesüljön, és konokul kitartson a felesége mellett.

Amikor január 25-én délelőtt Göring beállított Blomberghez a hadügyminisztériumban, hivatalosan, sőt brutálisan lépett fel. Mellőzve minden kezdeti udvariaskodást, közölte az elszörnyedt vezértábornaggyal, hogy napvilágra kerültek „bizonyos dolgok felesége régmúltjából", ezért fel fogják menteni állásából, és elbocsátják a hadseregtől. Azt hazudta Blombergnek, hogy a hadsereg főparancsnoksága követeli a lemondását, és esze ágában sem volt tolmácsolni Hitler üzenetét, miszerint a házasság semmissé nyilvánítása esetében talán a posztján maradhat. Elképzelhető, hogy Göring még az asszony

dossziéjában szereplő vádakat sem ismertette részletesebben. Blomberg abban a hitben, hogy a válással mit sem nyer, kerek perec megtagadta, hogy akár csak fontolóra vegyen egy ilyen lépést, és keserűen sérelmezte „ezt a kimondhatatlanul igazságtalan elbánást". Miért nem illeti meg őt a jog, hogy szabadon válasszon feleséget magának? Göring kurtán azt felelte, hogy „a házasságot illetően azt csinál, amihez kedve van, a felmentés azonban végérvényes".[27] A beszélgetés mindössze öt percig tartott, és Göring távozása után Blomberg riadt adjutánsai résre nyitották az ajtót. Azt kellett látniuk, hogy „a makkegészséges tábornagy megtört emberként támolyog az iroda mögötti magánlakosztálya felé".[28]

A fegyveres erőknél azonban nem Blomberg volt az egyetlen főtiszt, akinek világát összeomlás fenyegette. Mialatt Göring a hadügyminisztériumban a fejére olvasta bűneit, a Birodalmi Kancellárián Hitler a bizalmasával, Hossbachhal tanakodott Blomberg utódlásáról. A Führer nem tudta megbocsátani a tábornagynak, hogy elhallgatta előle felesége múltját, és boldogan fogadta el esküvői tanúnak, vagyis többszörösen elárulta őt. Hossbach ugyan nagyjából értesült már a történtekről, most mégis borzadva hallgatta a mocskos részleteket, és ő is felbőszült, amiért a tisztikar makulátlan hírnevét meghempergetik az erkölcstelenség fertőjében. Még egyre a hallottak következményein rágódott, amikor Hitler, mint akit megvilágosodás ért, elterelte a szót Blombergről, és Fritschet kezdte emlegetni. Komoran adta Hossbach tudtára, hogy a hadsereg főparancsnoka homoszexuális, és ezért neki is mennie kell. A bizonyíték egy ideje már a birtokában van. Hossbach lesújtva meredt rá.

Göring nagyon jól tudta, hogy a védelmi miniszter megürült posztjára Fritsch lesz a nyilvánvaló jelölt. Ezért máris megragadta az alkalmat, hogy csendesen emlékeztesse Hitlert egy SS-dossziéra, amelyet 1936-ban Himmler állított össze. Az aktákban szerepelt a vád, miszerint Fritschet kitartóan zsarolta egy berlini homoszexuális fiú prostituált 1933-ban elkövetett, állítólagos homoszexuális tevékenysége miatt. Amikor Hitlernek először mutatták meg az irományokat, ő nem volt hajlandó hitelt adni nekik, leállította a nyomozást, és megparancsolta, hogy égessék el az egész dossziét. Most arra kérte Himmlert, „rekonstruálja" az anyagot. Az SS-vezér számára ez igazán egyszerű feladat volt, lévén hogy a dosszié két éven át békésen pihent Heydrich irodai páncélszekrényében, és január 25-én reggel már vissza is érkezett a Führer íróasztalára. Személyesen Himmler hozta magával, mégpedig nem eredeti állapotában, hanem látványosan kibővítve. Hossbach iszonyodva olvasta végig;

hiánytalanul felfogta, milyen rémséges következményei lennének egy második botránynak, amely ilyen gyorsan követi az elsőt. Egész álló nap, sőt a késő éjszakai órákig arról győzködte a Führert, hogy a Fritsch elleni vádak merőben alaptalanok, és világos, hogy otromba manipulációról van szó. Mire késő éjjel hazament, már elhatározta, mit kell tennie. Jóllehet Hitler szigorúan megtiltotta, hogy felhívja Fritsch figyelmét az ellene szóló vádakra, Hossbach egyenesen a Bendlerstrasséra hajtott - Fritsch magánszállása ugyanis a hadügyminisztérium épületében volt -, és kitálalt a főparancsnoknak. Fritsch elborzadt, és hevesen, tőle amúgy idegen, de annál színpompá-sabb nyelven kelt ki a „rohadt hazugságok szövevénye" ellen.[29]

Másnap, január 26-án reggel Hossbach a munkahelyére érve rögtön kihallgatást kért Hitlertől. Beismerte, hogy járt Fritschnél, összefoglalta beszélgetésüket, és ismét biztosította főnökét, hogy az állítások teljesen alaptalanok. Hitler nyugodtan végighallgatta, és meggyőzően játszotta el, mennyire megkönnyebbült. E szerint minden rendben, Fritsch megkaphatja a védelmi miniszteri tárcát. A délelőtt folyamán, anélkül hogy Hossbach tudott volna róla, Blomberg jelentkezett a kancellárián: Hitler rendelte oda egy utolsó megbeszélésre. A Führer továbbra is nyugodt, de határozott volt. A marsall házassági botránya túl súlyos ahhoz, hogy a Reich elbírja, ő maga pedig őszinte fájdalmára úgy döntött, hogy útjaik elválnak egymástól. Blomberg ismét az ártatlanságára hivatkozott, és Hitler legnagyobb bosszúságára lekicsinyelte a felesége elleni vádak komolyságát, ismét hangsúlyozva, hogy „a nép egyszerű gyermekéről" van szó. Hitler azonban úgy érezte, eleget hallott, és amilyen gyorsan csak lehetett, az utódlás kérdésére terelte a szót. Noha nem sokkal korábban azt mondta Hossbachnak, hogy Fritsch ismét élvezi a kegyét, most rögtön tájékoztatta Blomberget, hogy a hadsereg főparancsnoka homoszexuális, és ezért kiesett a versenyből.[30]

Blomberg leplezni próbálta csodálkozását és talán az örömét is, amiért társa akadt a balszerencsében. Még azt is megkockáztatta, hogy a tényállást igencsak elképzelhetőnek tartja.

- Fritsch nem barátja a nőknek - jelentette ki -, és mint örök agglegény, elképzelhető, hogy engedett a kísértésnek.[31] Ebben az esetben a választás csakis Göringre eshet - tette hozzá.

Most Hitleren volt a sor, hogy meglepődjék.

- Lehetetlen - válaszolta. - Belőle hiányzik a kellő türelem és szorgalom.

- Ez esetben - állapította meg Blomberg - a védelmi miniszteri tárca visszaszáll a Führerre.[32]

Ez a radikális gondolat nyomban megtetszett Hitlernek. Megígérte, hogy fontolóra veszi, de rámutatott, hogy szüksége volna valakire, aki vállalja a szükséges vezérkari munkát.

- Hogy is hívják azt a tábornokot, aki mostanáig az ön hivatalában volt? - kérdezte.

- Á, az Keitel - legyintett Blomberg. - Ő nem jöhet szóba; csak hivatalvezetőnek alkalmas.

Hitler azonnal lecsapott a megjegyzésre.

- Pontosan ilyen embert keresek![33]

Mivel Göring azt hazudta, hogy a hadsereg hierarchiája állt a felmentését követelők élére, aligha meglepő, ha Blomberg, távozása előtt, vissza akart vágni. Miután a hadsereget kiszolgáltatta Hitlernek, felsorolta azon tábornokokat, akik nézete szerint nem támogatják elég lelkesen a nemzetiszocializmus törekvéseit és mechanizmusát. Beck később „gazembernek" bélyegezte a korábbi védelmi minisztert, amiért utolsó lépéseként elárulta egykori kollégáit.[34] Hitler azonban, úgy látszott, örül az információnak, és Jodl szerint „a maga felsőbbrendű emberi jóságával megvigasztalta a tábornagyot. Azt mondta neki: mihelyt

üt Németország órája, Ön mellettem lesz, és minden, ami a múltban történt, feledésbe merül." Később Blomberg is azt állította, hogy Hitler „nyomatékosan megígérte: ha háborúra kerül sor, én leszek a főparancsnok".[35] Addig is változatlanul folyósítják teljes fizetését, és kap még külön 50 ezer márkát, hogy új feleségével külföldre utazhasson. Blomberg úgy képzelte, egy teljes évi szabadságról van szó.

Ezután visszatért a hadügyminisztériumba, hogy kiürítse az íróasztalát, és tudatta Keitellel: még aznap délután jelentkeznie kell a Führernél, mégpedig polgári ruhában. Elmesélte találkozásuk részleteit, kiemelve Hitler ígéretét,

miszerint ha háború lesz, visszarendelik aktív szolgálatra. Keitel azonban átlátott a szitán: felismerte, hogy régi barátja „görcsösen kapaszkodik ezekbe a szavakba", miközben Hitlernek semmiképpen sincs ilyen szándéka. Szemrehányást tett Blombergnek, amiért nem avatta már korábban a bizalmába, sőt már nagyjelentőségű lépését, a nősülési szándékát is elhallgatta előle. Ezután még egyszer megkísérelte rábeszélni a főnökét a válóper elindítására - hátha ebben az esetben megtarthatja posztját. Blomberg azonban felháborodva utasította el a javaslatot, már csak gyermekeik kedvéért is, akik úgyszintén hamarosan házasságot kötnek. „Mindkét fél részéről szerelmi házasság jött létre", és ő „előbb eresztene golyót a fejébe, semhogy ilyesmire vetemedjen". Azzal kirohant a helyiségből, miközben arcán patakzottak a könnyek.[36]

Másnap Blomberg elindult megkésett nászútjára, valójában azért, hogy emlékezetében Hitler aranyat érő kézszorításával, egy évet száműzetésben töltsön. Barátainak azt mondta, hogy az Indiai-óceánhoz készül; valójában először Rómába, majd onnan vakációra Caprira utazott, ahonnan olyan hírek szivárogtak vissza Berlinbe, hogy a friss házasok remekül érzik magukat, és élvezik az olaszországi nap meleg sugarait. A Daily Express egy vállalkozó szellemű riportere követte a boldog párt a szigetre, ahol elrejtőztek, és onnan küldött sürgönyileg egy kis színest Blomberg asszonyról; a leírás aligha üthetett volna el jobban a botrányos képtől, amelyet a hölgy Berlinben maga után hagyott.

Magas, nagy csontú, de megfelelően gömbölyded nő. Lebegő fehér ruhában, fején koronával Brünnhildét is játszhatná. Modern ruhásán ő az a jól megtermett, vigaszt nyújtó asszony, akiről tudjuk, hogy mindjárt főz nekünk egy jó erős teát, és odakészíti az újságot a reggelizőasztalra.

Profilja tiszta metszésű, széles homloka kisméretű orr felé lejt. Az ajka telt és mozgékony. Mint a legtöbb németnek, neki is bőséges és egészséges étvágya van.[37]

Nem Lord Beaverbrook prédára vadászó tudósítója volt az egyetlen hívatlan vendég, aki Capriig követte Blombergék nyomát. A történetet bizarr, tragikomikus modorban toldotta meg egy végső kacskaringóval egy fiatal tengerésztiszt, Hubertus von Wangenheim báró, aki a Fegyveres Erők Ügyosztályán Blomberg adjutánsa volt. Mint ahogy Blomberg elindulása előtt Keitel próbálta rábeszélni főnökét, hogy váljon el a

feleségétől, és mentse meg a tisztikar becsületét, ugyanezzel a küldetéssel bízta meg Raeder tengernagy a fent nevezett Wangenheimet. A pökhendi és túlbuzgó ifjú tiszt azonban túllépte hatáskörét. Mihelyt a szállodában rátalált Blombergre, utálatos részletességgel adta elő Erna félrelépéseinek teljes lajstromát, majd a tábornagy orra elé tolta pisztolyát, mintegy felszólítva, hogy tegye, amit a becsület megkíván. Blomberg, aki immár oly mámorosán élvezte a házaséletet, hogy komolyan sem vette ezt az ostobaságot, elkergette a lánglelkű ifjoncot, és indulatos levelet írt Keitelnek, elpanaszolva, hogy Wangenheim, „úgy látszik, merőben más nézeteket vall, és más mércével ítéli meg az életet". Keitel dühös volt, amiért Wangenheim az ő engedélye nélkül utazott el Caprira, és suta kísérlete, hogy Blombergnek „tisztességes kiutat" mutasson, „rendkívüli arcátlanságra vall e fiatal tiszt részéről, aki azt hiszi, az ő kötelessége őrködni a tisztikar becsülete fölött". Göring ezenközben úgy felbőszült, hogy azzal fenyegetőzött: agyonlöveti a fiatal tisztet. Az adott időpontban neki is, Hitlernek is a legrosszabbkor jött volna a marsall halála.[38]

Aznap délután Keitel Hitler utasítására pontosan megjelent a Birodalmi Kancellárián. Előbb azonban Göring rendelte magához, aki szorgosan verbuvált támogatókat saját védelmi miniszteri kinevezéséhez. Wiedemann adjutánst már rávette, hogy hozza szóba a nevét, Hitler azonban egyből elvetette az ötletet.

- Szóba se jöhet. Göring még a Luftwafféhoz sem ért.

Amikor Keitel néhány órával később ugyanezzel a javaslattal hozakodott elő, hasonló választ kapott.

- Soha! - kiáltott fel Hitler. - Túl kényelmes és lusta. Magam fogom átvenni a Wehrmacht parancsnokságát.

Amikor Keitel erre Fritschet ajánlotta, mint másodsorban szóba jöhető jelöltet, Hitler neki is megmutatta a terhelő bizonyítékot: a homoszexua-litásra utaló aktát. Aztán nyíltan közölte, hogy immár egyszerre keres utódot Blombergnek is, Fritschnek is, és hízelgő szavakkal szólította fel Keitelt, hogy legyen a vezérkari főnöke; még további perspektívákat is megcsillogtatott. Keitel panaszosan megjegyezte, hogy már az első feladata is kellemetlennek, afféle „hálátlan kötelességnek" ígérkezik. Hitler ugyanis igen rossz néven vette Hossbachtól, hogy megszegte a tőle kapott parancsot, és a háta mögött figyelmeztette Fritschet az ellene elhangzott vádra. Hossbach „eljátszotta a

bizalmát, és látni se akarja többé". Keitel haladéktalanul bocsássa el, és keressen neki új adjutánst.[39]

4 4 4

Báró Werner von Fritsch vezérezredes, a hadsereg főparancsnoka a régi iskolát képviselő, tehetséges tiszt volt. Tipikus vezérkari jelenségként monoklit viselt, merev volt és tartózkodó, de egyszersmind határozott. Hivatásához illő képességei és a hadsereg iránti szenvedélyes lojalitása széles körben szerzett neki csodálatot és tiszteletet. A hadsereg viszonozta lojalitását, főparancsnoki tekintélyét senki és semmi nem csorbította. Ellentétben Blomberggel, ő nem Hitler személyes kegyeitől tette függővé karrierjét, és a Führer nem véletlenül érezte magát kényelmetlenül a jelenlétében. Igyekezett kívül maradni a politikán, kivéve ha a politika beavatkozott a hadsereg ügyeibe; ez történt november 5-én a Birodalmi Kancellárián is, amikor nyíltan ellenezte Hitler terveit. Bátor emberként soha meg sem próbálta titkolni a náci párttal szembeni régi keletű ellenséges érzületét, sem a megvetést, amelyet elsősorban Himmler és az SS iránt táplált. Ennek folyományaként Himmler egy ideje már a megbuktatásán mesterkedett. Az sem valószínű, hogy Hitler megbocsátotta vagy elfeledte volna Fritsch élénk tiltakozását; és most, hogy Blomberget sikerült eltávolítani, Hitler Fritschnek és az ellene felhozott vádaknak szentelte figyelmét.

A dosszié öt évvel korábban, 1933 novemberében keletkezett. Egy zimankós téli estén a berlini alvilág egy jelentéktelen tagja ődöngött a belvárosban, a wannseei elővárosi vonal Potsdamer Platz-i állomásának gyengén megvilágított előterében. Ottó Schmidt alkalmi férfi prostituált, tolvaj és zsaroló volt, és szükség esetén rendőrségi besúgóként is működött. Ezen az estén szokásához híven figyelmesen vizslatta az állomás nyilvános mosdója előtti jövést-menést; tudta, hogy ez a helyszín a könnyű zsarolás jövedelmező vadászterülete. Türelme csakhamar rózsát termett. A hadsereghez és a haditengerészethez tartozó tisztek egy csoportja közeledett; egy az idős- és a középkor határán álló monoklis úr kísérte őket, sötét, szőrmegalléros kabátban, kezében ezüstfogantyús sétabottal. A társaság kis ideig beszélgetett, majd feloszlott, a monoklis férfi pedig elnézést kért, és bement a mosdóba. Kisvártatva egy fiatalemberrel jött ki, akit Schmidt rögtön felismert: Josef Weingártner volt, gúnynevén „Bajor Szepi", közismert helyi férfi prostituált.

Schmidt lopva követte a két férfit egy, az állomás kerítése melletti sötét

sikátoron, mígnem azok fedezéket találtak egy felállványozott épületnél. Schmidt ügyelt a köztük lévő távolságra, és várakozott, míg a másik kettő előjött az árnyékból, majd gyorsan szétvált. Mivel feltételezte, hogy az ismeretlen fizetett Bajor Szepinek a szexuális szolgáltatásért, Schmidt a hímringyóhoz lépett, és minden teketória nélkül megkérdezte, mi történt. Weingártner megrémült ugyan, de megerősítette gyanúját. Schmidt visszasietett az állomás peronjára, ahol kiszemelt áldozata éppen felszállt a beérkező szerelvényre. Schmidt utolérte, és az idősebb férfi döbbenetére tájékoztatta, hogy ő „Kroger bűnügyi felügyelő" az erkölcsrendészetről, és a szemébe mondta, hogy miféle szégyenletes jelenetnek volt tanúja az imént; ám megfelelő összeg fejében hajlandó napirendre térni az eset fölött. Egy ideig elvitatkoztak a „megfelelő ösz-szegen", majd a megrettent úriember bemutatkozott mint Achim von Frisch lovassági százados, és felajánlott 200 márkát - annyit, amennyi éppen az erszényében volt. Az, hogy a neve hasonlóan csengett, mint a hadsereg főparancsnokáé, az utóbbi számára végzetesnek bizonyult.

Schmidt kevesellte az összeget, de beleegyezett, hogy hazakíséri Frischt a kelet-lichterfeldei Ferdinandstrassén lévő lakására. Ott a kapu előtt várakozott, amíg Frisch felment egy további összegért, amely még mindig csak az előlege volt a kialkudott 500 márkának. Másnap reggel Frisch elment a bankjába, kivette a szükséges pénzt, majd találkozott Schmidttel a kelet-lichterfeldei állomás várótermében, ahol konyak és szivar mellett rendezte tartozását Azt hitte, az ügy ezzel elintéződött, és végre fellélegezhet. Schmidt azonban a zsarolók ősi hagyományához híven néhány nappal később ismét megjelent egy másik férfi, állítólagos rendőrségi felettese kíséretében, aki követelte a maga részét. Ezúttal 2000 márkában egyeztek meg, amelynek a fele a helyszínen folyósítandó, míg a másik fele néhány hét múlva lesz esedékes. Amikor az újabb találkára, ezúttal is az állomás várótermében, sor került, Schmidt egy másik „nyomozót" hozott magával. Hármasban töméntelen meny-nyiségű sört és whiskyt fogyasztottak (olyannyira, hogy a tulaj még négy évvel később is emlékezett rájuk), Frisch pedig a végén átadta az 1000 márkás hátralékot.

A lovassági tiszt számára gyászos volt ugyan, de annál törvényszerűbb, hogy a vérszívó Schmidtet még ez az állítólag utolsó kifizetés sem elégítette ki. Időnként fel-felbukkant további összegekért; a találkozást mindig bőséges ivászat kísérte. Az idős lovassági tiszt egészsége gyorsan hanyatlott; szemlátomást megviselte a szűnni nem akaró zsarolás gyötrelme, és kénytelen volt ápolónőt fogadni, amit amúgy is nehezen engedhetett volna meg magának.

Schmidt, aki oly alaposan megvágta, egy szép napon egyik barátjával elment Frisch háza előtt, és eldicsekedett, hogy itt lakik egy ember, akit mesterien „kikészített" - ez volt eddigi pályájának legsikeresebb „bulija".[40] Csakhogy Ottó Schmidt hamarosan maga is áldozatul esett Németország rohamosan változó politikai csillagállásának.

Az 1934. júniusi Röhm-ügy utóhatásaként Hitler, hogy elterelje a figyelmet az akció könyörtelenségéről, és igazolja az SA vezetésének felszámolását, tudatosan domborította ki Ernst Röhmnek és követőinek züllöttségét, elsősorban elfajzott homoszexualitásukat. Bár a téma iránt addig soha nem mutatott érdeklődést (sőt nem sokkal ezután gazdasági miniszterré nevezte ki a közismerten homoszexuális Walter Funkot), most zöld lámpát adott a viszonylag alulfoglalkoztatott Gestapónak: fordítsa a náci állam teljes elnyomó gépezetét e szörnyű bűn elkövetőinek üldözésére. A Gestapo eszményi alkalmat kapott befolyási szférája ki-terjesztésére. A szervezet II-H ügyosztályaként megalakult a „Homoszexualitás elleni harc birodalmi központja", és elkezdődött a homoszexuálisok elleni boszorkányüldözés, amelynek során férfiak százait futószalagszerűen szedték össze, állítottak különbíróságok elé és hurcoltak koncentrációs táborokba.

Nem kellett soká várni, és a Gestapo szellemes módszert talált a nyomozás és az elmarasztalás folyamatának meggyorsítására. Ahelyett, hogy a homoszexuálisokat magukat kutatták volna fel, sokszorta könnyebbnek bizonyult, ha a német börtönöket fésülik át, és kiemelik azokat a rossz életű, elfajzott alakokat, akik abból élnek, hogy homoszexuális múltú emberek után kémkednek, majd zsarolják őket. Csak természetes, hogy ezek a fickók boldogan kitálalnak, ha cserébe lerövidítik büntetésüket Ottó Schmidt kamaszkora óta rendszeres vendége volt a börtönöknek, és 1936-ban is éppen ott időzött, hét évre szóló ítéletét töltve. Amikor a helyi rendőrség először akart elbeszélgetni vele, kedélyesen és bő lére eresztve mesélt a szó szoros értelmében száz meg száz homoszexuálisról, akiket a múltban megzsarolt. Egyikük, jegyezte meg büszkén, egy von Frisch nevű, magas rangú katonatiszt volt. Amikor a jegyzőkönyv befutott a Gestapo főhadiszállásának II-H ügyosztályára, a hadsereg főparancsnokáéra emlékeztető név óhatatlanul magára vonta az osztályvezető, Joseph Meisinger figyelmét. Meisinger korrupt, visszataszító, közönséges alak volt, aki mániákusan vonzódott a nyomozás legdurvább módszereihez, és finnyásabb munkatársai undorodtak tőle.[41]

Schmidtet ezután átadták a Gestapónak, és már az első kihallgatásán megmutatták neki Fritsch teljes katonai díszben pompázó fényképét; az aláírás nevét és rangját is megjelölte. Schmidt immár élete nagy pillanataként élvezte a rivaldafényt, és készségesen szerzett örömet kihallgatóinak is: nyomban azonosította a férfiút, akit a Potsdamer Platz-i állomáson pillantott meg, és percekkel később már meg is zsarolt. Meisinger el sem merte hinni, hogy ekkora szerencse érte. Az SS tehát rátalált a fegyverre, amellyel megtámadhatja Fritschet, és a hír csakhamar eljutott Heydrichhez, onnan Himmlerhez, és végül magához Hitlerhez. A Führer ebben az időben, 1936-ban tette nyilvánvalóvá, hogy Fritsch homoszexualitásának a puszta gondolatától is viszolyog, és ekkor adott parancsot az akta elégetésére; Himmler azonban, mint tudjuk, nem engedelmeskedett. így történt, hogy az ismerős dosszié 1938. január 25-én, a reggeli órákban ismét megjelent Hitler íróasztalán.

Még mielőtt Hossbach, ugyancsak megszegve Hitler parancsát, figyelmeztette volna Fritschet a dossziéban ellene emelt vádakra, Fritsch már résen volt. Két nappal korábban egy régi barátja kereste fel, akit egy névtelen telefonáló figyelmeztetett: „Maga jó barátja von Fritsch tábornoknak. A tábornok súlyos veszélyben forog."[42] Fritsch, akit Hossbach látogatása még inkább felzaklatott, éjszaka álmatlanul forgatta fejében a történteket, és igyekezett magyarázatot találni a terhére szóló állítások eredetére. Felidézte 1933-34 telét, amikor néhány alkalommal egyedül ebédelt pár apátián Hitlerjugend-fiúval, teljesen ártatlan, jótékony célból, hogy elősegítse a Téli Segélyprogramot. Nem tudott másra gondolni, mint hogy mostani szorult helyzete valamilyen akkori rosszindulatú, de alaptalan pletykával függ össze. Másnap reggel felhívta Hossbachot, és találkozóra kérte a minisztérium lovardájába. A Hitlerjugend-fiúkról szóló története azonban csak arra volt jó, hogy felidegesítse leghűségesebb párthívét.

Hossbach a kancelláriára visszatérve ismét szembenézett Hitlerrel, és megkérdezte tőle, miért váltak egyszer csak olyan meggyőzővé azok a vádak, amelyeknek 1936-ban nem volt hajlandó hitelt adni. Ha az anyag olyan elmarasztaló, miért működött együtt Hitler von Fritschcsel további két éven át? Hitler olyasmit motyogott, hogy az újrafelfegyverzés időszakában Fritsch nélkülözhetetlen volt, és burkoltan utalt rá, hogy a bukott miniszter egyszer talán még visszakerülhet elvesztett posztjára. Hossbach azt felelte, Fritsch szeretné, ha megmaradhatna ezen a poszton. Hitler azonban később közölte mind Blomberggel, mind Keitel-lel, hogy ez, tekintettel a homoszexualitás vádjára, szóba sem jöhet. És ha valóban voltak is nagylelkű érzelmei Fritsch

iránt, ezeket Göring, aki szüntelenül jött-ment körülötte, többé-kevésbé kigyomlálta. Késő délután Hitler ismét azt hajtogatta Hossbachnak, hogy a Fritsch elleni vádak lényegében bizonyítottak. „A homoszexuálisok - oktatta ki komoran adjutánsát -, a legrangosabbtól a legprimitívebbig, egytől egyig hazugok/'[43] Fritschet haladéktalanul fel fogja menteni minden tisztségéből. Hossbach ekkor azt javasolta, állítsák Fritschet csupa tábornokból összeválogatott becsületbíróság elé, Hitler azonban ezt a javaslatot is félresöpörte.

Később beleegyezett, hogy megtanácskozza az ügyet Franz Gürtner igazságügy-miniszterrel, akit be is rendeltek a kancelláriára. Gürtner már a Harmadik Birodalmat megelőző kormány regnálása óta a minisztérium régi gárdájához tartozott. Igyekezett kerülni minden feltűnést, és főleg azzal tartotta magát a víz fölött, hogy higgadt és hűvös modorban adta elő, amit Hitler hallani akart. Köztudott volt, hogy az akarata nem valami erős, és amikor Hitler délután a kancelláriára hívatta, szinte biztosra vette, hogy Gürtner szíves-örömest engedelmeskedni fog. Hitler a kezébe nyomta a Fritsch-dossziét, és utasította miniszterét, hogy adjon írásos jelentést, mégpedig itt és most. Most is hangsúlyozta, amit az elkövetkező napokban sűrűn megismételt: hogy tudniillik valahányszor Schmidt tanúskodott, vallomása mindig megbízható volt (aminek épp az ellenkezője volt igaz, Schmidt rendőrségi aktáiból ugyanis napnál világosabban kiderült, hogy a fickó hivatásos hazug, akit eleddig soha nem vettek komolyan). Gürtner kapkodva lefirkantott valami véleményfélét, megállapítva, hogy az iratok szerint Fritsch ellen a büntető törvénykönyv 175. paragrafusa alapján emeltek vádat, a vád alól mostanáig nem tisztázta magát, és „a dokumentumok a most előttem lévő formában alkalmasak rá, hogy az államügyész ezen az alapon vádat emeljen".[44]

Hitler végül beleegyezett Hossbachnak abba a csökönyösen hangoztatott javaslatába is, hogy Fritsch személyesen tanulmányozza az ellene összegyűjtött bizonyítási anyagot.

- Persze nem az a dolga, hogy tisztára mossa magát - tette hozzá -, hiszen úgyis csak összevissza hazudozna. A célunk az, hogy szembesítsük a Schmidt nevű tanúval, aki jelenleg a Gestapo fogságában van.

Schmidtet 1936-ban, eredeti tanúvallomását követően, valóban kiengedték a börtönből, ám a közelmúltban a gyakorlatias gondolkodású Gestapo ismét őrizetbe vette. Most, Himmler utasítására, egy Franz Josef Huber nevű

tekintélyesebb Gestapo-tisztet küldtek érte az internálótáborba, ahová zárták.[45] Este Hossbach telefonon a kancelláriára hívta Fritschet, és lement érte az előcsarnokba, főleg azért, hogy mielőtt az emeletre, Hitler könyvtárába kísérné, felkészítse a Schmidttel való szembesítésre. Egy történész szavai szerint Fritschre olyan élmény várt, amelyre „arisztokrataként, katonatisztként és úriemberként szerzett évtizedes tapasztalatai sem vértezték fel".[46]

A találkozás elején Fritschen kívül csak Hitler és Göring tartózkodott a helyiségben. Hitler egyenesen a tárgyra tért. Azt tudakolta, igazak-e a dosszié állításai, majd felajánlotta, hogy elaltatják az egész ügyet, Fritschet pedig minél messzebbre küldik Németországtól. Fritsch figyelmesen végighallgatta a vádakat, majd hevesen hangoztatta ártatlanságát. Időközben Huber, valamint egy Gestapós kísérő őrség társaságában Schmidt is megérkezett. Hitler egyik személyi adjutánsát úgy elborzasztotta Schmidt ápolatlan megjelenése, hogy azt követelte: mosdassák és borotválják meg, mielőtt a Führer színe elé bocsátanák. Huber és Schmidt ezután a kancellária lépcsőjének alján várakozott, majd egy megbeszéltjeire Hitler és Göring az emeleti folyosóra vezette Fritschet.

Huber és Schmidt lassan felcaplattak a lépcsőn. Hitler a toprongyos küllemű csirkefogóra meredt, és megkérdezte, felismeri-e Fritschet. Schmidt nem válaszolt azonnal; ehelyett színpadiasán rámutatott a generálisra, és anélkül, hogy az alkalom vagy a jelenlévők személye csöppnyit is zavarba hozta volna, magabiztosan közölte: „Ő az az illető."[47] Fritsch döbbenetében meg sem tudott szólalni; magasröptű érzékenységét túlságosan sértette, hogy egy ilyen alak megjelenhet a német államhatalom szentélyében.

Miután visszatértek a könyvtárba, Fritsch, immár nyugodtabban, nem győzte hangoztatni ártatlanságát. Soha életében nem látta Schmidtet, és tiszti, valamint úriemberi becsületszavát adta a Führernek, hogy semmi köze az egész mocskos históriához. A hibát ezután követte el. Amikor Hitler megkérdezte, ismer-e olyan okot, amely a homoszexualitás gyanúját kelthette, Fritsch, igencsak balgán, ismét előhozakodott a hitlerjugendes fiúk esetével. Hossbach, akinek jelenlétét szántszándékkal mellőzték, fenntartásai ellenére sem figyelmeztette, hogy ezt a témát ne bolygassa; Hitlerre pedig az említett epizód éppen ellenkezően hatott, mint ahogy Fritsch remélte. Nyugodt fellépése is csak ártott neki. Fritsch összeszedte magát, hogy higgadt és fegyelmezett maradjon, de Hitlert a színészkedés hiánya csak még gyanakvóbbá tette. „Képzelje csak el, Wiedemann... -mondta adjutánsának valamikor az este

folyamán. - Most egyszer csak nem két, hanem négy alakkal volt dolga! Nem, ezt az ügyet már nem lehet titokban tartani. Én csupán tőle magától akartam hallani a beismerést."[48]

Hitler úgy döntött, hogy Fritsch bűnössége minden kétséget kizáróan bizonyítást nyert. „Az egyik állítás üti a másikat - jegyezte fel naplójában Goebbels. - Egy homoszexuális zsaroló szava áll szemben a hadsereg főparancsnokának szavával. És a Führer már nem bízik Fritschben."[49] Hitler újfent azt javasolta, hogy rangidős tábornoka rossz egészségi állapotára hivatkozva csendesen tűnjön el, Fritsch azonban nagyon is pontosan felfogta, hogy ha így tenne, az felérne bűnössége nyilvános beismerésével. így hát elutasította az ajánlatot, és kérte, hogy állítsák inkább egy tiszttársaiból toborzott becsületbíróság elé. Hitler erre nyersen közölte, hogy mostantól meghatározatlan időtartamú szabadságon van, és ajtót mutatott neki. A kimerült és megalázott Fritschet, akit valósággal megbénítottak a történtek, Hossbach kísérte a kocsijához; a tábornok még ekkor is felháborodva hangoztatta ártatlanságát. Amikor Hossbach visszatért, Göring rontott ki a kancellária könyvtárából, arcát két kezébe temetve egy pamlagra vetette magát, és melodrámába illő üvöltéssel tett hitet Fritsch bűnössége mellett.

- Ő volt az, ő volt az! - hajtogatta újra meg újra.[50]

Noha immár éjfélre járt, Hossbach engedélyt kért Hitlertől, hogy felhívja otthonában Beck tábornokot, aki Fritsch kiiktatásával a hadsereg rangidős tisztje lett. Kocsit küldtek a vezérkari főnökért, aki polgári ruhában egykettőre megjelent, és nyomban tanácskozni kezdett Hitlerrel és Göringgel; úgy találta, hogy mindketten rendkívül feldúlt állapotban vannak. Göring vadállatként járkált ide-oda, Hitler verejtékezve himbálta magát a kerevetén. Első, igencsak ravasz kérdésével máris sokkolta Becket: hol és mikor kölcsönzött utoljára pénzt Fritschnek? A Gestapo ugyanis Kelet-Lichterfelde egyetlen bankjában sem talált Fritsch nevére szóló banki kivonatokat, amiben nem volt semmi meglepő, lévén hogy a Schmidt által kizsarolt összegeket természetesen nem a tábornok folyósította. Mivel Beck is ebben a városrészben lakott, feltételezték, hogy ő bocsátott pénzt Fritsch rendelkezésére. Beck felindultan tagadta, hogy valaha is pénzt adott volna kölcsön a hadsereg főparancsnokának, majd elszörnyedve hallgatta végig a Blomberg és Fritsch elleni vádakat. Az előbbi úrral kapcsolatban voltak már sejtései, az utóbbi neve azonban bombaként hatott rá, és azonnal kiállt Fritsch kérése mellett, miszerint

az ügyet katonai bíróságnak kell tárgyalnia.

Hitler és Göring, akik szerették volna összekapcsolni a két botrányt, bosszúsan hallgatták végig Becket, aki viszont a kettőt élesen elválasztotta volna egymástól. Blomberg esetében meglepően szigorúnak mutatkozott: kijelentette, hogy mulasztása olyan erkölcsi elfajulásról tanúskodik, amellyel a védelmi miniszter automatikusan kizárta magát a hadseregből. Később így oktatta ki Keitelt: „Nem megengedhető, hogy a hadsereg legmagasabb rangú tisztje szajhát vegyen feleségül; vagy válásra kellene kényszeríteni, vagy törölni kell a tisztek névsorából. Ezentúl még egy ezredet sem volna szabad rábízni."[51] Fritsch ügyében azonban még számos nyitott kérdés maradt, és a hadsereg méltósága megköveteli, hogy maga a hadsereg indítson nyomozást. Jóllehet már alaposan benne jártak az éjszakában, Beck elhajtott a Bendlerstrasséra, hogy felkeresse lakásán Fritschet. Hosszú beszélgetés után a tábornok ártatlanságáról szilárdan meggyőződve tért vissza a kancelláriára.

Amikor beszámolt róla, hogy Fritsch állhatatosan ragaszkodik a maga változatához, és immár ő, Beck is mellette áll, Hitler vonakodva hozzájárult, hogy Göring, Beck és Fritsch másnap délelőtt összeüljenek, és kidolgozzák az ügy bírósági felülvizsgálatának részleteit.

Amikor Beck január 27-én reggel felébredt, biztosra vette: Fritschből hiányzik a megfelelő lelkierő ahhoz, hogy felvegye a harcot a rá nehezedő vádak ellen. így hát saját kezébe vette az ügyet, és Carinhallba hajtott, ahol megtudta, hogy a Fritschcsel való megbeszélést lefújták, Göring pedig bárkinek, aki végighallgatta, harsányan hirdette Fritsch bűnösségét. A megfélemlített Fritsch éppen ezekben a percekben szenvedte el a legnagyobb megaláztatást: most hallgatta ki a Gestapo a hír-hedett Prinz-Albrecht-strassei főhadiszállásán, egy sarokra saját lakásától és katonai főhadiszállásától. Minthogy a Gestapo jogi illetékessége a hadseregre nem terjedt ki, Fritschet nem kényszeríthették arra, hogy megjelenjen előttük; hihetetlenül hangzik, hogy a tábornok önként besétált az oroszlánbarlangba. Minden bizonnyal azt hitte, hogy Hitlert csak ezzel győzheti meg ártatlanságáról, holott még a Gestapósok sem voltak biztosak benne, hogy eleget tesz-e a meghívásnak.

Amikor délelőtt 10 órakor polgári öltözékben megjelent, a bejáratnál idegesen fogadta Franz Huber, az a tiszt, aki előző napon Schmidtet a kancelláriára kísérte, most pedig Fritschet vezette fel egy harmadik emeleti kihallgatóhelyiségbe. Miközben a régi épület hosszú folyosóin

végigmentek, Fritsch homályosan érzékelte, hogy a küszöbökön meg az ablakfülkékben árnyalakok lődörögnek. A Gestapo már begyűjtött néhány, Berlinben közismert fiatal homoszexuálist, köztük Bajor Szepit is, akiknek megengedték, hogy megnézzék maguknak a tábornokot abból a célból, hogy később egyértelműen felismerjék benne egyik kliensüket. Fritsch a kihallgatáson ismét gépiesen és fásultan viselkedett, még akkor is, amikor újra szembesítették Schmidttel. Kihallgatói többször is provokálták.

- De vezérezredes úr, ilyen vinnyogó hanggal az ember csak homoszexuális lehet![52]

A törvény előtti eljárás most csigatempóig lassult. Hitler, bárhogy vonakodott, kénytelen-kelletlen beleegyezett, hogy Fritsch katonai bíróság elé álljon, a vádlott pedig Rüdiger von dér Göltz grófot választotta védőjéül. Keitel magához rendelte dr. Heinrich Rosenbergert, a Wehr-macht jogi osztályának vezetőjét, és arra utasította: fogalmazzon emlékeztetőt az ügyről Gürtner igazságügy-miniszter számára. Rosenber-ger is a régi iskolához tartozó katonatiszt volt, és szkeptikusan fogadta a megbízást. Gürtner, amikor jelentését elolvasta, határozottan azt javasolta Hitlernek: „Ne indítson eljárást von Fritsch tábornok ellen az ilyen dokumentáció alapján." Felismerte ugyanis, hogy nem mutattak meg neki minden lényeges dokumentumot, és nem titkolta, hogy ha ismerné a teljes igazságot, javaslata még energikusabb lenne. „Ezek a bizonyítékok roppant gyengék - figyelmeztette a Führert. - Mielőtt további lépésekre kerülne sor, az ügyet nagyon komolyan felül kellene vizsgálni."[53] Hitler elengedte a füle mellett a tanácsot, de hozzájárult, hogy két katonai bíró előzetes vizsgálatot folytasson. Baljós jel volt, hogy párhuzamosan a Gestapót is újabb vizsgálattal bízták meg.

A Fritsch elleni vádakat ezután alaposan és részletesen ellenőrizték, és gondosan elemezték Schmidt verzióját. Még a Gestapón belül is akadtak, akik kételkedtek. Fritsch Prinz-Albrecht-strassei kihallgatása után Huberben olyan erős gyanú támadt, hogy két kollégájával együtt elvitte Schmidtet a ferdinandstrassei házba, ahol nagyon alaposan kikérdezték. Schmidt megmutatta nekik a közeli bankot is, ahonnan állítása szerint Fritsch kivette a pénzt, Hubert azonban ez sem győzte meg. Aznap este, miután kollégái már hazamentek, elhatározta, hogy feltűnés nélkül körülnéz a Gestapo néhány további irodájában, elsősorban Meisinger 1I-H ügyosztályán. Egy ottani íróasztalon nyitva hevert egy sor 1933-ból való és Frisch százados nevére szóló bankkivonat. A kivétek átfogó listája minden részletében megegyezett a

Fritsch dossziéjában felsorolt kifizetésekkel. Huber úgy érezte, „mintha tarantella csípte volna meg".[54]

A katonai bírák is gyorsan felismerték, hogy itt téves azonosítás esete forog fenn, noha a tévedés szándékos volt. Hiába próbálta akadályozni a Gestapo, sikerült előkeríteni Bajor Szepit, aki határozottan tagadta, hogy a Potsdamer Platz-i állomáson 1933-ban felcsípett ügyfele Fritsch lett volna. Ezzel az ügynek le kellett volna zárulnia, ám Hitler személyesen lépett közbe, hogy folytassák a nyomozást. Schmidt meséjében hemzsegtek a pontatlanságok. Azt állította, hogy Fritsch dohányzott, 1933-ban azonban ez nem volt igaz. Azt is mondta, hogy a tábornok szőrmegalléros kabátot viselt, Fritschnek azonban nem volt ilyen ruhadarabja. Tévedett Fritsch akkori rangját illetően is; továbbá a vádlott még csak a közelében sem lakott a Ferdinandstrassénak. Amikor a bírák végül maguk látogattak el Lichterfeldébe, megtalálták mind a házat, ahol Frisch százados lakott, mind a bankot, ahol a számláját vezették. Az ápolónő azt mondta, hogy betegét nem szabad mozgatni, Frisch azonban vállalta, hogy ágyában kihallgassák. A betegeskedő százados - legyengült, megtört ember - eskü alatt erősítette meg, hogy valóban ő volt annyi éven át Schmidt zsarolásának áldozata.

Amikor az ápolónő kikísérte a két bírót, meghökkentő megjegyzést tett: e szerint a közelmúltban a Gestapo is felkereste Frischt. Ekként bebizonyosodott, hogy a Gestapo is tisztában volt a személytévesztéssel, ám ennek ellenére folytatták a nyomozást. Ugyanezek a tisztek a lichter-feldei bankban is jártak. A Gestapo azonban még nem szánta rá magát, hogy bedobja a törülközőt. Aznap este az idős és beteg Frischt „védőőrizetbe" vették, és a Prinz-Albrecht-Strasse egyik cellájában brutálisan összeverték - a férfi azonban hősiesen viselkedett, és nem volt hajlandó változtatni a vallomásán. Schmidtet eközben sietve rábírták, hogy ő viszont változtassa meg a maga verzióját. A Gestapo fenyegetéseitől halálra rémülve azzal a teljes egészében valószínűtlen állítással rukkolt elő, hogy két merőben különböző ügyről van szó: ő Fritschet és Frischt egyaránt zsarolta. A Gestapo kitartóan ragaszkodott ehhez az újonnan előállított változathoz, és amikor a kancelláriára berendelt vizsgálóbírák azt javasolták Hitlernek, hogy ejtsék az ügyet, a Führer megparancsolta, hogy folytassák a nyomozást.

- Ameddig a tanú vissza nem vonta vádját, az ügyet megoldatlannak tekintem - jelentette ki Hitler, miközben Himmler csak úgy sugárzott az oldalán.[55]

Január utolsó hetében Berlint rendkívüli feszültség kerítette a hatalmába. Ellenőrizetlenül keringtek a híresztelések. Először az szivárgott ki, hogy Blomberget és Fritschet felmentették posztjáról. A francia nagykövet úgy tudta, hogy Fritschnek azért kellett lemondania egy vacsora-meghívást, mert letartóztatták. Úgy hírlett, a tábornokok nyíltan fellázadtak, és katonai államcsínyt terveznek; a szóbeszéd felerősödött, amikor elhangzott a bejelentés, miszerint Hitler lemondta január 30-ára, a Reichstagba tervezett ötödik évfordulós beszédét. Az egyik verzió szerint ennek az volt az oka, hogy leleplezték a hadsereg tervét: a katonák körül akarták zárni a Reichstagot, és az egész kormány letartóztatására készültek. A kancellárián is lázas volt a hangulat, mivel Hitler felismerte, hogy nemzetközi PR-katasztrófa fenyegeti, amely megsemmisítő csapást mérhet mind hazai, mind külföldi presztízsére.

- A legvadabb híresztelések keringenek - jajveszékelt Goebbels. - A Führer teherbíró ereje fogytán. Hétfő óta egyikünk sem aludt.[56]

Hitler felmérte, hogy a rossz nyelvek elhallgattatásához és hírneve helyreállításához merész húzásra van szükség. Még mindig főtt a feje, hogy Blomberg és Fritsch posztjára utódot találjon. Bár nagyon jól tudta, milyen szomjasan áhítozik Göring Blomberg állására - hiszen a marsall ezt már jelezte mind Blombergnek magának, mind Keitelnek és Wiede-mann-nak -, nem állt szándékában, hogy ezt az óhaját teljesítse. Csípős megjegyzéseket tett Göring katonai szakértelmére, és nem akarta, hogy a birodalom második emberének kezében ekkora hatalom koncentrálódjon. Eszébe jutott a Blomberggel folytatott búcsúbeszélgetés is. A volt védelmi miniszter utolsó mondata így hangzott: „A minisztériumnak vissza kell szállnia a Führerre." Goebbels is hasonló ötlettel állt elő. Naplójának így vallott erről: „Annak érdekében, hogy az egész ügyet ködfüggönnyel vegyük körül, nagyszabású személycseréket fogunk végrehajtani."[57] Keitel is felismerte, hogy Hitler „arra használja a Blomberg és Fritsch távozása után különösen külföldön hátramaradt kellemetlen utóízt, hogy a kormányban jelentős személyi változásokat kezdeményezzen".[58]

Néhány napon belül a személyi változások már végbe is mentek. Összesen tizennégy tábornokot váltottak le, és ötvenegy további poszt kapott új gazdát; a legtöbb a Luftwaffén belül. A haditengerészet parancsnoki gárdája érintetlen maradt; ez volt Raeder jutalma, amiért a krízis alatt oly szolgalelkű

engedelmességet tanúsított. Fritsch utóda Walther von Brauchitsch gyalogsági tábornok lett, aki Keitel erőteljes támogatását élvezte, de őt javasolta Blomberg is, hogy elgáncsolja a népszerűtlen von Reichenau tábornok kinevezését. Brauchitsch korántsem számított elvakult nácinak; a hadsereg köreiben a porosz arisztokrata hagyomány jeles képviselőjének tartották, a brit nagykövetség pedig „hatékony és kőkemény parancsnokot" látott benne.[59] Merő véletlen-ségből ő is egy különösen kínos válási história érintettje volt, és a közelmúltban a visszavonulást fontolgatta. Az ügyet napokig mérlegelték;

ezalatt Brauchitsch egy berlini szállodában meghúzódva várta az eredményt. Hitler végül felajánlotta, hogy maga állja a feleségnek fizetendő egyszeri összeget, 80 ezer márkát. Ez a körülmény, valamint a generális második nászát megelőző házasságtörése vezetett oda, hogy a szervilis és lekötelezett Brauchitsch örökre Hitler adósa maradt.

Kárpótlásul, amiért Blomberg állásától elesett, Göringet hadseregtábornokká léptették elő, míg von Neurath, a régóta mellőzött külügyminiszter az áldozatok közé került. Mivel a kancellárián rendezett november 5-i megbeszélés után hasztalan kért a Führertől audienciát, december elején írásban jelentette be, hogy szeretne lemondani; Hitler azonban a levélről sem vett tudomást. Január 14-én, amikor Hitler fogadta Józef Becket és Józef Lipskit, Lengyelország külügyminiszterét és nagykövetét, von Neurath is jelen volt, és feldúltan tapasztalta, hogy ebben az esetben is a Hossbach-féle találkozó légköre és nyelvezete az uralkodó. Hitler ismét feltárta, mennyi gondot okoz neki Ausztria és Csehszlovákia, és „acélos határozottsággal" közölte, hogy „habozás nélkül, nyomban kész megindulni (...), sebesen, mint a villám".[60] Közvetlenül e megbeszélés után von Neurath ismét összeszedte bátorságát, és szembeszállt a Führerrel. „Ez a politika - jelentette ki - világháborúhoz vezetne", és ő ebben „nem kíván részt venni". Hitler azonban kitartott harcias álláspontja mellett, és valamivel később von Neurath, ahogy ezt nürnbergi vallomásában is elmondta, tudatta vele: ha valóban eltökélte, hogy megvalósítja terjeszkedési elképzeléseit, akkor „másik külügyminisztert kell keresnie, mert én nem leszek cinkosa az ilyen politikának".[61]

Ekkorra azonban Hitler már elhatározta, hogy leváltja. „A külügyminisztérium nem működik együtt" - jegyezte fel Hans Lammers, a Birodalmi Kancellária vezetője. Hitler „egy ideje már eltökélte, hogy von Neurathot Ribbentroppal váltja fel".[62] Joachim von Ribbentrop ekkor még Londonban volt nagykövet, és Göring hevesen ellenezte külügyminiszteri kinevezését. Hitler azonban

„elsősorban azért ragaszkodott a külügymi-nisztériumi személycserékhez, mert ez komoly hatást keltene külföldön, és bizonyára elterelné a figyelmet a katonai ügyekről".[63] Von Neurath ki-ebrudalását ennek ellenére jellegzetes gyávasággal intézte el. Február 2-án Hitler jelenlétében ünnepelték meg von Neurath hatvanötödik születésnapját, valamint külügyi szolgálata negyvenedik évfordulóját. Amikor az ünnepelt halkan emlékeztette lemondási kérelmére, Hitler azt felelte:

- Soha nem hagynám, hogy távozzon mellőlem. Meg kell hogy hozza ezt az áldozatot a kedvemért.

Von Neurath lányának pedig így hőzöngött:

- Tudja, olyan nekem ez az ember, mint egy apa. Nem engedhetem el.

Két nappal később von Neurath egy rendkívül baráti hangulatú találkozóról tért vissza Hitlertől az irodájába, amikor visszarendelték a kancelláriára. Hitler a zsúfolt irodából a télikertbe kalauzolta, és minden bevezetés nélkül nyersen közölte vele:

- Nézze csak, Ribbentropot neveztem ki új külügyminiszteremnek.[64]

Göring javaslatára von Neurathot új poszttal kárpótolták: a titkos

kormánytanács elnöke lett. Amikor Hitler naivul rámutatott, hogy ilyen tanács nem létezik, Göring így felelt:

- A kifejezés igazán jól hangzana, és mindenki azt hinné, hogy jelent is valamit.

Egy darab papírra lefirkantottak néhány nevet, de többségüknek még csak nem is szóltak a tanács megalakulásáról, és von Neurath számára a kinevezésnek nem volt semmi értelme. Göring szerint a tanács soha, „egyetlen percre sem ült össze".[65] A diplomáciai személycseréket új kinevezések egészítették ki: a kulcsfontosságú londoni, római, tokiói és bécsi állomásokra új nagykövet került. Ulrich von Hassell, az addigi római nagykövet, aki az önkorlátozás szószólójának számított, ebben az időben éppen Berlinben tartózkodott, és szállodájában reggeli közben az aznapi újságból értesült leváltásáról.

Február 4-én a kormány, mint később kiderült, a Harmadik Birodalom egész

időtartama alatt utoljára ült össze. Hitler bejelentette, hogy Blomberg és Fritsch egészségi okokból lemondott tisztjéről, majd közölte a jelenlévőkkel:

- Mostantól én személyesen veszem át valamennyi fegyveres erő parancsnokságát.[66]

A hadügyminisztériumot megszüntették, helyette Hitler létrehozta a Fegyveres Erők Főparancsnokságát (Oberkommando dér Wehr-macht, OKW]. Főparancsnokká Hitler önmagát nevezte ki; vezérkari főnöke a hajlékony természetű Keitel lett. Február 4-én, nem sokkal éjfél előtt a rádióban közleményt olvastak be a változásokról, amit a másnapi újságok részben általánosságokkal takarózó jelentésekkel, részben lázas találgatásokkal fogadtak. „A HATALOM MINDEN KORÁBBI-

NÁL ERŐTELJESEBBEN KONCENTRÁLÓDIK A FÜHRER KEZÉBEN" - süvöltötte a náci párt lapja, a Völkischer Beobachter.[67] Londonban a Daily Express azt adta hírül, hogy Blomberg „a hadsereg rangidős tisztjeiből álló potsdami klikk áldozata; napjainkban ők képviselik a Kaiser rendszerének nyársat nyelt poroszosságát". Február 5-én ugyanez a lap ezzel a főcímmel keltett szenzációt: „KAISER HITLER (...) magát teszi meg legfőbb hadúrnak."[68]

Később, a délután folyamán Hitler újra szólt a megsemmisült tábornokokhoz, akik félkörben állva vették körül a kancellária egyik tágas termében. Elmondta, mi történt Blomberggel és Fritschcsel, és emelt hangon olvasta fel a rendőrségi jelentésekből, illetve a Gürtner Fritschcsel foglalkozó dossziéjából kiemelt leghajmeresztőbb részleteket. A tábornokok „hüledeztek"; „elevenükön érintették őket" az állítások olyan bajtársakról, akiknek „becsületét makulátlannak hitték".[69] A büszke tisztikar úgy érezte, az ő becsületüket érte elviselhetetlen sérelem, de kénytelenek voltak tiltakozás nélkül tűrni a gyalázatot. A hadseregre megsemmisítő csapás zúdult. Nem hangzott el egyetlen ellenvetés sem; mindenki hallgatott. „Túljártak az eszükön, demoralizálták és megvesztegették őket."[70] Hitler nagyon jól tudta, hogy a legfelső osztály e két bástyája, a hadsereg és a külügyminisztérium soha nem fogadta el őt maradéktalanul, következésképpen soha nem bízott bennük. Most, éppen akkor, amikor terjeszkedési politikája riadalmat váltott ki, „a hadsereg bizonyságát adta gyengeségének, és egyetlen tiltakozó mukkanás nélkül nyelte le - még a Wehrmacht közvetlen felségterülete fölött is - az ő nyílt egyeduralmát".[71]

A katonai becsületbíróság, amelynek a büntető törvénykönyv 175. cikkelye alapján a Werner von Fritsch tábornok ellen homoszexualitás címén emelt vádakat kellett tárgyalnia, végül március 10-én ült össze a Preussenhausban, amely valaha a Porosz Királyi Főrendiháznak adott otthont. A bíróság elnöke Göring volt, két oldalán Raeder képviselte a haditengerészetet, Brauchitsch pedig a hadsereget. A közönséget és a sajtót természetesen kizárták a tárgyalásról. Fritschet, aki ezredének szabályszerű egyenruhájában jelent meg, hidegen hagyta Göring legújabb játékszere, a kék hadseregtábornoki bot, és amikor a tárgyalás megkezdődött, kihívóan megtagadta, hogy feláll-jon. Ezen az első délelőttön Schmidt megismételte vádjait, mígnem röviddel 12 óra előtt a Wehrmacht egyik adjutánsa rontott a terembe, és Göringgel kezdett tanácskozni. A hadseregtábornok „a Reich érdekeit érintő okokból" nyomban felfüggesztette a tárgyalást.[72] A helyzet az volt, hogy Hitler éppen ezekben a percekben adott parancsot Ausztria megtámadására, küszöbön állt az anschluss, és a főparancsnokokra az állomáshelyükön volt szükség. Szándékos húzás volt-e, vagy a szerencse hozta így, az Ausztria elleni támadás megadta Hitlernek a szükséges ürügyet ahhoz, hogy elterelje a figyelmet Fritsch közelgő felmentéséről, és meggátolja a hadsereg ezzel kapcsolatos esetleges lázadását.

A tárgyalás március 17-én folytatódott, és másnap már véget is ért. Schmidt minden tőle telhetőt elkövetett, hogy ragaszkodjon a maga változatához, de Göring kitartó faggatása hatására összeomlott; a birodalmi marsall ugyanis felismerte, hogy Fritsch számára úgysincs visz-szaút, és a felmentésnek már semmi jelentősége. A további nyomás következtében Schmidt beismerte, hogy megfélemlítették, de kezdetben nem volt hajlandó megmondani, hogy ki tette ezt. Amikor Fritsch védője is sürgetni kezdte, azt felelte: Meisinger rendőrfőnök a Gesta-pótól éppen aznap reggel közölte vele, hogy „ha visszavonom a vallomásomat, a mennyországba megyek".[73] Fritschet, ahogy ez várható volt, felmentették, és a tárgyalást berekesztették, de - bármily hihetetlen -anélkül, hogy Himmler vagy a Gestapo szerepére a legcsekélyebb mértékben is utaltak volna. Fritsch nyilvános rehabilitálására nem került sor, és a hadseregben sem kapott valamilyen vezető funkciót. A tábornok ugyanolyan nyugodtan és szótlanul fogadta sorsát, mint ahogy a vádakat az első perctől kezdve hallgatta. Amikor kitört a háború, visszatért korábbi ezredéhez, és 1939 szeptemberében, Lengyelország lerohanása közben elesett - nagyon is lehetséges, hogy szántszándékkal kereste a halált. A Gestapo ellen soha nem

indítottak eljárást, de ők sem bocsátották meg Ottó Schmidtnek, hogy cserbenhagyta őket. 1938 áprilisában a kis zsaroló nyomtalanul eltűnt.

AZ UTOLSÓ HALVÁNY REMÉNY

Anthony Edennel az a baj, hogy képzése jóvoltából már 1938-ban meg akarta nyerni a derbit; sajnos azonban 1955-ig az indítóállásból sem engedték ki.

Harold Macmillan, 1975. április 23.

Attól tartok, Anthony és köztem a különbség alapvetőbb, mint ő hiszi. A lelke legmélyén halálosan ellenzi a diktátorokkal való megegyezést.

Neville Chamberlain, 1938. október 15.

Attól tartok, az az alapvető nehézség, hogy Neville küldetéses embernek hiszi magát, akinek az a feladata, hogy kiegyezzen a diktátorokkal.

Anthony Edén, 1938. január 17.

A legjobb és legbiztonságosabb mindig az, ha az amerikaiaktól szavakon kívül semmire sem számítunk.

Neville Chamberlain, 1937. december 17.

Közvetlenül 1937 karácsonya után az Edén házaspár a francia Riviérán, a grasse-i Parc Palace szállodában üdült. A külügyminiszter azt remélte, lesz némi szabadideje, hogy két legkedvesebb időtöltésének: az úszásnak meg a tenisznek hódoljon, ám a politika világa soha nem pihent, és január 5-én Edén már Churchill-lel és Lloyd George-dzsal ebédelt, akik úgyszintén a közelben vakációztak. Mint feljegyezte, mindketten „élesen ellenezték Abesszínia olasz részről való megszállásának elismerését".[1] A miniszterelnök eközben szerényebb körülmények közt ünnepelte a karácsonyt és az újévet: Chequersben vendégül látta az egész családot, és örömét lelte vadászati jártasságának gyakorlásában. Egyetlen mozzanat zavarta meg nyugalmát: látványosan önmagával eltelt levél érkezett az előző királytól (a volt Vili. Edwardtól), azaz a windsori hercegtől, aki Edenhez hasonlóan Dél-Franciaországban telelt. A herceg hét,

kézzel írt oldalon adta elő sérelmeinek litániáját, amelyeken, mint hangoztatta, csak Chamberlain változtathat. „Nem állhatom meg, hogy el ne mondjam - zárta levelét -, azzal a nyíltsággal, amelyet Ön bizonyára elvár tőlem, hogy az

a bánásmód, amelyben tavaly december óta mind a királyi család, mind a kormány részéről feleségemmel együtt részesültem, határozottan fájdalmas volt számunkra."[2]

A megfelelően tapintatos válasz postázása után Chamberlain ismét a jócskán sürgetőbb európai ügyeknek szentelte magát. Edén tiltakozása Abesszínia olasz meghódításának de jure elismerése, sőt a Mussolinival való bárminemű tárgyalás ellen a legkevésbé sem győzte meg. A Whitehall és Grasse között hosszadalmas és időnként kiélezett levelezés kezdődött. Január 9-én Edén arra figyelmeztetett, hogy „attól tartok, Mussolini tetőtől talpig gengszter, és adott szava semmit sem jelent. Rendkívül szerencsétlen lenne, ha ez idő szerint bármi olyat tennénk, ami Mussoliniban a diplomáciai győzelem vélelmét kelthetné". Chamberlain éppen az ellenkezőjét gondolta. Szembenállását így foglalta össze: „Az egyetlen mód, amellyel erkölcsi álláspontunkat fenntarthatjuk, ha az elismerést egy, a Földközi- és a Vörös-tenger vidékére szabott általános megbékülési terv részévé tesszük."[3]

Edén vakációját azonban nem további európai fejlemények szakították meg idő előtt, hanem egy, az Atlanti-óceán túlsó partján kibontakozó kezdeményezés. Január 11-én este Sumner Welles amerikai külügyminiszter-helyettes kereste fel Nagy-Britannia washingtoni nagykövetét, Sir Rónáid Lindsay-t. Roosevelt elnök titkos üzenetét hozta magával, amelyet személyesen a miniszterelnöknek kell eljuttatni. Az elnököt mindinkább aggasztotta a nemzetközi helyzet fokozódó romlása. Elismerte a Németországgal és Olaszországgal való megegyezésre irányuló brit erőfeszítéseket, de a brit diplomáciát saját, egyenértékű kezdeményezéssel kívánta támogatni. Lindsay azonnal átlátta az elnök javaslatainak jelentőségét, és meg is jegyezte Webesnek, hogy számára ezek nyújtják „több mint egy év óta az első reményt, hogy az új világháború elkerülhető".[4]

Január 11-e éjjelén Lindsay egész sor sürgönyt intézett a brit külügyminisztériumhoz, hangsúlyozva, hogy ezeket „az elnök személyes kéréséhez híven a szokásosnál is titkosabban kell kezelni. Úgy tekintendők, mint az elnöknek a miniszterelnökhöz intézett közvetlen üzenetei, és tartalmuk, vagy akár csak létezésük elhíresztelése (sic!) az elnök céljának kijátszása lenne.”[5] A nagykövet a továbbiakban rámutatott az elnöki terv lényegére. Az általa kért brit hozzájárulás függvényében január 22-re össze akarta hívni az egész washingtoni diplomáciai testületet, hogy személyesen adja elő bejelentését. Szólna az országok közötti diplomáciai normák hanyatlásáról, a

nemzetközi újrafelfegy-verzés nyugtalanító üteméről, valamint az elkeserítő hatásról, amelyet a tudomány fejlődése a korabeli fegyverzetre gyakorolt. Különösen tart a borzalmas következményektől, amelyekkel a modern hadviselés a polgári lakosságot sújthatja.

Roosevelt azt remélte, hogy a nemzetek egyhangúan megegyeznek egy sor új „lényegi és alapvető elvben, amelyeket a nemzetközi kapcsolatok területén tiszteletben tartanának". Ezek az elvek kiterjednének „a fegyverzet korlátozásának és csökkentésének leghatékonyabb módszereire"; mindenki számára egyenlő hozzáférést biztosítanának „a nyersanyagokhoz és más, gazdasági életükhöz szükséges elemekhez"; és amennyiben „mindenki szerencsétlenségére háború törne ki, megszabnák a kormányok jogait és kötelezettségeit (...), valamint azokat a hadviselési törvényeket és szokásokat, amelyek betartására a semlegesek joggal tartanának igényt". Roosevelt, kódoltan utalva a versailles-i szerződésre, azt is megemlítette, hogy szükség van „különféle nemzetközi kiigazítások" foganatosítására, hogy „kiküszöböljenek olyan visszásságokat, amelyek bizonyos, a Nagy Háború befejezésekor kötött egyezmények természetéből fakadhattak". Az Egyesült Államok ugyanekkor továbbra is fenntartaná a maga jól ismert, „mindennemű politikai közbelépéstől mentes, hagyományos politikáját", más szóval a maga katonai semlegességét.[6] Végezetül Lindsay hangsúlyozta, hogy az elnök egyelőre csak a brit kormánnyal osztja meg gondolatait. „Kezdeményezését csak abban az esetben folytatja, ha önök legkésőbb január 17-ig biztosítják róla, hogy az bírja Őfelsége kormányának szíves helyeslését és osztatlan támogatását."[7]

Mostanra új állandó miniszterhelyettes került a külügyminisztériumba Sir Alexander Cadogan személyében, aki Kínában szolgált nagykövetként, de Edén 1936-ban visszahívta Londonba. 1938. január 1-jén a külügyminisztérium terjengős és némileg nyakatekert bejelentésben tudatta, hogy Sir Robert Vansittartot, a miniszter hosszú időn át hivatalban volt állandó helyettesét „előléptetik" a kormány diplomáciai főtanácsosává, és Cadogan lesz az utóda. A bejelentést széles körben kommentálták. Vansittart új állását frissen létesítették, és bár igen előkelően hangzott, végeredményben többé-kevésbé szinekúra volt. Chamberlain nem is leplezte elégedettségét.

S. B. [Stanley Baldwin] megannyi hónapon át folytatott meddő és időt pazarló próbálkozásai után, hogy Vant kitúrja a kül. min.-ból,
mulatságos megállapítani, hogy nekem ez 3 nap alatt sikerült. (...) Van

elfogadta ajánlatomat; igaz, hogy nem adtam neki más lehetőséget! Ha majd Anthony az ötleteit egy Alick Cadogan-szerű lassú és józan emberrel közösen dolgozhatja ki, sokkal megbízhatóbb lesz. Van olyan hatást tett Anthonyra, hogy éppenséggel megsokszorozta az ő természet adta vibrációit, és ösztöneit, amelyek sajnos mind az én politikám ellen irányították.[8]

Cadogan személye biztonságot ígért: „Nemcsak intelligens, hatékony, rendíthetetlen, lojális, szűkszavú és ízig-vérig a konvenciókhoz ragaszkodó, de ítélete is józan, és bár tartózkodó természetű, mégis megnyerő/'[9] Január 12-én a délután vége felé Lindsay sürgönyeit megfejtették, és Cadogan magyarázó jegyzete kíséretében elküldték Chequersbe, a miniszterelnöknek. „Az elnök valóban bátor ember - írta elismerően Cadogan -, és nem szabad elkedvetlenítenünk, jóllehet terve sikerének kilátásai problematikusak, és a kockázat is jelentős lehet."[10] Magánemberként azonban Cadogan úgy vélte, hogy „nem így kell üzletet kötni".[11] Másnap reggel újabb sürgöny érkezett Washingtonból. Lindsay, aki korábban maga is állandó miniszterhelyettes és berlini nagykövet volt, köztiszteletnek örvendett, és széles körben csodálták. Köztudott volt, hogy „nem szokott ömlengeni, és az érzelmeit sem árulja el".[12] Most azonban sürgette a kormányt, hogy támogassa Roosevelt „őszinte törekvését a világban uralkodó feszültség oldására".

A destruktív kritika, a fenntartások vagy a problémák világosabb meghatározására irányuló kísérletek aligha mozdíthatják elő kedvezően az önök céljait, ám aránytalanul rossz benyomást keltenek majd a Roosevelt-adminisztrációban. Ezért tiszteletteljesen, de nagyon komolyan kérem, hogy Őfelsége kormánya mielőbb gyors és nagyon szívélyes helyesléssel válaszoljon erre az értékes kezdeményezésre.[13]

A miniszterelnöknek azonban semmi ilyesmi nem állt szándékában. „A tervet - vallotta meg naplójának - fantasztikusnak találtam, és valószínűnek tartottam, hogy Német- és Olaszország gúnyt űznek majd belőle."[14] Nővérének elpanaszolta, hogy az elnök megközelítése „bombaként" hatott rá, és „a legfáradságosabb és legaggodalmasabb erőfeszítésekre" késztette.[15] Attól tartott, hogy mindkét ország a tárgyalások elhalasztásának ürügyéül használná, és a diktátorok megosztásának kísérleteként értelmezné. A külügyminisztériumban Cadogan felismerte, hogy Chamberlain „irtózik" az elnök elképzelésétől, bár érthető módon nem szívesen bánna vele lekezelően.[16] Ezért békülékeny választervezetet fogalmazott Lindsay-nek, azt javasolva,

hogy ezt a fogalmazványt először küldjék el jóváhagyásra Edennek Dél-Franciaországba. Chamberlain azonban még e javaslat ellen is vétót emelt (abból az állítólagos okból, hogy a Grasse-ba vezető telefonvonal nem lenne biztonságos). Sem Lindsay támogató hangú sürgönyéről, sem Cadogan válaszáról nem vett tudomást, ehelyett jóváhagyott egy Washingtonba küldendő sürgönyt, amelyről maga is elismerte, hogy „nagyon óvatos fogalmazásban utalt az esetleges ellenséges fogadtatásra".[17] Valójában, jegyezte meg Edén egyik életrajzírója, elutasításról volt szó, „önelégült és fölényes" fogalmazásban: „kevés ilyen gyászos dokumentum akad a modern nemzetközi politikában".[18]

Cadogannek végül sikerült rávennie a vonakodó Chamberlaint, hogy hívja vissza Edent a szabadságáról. A külügyminiszter a fenyegető transzatlanti diplomáciai válságot illetően még mindig boldog tudatlanságban élt, amikor január 14-én reggel Cadogan végül a telefonhoz kérette. Az utóbbi a telefonon nem bocsátkozhatott részletekbe, de nyomatékosan sürgette Edent, hogy azonnal térjen haza. Megbeszélték, hogy még aznap este Cannes-ban vonatra száll, majd Párizsból hazarepül. Londonból minden lényeges irattal megrakott diplomáciai táskát küldtek Marseille-be, az este tízkor befutó vonat elé, ám Cadogan tervei rosszul sültek el. A táska Marseille-ben lekéste a vonatot, a Párizsból induló gépeket pedig a viharos szél miatt törölték. Edén felszállt a Csatorna felé tartó vonatra, kivette részét egy kellemetlen átkelésből, és végül másnap késő délután érkezett Folkestone-ba. A tenger még ekkor is úgy háborgott, hogy a hajó nekiütközött a mólónak, ami jelentős károkat okozott. A kikötőben a külügyminisztert Cadogan és Harvey várta, „idegesen és nagy köteg papírt cipelve",[19] de a Londonba tartó vonaton legalább felkészíthették az előző néhány nap eseményeiből.

Edén „fel volt háborodva, és az egész ügy kezelését kínosnak találta".[20] Tisztában volt vele, hogy a párizsi brit nagykövetségen át Grasse-ban is simán elérhették volna, és ha nem feltétlenül győzte is meg az elnök javaslatának minden részlete, aggasztották az amerikaiakkal szemben éppen e sorsdöntő pillanatokban alkalmazott lekezelő bánásmód távolabbi folyományai. Aznap este Cadogannel vacsorázott, és vacsora után sürgöny érkezett, amelyben Lindsay jelezte, hogy Roosevelt hajlandó rövid időre elhalasztani kezdeményezését, de hangot adott csalódásának Chamberlain válasza miatt, amely Welles szerint „felért egy hideg zuhannyal".[21] Edén nem vesztegette tovább az időt. Anélkül, hogy a dolgot megtanácskozta volna Chamberlainnel,

még ott a helyszínen sürgönyt fogalmazott Lindsay-nek, cáfolva a miniszterelnök korábbi üzenetét. Kifejezte aggodalmát, amiért „az elnök csalódásának adhat hangot a részünkről negatívnak érzett magatartás miatt. Meggyőződésem, hogy az üzenet nem szándékozott ilyen benyomást kelteni". A helyzetet súlyosbította az ő külföldi távolléte, amely nem engedte, hogy e „nagy horderejű javaslatokról" konzultáljon Chamberlainnel. Másnap reggel beszélni fog a miniszterelnökkel, és azon lesz, hogy kitörjön a zsákutcából.[22] A táviratot hajnali fél háromkor adták fel a külügyminisztériumban, és Edén a nyomaték kedvéért meg is telefonálta Lindsay-nek a tartalmát.

Január 16-án, vasárnap reggel Edén elhajtott Chequersbe. Chamberlain ugyan kifelé barátságos és látszólag jókedvű volt, de érezhetően ingerelték külügyminiszterének éjszakai lépései. A fagyos hangulatban elköltött ebéd, majd a szabad természetben tett hosszú délutáni séta folyamán a két férfi nézetei távolabb voltak egymástól, mint valaha. Edén erőteljesen támogatta az angol-amerikai együttműködést és Roosevelt kezdeményezésének elfogadását, Chamberlain azonban csökönyösen hangoztatta, hogy ez „szétzilálná saját törekvéseinket". Ezután Mussolinin és abesszíniái hódításának de jure, azaz formális diplomáciai elismerésén vitatkoztak össze. „Minél gyengébb Mussolini - jelentette ki Edén -, annál kevésbé érdekli Hitlert." Szerinte az újonnan meghódított birodalom csak azt eredményezné, hogy „megnövekedne a tekintélye, és ezért Hitler szemében még vonzóbbá válna".[23] Chamberlaint azonban hidegen hagyta ez az okoskodás; különben is, sógornőjével, az éppen Rómában tartózkodó Lady Ivy Chamberlainnel, valamint Dino Grandi gróffal, a londoni olasz nagykövettel együtt Edén háta mögött már további titkos és önálló diplomáciai kezdeményezést fontolgatott.

Roosevelt válasza január 18-án reggel érkezett meg Londonba. Vonakodva bár, de hozzájárult javaslata nyilvánosságra hozásának elhalasztásához, ám Lindsay bizalmasan elárulta, hogy az elnök „határozottan érzékeltette csalódottságát". Edén nagy örömére Roosevelt kifejezte súlyos aggodalmát Abesszínia de jure elismerésének eshetősége miatt, amely véleménye szerint károsan hatna az amerikai közvéleményre. Lindsay ezzel kapcsolatos levelében kiemelten foglalkozott ezzel a szemponttal.

Undort keltene: felélesztene és megsokszorozna minden, a gesztenye kikaparásával kapcsolatos félelmet; és úgy állítanák be, mint korrupt európai alkut az Egyesült Államokat közelről érintő távol-keleti érdekek rovására.[24]

Aznap este Edennek viharos kétórás megbeszélést kellett elviselnie Chamberlainnel, aki kitartott álláspontja mellett: e szerint továbbra is azt kéri majd, hogy Roosevelt halassza el, ha szükséges, határozatlan időre, kezdeményezését, miközben ő maga tovább tárgyal Mussolinival a megállapodásról. Harvey szerint „azt is elismerte, hogy alapvető nézeteltérés van közte és A. E. között, és célzott rá, hogy a másiknak mennie kell".[25] Hozzájárult azonban, hogy a kérdést másnap a kormány Külügyi Bizottsága elé terjesszék. „Attól tartok, az az alapvető nehézség, hogy Neville küldetéses embernek hiszi magát, akinek az a feladata, hogy kiegyezzen a diktátorokkal" - jelentette ki Edén. Fő kifogása a Roosevelt-terv ellen az, hogy „jelentősen irritálná a diktatórikus hatalmakat".[26]

Az elkövetkező napokban a külpolitikai bizottság több ülésen is tárgyalt az elnök leveléről. A január 19-i megbeszélésen Edén történetesen Sir Thomas Inskip mellett ült, és átkukucskálva kollégája válla fölött meglátta, hogy a honvédelem összehangolásának minisztere ezt firkan-totta jegyzettömbjébe: „Edén politikája, hogy felsorakoztassa az USA-t, Nagy-Britanniát, Franciaországot. Az eredmény: háború."[27] A miniszterelnök ezenközben Edén nagy bosszúságára hosszú részletet olvasott fel Rómában tartózkodó sógornője leveléből, hogy igazolja, miért nem hajlandó Roosevelt tervével foglalkozni. Tudatta a jelenlévőkkel, hogy Grandi visszatért itáliai vakációjáról, és egy, a külügyminisztériumban rendezett megbeszélésen megerősítette, hogy minden, Olaszországgal folytatandó további tárgyalás ára Abesszínia de jure elismerése. Edén felismerte, hogy elszigetelődött, és a kormány többi tagja részéről sértő bánásmódot volt kénytelen eltűrni. Hosszas vita után Cadogant megbízták, hogy fogalmazza át Chamberlain Rooseveltnek küldendő válaszát. Aznap este Edén meghívta vacsorára Cranborne-t, Harvey-t, valamint Jim Thomast, aki parlamenti magántitkára és meghitt bizalmasa volt. Vendégei értésére adták, hogy bármennyire szeretne is lemondani, a szóban forgó probléma kapcsán ezt egyszerűen nem teheti meg, hiszen a nagyközönség előtt az egész ügyet titokban kell tartani.

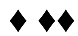
Az éjszaka folyamán Chamberlain részben módosította álláspontját, és amikor másnap Edén ebédidőben találkozott vele, már nem látszott olyan magabiztosnak. Most kompromisszumos megoldást javasolt, amely párhuzamos megközelítésre épült: folytassák egyidejűleg a Roosevelt-féle kezdeményezést és a Mussolinival elindított tárgyalásokat. Edén, mivel ismerte az elnök sziklaszilárd álláspontját Abesszínia ügyében, irreálisnak találta az elképzelést, de a külpolitikai bizottság aznap délutáni ülésén azt tapasztalta,

hogy miniszterkollégái immár nem ragaszkodnak oly makacsul tiltakozásukhoz. Harvey feltételezése szerint „a min. eln.-öt nyilvánvalóan megrázta Edén lemondásának eshetősége". Megegyeztek, hogy Edén fogalmazzon három újabb táviratot, amelyek nyitva hagyják a britek opcióit. Aznap este Edén támogatói ismét egybegyűltek a külügyminiszter otthonában, majd Harvey összefoglalta benyomásukat, miszerint „A. E. jobban járna, ha kívül maradna a kormányon, mivel a »régi banda« éberen lesi majd az alkalmat, hogy újból elgáncsolja. Egyébként mindenképpen megengedheti magának, hogy tetszése szerint keménységet mutasson, mivel a többiek most már felfogták, hogy bármikor lemondhat, és félnek tőle. Immár tudjuk, hogy a min. eln. irtózik az amerikaiakkal való együttműködéstől, és békét akar kötni a diktátorokkal."[28]

Január 21-én két ízben is összeült a külpolitikai bizottság. Chamberlain, aki Birminghamben éjszakázott, rosszkedvűen, de időben jelent meg az első, déli fél tizenkettőre kitűzött ülésen. Edén bemutatta a sürgönyök vázlatát, de egyezség nem jött létre. A második ülést délután háromra hívták össze - ez volt Edén negyedik kísérlete, hogy kiálljon a maga változata mellett. Kollégái azonban továbbra is a miniszterelnököt támogatták, és végül olyan kompromisszum született, hogy ne három, hanem négy sürgönyt küldjenek Washingtonba. Az első Chamberlain Roosevelthez intézett rövid, személyes üzenete volt, amelyben köszönetét mondott mindennemű bejelentés elhalasztásáért, nyugtázta az elnök csalódottságát, majd befejezésül megállapította, hogy a miniszterelnök „melegen üdvözli az elnök kezdeményezését", és elkövet „minden tőle telhetőt, hogy hozzájáruljon a terv sikeréhez, függetlenül attól, hogy az elnök mikor lát hozzá a megvalósításához".[29] A második üzenet terjengősen ismertette az Abesszínia elismerése és a Földközi-tenger vidékének megbékítése mögött rejlő brit elképzeléseket. A két további távirat Lindsay-nek szólt, és kendőzetlenül figyelmeztette, hogy diplomáciai szempontból kötéltáncot jár. A jövőben feltétlenül mellőzze, hogy a javaslatok kapcsán osztozzon Amerikával a felelősségben, arra az esetre, ha az elképzelés publikussá válása után rossz sajtót kapna. Ha netán így történne, ugyancsak létfontosságú, hogy Roosevelt ne hivatkozhasson London bátorítására.

Washingtonban némi megkönnyebbüléssel fogadták mind Chamberlain langyos üdvözletét, amellyel a kezdeményezést nyugtázta, mind az örvendetes hírt, hogy a de jure elismerésre csak az Olaszországgal kötendő általános egyezség részeként kerülhet sor. Az elnök, közölte Welles, „az elismerést

kellemetlen pirulának tekintette, amelyet mind a kettőnknek le kell nyelnünk, és azt óhajtotta, hogy együtt nyeljük le".[30] Ám Roosevelt kezdeményezése valójában immár dugába dőlt. Január 25-én Edén újra megjelent a Népszövetség genfi székhelyén; ennélfogva ismét távol volt, amikor az elnök feltűnés nélkül bejelentette, hogy kezdeményezését elnapolja; ürügyként arra hivatkozott, hogy a február 4-i berlini személycserék után Hitler még erősebben markolja a hatalom gyeplőit. Amikor Winston Churchill már ráért, hogy ígéretéhez híven történetírással foglalkozzon, azt írta: „Semmilyen esemény nem háríthatta volna el nagyobb valószínűséggel a háborút - vagy akár meg is akadályozhatta volna -, mint az Egyesült Államok bekapcsolódása az európai gyűlölködések és féléi-mek körforgásába/' Roosevelt kezdeményezéseinek Chamberlain általi elutasításával „oda lett az utolsó halvány remény is, hogy háború nélkül menthetjük meg a világot a zsarnokságtól".[31]

Mialatt a miniszterelnök január jó részét azzal töltötte, hogy külügyminiszterével vagdalkozott Roosevelt javaslatáról, suba alatt önálló terveket kovácsolt, hogyan kezdjen titkos tárgyalásokat Mussolinival, mégpedig párhuzamosan Londonban és Rómában. Két lehetséges alkalmat vett szemügyre: először azt az időt, amikor Edén Dél-Franciaországban üdül, majd a külügyminiszter genfi távollétét. Úgy tervezte, hogy még mielőtt Edén hazatérne Londonba, ő megegyezik Grandival. Január 9-én, amikor Edén még megnyugtatóan távol volt, úgy döntött: itt a pillanat, amikor elvetheti külügyminisztere tanácsát „a saját módszerem javára".[32] Ez a módszer abban állt, hogy bevonja tervébe sógornőjét, Lady Ivy Chamberlaint, elhunyt féltestvére, Austen özvegyét. Az asszony akkor ismerkedett meg Mussolinival, amikor 1925 októberében elkísérte férjét a locarnói konferenciára; azóta, Halifax szavaival, „az olasz ügy lelkes, de naiv csodálója lett".[33] 1937 decemberében, néhány hónappal Austen Chamberlain halála után, Ivy visszatért Rómába, ahol a Grand Hotelben rakott fészket.

Csakhamar úgy érezte, teljes mértékben beilleszkedett Róma politikai és diplomáciai világába, és lelkendezve írta Chamberlainnek, hogy „mindazok, akik számítanak", elhalmozzák meghívásaikkal. Még a Dúcétól is kapott „spontán" invitálást: „megszorította, majd megcsókolta mindkét kezemet", és felidézte a boldog locarnói napokat. „Ha mást nem is vittem volna véghez - kérkedett -, bevezettem e világ térképére az angol követséget." Volt azonban

ennek a frenetikus nagyvilági életnek hátulütője is. „Minden áldott nap, minden étkezésnél - panaszolta a hölgy - meg kell küzdenem az Anthony iránti ellenszenvvel."[34] Szilveszterkor személyes audienciát eszközölt ki a Chigi-palotában, vagyis az olasz külügyminisztériumban Galeazzo Ciano gróf külügyminiszternél, Mussolini vejénél. Levelet vitt magával Chamberlaintől, amelyben a brit miniszterelnök ismételten kinyilvánította eltökéltségét, hogy tárgyalni kezdjen Olaszországgal. Úgy látszott, Cianót boldoggá teszi a hír. „Önnek volt igaza! Ez rendkívül hasznos! - örvendezett. - Beszámolok a levélről a Dúcénak!"[35] Magánemberként már nem volt ilyen lelkes. Arról panaszkodott, hogy a levélben „nincs semmi új, csak a régi sirámok a Radio Bari és az olasz sajtó britellenes propagandájáról, meg az általános jó szándék újbóli bizonygatása a velünk folytatandó tárgyalások kapcsán. Nos, majd meglátjuk..."[36]

Chamberlain londoni közvetítőjét merőben más fából faragták. Sir Joseph Ballt, az MI5 sokéves gyakorlattal rendelkező egykori tisztjét 1927-ben fogadta fel J. C. C. Davidson, a konzervatív párt akkori elnöke, hogy irányítsa a párt reklámgépezetét. Davidson később felidézte, hogy Ball „szívós volt, és mindig tudta, mi szolgálja az érdekeit". Különösen tetszett neki, hogy a korábbi hírszerző tisztet „át- meg átjárják a Szolgálat hagyományai, és senkit sem ismertem, aki több tapasztalatot halmozott volna fel az élet árnyoldalairól vagy a szélhámosokkal való bánásmódról". 1929-ben Ball lett az újonnan alapított Konzervatív Kutatási Osztály (Conservative Research Department) első igazgatója, és e minőségében az osztály elnökének, Neville Chamberlainnek kitartó szövetségesévé és horgászcimborájává vált. Ball szakértelmét hamarosan gyümölcsöztették: Davidson meg ő „saját, a párt szervezetétől teljesen független kis hírszerző szolgálatot működtettek". Külön említést érdemel Ball ügynökhálózata, amelynek tagjai sikerrel szivárogtak be a Munkáspárt főhadiszállására, valamint a nyomdába, ahol a párt valamennyi röpiratát és politikai dokumentumát előállították.[37]

Ball egyik kapcsolata, bizonyos Adrian Dingli máltai-olasz-angol származású ügyvéd volt. Dingli Máltán nevelkedett a sziget legfelső bí-rájának fiaként, az első világháborúban a Királyi Tengerésztüzérségnél szolgált, majd Londonban telepedett le. Middle Temple-ben berendezett irodájából indulva hamarosan az olasz nagykövetség jogtanácsosa és a nagykövet, Grandi gróf bizalmasa lett, továbbá az előkelő tory Carlton Klub tagjaként Ball-lal is megismerkedett. Valamikor 1937-ben felajánlotta, hogy ellátja Ballt „az olasz diplomáciai

lépésekről szóló titkos információkkal".[38] Ettől kezdve 1937 hátralévő hónapjaiban a két férfi rendszeresen találkozott, hogy információt cseréljen, de a bizonyítékok arra vallanak, hogy a köztük megnyílt titkos csatorna inkább Olaszország javát szolgálta, semmint Nagy-Britanniáét.

Január 10-én Ball közölte Dinglivel: a miniszterelnök „tudni szeretné, vajon Grandi kap-e engedélyt Rómából, hogy a min. eln.-kel Londonban tárgyalni kezdjen". Dingli gyanakodott, Ball azonban megnyugtatta, hogy Edent külföldi távolléte idején Chamberlain helyettesíti, és „a javaslat a min. eln. véleményét fejezi ki".[39] Grandi ekkor éppen Rómában tartózkodott, és Ball tudta: a brit hírszerzés megfejt minden, táviratilag en clair küldött üzenetet, és továbbítja a külügyminisztériumnak, tehát Edennek. Bármily hihetetlen, London és Róma között egész sor védett telefonbeszélgetésre volt szükség, hogy Chamberlain üzenetének lényege az olasz fél számára világos legyen, anélkül hogy az információ Chamberlain saját külügyminiszterének fülébe jusson. így jött létre a megegyezés, miszerint Chamberlain és Grandi január 17-én, Londonban ül majd össze.

A miniszterelnök bosszúságára ezt az első kísérletet a külügyminiszter háta mögötti fedett nemzetközi diplomáciai lépésre keresztülhúzta Cadogan makacssága: ragaszkodott hozzá, hogy Edent hívják vissza szabadságáról, mivel Roosevelt javaslatával neki kell foglalkoznia. Amikor Edén január 16-án visszatért Londonba, a tervezett találkozót csendben lefújták. Chamberlain eszén azonban nem lehetett túljárni: merőben rendhagyó lépésre szánta el magát. Ball közreműködésével levelet fogalmazott Edennek Grandi nevében, amelyben az olasz nagykövet közös találkozót kér a miniszterelnökkel meg a külügyminiszterrel. Grandit feszélyezte ugyan, hogy a gesztus olyan benyomást kelt, mintha az olaszok üldöznék Chamberlaint, holott az igazság ennek épp az ellenkezője volt, de nemigen utasíthatott el egy Ball kézírásával, Chamberlain Downing Street-i levélpapírján írott levelet. így hát a levelet legépelték, aláíratták Grandival, és elküldték Edennek. Ezalatt Ball, Grandi és Dingli találkozott az olasz nagy-követségen, hogy eldöntsék, miképp támogathatják Chamberlaint a leghatékonyabban, és „semlegesíthetik Edén esetleges obstrukcióját".[40]

Január 21-én a BBC esti híradójában bejelentették, hogy „semmilyen lépés nincs tervbe véve az angol-olasz viszony javítása céljából". A közlemény nagy megdöbbenést keltett mind az olasz nagykövetségen, mind a Downing Streeten, és Ballt közvetlenül Chamberlain hatalmazta fel a hír cáfolatára. Ball

nyomására a BBC másnap este közölte, hogy a bejelentés pontatlan volt; időközben azonban néhány szombati újság, másnap pedig a The Sunday Times is hírt adott róla. Ball attól tartott, hogy az olaszok a negatív reklámot a közelgő megbeszélések lemondására használják, és biztosította őket, hogy Chamberlaint „kihozta sodrából" a médiavisszhang, és személyesen utasította őt, Ballt a jelentősebb hírforrások megcáfolására. Ball hangsúlyozta továbbá, hogy Chamberlain energikusan rászólt Edenre, és utasította, hogy kövesse a hivatalos vonalat, továbbá kutassa fel az eredeti hírforrást. Noha Ball azt is jelentette, hogy Edén „duzzogva" reagált, Chamberlain még mindig reménykedett, hogy mihelyt a külügyminiszter visszatér küszöbönálló népszövetségi látogatásáról, a tárgyalások mégis megkezdődhetnek.[41]

Genfi tartózkodása folyamán Edennek Yvon Delboss francia külügyminiszter betekintést engedett a francia hírszerzés jelentéseibe, amelyek arra utaltak, hogy Olaszország, ahelyett hogy leépítené, fokozza katonai beavatkozását a spanyol polgárháborúba. Londonba visszatérve Edén egy külügyminiszteri feljegyzésben tisztázta álláspontját.

Mindenesetre helytálló, hogy ameddig a spanyolországi helyzet nem változik, és az olasz repülőgépek továbbra is bombázzák a polgári lakosságot, továbbá amíg az olasz beavatkozás különböző formákban továbbra is megnyilvánul, országunk és Olaszország viszonyában nem állhat be javulás.[42]

Február elején újabb hír igazolta Edén aggodalmait: az SS Endymion nevű brit kereskedelmi hajót a Földközi-tengeren elsüllyesztette egy azonosí-tatlan, de a feltételezések szerint olasz tengeralattjáró. Néhány nappal később egy további brit hajót is elsüllyesztettek, ezúttal a levegőből. A kormány azzal torolta meg az akciókat, hogy a körzet semleges hajóforgalmának védelmére felújította az úgynevezett Nyon-őrjáratokat, Edén pedig magához kérette Grandit, hogy figyelmeztesse: a haditengerészet el fog süllyeszteni minden víz alatt tartózkodó tengeralattjárót, amellyel a brit zónában találkozik. A brit hozzáállásnak ez a megmerevedése kifizetődőnek bizonyult, és február 4-én Grandi tudatta a külügyminisztériummal, hogy az olasz kormány felújítja részvételét a Nyon-őrjáratokban.

Habár Edén azt hitte, hogy ismét ő kerekedett felül, nem tudott róla, hogy Chamberlain újabban magasabb fokozatra emelte a maga Róma felé irányuló nem hivatalos diplomáciai kezdeményezéseit. Lady Ivy Chamberlain február 1-jét a látnivalók megtekintésének szentelte, és alig kapott levegőt izgalmában,

amikor a szállodába visszatérve megtudta, hogy „egész Rómát átfésülték utánam (...) a Duce este hétkor látni kíván!". Ciano kocsit küldött érte, és elkísérte a Palazzo Veneziába, ahol Mussolini közölte vele: tudomása szerint a hölgy fontos levelet kapott sógorától - vajon hajlandó-e a lady tájékoztatni őt a levél tartalmáról? Lady Chamberlain túlontúl is készségesen felolvasta a levelet, Ciano pedig színpadiasán lefordította ama passzusokat, amelyeket Mussolini állítólag nem értett. „Nem valami magabiztos az angoltudása, bár szeret angolul beszélni!" - jelentette Ivy.[43] Az, hogy Mussolini tudott a levél létezéséről, sőt a tartalmáról is, nem volt meglepő. Először is Ivy már fél Rómának eldicsekedett, hogy kapott ilyen levelet, és közölte Lord Perth brit nagykövettel, hogy „a miniszterelnök azt írja benne, hogy várakozása szerint az angol-olasz tárgyalások még jócskán február vége előtt megindulnak".[44]

Idetartozik, hogy a római brit nagykövetségen a biztonsági intézkedések siralmasan elégtelenek voltak. A dokumentumok kisebb mérvű ellopkodása már hosszú évek óta szokásban volt, mígnem 1935-ben az olasz hírszerzés „P. osztaga" (a „P" prelevamentót, vagyis eltulajdonítást jelent) a lopásokat rendezett formába szervezte; az osztag eleve a külföldi követségek titkainak megszerzésére jött létre. A britek nem küzdöttek ez ellen valami energikusan. Egy bizalmukat élvező és közkedvelt irodavezetőről, aki 1914 óta dolgozott a nagykövetségen, és akit a diplomaták „afféle családi jó barátnak" tekintettek,[45] később kiderült, hogy hosszú évek óta a „P. osztag" fizetési listáján szerepel. Ezalatt kedve szerint tulajdonított el titkos dokumentumokat és rejtjelezéseket a nagy-követségről, és az utcán átadta őket összekötőjének. Az iratokat elvitték, lefényképezték, és másfél órán belül visszatették eredeti helyükre. A nagyszámú ellenőrzés - így az az 1937-es kísérlet, amely a nagykö-vetné gyémánt nyakékének ellopását követte - nem volt képes feltárni a biztonságnak ezt a kirívó megszegését.[46]

Lady Chamberlain - bár erre semmiféle meghatalmazása nem volt -biztosította a Dúcét, hogy sógora befolyásának jóvoltából a kormány hovatovább megbékült Abesszínia meghódításának elismerésével, és ugyancsak abban bízik, hogy a tárgyalások a hónap végén megkezdődhetnek. Mussolini azt felelte, hogy „tökéletesen egyetért a min. eln. álláspontjával", ő maga is „a realizmus szellemében dolgozik", és mihelyt a tárgyalások megkezdődnek, „komoly szándékkal törekszik majd országaik jó viszonyának helyreállítására".[47] Az üzenetet Ciano átadta Lord Perthnek, aki továbbította Londonba, és egy magánjellegű sürgönyben tájékoztatta a külügyminisztert

Lady Chamberlain lépéseiről. Edén, csöppet sem meglepően, haragra gerjedt, mind a találkozót övező

titkosság, mind álláspontjának ebből következő aláaknázása miatt. Immár nyilvánvalóvá vált, hogy a miniszterelnök a háta mögött kommunikál sógornőjével.

„Most kerültek elém teljes részletességgel az üzenetek, amelyek az elmúlt néhány napban futottak be Lady Chamberlaintől - írta Chamberlainnek. - Bevallom, elolvasásuk jelentős aggodalmat kelt bennem, és ezt nem csillapította a ma reggeli hír sem, miszerint Lady Chamberlain egy további hónapra szándékozik Rómában maradni."

Anélkül, hogy fölöslegesen kicsinyeskednék, Ön bizonyára megérti, hogy ez a fajta nem hivatalos diplomácia rendkívül kínos helyzetbe hoz, mivel Mussolini tudatában azt a benyomást kelti, hogy megoszthat bennünket, és így kevésbé figyel majd oda arra, amit Grandinak mondani kívánok. Mussolini nyilvánvalóan és amint ez tőle várható volt, rendkívül ügyesen használta ki azt a nyíltságot, amivel Lady Chamberlain megajándékozta.[48]

A miniszterelnök, aki természetesen éppen abban a reményben írt sógornőjének, hogy az majd továbbítja üzenetét Mussolininak, meglepetést színlelt.

Sajnálom, hogy sógornőm unortodox eljárása aggodalmat keltett önben, de nem hinném, hogy akciója bármi kárt okozott volna. (...) Mindazonáltal világosan tudtára fogom adni, hogy leveleimet senkinek sem mutathatja meg.[49]

Mialatt Ivy Chamberlain a Dúcéval enyelgett, Londonban Sir Joseph Ball fokozta az angol-olasz viszony javítására irányuló erőfeszítéseit. Propagandakampánya „teljes gőzzel" zajlott, és Grandi nagy örömmel értesült róla, hogy „a sajtó berkeiben minden lehetséges meggyőzőerőt latba vetettünk, hogy elérjük a kívánatos célt, vagyis Olaszországgal kapcsolatban megfordítsuk a közvéleményt".[50] Jellegzetes volt ebből a szempontból a Daily Mail február 9-i száma: „NAGY-BRITANNIA SÜRGETI A TÁRGYALÁST OLASZORSZÁGGAL - MINDEN PROBLÉMA SZŐNYEGRE KERÜL. C1ANO GRÓF LONDONBA KÉSZÜL?" A lap diplomáciai tudósítója ünnepélyes komolysággal avatta be olvasóit a további részletekbe.

Biztos forrásból közölhetem: a brit kormány alig várja, hogy az Olaszországgal folytatandó új tárgyalások a lehető legrövidebb időn belül meginduljanak. Grandi gróf, az olasz nagykövet ma találkozik Mr. Eden-nel a külügyminisztériumban. Politikai körökben úgy vélik, a Nagy-Bri-tannia és Olaszország közötti nézeteltérések megoldása máris túl nagy késedelmet szenvedett.

Abesszínia teljes körű jogi elismerése szintén megtörténik majd, „az általános rendezés részeként"; a britek elleni olasz propaganda problémái azonban csak „másodlagos jelentőségűek".[51]

Érthető, hogy Edén, akinél Abesszínia elismerése szóba sem jöhetett, a propaganda viszont alapvetően fontos volt a számára, felháborodott. Tudta, hogy Ciano londoni meghívásának ötlete Lady Chamberlaintől származott, és okkal gyanította, hogy a sajtókampány magán viseli „a legfelső helyről eredő ösztönzés minden jegyét".[52] Harvey is megjegyezte, hogy a külügyminisztérium „hírosztálya szerint a kampány mögött csak a 10-es szám állhat".[53] Amikor azonban Edén kérdőre vonta Chamberlaint a Daily Mail cikke miatt, a miniszterelnök határozottan tagadta felelősségét - ami persze arcátlan hazugság volt. Ez egyszer azonban Ball arra kényszerült, hogy előbújjon fedezékéből. Biztosítékot kért olasz informátorától, hogy „G[randi] nem fogja említeni a nevét",[54] ám néhány nap múlva Harvey feljegyezte: „furcsa eset jutott a fülembe, miszerint az Olaszországgal kapcsolatos sajtókampányt NEM a 10-es szám mozgatta, hanem Sir Joseph Ball a Konzervatív Pártközpontból. Kíváncsi volnék, kinek a nevében?"[55] Edén helyesen feltételezte, hogy ezt a túlhajtott sajtófigyelmet Rómában a növekvő brit készség, sőt kétségbeesés jeleként értelmeznék; aggodalmát Ciano naplója is megerősíti. Az olasz külügyminiszter egyaránt gyanakodott a britek indítékaira és tulajdon londoni nagykövetére, akit heveny túlbuzgalommal vádolt. „Grandi maximális sebességgel indított - jegyezte fel rosszallón -, és felhatalmazást akar, hogy ő kezdje el a tárgyalásokat. Megfogalmaztam egy táviratot, amelyben a britek mohó békülési óhajával szemben - amely elvégre Edén manővere is lehet - nyugalmat és elővigyázatot javasoltam."[56]

A szombat reggeli újságok tele voltak a Chamberlain és Edén közti nézeteltérést alátámasztó részletekkel. Chamberlain elkeseredve panaszkodott nővérének, hogy ezek az anyagok „éppoly hazugok és elvetemültek, mint a kontinens akármelyik szennylapja. (...) Minden tekintetben hazugság az egész. Péntek délelőtt beszéltem Anthonyval, és teljes volt köztünk az egyetértés, talán

még annál is teljesebb, mint amilyet néha a múltban elértünk."[57] Edent meglepte volna ez az állítás. Másnap reggel a The Sunday Times, amelyet William Hadley, Chamberlain egyik legtüzesebb sajtóbeli támogatója szerkesztett, POLITIKAI KACSA főcím alatt úgynevezett hivatalos démentit* tett közzé:

Minden igazság hiányzik azokból a tudósításokból, amelyek tegnap láttak napvilágot a miniszterelnök és a külügyminiszter közti éles nézeteltérések és a belőlük következő kormányválság kapcsán. Jóllehet a jelentések terjedelme és részletei változóak, megegyeznek abban, hogy Mr. Chamberlaint állítják be a külpolitika igazi vállalkozó szellemének, míg Mr. Edén a lassabb és óvatosabb eljárások híve. A legmagasabb helyről biztosítottak róla, hogy mindebben szemernyi igazság sincs. A miniszterelnök és Mr. Edén között teljes az egyetértés.[58]

Két esemény együttes hatása oda vezetett, hogy Londonban is, Rómában is sürgessék a Nagy-Britannia és Olaszország közti hivatalos tárgyalások mielőbbi megkezdését. Először is Németországból kiszivárgott a hír, hogy Hitler február 12-én Berchtesgadenbe rendelte Kurt von Schuschnigg osztrák kancellárt, és megfélemlítőnek szánt dühroham után olyan „egyezségre" kényszerítette, amely a független Ausztria végének kezdetével volt egyenértékű. A brit külügyminisztériumba befutó hírszerzői jelentések egyöntetűen feltételezték, hogy Mussolini hallgatólagosan támogatta Hitlert, aki jogos aggodalmakat keltve most logikusan viheti sikerre politikáját, azaz erőszakkal elfoglalhatja Ausztriát. A feltevések szerint Hitler viszonzásul szabad kezet adott Olaszországnak Spanyolországban. Annyi bizonyos, hogy Mussolini nemrég közölte külügyminiszterével: „ő maga pártolja Ausztria nácivá válását", és Schuschnigg berchtesgadeni látogatása után újból hangot adott elégedettségének. „A Duce látta az osztrák-német egyezményt - jelentette Ciano. - Azt mondja, logikus és elkerülhetetlen fejleménynek tekinti két német állam viszonyában."[59]

Valótlan hír hivatalos cáfolata (francia). -A szerk.

Február 16-án Ciano írásban utasította Grandit, hogy az Ausztria elleni növekvő német agressziós szándék fényében gyorsítsa fel londoni erőfeszítéseit.

Hogy a Duce egy mondásával éljek - amely mint mindig, páratlanul találó

jelenleg az osztrák ügy negyedik és ötödik felvonása közti szünetben vagyunk. Hogy mikor kezdődik az ötödik felvonás? Lehetetlen megjósolni. De belül van a lehetőség határain, hogy a tempó felgyorsulhat. Ezt a szünetet - és csakis ezt - használhatjuk fel a tárgyalásokra köztünk és London között.[60]

A római brit nagykövet sürgős üzenetet továbbított Cianótól Edennek, miszerint „bizonyos eljövendő történésekre tekintettel az angol-olasz párbeszédet korán el kellene kezdeni". Noha Ciano „szántszándékkal homályosan fogalmazott", Perth feltételezte, hogy „az újabb ausztriai fejlemények csúnyán ráijesztettek az olasz kormányra, és most félnek a jövőtől".[61] Lady Chamberlain még szókimondóbb volt. Egy Cianóval elköltött ebéd után jelentkezett Perthnél, és arra kérte, továbbítson egy magánlevelet Edennek, amelyben baljós figyelmeztetést kockáztatott meg: „Minden az időn múlik. Ma még könnyen létrejöhet az egyezség, de Európában olyan dolgok vannak alakulóban, amik holnapra lehetetlenné teszik."[62]

Chamberlainre nagyon is hatott e felszólítások sürgető hangneme, de még meggyőzőbb volt a Bálitól hallott aggasztó hír, miszerint Grandira Rómából növekvő nyomás nehezedik, és a nagykövetet mindinkább nyugtalanítja a saját helyzete. Azzal fenyegetőzik, hogy amennyiben Edennek küldött január 19-i levele nyilvánosságra kerülne, nem lenne más választása, mint elárulni - már csak azért is, hogy megvédje Olaszország becsületét -, hogy azt a levelet a miniszterelnök maga írta. Mi több: ha a megbeszélésre néhány napon belül nem kerül sor, akkor elhagyja Londont, alighanem örökre.[63] E kettős - személyes, illetve politikai - zsarolás veszélyével szembesülve Chamberlain felismerte, hogy olasz politikáját ösz-szeomlás fenyegeti. Edén már jóval régebben rámutatott, hogy a miniszterelnöknek távol kellene maradnia a Grandival folytatott előzetes megbeszélésekről, csakhogy Chamberlainnek most sietős lett a dolga. Edén csodálkozására és a forrás feltárása nélkül kijelentette, hogy Grandi már jelentkezett és találkozót kért, és ő teljesíteni kívánja óhaját.

Edén kétszer is megkísérelte, hogy Grandit a külügyminisztériumba hívja, az olasz nagykövet azonban szándékos sértéssel válaszolt: egyszerűen nem volt hajlandó megjelenni. Nagyon is tudatosan felmérte, hogy Edén ragaszkodna az olyan kényelmetlen témákhoz, mint a spanyol- és az osztrákkérdés, míg a miniszterelnök, attól tartva, hogy Grandi levele kompromittálja, jóval előzékenyebbnek mutatkozna. Grandi eredetileg azt állította, hogy levélben vár

utasításokat Cianótól, másnap azonban egészen különös kifogással hozakodott elő: minden percét, úgymond, leköti a golf. Tény és való, hogy tagja volt a London melletti exkluzív Wentworthi Golfklubnak, és Cianónak azzal kérkedett, hogy „ismét leráztam Edent, azzal az ürüggyel, hogy elígérkeztem golfmeccsre (egyébként utálom a golfot, de szükség esetén úgy teszek, mintha részt vennék a játékban)".[64] Bálinak eközben a SIS megsúgta, hogy Grandi szándékosan tartózkodik Wentworthben, nehogy találkoznia kelljen Edennel. Mindenesetre figyelmeztették, hogy a következő meghívást feltétlenül fogadja el, mert ezúttal maga a miniszterelnök akar beszélni vele.

Február 18-án reggel Edén végigsétált a Downing Streeten a 10-es számú kapuig. Előzőleg hasztalan próbálta lebeszélni Chamberlaint a Grandival tervezett találkozóról, de amikor kiderült, hogy arra mindenképpen sor kerül, legalább figyelmeztető levelet intézett a miniszter-elnökhöz. Grandinak, írta, az lesz az egyetlen célja, hogy „erőteljesen javasolja a Rómában tartandó megbeszélések haladéktalan megkezdését".

A helyzet nem úgy fest, mintha Grandinak Spanyolország ügyében bármi érdemi mondanivalója lenne. Az a határozott megérzésem, hogy nagyon óvatosnak kell lennünk, nehogy bármilyen irányban elkötelezzük magunkat Grandi kérését illetően - már ha lesz ilyen kérés. A rendelkezésünkre álló információ inkább azt a nézetet erősíti, hogy Róma és Berlin között létezik valami egyezség, és Mussolininak van - vagy legalábbis ő így gondolja - valami quid pro quója' Berlinből, cserébe azért, hogy belenyugszik az osztrák eseményekbe.[65]

Edén tekintélye megerősödött, amikor a konzervatív Külügyi Bizottság a képviselőházban előző este tartott, meglepően sok érdeklődőt vonzó [1] ülésén lelkesen tette magáévá véleményét. Különösen Churchill sürgette kollégáit hogy tömörüljenek a külügyminiszter mögött. Délelőtt fél tizenkettőkor Grandit bevezették a kormány tanácskozótermébe, és megkezdődött az ülés, amelyet a brit diplomáciatörténet legrendhagyóbb eseményei között kell számon tartanunk.

Edennek nem volt szabad megtudnia, hogy a miniszterelnök már elhatározta: „Szilárdan ki fogok tartani, még akkor is, ha emiatt elveszítem a külügyminiszteremet."[66] A tanácskozást megnyitva először aggodalmát fejezte ki a legfrissebb ausztriai fejlemények miatt. Mi a véleménye erről az ügyről az olasz kormánynak? - tette fel a kérdést. Grandi sajnálkozását fejezte ki Hitler

lépései miatt, amelyek - ezt elismerte - nem voltak teljesen váratlanok. Amikor azonban Chamberlain, mintegy számadásra szólítva fel a nagykövetet, megkérdezte, nem volt-e titkos egyezség Olaszország és Németország között, Grandi egyértelműen tagadta, hogy létezne ilyen. Őt az aggasztotta, hogy „Németország most a Brenner-hágónál áll, és Olaszország nem fogadhatja el, hogy egyedül maradjon a világban két lehetséges nagy ellenfél: Németország és Nagy-Britannia között".[67] Innen tért át Grandi a britektől elszenvedett sérelmek színpadias litániájára, amelyet Edén higgadtan végighallgatott. Grandi, ahogy később leírta,

nagyon ügyes diplomata, és nagyszerűen tette a dolgát. Amikor szünetet tartott, N. C. buzdította. Miközben Grandi egymás után részletezte a sérelmeket, ő csak ült, és helyeslően bólogatott. Minél hevesebben bólogatott N. C., annál gyalázatosabb lett Grandi beszámolója, mígnem a végén már-már úgy tetszett, mi rohantuk le Abesszíniát. Ha N. C. nem mozgatja a fejét, a szöveg kétharmadától megmenekültünk volna.

Ezután Chamberlain felkérte Grandit, világítsa meg Ciano és Ivy Chamberlain figyelmeztetéseit, miszerint „bizonyos későbbi fejlemények lehetőségére való tekintettel" a megbeszéléseknek a lehető leghamarabb meg kell kezdődniük. Bár Edén úgy gondolta, mindez csupán „jellegzetes fasiszta zsarolás",[68] Grandi ügyesen megkerülte a kérdést: ehelyett megismételte, hogy „ha Nagy-Britanniához fűződő viszonyunk nem javítható, akkor Olaszországnak még közelebb kellene kerülnie Németországhoz".[69] Úgy látszott, Chamberlain elégedett ezzel a válasszal, lévén hogy megfelelt az eseményekről kialakult értelmezésének. Egészen eddig Edén csak szótlanul figyelt, avagy, Grandit idézve, „ellenséges hallgatásba burkolózott", de amikor a nagykövet ismét hangsúlyozta, hogy a megbeszéléseket Rómában kell tartani, a külügyminiszter „élesen közbeszólt", és visszatért Ausztria kérdésére. Chamberlain arcán „kiütközött a csalódás és a bosszúság".[70] Grandi mindössze annyit felelt, hogy „nem kapott utasítást Ausztria szóba hozására", ez azonban Edent nem elégítette ki. Ám amikor szemével a túloldalon ülő miniszterelnököt kereste, „hogy vajon felfogta-e a csattanót", Chamberlain csak türelmetlenséget árult el, hogy menjenek tovább.[71]

Az ülés végén Spanyolország került szóba, különösen az olasz csapatok visszavonásának lehetősége. Grandi most is a semmitmondásnál maradt, és elnézést kért, amiért az Edennel folytatott korábbi eszmecserék alkalmából túlzott optimizmussal közelítette meg ezt a kérdést. Abban egyeztek meg, hogy

Chamberlain és Edén az ülést követően meg fogják vitatni a felmerült témákat, Grandit pedig arra kérték, hogy háromkor jöjjön vissza. Ezután indulatos párbeszéd következett. Chamberlain nyersen tudatta Edennel, hogy ha Grandi visszatér, ő arról fogja tájékoztatni, hogy a tárgyalások haladéktalanul megkezdődnek, és ő még ezen a délutánon személyesen fogja ezt bejelenteni, Perthet pedig haza kell hívni Rómából, hogy ellássák utasításokkal. Edén energikusan tiltakozott, rámutatva, hogy Spanyolország ügyében semmire sem jutottak, és ő nem hagyja magát zsarolni a Rómából érkező „most vagy soha" táviratokkal. Chamberlain „szörnyű haragra gerjedt",[72] kiabálni kezdett a külügyminiszterrel, miközben fel s alá járkált a kormány tanácstermében.

- Anthony, maga egyik alkalmat késte le a másik után. Ezt így nem csinálhatja tovább!

- A maga módszerei - felelte higgadtan Edén - akkor helyénvalók, ha megbízik az illetőben, akivel tárgyal.

- Igenis megbízom benne - jelentette ki Chamberlain.[73]

A miniszterelnök kénytelen-kelletlen beleegyezett, hogy mielőtt bármit elhatároznának, konzultálni kell a kormánnyal, Edén pedig visszament ebédelni a külügyminisztériumba, ahol azt tapasztalta, hogy ott igen borúsra fordult a hangulat. Az indulatok elsősorban „a szamár Ivy" ellen irányultak - Cadogan nevezte így[74] -, avagy, Cranborne szavaival, „az ostoba hölgy ellen, akit két nagyon okos és gátlástalan férfi tani-tott be".[75] Megbeszélték, hogy Edén nem fog tágítani álláspontjától, és ha a kormány nem ért egyet vele, lemond. Ebéd után a külügyminiszter ismét összecsapott Chamberlainnel, de tartotta magát véleményéhez. Amikor Grandi pontban háromkor megjelent, tudtára adták, hogy másnap rendkívüli kormányülés lesz, és hétfőn megkapja a választ. Később, még a délután folyamán Sir John Simon pénzügyminiszter felhívta Edent a külügyminisztériumban. „Vigyázzon magára, Anthony - figyelmeztette. - Elég fáradtnak látszik. Biztos, hogy nincs semmi baja?" Simon ugyan, saját bevallása szerint, „úgy szerette Anthonyt, mint a saját fiát", de Jim Thomasnak, Edén parlamenti magántitkárának megvallotta, hogy egyre inkább aggódik, hátha a külügyminiszter „fizikailag és szellemileg is beteg". Féléves pihenést javasolt, ám Thomas mérgesen visszautasította a tanácsot, rámutatva, hogy Edén csak most jött meg egy pihentető dél-franciaországi üdülésből.[76] A suttogó hadjárat megkezdődött.

Minden idők egyik legbizarrabb diplomáciai üzenetében Grandi így tudósította Cianót a Downing Street-i találkozóról:

Két ellenség állt szemben egymással, mint két harci pozícióban ágaskodó kakas - és minden bevett konvencióval dacolva előttem is ellenségként viselkedtek. A kérdések és kétségek, amelyekkel Chamberlain hozzám fordult, kivétel nélkül szántszándékkal úgy voltak fogalmazva, hogy cáfolják vagy megdöntsék az érveket, amelyekre Edén előzőleg épített, vagy amelyekkel a maga nyomorúságos olaszellenes és antifasiszta politikáját, Chamberlainnel szembeszállva, igazolni próbálta.[77]

Grandi eldicsekedett vele: neki mindig is az volt a célja, hogy „éket verjen az Edén és Chamberlain között nyíló hasadékba, és ha lehet, tovább tágítsa",[78] és úgy tűnik, fáradozása sikeres volt. A délután folyamán Edén elutazott leamingtoni választókerületébe, „mélységes keserűséggel, amiért kollégái így bánnak vele, és azzal az érzéssel, hogy nem bírja tovább".[79] Immár Chamberlain is felismerte, hogy „kormányválság előestéjét éli".[80]

A szombat reggeli lapok címoldalait az a hír uralta, hogy a hírhedett arisztokrata ékszertolvajokból álló, úgynevezett „mayfairi banda" négy tagját, akik félholtan hagyták a Cartier cég egyik ékszerészét a Hyde Park Szállódéban, kényszermunkára és „kilencágú macskára"[2] ítélték. A belső oldalakon viszont a legtöbb újság lehozta az első jelzéseket, miszerint a White-hallban nincs minden rendben, és mire a kormány délután háromkor összeült, a Downing Streeten nagy tömeg verődött egybe. Edén az ebédnél külügyminisztériumi tanácsadóinak szőkébb körével készült fel az újabb ütközetre; a jelenlévők egyhangúan sürgették, hogy megalkuvás nélkül képviselje álláspontját, és amikor átment a Downing Street túloldalára, a tömeg harsányan megéljenezte. Ezután bő három óráig nem mutatkozott.

Chamberlain azzal nyitotta meg az ülést, hogy elnézést kért, amiért a minisztereket egy szombati napon kirángatja otthonukból, majd egyórás, unalmas beszédbe bocsátkozott az Olaszországgal folytatott megbeszélések történetéről. A kormány legtöbb tagja még azt sem értette, egyáltalán miért vannak itt. Halifax egy cédulát csempészett oda a mellette ülő Sam Hoare belügyminiszternek, hogy „kérdezze meg, mi értelme ennek az unalmas történelemórának".[81] Chamberlain mesteri furfanggal kezdettől arra törekedett, hogy Edennel szembeni nézet-eltéréseit minél banálisabbnak tüntesse fel. „Ami az Olaszországgal kötendő egyezség kívánatos voltát illeti -

hangoztatta -, a fő probléma nem elvi, hanem a módszer és az időzítés körül forog, vagyis a kérdés úgy hangzik: megfelelő-e a jelen pillanat vagy sem." Egyike ez „azon alkalmaknak, amelyek ritkán adódnak, és nem térnek vissza. (...) Most itt az alkalom, hogy megmutassuk Signor Mussolininak: Herr Hitler helyett más barátokat is szerezhetne." Végezetül kijelentette: „Ha nem ragadnánk meg ezt az alkalmat, az nemcsak balgaság lenne, hanem egyenesen bűn."[82] Edén „elég szürkén"[83] válaszolt, ismét felsorolva indítékait, amelyek miatt ellenzi az Olaszországgal folytatandó tárgyalások megkezdését. Ismertette meggyőződését, hogy Mussolini nem szavahihető; gyanúját, hogy az Ausztria sorsáról kötött német-olasz alkut illetően Grandi hazudott; követelte a Spanyolországban tartózkodó olasz csapatok azonnali visszavonását, mint a jóhiszeműség bizonyítékát; és rámutatott arra, hogy Nagy-Britannia nemzetközi presztízse veszélyben forogna, ha az a látszat támadna, hogy enged a diktátorok zsarolásának, hogy „London megfutamodik" és „pánikot kelt barátaink körében".[84] Arra azonban, hogy Roosevelt hozzáállására utaljon, nem vitte rá a lélek.

Chamberlain ekkor hozzászólásra kérte a kormány többi tagját. A többség egyértelműen őt támogatta. Még Edén természetes szövetségesei is megzavarodtak. „Edén - nekem legalábbis úgy rémlett - nem fejtette ki valami jól az álláspontját - jegyezte fel Duff Cooper, az Admi-ralitás Első Lordja -, és úgy éreztem, hogy azokat, akik előzetesen nem alakították ki véleményüket, a miniszterelnök győzte meg."[85] Edén beletörődött a vereségbe, de figyelmeztetett, hogy „nem javasolhat az Alsóháznak olyan eljárást, amellyel nem ért egyet, és nem érvelhet mellette. Ha kollégái vele ellentétesen döntenek, akkor csak remélni tudja, hogy találnak majd valaki mást, aki segítségükre van e döntés megvalósításában."[86] Ezekre a szavakra „elborzadva hördültek fel"[87] az asztal körül ülők, Chamberlainnek azonban arcizma sem rezdült, és „szárazon megjegyezte: a helyzet annál nyomasztóbb, mivel ő maga olyan erősen vallja az ellenkező álláspontot, hogy más döntést nem lenne képes elfogadni".[88] Azzal azonban egyetértett, hogy a helyzet komolyságára való tekintettel másnap, vagyis vasárnap még egyszer üljenek össze.

A tanácskozás vége felé Halifax kompromisszumot ajánlott: akár most rögtön is hivatalos bejelentést tehetnének, miszerint a tárgyalások meg fognak kezdődni, de csak akkor - és ezt erősen hangsúlyoznák -, ha a spanyolországi problémák kielégítően megoldódnak. Aznap este Oliver Stanley-vel, a Kereskedelmi Igazgatóság elnökével meg is jelent a külügyminisztériumban,

hogy kialkudja a kompromisszumot.

Azonnal megéreztem, hogy a légkör, amely főképp Bobbetyből [Cran-borne-ból] áradt, határozottan lemondáspárti. Rám olyanszerű hatást tett, amilyenre a szorító sarkából számítanék, amikor a segédek fogadják a visszatérő harcost, és szerencsekívánatokkal meg biztató szavakkal próbálják helyreállítani életképességét. Szinte hallottam őket: „Remekül csináltad. Az első menetet megnyerted. Tarts ki, és akkor minden rendben lesz!" Egy ideig elbeszélgettünk, whisky, szóda és cigaretta mellett, elég nyugtalan hangulatban, de éreztem, hogy semmilyen hatást nem tettünk a többiekre, és amikor eljöttünk, Oliver Stanley megjegyezte: „Poklokat járt meg, hogy elszánja magát, és most már k...ra nem fogja visszacsinálni."[89]

Sir Joseph Ball sem tétlenkedett. Ezen a szombat estén figyelmeztette Grandit, hogy ha Edén lemond, Chamberlainnek valami coup de théátre-t* kell rendeznie, hogy meggyőzze kritikusait, „és bebizonyítsa, hogy az ő nézetei és a nézeteiből következő cselekvés az érvényesebbek[1]'. Eszményi esetben ez akkor történne meg, ha bejelentenék, hogy az olasz csapatokat visszavonják Spanyolországból. Grandi Rómába telefonált utasításokért, Dingli pedig később hívta a vidéken tartózkodó Ballt, mondván, hogy a nagykövet kedvező válaszra számít, és Chamberlaint erről haladéktalanul tájékoztatni kell. Vasárnap reggel Dingli Ball utasítására hívta fel az olasz nagykövetséget, hogy nyomatékosan közölje: Chamberlain kétségbeesetten várja a mihamarabbi pozitív választ, hogy a kormányülésen energikusabban léphessen fel. Dingli Bálinak egy további kérését is közvetítette: e szerint Chamberlain hálás lenne, ha az olasz sajtót sikerülne rávenni, nehogy úgy üdvözölje a nap várható eseményeit, mint „a diktátorok győzelmét a demokráciák fölött".[90]

A február 20-i vasárnap hideg, esős, szeles nap volt, ám az újságok bőséges híradásainak hatására a tömeg már kora reggel gyülekezni kezdett a Downing Streeten. Nem sokkal déli tizenkettő után Chamberlain Edenért küldetett, és megtudakolta, változtak-e a nézetei. Ez merő formaság volt, mivel a miniszterelnök már eltökélte, hogy Edent le kell mondatni, és immár tevékenyen összejátszott az olasz kormánnyal külügyminisztere háta mögött. Edén mindenesetre egyetértett a miniszterelnökkel: „A kettőnk közti nézetkülönbség alapvető és áthidalhatatlan, ezért nincs más kiút, mint a lemondásom."[91] Edén csodálkozására azonban Chamberlain ekkor közölte vele, hogy az olasz kormány elfogadta az ő kitételét a spanyolországi csapatok visszavonásáról. „Ez komoly, Neville? - kérdezte Edén hitetlenkedve. - Én

semmit sem hallottam erről. A külügyminisztériumba egy szó üzenet sem érkezett, és egyelőre még én vagyok a külügyminiszter." Chamberlain szemlátomást zavarba jött, de tovább mondta a magáét. „Nem árulhatom el, hogyan jutott tudomásomra, de elhiheti nekem, hogy így igaz."[92] Valójában az történt, hogy egy órával a kormányülés kezdete előtt Dingli a Waterloo pályaudvaron várta a vonatról leszálló Ballt, és együtt mentek taxin a Westminster felé. így tudta meg Ball, hogy Grandi „minden biztosítékot"

Szenzációs meglepetés, váratlan esemény (francia). -Aszerk.

megadott rá, hogy „Róma elfogadta Chamberlain kérését",[93] tehát valamennyi olasz önkéntes elhagyja Spanyolországot.

Mire a miniszterek szállingózni kezdtek, a Downing Streeten egyre többen zsúfolódtak össze, és soron kívül kellett újabb rendőröket a helyszínre vezényelni, hogy a tolongásban rendet tartsanak. Edent hangos éljenzés és „Ne hagyd magad!" kiáltások fogadták.[94] Chamberlain azzal kezdte, hogy tolmácsolta az Olaszországból érkezett jó hírt. Edennek azonban nem volt mit hozzátennie ahhoz, amit már elmondott: nem javasolhat a parlamentnek olyan politikát, amellyel nem ért egyet. „Nem titkolhatom - folytatta -, hogy köztem és a miniszterelnök között a külpolitikai meglátások terén általában is nézetkülönbség van." Most első ízben utalt Roosevelt javaslatára is, majd köszönetét mondott kollégáinak, és megerősítette lemondási szándékát. Ezúttal Chamberlain is elismerte, hogy „mélyebb felfogásbeli nézeteltérések" vannak kettőjük között, és egyetértett Edennel abban, hogy a lemondás „elkerülhetetlen".[95] A kormány tagjait mintha főbe kólintották volna. Eladdig széles körben feltételezték, hogy a két politikus véleménye egyetlen, jól körülhatárolható kérdésben: az olaszokkal folytatandó tárgyalásokat illetően tér el egymástól. A jelenlévők többsége még csak nem is hallott Roosevelt ajánlatáról, és sejtelme sem volt a miniszterelnök és a külügyminiszter közti ellenszenv mértékéről. Az ülés, amelyet Edén „fárasztónak és értelmetlennek" nevezett,[96] több mint háromórásra nyúlt, mivel számos kompromisszumos javaslat merült fel. William Ormsby-Gore, a domíniumok minisztere még a saját tárcáját is felajánlotta Edennek.

Háromnegyed ötkor az ülést felfüggesztették. Chamberlain kelletlenül, de beleegyezett, hogy Halifax elnökletével albizottság alakuljon, amely a huszonnegyedik órában kompromisszumot próbál kidolgozni. A szünetben néhány miniszter maradásra akarta bírni Edent, majd amikor teljes lett a

létszám, Halifax ismét beterjesztette a maga kompromisszumos megoldását. Arra kérte Edent, hogy járuljon hozzá a tárgyalások formális megkezdéséhez, persze csak abban az esetben, ha Olaszország elfogadja a brit szövegezést spanyolországi önkéntesei visz-szahívásáról. Hat óra 20 perckor a kimerült Edén elhagyta a Downing Streetet, és elindult vissza, a külügyminisztériumba, ahol hívei már egyre idegesebben várták - „mert hátha a kormány harmadfokú módszerei megtörték".[97] A Daily Mail megörökítette a jelenetet.

A kapu kinyílt, és a lámpafény megvilágította Mr. Edent. Egyedül volt, az arca sápadt, fél kezével nyugtalanul babrálta felöltője hajtókáját. Fáradtnak, gondterheltnek látszott: homloka ráncokba gyúródott, szája megfeszült az Eden-bajusz alatt.

Az éljenző sokaság megpróbált áttörni a rendőrkordonon.

„Derék öreg Edén! Edent akarjuk! Nem kell olasz paktum! Fegyvert a spanyoloknak!" Lehajtott fejjel, a kabát alatt meggörnyedő vállal, szél borzolta hajjal kelt át gyors léptekkel az utcán, és nyomában az éljenzéssel haladt külügyminisztériumi szobája felé.[98]

Ballra még egy utolsó, létfontosságú szerep várt Chamberlain oldalán. Este hétkor felhívta Dinglit, és közölte: a miniszterelnök azt kéri, hogy Grandi ígéretei „hajszálpontosak legyenek", és erősítse meg hivatalosan, hogy Olaszország valóban kivonja katonáit Spanyolországból. Erre a lépésre azért van szükség, hogy azok a miniszterek, akik esetleg ugyancsak a lemondást fontolgatják, meggondolják magukat, és így „a válság az egy Edén lemondására korlátozódna".[99] Rómában szintén nagy volt az izgalom. „A krízis - jegyezte fel Ciano - talán a legjelentősebb azok közül, amellyel az országnak fennállása óta dolga volt. Felhatalmaztam Grandit, tegyen meg minden lépést, amely újabb ütőkártyát adhat Chamberlain kezébe."[100] Egy órával később Edén visszatért a Downing Streetre. Halifax kompromisszumát nem fogadhatta el, és így nem volt más választása, mint lemondani. Olivér Stanley közölte, hogy neki is felül kell vizsgálnia a maga helyzetét. Az utolsó percben még felmerült egy középutas megoldás gondolata, ezt azonban Chamberlain félresöpörte, és felkérte Edent, hogy nyújtsa be lemondólevelét. Tíz órakor, a kormány újabb ülésén, egy hosszú nap zárómozzanataként a levelet fel is olvasták. Bálinak köszönhetően Chamberlain is beszámolhatott Grandi további, a spanyolországi olasz szándékokkal kapcsolatos és Ciano által engedélyezett biztosítékairól. Szavai elérték a megcélzott hatást. Stanley

megvallotta, hogy „alkalma nyílt az ügy átgondolására, és úgy véli, a további összeütközésekből az országnak nem lenne semmi haszna. Ennélfogva készen áll rá, hogy kollégáival együtt ő is kivegye részét az eljövendő nehézségek vállalásából."[101]

Másnap reggel nagy tömegek sereglettek Edén lakása elé, és megéljenezték, amikor az Alsóházba indult. Ott „hatalmas volt az izgalom, az előcsarnokokban zsongtak-zsibongtak a megjelentek".[102] Edén leült a kormányülések hátsó, közvetlenül a közlekedőfolyosó alatti sorába; a hagyomány szerint itt kellett helyet foglalniuk a lemondásuk bejelentésére készülő korábbi minisztereknek. Mellette ült Cranborne, aki ugyancsak leköszönt. Churchill lelkes levelet küldött Edennek, és egyetértéséről biztosította. „Szerintem létfontosságú - írta -, hogy néhai kollégái iránt táplált személyes, baráti érzelmein úrrá legyen, és ne hagyja, hogy ezek gátolják ügye elkötelezett szolgálatában."[103] Hasonló tanácsot adott Lloyd George is, Edén azonban továbbra sem akart komolyan ártani a kormánynak. Míg Cranborne megsemmisítő támadást indított - „ha Őfelsége kormánya hivatalos tárgyalásokba bocsátkozik, az nem a békéhez való hozzájárulásnak fog minősülni, hanem a zsarolás előtti behódolásnak"[104] Edén beszéde erőteljes és szakszerű volt, de egyszersmind óvatos is. Mindenekelőtt nem kívánt összefüggő magyarázatot adni lemondása okairól. Leó Amery idősebb tory képviselő például, aki amúgy Edén természetes szövetségese lett volna, feljegyezte, hogy amaz „olyan benyomást keltett, mint akinek valójában semmi oka nem volt a lemondásra".[105]

Mivel mások végül nem követték Edén példáját, Chamberlainnek könnyebb lett a dolga. Harry Crookshank, a Kereskedelmi Igazgatóság miniszterhelyettese a miniszterétől kért volna eligazítást, Stanley azonban diplomatikus szűkszavúságot tanúsított. Crookshank ezután felhívta pártja szervezeti és fegyelmi felelősének figyelmét, hogy „nagyon bizonytalannak" érzi magát, de nem talált más miniszterhelyettest, aki osztozott volna aggodalmában, és végül levelet írt Chamberlainnek, hogy felhívja figyelmét az újabb nyilatkozataiban található „feltűnő ellentmondásokra". Hízelgés és megnyugtatás („a politikámban semmi sem változik"[106]) ügyes vegyítésével azonban gyorsan le lehetett szerelni. Valamennyi kollégája közül Edén a leginkább Stanley-ben csalódott, amiért nem mondott le vele együtt. „A Stanley-k a bosworthi csata óta mindig is köpönyegforgatók voltak" - jegyezte meg keserűen

Lady Cranborne a hír hallatán.[107] Ball reklámgépezete is túltett önmagán. „Hallottam, milyen nagyszerű beszédet tartott - írta Chamberlainnek a vita másnapján -, és milyen tökéletesen zúzta szét Edén és Cranborne magánszámait." Azzal is elkérkedett, hogy „tettem bizonyos magánjellegű lépéseket", hogy leszólja Edent és Cranborne-t a konzervatívok felé hajló sajtó berkeiben.[108]

Az újságok többsége valóban a miniszterelnököt támogatta. Köte-lességtudóan eljátszotta szerepét a Daily Mail is.

Az ország megkönnyebbülve értesül majd róla, hogy Mr. Edén tegnap este kivált a kormányból. Kétéves külügyminisztersége alatt Mr. Edén politikája bizonytalanságot keltett itthon és értetlenséget külföldön.

A Daily Mail soha nem osztotta nézeteit. Hadd reméljük, hogy eljövendő politikai pályáján okulni fog tapasztalataiból és tévedéseiből. Mindennél fontosabb azonban, hogy az országnak szerencséje van: olyan miniszterelnököt mondhat a magáénak, akiben teljes mértékben megbízhat - olyan államférfi áll az élén, aki a nemzet bel- és külügyeit egyaránt reálisan és józan ésszel intézi.

A lap diplomáciai tudósítója ugyancsak visszhangozta a betanult hangnemet, amelyet a miniszterek és persze Sir Joseph Ball széles körben népszerűsítettek.

Egészségi okoknak is megvolt a maguk szerepe. Mr. Edén egyik kollégája azt mondta nekem tegnap este: „Mr. Edén a mostani hétvégén túl volt terhelve, és semmi kétség, hogy állapotában most tetőzik a sok hónapos megerőltetés és kemény munka. Meg kell mondanom, hogy a köztünk lévő nézetkülönbségek igazán csekélyek voltak. Döntését őszintén fájlalom."[109]

A név nélkül említett miniszter szinte biztosan Simon volt, aki később szükségét érezte, hogy Edén előtt letagadja, bizonyos pletykák tőle származtak. „Hallottam, hogy hitelt adott egy híresztelésnek - írta -, miszerint lemondásával kapcsolatban azt közöltem volna a nemzeti liberálisokkal, hogy döntéséhez egészségi okok vezettek, vagy hogy a gesztus mögött fizikai állapotának romlása állt. Én semmi ilyesmit nem állítottam."[110] Edén hívei azonban tudták, mi az igazság. „A szervezők azt terjesztették, hogy A. E. beteg - panaszolta Harvey. - Ez persze Simon buzgalmának tudható be."[111] Chamberlain azt mondta nővérének, hogy „elsőként a kormány állt mellém,

aztán az Alsóház, és most az egész ország". Valójában egy, az ellenzék által február 22-én beterjesztett bizalmatlansági indítvány körüli vita alkalmából Chamberlain nem restellt késhegyig menő szópárbajt vívni Lloyd George-dzsal, „amelyben az a gátlástalan kis csirkefogó azt próbálta bizonygatni, hogy én valami becstelenséget műveltem’\[112] Lloyd George-nak teljes mértékben igaza volt. Amikor kérdőre vonták, miért nem Edén, hanem ő értesült elsőnek a spanyolországi olasz önkéntesek visszahívásának szándékáról, Chamberlain csúnyán megtévesztette a Házat. Mivel Ball tevékenységét titokban akarta tartani, először azt állította, hogy Grandi írásos üzenetben tudatta vele a hírt hétfő reggel, már Edén lemondását követően. Amikor aztán Lloyd George vonta felelősségre, ellentmondásba keveredett, mert kijelentette: „Grandi gróf vasárnap kora reggel számolt be nekem a sürgöny tartalmáról." Később, ugyanebben a vitában azt állította, hogy „egy barátom, aki Grandi grófot is ismeri, megsúgta, hogy a gróf kedvező választ kapott, amit én aztán a kormánnyal is közöltem".[113] Vagyis három merőben eltérő magyarázattal szolgált.

Rómából Ivy Chamberlain duruzsolta, ügyetlenül leplezve örömét: „Egész Róma ujjong, mintha nagy tehertől szabadult volna meg." Még Ciano is mindenki szeme láttára gratulált neki az otthonában rendezett egyik estélyen. „Csodálatos! - jelentette ki. - Most végre békében élhetünk Angliával, hiszen mondtuk önnek, hogy Mr. Edén gyűlöli Olaszországot!"[114] Berlinből Henderson jelentkezett: „Itt természetesen mindenki szívből és mélységesen megkönnyebbült Edén távozása hallatán."[115] Churchillre hárult, hogy emlékiratainak egy gyakran idézett részletében beszámoljon a maga merőben ellentétes érzelmeiről.

Február 20-án késő éjjel Chartwellben, a régi szobámban ültem (ami mostanság gyakran megesik velem), amikor telefonüzenetet kaptam. Be kell vallanom, hogy búslakodtam, és egy időre elborítottak a kétségbeesés sötét hullámai. Hosszú életemben sokszor voltam fenn és sokszor lenn, de (...) a legsötétebb időkben sem szenvedtem álmatlanságban. Most azonban, 1938. február 20-a éjszakáján, és csakis ez egyszer, elkerült az álom. Éjféltől hajnalig emésztett ágyamban fekve a bánat és a félelem. Úgy tűnt, egyetlen erős fiatal férfi áll ki a sodródás és a megadás hosszú, végzetes, elhúzódó dagálya, a téves felmérések és gyengécske nekibuzdulások ellen - és most ez az ember elment. Elnéztem, ahogy a nappal világossága lassan bekúszik az ablakon, és lelki szemeim előtt megjelent a Halál

látomása.[116]

1

Valamit valamiért (latin). - A szerk.

2

Kilenc hosszú kötél- vagy bőrfonatból készült ostor, mellyel a delikvens hátára mértek csapásokat. Fegyelmező, elrettentő eszközként először az angol haditengerészetnél alkalmazták. - A szerk.

VÉSZTERHES SZÜNET

Német-Ausztriának vissza kell térnie a Nagy Német Anyaországhoz.

Adolf Hitler: Mein Kampf

Ausztria a kis világ, ahol a nagyvilág próbát rendez.

Guido Zernatto, a Hazafias Front főtitkára

1938. február 12-e, egy vasárnapi nap korai óráiban a vonat, amelyen dr. Kurt von Schuschnigg osztrák kancellár utazott, Salzburgon túl, a német határ közelében egy csendes mellékvágányra tolatott. Schuschnigg előző este teljes titokban hagyta el Bécset, olyan öltözékben, mintha Tirolba készülne hétvégi sítúrára. Hálókocsiját Salzburgban csatolták le a vonatról. Kíséretében volt dr. Guido Schmidt külügyminisztériumi államtitkár, Bartl ezredes, az adjutánsa és egy detektív. Az út veszélyességét illetően nem táplált illúziókat. Mielőtt Bécset elhagyta volna, hívatta dr. Richard Schmitzet, Bécs polgármesterét, és utasította: ha nem térne vissza Németországból, Schmitz vegye át a kancellári hivatalt. Mielőtt Salzburgban leszállt volna, az osztrák Biztonsági Hivatal helyi igazgatóját kérette magához, és szigorúan bizalmas alapon tudatta vele úti célját, majd hozzátette: ha este kilencig nem ér vissza, a német határt le kell zárni, az országot pedig riadókészültségbe kell helyezni.

♦ ♦♦

Schuschnigg 1934-ben lett kancellár, amikor harminchat évesen követte az osztrák nácik által meggyilkolt Engelbert Dollfusst. Diplomás jogászként Dollfuss kormányában oktatási miniszter volt, és náciellenes meggyőződése ellenére mentorának számos pángermán elképzelésével egyetértett. A jó családban született, jól nevelt, méltóságteljes férfit

„a régi világbeli kifogástalan osztrák modor képviselőjének" tartották. Ugyanakkor tartózkodó volt, és veleszületett félénksége miatt könnyen hitték hűvösnek vagy éppen olyannak, aki megveti embertársait. Bírálói „szűk látókörű, de a maga korlátain belül intelligens férfiúnak" vélték.[1] Dollfuss egyszer megjegyezte, hogy mindaz, ami a nemzetiszocializmusban „jó és egészséges", az benne van az ő politikai programjában. Schuschnigg úgy

akarta ezeket a „jó és egészséges" részleteket kidomborítani, hogy sok tekintetben utánozta a német nácizmust, arra számítva, hogy „így kifogja a szelet a nácik vitorlájából". Reményei szerint az osztrák nácik „nem irigylik többé Németországot, ha a nácizmus legrokonszenvesebb vonásait a saját hazájukban is fellelik".[2] Nos, ez a vágyálom reménytelenül optimistának bizonyult.

1936. július 11-én Ausztria és Németország egyezményt írt alá, amely „elismerte az Osztrák Szövetségi Állam teljes szuverenitását, összhangban a Vezér és Kancellár 1935. május 21-i megállapításaival". Az egyezmény továbbá kikötötte, hogy mindkét kormány „a másik ország belpolitikai szerkezetét, beleértve az osztrák nemzetiszocializmus kérdését, a másik ország belügyének tekinti, és azt sem közvetlenül, sem közvetve befolyásolni nem fogja".[3] De míg Schuschnigg csupa jó szándék volt, az egyezmény csak arra szolgált, hogy növelje az osztrák függetlenségre gyakorolt német nyomást - azt a politikát, amelyet egy történész „a békés behatolás politikájának" nevezett.[4] Ausztria ugyanakkor egyre kevésbé támaszkodhatott az 1930-as évek elején nyújtott olasz támogatásra, és az erőteljes francia-brit közbelépés reménye is rohamosan fogyott.

1937 folyamán az osztrák nácik, akiket Berlinből anyagilag és erkölcsileg is buzdítottak, magasabb szintre emelték terrorkampányukat. A mindennapokhoz már hozzátartoztak a robbantások, és megszokott eseménnyé váltak a gyakran erőszakba torkolló náci tüntetések, különösen a távolabbi tartományokban. Hitlert egyre inkább foglalkoztatta Ausztriával kapcsolatos álmának megvalósítása.

A Linzben töltött gyermekkori évek óta meggyőződéssel hitte, hogy Ausztria németül beszélő lakosságának jövője csakis a Reichben képzelhető el. Az 1920-as náci pártprogram első cikkelye „valamennyi német (...) Nagy-Németországban való egyesülését" követelte, és a Mein Kampf legelső oldalán Hitler azt írta, hogy „Német-Ausztriának vissza kell térnie a Nagy Német Anyaországhoz, és korántsem gazdasági megfontolásokból. Nem, nem, és harmadszor is nem. Még ha az egyesülés gazdasági szempontból érdektelen, sőt egyenesen káros volna, akkor is létre kell jönnie. A közös vér közös birodalmat kíván."[5]

1937 végére azonban a gazdasági tényezők az ideológiai nézetekkel egyenrangúvá váltak. Azon túl, hogy Ausztria fontos stratégiai pozíciót foglalt

el Közép-Európában, égetően szükséges anyagi forrásokat is nyújthatott a gyors és erőltetett újrafelfegyvérzés terhétől szenvedő német gazdaságnak, és Hitler a Birodalmi Kancellárián november 5-én rendezett megbeszélésen mindkét tényezőt aláhúzta. A nyár folyamán gazdasági tanácsadóját, Wilhelm Kepplert bízta meg a párt ügyeinek ausztriai intézésével, és így a külügyminisztérium befolyásának rovására az egyre széthúzóbb bécsi náci vezetést mindinkább a kezében tartotta. November közepén Lord Halifax berchtesgadeni látogatása csak tovább erősítette Hitler meggyőződését, miszerint sem a brit, sem a francia kormány a kisujját sem mozdítaná, hogy Ausztriát a német agressziótól megmentse.

A bécsi akasztófahumor kipécézte a türelmetlen Führert, aki bezárkózik az Obersalzbergre, bécsi képeslapok százai fölött mereng, és további osztrák kis- és nagyvárosokat tanulmányoz, helyet keresve az egyes náci főhadiszállásoknak. A falra a szóbeszéd szerint Bécs óriás utcatérképét tűzték, amellyel szemben Hitler „órákon át ül egy műszaki rajzolói asztalnál, és építészeti szörnyszüleményeket tervez, hogy hódítóhoz méltó, diadalmas bevonulása után majd ezekkel pótolja Bécs finom vonalú, álmatag barokk homlokzatait". 1938 januárjában François-Poncet berlini francia nagykövet azt jelentette a quai d'Orsay-nak, hogy Hitler nyíltan azzal dicsekszik: „Hamarosan megszerzem Schuschnigg fejét."[6] És míg az osztrák nácik fokozták felkelésre mozgósító kampányukat, Hitler bécsi nagykövete, Franz von Papén azt javasolta: itt az ideje, hogy a Führer személyesen találkozzon Schuschnigg-gal, és az erő helyzetéből fenyegesse meg. „Csak akkor érhetünk el további haladást - írta -, ha a szövetségi kancellárt a lehető legerősebb nyomásnak vetjük alá."[7]

Miután Schuschnigg beleegyezett, hogy találkozik Hitlerrel, először azzal próbálkozott, hogy megszilárdítsa a maga pozícióját. Január 25-én a bécsi Reichspost interjút közölt dr. Leopold Tavsszal, Bécs helyettes náci vezetőjével és gauleiterével. Tavs az interjúban nyíltan szembeszállt a kormánnyal, azt állítva, hogy a rendőrség soha nem merne eljárni az osztrák nácik ellen, mivel tartana a német megtorlástól. Schuschnigg ekként megkapta a szükséges ürügyet, és a rendőrség még aznap este razziát rendezett az úgynevezett Hetes Bizottság teinfalt-strassei főhadiszállásán. A bizottság - vezető osztrák nácik testületé -1937-ben alakult, azzal a céllal, hogy hidat próbáljon építeni az uralkodó párt, azaz a Hazafias Front és a mérsékelteknek feltüntetett nácik között. Csakhamar azonban kiderült, hogy a Heteket „jobban érdekli a hidak felrobbantása, mint építésük",[8] az pedig köztudott volt,

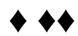
hogy teinfaltstrassei irodájuk a bécsi földalatti náci mozgalom főhadiszállása. Tavsot letartóztatták, a rendőrség pedig felfedezett egy rejtekhelyei, ahol titkos dokumentumokat tartottak; sokat közülük Hitler helyettese, Rudolf Hess írt alá. Az úgynevezett Tavs-terv 1938 márciusára és áprilisára a legkihívóbb törvénytelen akciók egész sorozatát készítette elő, robbantásokat és gyilkos merényleteket is beleértve, abban a reményben, hogy e gyalázatos bűntettek súlyos kormányzati megtorláshoz vezetnek, és ez majd igazolja a Reich teljes katonai súlyával végrehajtott fegyveres beavatkozást, amelyet természetesen megelőz a német erők határ menti felvonulása.

A terv legsajátságosabb vonása volt az a javaslat, hogy az uralkodó Hazafias Front rohamosztagosainak egyenruhájába bújtatott nácik intézzenek meglepetésszerű támadást a német nagykövetség ellen. Úgy tervezték, hogy a követség épületét porig égetik, és - bármily hihetetlen - megölik a német nagykövetet. Hogy mi zajlott le Papenben, amikor megtudta, hogy náci eszmetársai az ő meggyilkolására készülnek, azt nem árulta el sem Papén, sem a történelem. Arisztokrata diplomata és régi vágású politikus létére, aki korábban maga is német kancellár volt, Papén 1933-ban elősegítette Hitler hatalomátvételét, és jutalmul ő lett a kancellárhelyettes. 1934-ben nevezték ki bécsi nagykövetté, és abban a hitben élt, hogy Hitler nem nélkülözheti, hiszen részt vesz Ausztria bekebelezésének előkészületeiben. Ezért „szólni sem tudott a megdöbbenéstől", amikor a Blomberg- és Fritsch-ügyek utórezgéseként Berlinből értesítették, hogy ő is egyike lesz a nagyköveteknek, akiket a hitleri személycserék keretében lapátra tesznek.[9]

Schuschnigg fájlalta, hogy elveszít egy olyan diplomatát, akiről széles körben azt hiszik, fékező hatást gyakorol Hitlerre, noha ez a feltételezés alapvetően téves volt. „Papén ismerteti tervét Schuschnigg megdöntésére - jegyezte fel Goebbels nem sokkal karácsony előtt. - A macska nem hagyja békén az egeret. De jó ez így. Schuschnigg egyre erősebb és pimaszabb lesz."[10] A valóságban Schuschnigg megbuktatásának tervében Hitler első számú ügynöke Papén volt. Az osztrák kancellár hasonló naivitást tanúsított, amikor Arthur Seyss-Inquart bécsi ügyvéddel, a mérsékeltnek látszó náci vezérrel volt dolga. Abban a hitben, hogy elnyerheti Seyss-Inquart rokonszenvét, és mielőtt még Hitlerrel találkozna, megegyezhet vele, nagy balgatagon titkos tárgyalások sorozatába bocsátkozott. Ám ahogy egy történész megfogalmazta, „Seyss-Inquart lojalitásába vetett hite szánni való öncsalás volt".[11] Az úgynevezett Tíz pont (Punktationen), amelyben Schuschnigg és Seyss-Inquart megegyezett, osztrák

részről számos jelentős engedményt tartalmazott. Seyss-Inquart azonban állandó kapcsolatban állt német gazdáival, és gondoskodott róla, hogy Hitler jóval a berchtes-gadeni találkozó előtt részletes tájékoztatást kapjon Schuschnigg valószínű tárgyalási álláspontjáról.

Alig néhány nappal Papén elbocsátása után Hitler váratlanul meggondolta magát, és a volt nagykövetet Berchtesgadenbe rendelte. Papén „kimerültnek és szórakozottnak" találta a Führert. De amikor feltámasztotta a Schuschnigg-gal való találkozás gondolatát, amelyet a Blomberg és Fritsch körül kirobbant válság miatt félretettek, Hitler élénk örömmel üdvözölte a javaslatot. Papent visszaküldte Bécsbe, azzal az utasítással, hogy „a következő néhány nap során" hozza tető alá a találkozót. Papén tiltakozott, mondván, hogy elbocsátása óta alig telt el negyvennyolc óra, Hitler azonban félresöpörte a kifogást. „Nagyon kérem önt, Herr von Papén - rimánkodott vegye át ismét a követség vezetését, amíg a Schuschnigg-gal való találkozást meg nem szervezik."[12] Schuschnigg, érthető módon, gyanút fogott, Papén azonban biztosította, hogy az 1936-os egyezményt tiszteletben fogják tartani, és „a javasolt megbeszélés azokkal a félreértésekkel és súrlódási pontokkal foglalkozik majd, amelyek az 1936-os egyezmény után is fennmaradtak". A találkozó után ilyen értelmű közleményt adnak majd ki, Ausztria függetlensége megmarad, és az „osztrák-német viszony nem fog romlani". Schuschnigg hivatalos meghíváshoz is ragaszkodott, továbbá kikötötte, hogy a találkozó közös megegyezéssel elfogadott napirend szerint bonyolódjék, és biztosítva legyen a legszigorúbb titkosság. „A legrosz-szabb, ami történhet - fogadkozott Papén hogy a találkozó után pontosan ott tartunk majd, ahol ma. Ezt a Führer maga mondta nekem/'[13]

Február 12-én dermesztőén hideg téli reggelre virradtak. Schuschnigg és kollégái átszálltak egy várakozó autóba, és a néhány kilométeres távolságot néptelen úton tették meg a Salzach folyó menti határállomásig, ahol Papén várta a vendéget. Schuschnigg úgy látta, hogy a volt nagykövet fényes kedvében van, de rögtön elkedvetlenítette Papén könnyed bejelentése, miszerint a Berghof csak úgy hemzseg a katonai fejesektől. Ott lesz Wilhelm Keitel tábornok, az újonnan megalakult Fegyveres Erők Főparancsnokságának vezetője, Walter von Reichenau, a müncheni régió körzeti parancsnoka, aki „a hadsereg egyik leginkább nácivá vált tábornoka",[14] valamint Hugo Sperrle, a légierő bajorországi parancsnoka és a Condor Légió veteránja, „aki spanyol

városok földig rombolásával tett bizonyságot képességeiről".[15] Mindezen urakat Hitler hívta össze, és Schuschnigg joggal aggódott. Hitler felkészítette Keitelt, hogy nem lesz sok dolguk, és csak azért ragaszkodott parancsnokai jelenlétéhez, hogy „Schuschnigg lásson maga körül egy pár egyenruhát".[16] Úton Berchtesgaden felé az osztrák kancellár bőségesen tapasztalhatta, mekkora német katonai erő koncentrálódik a határ közelében. És amikor végül felkapaszkodtak a Berghofhoz vezető befagyott hegyi útra, elhaladva az ellenőrző pontok és a laktanyák mellett, Schuschnigg látta, hogyan préselődik a jégvirágos ablakokhoz a vizslató katonák arca. Tudta, hogy sokan közülük az úgynevezett „Osztrák Légió" tagjai: osztrák nácik, akik átszöktek a határon, és most félkatonai kiképzésben részesülnek, hogy bevethessék őket Ausztria ellen.

Tizenegykor Schuschnigg „sápadtan, beragadt szemmel, borotválat-lanul" megérkezett a Berghof elé.[17] Hitler, aki horogkeresztes karszalaggal ellátott barna rohamosztagos zubbonyt és fekete nadrágot viselt, idegesen, de tüntető udvariassággal üdvözölte. Schuschnigg megfigyelte, ahogy „katonai kórusa" a gazda köré zárul. Közeledve a Führer emeleti dolgozószobájához, ahol Halifaxet is fogadta, az osztrák kancellár feltűnés nélkül szemlélte meg a környezetet. „A berendezés ízléses volt és nem magamutogató; sok volt a virág; a falakon Lenbach-portrék és egy különösen szép Dürer-Madonna."[18] Schuschnigg jellegzetes osztrák udvariassággal, a házigazdának címzett bókokkal kezdte a beszélgetést. „Ez a szoba, kancellár úr, a maga bámulatos kilátásával, bizonyára sok döntően fontos tanácskozás színhelye volt." Hitler azonban beléfojtotta a szót. „Schuschnigg úr, nem azért vagyunk itt, hogy a szép kilátásról vagy az időjárásról beszélgessünk."

Schuschnigg erre hivatalosabb megközelítéssel próbálkozott, és annak az optimista reményének adott hangot, miszerint találkozójuk a két ország között fennálló valamennyi elintézetlen nézetkülönbséget megoldja majd, és az ő egyedüli célja, hogy „kölcsönös egyezségünkkel összhangban baráti politikát folytassak Németországgal szemben".[19] Hitlerből erre valósággal kirobbant a tiltakozás.

Szóval ön, Schuschnigg úr, ezt baráti politikának nevezi? Ön mindent elkövetett, hogy ne baráti politikát folytasson! Emellett Ausztria soha semmit sem tett, amivel Németországot segíthetné. Ausztria egész történelme az árulás végtelen folyamata. Már most megmondhatom önnek, Herr Schuschnigg: szilárd elhatározásom, hogy mindennek véget vessek.[20]

Schuschnigg állta a sarat.

- Mi, osztrákok - felelte higgadtan -, úgy látjuk, hogy egész történelmünk lényegi és elválaszthatatlan része a német történelemnek. Ausztria szerepe ebben a vonatkozásban igen jelentős.

- Abszolút nulla, ha mondom önnek! Abszolút nulla! - süvöltötte Hitler. - Amióta történelem van, Ausztria minden nemzeti gondolatot elszabotált, sőt ez a szabotázs volt a Habsburgok és a katolikus egyház legfőbb tevékenysége.

- Ausztria számos hozzájárulását, kancellár úr, akkor sem lehet elválasztani a német kultúra összképétől - vágott vissza Schuschnigg. -Vegyük például Beethovent...

- Beethovent? Ne mondja! Hadd tudassam önnel, hogy Beethoven az Alsó-Rajna-vidékről jött.

- De Ausztriát, akárcsak annyian mások, ő választotta hazájául. Senki sem hivatkozna például Metternichre mint Rajna-vidéki németre.

- Még egyszer mondom - tért vissza vesszőparipájához Hitler - hogy a dolgok így nem mehetnek tovább.

Nekem történelmi küldetésem van, és ezt a küldetést teljesíteni fogom, mert erre rendelt a Gondviselés. Ez az életem. Aki nincs velem, összezúzzuk. Arra vagyok hivatva, hogy véghezvigyem ezt a feladatot. A legnehezebb utat választottam, amelyet német valaha vállalt. Németország történetében én vittem véghez a legnagyobb teljesítményt. (...) És jól figyeljen: nem erőszakkal. Engem népem szeretete visz végig utamon.

Miután Schuschnigg egy órán át hallgatta mindezt, arra kérte Hitlert, sorolja fel sérelmeit, és megígérte:

- Mindent el fogunk követni, hogy a jobb megértés érdekében a lehetséges határain belül elmozdítsuk az akadályokat.

- Ezt mondja ön, Schuschnigg úr. Én pedig azt mondom, hogy így vagy úgy, de megoldom az úgynevezett osztrák problémát. Azt képzeli, nem tudom, hogy megerősítik határaikat a Reich ellen?

Schuschnigg tagadta ezt, Hitler azonban csak még harsányabban fenyegetőzött.

Á, szóval nem? Elég nevetséges műveletekkel aláaknázták a Reichbe vezető hidakat és utakat. Ide figyeljen, csak nem hiszi komolyan, hogy egyetlen követ is megmozdíthatnak Ausztriában anélkül, hogy én azt másnap a legapróbb részletekig ne tudnám? Csak parancsot kell adnom, és egyetlen éjszaka alatt az összes nevetséges védelmi berendezésüket miszlikké robbantják. Ki tudja? Talán egy szép napon Bécsben arra ébred, hogy megjöttünk - akár a tavaszi vihar. És akkor majd láthat egyet-mást. Nagyon szeretném megmenteni Ausztriát ettől a sorstól, mert az ilyen akció vérrel jár. A hadsereg után bevonulna az én SA-m és az Osztrák Légió, és az ő jogos bosszújukat senki sem állíthatja meg.

- Teljesen tisztában vagyok vele, hogy ön lerohanhatja Ausztriát - ismerte el Schuschnigg. - De ez, kancellár úr, akár tetszik nekünk, akár nem, vérontást jelentene. Nem állunk egyedül a világban, és az ilyen lépés valószínűleg háborúval járna.

Hitlerre ez az érv sem hatott.

Elég könnyű háborúról beszélni, miközben itt ülünk a kényelmes foteljeinkben. De a háború milliók számára véget nem érő nyomorúságot jelent. Egy pillanatig se higgye, hogy bárki ezen a földön keresztülhúzhatja döntéseimet. Olaszország? Mussolinival megértjük egymást, Olaszországhoz a legszorosabb barátság fűz. És Anglia? Anglia a kisujját se fogja mozdítani Ausztriáért. Nemrég egy angol diplomata ült abban a székben, ahol most Ön. Nem, Angliától nem várhat semmilyen segítséget.[21]

Két órán át voltak négyszemközt, és majdnem végig Hitler vitte a szót. Erőszakos volt és kiabált, az öklét rázta, és verte az asztalt. Fenyegetőzött, hogy „azonmód kiadja az Ausztriába szóló menetparancsot", majd rögtön ezután könnyekre fakadt, amikor „az én népemről - az én kedves, drága, megkínzott német népemről" beszélt. Schuschnigg nyugodt viselkedése azonban csak tovább szította dühét.

- Figyeljen ide, ha mondom, figyeljen ide! Én vagyok minden németek legnagyobbika - a legnagyobb német, aki valaha élt, hallja? Be fogok vonulni - a népem szólít.

Egy ízben Schuschnigg hűvösen elővette cigarettatárcáját, mire Hitler ráripakodott:

- Az én jelenlétemben senki sem dohányozhat![22]

Végül Hitler csengetett, az ajtót kívülről kinyitották, és lekísérték őket az ebédlőbe; útközben egy Bismarck-mellszobor előtt haladtak el. Amikor Schuschnigg a Dürer-Madonnához fűzött megjegyzést, Hitler kijelentette: ez a „kedvenc képe, mert olyan ízig-vérig német". Az ebédet Hitler csatlósainak társaságában költötték el, „magas, jóképű SS-katonák szolgáltak fel, hófehér pincéregyenruhában".[23] Étkezés közben Schuschnigg fejében egyre csak Hitler fenyegetései jártak, vészjósló hangja a fülében csengett. Keveset beszélt, „zaklatottnak és gondterheltnek" látszott. Hitler viszont váratlanul „nyugodt és udvarias lett". Élénken ecsetelte, mennyire szereti az autókat, és micsoda autópályákat épít alájuk; elmondta, hogy felhőkarcolókat terveztet, amelyek a világon a legmagasabbak lesznek, még magasabbak, mint az Egyesült Államokban; és hatalmas hidat építtet az Elba torkolatánál, hogy csodálatra késztesse az idelátogató amerikaiakat. Sperrle előadta néhány, a spanyolországi háborúban szerzett élményét, de magánemberként elismerte, hogy „fogalma sincs, miért hívták meg".[24]

Schuschnigg egész idő alatt „hallgatott, töprengett, és sápadt volt, mint egy kísértet".[25]

Ebéd után az osztrákokat a nagyterembe kalauzolták, ahol a hatalmas kilátóablak volt. Kávéval és likőrökkel kínálták őket, aztán további két órán át hagyták, hogy téblábolјanak. A láncdohányos Schuschnigg, aki ismét engedélyt kért, végre rágyújthatott, és erős italt is fogyaszthatott. A három tábornok, valamint Otto Dietrich, Hitler sajtófőnöke, idegesen ténfergett a terem túlsó végében. A délelőtt folyamán, míg Schuschnigg végigszenvedte Hitler vészjósló kitöréseit, Papén és Ribbentrop bezárkóztak, és szorgosan összeírták a német követelések listáját. Papén kibírhatatlanul nagyképűnek találta Ribbentropot, akiről napnál világosabban kiderült, hogy mit sem konyít az osztrák politika ügyeihez. Végül mégis elkészült a követelmények gépelt, kétoldalas, „egyezménynek" nevezett felsorolása, amelyet egyszerűen Schuschnigg és külügyi tanácsadója, Schmidt kezébe nyomtak. Schuschnigg valósággal megkönnyebbült, amiért legalább valami kézzelfoghatóban van része.

A megkönnyebbülés érzése azonban hamar elpárolgott. Hitler követelései, akárhonnan nézve is, ultimátumot alkottak. Lényegük az volt, hogy egy héten belül a teljes osztrák kormányapparátus a helyi nácikra ruházandó át. A legfőbb követelés abban állt, hogy Seyss-Inquartot kell kinevezni a közbiztonságért felelős belügyminiszterré, aki „teljes és korlátlan ellenőrzéssel bír az osztrák rendőri erők fölött".[26] Egy további náci, dr. Fischboek pénzügyminiszterként előkészíti „Ausztria beillesztését a német gazdasági rendszerbe". Az osztrák náci párt betiltása feloldandó, az állásukból felmentett náci tisztviselőket vissza kell venni, a börtönben ülő nácikat amnesztiával három napon belül szabadlábra kell helyezni. A német és osztrák hadseregek között szorosabb kapcsolat létesítendő, a fegyveres erők minisztere egy további náciszimpatizáns, Edmund Glaise-Horstenau lesz.[27] Schuschnigg szerint a legveszélyesebbnek az az állítás tűnt, miszerint „mindenki szabadon vallhatja a nemzetiszocialista hitet", és „a nemzetiszocialista csoportok, az osztrák törvényekkel összhangban, törvényesen tevékenykedhetnek".

Ribbentrop lapos, prózai modorban magyarázta el az egyes cikkelyeket, de ragaszkodott hozzá, hogy a dokumentumot egészében kell elfogadni. Schuschnigg azonban világosan látta, hogy az írásmű az osztrák függetlenség végét vetíti előre, és elutasította, hogy aláírja. Hivatkozott az immár mit sem érő egyezményre, amelyet berchtesgadeni útja előtt Papennal kötött. Ereje azonban hamarosan fogyatkozni kezdett. Naivul tudakolta, vajon „számíthat-e Németország jóakaratára, él-e a Reich kormányában legalább a szándék, hogy az alku rá háruló részét betartsa", majd Ribbentrop válaszával elégedettnek mutatkozott.[28] Papén képmutatóan csodálkozásának adott hangot, amiért a feltételek ilyen szigorúak, de biztosította Schuschniggot, hogy ha aláírja az egyezményt, „attól kezdve Németország lojálisán tartani fogja magát hozzá, és Ausztria nem ütközik további nehézségekbe". Miután két apró és homályos változtatást ejtettek a dokumentumon, Schuschniggot Hitler ismét a színe elé rendelte. A Führer, mint mindig, ha izgalomba jött, mérgesen rótta fel s alá a dolgozószoba padlóját.

- Schuschnigg úr - kezdte -, itt a dokumentum fogalmazványa. Nincs miről beszélni. Jottányit se fogok változtatni rajta. Vagy aláírja így, ahogy van, és három napon belül teljesíti követeléseimet, vagy kiadom a parancsot az ausztriai bevonulásra.[29]

Schuschnigg kapitulált, ám jóllehet a dokumentum aláírásába beleegyezett,

felhívta a figyelmet, hogy aláírása valójában mit sem ér. Az osztrák alkotmány értelmében ilyen egyezséget csak az elnök ratifikálhat, és ő ugyan igyekszik majd az elnököt rábeszélni az aláírásra, de az eredményért nem állhat jót.

- Pedig jót kell hogy álljon! - dühöngött Hitler.

- Nem tehetem, kancellár úr - felelte nyugodtan Schuschnigg.[30]

Ettől Hitler az önuralom látszatát is elvesztette, és dührohamba hajszolta magát. A végén szerephez jutott Keitel is, aki egész nap a ház körül lézengett, és pokolian unta már magát.

- Keitel tábornok! Hol van Keitel? Szóljanak neki, hogy azonnal jöjjön ide! - bömbölte Hitler.[31]

Keitel „nagy fegyvercsörömpölés közepette" végigrohant a folyosón, és éppen akkor rontott be a helyiségbe, amikor Schuschnigg távozni készült - „tetőtől talpig fegyverben, csizmásán, sarkantyúsan kész hadiistenként, Mars testet öltött másaként festett". Hitler „fel-felhorkant a dühtől, a szeme villámlott". Majd mihelyt Schuschnigg hallótávolságon kívül került, nyomban harsogó nevetésben tört ki.[32]

- Nincs semmilyen parancs - tudatta Keitellel. - Csak azt akartam, hogy itt legyen.[33]

A fondorlat bevált. Schmidt rémülten érzékelte a légkör azonnali megváltozását és attól félt, azonmód letartóztatják őket. Fél órával később ismét Hitler elé terelték az osztrákokat.

- Úgy határoztam, hogy életemben először meggondolom magam - jelentette ki Hitler. - De figyelmeztetem önöket, hogy ez az utolsó esélyük. Három további napot adtam önöknek, hogy megvalósítsák az egyezséget.[34]

Schuschnigg erre kábultan aláírta az okmányt, némi társalgásba bocsátkozott a sokkal nyugodtabban viselkedő Hitlerrel, de elutasította meghívását, hogy maradjanak ott vacsorára is. Amikor azt kérte, hogy a végleges szöveg Papén ígéretéhez híven tegyen említést az 1936. júliusi egyezményről is, Hitler kereken nemet mondott: Ausztria először teljesítse az új egyezmény valamennyi feltételét. Időközben éjjel 11 óra lett. A kimerült Schuschniggot a

kétkulacsos Papén kíséretében leszállították a hegyről. A kocsiban teljes csend honolt. Amikor áthajtottak a határon, és onnan tovább, Salzburg felé, Papén végre meg akarta törni a nyomasztó hallgatást, hogy felderítse osztrák barátait.

- Nos hát - jegyezte meg kedélyesen -, most láthatták, milyen tud lenni olykor a Führer. De legközelebb, biztosra veszem, minden más lesz. Tudják, időnként elbűvölően kedves.[35]

Schuschnigg hajnali háromkor kótyagosan érkezett haza Bécsbe. „Nem tudom elhinni, hogy ez tényleg megtörtént - ismételgette barátainak. - Nem tudom elhinni, hogy valaki így bánhatott velem..."[36] Tisztában volt azzal, hogy csak három napja van rá, hogy megerősítse: Ausztria elfogadja Hitler feltételeit. így hát még aznap nekilátott, hogy meggyőzze Wilhelm Miklas elnököt: a náci ultimátumnak nincs alternatívája. Miklas „földhözragadt, középszerű ember volt, akiről a bécsiek azt mondták: életének legfőbb teljesítménye, hogy egy csomó gyereket nemzett". Ám volt benne „bizonyos paraszti szívósság" is, és miután ötvenkét évet töltött az állam szolgálatában, nem hagyta magát sürgetni.[37] Hajlandó volt amnesztiában részesíteni a még börtönben ülő nácikat, de abba, hogy Seyss-lnquartot kinevezze belügyminiszterré, nem ment bele. Mindazonáltal február 14-én Papén azt jelentette Hitlernek, hogy Schuschnigg reméli: másnapra „leküzdi az elnök ellenállását".[38]

Hitler eközben semmit sem bízott a véletlenre. Keitel, amikor február 13-án Berchtesgadenból visszatért Berlinbe, rögtön a Bendler-strasséra hívatta Canaris tengernagyot és Jodl ezredest, és tolmácsolta nekik Hitler kívánságát, miszerint „15-ig katonai tevékenységet kell szimulálni, hogy fenntartsák a katonai nyomást".[39] Terve értelmében az osztrák határon annyi katonai mozgást kell színlelni, hogy Miklas kénytelen legyen ratifikálni az egyezményt. Tényleges manőverekre nem kerül sor: csupán leleményesen félrevezetik az osztrák kormányt. Ehhez az Abwehr ausztriai ügynökhálózatát is felhasználják: az ügynökök „abszolút valószínűnek tetsző hamis információkat fognak terjeszteni, amelyek alátámasztják, hogy Ausztria ellen katonai intézkedéseket léptettek életbe". A valószínűen hangzó mendemondák között lesz, hogy a 7. hadtestnél elhalasztották a szabadságolásokat, Augsburg és München létfontosságú pontjain katonai felszerelést halmoztak fel, és az osztrák határon megerősítették a határőrizetet. Muff vezérőrnagyot, a bécsi német katonai attasét visszarendelték Berlinbe; hírlett, hogy a hegyekben alpesi egységek manővereznek; és „erősödő katonai rádiós tevékenységet rendeltek el a bajor határövezetben, ami azt a látszatot kelti majd, hogy a

kérdéses területen csapatokat vonnak össze".[40]

A tervet telefonon közölték Hitlerrel, hogy jóváhagyja; ez hajnali 2 óra 40 perckor meg is történt. Pirkadatkor Canaris és két rangidős tisztje Münchenbe utazott, hogy foganatosítsák a Führer utasításait. „A hatás erős és gyors - jelentette másnap Jodl. - Ausztriában az a benyomás alakult ki, hogy Németország komoly katonai előkészületeket folytat."[41] Jodl nem tévedett. A szimuláció olyan hatásos volt, hogy Canaris helyi rangidős tisztje aggódott, hátha a britek azt fogják hinni, hogy igazi invázió fenyeget. Miklas, ahogy kellett, február 15-én, a kegyelmi idő utolsó napján aláírta az egyezményt. Másnap bejelentették az amnesztiát (amely jelentős problémákkal járt, mivel a szabadulok között sok volt a korábbi rendőr, akiket most vissza kellett helyezni tisztségükbe), és a kormányt is átszervezték. Seyss-Inquart álnok módon meglepetést színlelt, amikor kinevezéséről tájékoztatták, de azért hamarosan már repülőgépen ült, hogy Berlinben átvegye utasításait, és megszilárdítsa kiemelt helyzetét az osztrák nácik között.

Arthur Seyss-Inquart, „az első quisling", eszményi jelölt volt rá, hogy az ausztriai náci uralomnak tiszteletre méltó külcsínt kölcsönözzön. Papén „lelkiismeretes, toleráns és intelligens embernek" tartotta, „akiről senki sem feltételezte, hogy fejest ugrana holmi vad kalandba".

Származására nézve szudétanémet volt, módos családja félúton állt a közép- és a felső osztály között, ő maga gyermekként csak mérsékelt német nacionalizmust szívott magába. Mint kellemes modorú, értelmes ifjú bécsi ügyvéd, sikeres praxist mondhatott magáénak, és mindig gondosan távolságot tartott „bombákat hajigáló" osztrák náci bajtársai legsötétebb szélsőségeitől. 1918 óta elméletileg nyíltan támogatta a Németországgal való egyesülést, ugyanakkor azonban szerénynek és józannak látszott, a náci pártba nem volt hajlandó belépni, és logikusan fejtegette, miért tartja erkölcsi szükségszerűségnek, hogy céljait békés eszközökkel érje el. Keményvonalas náci eszmetársai gyanakodva figyelték, különösen Seyss-Inquart sikeres tudományos karrierje, virágzó ügyvédi praxisa és a zsidók iránti toleranciája szúrt szemet. A többiek inkább tartották „katolikusnak, mint igazi nácinak".[42]

1936-ban Seyss-Inquartot államtanácsossá nevezték ki, ettől kezdve Papén és más német tisztségviselők segítségével azon fáradozott, hogy „belső aknamunkával bomlasszon".[43] Ahogy berlini politikai gazdái előre megmondták, könnyen férkőzött Schuschnigg bizalmába, főleg

kettejük sokrétű hasonlóságának köszönhetően. Mindketten vagyonos családból származtak, mindketten értelmiségiek és jogvégzett emberek voltak, mindketten vallásos, gyakorló katolikusok. Az első világháborúban hasonló ezredekben szolgálták hazájukat; Seyss-Inquart súlyos sebesüléssel tért haza, amelynek következtében egész hátralévő életében sántított. Mindketten mérsékelt pángermán nézeteket vallottak, és egyikük sem pártolta az erőszak alkalmazását. Ahogy egy történész Seyss-Inquartról írta: „Valójában nem volt tudatos áruló; az árulás tetteiből nőtt ki, de nem motiválta azokat." Ő osztrák hazafinak tartotta magát, „aki békésen és önkéntesen igyekezett honfitársait a Zusammenschluss, azaz a Németországgal való egyesülés felé vezetni".[44] Ám a bizalom, amelyet Schuschnigg táplált iránta, így is fájdalmas tévedésen alapult.

A hír, hogy az osztrák kancellár felkereste Hitlert a maga hegyteteji barlangjában, Bécsben jelentős izgalmat keltett. Az utazást olyan titokban szervezték meg, hogy sem a nácik, sem a nacionalisták nem tudták, miképpen értelmezzék. A diplomáciai testületet is meglepte az esemény. Noha a francia meg a brit nagykövet figyelmét Schuschnigg előre felhívta a tervre (az utóbbi energikusan lebeszélte róla), amikor a találkozó körülményeinek és eredményének híre kiszivárgott, általános hitetlenség fogadta. A hivatalos hírügynökségnek Schuschnigg utasítást adott, hogy tompítsák az esemény jelentőségét, ám csakhamar kiderült, hogy az osztrák kancellár számára a találkozó súlyos diplomáciai katasztrófával ért véget. Michael Palairet bécsi angol nagykövet azt sürgönyöz-te Londonnak, hogy Schuschnigg helyzete „komolyan megrendült",[45] és az egyezség „az első lépés a teljes náci átalakulás felé", bár Guido Schmidt, az új külügyminiszter, aki javában küszködött addigi nézetei megváltoztatásával, korábban arról győzködte őt, hogy „Seyss-Inquart őszintén ragaszkodik Ausztria függetlenségéhez, nem is szólva arról, hogy gyakorló katolikus".[46]

Londonban a politika fókuszában továbbra is az Olaszországgal való tárgyalások tartósnak bizonyuló problémája, valamint Eden lemondásának értékelése állt, és az Ausztria melletti kiállás nem vert nagyobb hullámokat. Február 15-én Cadogan feljegyezte, hogy a külügyminisztériumban „nagy volt a felbolydulás Ausztria miatt", majd összefoglalta a többségi álláspontot: „Személy szerint már-már azt szeretném, hogy Németország lenyelje Ausztriát, és túlessünk az ügyön. Előbb-utóbb így is, úgy is megteszi. Mire akkor ez a hűhó?" Amikor Vansittart hivatalos tiltakozást követelt, Cadogan így zsémbelődött: „Mi értelme, hogy Ausztriát Hitler orra alá dörgöljük,

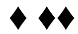
amikor úgysem tehetünk semmit az ügyben? Ahogy már mondtam, én nem bánnám, ha Ausztriát gleich-schaltolnák."[47] Harvey azt jelentette, hogy még Eden is „határozottan ellenzi, hogy az osztrákoknak tanácsot adjunk; ha megszívlelik, a helyzet pedig tovább romlik, rajtunk ragad a felelősség". Ő maga azt szűrte le, hogy „nem áll módunkban harcolni Ausztriáért, és vigyáznunk kell, nehogy Bécsben hamis reményeket keltsünk". Ausztriának a Reichhez való csatolása „alighanem elkerülhetetlen, és ezt kívülről megakadályozni lehetetlen és védhetetlen".[48]

Ha politikai és diplomáciai körökben ez volt is az uralkodó vélemény, Goebbels felismerte, hogy a sajtó nem ilyen elnéző. „A nemzetközi sajtó tombol a dühtől - jegyezte fel. - Megerőszakolást emlegetnek, és nem minden alap nélkül."[49] A brit kormány ezért érthető módon érzékeny volt, nehogy azzal vádolják, hogy valamiképpen hozzájárult Ausztria szorult helyzetéhez; haragra gerjedt például, amikor Palairet egy jelentésében arra utalt, hogy Hitler közölte Schuschnigg-gal: „Lord Halifax teljes mértékben egyetértett az Ausztriával kapcsolatos német állásponttal." Palairet hevesen tagadta, hogy ez valóban így történt volna, Schuschnigg azonban fájdalmasan jelentette ki, hogy „Anglia és Franciaország persze semmit sem tenne Ausztria megmentéséért, Olaszország pedig legföljebb annyit tehet, hogy a németek minden lépését illetően nemtetszését fejezi ki".[50] A problémát tovább élezték Schuschnigg elhibázott kísérletei, hogy a briteket és a franciákat megnyugtassa, és biztosítsa őket, hogy nincs semmi baj. Az osztrák kancellár a nyilvánosság előtt nem volt hajlandó hangoztatni aggodalmát, és minden tőle telhetőt elkövetett, hogy elfojtsa a balsejtelmeket. Magánemberként azonban helyi diplomaták előtt elismerte, hogy a Führer rettenetesen bánt vele.

- Soha kormányfővel nem bánt úgy külföldi vezető, ahogy velem Hitler - panaszolta Gabriel Puaux francia követnek. - Őrült ez az ember, aki istennek képzeli magát?[51]

Mussolini eközben már azt tanácsolta Schuschniggnak, hogy engedjen Hitler követeléseinek, s a Berchtesgadenben aláírt egyezményt úgy jellemezte, mint „logikus és elkerülhetetlen fejleményt két német állam viszonyában".[52] A francia kormány viszont felszólította Nagy-Britanniát, nyújtsanak át Berlinben egy közös, szigorúan fogalmazott felszólítást. Eden azonban lehűtötte a franciák vállalkozó kedvét, annak ellenére, hogy Schuschnigg is kérelmet intézett a britekhez, miszerint „rendkívül nagy segítség lenne, ha Önök Berlinben határozottan szóba hoznák Őfelsége kormányának érdekeltségét

Ausztria függetlenségének megőrzésében".[53] Hendersonnak épp elég kellemetlen volt, hogy egyáltalán fel kellett vetnie a témát. Halifaxhez intézett magánlevelében így írt: „Ausztriát illetően helytelenítek minden, túlságosan határozott vonalat. A legjobb akarattal sem segíthetünk rajtuk, és még ha úgy teszünk, mintha volna ilyen szándékunk, az is messze állna attól, hogy száz százalékig igazolható legyen."[54]

A délkelet-ausztriai tartomány, Stájerország volt Ausztria legnyíltabban náci párti vidéke. A neheztelés, amiért az első világháború után területet kellett átengedni az új jugoszláv államnak, felszította a helyi radikalizmust, és „a vidéket az osztrák nácizmus melegágyává tette".[55]

Becslések szerint Graz, a tartományi főváros lakosságának 80 százaléka rokonszenvezett a nemzetiszocializmussal, a helyi tisztségviselők, köztisztviselők, valamint az egyetemi oktatók és diákok többsége meggyőződéses náci volt. 1938 elején a jól szervezett és önbizalomtól duzzadó helyi nácik reményeit és hatalomvágyát csak fokozta a berchtesgadeni egyezmény híre. A kirakatokban életnagyságú Hitler-képek jelentek meg, a rendőrség már alig vett tudomást az egyre gyakoribb náci felvonulásokról, és a horogkereszt nyilvános viselésének tilalmát a stájerok nyíltan semmibe vették. Február 19-e estéjén a grazi tömeges nácibarát tüntetések miatt ideiglenesen be kellett zárni az egyetemet.

Másnap este a Reichstag képviselői előtt elhangzott Hitler rég várt beszéde, amelyet egyszer már, a Blomberg- és Fritsch-ügyek folyományaként, elhalasztottak. A Führer most bepótolta az elvesztett időt, ugyanis több mint három órán át beszélt. Ez volt az első alkalom, amikor az osztrák rádió teljes egészében közvetített egy Hitler-beszédet, és jelen volt kedvenc brit újságírója, George Ward Price a Daily Mailtől, akinek gondja volt rá, hogy hazai olvasói a légkörből is ízelítőt kapjanak.

A német kancellár beszéde alkalmából a Kroll Színházban intim, kötetlen volt a hangulat. A bíborvörössel bevont épület uralkodó eleme a náci szuverenitást jelképező Sas és Horogkereszt hatalmas arany reprodukciója volt a megvilágított háttér előtt. Hitler úr szónoki képességének próbája volt, hogy egy teljes órán át a német termelés számsorait darálta, anélkül hogy a közönség figyelmét elveszítette volna. Diadalmas hangnemének lelkesedése

mindenkire átragadt. Úgy látszott, kiváló egészségnek örvend, az arca friss és kifejező volt.[56]

Meglehet, hogy a Führer makkegészséges volt, ám a beszéd tartalma a legkevésbé sem bizonyult barátságosnak.

A határainkkal szomszédos államok közül kettőben több mint tízmillió német él. Egy önmagát tiszteletben tartó világhatalom számára elviselhetetlen a tudat, hogy a határon túl rokonai élnek súlyos üldöztetésnek kitéve, csak mert rokonszenveznek Németországgal, és úgy érzik, egyek vele. A Német Birodalom érdekeihez hozzátartozik az is, hogy megvédje a határain túl élő nemzettársakat, akik nem tudják kivívni maguknak a jogot az általános szabadsághoz, legyen bár az személyi, politikai vagy ideológiai.[57]

Az egyetlen engedményre, amelyet Schuschniggnak Berchtesgadenben tett - az ígéretre, miszerint beiktat egy Ausztria függetlenségét biztosító passzust nem tért ki.

A hatás azonnali volt; Hitler átlátszóan leplezett fenyegetése csak felbátorította a már amúgy is magabiztos osztrák nácikat. Négy nappal később, február 24-e estéjén Schuschnigg ugyancsak kihívó beszéddel reagált az osztrák Bundestag előtt. Azt követelte, hogy érjenek véget a Németországnak tett engedmények - „Megálljt kell kiáltanunk: eddig és ne tovább!" és érzelmes felhívással fordult az osztrák hazafiakhoz: álljanak ki a függetlenség mellett.[50]

Ausztria tovább élhet, és élni is fog. Soha nem fog önként lemondani nemzeti létéről. Jelszavunk a régi: „Igaz németek és piros-fehér-pirosak mindhalálig."[59]

Graz főterén húszezer náci sereglett össze, hogy egy hangosítóberen-dezés segítségével meghallgassák Schuschniggot, és azzal reagáltak, hogy leszaggatták a hangszórókat, és követelték, hogy a nácibarát polgármester vonja fel a városházára a horogkeresztes zászlót. Másnap minden egyetemista horogkeresztes karszalagot húzott fel, széles körben használták az illegális „Heil Hitler!" köszöntést, és az utcákon régi náci indulókat danoltak. Schuschnigg kihívó viselkedése rövid időre fel-ajzotta ugyan híveinek harci szellemét, de egyszersmind tovább izzította az Ausztrián belüli feszültségeket, és csak annyit ért el, hogy Hitlert még inkább felbőszítette.

Március 3-án Henderson felkereste a Birodalmi Kancelláriát, hogy sor kerüljön a Hitlerrel való rég várt találkozásra. Január végén, amikor tetőzött az Eden küszöbönálló lemondása körüli krízis, a nagykövetet visszahívták Londonba azokra a megbeszélésekre, amelyek Halifax berchtesgadeni látogatását követték. Január 24-én Chamberlain a kormány külpolitikai bizottsága előtt ismertette terveit, amelyek értelmében a gyarmatok kérdésében engedményeket fog tenni Németországnak;

szándékát úgy jellemezte, hogy „teljesen új fejezetet nyit az afrikai gyarmatok fejlesztésének történelmében".[60] Úgy látszott, sem Chamberlaint, sem Hendersont nem aggasztja, hogy a legtöbb terület, amellyel Hitlert meg akarta békíteni, még csak nincs is Nagy-Britannia tulajdonában. Henderson utasítást kapott, hogy hangsúlyozza: a két ország közti minden jelentősebb nézeteltérést meg lehet tárgyalni. A Blomberg- és Fritsch-ügyek, valamint Schuschnigg berchtesgadeni látogatása néhány héttel késleltette a találkozót, és mire Hitler végre magához rendelte Hendersont, Eden már leköszönt a külügyminiszterségről, és a helyére, Henderson nyilvánvaló örömére, Lord Halifaxet nevezték ki. így írt Halifaxnek: „Mivel a Németországgal való megegyezést, ha nem akarunk lassan vagy éppen nagyon is gyorsan háborúba sodródni, nélkülözhetetlennek tartom, mind Eden lemondását, mind az Ön kinevezését csak a legteljesebb megkönnyebbüléssel fogadhatom."[61]

Amikor azonban a találkozóra végre sor került, maga Henderson is elismerte, hogy a pillanatot „rosszul választották meg", és a Führer „következésképpen borzalmas kedvében volt, amit nem is igyekezett leplezni". Henderson először is cáfolta a német sajtóban hangoztatott vádakat, miszerint ő azért jelent meg, hogy üzletet ajánljon - afféle Kuh-handelt vagy marhavásárt, ahogy írták. Hitler „görnyedten gubbasztott karosszékében, arcán dühödt fintorral", és amikor Henderson befejezte mon-dókáját, „elengedte magát". Egy órán át leckéztette a szerencsétlen nagykövetet legkedvesebb rögeszméi egész sorozata tárgyában: kitért az ellenszenves képre, amelyet a brit sajtó fest róla, a közép-európai ügyekbe való illetéktelen brit beavatkozásra, a brit püspökök német egyházi problémákba való beleszólására, a parlamenti képviselőknek Németország politikai ügyeit illető kéretlen véleménynyilvánítására, valamint a bol-sevizmus gazságaira. A gyarmatok kérdésében teljesen közönyösnek mutatkozott, kifejtette viszont Ausztriáról és „az ottani nácibarát németek szomorú sorsáról" vallott nézeteit. Azt állította, hogy a lakosságnak mindössze 15 százaléka támogatja Schuschniggot, és ha Nagy-Britannia ellenzi az igazságos rendezést, akkor Németországnak fegyvert kell fognia.

„Villámgyorsan (blitzschnell) lép majd fel" - fogadkozott.[62]

A megbeszélés német átiratát másnap továbbították Hendersonnak. A nagykövet a jelentések szerint elhatárolódott bécsi kollégájától, aki tiltakozott Schuschnigg berchtesgadeni meghurcoltatása ellen, és „kijelentette, hogy ő, Sir Nevile Henderson maga is gyakran kiállt az anschluss mellett[1']'.[63] Bár Henderson rögtön válaszolt, hangsúlyozva, hogy ő semmi ilyet nem tett, annyit elismert, hogy „néha kifejezte a maga személyes véleményét, amely talán nem volt teljes összhangban kormányom nézeteivel".[64] A baj azonban már megtörtént. Halifax előző évi megjegyzéseinek, a lord Eden helyére való kinevezésének és most Henderson langyos rosszallásának az ausztriai német politika kapcsán megvolt a maguk együttes hatása: Hitlerben kialakult a meggyőződés, hogy London irányából nem kell jelentős ellenállásra számítania. Nyíltan hangoztatott célja azonban továbbra is az maradt, hogy „az ausztriai németek jogos érdekeit ki kell elégíteni, és békés fejlődési folyamat segítségével véget kell vetni az elnyomásnak".[65]

Schuschnigg március 9-ének estéjén elhangzó drámai bejelentése mindent megváltoztatott. Mivel érzékelte, hogy a grazi nácibarát hangulat az ország többi részét is mindinkább megfertőzi, úgy döntött, hogy „eljött az egyértelmű elhatározás pillanata".[66] Innsbruckban nagy tömeg előtt kijelentette, hogy mindössze négy nappal később, március 13-án, amely vasárnapra esett, országos népszavazást rendez az osztrák függetlenség jövőjéről. A nácik már régóta pártoltak egy ilyen referendumot, mert bíztak benne, hogy a Németországgal való egyesülés kérdésének nyílt és egyértelmű felvetése az ő javukra fog kiütni. Hendersonnal való utolsó megbeszélésén Hitler is népszavazást javasolt, bár ragaszkodott hozzá, hogy a megválaszolandó kérdést ő fogalmazza meg. Schuschnigg azonban ráérzett Hitler tervezett lépésére, és bejelentette, hogy arra kéri majd Ausztria népét: támogassa „a szabad és német, független és szociális, keresztény és egyesült Ausztriát, és szavazzon a szabadságra és a munkára, valamint a faj és a haza minden hívének egyenlőségére". Ahogy egy amerikai történész később írta, az ilyen ajánlat elutasítása felérne azzal, mintha egy amerikai nem kérne „a Csillagok és Sávokból, az almás pitéből és az anyaságból".[67]

Schuschnigg, nehogy bármit is a véletlenre bízzon, a nácik tulajdon választási kézikönyvéből is elcsent egy oldalt. Úgy gondolta, a népszavazás kitűzött dátuma előtti rövid szünet majd biztosítja, hogy a meghökkent náciknak kevés idejük legyen a felkészülésre, különösen a hegyekben gazdag tartományokban,

ahol a legerősebbek voltak. A választói névjegyzék nem volt naprakész, lévén hogy az utolsó választásokat 1930-ban rendezték; a legfiatalabb választók korhatárát huszonnégy évben állapították meg, amivel sok náci fiatalt kirekesztettek; és csak a mindkét oldalon piros-fehér-pirossal, vagyis az osztrák színekkel ellátott „igen" szavazólapok álltak rendelkezésre - aki „nem"-mel akart szavazni, annak otthonról kellett magával hoznia saját szavazólapot. Noha Seyss-lnquartnak sikerült rávennie Schuschniggot néhány ilyen feltétel módosítására, az osztrák nácik továbbra is azt hitték, a választás meg lesz bundázva. Schuschnigg Mussolinit is felkérte a népszavazás támogatására, de kurta választ kapott: „C'é un errore!"[68]* A Duce figyelmeztette a római osztrák katonai attasét, hogy Schuschniggnak „az időt kellett volna húznia, ahelyett hogy siettetné a dolgokat", majd így folytatta: „Mondja meg a kancellárnak, hogy olyan bombával játszik, amely felrobbanhat a kezében." Schuschnigg azt válaszolta, már túl késő van ahhoz, hogy lemondjon tervéről. Mire Mussolini: „Akkor mondja meg neki, hogy Ausztriához többé semmi közöm."[69]

Berlinben a hírt először néma döbbenettel fogadták. Hitler kezdetben hitetlenkedett, majd dühbe jött. Egy jeles történész szavaival „úgy reagált, mintha valaki egy fájdalmas tyúkszemére hágott volna. Nem kapott semmilyen figyelmeztetést, és így nem is készült fel az eseményre. Világosan látta, hogy az »evolúciós megoldás« meghiúsult. Vagy cselekednie kell, vagy vállalja a megaláztatást."[70] Közvetlen lépései, melyeket nyaktörő gyorsasággal hajtott végre, jórészt rögtönzöttek voltak. Még aznap este a kancelláriába kérette Göringet és Goebbelst, és szabadjára engedte haragját „Schuschnigg végtelenül piszkos trükkje ellen (...), ahogy átverte a Reichet ezzel az ostoba és idióta népszavazással". Megfelelő válaszban azonban nem tudtak megegyezni, ehelyett megvitattak egy sor lehetséges opciót, köztük a náciknak a népszavazástól való tartózkodását, valamint röpcédulák ledobását Ausztria teljes területére. Az éjszakai órákban Hitler visszarendelte Goebbelst további tárgyalásra, amelyen az egyik ausztriai náci vezető, Glaise-Horstenau is jelen volt. „A Führer drasztikusan körvonalazta előtte terveit" - jegyezte fel Goebbels, aki hajnali ötig időzött Hitlernél. A Führer immár „teljes lendületben" volt, és „csodálatos harci kedvről tett bizonyságot. Az a véleménye, hogy ütött az óra."[71]

Az egész egy tévedés! - A ford.

Másnap reggel, március 10-én a Birodalmi Kancellárián lázas tevékenység

folyt. Jodl megjegyezte: „A Führer eltökélte, hogy nem tűri tovább." Von Reichenau tábornokot visszahívták Kairóból, ahol Németországot képviselte a Nemzetközi Olimpiai Bizottság ülésén, míg Milchet, a Luftwaffe tábornokát svájci vakációjáról rendelték sürgősen haza. Göringnek ugyanekkor elnökölnie kellett a Fritsch-ügy katonai bíróság előtti tárgyalásának nyitónapján; a tárgyalást azonban, mint arról már szó esett, a marsall nyomban elnapolta, és ezután érkezett meg a kancelláriára. A fordulat a Wehrmachtot is meglepetésszerűen érte. Amikor Keitelt délelőtt tízkor Hitlerhez rendelték, rögtön kitalálta, hogy utasítást fog kapni Ausztria azonnali megtámadására. A tábornok óvatosságból először Jodllal és Max von Viebahn tábornokkal, a Fegyveres Erők Főparancsnoksága hadműveleti vezérkari főnökével értekezett. Szerencséjére a talpraesett Jodl emlékezett az Ottó-tervre, amelyet eredetileg csak kisegítő műveletnek szántak arra az esetre, ha valakik megkísérelnék visszaültetni Habsburg Ottót az osztrák trónra, de most ez maradt az Ausztria elleni katonai akció egyetlen rendelkezésre álló stratégiája. „Készítsék elő az Ottó-tervet" - rendelkezett Hitler.[72]

Mindazok közül, akiket az események gyors egymásutánja váratlanul ért, talán Hitler új külügyminisztere, Joachim von Ribbentrop volt a legbalszerencsésebb. Éppen ezt a hetet választotta, hogy visszautazzon Londonba, és mint nagykövet hivatalosan elbúcsúzzon, és most ott állt partra vetetten, miközben Berlinben javában zajlott addigi diplomáciai pályafutásának legnagyobb eseménye. Miután a hírek apránként hozzá is elszivárogtak, felhívta wilhelmstrassei magántitkárát, Reinhard Spitzyt, és meghagyta neki: derítse ki, mi történik a kancellárián. Spitzyt először rendre utasították, hogy „törődjön a maga dolgával, és Ribbentrop véleményére senki sem kíváncsi", de alighogy a titkár visszaért irodájába, megszólalt a telefon: maga Hitler akart beszélni vele. „Utasítom, hogy haladéktalanul repüljön Londonba, és adja át ezt a levelet Ribbentrop úrnak - kezdte Hitler. - Válaszoljon írásban, mégpedig azonnal, maga pedig már indul is vissza a válaszával. Nincs vesztegetni való időnk. A repülőgép - mellesleg Fritsch régi gépe - már indulásra kész." Amikor Spitzy udvariasan érdeklődött az üzenet tartalmáról, Hitler kifakadt: „Az a csirkefogó Schuschnigg be akar csapni (...) Most tudtuk meg, hogy népszavazást sóz ránk az osztrák függetlenségről. Mi több, bevet mindenféle mocskos trükköt, hogy az eredmény neki kedvezzen. Hallatlan az ilyen viselkedés, és nem vagyok hajlandó eltűrni."[73]

Spitzy másnap kora reggel érkezett meg Londonba, amelynek repülőterén egy falka újságíró várta. Ribbentrop viszont akadályoztatva volt: Halifaxszel való

utolsó találkozását délelőtt tizenegy órára tűzték ki. Az új brit külügyminiszter már biztosította a kormányt, hogy a beszélgetés folyamán „csalódottságot fog vegyíteni szemrehányással és figyelmeztetéssel. Ha egyszer Közép-Európában kitör a háború, senki sem jósolhatja meg, hol fog véget érni, és kik keverednek bele."[74] Ribbentropot a brit külügyminisztérium előtt lármás, ellenséges sokaság fogadta, amely „Ribbentrop, takarodj !"-ot skandált; ő pedig arra kérte Halifaxet, hogy tegyen meg minden tőle telhetőt az ausztriai népszavazás felfüggesztése érdekében. Halifax magában „értelmetlennek és provokatívnak" tartotta Schuschnigg viselkedését,[75] Palairet azonban Bécsből azt sürgönyözte, hogy szerinte a népszavazás „olyan kockázat, amit érdemes vállalni".[76] Halifax ennek következtében kijelentette Ribbentrop-nak, hogy a népszavazást nem szabad megakadályozni, menjen csak végbe „szabadon és zavartalanul".[77] Cadogannek az volt a véleménye, hogy Ribbentrop „reménytelen eset, fafejű és használhatatlan. Halifax prédikációt tartott neki, ha szerintem nem is valami sikerültet".[78] Meglehet, hogy Halifax ekkor már birtokában volt a SIS hírszerzői anyagának, amely figyelmeztetett, hogy az Ausztria elleni invázió valószínűleg küszöbön áll. Előző este, mielőtt Kairóból visszatért volna Berlinbe, von Reichenau felhívta a kairói német követet, és tájékoztatta, hogy az an-schlussra bármelyik nap sor kerülhet. A hívást lehallgatták, és a részleteket megküldték a brit külügynek.[79]

A Fegyveres Erők Főparancsnokságának bendlerstrassei főhadiszállásán Brauchitsch nem volt jelen - hivatalos ügy szólította el -, de a ravasz Keitelnek így is sikerült egyenletesebben elosztani a katonai előkészületek felelősségét: Becket avatta be aggodalmaiba.

- A Führer azt kívánja, hogy azonnal tegyen neki jelentést a Wehr-macht ausztriai behatolásának diszpozícióiról - rendelkezett.

- De hiszen semmit sem készítettünk elő - válaszolta elkeseredve Beck. - Semmi sem történt, semmi a világon.

- És mi van az 1937. júniusi Ottó-terwel?

- Az csak feltételes terv volt, arra az esetre, ha meg kellene akadályozni a Habsburgok restaurációs kísérletét. A kettő nem ugyanaz.

Beck mindazonáltal átvitt a kancelláriára minden tervet, amit csak összeszedhetett. Noha kételkedett több páncéloshadosztály harci készenlétében,

Hitler körömszakadtáig ragaszkodott parancsainak a végrehajtásához.

- Én vagyok a Wehrmacht főparancsnoka, vagy valaki más? - harsogta. - Ez az a perc, amikor villámgyorsan kell cselekednem, és maga azzal jön, hogy semmi nem kész, mindent az utolsó pillanatban kell rögtönözni! Csináljon, amit akar, de március 12-én a csapatainknak Bécsben kell lenniük![80]

A következő öt óra alatt a Bendlerstrasse rangidős tábornokai megfogalmazták a szükséges parancsokat. Kevés idő állt rendelkezésre. Már csütörtök volt, és a katonáknak legkésőbb szombatra menetkész állapotban kellett lenniük. A Münchenben állomásozó 7. és a Nürn-bergbe telepített 13. hadtestet, valamint a 2. páncéloshadosztályt azonnal mozgósították, hogy vonuljanak fel az osztrák határon. Valamennyi, a támadáshoz kijelölt egységet Fedor von Bock tábornok, a Drezdában állomásozó 8. hadsereg parancsnoka alá rendelték. Délután 4-kor Beck magához hívatta Heinz Guderian tábornokot, a 16. gépesített hadtest újonnan kinevezett parancsnokát, és közölte vele: „Ha az anschlusst végre akarjuk hajtani, valószínűleg ez a legjobb pillanat." Guderiannak mozgósítania kellett a 16. hadtestet, és riasztania, majd összegyűjtenie a 2. páncéloshadosztályt, hogy készen álljanak az ausztriai behatolásra.[81] A bajorországi repülőtereken teljes riadókészültségbe helyezték a Luftwaffét is, Sperrle parancsnoksága alatt. Szerepe az lesz, hogy „megmutassa magát, propagandaanyagot dobjon le, és elfoglalja az ausztriai repülőtereket", majd „szükség esetén támogassa a szárazföldi erőket, és tartson készenlétben további bombázóegységeket speciális feladatokra".[82] Éjfélkor Goebbels ismét felkereste Hitlert. „A kocka el van vetve - jegyezte fel. - Szombaton bevonulunk. Egyenesen nyomulunk Bécsig. Nagy légi akció. A Führer maga is Ausztriába megy." Goebbels ezután visszasietett a minisztériumába, ahol egész éjjel a propagandával kapcsolatos terveken dolgozott. „Ismét nagy idők járnak - írta. - Nagyszabású történelmi feladatokkal. Ez csodálatos!"[83]

Március 11-én, hajnali kettőkor Hitler kiadta az Ottó-terv 1. számú direktíváját. Ausztria meghódításának lázában azonban elfelejtette aláírni, és ezt csak kis híján tizenkét órával később pótolta.

SZIGORÚAN TITKOS

1. Ha egyéb intézkedések sikertelennek bizonyulnak, fegyveres támadást kívánok indítani Ausztria ellen, hogy alkotmányos körülményeket teremtsek,

és meggátoljam a további atrocitásokat a németbarát lakosság ellen.

2. A teljes műveletet magam irányítom.

3. A hadsereg és a légierő e műveletre kirendelt egységeinek 1938. március 12-én, legkésőbb 12 órakor támadásra készen kell állniuk.

4. Katonáink viselkedésének azt a benyomást kell kelteniük, hogy nem kívánunk háborút viselni osztrák testvéreink ellen. Ezért kerülendő minden provokáció. Ha azonban ellenállásba ütköznek, azt fegyveres erővel, könyörtelenül meg kell törni.[84]

Bécsben Schuschnigg ezen az éjszakán úgy tért nyugovóra, hogy még mindig bízott benne: népszavazási hazárdjátéka be fog válni. Reggel fél hatkor azonban felriasztotta álmából az ágya melletti telefon hangos csengése. Dr. Skubl kereste, a rendőrfőkapitánya, egyike a néhány rangidős rendőri vezetőnek, aki Seyss-Inquart belügyminiszteri kinevezése után is a posztján maradt. Skublnak rossz hírei voltak. A német határt Salzburgnál egy órával ezelőtt lezárták, a német vámtisztviselőket visszarendelték, és a Németország és Ausztria közti vasúti forgalmat leállították. Szürke volt a reggel, szemerkélt az eső. Negyed hétkor Schuschnigg elindult hivatalába. Útközben csak rövid időre állt meg a Szent István-szé-kesegyháznál. Mialatt megvirradt, és tartott a kora reggeli szentmise, Ausztria kancellárja nyugtalanul ült az egyik padsorban, és amikor lopva keresztet vetett, akkor is Skubl üzenetének jelentésén tépelődött. A ball-hausplatzi kancellári hivatalban még teljes volt a csend. Schuschnigg felhívta a rendőrség központját, és elrendelte, hogy elővigyázatosságból vonjanak rendőrkordont a belváros és a kormányépületek köré. Müncheni főkonzulja is telefonált, hogy figyelmeztesse: a városban állomásozó német hadosztályokat mozgósították. Amikor a kancellár rendkívüli kormányülést hívott össze, csak Seyss-Inquartot nem sikerült megtalálni.

Előző este Papent sürgősen visszarendelték Berlinbe, és ő aznap reggel hatkor egy magánrepülőgépen el is hagyta Bécset. Seyss-Inquart kikísérte a repülőtérre, ahonnan nem is távozott: egy későbbi berlini gépre várt, amelyen miniszterkollégája, Glaise-Horstenau utazott. Utóbbi utasításokat hozott a Führertől. Délelőtt fél tízkor mindketten megjelentek a kancellári hivatalban.

Seyss-Inquart futólag elnézést kért a késésért, majd kurtán tájékoztatta

Schuschniggot a Führer haragjáról.

- A Reichben nagy a felbolydulás a népszavazás miatt - figyelmeztetett. - Hitler állítólag magánkívül van. Mindenki dühös.

Schuschnigg védekezésül rámutatott, hogy a népszavazás hiánytalanul megfelel a berchtesgadeni megállapodásnak.

- Nem, ezt nem állíthatja - szakította félbe Glaise-Horstenau. - Ezzel a népszavazással betelt a pohár. Előre lehetett tudni, hogy fel fogja bosz-

. szántani a Führert. Nem lett volna szabad belekezdenie.

Seyss a maga részéről Göringtől kapta az utasításait.

- A népszavazást egy órán belül el kell halasztani - rendelkezett.[85]

Hitlernek volt egy további követelése is: Schuschniggnak le kell mondania Seyss-Inquart javára.

Amikor Papén reggel 9-kor megjelent a Birodalmi Kancellárián, ott kaotikus jeleneteket látott, és érzékelte, hogy a levegő vibrál a feszültségtől. Rendkívül ritkán fordult elő, hogy Hitler tíz óránál korábban megjelenjen a nyilvánosság előtt, ám most a dolgozószobája előtti tágas fogadóhelyiségben már nyüzsgött a miniszterek és tányérnyalók bizarr gyülekezete, „mindenki, akinek kötelessége, kíváncsisága, beosztása vagy az intrikákban játszott szerepe okán bármi köze volt a kérdéses ügyhöz". Ribbentrop londoni távolléte miatt Hitler tanácsadói minőségben visszahívta von Neurathot, főleg abból a célból, hogy ha majd a támadásnak híre megy, megnyugtassa a diplomáciai kart. Goebbels jelenléte, az átvirrasztott éjszaka után, nagyon is feltűnő volt, lévén hogy magával hozta propagandaminisztériumi légionáriusait is, míg a körbeszaglászó Himmlert „tucatnyi Góliát termetű SS-tiszt" rajzotta körül, Brauchitsch és Keitel pedig teljes katonai díszben pompázott. Hitler „állapota a hisztériával volt határos". Látszott, hogy még nem döntötte el, mi legyen a következő lépése.[86]

Nagyjából ugyanekkor tért vissza Londonból Spitzy is, aki késő éjjel repült el Croydonból, és reggel 8-ra érkezett meg a tempelhofi repülőtérre, kezében szorongatva Ribbentrop terjedelmes válaszlevelét. Autókaraván száguldott vele a kancelláriára, ahol Hitler, bár bosszantotta a késedelem, nagy örömmel

olvasta végig külügyminisztere válaszát.

Mit tesz majd most Anglia, ha kiderül, hogy az osztrák helyzet nem oldható meg békésen? Alapvetően az a meggyőződésem, hogy Anglia a maga akaratából jelenleg semmit sem fog tenni az ügyben, de mérséklő befolyást gyakorol majd a többi hatalomra.[87]

- Pontosan úgy van, ahogy gondoltam - kiáltott fel Hitler. - Odaátról semmilyen komplikációtól nem kell tartanunk. Holnap leszámolunk Ausztriával!

Dörzsölgette a kezét, csapkodta a combját, és a legjobb hangulatban bocsátotta el Spitzyt.[88] Néhány száz méterrel arrább, a brit nagykövetségen Henderson is egy üzeneten rágódott, amelyet kora reggel kapott müncheni főkonzuljától: a városon nagyszámú katonai és rendőri erő vonult át, és indult el keletre, az osztrák határ felé.

Henderson nyomban utasította a katonai attasét, Frank Mason-Mac-Farlane ezredest, hogy hívja fel a Fegyveres Erők Főparancsnokságánál von Tippelskirch tábornokot, a katonai hírszerzés igazgatóját, és szembesítse ezzel a hírrel. A tábornok, mint közölték, elérhetetlen volt, de egy magas rangú vezérkari tiszt megnyugtatta Mason-MacFarlane-t, hogy az információ merőben téves, és aznapra nem is terveznek semmiféle szokatlan csapatmozdulatot. A katonai attasé azonban nem adott hitelt a gyanús cáfolatnak, inkább útra kelt, hogy személyesen derítse fel az osztrák határt. Alighogy Berlin környékét elhagyta, autója belegabalyodott egy több mint 3000 felfegyverzett rendőrből és SS-katoná-ból álló oszlopba, amely „autóbuszokon, pékségek teherautóin, bútorszállító kocsikon és töméntelen egyéb járművön haladt Ausztria felé".[89] Ezalatt a helyettesét a Fegyveres Erők Főparancsnokságának főhadiszállására kérették, ahol egy szemlátomást kínos zavarban lévő, alacsonyabb beosztású tiszt elismerte, hogy Mason-MacFarlane-t az imént megtévesztették. Töredelmesen és terjengősen mentegetőzött, és megsúgta, miszerint „a politikai helyzet megkövetelte, hogy az osztrák határon erőteljes demonstrációt rendezzünk". A cél kettős volt: „megakadályozni, hogy mindenféle marxista eredetű zűrzavar terjedjen át

Németországra, és megvédeni az igazi németeket a fent nevezett marxista elemektől".[90] Amikor Henderson továbbította ezt az információt a brit külügyminisztériumnak, nem tudott ellenállni a lehetőségnek,

hogy megeresszen egy saját gyártmányú szójátékot. Noha „nem ítélheti meg a Schuschniggot akcióra késztető indítékokat", népszavazási döntése „elsietettnek és balgának" tűnik.[91][1]

Ribbentrop eközben még mindig egy helyben toporgott Londonban. Miután Spitzyt a Führernek szóló válasszal visszaküldte Berlinbe, nagyszabású búcsúfogadást adott, s ez alkalomból a Carlton House Gardensben található, frissen renovált s a Malira néző német nagykövetségre mindenkit meghívott, akivel csak Londonban valaha megismerkedett.[92] Másnap, amikor Berlinben tetőztek Ausztria inváziójának előkészületei, kisebb társaságot hívott meg reggelire. Ezúttal legbizalmasabb brit barátait látta vendégül, köztük Nancy Astor parlamenti képviselőt, valamint Sir Thomas Inskipet, a honvédelem összehangolásával megbízott minisztert, „akit a brit miniszterek között a leginkább németbarátnak tartott".[93] Inskip, úgymond, biztosította róla, hogy „ha Németország győzné türelemmel, az osztrákkérdést előbb vagy utóbb a németek szándéka szerint lehetne megoldani; továbbá határozottan állította, hogy ha ez bekövetkezne, a brit kormány nem szavazná meg Anglia katonai beavatkozását. Más lenne azonban a helyzet, ha Németország erőszakkal avagy - világosabban fogalmazva - katonai eszközökkel intézné el a kérdést. Akkor akár nagyobb méretű konfliktus is bekövetkezhet, amely Angliát is érinthetné."[94]

A fennálló szokások szerint a távozó nagykövetek előkelőbbjei a királynak mutatták be visszahívó levelüket, és utána ebédre voltak hivatalosak a Buckingham-palotába. Ribbentrop esetében azonban a király diszkréten azt kérte, mentsék fel e megpróbáltatás alól, tekintettel arra, hogy a német nagykövet londoni tartózkodása alatt „a legkevésbé sem volt segítőkész".[9][1] Ehelyett Ribbentrop rövid látogatást tett a palotában, és ennek során tagadta, hogy bármilyen tudomása lett volna az Ausztriában kibontakozó eseményekről. „Azt feleltem - mesélte később a király -, hogy tudtommal ő Németország külügyminisztere. De utána úgy gondoltam, bölcsebb, ha nem erőltetem tovább a témát."[96] Ribbentrop és felesége ezután a Downing Streetre indult, ahol a Chamberlain házaspár várta őket ebédre. Rajtuk kívül jelen volt Churchill, Cadogan, Inskip, Halifax és Simon, ki-ki a feleségével. Az ebéd „zord élmény" volt,[97] és amikor már majdnem véget ért, küldönc érkezett a külügyminisztériumból, aki két táviratot hozott Cadogannek. Cadogan először magában olvasta el, majd továbbadta először Halifaxnek és utána Chamberlainnek. Churchill észrevette, hogy a miniszterelnök „szemlátomást

elko-morodott", majd férje egy kézmozdulatára Mrs. Chamberlain a szalonba hívta a vendégeket kávéra. Mindenki felfogta, hogy ideje távozni, Ribben-tropék azonban „mintha nem ébredtek volna rá a légkör megváltozására". Ekként „a társaságon általános nyugtalanság lett úrrá, és mindenki ott téblábolt búcsúzásra készen".[98]

Végül rávették Ribbentrop asszonyt, hogy férje nélkül térjen meg otthonába, míg Chamberlain, Halifax és Cadogan társaságában, Ribben-tropot a dolgozószobájába kalauzolta, ahol felolvasták a táviratokat. Az egyik Hendersontól jött, és az osztrák határnál zajló német csapat-mozgások híreit ismertette; a másikat Bécsből küldte Palairet, aki részleteket közölt a Schuschniggnak átadott ultimátumról, hozzáfűzve, hogy az osztrák kancellár most a brit kormánytól kér tanácsot. Halifax ezután „Ribbentrophoz fordult, és nagyon komolyan arra kérte, hogy mielőtt nem késő, bírja rá főnökét a további lépések felfüggesztésére".[99] Ribbentrop azonban azt állította, hogy nem tud semmiféle csapatmozgásokról, és ultimátumról sem hallott; határozott kétségeit fejezte ki a jelentések szavahihetőségét illetően, és csak a már jól ismert panaszokat hangoztatta a „hitszegő" Schuschnigg által elrendelt „tisztességtelen népszavazás" kapcsán. Az eszmecsere, ahogy Ribbentrop jelentette, „feszült légkörben zajlott, és az általában higgadt Lord Halifax még Chamberlainnél is hevesebb izgalomba jött, utóbbi legalább külsőleg nyugodtnak és józannak látszott".[100] A délután folyamán Halifax látogatást tett a német nagykövetségen, a délutáni teával összekötött, előre megbeszélt búcsútalálkozás céljából, és „még komolyabb beszédet tartott" Ribbentropnak, akit ezúttal sem sikerült meggyőznie.[101]

A háború után Nürnbergben, ahol a tárgyaláson az élete volt a tét, Ribbentrop megírta visszaemlékezéseit, és ezekben Halifaxre próbálta hárítani a felelősséget, amiért nem akadályozta meg az anschlusst. Halifax biztosította őt, Ribbentropot, hogy „az angol nép soha nem lenne hajlandó háborút viselni pusztán azért, mert két, németek lakta ország egyesülni akar", és azt állította, hogy március 10-i találkozásuk alkalmából Halifax „nyugodtan, hidegvérrel fogadta el a helyzetet".[102] Valójában a találkozásról szóló brit külügyminisztériumi jelentés azt állapította meg, hogy Ribbentrop csökönyösen tagadta, hogy a Bécsben zajló eseményekről bárminemű tudomása volna, Halifax pedig határozottan tiltakozott „a nyers erő fitogtatása ellen".[103] Halifax életrajzírója azt emeli ki, hogy „Ribbentrop szélsőséges korlátoltsága meggátolta, hogy a németekkel érdemben lehessen tárgyalni",[104]

és ezt a véleményt hangoztatta Chamberlain is. „Valahányszor Ribbentroppal tárgyalok, mindig elfog a tehetetlenség érzése - panaszkodott nővérének a Downing Street-i ebéd kapcsán. - Olyan buta, olyan sekélyes, olyan énközpontú és önelégült, olyan tökéletesen hiányzik belőle minden szellemi befogadóképesség, hogy szemlátomást képtelen megérteni, amit mondanak neki."[105] Való igaz: mihelyt Ribbentrop visszautazott Londonba, többé nem volt olyan helyzetben, hogy bármilyen hatást gyakoroljon a berlini helyzetre - lényegében tudatosan kizárták a döntéshozó folyamatból. Spitzy nem volt hajlandó továbbítani neki az információkat, azzal az ürüggyel, hogy a telefonvonalat csaknem biztosan lehallgatják, Göring pedig éppenséggel rábeszélte, hogy maradjon csak Londonban, állítólag azért, hogy „figyelje a britek reakcióit". Hitler maga is hiánytalanul elégedett volt, amiért a külügyminisztérium ügyeit ismét a sokkal nyugodtabb von Neurath vitte, ha csak ideiglenesen is. Bármilyen hangosan rikácsolt is Ribbentrop Spitzyre a telefonba, a Berlinben és Bécsben kibontakozó eseményeket a német külügyminiszter csak a BBC-n át követhette.

Közismert volt Göring régóta dédelgetett vágya, hogy Ausztriát betagolják a birodalomba. Amikor előző évben a windsori herceg és neje Carinhallba látogatott, a herceg megfigyelte, hogy a könyvtárban, a kandalló fölé akasztott térképen Ausztria már a zöldre színezett Németország szerves részeként jelent meg. Midőn szóba hozta a témát, Göring csak úgy sugárzott. „Most csináltattam - jegyezte meg kuncogva. - Gyönyörű példája az új német kartográfiának." A herceg erre hangot adott nézetének, miszerint a német térképészek, úgy látszik, „újszerű, és hoz-zátehetném, terjeszkedő eszméket vallanak". Göring alig bírta türtőztetni magát. „Hohó, uram, Ön Ausztriának Németországba való beolvasztására céloz! Nos, új térképre volt szükségem, és mivel Ausztria hamarosan csatlakozni fog Németországhoz - természetesen önként -, gazdaságosabbnak látszott, ha előrehozom az eseményt."[106] Amikor Guido Schmidt a vadászati kiállítás idején felkereste Carinhallt, Göring megmutatta neki a szóban forgó térképet, és széles vigyorral megjegyezte: „A jó vadász nem ismer határokat."[107] Amikor pedig Mussolini is megszemlélte, és nem reagált ellenségesen, Göring ezt jelzésként értelmezte: Olaszország tehát nem ellenzi az anschlusst.

Most, március 11-én délután, a Birodalmi Kancellárián Göring magához ragadta a kezdeményezést, „megkaparintva a főszerepet, amelyet az ingadozó Hitler kiengedett a kezéből".[108] Schuschniggot figyelmeztette a bécsi rendőrfőkapitány, hogy a város utcáit ugyan még a kormány ellenőrzi, ám a

rendőrség, amelybe a Berchtesgadenben elfogadott amnesztia következtében befurakodtak a szabadon engedett nácik, immár nem megbízható. Közben Grazból híre jött, hogy az utcákat már náci hangszórós kocsik járják, hogy bejelentsék a népszavazás elmaradását és Schuschnigg lemondását. A kancellár, aki kétségbeesve szerette volna elkerülni emberéletek pusztulását, valóban elhalasztotta a népszavazást, és magához hívta Seyss-Inquartot, valamint Glaise-Horste-naut, hogy ezt közölje velük. Délután háromnegyed háromkor befutott Göring első bécsi telefonhívása. Seyss tájékoztatta, hogy Schuschnigg beleegyezett a népszavazás lefújásába, de lemondani nem hajlandó.

Göring - mint később Nürnbergben beismerte - ekkor rájött, hogy „a lehetőség, amelyre oly régóta s oly hevesen vártunk, végre eljött - most kezünk ügyében van a teljes és tökéletes megoldás". Ettől a perctől, magyarázta, „százszázalékos felelősséget kell vállalnom minden további történésért, mert nem annyira a Führer, mint inkább én diktáltam az iramot, és a Führer balsejtelmein is felülemelkedve én vezéreltem a folyamatot a végső fejleményekig".[109] Azt felelte Seyss-lnquartnak, hogy a népszavazás visszavonása nem elég, majd húsz perc múlva, miután tanácskozott Hitlerrel, ismét jelentkezett, hogy hangsúlyozza a lényeget: Schuschnigg-nak muszáj lemondania, és Seyss-lnquartnak kell a helyére állnia. Ha egy órán belül nem kap értesítést, azt kell feltételeznie, hogy Seyss-Inquart akadályozva van a hívásban. „Ha ezek a feltételek nem teljesülnek", Schuschnigg-gal közölni kell, hogy „a német hadseregek bevonulnak Ausztriába".[110] Seyss-Inquart elnémult, és „belesápadt a megrendülésbe".[111]

Seyss-Inquart és osztrák náci eszmetársai majdnem annyira tartottak a német inváziótól, mint Schuschnigg, és még mindig a Gleichschal-tungban - anschluss helyett Ausztria náci szellemű átalakításában -reménykedtek, ami fölöslegessé tenné a német csapatok bevonulását. Hitler különleges ausztriai ügynöke, Wilhelm Keppler időközben megérkezett Berlinből, és magával hozta egy távirat vázlatát, azzal az utasítással, hogy Seyss-Inquart küldje el Hitlernek. A távirat arra kérte a Führert, küldjön mielőbb német csapatokat Ausztriába, hogy elfojtsák az egyre terjedő mozgolódást. Seyss-Inquart azonban megtagadta a sürgöny elküldését, mondván, hogy a helyzet teljesen nyugodt. Való igaz: nyugtalanság csak a nácik körében volt észlelhető. Kora reggel óta osztrák SA- és SS-egységek gyülekeztek országszerte a városokban. Grazban heves összecsapásokra került sor, és késő délutánra Grazban, Salzburgban és Innsbruckban már felvonult az SA és az SS, sőt

hamarosan megszállták a városi és tartományi kormányépületeket. Délután fél négykor Schuschnigg végül is lemondott. Először telefonbeszélgetést kért Mussolinival, de aztán lemondta; sejtette, hogy „csak az időt vesztegetné". Igaza volt. Rómából üzenet érkezett, miszerint „az olasz kormány kijelenti, hogy amennyiben tanácsért fordulnának hozzá, az adott körülmények között nem áll módjában tanácsot adni".

Az ausztriai náci vezetőség, Keppler, Seyss-Inquart, Glaise-Horste-nau és mások, ekkor berendezkedtek az osztrák kormány központjának, a kancelláriának egy rögtönzött irodájában. Schuschnigg már nem állíthatta meg őket; csak annyit jegyzett meg, hogy a kancellária „olyan, mint egy felbolydult méhkas": „az egyik sarokban Seyss-Inquart és Glaise-Horstenau rendezte be udvartartását", körülöttük egy csoportra való „különös megjelenésű férfi, rövidre nyírt hajjal vagy éppen kopaszon, legtöbbjük kard vágta sebhellyel az arcán".[112] Senki sem számolt azonban Miklas, az osztrák elnök hősies makacsságával. Schuschnigg lemondását elfogadta, de hajthatatlanul megtagadta, hogy Seyss-Inquartot nevezze ki a helyére. Berlinben kezdetben enyhült a feszültség, amikor az egyik jelentés tévedésből úgy szólt, hogy már Seyss-Inquart a kancellár. „Tudassa azonnal Brauchitschcsal, hogy a menetparancs érvénytelen" - utasította Keitelt Hitler. Brauchitsch fellélegzett megkönnyebbülésében. „Hála Istennek, ettől megmenekültünk" - jegyezte meg Papennak.[113]

Göring azonban szemlátomást lubickolt a feszült helyzetben. Hitler Luftwaffe-adjutánsa, az arisztokrata származású Nicolaus von Below százados úgy írta le, mint aki „elemében van" és teljes mértékben „ura a helyzetnek".[114] Ám délután 5 óra 26 perckor ismét jelentkezett maga Seyss-Inquart, hogy megcáfolja a korábbi hírt: nem lett belőle kancellár, és semmi sem utal arra, hogy Miklas meggondolná magát. Göringből kirobbant a méreg.

- Azonnal keresse fel az elnököt - utasította Seyss-Inquartot -, és tudassa vele, hogy ha ott és akkor nem fogadja el követeléseinket, a határon már felsorakozott csapataink haladéktalanul megindulnak, és Ausztria megszűnik létezni. Mondja meg neki azt is, hogy nem tréfálunk.[115]

Az elszánt Miklas azonban továbbra is kitartott. Hatkor a bécsi rádió bejelentette, hogy a népszavazást elhalasztották, és az egész kormány lemondott - ám új kinevezésekről nem esett szó. Hat óra 28 perckor Göring újra felhívta Kepplert és Seyss-Inquartot. Amikor meghallotta, hogy Miklas

most sem enged, megparancsolta, hogy tolmácsolják az elnöknek az újabb ultimátumot: figyelmeztessék, hogy „ő, Göring, öt percen belül kiadja a csapatoknak a menetparancsot".[116] „Tájékoztattam a két urat - vallotta később Miklas -, hogy az ultimátumot visszautasítom (...), és hogy egyedül Ausztria dönti el, ki legyen a kormányfő."[117]

Időközben már alkonyodott, és Schuschnigg még egyszer körbejárta a kancelláriát. A folyosók zsúfolva voltak ifjú nácikkal, akik megvető tekintettel méregették, az utca felől pedig hallhatta a tüntetések zsivaját, a náci dalokat, a menetelők lábdobogását. Még egyszer nekidurálta magát, hogy rávegye Miklast Seyss-Inquart kinevezésére, de az öregúr hajthatatlan volt. „Nem volt hajlandó Ausztria kancellárjává egy nácit kinevezni", és keserűen jegyezte meg: „Most aztán mind egy szálig magamra hagynak."[118] Abban a helyiségben, ahol négy évvel korábban Doll-fuss kancellárt megölték, sietve felszereltek egy rádiós mikrofont. Hét óra 47 perckor elhangzott Schuschniggnak a nemzethez intézett búcsúbeszéde. Feltárta, hogy lemondása hátterében a német ultimátum áll, és megcáfolta a Németországból sugárzott jelentéseket, melyek szerint „a munkások között zavargások törtek ki, patakokban folyik a vér, és az osztrák kormány nem képes úrrá lenni a helyzeten".[119] Ezek a hírek, jelentette ki, „á-tól z-ig hamisak".[120] „Az erőszaknak engedünk -tudatta az osztrák néppel. - Mivel még e sötét órán sem kívánunk német vért ontani, utasítottuk hadseregünket, hogy vonuljon vissza ellenállás nélkül (...) Ezennel elbúcsúzom hát az osztrák néptől, és szívem mélyéből mondom: Isten óvja Ausztriát!"[121]

Most a bécsi német katonai attasén, Wolfgang Muff tábornokon volt a sor, hogy baljós híreket továbbítson. Miklas továbbra sem engedett.

- Igazán drámai volt - tudatta Göringgel Muff. - Majdnem egy negyedórán át beszéltem a lelkére, de kijelentette, hogy az erőszaknak semmilyen körülmények között sem enged.

- Ezt mondta? - tudakolta Göring hitetlenkedve. - Hogy nem enged az erőszaknak?

- Úgy van. Nem akar meghajolni.

- Szóval azt akarja, hogy simán kidobjuk innen?

- Minden bizonnyal - felelte Muff. - Mert ő nem mozdul a helyéről.

Göring elnevette magát - először az este folyamán.

- Hát tizennégy gyerekkel senki sem szeret fickándozni. Na, mindegy. Mondja meg Seyss-Inquartnak, hogy vegyen át mindent.[122]

Amikor Keppler egy óra múlva ismét felhívta Berlint, nemcsak Miklas rendíthetetlen kitartását erősítette meg, hanem azt is jelentette, hogy Seyss-Inquart sem hajlandó elküldeni azt a bizonyos, Berlinben fogalmazott táviratot, amelyben német katonai segítséget kér. Göring azt felelte, hogy erre tulajdonképpen nincs is szükség; Seyss-Inquart-nak csak annyit kell mondania, hogy egyetért az üzenet tartalmával. Valójában fél órával később maga Keppler küldte el a sürgönyt, de ennek már akkor nem volt jelentősége. Göring többé nem érte be a puszta Gleichschaltunggál, és addig duruzsolt Hitler fülébe, míg az háromnegyed kilenckor végre kiadta a menetparancsot.

BIZALMAS - A Wehrmacht Főparancsnokságának

Tárgy: az Ottó-terv

1. Az ultimátumban foglalt és az osztrák kormánynak címzett követelések nem teljesültek.

2. Az osztrák fegyveres erők parancsot kaptak, hogy vonuljanak vissza az előrenyomuló német csapatok elől, és kerüljék a harcot. Ausztria kormánya megszűnt működni.

3. Elkerülendő az osztrák városokban a további vérontást, a német Wehrmacht az 1. sz. irányelvvel összhangban március 12-én, mihelyt világosodik, megkezdi a behatolást Ausztriába. Elvárom a fokozott erőfeszítést annak érdekében, hogy a kitűzött célt a lehető leghamarabb elérjük.

Adolf Hitler[123]

Késő este megérkezett a hívás, amelyre Hitler egész nap oly idegesen várt. Attól a perctől, amikor az invázió mellett döntött, aggasztotta, hogyan reagál majd Ausztria korábbi védelmezője, Mussolini. Március 10-én magánrepülőn menesztette Rómába személyes küldöttjét, Fülöp hesseni herceget, az olasz király vejét egy, a Dúcénak szóló személyes üzenettel, amelyben megindokolta

a készülő akciót, egyszersmind megértést és együttérzést kérve diktátortársától.

Az engem mint a Német Birodalom Vezérét és Kancellárját kötelező felelősség nevében, valamint a szóban forgó föld fiaként az említett fejlemények láttán tovább nem maradhatok tétlen. Ezennel elszántam magam, hogy szülőföldemen helyreállítsam a törvényt és a rendet.

Biztosította Mussolinit, hogy Német- és Olaszország között „a végleges határ" továbbra is „a Brenner" lesz.[124] Éjjel 10 óra 25 perckor megjött a várva várt válasz, amelyet a Rómában tartózkodó Fülöp herceg tolmácsolt telefonon. A Birodalmi Kancellária áramellátása egész délután és este azon fáradozott, hogy a Berlin és Róma közti telefon-összeköttetés működőképes maradjon. Hitler és a „testes" Göring méltósága végül mégis csorbát szenvedett, amikor az urak kénytelenek voltak beszu-szakolni magukat a telefonközpontos fülkéjébe, hogy fogadják a hívást.

Hitler a kagyló után kapott. „Állva maradt, fél lábbal a díványon, izgatottan csavargatta a függönyzsinórt, és addig rángatta, míg az egész függöny leszakadt és a díványra hullott."[125] Fülöp herceg beszámolója hallatán nagyot sóhajtott megkönnyebbülésében.

- Most jövök a Palazzo Veneziából. A Duce nagyon barátságosan bólintott rá az egész tervre. Üdvözletét küldi. (...) Schuschnigg beszámolt neki a fejleményekről. (...) Mussolini azt mondta, Ausztria nem számít neki.

- Akkor mondja meg, kérem, Mussolininak, hogy ezt a gesztusát soha nem fogom elfelejteni.

- Igenis, uram.

- Soha, soha, soha, történjék bármi! Vele tartok tűzön-vízen át!

- Igenis, mein Führer.

- Azt is megmondhatja, hogy szívem legmélyéből mondok köszönetét. Soha nem fogom elfelejteni, történjék bármi. Ha valaha segítségre lenne szüksége, vagy veszélybe kerülne, legyen meggyőződve, hogy minden körülmények között mellette állok, még ha az egész világ támad is ellene.[126]

A szerencsétlen Miklas éjfélkor végre megadta magát, és Seyss-Inquart-ból szövetségi kancellár lett. Göring lazíthatott, és elindulhatott a kancelláriáról a néhány sarokra lévő korábbi porosz parlament, a Prinz-Albrecht-strassei pompázatos Repülők Háza felé. A házigazda szerepe várt rá egy csillogó bálon, amelyre több mint ezer vendéget hívtak, köztük kormányzati potentátokat, külföldi diplomatákat és a náci párt egész hierarchiáját. A szórakoztatásról az Állami Operaház zenekara, balett-társulata és énekesei gondoskodtak. A hatalmas bálteremben a légkört kezdettől „elektromos feszültség és a közelgő tragédia előszele" hatotta át, és különösen a tengerentúli vendégek érezték úgy, hogy Ausztria megcsonkítása közepette „nem helyénvaló a zene meg a tánc".[127] A diplomáciai testület tagjai egész nap hallgathatták a határ menti német csapatösszevonásokról szóló híreket, és még a mulatság kezdete előtt érte el őket Schuschnigg érzelmektől fűtött búcsúbeszédének bécsi rádióközvetítése. A Repülők Házában különösen feltűnő volt a hadsereg és a Luftwaffe tisztjeinek távolmaradása, és ha néhányan jelen is voltak, az estély folyamán lassan elszivárogtak.

Henderson, aki a nap folyamán már benyújtott egy hivatalos tiltakozást von Neurathnak a külügyminisztériumba, vonakodva tett eleget a meghívásnak. A lengyel nagykövet és a csehszlovák követ előzetesen együtt vacsorázott, és vacsorájuk hangulatát „alig fokozható feszültség és depresszió hatotta át".[128] Amíg Göring meg nem érkezett, a hamis normalités szürreális légköre jellemezte az estélyt - a zenekarok játszottak, a párok keringőztek, és a világ minden tájáról érkezett diplomaták összeverődtek a kerek asztalok körül, hogy élénk eszmecseréket folytassanak a nap eseményeiről. Egyszer csak beállított a brit nagykövetségről Kirkpatrick, aki további, Londonból származó utasításokat hozott Hendersonnak. Amikor utat tört magának a tolongó vendégek között a központi asztal felé, a hatalmas teremben hirtelen csend lett. Kirkpatrick két gyűrött papírdarabot húzott elő a zsebéből, Henderson igen lassan elolvasta őket, majd bólintott. „A teremben egy gombostű leesése is hallatszott volna” - idézte fel Henderson, ahogy „kétezer szempár” leste a reakcióját.[129]

Végre megjött Göring „rendjelekkel és kitüntetésekkel teleaggatva”.[130] Azonnal megkereste a tömegben a csehszlovák követet, dr. Vojtech Mastnyt, és átment vele egy nem nyilvános helyiségbe. „Ausztria német családi ügy - közölte megnyugtatóan -, és a ma éjjeli események Csehszlovákia számára teljesen érdektelenek, ameddig a csehek nem mozgósítanak. Becsületszavamat

adom - folytatta -, hogy Csehszlovákiának semmi oka félni a birodalomtól."[131] Mialatt mindenki arra várt, hogy kezdődjön az előadás, Göring letépett műsorlapjából egy darabkát, ráfirkantott néhány szót, és továbbította Hendersonnak, átnyúlva az amerikai nagykövet felesége előtt. „Mindent meg fogok magyarázni Önnek" - ígérte.[132] Mastny ezenközben visszasietett a maga küldöttségéhez, hogy utasításokért telefonáljon Prágába. Heves izgalomban tért vissza a Repülők Házába, és most ő biztosította Göringet, hogy a csehek nem fognak mozgósítani. Göring arca felragyogott. Közölte a hiszékeny követtel, hogy nemcsak a saját nevében beszél, hanem a Führer nevében is, aki, mielőtt elindult volna Ausztriába, minden hatalmat ráruházott. „És most jól figyeljen Excellenciád - cifrázta végezetül a szót. - Személyes becsületszavamat adom, hogy ebben az ügyben kizárólag Ausztria csatlakozásáról van szó, és egyetlen német katona sem fogja megközelíteni a cseh határt."[133]

Eközben a bécsi Ballhausplatzon a kancellária utcafronti helyiségei az odakint tolongó tömeg miatt már nem voltak biztonságban. Fiatal legényekből álló csapat mászott fel az épületre, hogy kitűzze a horogkeresztes zászlót, Seyss-Inquart pedig kiment az erkélyre, hogy csillapítani próbálja a csődületet, de kénytelen volt visszahúzódni. Felajánlotta Schuschniggnak, hogy hazaviszi a kocsiján, vagy menedéket szerez neki a szemközti magyar nagykövetségen. Schuschnigg hívei még repülőgépet is szereztek, amely készenlétben várakozott az asperni repülőtéren, hogy biztosítsa a leváltott kancellár emigrálását.

Ő azonban minden ajánlatot elhárított, és Seyss-Inquarttal távozott, kezet rázva addigi őreivel, akik immár maguk is könnyeztek. Közben az egész épületet megszállták; a monumentális lépcsőt horogkeresztes karszalagot viselő civilek állták el. Schuschniggot gyorsan betuszkolták Seyss-Inquart mellé, miközben a kocsifelhajtón náci őrök ügyeltek biztonságukra. A kocsi lassan küzdötte át magát a tömegen; Schuschniggot most szállították haza utoljára a kancelláriáról. Az elkövetkező tíz hetet házi őrizetben töltötte, mígnem a Gestapo bécsi főhadiszállásának egyik cellájába zárták. A háborút koncentrációs táborban élte végig, először Dachauban, majd Sachsenhausenben.

Seyss-Inquart még egy utolsó kísérletet tett, hogy feltartóztassa az inváziót. Utasítására hajnali 2 óra 10 perckor Muff felhívta a berlini külügyminisztérium osztrák referensét, és azt kérte, hogy „a

riadókészültségben lévő csapatok maradjanak, de ne lépjék át a határt" - vagy ha már megtették volna, vonják vissza őket. A kagylót Keppler is átvette, hogy támogassa a kérést. Hitler, a jól végzett munkával elégedetten, éjfélkor nyugovóra tért, és korántsem volt lelkes, amikor felverték álmából. Adjutánsa visszahívta Bécset, és közölte: a Führer a leghatározottabban kijelentette, hogy „a behatolást már nem lehet megállítani". Muff egyetlen, az adott körülmények között bátornak tekinthető reakciója az volt, hogy „sajnálattal veszi tudomásul az üzenetet".[134] Az éjszaka folyamán Keitel is több telefonhívást kapott tiszttársaitól, akik az invázió lefújására kérték. Hajnali 4-kor adott hírt magáról Brauchitsch és Viebahn, a Fegyveres Erők Főparancsnoksága hadműveleti vezérkari főnöke: mindketten sürgették Keitek, hogy járjon közbe Hitlernél, és függesszék fel a műveletet. Keitel azonban még ahhoz is gyáva volt, hogy továbbítsa az üzenetet.[135] Bécsben Miklas elnök is utoljára indult haza. így morfondírozott: „Tökéletesen magamra hagytak. Idehaza is, külföldön is."[136]

í

1

A szójáték a plebiscite (népszavazás) és precipitous (elsietett) angol szavak hasonló hangzásán alapul. - kford.

Tavaszi vihar

Ki tudja? Talán egy szép napon Bécsben arra ébred, hogy megjöttünk - akár a tavaszi vihar.

Adolf Hitler Kurt von Schuschniggnak, Berchtesgaden, 1938. február 21.

Kedves Csehszlovákia,

Nem hiszem, hogy megtámadnak,

De én nem foglak megsegíteni.

Hillaire Belloc által Chamberlainnek tulajdonított mondás,

1938. március 24.

Európa, akár az articsóka, megérett rá, hogy levelenként elfogyasszák.

Joseph Paul-Boncour francia külügyminiszter, 1938. március

Március 12-én, szombaton kora reggel százával szálltak fel a bajor repülőterekről Sperrle Luftwafféjának gépei. Voltak, amelyek magas rangú német tisztségviselőket szállítottak, és közvetlenül egyes osztrák repülőtereken értek földet, de a legtöbbje lomhán körözött Bécs, Linz és más nagyvárosok fölött, ezrével dobva le a propagandacélú röplapokat. Reggel fél hatkor Bregenznél, Innsbrucknál, Kufsteinnél, Braunaunál és Salzburgnál az első német egységek átlépték a határt. Guderian tábornok 16. hadteste Németország különböző tájairól gyűlt össze, és az osztrák határ túloldalán, Passaunál vonult fel. Az oszlop élén a Guderian által korábban vezetett 2. páncéloshadosztály haladt, őket követte a motorizált Waffen SS-alakulat, majd Sepp Dietrich SS-Obergruppenführer vezetésével az SS-Leibstandarte Adolf Hitler. Az SS-Leibstandarte Hitler személyi testőrsége volt, következésképpen végső soron Dietrich, a parancsnok felelt Hitler biztonságáért, és amellett Hitler nagyra becsült bizalmasa is volt. Guderian javaslatára az Ausztriába gördülő tankokat zöld ágak, valamint a két ország zászlaja díszítette „a baráti érzelmek jeléül".

Az invázió kezdeti fázisai azonban korántsem zajlottak simán. Az SS-Leibstandarte a maga berlini laktanyájából érkezett, míg a 2.

páncéloshadosztály 320 kilométert tett meg az éjszaka folyamán. A parancsnok, Rudolf Veiel tábornok sem Ausztria-térképeket, sem az út folytatásához szükséges üzemanyagot nem hozott magával. Térképek helyett Guderian ellátta egy Ausztriáról szóló, turistáknak szánt Baedeker-kalauzzal, az üzemanyag problémáját pedig rögtönzésekkel oldották meg: teherautókat vettek kölcsön, és megálltak az útba eső benzinkutaknál. Az indulást reggel nyolc órára időzítették, de az első tankok csak egy órával később keltek át a határon; a sorompókat, az „isten hozott" jelképéül, addigra már felhúzták. Ellenállás nem volt. A bevonuló erőket mindenütt „örömteli fogadtatásban" részesítették. Az út széléről valamennyi kitüntetésükkel kidekorált, büszke első világháborús veteránok integettek a tovagördülő tankoknak. A megállóknál asszonyok rajzot-tak ki a horogkeresztes zászlókkal fellobogózott házakból, hogy virágot és ennivalót vigyenek a katonáknak. „A kezüket szorongatták, megcsókolták őket, és sokan örömkönnyeket ontottak."[1]

Ám a menet kínos lassúsággal haladt, főleg az üzemanyag hiánya miatt. A jeges utakat még veszélyesebbé tette a sűrű hóesés és a régebbi tankok gyenge mechanikai teljesítménye. A fiatal sofőrök jó részét kiképzésük korai szakaszából emelték ki. Megfigyelők, akik Salzburgtól Bécsig követték a páncélosok oszlopát, azt tapasztalták, hogy lerobbant tankok és páncélozott járművek tucatjait hagyták a helyszínen, s ezek néha az utat is eltorlaszolták. Churchill később azt állította, hogy „a német hadigépezet meg-meginogva zötyögött át a határon, hogy aztán megrekedjen".[2] Guderian maga ismerte el, hogy páncélosainak mintegy 30 százalékát ott kellett hagyni útközben, míg Jodl a Passau és Bécs közti szakasz kapcsán egyenesen 70 százalékot emlegetett. Délre azonban Guderian így is megérkezett Linzbe, ahol azonnal nekifogott a város körüli utak biztosításának, tekintettel Hitler várható érkezésére. Bécs-ből azt jelentette a brit nagykövet, hogy 200 szállító repülőgépen 2000 állig felfegyverzett német katona ért földet az asperni repülőtéren; a gépek jóformán percenként érkeztek. Baljósán fűzte hozzá, hogy „a német és osztrák katonák javában fraternizálnak".[3]

Reggel hatkor több, a náci párthoz és a Wehrmachthoz tartozó főméltósággal dugig tömött katonai repülőgép hagyta el a berlini Tempel-hof repülőteret, vadászflotta kíséretében. Hitler Keitellel tartott. A müncheni Oberwiesenfeld repülőtéren szürke, hatkerekű Mercedesekből álló konvoj várta őket; a hűvös idő ellenére mindnek leengedték a tetejét. Hitler először a határ német oldalán lévő Mühldorf am Innbe hajtatott, ahol a támadásra kész 8. hadsereg főparancsnoka, Bock tábornok a maga parancsnoki posztját berendezte. Hitler

elégedetten hallgatta meg Bock jelentését az alakulatok által megtett útról, majd folytatta útját Ausztriába. Nem sokkal délután 4 óra előtt kelt át a határt alkotó kis hídon, és érkezett meg szülővárosába, Braunau am Innbe, ahol köszöntésére megkondultak a templomi harangok, „és véget nem érő üdvrivalgással fogadták" az utcákat ezrével szegélyező, örömittas hívek. Miután Braunau új polgármestere, akit csak előző nap engedtek ki a börtönből, érzelmektől túlfűtött beszédet tartott, Hitler rövid időre megállt a Pommer vendéglő előtt, ahol majdnem negyvenkilenc évvel korábban világra jött. „Szemlátomást az egész eseménysor megindította."[4]

Braunauból a konvoj továbbindult Linzbe, Felső-Ausztria fővárosába. Lambachnál, ahol a gyerekkorát töltötte, Hitler utasította a sofőrt, hogy álljon meg a kolostor előtt, ahol valaha énekelni tanult. A menet lassan haladt, főleg az út mentén tolongó, ujjongó tömegek miatt, akik éljenezve, kiabálva vagy sikoltozva ünnepelték a köztük elhaladó Führert. A nők a kocsihoz rontottak, virággal árasztották el a motorháztetőt; a szülők a fejük fölé emelték gyermekeiket, hogy azok többet lássanak; a falvakban helyi zenekarok produkálták magukat az átutazó tiszteletére. Hitler órákon át állt nyílegyenesen, üdvözlésre nyújtott karral nyitott tetejű kocsijában. Amikor jóval sötétedés után végre megérkezett Linzbe, ott Seyss-Inquarton és más náci vezetőkön kívül százezer emberből álló hisztérikus tömeg fogadta - „az utcák, a háztetők, az erkélyek, az ablakok, sőt még a fák és az utcai lámpák is tele voltak bömbölő, sikongató emberekkel".[5] Hitler a városháza erkélyéről szólt az alant hullámzó sokasághoz; gyakran kellett szünetet tartania, mialatt az öreg piactér visszhangzott a kiáltásoktól: „Sieg Heil! Ein Volk! Ein Reich! Ein Führer!"* A mellette álló Guderian látta, hogy Hitler „mélyen meg van rendülve; arcán patakzottak a könnyek".[6]

Éljen a győzelem! Egy nép! Egy birodalom! Egy vezér! - A szerk.

Ha egykor a Gondviselés ebből a városból szólított el a Reich vezérévé, ezzel egy küldetést kellett rám ruháznia, és ez a küldetés csak az lehetett, hogy drága szülőhazámat visszavezessem a Német Birodalomba. Én hittem ebben a küldetésben, érte éltem, és harcoltam érte, és hiszem, hogy mostanra teljesítettem.[7]

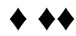
Késői linzi megérkezésük, valamint a városban összegyűlt tömegek puszta mérete arra késztette Hitlert és környezetét, hogy elvessék eredeti tervüket, melynek értelmében továbbhajtottak volna egyenesen Bécsbe. Ehelyett

bejelentkeztek a már megtelt Duna-parti Weinzinger Szállóba, ahol a tulajdonos büszkén engedte át Hitlernek a saját lakosztályát. A szálloda hallja azonban, amely gazdagon volt díszítve kitömött állatfejekkel, szigorú dorgálásra sarkallta a vadászatot mereven ellenző Führert. Az ennivaló hamarosan elfogyott; a hotel egyetlen telefonját eredetileg Hitler személyes használatára tartották fenn. Ám Berlinnel összeköttetést teremteni kilenc órába telt, így végül elhatározták, hogy az elsőbbséget átengedik George Ward Price-nak, a Daily Mail nácirajongó munkatársának, aki ritka zsákmánnyal dicsekedhetett: magával Hitlerrel készített rövid interjút. „Az ő igénye - jegyezte fel Spitzy az irónia legcsekélyebb nyoma nélkül - sokkal sürgetőbb volt, mint a miénk, elvégre döntően fontos volt, hogy a világlapok közül legalább egy pontosan és elfogulatlanul tálalja az eseményeket.”[8]

A késedelem további oka Himmler kérése volt, hogy még egy napot kapjon Bécsben „a biztonsági intézkedések tökéletesítésére”, amin főleg a „nemkívánatos elemek ezreinek”[9] összeszedését értette. Néhány órával mind a Wehrmachtot, mind Hitlert megelőzte, mivel Tempelhofot éjjel egy órakor hagyta el katonai szállítógépen. Legmagasabb rangú tisztjei kísérték; köztük volt Walther Schellenberg, külföldi hírszerző szolgálatának főnöke, valamint Adolf Eichmann, az SS zsidóügyi osztályának tisztje. Védelmükről Reinhard Heydrich SD-gengsztereinek egy marcona osztaga gondoskodott. Hajnali 4-kor szálltak le Bécsben, ahol a félelmetes külsejű Ernst Kaltenbrunner, az osztrák SS főnöke fogadta őket, majd rögtön a Ballhausplatzra hajtottak, ahol a kancellári hivatalban lázas tevékenység folyt. Himmlernek az volt a célja, hogy haladéktalanul óvintézkedéseket léptessen életbe minden lehetséges ellenállással szemben, és ehhez először az osztrák hírszerző szolgálat aktáit akarta megkaparintani a politikai ellenfelekről és a zsidó közösségről. Legnagyobb elszörnyedésére azonban felfedezte, hogy Canaris tengernagy az Abwehrtől, ez a tetőtől talpig megbízhatatlan személy még nála is korábban termett a helyszínen, Abwehr-tisztek speciális csoportjának társaságában. Ők már magukhoz vették a témába vágó dossziékat, elsősorban azt az ötöt, amelyet az osztrákok Hitlerről, Göringről, Himm-lerről, Heydrichről és - ami Canaris számára a legfontosabb volt - róla magáról állítottak össze.

Hitler puccsát tökéletesen időzítették, és ha a többi nagyhatalom reakciói nem befolyásolták volna már eleve az akciót, most annál inkább érdekelték a Führert. Moszkvában Nyikolaj Buharin, Genrih Jagoda és Alekszej Rikov, valamint Lenin hajdani Politikai Bizottságának tizennyolc további tagja a

halálbüntetés végrehajtására várt, miután Sztálin utolsó nagyszabású kirakatperében hazaárulásért elítélték őket. Washingtonban a német nagykövet felkereste Cordell Hull külügyminisztert, aki már áttanulmányozta Hitler linzi beszédének tartalmát, és „szemlátomást még mindig a proklamáció hatása alatt állt". Hull kevés számú, békülékeny kérdése lényegéből a meglepett német diplomata azt szűrte le, hogy „nyilvánvalóan tökéletesen megérti akciónkat".[10] Franciaországban egyáltalán nem volt kormány, lévén hogy Camille Chautemps és Yvon Delbos adminisztrációja március 10-én megbukott. Léon Blumot jelölték átmeneti miniszterelnöknek, de ő négy napnál tovább nem akarta vállalni a tisztséget. „Franciaországot, mint rendesen, most is ejtőzésen kapták - írta nővérének mérgesen Chamberlain -, és így rajtunk a világ szeme."[11]

Március 12-én, szombaton délelőtt fél 11-kor a brit kormány rendkívüli ülést tartott. Chamberlain először is odavetőleg elnézést kért: „Bár sokat valószínűleg úgysem lehetne tenni, úgy látta helyesnek, ha összehívja a kormányt." Halifax meg ő ezután ismertette az elmúlt negyvennyolc óra eseményeit, kitérve a Ribbentroppal történt találkozásokra, a Downing Street-i ebédre, valamint a berlini és bécsi táviratok özönére. Schuschnigg segítségkérésére válaszul Halifax már eleve kijelentette: „Nem vállalhatja a felelősséget, hogy a kancellárnak bármilyen eljárást javasoljon, amely országát esetleg veszélyeknek tenné ki, mivel e veszélyek ellen Őfelsége kormánya nem szavatolhat védelmet/' Chamberlain ennek kapcsán nem tudta megállni, hogy ne emlékeztesse szarkasztikusán kollégáit: „Doktor Schuschnigg nem kért tanácsot, mielőtt bejelentette volna a népszavazást, amelyből annyi baj származott." Nyilvánvaló, hogy „Herr Hitler egy idő óta már fontolgatta ezt az akciót, és doktor Schuschnigg baklövése megteremtette hozzá az alkalmat". Az olaszok ebben az ügyben nem hajlandóak semmilyen párbeszédre, Henderson tiltakozásait félreütötték, és mindent egybevetve sokkal többet nem lehet tenni.[12]

Berlinben a nap folyamán Ribbentrop nagy mérgére Göringre és von Neurathra hárult, hogy kivédjék a világ diplomáciai képviselőinek tiltakozásait. Von Neurath számára ez azt jelentette, hogy „kerek perec hazudoznia kell", ő azonban elszántan kitartott amellett, hogy Schuschnigg provokatív kezdeményezésének hatására az osztrák nacionalisták új kormányt követeltek, amely aztán minden befolyásolástól mentesen, csakis a

vérontást elkerülendő, kért segítséget a német kormánytól. „A régi rend tiszteletre méltó bürokratája és diplomatája harmatgyenge teljesítményt nyújtott" - jegyezte fel Henderson életrajzírója.[13] Henderson először március 11-én beszélt von Neurathtal, majd átadta a hivatalos írásbeli jegyzéket, amelyet Kirkpatrick meg ő fogalmazott a Repülők Házában. A brit kormány - szólt a jegyzék - „kötelességének érzi, hogy a legerőteljesebben tiltakozzék az erőszakkal megtámogatott kényszer ellen, amely egy független államot sújt".[14] Hendersonnak ugyanakkor sajnálatos módon sikerült a tiltakozás erejét csorbítania, amikor az estélyen bevallotta Göringnek, hogy „ő többé-kevésbé egyetértett azzal, hogy dr. Schuschnigg elsietve és ostobán járt el", amikor elrendelte a népszavazást.[15] Halifax élesen cáfolta ezt a felfogást, és „feldúltan" olvasta végig a nagykövet kommentárjait. „Lehet, hogy Önnek ez a személyes véleménye - válaszolta feddőn. - De óhatatlanul az az érzésem, hogy a Göring tábornok előtti beismeréssel Ön egyértelműen csökkentette a tiltakozás erejét."[16] Hitlertől amúgy is távol állt a megbánás. „Anglia tiltakozott nálam - kérkedett. - Egy hadüzenetet megértettem volna; tiltakozásra nem is válaszolok."[17]

Hitler március 13-án, vasárnap - amikor a Schuschnigg-féle népszavazást kellett volna megtartani - jóformán mindvégig bezárkózott a Weinzinger Szállóba. Délelőtt azonban, hűséges komornyikja, Heinz

Linge társaságában, kis időre kimerészkedett a szállodából, és rövid látogatást tett a közeli Leonding faluban, hogy megkoszorúzza szülei sírját a család régi otthonával szemközti temetőben. Néhány percig egyedül, némán elidőzött a sírnál, majd felkereste hajdani elemi iskoláját, ahol számos régi iskolatárs köszöntötte. Akárhová ment, óhatatlanul szíven ütötte a fogadtatás melegsége, és az Ausztria jövőbeli kormányzását érintő nézetei apránként megváltoztak. Eleddig gondos mérlegelés árán a Zusammenschlusst, a két ország szoros szövetségét pártfogolta; közös államfőnek önmagát szánta, de Ausztriának meghagyott volna bizonyos mértékű belső autonómiát. Tény és való, Seyss-lnquart nem volt hajlandó elfogadni, hogy az invázió szükségképpen az osztrák függetlenség eltörlésével járjon, és még mindig „arról képzelgett, hogy egy katolikus-náci Ausztria megteremtését fogja végigvezényelni".[18] Berlinben dr. Wilhelm Frick belügyminiszter már javában szorgoskodott azon a törvényjavaslaton, amely Ausztriát „Németország védelme alá helyezi", ám nem vezet teljes egyesüléshez.

Hamarosan azonban világossá vált, hogy sem Nagy-Britannia, sem

Franciaország nem tervez konkrét lépéseket Hitler nyomulásának feltartóztatására. „A sors rendelése, Linge - jelentette ki komornyikjának. - Arra szánt engem, hogy én legyek a Führer, aki minden németet bevezet a Nagynémet Birodalomba."[19] Tudomására hozták, hogy a külföldi lapok már fait accompliként fogadják el a teljes anschlusst, és Ward Price vele készített interjújában célzott is rá, hogy Ausztriából német tartomány lesz, „szakasztott olyan, mint Bajorország vagy Szászország".[20] Valamikor a szóban forgó vasárnap folyamán végre hivatalos üzenetet kapott Mussolinitól. „Gratulálok a módhoz, ahogy az osztrák problémát megoldotta - állt a Duce táviratában. - Schuschniggot már figyelmeztettem." Hitler el volt bűvölve. „Mussolini - válaszolta -, ezt soha nem fogom Önnek elfelejteni."[21] Amikor Göring a rádióból értesült a linzi „örömteli fogadtatásról", ő is üzent: „Ha ekkora a lelkesedés, miért nem megyünk végig az úton?" Valójában Hitler mostanra pontosan így határozott. Félmegoldásokkal már nem érte be, csak a maradéktalan bekebelezés felelt meg neki. Ahogy Göring később feljegyezte: „Ausztria eltörlését a linzi fogadtatás után határozta el."[22]

Dr. Wilhelm Stuckart belügyminisztériumi államtitkárt Berlinből sürgősen Linzbe rendelték, ahol „legnagyobb meglepetésére" Hitler minden teketória nélkül utasította, hogy „fogalmazzon törvényt, amely deklarálja a közvetlen és maradéktalan anschlusst, azaz úgy határozza meg Ausztria státusát, mint a Német Birodalom egyik tartományáét".[23] Stuckart a vasárnap délelőttöt a szállodában töltötte, hogy kidolgozza „a törvényt Ausztriának a Német Birodalommal való újraegyesüléséről", délben pedig Bécsbe repült, hogy jóváhagyásra benyújtsa a törvényt az újonnan létrehozott osztrák minisztertanácsnak; a testület délután 5-kor, ötperces ülésezés után egyhangúlag elfogadta a szöveget. Miklas elnök azonban megtagadta az új törvény aláírását, és a helyszínen lemondott tisztségéről. Seyss-lnquart a kancellári hatáskör mellé az elnökit is elvállalta, és Keppler társaságában Linzbe utazott, hogy az új csatlakozási törvényt bemutassa a Führernek, és aláírassa vele. Ahogy később feljegyezte, az aláírás pillanatában Hitler „könnyekig meghatódott".[24] Este nyolckor a Bécsben tartózkodó külföldi újságírókat a kancelláriára hívták. Tájékoztatták őket Miklas lemondásáról, valamint az új törvény intézkedéseiről. Az 1. paragrafus a legnagyobb természetességgel leszögezte, hogy „Ausztria a Német Birodalom egyik tartománya". A 2. paragrafus az anschluss visszamenőleges hatályú szentesítését ígérte. „Vasárnap, 1938. április 10-én a 20 év fölötti német férfiak és nők részvételével szabad és titkos népszavazást tartunk a Német

Birodalommal való újraegyesítésről."[25]

Hitler másnap délelőtt 11-kor indult el Linzből Bécsbe, tizenhárom rendőrautó konvojának kíséretében. A berlini brit katonai attasé, aki az előző napot Bécsben töltötte, egy Linz melletti garázs udvaráról figyelte a menet elhaladását. A Mercedesek - idézte fel - „zsúfolásig voltak rakva géppisztolyokkal és más, halált osztó fegyverekkel megspékelt SS-ekkel". Hitler „szenvtelenül" ült kocsijában, „a homlokába lógó fekete hajtinccsel és a fogkefebajszával; mereven nézett előre, tudomást sem véve környezetéről".[26] A tömegek és az elhagyott tankok most is lassították utazását, amely hat órát vett igénybe. Az egyik faluban mikrofont tartottak egy asszony elé, aki „megható kis történettel szolgált Adolffal közös braunaui iskolaéveikről".[27] Amikor valamivel 5 óra után a pazar tavaszi napsütésben végre Bécsbe értek, megkondultak a templomi harangok, és a tornyokon horogkeresztes zászlók libegtek. Hitler továbbra is állt a kocsiban, feszülten és mo-solytalanul barna felöltőjében, jobb karját szinte folyamatosan üdvözlésre emelve, míg bal kezével idegesen markolászta a szélvédő tetejét. A házakat német és osztrák zászlók díszítették, a háztetőkön és az ablakokban minden centiméternyi tér foglalt volt, harsogott a fülsiketítő éljenzés. Ahogy a The Daily Telegraph bécsi tudósítója kelletlenül megjegyezte: „Ha azt mondjuk, hogy a tömegek, amelyek végig a Ring-strassén köszöntötték, eksztázisban voltak az örömtől, még semmit sem mondtunk."[28]

„Lehetetlen tagadni a lelkesedést - erősítette meg Palairet Halifax-nek -, amellyel itt mind az új rezsimet, mind a Reichbe való beolvadás tegnap esti bejelentését fogadták."[29] Hitler autója a tömegeken át eljutott a Hotel Imperialig - hányszor tanácsolták el a kapuja elől mint nincstelen fiatalembert! Most a tetőről lelógatott élénkpiros horogkeresztes zászlók borították a homlokzatát. Hitler az elnöki lakosztály erkélyéről üdvözölte a hatalmas tömeget, és a szüntelen skandálás: „Führerünket akarjuk! Führerünket akarjuk!" miatt újra meg újra meg kellett jelennie. Ezen az estén sokáig volt fenn, és tisztjei előtt felidézte ifjúkorának fagyos éjszakáit, amikor irigykedve kukucskált be a szálloda ablakain. Keitel, akinek szobája az utcára nézett, hiába próbált korán nyugovóra térni, ameddig a zajongó tömeg kitartott, elkerülte az álom.[30] Linzből Hitler felhívta Éva Braunt, és magához rendelte, hogy osztozzék diadalában. A fiatal nő, akit anyja gardírozott, mégis érkezett, de olyan diszkréten húzódott meg Hitlerével szemközti szobájában, hogy senki még csak tudomást sem szerzett ottlétéről. Az esemény

felkavaró hatása azonban őt is magával ragadta. „Ich bin verrückt! (Meg vagyok bolondulva)" - firkantotta az Ilse nővérének szóló képeslapra.[31]

Hitler másnap is igazi tavaszias időben szólt a Heldenplatzon összegyűlt hatalmas, eksztatikus tömeghez; becslések szerint negyedmillióan voltak. Aznapra szerte a városban zárva maradtak a gyárak, a hivatalok, az iskolák, és Ausztria minden részéből buszokkal szállították Bécsbe a tömegeket. Hitler a Hofburg, a Habsburgok császári palotája, a Szent Német-római Birodalom nagy hatású jelképe erkélyéről szónokolt, és tudatta az emberekkel, hogy az addig független Ausztriát német tartományként Ostmarkká nevezik át; a mellette álló Seyss-Inquart pedig ezentúl nem kancellár lesz, hanem Reichsstatthalter (birodalmi helytartó), vagyis alig több tartományi kormányzónál.

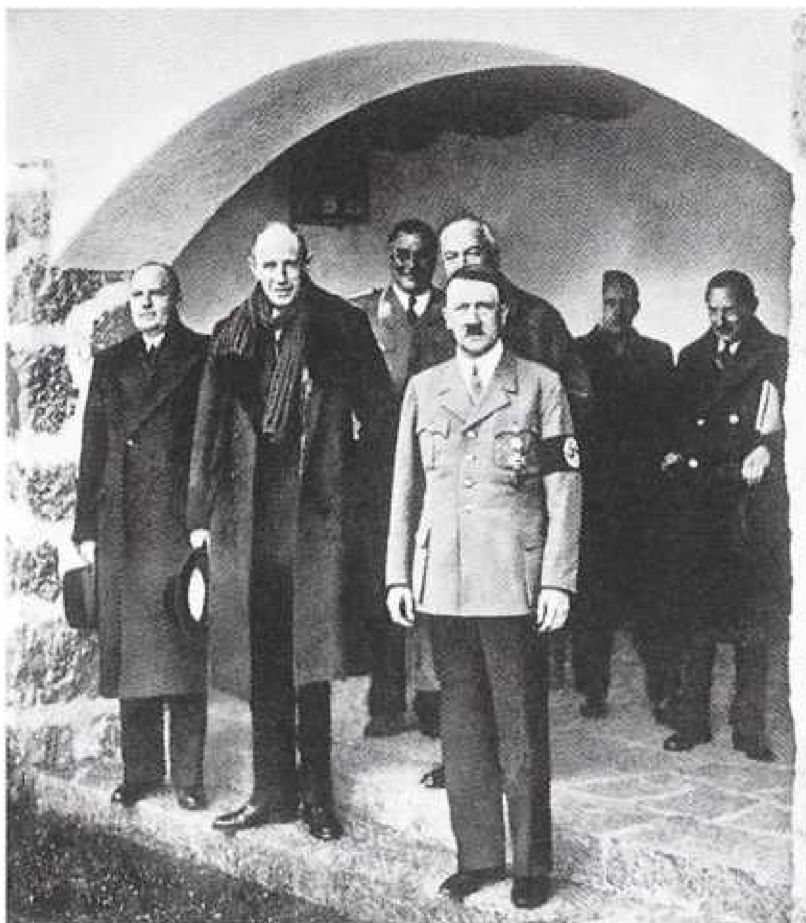
1. Adolf Hitler 1937 márciusában gratulál Werner von Blomberg tábornagynak a német hadseregben való szolgálata 40. évfordulóján. Jobbra az első sorban (balról jobbra) Werner von Fritsch és Hermann Göring tábornokok, valamint Erich Raeder tengernagy

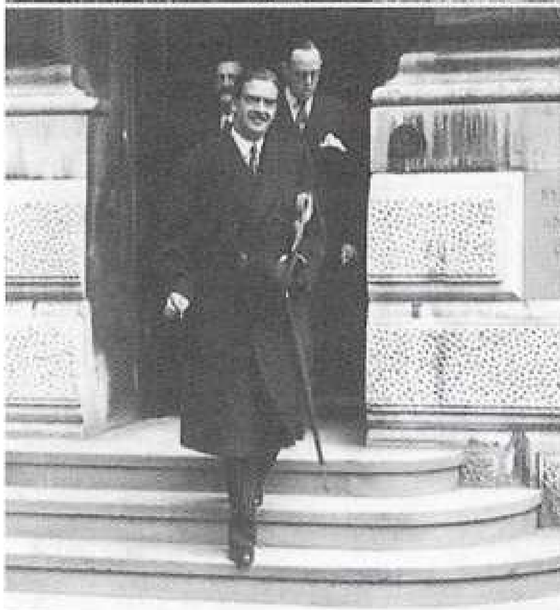

NAOI HUMTINC EXHtBiTlON.

2. „Náci Vadászati Kiállítás" - Dávid Low karikatúrája az Evening Standard 1937. november 19-i számából. Lord Halifax, aki a kiállítás megtekintése ürügyén Berlinbe látogatott, megszemléli Hitler trófeáit - az üres helyek („foglalt" jelzéssel) Ausztria, Csehszlovákia és Lengyelország fejére várnak

3. Halifax a „megbékítés" tetőpontján. A lordot a Berghofon üdvözli Hitler 1937. november 19-én. Halifax mellet a Führer mindenütt jelen lévő tolmács; Paul Schmidt áll, míg Constantin von Neurath német külügyminisztert Hitler részben eltakarja. A háttérben, a berlini brit nagykövetség képviseletében Ivone Kirkpatrick és Sir Nevile Henderson

4.1938. február 20-án Anthony Edén, miután lemondott külügyminiszteri posztjáról, elhagyja a külügyminisztérium épületét. Szorosan mögötte személyi titkára, Olivér Harvey, aki később Halifax titkáraként

dolgozott

5. Hitler élvezi az osztrák tömegek ünneplését, amikor 1938. március 14-én, úton Linzből Bécsbe, megáll ebédelni St. Pöltenben

6. Bécsben 1938. március 14-én Arthur Seyss-Inquart, az Ostmark nevű új német tartomány újonnan kinevezett Reichsstatthaltere (birodalmi helytartója) köszönti Hitlert. Mögötte (balról) Heinrich Himmler, Reinhard Heydrich és Wilhelm Keitel

7. Hitler 1938. március 15-én a bécsi Heldenplatzon beszédet intéz a negyedmilliósra becsült, hatalmas, örömittas tömeghez

8.1938. május 6-án Hitler szemlét tart Rómában a felvonuló csapatok fölött. Balra tőle Mussolini, jobbra Viktor Emánuel király és Ilona királyné. A második sorban (balról jobbra) Ribbentrop, Goebbels, Rudolf Hess és Himmler. A király az egész látogatás során megvetően kezelte Hitlert, és Cianónak arról panaszkodott, hogy a Führer „ajzószereket és narkotikumokat fecskendez be magának”

9. Lord Runciman (balra) és Edvard Benes elnök első találkozója 1938. augusztus 4-én a prágai várban, a Hradzsinban

10. A Berlinből visszahívott Sir Nevile Henderson (balra) és Lord Halifax 1938. augusztus 30-án a Downing Street 10.-be igyekeznek, a rendkívüli kormányülésre

11. „Hitler kém hercegnője", Stephanie von Hohenlohe (összefont karral) Magda Goebbels mellett ül. Mögöttük (balról jobbra) Hohenlohe „mentora", Lord Rothermere, Goebbels szerint „a Führer lelkes híve"; Paul Schmidt, a tolmács; Hitler; kicsit hátrébb a Führer adjutánsa és Hohenlohe szeretője, Fritz Wiedemann; és Joseph Goebbels. A fénykép a Berghofon készült 1937 januárjában

12. Sir Robert Vansittart és Sir Alexander Cadogan 1938. szeptember 11-én, vasárnap elhagyja a Downing Streetet, miután a tanácskozáson megállapodtak, hogy Henderson ne figyelmeztesse hivatalosan Nürnbergben Hitlert. „Van nagyon dühös", jegyzi fel Cadogan

13. Sir Nevile Henderson és Joseph Goebbels, a Harmadik Birodalom propagandaminisztere egy vacsorán, amelyet Himmler rendezett az SS nürnbergi táborában, 1938. szeptember 12-én

14. A Reichstag és Ausztria, valamint Szudétaföld képviselőinek találkozója a berlini Kroll Operaházban: középen Arthur Seyss-Inquart, balján Konrad Henlein szudétanémet vezető

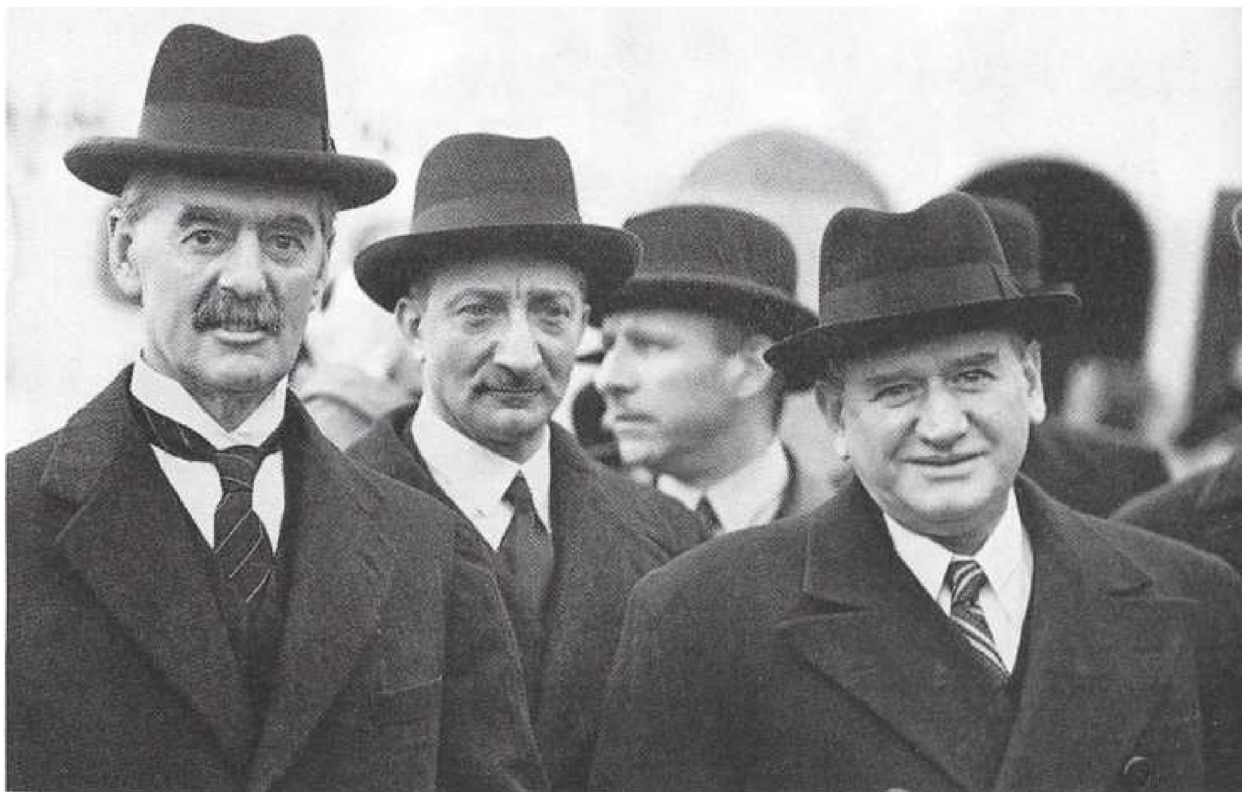

15.1938. szeptember 12-én, a pártkongresszus utolsó napján Hitler a Hadsereg Napja alkalmából százezer katona fölött tart szemlét a nürnbergi Zeppelin-mezőn

16. Neville Chamberlain és Hitler 1938. szeptember 15-én, a miniszterelnök berchtesgadeni látogatásán „gyászos ötórai teán” vesznek részt. Schmidt és Henderson érdeklődése feltűnő módon nem ugyanarra irányul

17.1938. szeptember 18-án, vasárnap Chamberlain üdvözli Édouard Daladier francia miniszter-elnököt (jobbra) a croydoni repülőtéren. Közöttük (szemből) Georges Bonnet francia külügyminiszter, a megbékítés állhatatos híve

18. Chamberlain 1938. szeptember 22-én egy Super Lockheed Electrán felszáll Croydonból, hogy Kölnbe, majd onnan Bad Godesbergbe, a Hitlerrel megbeszélt második találkozásának színhelyére repüljön. Napjainkban az M4-es autópálya a fénykép közepét szeli át, a leszállópálya helyén pedig a hestoni szervizállomás található

És most kihirdetem e föld új küldetését. A német nép legősibb keleti tartománya ezentúl a német nemzet legifjabb védőbástyája lesz. Ezen az órán jelenthetem a történelemnek életem legfőbb céljának beteljesülését: szülőhazám belépését a Német Birodalomba.[32]

Amikor a hosszan tartó éljenzés elcsitult, Hitler levonult a Hofburg előtt felállított emelvényhez, és onnan nézte üdvözlésre kinyújtott karral az előtte elvonuló sokaságot - Papén szerint „eksztatikus állapotban".[33]

Március 14-én, hétfőn délelőtt, mialatt Hitler a bécsi tömegek imádatában sütkérezett a Heldenplatzon, a brit kormány összeült, hogy megírja válaszát az anschlussra; a szöveget délután kellett ismertetnie a miniszterelnöknek az Alsóházban. Chamberlain javaslata így hangzott: „El kell ítélnünk a Herr Hitler alkalmazta módszereket és a megrázkódtatást, amely e módszerek miatt a világ bizakodását érte." Mindazonáltal tény, hogy „eddig nem került sor komolyabb

vérontásra". Csak Leslie Hore-Belisha, a hadügyminiszter kelt ki hosszabban e laissez-faire magatartás ellen; idézett a Mein Kampfból, és figyelmeztetett, hogy a britek most „új módszerekkel állnak szemben és egy olyan emberrel, aki igencsak messzire ment a német fegyverzet fejlesztésében. (...) Súlyos kockázattal kellene számolnunk, ha Németország nagyon is valós erőfeszítéseire mindössze halogató szóvirágokkal válaszolnánk." Sir Nevile Henderson, aki azt jósolta, hogy Németország hajlandó lenne tárgyalni, „éppúgy tévedett, mint ahogy Mr. Palairet jóslata bevált". Chamberlain, akinek sürgetőbb elfoglaltsága volt, tudomást is alig vett Hore-Belisha intéséről. A miniszterelnök „rámutatott, hogy most fél egy van, és őt egy órakor várja ebédre Őfelsége, a király".[34]

Chamberlain délutáni alsóházi beszéde egy megfigyelő szerint „tárgyszerű és fölöttébb tartózkodó" volt.[35] Összefoglalta az előző néhány nap eseménysorozatát, és teljes egészében felolvasta a brit tiltakozó jegyzéket, valamint von Neurath válaszát. Ezután megismételte Göringnek a berlini cseh követ előtt tett megnyugtató kijelentését, miszerint Csehszlovákiának nincs mitől tartania, és azt a hasonló célzatú megjegyzést, amit aznap délelőtt Hendersonnak tett: hogy tudniillik a német csapatokat, mihelyt lehetséges, kivonják Ausztriából. (Mint kiderült, mindkét ígéret teljesen megalapozatlan volt.) Ám amikor a miniszterelnök erős szavakkal ítélte el a náciknak az anschluss meg-

valósításához alkalmazott módszereit, elnyerte a Ház csendes támogatását. Magánemberként ugyanakkor biztos volt benne, hogy az ausztriai események azt az álláspontot igazolták, amelyet Edén lemondása kapcsán ő képviselt. „Nos, mindez nagyon csüggesztő és elkedvetlenítő - írta nővérének. - Tragikus elgondolni, hogy mindezt valószínűleg meg lehetett volna előzni, ha akkor, amikor megírtam a Mussolininak szóló levelemet, Halifax lett volna a külügyminiszterem Anthony helyett."[36]

A politikai közvélemény az anschluss tárgyában mélyen megosztott volt, bár a többség megkönnyebbült, amiért az osztrák probléma legalább elintéződött. Vegyes érzelmek motoszkáltak még azokban is, akik jól ismerték az országot, és nem bánták volna, ha függetlensége határozottabb támogatásban részesül. „Igazi fekete betűs nap ez - jegyezte fel Victor Cazalet, az egyik Ausztria-barát konzervatív képviselő. - A hírek főbe kólintották. Forr bennem a düh és a tehetetlenség. Mindenki fel van háborodva. De hát az ember nem harcolhat, ha az osztrákok sem akarnak."[37] A kenetteljes Chips Channon „hihetetlen napot"

emlegetett, amelyen „két dolog történt. Hitler elfoglalta Bécset, és én beleszerettem a miniszterelnökbe. Nácivá lesz az én imádni való Ausztriám?"[38] Az előző hónapban Leó Amery veterán konzervatív képviselő levelet írt Eden-nek, amelyben felajánlotta, hogy londoni látogatást és megnyilatkozási alkalmat szervez Schuschniggnak, hátha ez megerősítheti helyzetét. Edén azonban elvetette az ötletet, azzal az indokkal, hogy a látogatás „óhatatlanul vad találgatásoknak és gyanakvásnak nyitna utat. (...) Kínossá válna, tehát nem érdemel támogatást."[39] Amery megvallotta, hogy az anschluss híre „szörnyű csapásként ért", és „a béke legvalósabb reménye az lesz, ha Németország tudtára adjuk: nyúljon csak hozzá Csehszlovákiához, mi is ott leszünk".[40]

Az ilyen álláspont azonban a kisebbségi nézetek közé tartozott. Március 14-én a The Times arról tájékoztatta olvasóit, hogy „tudósítónk számára kétségtelen volt az ujjongás, amely Hitlert és hadseregét mindenütt fogadta". A Munkáspárt, felidézve, milyen brutálisan járt el Schuschnigg néhány évvel korábban az osztrák szocialisták ellen, nem szívesen állt ki most mellette, noha március 13-án a Trafalgar Square-en tízezer tiltakozó gyűlt össze, és Victor Gollancz, a baloldali könyvkiadó vezetésével a közeli német nagykövetség elé vonult, azt kiáltozva: „El a kezekkel Ausztriától!"[41] A Lordok Házában még a canterburyi érsek is „higgadtsá-

got és kiegyensúlyozott ítéletet" sürgetett. „Németország és Ausztria előbb vagy utóbb bekövetkező egyesülése - magyarázta a többi főrendnek - elkerülhetetlen volt, és végül talán bizonyos fokú stabilitást teremt Európában."[42] A külügyminisztériumban is általános volt a megköny-nyebbülés. „Az osztrák ügytől, hál' istennek, megszabadultunk" - írta Hendersonnak Cadogan, Nancy Astor kenti tengerparti házából.

Önkéntelenül is az jár a fejemben, hogy Ausztria közhangulatát illetően nagyon rosszul vagyunk informálva. Nem kétlem, hogy a pincékben rejtőző lakosság egy része meg néhányan, akik horogkeresztes zászlókat lobogtatnak, esetleg később megbánják, de nagy hibát követtünk volna el, ha a lakosság egy igen jelentős hányadának kívánsága ellenére megpróbáltuk volna az anschlusst megakadályozni. Elvégre semmi közünk nem volt hozzá.[43]

Még ha tekintetbe vesszük is, hogy Cadogannek ebben az időben viszonylag korlátozott ismeretei lehettek a bécsi eseményekről, megjegyzései meglepően érzéketlennek tűnnek. A visszatekintés előnyével élve azt is mondhatjuk, hogy

feltűnő rövidlátásról tesznek bizonyságot. Halifax már március 12-én figyelmeztette Palairet bécsi nagykövetet, hogy „ideát jelentékeny aggodalom mutatkozik az ausztriai zsidók és szocialisták helyzetével kapcsolatban", és arra kérte, „ragadjon meg minden kínálkozó alkalmat, hogy hangsúlyozza, (...) miszerint az ausztriai zsidókkal és szocialistákkal való rossz bánásmód csak elmélyítené az országunkban keletkezett kínos benyomást".[44] Valójában már késő volt. Ausztriából már akkor megkezdődött a menekülés, amikor Schuschnigg bejelentette lemondását. Egyes magasabb rangú tisztség-viselők, akik felismerték, milyen irányba fejlődnek a politikai események, úgy döntöttek, nem várják be azt, ami elkerülhetetlen, hanem már át is lépték a cseh határt, és csatlakoztak ama kevesekhez, akik eljutottak Pozsonyba, és onnan emigrációba vonulhattak. Március 11-én, este 8 órától a Bécsből a határ felé vezető utakon annyi különböző fajtájú jármű torlódott össze, amennyi csak elképzelhető. Egyes útvonalak csakhamar járhatatlanná váltak, mivel a menekülők elhagyták kocsijukat, és gyalog igyekeztek tovább, abban a reményben, hogy az erdőkben és a hegyi átkelőpontokon észrevétlenek maradnak. A repülőtéren

és a vasútállomásokon hosszú sorok álltak. Aspernben Louis de Rothschild báró egy Rómába tartó gépre próbált felszállni, de útlevelét a német tiszt összetépte, és az arcába vágta, azzal a megjegyzéssel: „Maguknak, zsidóknak soha többé nem lesz útlevelük!"[45]

Az Ostbahnhofról éjjel negyed 12-kor kellett indulnia Prágába az aznapi utolsó vonatnak, az éjszakai expressznek. A peronon tolongó hatalmas tömeg már órákkal korábban többszörösen megtöltötte volna a vonatot. Azok, akiknek sikerült felnyomakodniuk, szerencsésnek hitték magukat, de éppen amikor a szerelvény kigördült volna a pályaudvarról, náci rohamosztagosok rohanták meg. Kutyakorbáccsal felfegyverkezve robogtak végig a vagonokon, hogy azokat, akiket merőben önkényesen „nemkívánatosaknak" ítéltek, elkerülhetetlenül börtönbe és valószínűleg a halálba hurcolják. Még azoktól is elkobozták a holmijukat, akiket a vonaton hagytak. Indulás után húsz perccel a vonatot ismét megállították, és visszaparancsolták Bécsbe, ahol megismétlődött a razzia, a fosztogatás, az emberek kényszerű eltávolítása. Amikor a vonaton maradt utasok már a biztonságos Csehszlovákiában hitték magukat, Breclav határváros hatóságai megtagadták tőlük a belépési engedélyt, és a következő vonattal visszaküldték őket. A legtöbben, akiket ezen az éjszakán letartóztattak, „gyakorlatilag egyenesen Dachauba kerültek".[46]

Az ütlegelést, a kínzást, a fosztogatást találomra végezték az osztrák náci alvilág elemei. Teljes anarchia dúlt, és küszöbön állt az annyiszor lefestett pogrom, annak minden kellékével. Zsidó üzleteket raboltak ki, az utcán elkapott zsidókat megfosztották minden tulajdonuktól, és mielőtt összeverték volna őket, át kellett adniuk autójukat, ékszereiket, pénzüket. Himmler és Heydrich azonban hamarosan urai lettek a helyzetnek. A Metropol Szállodában berendezték a Gestapo főhadiszállását, s az erőszak szervezettebb lett. A határokat valóban lezárták, és megkezdődött a terror uralma. Az egyik amerikai újságíró néhány hónapon át „a szadizmus olyan orgiájának" lett szemtanúja, amelynél borzalmasabbat, úgymond, Németországban sem tapasztalt.[47] A zsidó férfiakat és nőket, korosztálytól függetlenül, elhurcolták otthonukból és munkahelyükről, vagy az utcán szedték össze őket. Gumibotot lóbáló rohamosztagosok terelték össze az elfogottakat, és vigyorgó tömegek vették körül őket, majd valamennyiüket beosztották az úgynevezett „takarítóbrigádokba", amelyeknek a schuschniggi propagandajelszavakat

kellett négykézláb levakarniuk a kövezetről egy olyan savas oldattal, amely felmarta a kezüket. „Végre a zsidók is dolgoznak, dolgozzanak a zsidók! - kántálta a bámész tömeg, miközben a náci felügyelők rugdosták és vízzel öntötték le a zsidókat. - Köszönjük Führerünknek, hogy a zsidóknak munkát talált!"

Harold Nicolson munkáspárti képviselő leírta feleségének, hogyan szedtek össze vasárnaponként a nácik csak úgy találomra mindenkit, aki délutáni sétát tett a Práterben. Miután kiemelték a zsidókat, a férfiaknak, megint csak koruktól függetlenül, megparancsolták, hogy meztelenre vetkőzve „négykézláb másszanak a füvön". Ezalatt „az idős zsidó hölgyeket arra kényszerítették, hogy létrán felmásszanak a fákra, és ott gubbasszanak; majd rájuk parancsoltak, hogy csicseregjenek, mint a madarak. (...) Az öngyilkosságok száma elképesztő. A nyomorúság sötét felhője csüng a város fölött."[48] A Práterben elterjedt mulatságok egy másik formája a legöregebb zsidókat érintette. Ezeket egy sor úgynevezett „fizikai gyakorlatra" fogták, amelyekre reménytelenül alkalmatlanok voltak, és mindeközben a rohamosztagosok órákon át rugdosták és gyötörték őket; a tömeg kedvenc száma a kötelező díszlépés volt. Az értelmiséggel sem tettek kivételt. Az orvosoknak és egyetemi tanároknak az SS- és SA-laktanyák vécéit kellett kitakarítaniuk, amihez csak a puszta kezüket és a közeli zsinagógából származó szent imaszíjakat, a tefilli-neket használhatták.

Miközben az utcákon ez a szervezetlennek látszó brutalitás tombolt, Himmler csendben létrehozta a Zsidó Emigrációs Irodát, az egyetlen szervet, amely engedélyezhette, hogy egyes zsidók elhagyják az országot. Vezetője Adolf Eichmann, „az SD Zsidó Ügyosztályának emelkedő csillaga" volt.[49] Mivel közvetlenül hozzáférhetett az osztrák rendőrség irataihoz, gyorsan azonosította a „nemkívánatosnak" látszó elemeket, és csakhamar ő felelt az emberi szabadsággal való jövedelmező üzérkedésért: végül csaknem százezer zsidó hagyhatta el a várost, földi javaiért cserébe. A gazdagabb zsidóktól a nácik tekintélyes zsákmányt oroztak el. Louis de Rothschild bárónak, miután március 11-i menekülése kudarcot vallott, először végig kellett néznie, ahogy palotájából elrabolnak minden festményt, ezüstneműt és falikárpitot, mielőtt a szó szoros értelmében azzal váltotta volna meg szabadságát, hogy acélműveit átadta a náciknak. Himmlert azonban nem lehetett kielégíteni

a zsidók puszta kiűzésével. Néhány héttel azután, hogy Ausztriába érkezett, hozzálátott egy új koncentrációs tábor építtetéséhez: ez Maut-hausenben volt, Linz közelében, a Duna északi partján. A The Daily Telegraph bécsi tudósítója, akit magát is nem sokkal ezután kiutasítottak, leírta, hogy számos asszony kis csomagot kapott a következő üzenettel: „Fizetendő 150 márka férje elhamvasztásáért; a hamvak Dachauból csatolva." Sokak számára csak egyetlen kiút létezett: már semmi meglepő nem volt abban, hogy „minden zsidó háztartás úgy fogadta el az öngyilkosságot, mint teljesen normális, természetes aktust".[50]

Az anschluss utórezgései során mindenki felfogta, hogy Csehszlovákia mind gazdaságilag, mind a honvédelem szempontjából reménytelenül sebezhető lett.

Immár megszakítás nélküli fasiszta tömb terpeszkedett el a Baltitengertől az Adriai-tengerig. Csehszlovákia nyugat-csehországi részén a nagyszabású természetes és mesterséges hegyi erődítmények veszítettek értékükből. A korábbi Ausztriával közös határ lapos és nagyrészt erődítetten volt, a többi határ pedig minden oldalról - különösen egy délnyugatról érkező német behatolás előtt - védtelenné vált. Mivel a csehszlovák áruforgalom háromnegyede Németországon keresztül bonyolódott, Hitler gazdasági tekintetben immár hatékonyan áshatta alá Csehszlovákia kapcsolatait a külvilággal. Chamberlain, nővérének szóló levelében, tömören foglalta össze a helyzetet.

Csak rá kell nézni a térképre, hogy meggyőződj róla: semmi, amit Franciaország vagy mi tehetünk, nem mentheti meg Csehszlovákiát attól, hogy a németek, ha úgy tartja kedvük, lerohanják. Az osztrák határ gyakorlatilag nyitott; a nagy jelentőségű Skoda hadianyaggyár a német repülőterekről könnyen bombázható, a vonatok mind német területen haladnak át, a Szovjetunió száz mérföld távolságra van.[51]

A Csehszlovák Köztársaságot a háború utáni 1919-es békeszerződések hozták létre. Általuk hét és fél millió cseh került hatalmi helyzetbe három és negyedmillió német, két és fél millió szlovák, félmillió magyar, további félmillió ruszin és 80 ezer lengyel fölött. Az Osztrák-Magyar Monarchia maradványaiból kihasított állam megteremtői a monarchia „faji kirakós játékát reprodukálták miniatűr formában".[52] Az azonos labilis alapokra épített Csehszlovákia megszületése pillanatától ugyanazoknak a hasadásra kész folyamatoknak volt kitéve, amelyek a Habsburgokat évszázadokon keresztül sújtották. A demokráciát valamilyen úton-módon megőrizték, noha csupán az uralkodó cseh többség volt igazán elégedett a fennálló renddel; a kisebbségi közösségekben széles körökben terjedt az elégedetlenség, valamint a természetes hajlam, hogy „anyaországaiktól" várjanak támogatást. A magyarok és a ruszinok az egyre harciasabb Magyarország felé tekintettek. A túlnyomó részben katolikus Szlovák Néppárt, amely 1935-ben győzött a választásokon, ugyancsak nagyobb autonómiát követelt; Varsó pedig sóváran méregette a csekély számú tescheni lengyel kisebbséget, és kiváltképpen az ottani jövedelmező szénmezőket.

A legnagyobb etnikai kisebbséget azonban a németek alkották. Noha soha nem tartoztak ténylegesen Németországhoz, a történelem folyamán Csehországban és Morvaországban mindig jelentős politikai befolyásuk volt; sőt a Habsburgok uralma idején a csehek gyakran érezték magukat a német diszkrimináció áldozatainak. Mostanra a helyzet megfordult. A szudétanémetek elsősorban a Szudétaföldként ismert iparvidéken éltek, amely az ország észak- és délnyugati határai mentén terült el, és létfontosságú volt mind a csehszlovák gazdaság, mind az ország védelme szempontjából; lakosai pedig mindig is viszonylagos jómódban éltek. Az 1931 és 1933 közötti gazdasági hanyatlás azonban éppen a Szudéta-vidéken volt különösen kemény; a munkanélküliség 25 százalék fölé ugrott. A németeket hagyományosan előbb bocsátották el, mint a cseheket, és a nacionalista érzelmek elmélyültek. A szudétanémetek a cseheket „félművelt alakoknak" tekintették, akiken „bizonyos

fokig segít a német befolyás, de politikailag elviselhetetlenek és megbízhatatlanok, szociális szempontból örökké elégedetlenek, és folyvást a saját nemzetük érdekében nyomulnak". Ugyanakkor a csehek a szudétanémetben látták „a behatolót, a gátlástalan hódítót, a germán világuralom apostolát, a gazdaság zsarnokát, aki csak azért él itt, hogy a cseh népet szociálisan, politikailag és minden más tekintetben maga alá gyűrje".[53]

A történészek általában elismerik, hogy Csehszlovákia centralizált struktúrája ellenére az ottani kisebbségeket több toleranciával kezelték, mint az Európában sok esetben szokásos volt. Eric Gedye, a The Daily Telegraph közép-európai tudósítója, aki tizenkét évet töltött Bécsben, majd az anschluss után Prágába költözött, úgy jellemezte a szudéta-német kisebbséget, mint „valószínűleg a legkiváltságosabbat egész Európában. (...) Soha nem szenvedett politikai üldöztetést, s mindig arcátlan tudatossággal élvezte a németországi hatvanhatmillió támogatását."[54] Teljes körű demokratikus és polgári jogokban volt részük, így szavazati jogban is, a kisebbségi pártok vezetői pedig gyakran töltöttek be miniszteri posztot a központi kormányban. Mindazonáltal a cseh többség, amelyet évszázadokon át az osztrákok nyomtak el, önmaga legádázabb ellenfelének bizonyult. Gyakran mutatkoztak tapintatlannak és intoleránsnak, és meg sem kísérelték a kisebbségi közösségeket sújtó helyi bürokratikus és gazdasági diszkrimináció megszüntetését. Az eredmény a kisebb-nagyobb sérelmek listájának folyamatos bővülése volt, amiért általában a kicsinyes helyi hivatalnokok feleltek. A szudétanémetek felrótták a hivatali állások aránytalan elosztását, cseh iskolák létesítését nem csehek lakta körzetekben, valamint a cseh nyelv kizárólagos használatát. Hitler hatalmának gyarapodásával párhuzamosan nőtt a német kisebbség nyugtalansága, a náci propagandagépezet pedig sikeresen duzzasztotta fel a kisebb sérelmeket is, egészen odáig menően, hogy a szudétanémetek „kegyetlenül elnyomott kisebbségként"[55] állíthatták be magukat.

1933-ban megalakult a Szudétanémet Párt Konrad Henlein, egy komoly, szelíd modorú, rövidlátó észak-csehországi tornatanár vezetésével. Az 1888-ban Liberec (Reichenberg) mellett született Henlein apja német könyvelő volt, anyja pedig cseh, amit mindig titkolni igyekezett. Az első világháborúban önkéntesként szolgált az osztrák hadseregben, majd 1918-ban megsebesült és olasz fogságba került. A háború után egy ideig banktisztviselőként dolgozott, amíg nem választotta hivatásul a tornatanítást; ennek révén hűséges politikai követőket sikerült toboroznia a testnevelőklubokból, „amelyeknek mindig erős német nacionalista színezetük volt".[56] Bár 1933-ban csak formálisan, a Német

Tornaszövetség sokéves szervezőjeként lépett be a náci pártba, mindig „tetőtől talpig tökéletes náci tisztségviselőnek" számított.[57]

1935-re a Szudétanémet Pártot titokban a berlini külügyminisztérium szubvencionálta havi 15 ezer márka erejéig, valamint az 1935 májusában rendezett parlamenti választásokon, Henleinnek pedig mintegy 330 ezer birodalmi márka támogatást utaltak ki, ami az adott korban csillagászati összegnek számított.[58] A Szudéta-vidék körzeteiben a Szudétanémet Párt szemkápráztató sikert aratott: egy és negyedmillió szavazattal és 44 képviselővel az első helyen végzett, maga mögé utasítva a mérsékeltebb szociáldemokratákat. Maga Henlein, utánozva Hitlernek a parlamenti demokrácia iránti megvetését, nem jelöltette magát képviselőnek; úgy vélte, ez pártvezéri méltóságán aluli volna. E népes és nyilvánvalóan ellenséges erőnek a cseh parlamentbe való hirtelen betódulása megszólaltathatta volna a vészcsengőt. Visszhangozva a parancsokat, amelyeket Hitler 1932 nyarán a maga reichstagbeli képviselőinek adott, Henlein is azért rendelte maga elé Egerbe (Cheb) a Szudétanémet Párt újonnan megválasztott képviselőit, hogy mielőtt a parlamentben letennék a hivatalos alkotmányos esküt, először személyesen neki fogadjanak hűséget. Az új képviselők közül sokan lovaglócsizmában jártak el a parlamentbe.

Noha Henlein szemlátomást megvetette a demokráciát, 1935 augusztusában, majd decemberében Londonban mégis meleg fogadtatásban részesült. Második látogatásakor szemérmetlenül azt nyilatkozta a The Daily Telegraphnak, hogy „soha semmikor nem voltam kapcsolatban a jelenlegi német kormánnyal", majd így folytatta: „Hitlert soha nem láttam, soha nem beszéltem, leveleztem vagy bármi módon tárgyaltam vele."[59] Amikor a londoni Chatham House-ban, a befolyásos Királyi Külügyi Intézet meghívására beszédet tartott, hasonló stílusban nyilvánult meg: „őszintén jó szándékú" embernek mondta magát, akinek egyetlen vágya, hogy a szu-détanémetek nevében közvetítsen „német anyaországuk és a cseh nép között", és „lojálisán működne együtt az állammal". Távol áll tőle, hogy „Hitler helyi képviselője" legyen, és „pártja sem álcázott náci párt".[60] Noha a politikailag jól tájékozott hallgatóság kritikai jellegű kérdéseket szegezett neki, az ülésen jelen lévő külügyminisztériumi tisztviselőre nagy hatást tett Henlein „mérséklete és mindennemű fanatizmustól való mentessége".[61] Látogatása során hatással volt még a megbékítés olyan ellenfeleire is, mint Churchill és Vansittart, Jan Masaryk, a londoni cseh követ pedig „szeretetre méltó és talán hasznos személynek" tartotta.[62]

Hitler „mély és régóta tartó ellenszenvet" táplált a csehek iránt;[63] ez részben osztrák neveltetéséből fakadt: akkoriban járványos volt az emberekben mélyen gyökerező gyűlölet minden iránt, ami cseh. Most ugyan az volt a célszerű, hogy a szudétanémetek állítólagos üldöztetését tüntesse fel akciói ürügyeként, és védelmezőjük szerepét magára ossza, de korábban soha nem árult el vonzalmat irántuk, és nyomorúságos helyzetük sem váltott ki belőle semmilyen érdeklődést. Csehszlovákia legfőbb bűne a valóságban az ország nyugtalanító földrajzi helyzete volt: mint jelképes tőr fúródott fenyegetően kelet felől az újonnan teremtett Nagy-Németország szívébe. Csehszlovákia torlaszolta el Hitler útját a meghódítandó Lengyelország és tovább, Ukrajna és a Szovjetunió áruban és nyersanyagokban gazdag területei felé - s ami még nagyobb bűn, Hitler fő ellenségének, a Szovjetuniónak a szövetségese volt. A Zöld terv 1937. júniusi előkészületei, valamint az év novemberében Hitler megjegyzései a Hossbach-konferencián kizártak minden kétséget. A Szu-détaföldnek adandó nagyobb autonómia vagy akár a területnek a birodalomhoz való csatolása sem volt már elég - immár csak Csehszlovákia teljes felszámolása felelt meg Hitler céljainak.

Hitler ausztriai diadala hatalmas politikai és lélektani jelentőséggel bírt. Ő maga tíz napon át személyesen kampányolt a megnagyobbodott birodalomban, és az április 10-én rendezett népszavazáson mind az anschluss, mind a Reichstag általa összeállított jelöltlistája elsöprő többséget kapott: 99,08 százalékot Nagy-Németországban és 99,75 százalékot Ausztriában. A német közönség eufóriájának csúcspontján hazai népszerűsége egyre magasabbra szökött. Legnagyobb diadala órájában az eksztázisba esett lakosság megfeledkezett a hadseregben történt botrányokról, és tudomást sem vett az Ausztria meghódításához alkalmazott módszerekről. A külországi terjeszkedés megint egyszer arra szolgált, hogy elfojtsa az otthon motoszkáló elégedetlenséget. Hitler a maga vakmerő vezetési stílusával egyre szorosabban kaparintotta markába a hadsereget, és még tovább fokozta saját csalhatatlansági tudatát. Most pedig türelmetlenül várta a folytatást. Napokon belül már buzgón tanulmányozta propagandaminiszterével a térképeket. „Elsőnek most Csehföld következik - jegyezte fel Goebbels -, mégpedig drasztikusan, az első adódó alkalommal. (...) A Führer csodálatos. (...) Igazi géniusz. Most órákon át ül a térkép fölött, és töpreng."[64]

Az anschluss hírei a szudétaföldi nacionalista törekvéseket új magasságokig lendítették. A libereci brit konzul azt jelentette, hogy „a szu-détanémetek körében nacionalista érzelmek lavináját hozta mozgásba, amiből hamarosan

valamennyi német egységfrontja alakul majd ki, és ezt nehéz lesz kordában tartani, hacsak a kormány nem hajlandó engedményekre".[65] A brit katonai attasé még messzebb ment. „A nácizmus úgy szállt a fejükbe, mint a bor" - figyelmeztetett.[66] „A nép többségét a Német Birodalomhoz való csatlakozáson kívül semmi sem fogja kielégíteni."[67] Március 28-án Henleint Berlinbe rendelték, ahol három órát töltött Hitler, Ribbentrop és Hess társaságában. Hitler kijelentette: „nem tűrheti tovább, hogy németeket elnyomjanak vagy lőjenek rájuk", „és szándékában áll, hogy a nem túl távoli jövőben rendezze a szudéta-német problémát". Henlein lesz az ő „helytartója" (Statthalter); és utasította, hogy „a Szudétanémet Párt álljon elő olyan követelésekkel, amelyeket a cseh kormány nem fogadhat el". Henlein, aki tökéletesen megértette a Führer parancsait, így foglalta össze a lényeget: „Mindig annyit kell kérnünk, hogy soha ne lehessünk elégedettek."[68]

1936. november 20-án Leamington Spa-i választóihoz intézett beszédében Anthony Edén akkori külügyminiszter megpróbált rávilágítani, hol találhatók Közép-Európában Nagy-Britannia nemzeti érdekei. „A nemzetektől nem várható el - hívta fel a figyelmet -, hogy automatikusan kötelezettségeket vállaljanak olyan területekért, amelyekhez nem fűzik őket létfontosságú érdekek." Nagy-Britannia esetében ezek az érdekek semmiképpen nem terjedtek túl a Rajna keleti partján.[69] 1937. március 3-án Halifax a Lordok Háza előtt tartott beszédében megismételte ezt a figyelmeztetést. „Nem tudjuk előre megállapítani - hangsúlyozta -, hogyan viszonyulnánk egy feltételezett közép- vagy kelet-európai bonyodalomhoz."[70] Chamberlain még szókimondóbban fogalmazta meg személyes véleményét. Csehszlovákia védelmének sebezhetőségét így magyarázta el nővérének:

Ezért nem nyújthatnánk segítséget Cseh-Szlovákiának - az ország csupán ürügy lenne, hogy háborúzzunk Németországgal. Erre pedig nem

is gondolhatunk, hacsak nincs rá reális esélyünk, hogy észszerű időn belül térdre kényszerülhetjük, márpedig ennek nem látom jelét. Ezért letettem minden olyan elképzelésről, hogy garanciát vállaljak Csehszlovákiával szemben, avagy Franciaországgal szemben, az említett országhoz fűződő kötelezettségei kapcsán.[71]-

Franciaország 1925 decemberében valóban kölcsönös segítségnyújtási

egyezményt írt alá, amelyben garantálta Csehszlovákia határait, de kötelezettségének csak azzal tehetett eleget, ha a Rajnán át támadást indít Németország ellen. Hasonló egyezményt kötött 1935-ben a Szovjetunió is, de azzal a feltétellel, hogy csak akkor köteles beavatkozni Csehszlovákia oldalán, ha ezt elsőnek Franciaország teszi meg. Március 17-én Makszim Litvinov orosz külügyi népbiztos bejelentette, hogy a szovjetek, esetleg a Népszövetség égisze alatt, hajlandók részt venni kétoldalú akciókban, hogy elrettentsék a németeket a további agressziótól. Chilston vikomt, a moszkvai brit nagykövet feljegyezte, hogy Litvinov biztosította a külföldi újságírókat: „A Szovjetunió beavatkozna Csehszlovákia védelmében, ha Franciaország is így tesz." Amikor faggatni kezdték, hogyan vihető ez végbe közös határ híján, Litvinov azt felelte: „Majd megtaláljuk a módját."[72] Chilston azonban a választ blöffnek tartotta, és nemigen bízott a szovjet katonai lehetőségekben. Sztálinnak a Vörös Hadseregben végzett tisztogatásai csak nemrég érték el csúcspontjukat. A brit katonai attasé becslése szerint a magasabb rangú tisztek 65 százalékát gyilkolták meg, aminek „óhatatlanul katasztrofális hatása lehetett a Vörös Hadsereg moráljára és hatékonyságára". Az attasé arra a következtetésre jutott, hogy az oroszok ugyan képesek lehetnek saját határaik megvédésére, de „arra, hogy a háborút a végső siker reményében az ellenség területére helyezzék át, nem futja erejükből".[73]

A Szovjetuniónak sem Csehszlovákiával, sem Németországgal nem volt közös határa, ezért logisztikai szempontból elég nehéz lett volna katonai erőt felvonultatni Csehszlovákia megsegítése céljából; ugyanakkor mind Lengyelország, mind Románia csaknem bizonyosan megtiltotta volna, hogy területükön orosz csapatok vonuljanak át - vagyis a katonai akció politikai nehézségekbe is ütközött volna. Chamberlain aggódott, hogy egy Nagy-Britanniát, Franciaországot és a Szovjetuniót magába foglaló szövetség (az úgynevezett Grand' Alliance, amelyet Churchill oly-

annyira pártolt) „súlyosbíthatná az olyan kizárólagos nemzeti csoportosulások létrejöttére irányuló tendenciát amely szükségképp (...) az európai béke kilátásai ellen hatna".[74] A miniszterelnök nyilvánvalóan úgy vélte, sem a Róma-Berlin-tengely, sem az antikomintern paktum nem érinti semmilyen mértékben ezt a gondolatmenetet. Tisztességesebb eljárás lett volna, ha a nyilvánosság előtt is elismeri, amit nővérének bizalmasan megvallott, vagyis hogy meggyőződése szerint az oroszok „lopva és ravaszul minden szálat megmozgatnak a színfalak mögött, hogy bennünket belerángassanak egy Németország elleni háborúba (titkosszolgálatunk nem azzal tölti minden idejét,

hogy kinézzen az ablakon)".[75] Valószínűleg Iván Majszkij londoni szovjet nagykövet járt a legközelebb az igazsághoz: Chamberlain, jelentette ki, gyakran utal a Szovjetunióra mint „ellenségeinkre”, és „megátalkodottan oroszellenes".[76]

Nem a miniszterelnök volt az egyetlen, aki úgy gondolta, hogy Csehszlovákia megvédéséhez totális európai háborúra lenne szükség. Hasonló nézetet vallott a külügyminisztériumban Cadogan is. „Ami Ausztriát illeti - jegyezte fel -, tehetetlenek vagyunk; ez már lezárt ügy. Ami Csehszlovákiát és a többit illeti, elképzelhető, hogy tehetetlenek leszünk." Elszántan ellenezte, hogy Nagy-Britannia garanciát vállaljon Csehszlovákiával szemben. „Hívjanak »gyávának« - jelentette ki -, de arra a következtetésre jutottam, hogy ez a legkisebb rossz. Lehet, hogy később se lesz jobb, de bármi megtörténhet (felismerem a Micawber-féle örökséget)."[77][1] A külügyminisztériumban sem mindenki értett egyet vele. Egy belső memorandum megállapította: Chamberlain abból az előfeltevésből indul ki, hogy „valamilyen általános és tartós megegyezés mindkét diktátorral (...) nemcsak kívánatos, de lehetséges is". Cadogan magántitkára, Gladwyn Jebb szerint „alig volt olyan külügyminiszté-riumi tisztviselő, aki ezt a képtelen elméletet bevette volna".[78]

A kormány külpolitikai bizottsága március 18-án ült össze, hogy megvitassa Halifax és Cadogan tervezetét, amely három világos opciót terjesztett elő. Az első Churchill úgynevezett Grand' Alliance-a volt; a második garancia nyújtása Csehszlovákiának, vagy közvetlenül, vagy pedig közvetve, azaz a franciáknak adandó garancia révén; a harmadik

pedig, amelynek vonzereje a másik két opció nyilvánvaló hátrányaiból eredt, Csehszlovákia közös, angol és francia részvétellel történő rábeszélése, hogy „alkudja ki Németországgal a lehető legjobb feltételeket". Ez utóbbi felvetés szöges ellentétben volt azzal a kéréssel, amelyet mindössze három nappal korábban terjesztett Sir Eric Phipps, a párizsi brit nagykövet elé a francia külügyminiszter és korábbi miniszterelnök, Joseph Paul-Boncour. Beszélgetésük folyamán az utóbbi „azt sürgette, hogy Őfelsége kormánya jelentse ki a nyilvánosság előtt, hogy ameny-nyiben Németország megtámadná Csehszlovákiát, és Franciaország az utóbbi segítségére sietne, úgy Nagy-Britannia Franciaország mellett állna".[79] Sir Thomas Inskip, a védelem összehangolásáért felelős miniszter azonban rámutatott a katonai helyzet realitásaira:

Bizonyosnak látszott, hogy Németországnak egy hétbe se telne lerohanni egész Csehszlovákiát. (...) nehéz volt elképzelni, hogyan gyakorolhatnánk időben olyan katonai nyomást Németországra, amely Csehszlovákiát megmenthetné.[00]

Noha egy vagy két miniszter a Franciaországnak adandó garancia mellett volt, Halifax rábeszélte a bizottságot a harmadik opcióra. Cadogan megkönnyebbülésének adott hangot, amiért a bizottság „egyhangúan úgy döntött, hogy Csehszlovákiáért egyetlen brit gránátos bőrét sem érdemes vásárra vinni. És milyen igazuk van!"[81]

Amikor március 22-én az egész kormány összeült, a vezérkari főnökök újabb, velejéig pesszimista jelentéssel álltak elő, amelynek címe így hangzott: „A Csehszlovákia elleni német agresszió katonai következményei". A jelentés azt szűrte le a helyzetből, hogy „Csehszlovákia vereségének megakadályozásához nem lenne elég semmilyen nyomás, amelyet ez az ország és lehetséges szövetségesei kifejthetnének". Chamberlain közölte kollégáival: „Nincs abban a helyzetben, hogy olyan politikát javasoljon, amely magában foglalja a háború kockázatát"; ehelyett inkább jegyzéket küldene a franciáknak, hogy egy Csehszlovákia miatti háború esetén Nagy-Britannia nem feltétlenül támogatná őket.[82] Egyedül Duff Coopernek volt különvéleménye: rámutatott, hogy „ha Franciaország Németország ellen harcolna, nekünk is harcolnunk kellene, akár tetszik ez nekünk, akár nem, úgyhogy ezt akár ki is mond-

hatnánk'[1].[83] Mindazonáltal a jelenlévők megegyeztek abban, hogy Franciaországot fel kell kérni: gyakorolja a lehető legnagyobb nyomást a cseh kormányra, hogy béküljön meg a szudétanémetekkel; „ez kellemetlen egy ügy - ismerte el Halifax -, de próbáljuk meg a lehető legkellemesebben elvégezni".[84] Néhány nappal később Malcolm MacDonald, a domíniumok minisztere így summázta a hatást, amelyet a katonai vezetők jelentése minisztertársaira tett:

Valóban nem vagyunk elég erősek a hadviseléshez. Azzal járna, hogy London utcáin tömegesen gyilkolnák a nőket és gyerekeket. Semmilyen kormány nem vállalhatja egy háború kockázatát, amíg légvédelmünk ilyen bohózatba illő állapotban van. Semmilyen kabinet nem vállalhatna kockázatot, ha tudja - mint ahogy tudja -, milyen szánalmasak a védelmi berendezéseink. Legföljebb annyit tehetünk, hogy bölcs visszavonulással és jó diplomáciával csökkentjük az ellenünk felsorakoztatott veszélyeket. A kormány pontosan tudja, hogy nagy

felelősség alól bújunk ki.

De ezt a felelősséget nem vállalhatja.[85]

Amikor Chamberlain március 24-én felszólalt az Alsóházban, ráérzett a Ház hangulatára. A kormány nem fogja megtagadni saját józan ítélőképességét azzal, hogy a csehek vagy a franciák iránti elkötelezettség okán háborút üzen; mint ahogy azt a szovjet ajánlatot sem fogadja el, hogy vállaljanak kölcsönös kötelezettséget az agresszió ellen. Chamberlain azonban egyszersmind óvatosságra is intett.

Ám miközben ezt a döntést világosan kimondom, valamit hozzátennék. Ahol háború és béke forog kockán, nem csak a jogi kötelezettségek játszanak szerepet, és ha kitörne a háború, nem valószínű, hogy azokra korlátozódnék, akik ilyen kötelezettségeket vállaltak. Lehetetlen volna megjósolni, hol ér majd véget, és mely kormányokra terjed ki. A tények könyörtelen nyomása könnyen bizonyulhat erősebbnek a hivatalos kijelentéseknél, és (...) szinte bizonyos, hogy az eredeti viszályban érintett feleken kívül más országok is belekeverednének a konfliktusba.[06]

Az anschluss egyik fejleményeként Blum és Paul-Boncour megpróbálták megnyugtatni Prágát, figyelmeztetni Berlint és mozgósítani Londont.

Ám április 10-én „népfrontos" kormányuk Phipps nagy örömére megbukott. Másnap Halifax kinyilvánította ingerültségét, amiért az addigi francia politika arra biztatta a cseheket, hogy továbbra is a maguk merőben irreális, az angol-francia erőre és presztízsre alapozott világában éljenek.

Ha a francia és a csehszlovák kormányt nem sikerül rábírni, hogy nézzenek szembe a mostani helyzet realitásaival, úgy tartani kell tőle, hogy a csehszlovák kormány nem fogja felismerni, hogy drasztikus engedményeket kell tennie a német kisebbségnek; ehelyett beérik majd felszínes intézkedésekkel, amelyek a múltban talán beváltak, most azonban az eset kezelésére már nem alkalmasak.[87]

Amikor pedig úgy látszott, hogy Édouard Daladier, az új miniszterelnök esetleg felkéri Paul-Boncourt, hogy vállalja továbbra is a külügyminiszteri tárcát, Phipps, Halifax jóváhagyásával, rendkívüli lépésre szánta el magát: „Közvetett csatornákon át tudatta Daladier-val, hogy rendkívül szerencsétlen

lenne, ha Paul-Boncour a helyén maradna."[88] Az utóbbi helyett Daladier a közismerten megbékítéspárti Georges Bonnet-t jelölte a külügyminiszteri posztra.

Április végén az új francia miniszterek Londonba utaztak kétnapos megbeszélésre. Látványosan próbálták meggyőzni Chamberlaint, hogy Hitler Csehszlovákia eltörlése mellett döntött, a csehek készek és képesek fegyvert fogni, és Franciaország melléjük áll majd. Daladier megható érvei azonban jórészt azt a célt szolgálták, hogy a jegyzőkönyv megörökítse őket, az ő hírneve pedig gyarapodjon. A német nagykövetség egyik ügynöke előtt világossá vált, hogy Daladier azt reméli: „Chamberlain és Halifax maguk javasolják majd, hogy nyomást kell gyakorolni Prágára", ő pedig „bele fog ebbe nyugodni anélkül, hogy a saját azonos célú kezdeményezése bárkinek feltűnne".[89] Chamberlain tökéletesen játszotta szerepét; azzal érvelt, hogy Csehszlovákia katonailag gyenge, a Szovjetuniónak semmi hasznát nem vennék, Csehszlovákia német megszállását megakadályozni pedig a lehetetlennel határos. Ha Németországot fenyegetni kezdenék, az olyan blöffsorozatot tenne szükségessé, amely Hitlerre semmiféle elrettentő hatást nem gyakorolna. Noha Chamberlain azt írta nővérének, hogy a tárgyalások

„szerencsésen végződtek ugyan, de meglehetősen nehezek voltak",[90] a franciák valójában nagyon is boldogan sorakoztak fel Chamberlain mögött, és készségesen követték iránymutatását.

Április 21-e, virágvasárnap estéjén Hitler a Birodalmi Kancelláriára rendelte Keitelt, hogy megbeszélje vele a Zöld tervet, és utasítsa, végeztessen előzetes kutatásokat Csehszlovákia inváziójához. Gyors megoldást akart, mivel attól tartott, hogy ha majd eljön az ideje „a Kelettel (...) és különösen a bolsevikokkal való nagy leszámolásnak", Csehszlovákia stratégiai jelentőségű földrajzi helyzete „rendkívüli veszélyt jelentene a Reichre nézve". Nem tűrhetik, figyelmeztette Keitelt, hogy Csehszlovákia „a Vörös Hadsereg és a szovjet légierő ugródeszkájává váljék, mert az ellenség pillanatokon belül a Reich szívében és Drezda kapujában teremne".[91] Másnap Rudolf Schmundt őrnagy, aki újonnan kinevezett adjutánsként a Wehrmachtot képviselte Hitler mellett, összefoglalást készített a megbeszélésről, három lehetséges forgatókönyvet rögzítve.

1. A derült égből váratlanul lecsapó, ok és igazolási lehetőség nélküli stratégiai támadás kizárva. Indok: a világ közvéleményének ellenséges reakciója, amely súlyos helyzethez vezethetne.

2. Az akció olyan diplomáciai megbeszélések időszakát követi, amelyek fokozatosan krízishez, majd háborúhoz vezetnek.

3. Villámgyors akció, amely valamilyen incidensen alapul (például egy németellenes tüntetés folyamán megölik a német küldöttet).

A Führernek, aki szemlátomást a diplomáciai testület bizonyos tagjait egyértelműen pótolhatónak tekintette, a harmadik opció nyerte meg tetszését. Hasonló „incidenst" persze már valamivel korábban is terveztek, azzal a céllal, hogy Ausztriában viszályt szítsanak; akkor Papén meggyilkolását készítették elő. Hitler ugyanakkor azt sulykolta Keitelbe, hogy a lényeg a gyorsaság.

Politikai szempontból a katonai akció első négy napja a döntő. Kiemelkedő katonai sikerek híján Európában egész biztosan krízisre kerülne sor.[92]

Noha az efféle megjegyzések óvatosságra utalnak, a valóságban Hitler bizonyosra vette, hogy sem Nagy-Britanniának, sem Franciaországnak nincs sem elegendő ereje, sem kellő elszántsága ahhoz, hogy háborút indítson. Lelke mélyén azonban motoszkált még annyi bizonytalanság, hogy további biztosítékokra törekedjen. Április 18-án Nagy-Britannia és Olaszország végre aláírta kettejük rég várt, de javarészt semmitmondó egyezményét (amelyet Churchill „Mussolini teljes diadalaként"[93] jellemzett), Hitler tehát május 2-án Rómába utazott azzal az egyértelmű céllal, hogy megszerezze egyetlen szövetségese áldását és támogatását. A látogatás a német küldöttség méretéről híresült el. Valamennyiüket ez alkalomra tervezett, testre szabott díszegyenruhába öltöztették, amelyet Ribbentrop asszony hagyott jóvá. A külügyminisztériumi delegáltak inkább a délelőtti frakkviselet diplomáciai szabványához voltak szokva, protokollfőnökük, Bülow-Schwante gróf azonban bonyolult időbeosztást szerkesztett, amelyben gondosan részletezte, milyen alkalomhoz melyik egyenruha való. Három különvonatot állítottak be, hogy felférjen rá a diplomatákból, tábornokokból, pártfunkcionáriusokból és biztonsági őrökből álló, hatalmas, 500 főnyi kíséret, és a vonatok elindulása után „a fülkék csakhamar színészi öltözőkhöz hasonlítottak".[94]

Olasz szemszögből nézve a látogatás részben a pazar vendéglátás okán vált

emlékezetessé, részben Viktor Emánuel király Hitlerrel szembeni mord viselkedése miatt; őt mind a király, mind a királyné rendkívüli megvetéssel kezelte. Hitlert már az is végtelenül ingerelte, hogy nem Mussolini, hanem a királyi pár volt a hivatalos vendéglátója, és kíséretének élénk mulatságára szemlátomást feszélyezte, hogy a királyi udvar látványos pompája veszi körül. Az, hogy a királyi lakhelyen, a Quirinalén szállásolták el, csöppet sem felelt meg ízlésének, és hamarosan mindkét küldöttség berkein belül szájról szájra járt, hogy az első éjszakán egy nő szolgálataira tartott igényt. „Ez nagy felfordulást keltett - kuncogott Ciano majd megjött a magyarázat: e szerint a vezér csak akkor tud elaludni, ha saját szemével látja, hogy egy nő frissen megágyaz neki. Nőt találni elég nehéz volt, de végül szereztek egy szállodai szobalányt, és a probléma megoldódott." A király emellett elpanaszolta Cianónak, hogy Hitler „élénkítőket és kábítószereket fecskendez be magának", míg Mussolini azon ütközött meg, hogy a Führer jól láthatóan rúzsozza az arcát.[95]

Amikor az érkezésének tiszteletére rendezett csillogó banketten Hitlernek kellett asztalhoz vezetnie a királynét, mindenki szeme láttára kínosan feszélyezte, hogy a szoborszerű dáma jócskán fölé tornyosul. Még inkább elborzadt, amikor a folyosó szélén sorban álló olasz hölgyek mély bókot csaptak, letérdeltek, vagy éppen megcsókolták a királyné ruhájának szegélyét; a furcsa pár az est hátralévő részében egyetlen szót sem váltott egymással. Weizsácker államtitkárnak ennél élvezetesebb estéje volt. Amikor Ribbentrop nagyképűen kipipálta a nevét, amiért hajlandó volt egy rangján aluli helyen ülni, Weizsácker emlékeztette az örökzöld igazságra, miszerint „minél lejjebb ültem az asztalnál, a szomszédnőim többnyire annál csinosabbak voltak".[96]

Az utolsó csepp Hitler poharában az volt, amikor a nápolyi operaházban bemutatott Aida díszelőadása után előzetes figyelmeztetés nélkül meghívták, hogy tekintse meg a díszőrséget a pompás egyenruhát viselő, kitüntetésekkel teliaggatott király mellett. Hitler ugyanekkor ha-jadonfőtt volt, és még az esthez illő frakk volt rajta. Kénytelen volt megalázó módon elmasírozni a sor előtt, köszöntésre kinyújtott karral, bal hüvelykujja (amelyet általában a derékszíjába akasztott) bágyadtan pihent a mellén, és a frakk szárnyai a szélben libegve úsztak utána. „A német Vezér és Kancellár - írta adjutánsa, Wiedemann, akit módfelett szórakoztatott a jelenet - úgy festett, mint csúcsforgalom idején egy éttermi főpincér, és bizonyára ő is érezte, milyen nevetséges."[97]
Hitler ezzel nagyon is tisztában volt, és a boldogtalan von Bülow-Schwante, akinek választékos ruházkodási szakértelme kudarcot vallott,

állásával lakolt a Führer megaláztatásáért.

Ez egyszer azonban Hitler hajlandó volt eltűrni az ilyen, részben valós, részben képzelt sérelmeket, ha ezáltal elnyeri tervezett cseh kalandjához Mussolini áldását. A baj csak az volt, hogy Ciano aprólékos gonddal szervezte meg társasági programját, éppen azzal a szándékkal, hogy minden komolyabb politikai megbeszélés elkerülhető legyen. Ribbentrop is reményekkel eltelve érkezett Rómába, kezében szorongatva a javasolt német-olasz szerződés fogalmazványát, amely majd hivatalos formában rögzíti a tengelyhatalmak már meglévő egyezségét, és így a két ország közösen nyithat diplomáciai össztüzet Nagy-Bri-tanniára és Franciaországra. Ribbentrop szokásához híven a maga otrombaságában a legrosszabb pillanatot választotta, hogy a doku-meritumot bemutassa Cianónak, aki egy-két nap múlva annyi javítással adta vissza, hogy az írásmű lényegében minden értelmét elvesztette. Ribbentropot Mussolini is megvetette; mint vejének megjegyezte, „azokhoz a németekhez tartozik, akik országuk számára kész katasztrófát jelentenek. Összevissza beszél erről meg arról a háborúról, anélkül hogy megnevezné az ellenséget, vagy meghatározná a háború célját."[98] Hitler azonban megvalósította legfőbb ambícióját: azt, hogy „Csehszlovákiával a zsebében térjen haza".[99] Május 7-én, a Palazzo Veneziában rendezett vacsorán kizárta, hogy a németek bármilyen igényt formálnának Dél-Tirolra; ezzel lecsillapította az olaszokban még motoszkáló aggodalmakat, és „végeredményben sikeresen olvasztotta fel az őt körülvevő jeget".[100] Berlinbe hazatérve Ribbentrop azt jelenthette a külföldi német képviseleteknek, hogy „ami a szudétanémet kérdést illeti, a beszélgetések folyamán tisztázódott, hogy az olaszok megértik a szudétanémetek sorsáért érzett aggodalmunkat".[101]

Weizsácker ugyanekkor tájékoztatta kollégáit, hogy „Franciaország és Nagy-Britannia valószínűleg nem készülnek rá, hogy fegyveres erővel lépjenek közbe Csehszlovákia érdekében".[102] És valóban: egyre világosabbá vált, hogy a brit kormány szinte töri magát, hogy levegye Hitler válláról a munka terhét. Miután eltökélte, hogy a háborút mindenáron elkerüli, logikus volt a következő lépés: könyörtelenül növelni a nyomást Csehszlovákiára, hogy teljesítse a szudétanémetek követeléseit. Ez a nyomás, ahogy Lord Birkenhead, Halifax parlamenti személyi titkára és későbbi életrajzírója felidézte, „úgy lett egyre erősebb és célratörőbb, ahogy cseh részről időnként habozást észleltek, mígnem szinte már úgy tűnt, mintha Csehszlovákia nem passzív áldozat volna, hanem maga a zsákmányszerző".[103] Május 2-án Halifax magához

rendelte Jan Masarykot, a cseh követet, az ország megalapítójának fiát, és nyersen figyelmeztette: ha a problémát meg akarják oldani, „a csehszlovák kormánynak rendkívüli lépésekre kell felkészülnie". Katonai téren, folytatta, „Csehszlovákia barátainak számára fizikailag lehetetlen, hogy megakadályozzák Németországot az ország lerohanásában", és még ha hadat üzennének és megvernék a németeket, akkor is „kétséges, vajon mai formájában állítanák-e helyre a csehszlovák államot".[104]

Ribbentrop utóda a londoni nagyköveti poszton, Herbert von Dirk-sen is Halifax egyik kijelentését idézte: „Nagy-Britannia is meg akarja

tenni a magáét", és olyan démarche-ra[2] készül Prágában, „amely rábírná Benest, hogy a legnagyobb előzékenységet tanúsítsa a szudétanémetek iránt".[105] Berlinben hasonló üzenet hangzott el. Május 7-én Henderson megjelent a külügyminisztériumban, hogy tudassa Ribbentroppal és Weizsáckerrel a saját helyzetértékelését. „Franciaország a cseheket, Németország a szudétanémeteket képviseli - jelentette ki. - Nagy-Britannia azonban ebben az ügyben Németországot támogatja."[106] Kirkpatrick eközben kifejtette: ha a német kormány „bizalmasan tájékoztatná a brit kormányt, hogy a szudétanémet probléma vonatkozásában miféle megoldásra törekszik", akkor a brit kormány „olyan nyomást gyakorolna Prágára, hogy a csehszlovák kormány rákényszerülne a német kívánságok teljesítésére".[107]

Április 24-én, a Szudétanémet Párt évi karlsbadi kongresszusán Hen-lein nyolc híressé vált követelményt támasztott a cseh kormánnyal szemben; a német külügyminisztérium már előzetesen jóváhagyta valamennyit. Közülük a legfontosabbak a következők voltak: a Szudéta-föld mint önálló jogi személy elismerése; az államon belül csehek és németek teljes egyenlősége, amely kiterjed a kormányzati állások arányos betöltésére; és ami a legdöntőbb: jog a náci nézetek képviseletére és terjesztésére. Ezek a lépések együttesen a valóságban a szudétanémetek teljes autonómiáját jelentették. Május 12-én, úton Londonba, Henlein titkos látogatást tett a Wilhelmstrassén, hogy meghallgassa Ribbentrop utasításait. „Herr Henlein Londonban tagadni fogja, hogy Berlin utasításai szerint jár el - jegyezte fel Weizsácker. - Karlsbadi beszédét annak publikálása előtt nem ismerték Berlinben." Londonban állandóan hangsúlyoznia kell majd „a cseh politikai struktúra jelenleg zajló fokozatos felbomlását, hogy elbátortalanítsa azokat a köröket, amelyek úgy vélik, hogy az említett politikai struktúra javát szolgáló közbelépésük még hasznos lehet".[108] Ugyanezen a napon a prágai német követ Berlin

részéről táviratilag nagyobb óvatosságot sürgetett: a cseh kormány előtt ugyanis titokban kell tartani, hogy „a követségi tisztségviselők jóformán hetenként továbbítanak titkos pénzösszegeket és dokumentumokat a Szudétanémet Párt tagjai részére".[109]

A taktika minden részletében bevált. Vansittart, aki „már néhány év óta meleg baráti viszonyt tartott fenn Herr Henleinnel", úgy gondolta, „kár lenne Herr Henlein kezdeményezését durván visszautasítani'[1]. Egy négyórás tanácskozás folyamán Henlein panaszkodott a cseh kormányra, „amely siralmas lassúsággal halad előre az ügyek intézésében", és hangoztatta, hogy „ő mindig a megbékélés apostola volt". Vansittart megállapította, hogy „sokkal észszerűbben és kezesebben viselkedett, mint azt remélni mertem".[110] Churchill beleegyezett, hogy fogadja Hen-leint westminsteri lakásán, és amikor később beszámolt Masaryknak a beszélgetésről, megkönnyebbülten tapasztalta, hogy a cseh érdekek képviselője „elégedett volt a fenti értelmű megegyezéssel".[111] Chamberlainnek azt is elmondta, hogy Henlein „következetesen hangsúlyozta, sőt becsületszavát is adta rá, hogy soha nem kapott Berlinből utasításokat, de még csak ajánlásokat sem".[112] Harold Nicolson teadélutánt rendezett Hitler Statthalter]a számára, hogy az találkozhasson a parlamenti képviselők ifjabb nemzedékének néhány tagjával. Henlein ez alkalomból aláhúzta, hogy „ő maga nem szeretne csatlakozni Németországhoz, noha számos követőjének épp ez a kívánsága".[113] Ez ugyanaz az ember volt, aki az elmúlt év novemberében még büszkén írta „vezérének és birodalmi kancellárjának", hogy „Csehszlovákiában a németek és a csehek közötti megegyezés gyakorlatilag lehetetlen, és a szudétanémet kérdés megoldása csak német alapon képzelhető el”.[114]

Hitler ezalatt az Obersalzbergen pihent, és türelmetlenségében tudni akarta, hol tartanak Berlinben a Zöld tervvel. Keitel és Jodl szántszándékkal húzta az időt a Csehszlovákia elleni haditervek elkészítésével, és „bölcsen titkolták az ügyet a hadsereg vezérkara előtt, (...) nehogy fölösleges riadalmat keltsenek".[115] Beck azonban valahogy megszimatolta az előkészületeket, és május 5-én megírta a maga memorandumát, amelyben azt elemezte, miért fölösleges, sőt káros mind politikai, mind katonai tekintetben egy Csehszlovákia miatti háború. Meg volt győződve róla, hogy Csehszlovákia megtámadása európai háborút robbantana ki, amelyben Nagy-Britannia, Franciaország és a Szovjetunió összefogna Németország ellen, az Egyesült Államok pedig a Nyugat fegyvertárává válna. Rámutatott, hogy egy ilyen háborút Németország

elsősorban a nyersanyagok hiánya miatt úgysem nyerhetne meg, és azt szűrte le, hogy Németország hadigazdasági helyzete

jelenleg rosszabb, mint volt 1917-18-ban, amikor a Kaiser hadseregei összeomlóban voltak.[116] Hogy ez idő tájt a hadsereg főparancsnoksága mennyire rettegett már Hitlertől, kiderül abból is, hogy Brauchitsch és Keitel összebeszélt: a memorandum sötétebb konklúzióit nem mutatják meg neki.

Május 16-án Schmundt sürgős és „szigorúan titkos" jelzésű táviratot küldött Berchtesgadenből a Fegyveres Erők Főparancsnokságára, azt tudakolva, hány hadosztály áll a cseh határon, „amely mozgósítás esetén tizenkét órán belül menetkész lenne". A postafordultával érkező válasz közölte, hogy tizenkét hadosztály máris készenlétben várakozik. Hitlert azonban ez nem elégítette ki. „Kérem, közöljék a hadosztályok számát", jelentkezett ismét Schmundt, és ekkor már részletesebb adatokat kapott: a szóban forgó hadosztályok a 7., 17., 10., 24., 4., 14., 3., 18., továbbá a 8. PZ (páncélos) és a Géb. (hegyi) számot, illetve nevet viselték.[117] Május 20-án Keitel a Berghofba továbbította a Zöld terv végérvényes irányelveinek vázlatát, megígérve, hogy csak akkor vitatják majd meg a katonai parancsnokokkal, „ha Ön, Führerem, már jóváhagyta".[118] Az új irányelvek első mondata máris rávilágított Hitler kívánságaira.

Nem áll szándékomban, hogy provokáció híján a legközelebbi jövőben katonai akcióval szétzúzzam Csehszlovákiát, hacsak az országon belüli politikai körülmények valamilyen elkerülhetetlen fejleménye nem igényel más megoldást, avagy az európai politikai események nem teremtenek olyan különösen kedvező alkalmat, amely talán soha nem fog visszatérni.[119]

Közvetlenül az anschluss folyományait követően Jodl feljegyezte naplójában, hogy „a Führer megemlíti: a csehkérdés megoldása egyáltalán nem sürgős, mert először Ausztriát kell megemésztenünk".[120] Furcsa módon Chamberlain is hasonló képi világhoz folyamodott: ő „Németországot óriáskígyónak" nevezte, „amely egy pompás étkezésen van túl, és mielőtt újabb falatok után nézne, először meg szeretné emészteni, amit lenyelt".[121] Most, amikor Hitleren ismét úrrá lett a nyugtalanság, az emésztési folyamat nagyjából véget ért, és gondolatai már a következő étkezés körül forogtak.

1

Utalás Dickens: David Copperfield című regényének egyik szereplőjére, aki az adósok börtönébe jut, mégis derűs optimizmussal bízik a jövőben. - A szerk.

2

Demars; a diplomáciai életben használt kifejezés - a diplomatának a fogadó ország kormányánál tett valamilyen hivatalos lépése (pl. figyelmeztetés, tiltakozás). -Aszerk.

MÁJUSI VÁLSÁG

Egész Csehszlovákia elragadása nem lenne összhangban Herr Hitler politikájával (...) Ha Németország békés módszerekkel is elnyerhetné; amit kíván, semmi oka nem volna rá, hogy elvesse ezt az eljárást egy olyan kedvéért, amely erőszakra épül.

Neville Chamberlain, 1938. március 18.

Rendíthetetlen elhatározásom, hogy Csehszlovákiát a közeljövőben katonai akcióval szétverem.

Adolf Hitler, 1938. május 30.

Én viselem a németek közelségének terhét, de valamennyiünk helyett.

Benes elnök Anthony Edennek, 1935. április 4.

1938 tavaszán Chamberlain magabiztosan hitt benne, hogy politikai helyzete támadhatatlan. Szilárd tekintéllyel irányította a kormányt, legfőbb szervezője és fegyelmezője, David Margesson százados pedig a kemény kéz taktikájával uralta a parlamenti frakciót is. Szerfölött hízelgő volt Lord Beaverbrook véleménye, amelyet R. B. Bennett korábbi kanadai miniszterelnök mondott vissza Chamberlainnek: „Fél évszázad óta nem volt nála jobb miniszterelnökünk (...) aki így uralná a parlamentet, csak az ország még nem kedvelte meg." Ha akarná, állította Beaverbrook, „élete végéig miniszterelnök lehetne".[1] Chamberlain a rá jellemző önelégültséggel jellemezte az Alsóházban március 24-én tartott beszédét mint „kirobbanó sikert. Sőt nem is emlékszem bármilyen brit miniszternek egy kritikus időpontban tartott beszédére, amely ilyen egyetemes elismerést aratott volna Európában." Nővérének egy kényelmes clivedeni hétvégéről, Nancy Astor házából írt, ugyanebben a vénában: „Ami az Alsóházat illeti, vitán felül áll, hogy népünk úgy bízik bennem, ahogy Stanley Baldwinban soha nem bízott."[2]

Lelkesedését az sem lohasztotta le, hogy április 6-án West Fulham-ben a Munkáspárt győzött az időközi választáson, és ez a vereség érzékenynek is bizonyulhatott; nagy felzúdulást keltett a Konzervatív Párt központjában, és az Alsóházban indítványt terjesztettek be a cenzúra bevezetésére. „Oly rég volt

már, hogy embereink igazi harcias beszédet hallottak, nem csoda, hogy mámorosak voltak az örömtől" - kérkedett nővérének,[3] Harvey pedig feljegyezte, hogy „az Alsóház konzervatívjai hisztérikusan sorakoztak fel a miniszterelnök mögött - hiszen ő volt az a férfi, aki szembenézett a diktátorokkal, és megmentette a békét".[4] Edén lemondása óta számos fiatalabb másként gondolkodó kezdett diszkréten találkozgatni, és szövögetett terveket a kormány összetételének lehetséges változásairól. „Az Alsóházban túlteng az intrika - jegyezte fel naplójába Chips Chapman. - Az úgynevezett »felkelők« heves izgalmi állapotban rohangálnak ide-oda. Vissza akarják hívni Anthony Edent, és árnyékkormányukba meghívták Lloyd George-ot, Winstont és Edent."[5] Harold Nicolsonnak például le kellett köszönnie a befolyásos Külügyi Bizottság alelnöki tisztjéről, mert nem tudott egyértelműen nyilatkozni, hogy „Eden-párti-e vagy Chamberlain-párti".[6]Ám híveinek nagy bánatára Edén a legcsekélyebb hajlandóságot sem mutatta, hogy eljátssza a prédáért lesben álló vad szerepét.

Csakhogy nem minden történt egészen úgy, ahogy a miniszterelnök elhatározta. Lord Swinton, a légügyi miniszter, az egyik legrégebbi politikai barátja volt, de 1938 májusában minden teketória nélkül elbocsátották egy parlamenti veszekedés következményeként, amely a légierő felfegyverzésének lassúsága miatt tört ki. Swinton véleményébe nyilván belejátszott a keserűség is sután bonyolított elbocsátása miatt, de még mindig sokak nevében szólalt fel, amikor Chamberlain szemére vetette, hogy túl „autokratikus, és nem tűri a kritikát", és „úgy viselkedik, mint egy elnöki rendszer egyszemélyes kormánya". Chamberlain „tűrhetetlenül erőszakos lett", és minden, az övével ellentétes nézetet „illojálisnak nyilvánít, és személyes ellenségességre vezet vissza".[7] S ami még ennél is rosszabb: gyanakvása már-már a paranoiáig fokozódott, és a kétes hírű Sir Joseph Bálitól rendel az M15 támogatásával információkat politikai ellenfelei kapcsolatairól és pénzügyi helyzetéről; még a telefonbeszélgetéseiket is lehallgattatja. Azokat, akik nem értettek egyet vele, nyíltan semmibe vette, mivel egyik legkevésbé vonzó tulajdonsága volt,

„hogy gátlástalanul éreztette megvetését";[8] sőt még határozottan büszke is volt erre a harcias vitamódszerre, és meg se kísérelte tompítani nyers, rámenős stílusát. Elődje, Lord Baldwin panaszkodott is: egész munkája, „hogy a politika nemzeti és ne pártpolitika legyen", semmivé vált.[9] Edén is aggodalmát fejezte ki, amiért a kormány „visszatér az osztályharc legkeservesebb formájához",[10] és még Halifax is érzékelte, „mennyi kárt okoz a miniszterelnök az ellenzék

megbélyegzésével".[11]

Míg Chamberlain a nyilvánosság előtt magabiztos, határozott és autokratikus volt, magánemberként nemegyszer kínos félénkséget mutatott, elzárkózott a barátkozási közeledések elől, és mindenki gőgösnek találta. „Társaságban inkább visszahúzódó", és a megszelídítési kísérletek nála csődöt mondtak. Noha igazán nem szokatlan, hogy egy miniszterelnök nem sok rokonszenwel méregeti az ellenzéki padsorokat, Chamberlain ezt a művészetet a szokottnál magasabb szintre emelte. Helyettes szervezési és fegyelmi felelőse később felidézte „a dermesztő gúnyt, amellyel az ellenzékhez tartozó bírálókat kezelte", és felfigyelt rá, hogy „bámulatos szakértelemmel sértette vérig az ellenzéki támadókat". Másfelől általános szokás, hogy a vezető igyekszik valamiféle kapcsolatot kiépíteni a hátsó sorokban ülő „mezei képviselőkkel", de Chamberlainnek még ez is súlyos megpróbáltatást jelentett. Jó példa erre, hogy egy ízben parlamenti személyi titkára, Lord Dunglass [aki később mint Sir Alec Douglas-Home maga is miniszterelnöklett} fogadásból elkísérte a dohányzóba, hátha párbeszédbe elegyedik néhány tory kollégájával. Kínos csend támadt, amelyet csak James Maxton, a szókimondó clydeside-i szocialista képviselő harsány közbeszólása tört meg: „Ó, Jimmy - incselkedett -, ennél azért többre van szükség. Mindenki láthatja, milyen szerencsétlenek így együtt."[12] Jóllehet Dunglass mindvégig, még annak halála után is lojális maradt Chamberlainhez, később elismerte, hogy főnöke „takarékoskodott a humorral, és barátai megválasztásában a finnyásságig igényes volt".[13]

Egy jeles történész, aki kritikailag elemezte Chamberlain két vénlány nővérének, Hildának és Idának küldött terjedelmes leveleit, azt írja, hogy a levelezés „kivételes bepillantást nyújt szellemébe és érzelmeibe", és olyan „személyiséget tükröz, aki határozott kisebbrendűségi komplexusoktól szenved, és valósággal éhezik a hízelgésre, amely aztán egyre növekvő hiúságra és önelégültségre vezetett". Leveleiből „majdnem

teljességgel hiányzik az önkritika vagy a kétség; olyan ember rajzolódik ki belőlük, akit rögeszmés küldetéstudat hajt, és olyan jóslatokba bocsátkozik, amelyek egytől egyig optimisták és egytől egyig tévesek". Viselkedését „képmutatónak" és „elviselhetetlenül nagyképűnek jellemzik".[14] Egy másik történész, Donald Cameron Watt még nyersebben fogalmaz: „Neville Chamberlaint kedvelni végtelenül nehéz" - jelenti ki. Úgy véli, a miniszterelnök legrosszabb tulajdonsága „a bizalmatlanság és a közvélemény iránti ellenszenv". Azt gondolta, a brit közvéleményt „érzelmekkel túl könnyű

befolyásolni, és ezért nem szabad beavatni a kendőzetlen tényékbe"; így aztán tudatosan annyit hallgatott el előlük az igazságból, amennyit csak lehetett.[15]

Hogy megkönnyítse ezt a megtévesztést, Chamberlain kialakította és felügyelte a sajtószolgálat legkifinomultabb módszerét, amelyet a Downing Street valaha látott: tudatosan édesgette magához a kegyben álló lobbista újságírók egy válogatott csapatát. „Céljának az égvilágon semmi köze nem volt a nyitott kormányzáshoz, az információhoz való hozzáféréshez és a demokratikus folyamat megerősítéséhez - írta egy korabeli újságíró. - Annál több volt viszont a sajtó kizsákmányolásához annak érdekében, hogy magáévá tegye és képviselje a kormányzati gondolkodást."[16] Amikor utasításokat adott, azok „oly egyértelműen ellent-mondtak minden más létező bizonyítéknak, hogy sok állami hivatalnok képtelen volt felfogni, miért hajlandók a lobbista újságírók írásba foglalni mondanivalóját mindennemű független értékelés vagy kommentárjai igazságtartalmának bírálata nélkül".[17] Chamberlainnek és sajtófőnökének, George Stewardnak a technikája a mézesmadzag és a nádpálca kombinációja volt.

A modern idők spin doktorainak érdekes előjátékaként Chamberlainnek sikerült meggyőznie bizonyos újságírókat, hogy „részei az Establishmentnek, partnerek a hatalom, a tekintély és a kiváltságos tudás megosztásában".[10] Az egészséges szembenálláson alapuló viszonyt, amelyet az újságírónak a politikussal szemben képviselnie kell, meghitt, kényelmes kapcsolat váltotta fel. Az újságírók munkáját megkönnyítette a napi kétszeri tájékoztató, és a legsikeresebb hízelkedőket Chamberlain befogadta a sziklaszilárd és lelkes támogatókból álló újságírók szűk csoportjába, akiket zárt körben készítettek fel a westminsteri Szent István Klubban. Ugyanakkor a kormány és a párt közti megkülönböztetést

eltorzította, hogy ezeken a tájékoztatókon rendszeresen jelen volt Sir Róbert Tipping, a Konzervatív Párt Központi Irodájának főigazgatója. Egy-két gondosan kiválasztott tudósító akadálytalanul léphetett be a miniszterelnökhöz, például W. W. Hadley, a The Sunday Times főszerkesztője, aki dicséreteit a legtúlzóbb formában osztogatta. Minden pénteken délután fél négykor megjelent a Downing Streeten, és „vasárnap reggelenként az újság vezércikkei és riportjai hűségesen tükrözték a miniszterelnök megbékítési terveit".[19]

Azok az újságírók azonban, akik nem igazodtak a pártvonalhoz, marginalizálódtak, sőt vegzatúrának is ki voltak téve. Chamberlain nem

fogadta el a kapásból feltett kérdéseket; egyes újságíróktól megkívánta, hogy négy órával korábban írásban nyújtsák be a magukéit. Egyikük szerint az volt a szándéka, hogy „úgy manipulálja a sajtót, hogy az támogassa a diktátorok megbékítésének politikáját". Eközben mindinkább „mellőzte a meggyőzést, ehelyett gyakorta fenyegetésekkel és kényszerrel élt, hogy a sajtót együttműködésre bírja". Ahogy a médiumok szerepe rögeszméjévé vált, „a régi, oldott és kedélyes légkört fagyos pökhendiség és intolerancia váltotta fel". Rossz néven vette a bíráló vagy éppen mélyebbre hatoló kérdéseket, amelyekre gőgös gúnymosollyal válaszolt. Kis szünet után megkérdezte a szóban forgó újságírót, melyik lapot képviseli, majd arra utalt, hogy a tulajdonos nem fog örülni alkalmazottja „hazafiatlan viselkedésének". Meg sem kísérelte, hogy leplezze dühét, és „dermesztő némasággal sújtotta a tudósítót", mielőtt felcsattant: „További kérdés?" Sajátos módszert dolgozott ki az olyan súlyos problémák elhallgattatására, mint „a zsidóüldözés, Hitler megszegett fogadkozásai vagy Mussolini céljai": ilyenkor meglepődést színlelt, amiért „egy ilyen tapasztalt újságíró fogékony a zsidó-kommunista propagandára".[20]

A közép-európai ügyekben való tájékozatlanság még a politikusok és az újságírók köreiben is elterjedt volt. Parlamenti képviselők gyakran utaltak beszédeikben Csehoszláviára és Csehoszlovéniára, anélkül hogy kollégáik helyreigazították volna őket, vagy akár csak diszkréten somolyogtak volna. Amikor Jan Masaryk londoni cseh követ egyszer elsétált a Downing Street 10. előtt, szomorkásán jegyezte meg, hogy az épületben töltött „hivatalos idejének nagy részében azt magyarázza a benn tartózkodó úriembernek, hogy Csehszlovákia ország, nem pedig fertőző betegség".[21] Chamberlain valóban nem volt különösebben érzékeny a

csehek gondjaira, mivel meggyőződéssel hitte, hogy fontosabb problémákkal kell foglalkoznia. 1937 novemberében, Halifax németországi látogatása után nővéréhez írt magánlevelében feltételezte, hogy Hitler „nagyjából ugyanazt akarja elérni a szudétanémetek számára, mint annak idején mi Dél-Afrikában, a transvaali uitlanderek számára",[22] vagyis azokra a külföldre szakadt brit munkásokra utalt, akiknek ügyét, mint az jól ismert, apja karolta fel mint gyarmatügyi miniszter az 1890-es évek végén, ami többek között a búr háború kitöréséhez vezetett.

Az anschluss után Chamberlain hamar visszanyerte belső egyensúlyát. Immár ismét az foglalkoztatta, hogyan javítsa meg az angol-német kapcsolatokat. A

válasz nézete szerint az volt, hogy közeledjen Hitlerhez, „és valami ilyet mondjon":

Nem érdemes a veszett fejsze nyelén búsulni. (...) Mindenki azt gondolja, hogy Ön majd Csehszlovákiában is megismétli az ausztriai államcsínyt.

A legjobb, amit tehet, az, hogy pontosan tudatja velünk, mit kíván az Ön szudétanémetei számára. Ha kívánságai észszerűek, sürgetni fogjuk a cseheket, hogy fogadják el őket...[23]

A kormány külpolitikai bizottságának ülésén Sir Thomas Inskip Csehszlovákiát „Közép-Európa labilis elemének" nevezte, és megállapította, hogy „nem látja okát, miért tegyünk lépéseket egy ilyen egység fenntartására". Amikor megkérdezte a miniszterelnököt, úgy gondolja-e, hogy Németország beérné a Szudétafölddel, avagy igazából az egész országot be akarja olvasztani, Chamberlain leleplezte, milyen riasztóan képtelen Hitler szándékainak megértésére.

Egész Csehszlovákia birtokbavétele nem férne össze Herr Hitler politikájával, amelynek lényege, hogy minden németet a birodalomban egyesítsen - más nemzetiségekre nem tart igényt. Ha Németország békés úton valósíthatná meg kívánságlistáját, semmi oka nem lenne rá, hogy elvesse ezt az eljárást, és erőszakon alapuló megoldást válasszon.[24]

Április 11-én Halifax Párizsba, Phippsnek írt levelében kiemeli: „Döntő fontosságú, hogy a csehszlovák kormány minden erőfeszítésével a német kisebbségi probléma rendezésére törekedjen", ezt pedig a „Herr

Henleinnel folytatott közvetlen tárgyalások útján” érheti el.[25] Ugyanarról a Herr Henleinről volt szó, aki mindössze hat nappal korábban tudatta a magyar külügyminiszterrel, hogy „bármit ajánljon a cseh kormány, ő újra meg újra még magasabb igényeket támasztana (...) az egyezséget mindenáron szabotálni akarja, mert ez az egyetlen módszer Csehszlovákia gyors felrobbantására”.[26] Az, hogy a brit kormány hitt Henleinben, aligha meglepő, hiszen az még Churchillt és Vansittar-tot is az orránál fogva vezette. Az utóbbi hírszerzési forrásai szerint a szudétanémet vezetőnek „sürgős szüksége van tekintélye megerősítésére, és mindenki csak jól járna, ha erről mi gondoskodnánk”.[27] Május 4-én Halifax közölte a kormánnyal, hogy „igen hasznos lenne, ha a németek előbb-utóbb elárulnák nekünk, mi az, ami őket

kielégítené". Chamberlainnek nagyon tetszett ez a megfogalmazás. Meg is erősítette: „Ha erre mód van, ő azt szeretné, ha a németeket szóra bírnánk: miféle rendezést fogadnának el."[28]

Május 12-én Chamberlain ebédre volt hivatalos Nancy Astor londoni palotájába, a St. James's Square-re. A válogatott amerikai és kanadai újságírók összejövetelét részben Joseph Driscoll, kiemelkedő kanadai újságíró, a New York Héráid Tribüné állandó munkatársa szervezte, abból a célból, hogy „tucatnyi minden hájjal megkent, dörzsölt fickó" találkozzék Chamberlainnel, és minden közlési szándék nélkül, kötetlen környezetben hallgassa meg nézeteit. Ez egyszer azonban a miniszter-elnököt cserbenhagyta a sajtó kezelésének művészete. „Beszéltem nekik az európai helyzetről - írta nővérének -, majd kérdésekre válaszoltam." Rávilágított, hogy véleménye szerint sem Franciaország, sem a Szovjetunió, Nagy-Britannia pedig végképp nem fog harcolni Csehszlovákiáért, egy olyan államért, amely jelen formájában nem tartható fenn. Ő személy szerint azt pártolná, ha a szudétanémet körzeteket átengednék a Reichnek. Eközben szokás szerint levetkezte mind szerénységét, mind biztos ösztönét. „Amennyire megítélhetem abból, amit Astorék utána hallottak, a kísérlet nagyon jól sikerült - írta nővérének. - Megállapították, hogy őszinte vagyok, józan, és még humorom is van."[29] Valójában Nancy Astor szívesen szerzett örömet Chamberlainnek, és pontosan azt mondta, amit az hallani akart.

Két nappal később a The New York Times ismeretlen szerző tollából részletes beszámolót közölt az ebédről. A konklúzió így szólt: „Mr. Chamberlain

(...) drasztikusabb intézkedést részesít előnyben - tudniillik a német körzetek leválasztását a Csehszlovák Köztársaság testéről, hogy aztán ezeket Németország bekebelezze."[30] Hasonló cikkek jelentek meg Joseph Driscoll tollából mind a New York Héráid Tribüné-bán, mind a Montreal Daily Starban. Driscoll feltárta, amit addig a közönség jelentős része, sőt a legtöbb képviselő sem tudott: hogy Edén lemondását a közte és Chamberlain közötti komoly nézeteltérések váltották ki, nemcsak Olaszország, hanem Roosevelt ajánlata ügyében is. Driscoll mintegy összeesküvés-szerűen hozzátette: „most abban a kiváltságban van része, hogy úgyszólván hivatalos minőségében fényt deríthet a Csehszlovákiával szembeni valóságos brit álláspontra", amely értékelés pontossága „nem vitatható".[31]

Talán Csehszlovákia a világ legveszélyesebb pontja. Mit gondolnak efelől a

brit illetékesek? Mi sem látszik világosabbnak, mint hogy a britek nem készülnek harcolni Csehszlovákiáért, és arra sem számítanak, hogy Franciaország vagy a Szovjetunió megteszi ezt. Ha ez így van, és a német követelések észszerűek, akkor a cseheknek engedniük kell.[32]

Noha a cikkek nem Nagy-Britanniában jelentek meg, hamar hírük kelt, és a parlamentben kérdéseket tettek fel. Mióta Halifax, a főrend lett a külügyminiszter, az Alsóházban maga Chamberlain válaszolta meg a kormány nevében a külügyi kérdéseket, és ami egy miniszterelnök esetében rendkívül szokatlan fejlemény volt: rákényszerült, hogy részt vegyen egy éjszakai vitán, amelyet Geoffrey Mander liberális képviselő beszámolójáról rendeztek. Chamberlain azzal kezdte válaszát, hogy hazudott a Háznak: kijelentette, hogy Roosevelt ajánlata kapcsán Edén és közte nem volt semmilyen nézeteltérés. Ezután azzal a tréfával próbálta félresöpörni az ügyet, hogy Mander, mint az köztudott, az Alsóház enfant terrible-]e, majd az egész vitát „izgága és rosszindulatú kíváncsiskodás-nak... öncélú kötekedésnek" minősítette.[33]

Másnap a liberálisok vezetője, Sir Archibald Sinclair visszatért a témára. Chamberlain, a parlamenti ködösítés mesteri teljesítményét produkálva, tiltakozásul előadta: ha nem volt hajlandó tagadni, hogy interjút adott, az még nem jelenti, hogy be is ismerte. Balszerencséjére ekkor utolérte az a sors, amelytől minden pártvezető retteg: egy hátsó padsorbeli kolléga segítőkésznek szánt, de épp ellenkező hatású közbelépése. Amikor Sinclair

kihívóan megkérdezte, hogy volt-e egyáltalán ilyen ebéd, Nancy Astor talpra ugrott, „és közölte, hogy az egészből egy árva szó sem igaz”.[34] Néhány nappal később, széles körű derültség közepette, arra kényszerült, hogy a Háznak tett személyes nyilatkozatban vonja vissza állítását.

Soha nem állt szándékomban tagadni, hogy a miniszterelnök a házamban ebédelt. A miniszterelnök azért volt jelen, mert néhány amerikai újságírónak, akik addig nem találkoztak vele, alkalmat akartunk adni a személyes jellegű, kötetlen ismerkedésre... (nevetés az ellenzék részéről)

Én azt a feltevést tagadtam és tagadom most is, miszerint a szóban forgó alkalommal interjú készült volna. Interjú olyan alkalmakkor jön létre, amikor az információ átadására speciálisan azért kerül sor, hogy annak alapján újságcikkek jelenjenek meg... (Ismételt nevetés az ellenzék részéről)[35]

Chamberlain tombolt mérgében. „Az ég óvjon meg a barátaimtól” - panaszkodott nővérének.[36]

Május 14-én egyesek a nagy nyilvánosság előtt mutatták be, mire képesek Hitler megbékítése érdekében. Az angol labdarúgó-válogatott, benne a legendás Stanley Matthewszal, Németország ellen játszott a berlini olimpiai stadionban. Maga Hitler ugyan nem jelent meg, ám a százezres tömegben ott volt Goebbels, Göring, Hess és Ribbentrop is. Amikor a két csapat a kezdőrúgás előtt felsorakozott, Eddie Hapgood, az angol kapitány irányításával csapata a német nemzeti himnusz elhangzása közben náci köszöntésre lendítette karját. A brit sajtó haladéktalanul és széles körben elítélte az esetet. Később kiderült, hogy a játékosok között hosszadalmas, lelkiismereti kérdéseket is érintő vita folyt, hogy nyugodjanak-e bele a kapott utasításba, amely egyenesen a külügyminisztériumból származott, és a Labdarúgó-szövetség titkára, Stanley Rous erőltette keresztül. Anglia Matthews és az Arsenal csatára, Cliff Bastin góljaival 6:3-ra megnyerte a mérkőzést, de Hitler addigra már besöpörte a maga propagandagyőzelmét. Henderson, aki a Führer páholyából, a náci méltóságok gyűrűjében nézte a meccset, szemernyi irónia nélkül jegyezte meg, hogy a mérkőzés szelleme „legalábbis a sport-események terén szívélyes jövőbeli kapcsolatok ígéretét hordozta".[37]

Május közepére a SIS jó néhány hírszerzői jelentése jutott el a külügyminisztériumba, amelyek szerint Csehszlovákia német megtámadása küszöbön áll. Tartalmazták von Reichenau tábornok lehallgatott kairói telefonhívását, továbbá minden valószínűség szerint részleteket Hitler és a Bendlerstrasse eszmecseréiből bizonyos határ menti hadosztályok harckészültsége kapcsán, valamint Keitel legújabb irányelvváltozatát a Zöld tervhez. A gyorsaság, amellyel Németország az anschlusst lebonyolította, már önmagában is szorongó érzést keltett Európában, és a május 21-22-i hétvégére kiírt cseh helyhatósági választások perspektívája, no meg a német sajtó egyre harciasabb hangvétele csak növelte a feszültséget. Május 19-én Henlein megszakította a Szudétanémet Párt és a cseh kormány közti tárgyalásokat.

1937 februárjában az Abwehr egy kiábrándult tisztje, bizonyos Paul Thümmel levélben ajánlotta fel szolgálatait Frantisek Moravec tábornoknak, a cseh katonai hírszerzés vezetőjének. Ajánlólevél gyanánt bemutatott egy sor német kézbe jutott titkos cseh tervet, és leleplezett egy magas rangú cseh tisztet, aki az Abwehrnek kémkedett. Az illetőt letartóztatták és felakasztották, Moravec pedig hivatalosan is beszervezte Thümmelt, aki az A-54 kódnevet kapta. 1938

tavaszára Thümmel rendszeresen látta el Moravecet rendkívül értékes jelentésekkel, és azt állította, hogy jóllehet árulását igen jelentős összeggel díjazták, nem ez volt egyedüli indítéka: szerb menyasszonya egy elnyomott kelet-poroszországi szláv kisebbséghez tartozott, és a tiszt ennek megfelelően gyűlölte a nácikat. Moravec nagyon is elégedett volt Thümmel anyagainak minőségével, de a magyarázata korántsem győzte meg. „Mivel a kémek is csak emberek - jegyezte fel -, abban az esetben, ha hazájukat kizárólag a pénz kedvéért árulják el, gyakran találnak ki valami jobban hangzó indítékot."[38] Hamarosan bebizonyosodott, hogy Thümmel egészen bizalmas hírszerzői anyagokhoz fér hozzá, különösen az Abwehr és a Sicherheitsdienst (SD) nevű náci biztonsági szolgálat felépítésének tárgyköréből. Dokumentumokat szállított továbbá a Wehrmacht harci parancsaiból, a mozgósítási tervekből és a német határvédelmi berendezésekről; mi több, Moravec alig egy hónappal az után értesült a Zöld terv részleteiről, hogy ezeket Blomberg 1937 júniusában megrendelte, és nem kétséges, hogy értesüléseit a SIS-szel is megosztotta.

1938. május 12-én éjjel az A-54-es ügynök egy szudétaföldi rendőrőrsön cseh hírszerzőtisztekkel találkozott - és riasztó képet tárt fel előttük.

A németek provokációs és szabotázskampányra készülnek, amelyet a május 22-i cseh helyhatósági választások előestéjén robbantanak ki.

Az elmúlt néhány nap folyamán fegyvert, robbanószert és lőszert csempésztek Csehszlovákiába. Az SS és az SA magas rangú tisztjeinek vezetésével rohamcsapatok állnak készenlétben a cseh terület elleni támadásra. A Henlein-féle Szudétanémet Párt tisztségviselőinek rendszeresen hallgatniuk kell a német rádió adásait, és mihelyt a jelszó elhangzik, riadókészültséget kell elrendelniük. Ez lesz a jeladás a szabotázsra: vasútvonalakat, főbb utakat és hidakat kell tönkretenniük, valamint fegyveres támadásokat intézniük határőrségek és cseh őrök ellen. Ez az akció május 22-én éri el tetőpontját. (...) Ezután szudétanémet szabadcsapatok árasztják el Csehszlovákiát SS-csapatok támogatásával.[39]

Május eleje óta ijesztő mértékben szaporodtak a Prágába érkező jelentések a cseh határ közelében zajló szokatlan német csapatösszevonásokról. A cseh katonai hírszerzés részleteket továbbított Thümmel állításaiból Harold „Gibby" Gibson őrnagynak, a veterán útlevélellenőrnek, a prágai SIS-kirendeltség főnökének, aki továbbküldte Londonba az információt. Május 19-én este

Henderson táviratilag jelentette a brit külügyminisztériumnak, hogy a drezdai brit konzul szerint német csapatok sorakoznak fel a cseh határ mentén Szászországban, Sziléziában és Észak-Ausztriában; berlini francia kollégája hasonló értesüléseket kapott. Másnap reggel a prágai brit katonai attasét, H. C. T. Stronge alezredest megbeszélésre hívták a cseh honvédelmi minisztériumba. Moravec a falitérképen pálcával mutatta be „bizonyos Wehrmacht-ala-kulatok mozdulatait", amelyeket, mint mondta, „a cseh nemzetbiztonság szempontjából fenyegetőnek tekintenek".[40]

Május 20-án, péntek délután Henderson a külügyminisztériumban felkereste Weizsácker államtitkárt, hogy szembesítse ezekkel a jelentésekkel. Weizsácker biztosította, hogy nincs tudomása semmiféle csapat-mozgásokról, és egy legyintéssel elintézte a híreszteléseket. Hogy azonban mégis megnyugtassa a nagykövetet, megígérte, hogy felhívja a

Bendlerstrassén Keitelt, erősítse meg a cáfolatot. Henderson ennyivel meg is elégedett, de mielőtt a követségre visszatért volna, tapintatosan emlékeztette Weizsáckert, hogy hasonló, hamisnak bizonyult megnyugtatásokat kapott a Fegyveres Erők Főparancsnokságától saját katonai attaséja is március 11-én, röviddel az anschluss előtt, és kérte, hogy Keitel a válaszában tartsa ezt szem előtt. Délután 6 óra 50 perckor Henderson felhívta Londont, és közölte: Weizsácker visszahívta, tudatva, hogy „a csapatösszevonásokkal kapcsolatos szóbeszédet" Keitel is „abszolút légből kapottnak" minősítette, és becsületszavát adta, hogy „Szászországban semmilyen csapatokat nem koncentráltak".[41] Cáfolatának egyes részleteiről Henderson a Reuterst is tájékoztatta, hogy a brit sajtó terjessze őket. Hasonló megnyugtató felvilágosítást adott a német külügyminisztérium a berlini cseh követnek és a prágai kormánynak.

Az anschluss emléke azonban friss volt még, és a német sajtó a maga harcias hangvételével mit sem tett az elburjánzó híresztelések elcsití-tásáért. Késő este Basil Newton prágai brit követ egy sor táviratot fogalmazott, hogy hajnalban küldjék el őket Londonba, ahová reggel fél 10-kor meg is érkeztek.

A csehszlovák vezérkartól kapott legutóbbi jelentések szerint a német 7. és 17. gyalogoshadosztályok a bajor-cseh határ felé vonulnak.

A csehszlovák vezérkar véleménye szerint a német csapatok közeledése a csehszlovák határ felé általánosnak mondható.[42]

Az üzenet jelentősége abban rejlik, hogy az említett két hadosztály egyszersmind az első helyen szerepelt a menetkésznek nyilvánított tizenkét hadosztály listáján, amelyet néhány nappal korábban küldtek meg Hitlernek. Emiatt legalább egy történész levonta a következtetést, miszerint a csehek aggodalmait „minden bizonnyal a német csapat-mozgásokról szóló részletes és legalább a felszínen hitelesen hangzó jelentések indokolják".[43] Newton egy további táviratában azt állította, hogy a csapatmozgások, valamint a Luftwaffe csehszlovák terület fölötti átrepülései részei „egy általános provokációs és megfélemlítési tervnek". A cseh vezérkar azonnali mozgósítást javasolt.[44]

Aggasztotta a cseh kormányt az a jellegzetesen durva hangnem is, amelyet berlini követének kellett elviselnie Ribbentroppal való aznap

délutáni találkozásán. Ezért sem lepett meg senkit, amikor Benes rendkívüli ülésre hívta össze a kormányt és a Legfelső Honvédelmi Tanácsot; a délután kezdődő megbeszélés a késő esti órákba nyúlt. Este 9-kor azonnali részleges mozgósítást rendeltek el: 180 ezer embert hívtak be, főleg tartalékosokat. Az éjszaka folyamán csapatszállító vonatok gördültek ki Prágából, és május 21-én hajnalban már cseh csapatok foglalták el a határ menti erődítményeket és a teljes Szudétaföldet. Henderson elhatározta, hogy katonai attaséját, Mason-MacFarlane ezredest a helyettes katonai attasé társaságában felderítő misszióra küldi Szászországba és Sziléziába, annak mintájára, amelyre az anschluss idején került sor. Ezt követően Henderson visszatért a Wilhelmstrasséra Ribbentrophoz, akit „rendkívül feldúlt és harcias kedélyállapotban" talált.[45] Egy brit újság sajnálatos módon név szerint idézte Keitelt mint a Hendersonnak szóló cáfolat forrását, és a külügyminiszter tajtékzott haragjában.

Ribbentropnak Keitel iránti régi keletű személyes ellenszenve közismert volt; nem rajongott a méla brit nagykövetért sem, akit a brit diplomácia ódivatú, gentleman stílusú iskolája jellegzetes termékének tartott, ezt az iskolát pedig londoni szolgálata idején szívből megutálta. Most felbőszítette, hogy a két ember a jelek szerint összejátszik. „Ön, nagykövet úr, megkerült engem - harsogta -, és a hátam mögött Keitel tábornoknál érdeklődött a csehszlovák határon állítólag végrehajtott német csapatmozgásokról. Gondom lesz rá, hogy a jövőben katonai ügyekben ne kapjon információt." Hendersonnak arcizma sem rezdült. „Ezt jelentenem kell kormányomnak - felelte higgadtan. - Az Ön megjegyzéseiből csak azt szűrhetem le, hogy Keitel nem az igazságnak megfelelően tájékoztatott."[46]Ribbentrop megpróbált más tárgyra térni: fájdalmasan elpanaszolta, hogy kora reggel Eger közelében megölték

a Szudétanémet Párt két futárát. Amikor egy ellenőrző pontnál igazoltatta őket egy cseh rendőr, a két ember állítólag nem volt hajlandó megállítani motorkerékpárját, mire agyonlőtték őket.[47] Ribbentrop szitkok egész áradatát zúdította az „őrült" csehekre, akiket - biztosította Hendersont - „mind ki fognak irtani, asszonyostul, gyerekestül, mindenestül". Amikor Henderson szárazon megjegyezte, hogy a két német halála ugyan fölöttébb sajnálatos, de semmiképpen sem annyira, mintha a háborúban százezrek hullanának el, Ribbentrop azt felelte, hogy „minden német kész meghalni a hazájáért".[48]

Londonban, a külügyminisztériumban egyre idegesebb lett a hangulat. Newton további sürgönyei kiemelték, hogy a cseh kormány meggyőződése szerint a német csapatösszevonások híre hiteles, és a támadást valószínűnek tartják. Cadogan visszahívta Halifaxet oxfordi víkendjéről, míg Chamberlain akkor értesült az eseményekről, amikor Sir Joseph Ball-lal horgászott a Test folyón. Első reakciója az volt, hogy „azok a k... németek megint elrontották a hétvégémet", de azért nem hagyta abba kedves időtöltését, noha „az üzenetről értesülve kényelmetlen érzés fogott el, amely aztán szorongássá mélyült, és megnehezítette, hogy kellően koncentráljak a horgászásra".[49] Hendersont utasították, hogy jelentkezzék újra Ribbentropnál, és részesítse még erőteljesebb figyelmeztetésben. Rá kellett mutatnia, hogy „a Csehszlovákia felé irányuló csapatmozgásokról szóló makacs beszámolók" nem csitulnak, és a britek „minden tőlük telhetőt elkövetnek a probléma békés megoldásának előmozdítása érdekében". Henderson arra is figyelmeztetett, hogy amennyiben a franciák vállalják kötelezettségeiket, és beavatkoznak Csehszlovákia oldalán, akkor „Őfelsége kormánya nem garantálhatja, hogy a körülmények nem kényszerítik hasonló lépésre".[50] Ribbentrop hangulata délelőtti találkozásuk óta megváltozott: most durcás hallgatásba burkolózott, és csak akkor tört ki rajta újra a hisztéria, amikor Henderson a mondókája végére ért.

- Ha Franciaország valóban olyan esztelen lenne, hogy megtámadjon minket - fenyegetőzött -, az a világtörténelem talán legnagyobb francia vereségéhez vezetne, ha pedig Nagy-Britannia csatlakozna hozzá, akkor ismét életre-halálra kellene megküzdenünk.[51]

Ekkorra valamennyi érintett idegei már pattanásig feszültek. A berlini brit tengerészeti attasé odahaza eltöltendő szabadságra készült családjával, és a követség egy másik munkatársa megkérdezte, nem vállalná-e, hogy az ő

gyerekeit is hazaviszi. A vonaton sajnos már nem volt hely, de a vasúttársaság felajánlotta, hogy kész a vonathoz csatolni egy további kocsit, feltéve, ha az megtelik. Rábeszélték a személyzet két további tagját, hogy küldjék haza ők is a családjukat, és amikor kitelt a létszám, megrendelték az új kocsit. A brit nagykövetség evakuálásának híre futótűzként terjedt tovább a diplomáciai testületben. François-Poncet személyesen állított be, hogy megtudja, mi történt, Weizsàcker pedig felhívta Hendersont, és könyörögve kérte, ne keltsen pánikot.

Amikor a hír eljutott Londonba, először még Cadogan is azt hitte, hogy helytálló a szóbeszéd, Halifax pedig „elszörnyedt a vaklárma miatt, és telefonált, hogy leállítsa".[52] Ezen az estén Henderson a londoni német nagykövet mostohaanyjával, von Dirksen asszonnyal vacsorázott, és az építőmunkások éppen ekkor láttak neki egy közeli, bontásra ítélt épület felrobbantásának. Henderson szarkasztikusán jegyezte meg Fran^ois-Poncet-nak, hogy „úgy látszik, elkezdődött a háború", Göring pedig, aki ugyancsak hallotta a robbanást, tréfásan kijelentette: első reakciója az volt, hogy „azok az átok csehek elkezdték!".[53] Prágában a német nagykövet kényes iratokat égetett.

Mason-MacFarlane és helyettese május 22-én, vasárnap reggel tért vissza felderítő körútjáról Berlinbe. Huszonnégy órán belül több mint 1600 kilométert jártak be, de semmilyen szokatlan vagy árulkodó katonai tevékenységnek nem látták nyomát. A délelőtt folyamán Henderson ismét megjelent a Wilhelmstrassén: Weizsáckerrel akart beszélni, mivel Ribbentrop Berchtesgadenbe utazott. A helyzet komolyságát jelezte, hogy Halifaxtől további figyelmeztetés érkezett Hitler részére.

Amennyiben erőszakos intézkedésekre kerül sor, sem én, sem ő nem jósolhatjuk meg az esetleges eredményeket, és én arra kérném, hogy ha valamilyen elsietett akcióból európai tűzvész keletkezik, ne számítson rá, hogy ez az ország elhatárolódhat tőle.[54]

Délután 5 órakor a brit kormány egyórás ülést tartott - mellesleg ritkaságszámba ment, hogy vasárnapra rendkívüli ülést hívjanak össze. „Az általános vélemény az volt - panaszolta Duff Cooper -, hogy a nagy, brutális Csehszlovákia hepciáskodik a szegény, békés kis Németországgal. Legalábbis így vélekedett a Lordkancellár (Lord Maugham), aki szerintem a lehető legkevésbé kívánatos módon egészíti ki a kormányt."[55]

Az igazság az, hogy vasárnap délutánra a válság már véget is ért. Németország végül mégsem szándékozott megtámadni Csehszlovákiát. A közvetlen veszély elmúlt. A vádaskodás azonban, hogy egyáltalán ki feleljen a válság előidézéséért, egy darabig még folytatódott, megosztva a feleket. A berlini és a prágai brit katonai attasék később egyértelműen a cseheket hibáztatták. „Mindig is hajlottam rá - írta Prágából Stronge -, hogy a csehekre gyanakodjam, mivel akkoriban egyedül ők húzhattak

hasznot az ijedelemből. Nagy-Britannia és Franciaország kínos helyzetbe került mivel minden szándékukkal ellentétben fel kellett fedniük kártyáikat és figyelmeztetniük kellett Hitlert."[56] Mason-MacFarlane ugyancsak azt szűrte le, hogy a cseh vezérkar „számos téves következtetésre jutott, és erős túlzásokba meg kitalációkba esett. Az is lehet, hogy részükről mindez tudatos volt."[57]

Londonban azonban a hangulatot a teljes önelégültség jellemezte. Vansittart a maga személyes hírszerzési csatornáinak köszönhetően továbbra is meg volt győződve róla, hogy Csehszlovákia ellen puccs volt készülőben, de sikerült meghiúsítani. Mason-MacFarlane ezzel ellentétes nyilatkozatát elhessegette, mondván, hogy „azok beszélnek így, akik a »megbékítéspárti« Henderson alatt szolgálnak".[58] Mason-MacFarlane valójában egyáltalán nem rokonszenvezett nagykövete nézeteivel. Henry Pownall vezérőrnagy, a katonai hírszerzés vezetője úgyszintén azt gondolta, hogy „Németország holmi pajzán trükkökben sántikáltak (sic!)". A SIS főnöke őt arról tájékoztatta, hogy „Németországban valaki hétfőn az egészet lefújta, részben nyilván az egységes és elszánt cs-szl. és francia megnyilatkozások hatására. Egy szó mint száz, lebuktak, és leszálltak a magas lóról."[59]

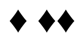
Chamberlain is drámai formában tálalta nővérének a hétvége eseményeit.

Minél többet hallok az elmúlt hétvégéről, annál inkább érzem, milyen „r-ul veszélyes" volt a helyzet. Könnyű a német sajtónak most lekicsinyelnie, de miért sértegette Ribbentrop Hendersont? Magamban nem vonhatom kétségbe, (1) hogy a német kormány minden előkészületet megtett a puccsra, (2) hogy végül, figyelmeztetéseink hatására úgy látták, túl nagy a kockázat, (3) hogy e nézet elterjedése miatt belátták, micsoda presztízsveszteség érte őket, és (4) hogy rajtunk vezetik le bosszúságukat, mert érzik, miénk az érdem, hogy megfékeztük őket.

A miniszterelnököt fájdalmas köszvényroham gyötörte, és depressziós volt. „A

cseh krízis több volt a soknál - panaszolta -, de lassan már újra a régi vagyok."[60]

Londonban, Párizsban, Prágában, sőt Moszkvában is megkönnyebbülten lélegeztek fel a világ vezetői. A válságot tárgyalásos úton megöl-dották, és Hitlert megleckéztették; olyan diplomáciai határozottsággal került szembe, hogy kénytelen volt meghátrálni. A nyugati sajtó ünnepet ült a Führer rovására. Pownall így összegezte a londoni közhangulatot: „A németek csuda mérgesek, annál is inkább, mert a francia újságok az ügyet Anglia győzelmeként tálalják, minden érdemet a brit (és francia] diplomáciának tulajdonítanak, és egy szót se szólnak Németország (állítólagos) önmérsékletéről."[61] A külügyminisztériumba érkező hírszerzői jelentések hasonló következtetésekre adtak alkalmat. „Forrásainkból többnyire az tűnik ki - jegyezte fel Harvey -, hogy Hitler valóban le akart csapni Csehszlovákiára, de figyelmeztetéseink hatására visszariadt."[62] Vansittart azt írta: „Németország kezelésére a legjobb módszer a szilárdság. Az elmúlt napok megmutatták, hogy ez az egyetlen kifizetődő módszer."[63] Ez egyszer Henderson elemzése is helytállónak bizonyult. „Hitler gyomra nem tudta bevenni a külföldi sajtó diadalordítását - jegyezte meg Halifaxnek -, különösen a brit sajtóét, amelyre a legérzékenyebb."[64]

Chamberlainnek egy bizonyos tekintetben igaza volt: Hitlernek valóban szándékában állt, hogy dühét ellenségein élje ki. Hogy valóban készen állt-e Csehszlovákia lerohanására, immár nem sokat számított. A sikeres cseh mozgósítást mélységes megaláztatásként élte meg, és sokkolta a széles körű támogatás, amelyben a csehek részesültek. Nagy-Britannia és Franciaország a nagy nyilvánosság előtt leleplezte blöff-jét; az egész világ szeme láttára szenvedett jelentős diplomáciai vereséget. „Németország önmérséklete miatt - jegyezte fel Jodl - a Führer olyan presztízsveszteséget szenvedett, amilyet ezután nem hajlandó elviselni."[65] Hitler haragját csak fokozta, hogy időnek előtte vádolták egy olyan bűn elkövetésének szándékával, amelyet valóban el akart követni, de még nem nyílt rá alkalma. Az úgynevezett „májusi válság" hétvégi eseményei megerősítették elhatározásában, és felgyorsították előkészületeit. Később így idézte fel a történteket: „Május 21-e után napnál világosabbá vált, hogy ezt a problémát így vagy úgy, de meg kell oldani. Minden további halogatás csak bonyolítja a kérdést, és

ezzel véresebbé teszi a megoldást."[66]

Hitler egy héten át gubbasztott egymagában a Berghofon, magasan Berchtesgaden fölött - némán rágódott, és szőtte bosszúterveit. Május 28-án azonban hirtelen megjelent Berlinben, és rögtön magához rendelte első számú katonai vezetőit, köztük Göringet, Becket, Keitelt és Raedert, valamint Ribbentropot és von Neurathot egy, a Birodalmi Kancellárián tartandó megbeszélésre. Előző napon utasította Raeder tengernagyot, hogy gyorsítsa fel a csatahajók és tengeralattjárók építési programját, azzal a határozott célzattal, hogy minden, a britekkel szembeni későbbi konfliktusban kedvezőbb alkuhelyzetben legyen. Abban azonban, hogy Nagy-Britannia háborúba menne Csehszlovákiáért, továbbra sem hitt. Amikor a Reich krémje összegyűlt a Télikert előtt, általános volt a feltételezés, miszerint a Führer további katonai intézkedéseket jelent majd be. Göring izgatottan vonta félre Wiedemannt: „Hát nem méri fel a Führer, mit művel? - kérdezte panaszosan. - Ez háborút jelent Franciaországgal!" És megígérte, hogy a megfelelő pillanatban fel fog szólalni.[67]

Hitler két órán át beszélt, higgadtan és céltudatosan. Beszéde sok szempontból emlékeztetett az előző novemberben elhangzottakra; a döntő különbség az volt, hogy most egészen közelinek állította be Csehszlovákia megtámadását. A cseh erődítmények befejezetlensége, valamint a brit újrafelfegyverzés lassú üteme sürgetővé tette a minél korábbi cselekvést. Elhatározta, hogy alaposan felgyorsítja az építkezési munkálatokat a nagy Nyugati Falon, a Siegfried-vonalként is ismert félelmetes nyugat-németországi erődrendszeren, amely lehetővé teszi majd „a Csehszlovákiába történő villámgyors behatolást".[68] Ha a háborút sikerül gyorsan megnyerni, Nagy-Britannia és Franciaország nem lesz képes beavatkozásra. Október 2-ára a katonai akció valamennyi előkészületét be kell fejezni.

- Rendíthetetlen akaratom - zárta szavait elképedt hallgatósága előtt -, hogy Csehszlovákiát letöröljem a térképről. Olyan módszereket kell használnunk, amelyeket önök, mint idősebb tisztek, talán nem fognak közvetlenül helyeselni.

Alighogy befejezte beszédét, Göring izgatottan, csillogó szemmel rontott előre.

- Mein Führer - kiáltotta, megragadva Hitler kezét, és megfeledkezve Wiedemann-nak tett korábbi ígéretéről -, hadd gratuláljak teljes

szívemből ehhez a páratlan elgondoláshoz!

Tiltakozás nem hangzott el, még további megbeszélésre sem került sor.[69]

Két nappal később, május 30-án Hitler aláírta a Zöld terv új direktíváját, amely csak két ponton tért el a korábbi változatoktól. Az első paragrafus most így hangzott:

Rendíthetetlen elhatározásom, hogy Csehszlovákiát a közeljövőben katonai akcióval szétverem. A politikai vezetés dolga, hogy a politikai és katonai szempontból megfelelő pillanatot kivárja vagy előidézze.

Amennyiben a Csehszlovákián belüli események valamely elkerülhetetlen fejleménye vagy egyéb európai politikai események nem várt módon kedvező és talán soha vissza nem térő alkalmat teremtenek, megtörténhet, hogy az akciót korábbra időzítem.

Eközben teljes súlyával megindult a propagandaháború, hogy „a cseheket fenyegetésekkel megfélemlítse, és széjmállassza ellenálló erejüket". Keitel egy megerősítő levélben elmagyarázta, mi értendő „közeljövőn". Az irányelv „végrehajtását - rendelkezett - legkésőbb 1938. október 1-jén kell megindítani".[70]

Ugyanekkor a Nyugati Fal építkezésének felgyorsítása céljából több mint félmillió embert fogtak éjjel-nappal munkára Fritz Todtnak, az autópályarendszer építészének irányításával. Az erődítményeket úgy tervezték, hogy a lehető legkevesebb emberrel is meggátolják a franciák bárminemű behatolását Németországba, miközben keleten villámháborús csapással elfoglalják Csehszlovákiát. Június 18-án a főtiszteket részletesebb útmutatással látták el. Hitler megerősítette, hogy október 1-jétől „minden kedvező politikai alkalmat teljes mértékben ki akar használni céljának megvalósítása érdekében". Ám ahogyan azt 1936-ban a Rajna-vidéken, néhány hónappal korábban pedig Ausztriában is tette, Csehszlovákia ellen csak akkor akart fellépni, ha „teljes bizonyossággal meggyőződik arról, hogy Franciaország nem indul meg, és ezért Nagy-Britannia beavatkozása sem várható".[71] A dátumot rögzítették, és noha Hitler és a hadsereg vezetése között mélyült az ellentét, ehhez az időponthoz Hitler az elkövetkező hónapokban megingás nélkül ragaszkodott.

A Hitler katonai terveivel szembeni ellenszegülést Ludwig Beck tábornok, a

hadsereg vezérkari főnöke irányította. „Az érzékeny, intelligens, tisztességes, de határozatlan férfiúról" - ahogy egy kortárs újságíró jellemezte[72] - a berlini brit nagykövetség is tudta, hogy „nem rokonszenvezik a jelenlegi rezsimmel".[73] Beck eleinte üdvözölte Hitler hatalomra kerülését, és bár később szélesebb, idealistább alapról szállt szembe a náci rendszerrel, 1938 tavaszán ez a nézeteltérés még csak szakmai természetű volt. Beck nem vitatta az erő alkalmazását Ausztriával szemben, és azzal is egyetértett, hogy Csehszlovákia elpusztítása szükséges előfeltétele a Lebensraum, az élettér kiterjesztésének. Közte és Hitler közt az alapvető nézetkülönbség abban állt, hogy Beck szerint Németország még nem volt elég erős ahhoz, hogy a világhatalmakkal szembeszálljon, és úgy vélte, minden konfliktus óhatatlanul egész Európára kiterjedne.[74] Miután május 28-án meghallgatta Hitler beszédét, Beck május 29-én és június 3-án két memorandumban válaszolt: mindkettőben élesen bírálta Hitler Nagy-Britanniával és Franciaországgal kapcsolatos feltételezéseit, valamint a Zöld terv hadműveleti életképességét. Pontról pontra megbírálta Hitler terveit, s arra a következtetésre jutott, hogy az új direktíva „katonailag fogyatékos", ezért azt javasolta Walther von Brauchitsch tábornoknak, a hadsereg főparancsnokának, hogy a főparancsnokság vesse el.

Mint tudjuk, Brauchitsch volt a Blomberg-féle botrány fő haszon-élvezője, minthogy Hitler őt nevezte ki Blomberg utódául az újonnan felállított Fegyveres Erők Főparancsnokságának élén. Előkelő porosz családból származott, gyerekkorában apródként szolgált Auguszta Viktória császárné mellett, és huszonnyolc éve élt házasságban egy gazdag örökösnővel. Érzékeny idegzetű, művelt férfi volt, „csendes, méltóságteljes, meglehetősen zárkózott, némileg talán befelé forduló",[75] aki azonban 1938 februárjában váratlanul elhagyta feleségét, és ezzel az egész berlini társaságot sokkolta. Bizonyosnak látszik, hogy ettől kezdve vált Hitler személyes lekötelezettjévé. A Führer ez egyszer félretette a válással szembeni előítéleteit, és jelentős összeget ajánlott fel Brau-chitschnak, hogy megkönnyítse válását és azonnali újabb házasságkötését egy nála jóval fiatalabb nővel, aki egyébként maga is szenvedélyes náci volt. Mindazonáltal ennek a vesztegetésnek a jelentőségét nem szabad túlbecsülni; Hitler egyik életrajzírója rámutat, hogy „Brauchitsch Hitlerrel szembeni szolgai engedelmessége természetes módon alakult ki, nem kellett megvásárolni".[76] Más történészek megjegyezték, hogy „egy gerinctelen ember barátai gerincét sem veheti kölcsön"/[7] és többen megfigyelték, hogy Hitler jelenlétében a puhány Brauchitsch „nem

bírt megszólalni, gyakorlatilag megbénult". Egy ízben maga is elismerte: „Amikor szembe kell néznem ezzel az emberrel, úgy érzem, mintha valaki fojtogatna, és torkomon akad a szó."[78]

Június 13-án Hitler negyven rangidős hadseregparancsnokot hívott össze a pomerániai Barthba. Miután a Göring elnökletével összeülő katonai bíróság minden vád alól felmentette Fritschet, a tisztikarban erősödött a zúgolódás. Fritschet széles körben tisztelték, és Hitler fülébe is eljutott, hogy a vele szembeni méltatlan bánásmód miatt sokan kollektív lemondást fontolgatnak. így hát a Führer most arra játszott, hogy az általa indítványozott cseh kaland majd eltereli tisztjei figyelmét a Fritsch-ügyről, és változatosságról gondoskodik a számukra. Hitler megérkezése előtt a délelőtti ülésen Brauchitsch készítette elő a talajt: tájékoztatta az összegyűlt tiszteket, akiknek zöme mit sem tudott a Zöld tervről, hogy Hitler Csehszlovákia erőszakos elfoglalására készül. Nagy volt a meglepetés, de a feszült hangulatú összejövetelen Brauchitsch végül sikeresen apellált a jelenlévők lojalitására. Amikor Hitler ebédidőben megérkezett, kiegészítette Brauchitsch bevezetőjét a Fritsch-ügy saját, gondosan elpróbált elemzésével, amely, figyelemre érdemes módon, maradéktalanul kielégítette bírálóit. Végül, akárcsak Brauchitsch, ő is a lojalitásra hivatkozott, és egy történész szavaival bemutatta, „milyen kivételesen mély betekintése van a lelkiismeret és önérdek között hányódó embereknek abba a hajlandóságába, hogy amennyiben ezt megkönnyítik számukra, az utóbbi mellett döntsenek".[79]

Brauchitsch tehát immár maradéktalanul azonosult Hitler politikájával, a rangidős tisztek többsége pedig jámborul beállt a sorba - így hát Becknek hamar fel kellett adnia a reményt, hogy egy egységfront élén léphet fel. Június közepén pozíciója tovább gyengült: ekkor a hadsereg hadijátékokat rendezett, hogy bebizonyosodjék, Csehszlovákiát, Beck komor jóslatait megcáfolva, tizenegy nap alatt igenis könnyen le lehet rohanni. Július 16-án a tábornok egy harmadik és végső memorandumot juttatott el Brauchitschnak, amelyben immár lépéseket javasolt az ipar terén, valamint a katonai vezetés tömeges lemondását sürgette, „Németország általános katasztrófáját elkerülendő".[80]

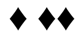
A katonai kötelesség annál a pontnál ér véget, ahol a katonák tudása, lelkiismerete és felelősségérzete megtiltja egy adott parancs végrehajtását.

Ha ebben a helyzetben nem hallgatják meg tanácsukat és figyelmeztetéseiket, akkor joguk, valamint a néppel és a történelemmel szemben kötelességük,

hogy lemondjanak posztjukról. Ekként a legrosszabbtól, a pusztulástól mentik szülőhazájukat. (...) A rendkívüli idők rendkívüli tetteket követelnek.[81]

Beck személyesen Brauchitschnak adta át írásművét, és hozzáfűzte: ha a Wehrmacht rangidős parancsnokai nem bírhatták rá Hitlert háborús tervei feladására, akkor valamennyiüknek be kell nyújtaniuk lemondásukat.

- De hát ezzel Ön kollektív engedetlenségre szólítja fel őket! - kiáltott fel Brauchitsch. - Ez lázadással ér fel![82]

1938 tavaszán és nyarán Chamberlain erős, sőt közel egyhangú támogatásban részesült a sajtó részéről; különösen azoktól a lapoktól, amelyek a kor két nagy sajtócézárja, Beaverbrook és Rothermere lordok tulajdonában voltak. Noha Beaverbrook tartózkodóbban kezelte a náci vezetést, mint Rothermere, 1935-ben már jó viszonyt tartott fenn Ribbentroppal, vendégül látta surrey-i kúriájában, és gondoskodott róla, hogy a lapjaiban megjelenő esetleges bíráló hangú cikkeket gyorsan korrigálják. 1936 augusztusában Ribbentrop vendégeként vett részt a berlini olimpiai játékokon, és amikor októberben Ribbentropot londoni nagykövetté nevezték ki, mind a Daily Express, mind az Evening Standard „hízelgéssel árasztotta el".[83] 1938 februárjában, amikor Ribbentropot külügyminiszterré léptették elő, Beaver-brook ömlengve gratulált:

Nagy örömmel hallottam ma kinevezéséről a legmagasabb hivatalba, amellyel vezetője megajándékozhatta. Pontosan tudom, hogy teljes mértékben kihasználja majd nagy tekintélyét és kivételes hatalmát a béke és nyugalom politikájának további elősegítésére; és ebben az igyekezetében számíthat újságjaim lojális támogatására.[84]

Egyik életrajzírójának kommentárja szerint ezt a konklúziót „úgy tekinthetjük, mint a legmeggondolatlanabb és legártalmasabb sort, amelyet Beaverbrook valaha leírt".[85]

Március 10-én lapjai közül a Daily Express használta elsőnek a híres címsort, amely az eljövendő hónapok során rendszeresen visszatért: „Európában nem lesz háború." Általában a következő jelszó kísérte: „Nagy-Britannia sem az idén, sem jövőre nem keveredik európai háborúba." Beaverbrook saját

szignója alatt tette fel a kérdést: „Mit érdekel bennünket, hogy a csehszlovákiai németeket Prágából vagy saját autonóm területükről kormányozzák?" Életrajzírója, A. J. P. Taylor, a kiváló történész hangsúlyozza, hogy Beaverbrook indítékai nem voltak olyan szimplák, mint ahogy beállították. „A diktátorok iránti ellenszenvét - nyomatékosba Taylor - csak a háború iránti ellenszenve múlta felül, és a kitartás, amellyel a fegyverkezés szükségességét hirdette, legalább olyan erős volt, mint az elszigetelődéshez való ragaszkodása."[86] Kevésbé voltak dicséretesek egyes nézetei, amelyeket magánlevelezésében fejtett ki:

A zsidók erős pozíciót szereztek az itteni sajtóban. Becslésem szerint a The Daily Telegraph forgalmának egyharmada van zsidó kézben. A Daily Mirror valószínűleg zsidó tulajdonban van. A Daily Héráid egész biztosan. És a News Chronicle-t igazából Jews Chronicle-nek kellene hívni.

A zsidók háborúba kergethetnek minket. Nem ezt akarják, de öntudatlanul háborúba kergetnek. A politikai befolyásuk hajt minket ebbe az irányba.[87]

Habár a külügyekről vallott felfogása ellentétes volt Beaverbrook nézeteivel, 1936 óta Churchill kéthetenként kéthasábos rovattal gazdagította az Evening Standardét. Az európai helyzet romlásával azonban még ez a rovat is viták forrása lett. Februárban a Standard társlapja, a Daily Express megtámadta Churchillt a maga „erőszakos, dőre és veszélyes kampányáért",[88] és Churchill kitartó igyekezete, hogy az Evening Standard olvasóit megnyerje a cseh ügynek, végül az elbocsátásához vezetett. „Nyilvánvaló volt - írta R. J. Thompson, a főszerkesztő -, hogy az Ön külügyi nézetei és az országhoz illő szerepről alkotott felfogása szögesen eltérnek a mi álláspontunktól." Válaszul Churchill dühösen hivatkozott Dávid Low, a remek új-zélandi karikaturista nézeteire, mondván, hogy

a művésznek a Standardben megjelent rajzai jóval botrányosabbak az ő cikkeinél. „Azt hittem volna - írta befejezésül - hogy Lord Beaverbrook büszke az Evening Standardben létrehozott emelvényre, amelyen különböző vélemények kaphatnak hangot, természetesen a sajátját is beleértve/' Ő maga a megértőbb The Daily Telegraphba helyezte át rovatát.[89]

Noha Churchill ekkoriban aligha tudott róla, még Low sem menekült meg Beaverbrook beavatkozásától. Amikor Halifax előző évben Németországba látogatott, Goebbels hosszadalmas kioktatásban részesítette a brit sajtó

tárgyában. A náci vezetést, fejtegette, felháborítják az ellenük intézett becsmérlő támadások. A legsértőbb gyalázkodások, úgymond, Low-tól erednek, és Goebbels nem sajnálta a fáradságot: egész kollekciót állított össze a botrányos gúnyrajzokból. Halifax Londonba visszatérve kapcsolatba lépett Beaverbrookkal, aki utasította Michael War-dellt, az Evening Standard lapigazgatóját, hogy oldja meg a problémát. Wardell londoni lakásának a Hyde Parkra néző tetőteraszán kínos ebédre került sor, amelyen Halifax figyelmeztette Low-t, „milyen intenzív keserűséggel fogadják a náci főnökök az ellenük irányuló támadásokat. (...) Low minden, Hitlert támadó karikatúráját azonnal megmutatják a Führernek - aki majd felrobban." Halifaxen látszott, milyen kellemetlen számára a feladat, Low pedig megkérdezte:

- Jól értem-e, hogy ön könnyebben hozhatná tető alá a békét, ha a karikatúráim nem bosszantanák személy szerint a náci vezetőket?

Halifax jóváhagyta ezt a meglátást. Low egy időre abbahagyta az egyes személyek karikírozását, és ehelyett megalkotta híres figuráját, a „Muzz-ler"-t, akiben Hitler és Mussolini legismertebb vonásai keveredtek; de igencsak zokon vette, hogy egyáltalán meghátrálásra kényszerült.[90]

Lord Rothermere sokkal szorosabb kapcsolatokat ápolt az élvonalbeli náci vezetőkkel, és 1930 óta - amikor először írt Hitlerről EGY NEMZET ÚJJÁSZÜLETÉSE címen - rendszeresen ellátogatott Németországba.

1933 júliusában megírta a Daily Mail egyik legszégyenletesebb vezércikkét „Valahonnan Náciföldről", Diadalmas Ifjúság főcímmel. Ebben biztosította olvasóit, hogy „egyes nácik kisebb ballépéseit bőségesen feledtetik a hatalmas jótétemények, amelyekkel az új rendszer máris elárasztja Németországot".[91] 1933-tól Rothermere rendszeres levelezésben állt Hitlerrel, akivel ajándékokat is cseréltek, és akivel első ízben

1934 decemberében, Berlinben találkozott. Miután először őt látták

vendégül a Birodalmi Kancellárián, Rothermere viszonozta az előzékenységet, és vacsorát adott Hitler tiszteletére az Adlon Szállóban, amelyen részt vett többek közt von Neurath, Goebbels, Ribbentrop és Göring is, feleségük társaságában. A továbbiakban a lord még számos alkalommal meglátogatta Hitlert, így 1936 szeptembere és 1937 májusa között háromszor a Berghofon is megfordult.

E különös barátság folyományaként, míg más újságok elítélték a nácik legsötétebb túlkapásait, Rothermere lapjai gondosan terjesztették az elképzelést, miszerint a Führer szándékai makulátlanul békések, és ő maga a vereséget szenvedett Németország megváltója. George Ward Price-nak, a Daily Mail közép-európai tudósítójának személyében Rothermere foglalkoztatta azt az újságírót, aki az egész Fleet Streeten a náci rezsim leglelkesebb híve volt. Mindig elkísérte főnökét, valahányszor az Hitlerhez látogatott, és hamarosan maga is jó viszonyba került a náci vezetőkkel, akik kiváltságokkal ruházták fel. Bécsbe a német csapatokkal együtt vonult be, és amikor Hitler a Hofburg erkélyéről beszédet intézett a tömegekhez, ott állt a közelében. Bécsből aztán Prágába utazott, ahol mindenkit, aki meghallgatta, arról győzködött, hogy Csehszlovákiának meg kell hajolnia a német követelmények előtt; nemhiába nevezte egy másik tudósító „szívvel-lélekkel nácinak".[92] Hazatérőben meglátogatta Carinhallban Göringet, majd hosszadalmas memorandumot nyújtott be a brit külügyminisztériumnak; ebben leírta, milyen idilli napot töltöttek együtt - bebarangolták a birtokot, és ő játszott „a marsall míves játékvasút-rendszerével". Göring, jelentette, intő szavakkal fordult a brit kormányhoz. „Miért kergettek bennünket az ellenségeik közé? - kiáltott fel. - A Nagy-Britannia és Németország közti esetleges kibékülés homokja gyorsan lepereg!"[93]

Az adott időszak újságjai közül talán a The Times követte a legszolgaibban a kormány vonalát. A lapban, egy történész szavaival, „külföldön széles körben a brit kormány gondolkodásának félhivatalos szócsövét látták; a világ kancelláriáin és nagykövetségein aprólékos gonddal elemezték hosszú, elegáns vezércikkeinek minden árnyalatát".[94] Főszerkesztője Geoffrey Dawson, Halifax egyik legrégebbi és legbizalmasabb barátja volt; mindketten Etonban tanultak, mindketten az All Souls kollégium növendékei voltak, Észak-Yorkshire-ban laktak és vadásztak, az anglikán egyház „high" szárnyához tartoztak, és régóta

kötődtek az imperialista konzervatívok egy szűk elit köréhez. 1937 áprilisában a The Times tudósítóit a német propagandaminisztérium ideiglenesen kiutasította, mivel az újság a tényeknek megfelelően a német gépeket tette felelőssé az észak-spanyolországi Guernica város borzalmas pusztulását előidéző bombázásért; az akció világszerte felháborodást keltett. Dawson értetlenül fogadta a rendszabályt. Mint genfi tudósítójának írta, fel nem foghatja, „miért ilyen ellenségesek a németek. Én éjszakáról éjszakára mindent elkövettem, hogy a lap ne keveredjék semmibe, ami sérthetné

érzékenységüket."

Dawsonnak meggyőződése volt, hogy „a világbéke mindennél inkább attól függ, sikerül-e Németországgal észszerű viszonyt kialakítanunk",[95] és nagy gondot fordított rá, hogy a lap vezércikkei ezt a felfogást tükrözzék. Csakhamar azonban viszály támadt a főszerkesztő és néhány, Európában, a „terepen" dolgozó tudósítója között. Az utóbbiakat mindinkább „zavarta a gyakorlat, hogy kihagyjanak mindent, amit a németek netán »méltánytalannak« tekintenének, és úgy gondolták, tudósításaikat »megnyesik«, hogy egy bizonyos politikához idomuljanak".[96] A bécsi tudósító magánlevélben számolt be Dawsonnak az anschluss-ról. „Legvadabb rémálmaimban sem számítottam ilyen tökéletesen megszervezett, ilyen brutális, könyörtelen, erőszakos eseményre. Ha ez a gépezet működésbe lép, úgy tarol majd le mindent, ami útjába esik, mint a sáskaraj." A nácik végcélja, figyelmeztetett az újságíró, „nem más, mint Anglia elpusztítása. (...) Gyűlöletük igazi tárgya Anglia." A The Times prágai tudósítója azt írta, hogy „meggyőződése szerint a náci Németországnak hosszú távú programja van, amelyet eltökélten meg akar valósítani". Semmi kétsége nem volt afelől, hogy Hitler „ennek az országnak a megsemmisítésére és a brit birodalom provokálására törekszik", és ezért szembe kell szállni vele.[97]

Június 3-án a The Times első vezércikke annak a véleménynek adott hangot, miszerint „a csehszlovákiai németek számára lehetővé kell tenni, hogy népszavazással vagy más módon maguk döntsenek jövőjükről - még akkor is, ha ez azt jelentené, hogy kiválnak Csehszlovákiából, és a Reichhez csatlakoznak".

Könnyű megérteni, hogy a cseh kormány nem szívesen járulna hozzá egy népszavazáshoz, amely valószínűleg a szudétanémetek áttelepülé-séhez és területük elvesztéséhez vezet. Mindazonáltal ha ezzel megbarátkoznának hosszú távon ők nyerhetnének vele, mivel a népük homogén és elégedett lenne.[98]

A cikk azonnal vihart keltett, és a külügyminisztériumnak nyomban cáfolnia kellett, hogy a kormány álláspontját tükrözné. Halifax sürgö-nyözött Newtonnak, mert attól tartott, hogy „a csehszlovák kormány félreértené, és úgy értelmezné, mint Őfelsége kormánya politikájának megváltoztatását". Newtonnak tudatnia kellett Prágával, „hogy semmi ilyesmiről nincs szó, és a cikk semmiképpen sem fejezi ki Őfelsége kormányának véleményét".[99] Még a

The Times lapigazgatója is kifogást emelt Dawsonnál.

Úgy érzem, Csehszlovákiáról szóló vezércikkünk a The Times számos olvasóját sokkolhatta, lévén hogy az igazság terepén a farkas ügyét karolta fel a báránnyal szemben. Nem csoda, ha Berlinben nagy az öröm.[100]

A német kormány, túl azon, hogy örvendezett, okosabb volt annál, semhogy hitelt adjon a brit külügyminisztérium cáfolatának. Fritz Hesse, a német nagykövetség sajtófőnöke és Chamberlain sajtófőnökének közeli barátja, tájékoztatta nagykövetét, hogy a cikk „azon az interjún alapult, amelyet Chamberlain szerda este a brit sajtó képviselőinek adott", és maga a miniszterelnök „a cikk egyetlen részétől sem határolódott el".[101] Nem ez volt az első eset, hogy a Downing Street tájékoztatása meghazudtolta a külügyminisztérium cáfolatát. A The Times kitartott álláspontja mellett: június 14-én leszögezte, hogy „az európai államférfiúi bölcsesség csődje lenne, ha mintegy hárommilliónyi német nemzetiségű cseh alattvaló jövőjének problémája pusztító háborúba dönthetne egy egész kontinenst".[102]

Ez a fejlemény végre arra indította Halifaxet, hogy hivatalosan panaszt emeljen Dawsonnál. Közölte régi barátjával, hogy a támogatás, amelyben a lap a népszavazást részesítette, „meglehetősen kellemetlen helyzetbe hozta", mivel a kormány „minden tőle telhetőt elkövet, hogy dr. Benest és Herr Henleint tárgyalóasztalhoz ültesse, a Szudétaföld igényeinek a csehszlovák államon belüli kielégítése céljából". Ezt követően Halifaxnek sikerült saját panaszát megtorpedóznia, tudniillik elismerte,

„hogy végső soron mégis szükség lehet népszavazásra, egy súlyosabb katasztrófa megelőzése céljából".[103] Dawson, aki magánemberként amúgy is nap mint nap találkozott Halifaxszel, biztos volt benne, hogy barátja tiltakozása nem egészen őszinte. Ő abból indult ki, hogy voltaképpen szívességet tesz Halifaxnek, és „ez egyike azoknak az eseteknek, amikor a The Times olyasmire vállalkozhat, ami a külügyminisztériumnak kevésbé áll módjában".[104]

444

Július 6-án Halifax Eaton Square-i házában korai vendég jelent meg. Lady Snowden Philip Snowdennek, az 1924-es és 1929-es munkáspárti kormány pénzügyminiszterének volt az özvegye. Bár Ethel Snowden aktív szocialista,

szüfrazsett és békeharcos volt, az elmúlt három évben részt vett a nürnbergi pártkongresszusokon, és lelkes beszámolókat tett közzé róluk a Daily Mailben. 1937 szeptemberében Goebbels is feljegyezte naplójában, hogy „Lady Snowden lelkes cikket ír Nürnbergről. Ebben a nőben van kurázsi. Londonban ezt nem értik."[105] Halifax most elmesélte Cadogannek, hogy a lady üzenetet kapott „egy olyan személyen keresztül, aki nagyon bizalmas kapcsolatban áll Hitlerrel; úgy értettem, Hohenlohe hercegnőről van szó". A Führer „meg kíván bizonyosodni róla, megfelelő lenne-e (...) hogy nem hivatalos beszélgetések céljából Angliába küldje egyik bizalmas barátját". Az utalás Göringre vonatkozott, bár Hitler aggódott, biztonságban lesz-e Göring Angliában, nem fogják-e „túl hevesen és nyíltan inzultálni".[106]

Stephanie von Hohenlohe hercegnő 1891-ben Bécsben született Stephanie Richter néven egy prágai zsidó anya és szeretője, egy zsidó pénzkölcsönző törvénytelen gyermekeként. Stephanie azonban egész színes, változatos élete folyamán fajtiszta árjának mondta magát. Édesanyjának férje, akit mindig vér szerinti apjának tekintett, bécsi ügyvéd volt, aki Stephanie fogantatása idején börtönben ült ügyfelei pénzének elsikkasztása miatt. A lányt húszas évei elején teherbe ejtette I. Ferenc József császár egyik veje, a botrányt azonban gyorsan elsimították: hozzáadták egy másik osztrák-magyar királyi herceghez, Friedrich Franz von Hohenlohéhoz. A fia 1914-ben Bécsben jött a világra, Stephanie azonban az első világháború végén nem az osztrák, hanem a magyar

állampolgárságot vette fel, majd miután 1920-ban elvált, Párizsba költözött. 1932-ben azonban Franciaországból is távoznia kellett, majdnem biztosan azért, mert kémkedésbe bonyolódott. Ezután Londonban kezdett új életet.

1925-ben Hohenlohe Monté Carlóban megismerkedett Lord Rother-mere-rel. A főrendet rögtön meghódította ez a fémmé fatale, aki „szépségével és eleganciájával, opportunizmusával és ravaszságával a sótlan bécsi polgárság soraiból feltört a leggazdagabbak mámorító sztratoszférájába".[107] A lord azon nyomban elhalmozta pénzzel és ékszerekkel, lakosztályt bérelt neki a Park Lane-i Dorchester Szállóban, és szerződtette a maga európai utazó nagykövetének. A hölgy arra használta társasági kapcsolatait, hogy alkalmi interjúkat készítsen a gazdagokkal és a hírességekkel a Daily Mail számára. Hamarosan megkapta legfontosabb feladatát: személyes kapcsolatot kellett létrehoznia Rothermere és Hitler között. 1933 és 1938 között leveleket és ajándékokat továbbított hol a Führernek a sajtómágnástól, hol az utóbbinak az előbbitől, továbbá megszervezte Rothermere berlini és berchtesgadeni

látogatásait. 1937 januárjában Goebbels felidézte, hogyan kereste fel Rothermere, Hohenlohe és Ward Price Berchtesgadent Hitler vendégeként.

Igen szűk körű ebéd. Rothermere elhalmoz bókokkal. Részletesen érdeklődik a német sajtópolitikáról. Erősen zsidóellenes. A hercegnő nagyon rámenős. Rothermere jó és hasznos cikkeket ír az angol-német szövetség előmozdítására. Kitartó híve a Führernek.[108]

1938 elején Hitler személyesen adta át Hohenlohénak a náci párt arany érdemrendjét; kivételes megtiszteltetés volt ez egy nőnek, különösen az olyannak, akinek zsidó származása köztudott volt.

A Birodalmi Kancellárián és a Berghofon tett gyakori látogatásai során Hohenlohe összemelegedett Hitler rangidős adjutánsával. Fritz Wiedemann azóta ismerte Hitlert, amióta az első világháborúban ugyanabban az ezredben szolgáltak, sőt a Führer közvetlen feljebbvalója volt. Berlinben közismert szoknyavadászként tartották számon, és senkit nem lepett meg, amikor a jóképű adjutáns, noha házasember volt, szenvedélyes viszonyba keveredett a magyar hercegnővel. Martha Dodd, a berlini amerikai nagykövet lánya később megemlékezett Hitler belső

körének „erős emberéről, aki egy vadállat ravaszságával és alattomosságával tűnt ki". „A magas, sötét hajú, izmos férfi - írta - kétségtelen fizikai vonzerővel rendelkezett, és bátornak látszott."[109] Június 27-én Hohenlohe sürgönyt kapott kedvesétől, aki Londonból Berlinbe hívta. Amikor megérkezett, kivitték Carinhallba Göringhez, aki közölte: Nagy-Britanniába szeretne látogatni, és a nőnek kell megszerveznie utazását. Göring azt hitte, ha négyszemközt beszélhetne Halifaxszel, akkor a háború még elkerülhető. Wiedemann előzőleg titokban Londonba utazna puhatolózni. Ribbentrop semmit sem tudhat a tervezett találkozásról.

Göring angliai látogatásának gondolata nem volt újdonság. Májusban Halifax megjegyezte Harold Nicolsonnak, hogy Göring „szívesen fogadna egy sandringhami meghívást".[110] Halifax joggal feltételezte, hogy Hohenlohe rávette londoni jó barátnőjét, Ethel Snowdent, puhatolja ki hajlandóságát. A külügyminisztert mindazonáltal aggasztotta a közeledésnek ez a bizarr módja; úgy vélte, „a közvetítőket elég különösen választották meg", lévén hogy Hohenlohe „jól ismert kalandornő, hogy ne mondja, zsaroló" volt.[111] A bécsi brit nagykövet, Sir Walford Selby csak az előző évben hívta fel a figyelmet,

hogy Hohenlohe „nemzetközi kalandornő", aki köztudottan „Hitler ügynöke".[112] Halifax ennek ellenére hajlandó volt találkozni Wiedemann-nal; csak azt kötötte ki, hogy „W. jelentkezésének egyetlen célja Göring látogatásának megbeszélése legyen". Figyelmeztetett, hogy Göring londoni látogatását nem lehet titokban tartani, és „meg is lenne az eredménye".[113]

Hétfőn, július 18-án délelőtt 10 órakor a brit külügyminiszter Eaton Square 88. alatti otthonában fogadta Hitler küldöttét. Kettőjükön kívül csak a tolmácsként is működő Cadogan volt jelen. Wiedemann megerősítette, hogy „Hitler tudtával" jött Londonba abból a célból, hogy „megvizsgálja a lehetőségét egy jelentős német személyiség közeljövőben megejtendő látogatásának, az angol-német viszony teljes körű megvitatása érdekében". Halifax óvatos elvi jóváhagyásának adott hangot minden, a kapcsolatok javítását célzó elképzeléssel kapcsolatban, de figyelmeztetett, hogy az ilyen látogatás időpontját gondosan kellene megválasztani, mivel „óhatatlanul felkeltené a nyilvánosság figyelmét", és könnyen lehet, hogy „többet ártana, mint használna". Wiedemann a továbbiakban biztosította Halifaxet, hogy a Führer „mindig csodálatot és barátságot érzett" Anglia iránt, ám az a benyomása, hogy „különböző

alkalmakkor visszautasításban részesült". Wiedemann elsősorban arra utalt, hogy Halifax németországi látogatása után a további előrehaladás megrekedt, és a német fél neheztelését is kifejezte, amiért a májusi válságra a brit sajtó kárörömmel reagált. Azt azonban elismerte, hogy a szóban forgó ügyet „Ribbentrop nem jól kezelte".

Halifax figyelmeztette vendégét, hogy „a jelen pillanat talán nem a legkedvezőbb", hacsak Csehszlovákiában nem kerül sor békés döntésre. Adhat-e neki Wiedemann biztosítékot e tekintetben? Wiedemann képmutató módon azt felelte, hogy politikai küldetésre nem kapott megbízást, és ezért „aligha van abban a helyzetben, hogy ezt a kérdést megvitassa". Rögtön ezután ellentmondásba keveredett: az elképzelhető legkötelezőbb biztosítékot adta rá - amire természetesen fel is hatalmazták -, hogy „a német kormány nem tervez semmilyen erőszakos akciót", hacsak valamilyen előre nem látott incidens rá nem kényszeríti. És ezt az az ember mondta, aki május 28-án saját fülével hallotta Hitler fogadkozását, hogy „szétzúzza a cseheket"! A beszélgetés szívélyes hangnemben ért véget: Wiedemann felidézte a régi időket, amikor egy lövészárokban ült Hitlerrel. Akkoriban még nem tűntek fel neki „Herr Hitler kiemelkedő képességei", noha kétségtelen, hogy

„bátor, megbízható, hűvös fejű katona volt, az a fajta, akire támaszkodni lehet"; ám tény, hogy „azokról a képességekről, amelyekről Herr Hitler később bizonyságot tett, még sejtelme sem volt".[114]

A találkozót a külügyminisztérium óvatos biztatásként értékelte. Wiedemann - jegyezte fel Harvey - „jó benyomást tett, komoly és egyenes embernek tűnt".[115] Másutt Európában azonban meglehetős nyugtalanságot keltett Hitler adjutánsának megjelenése a brit külügyminiszter otthonában. Amikor Wiedemann megérkezett Croydonba, felismerte és követte egy brit újságíró. Másnap reggel a baloldalra hajló Daily Herald a címoldalán leplezte le a titkos találkozót. Európa-szerte viliództak ide-oda a diplomáciai üzenetek. François-Poncet tájékoztatta a quai d'Orsay-t, miszerint „az ötletet, hogy Lord Halifax fogadja Wiedemann századost, Hohenlohe hercegnő sütötte ki, akit az összes nagyhatalom titkosszolgálata kívül-belül ismer". A hölgy úgy tesz, mintha „Nagy-Britannia érdekeit szolgálná", de valójában „főleg Németország érdekeinek kötelezte el magát". Masaryk felháborodva írta prágai megbízóinak:

Ha maradt még tisztesség ezen a világon, nagy botrány lesz, amikor kiderül, milyen szerepet játszott Wiedemann látogatásában Steffi Hohenlohe, született Richter. Ez a világszerte hírhedett titkos ügynök, kém és szélhámosnő, aki minden csepp vérében zsidó, mára Hitler londoni propagandájának gyújtópontjába került.[116]

Amikor a látogatás híre eljutott Berlinbe, Ribbentrop szemlátomást zavarba jött, és nem titkolta haragját. Ez oda vezetett, hogy amikor Wiedemann jelentéstételre Berchtesgadenbe utazott, a Berghofon órákig várattták, míg Hitler Unity Mitforddal sétált. Aznap este a Führer mindössze öt percet engedélyezett neki, majd indulatosan kizárta Göring londoni látogatásának lehetőségét, és többé tárgyalni sem volt hajlandó a témáról. Wiedemann-nak alaposan megszépített jelentést kellett írnia Ribbentrop számára; közismertté vált az a meghökkentő állítása, miszerint Halifax arra kérte: „Adja át üdvözletét a Führernek, és mondja meg neki, hogy ő (Halifax) még halála előtt, életműve betetőzéseként, látni szeretné, ahogy a Führer az angol király oldalán, az angol nép éljenzése közepette bevonul Londonba."[117] Néhány hónappal később Wiedemannt San Franciscóba száműzték mint főkonzult; magával vitte Stephanie von Hohenlohét is. A Halifaxszel való találkozásnak nem lett semmilyen folytatása. Egy történész szavaival az epizód „feltétlenül egyike az angol-német diplomáciai viszony legpikareszkebb

fejezeteinek, amelytől, ahogy az várható volt, egyik fél sem lett bölcsebb".[118]

Egy távoli ország

Micsoda csatatér volt ez a Csehország mindig is! Nyolcszáz éven át veszekedtek és harcoltak. Csak egyetlen királynak sikerült békét teremteni köztük, V. Károlynak, és ő is francia volt! Akkor nekünk hogy sikerülne?

Lord Runciman Neville Chamberlainnek, 1938. augusztus 1.

Was brauchen wir 'nen Weihnachtsmann,

Wir habén unser'n Runciman!

(Minek nekünk a Télapó,

Lord Runciman épp olyan jó!)

Népszerű szudétanémet dal, 1938. augusztus

1938. augusztus 3-án a párizs-prágai expressz percnyi pontosan, délelőtt negyed 12-kor haladt át a közép-európai nyári nap párás fényében a német határon, és bepöfögött Eger cseh határváros állomására. Egy első osztályú fülkéből alacsony, disztingvált külsejű, ritkuló ősz hajú férfi nézett ki érdeklődve az ablakon, gondosan megfigyelve környezetét. Halványszürke öltönyt viselt, kihajtott keménygalléros inggel, ami ilyen meleg nyári napon kissé feltűnő volt. Vámosok és útlevélvizsgálók jelentek meg a peronon, de a jeles vendéget nem várta hivatalos fogadóbizottság - sehol egy cseh miniszter vagy szudétanémet tisztségviselő. Holott éppen az állomással szemben állt a Victoria Szálló, a szudétanémet vezető, Konrad Henlein főhadiszállása, és az otthona is csak néhány kilométerrel északabbra, Asch határvárosban volt.

A határátlépés formaságai nem sok időt vettek igénybe, és az első osztályon utazó öregedő férfi csakhamar ismét könyvébe merült. A vonat közben elhagyta Egert, és továbbhaladt a dimbes-dombos szudétaföldi tájban. A dombokat fenyvesek borították, amelyek között pisztrángoktól hemzsegő folyók törtek utat maguknak. Az aranyló kukoricaföldeken félig már betakarították a termést; a kis tavakban lármás gyerekek

lubickoltak; a fehér falú, piros tetejű házikók csillogtak a déli napfényben. A következő megálló Marienbad fürdővárosa volt, egykor VII. Edward király kedvelt nyaralóhelye. Tőle északabbra terült el egy másik híres fürdőváros, Karlsbad (Karlovy Vary); ide látogatott el még a Nagy Háború előtt a fiatal Neville Chamberlain, hogy köszvényét kúrálja - ez volt az egyetlen alkalom, amikor a messzi Csehszlovákiában járt. Marienbad-ból továbbrobogott a vonat Pilsenen át, majd a Skoda lőszergyár magasba szökő kéményei mellett, amelyeket oly sóváran méregettek Berlinből a háborúra készülők. Egy ízben a vonat egy újabb, láthatatlan határon kelt át, amely a Szudétaföldet választotta el Csehszlovákia többi részétől; innentől az állomások nevét csak csehül írták ki. Egy órával később a vonat befutott a prágai Wilson pályaudvarra, „amelyet a háború utáni jó remények lázában az amerikai elnökről neveztek el", amiért közreműködött a csehszlovák állam létrehozásában.[1]

A vonatról, ahogy egy kritikus hajlamú brit megfigyelő feljegyezte, elsőnek „néhány úr és egy hölgy szállt le, az idegen földre lépő britek tudatosan felsőbbrendű modorával, poggyászhegyek kíséretében". Végül leszállt maga az előkelő látogató is, „görnyedt, tar fejű férfi, simára borotvált arcán csőrszerű orral, kezében aktatáskával".[2] Ő volt Walter Runciman, Doxford első Runciman vikomtja, felesége társaságában, aki a várakozó csehek megdöbbenésére hangosan panaszkodott a csehszlovákiai „bolsevik befolyásra".[3] Runciman a brit kormány hivatalosan kijelölt közvetítőjeként érkezett Prágába; ezt a tényt tükrözte a peronon összegyűlt fogadóbizottság is. A bizottság tagjai voltak a prágai főpolgármester, az elnök kabinetfőnöke, valamint a brit követ, Basil Newton, fején az Anthony Edén által divatba hozott széles karimájú puhakalappal.[4] Egy másik, kisebb küldöttség hangsúlyozottan néhány lépéssel távolabb állt, és szemlátomást gyanakodva méregette a csehek képviselőit. Ernst Kundt és Wilhelm Sebekovsky Henlein Szudétanémet Pártjának legtekintélyesebb tagjai közé tartoztak, és a küldetés jelentőségét hangsúlyozandó, Newton feltűnő gesztusokkal mutatta be őket a peronon Runcimannek. Amikor a kíséret elhagyta az állomást, úton Prága legelegánsabb szállodájába, a Vencel térről nyíló Hotel Alcronba, Runciman kurtán odabólintott a várakozó újságíróknak. „A hóhér a maga kis táskájával átsettenkedett a félhomályon" - mormolta a The Daily Telegraph tudósítója, Eric Gedye egy cseh barátjának.[5]

Londontól idáig vezető útján Runcimant rendszeresen megszólították az újságírók, akik elsőnek szerettek volna interjút készíteni a brit közvetítővel.

Ezért aznap este hatkor sajtókonferenciát tartott a szálloda éttermében, ahol mintegy háromszáz újságíró zsúfolódott össze a világ minden tájáról, hogy meghallgassák bölcs szavait. Runciman immár fekete öltönyt viselt az elmaradhatatlan keménygallérral, és minden eddiginél jobban hasonlított a liberális viktoriánus politikushoz, aki lélekben volt. Utat tört magának a sokaságon át, és felhágott a nem túl magas emelvényre, amelyet az utolsó pillanatban szállítottak át a helyiség túlsó végéből, mivel ekkor vették észre, hogy a vasárnapot szigorúan megtartó és antialkoholista főrendet másküIönben egy meztelen lány csíndús, kezét hívogatón kinyújtó bronzszobra előtt kellett volna lefényképezni. A rendezők diszkréten rámutattak, hogy az emelvényről, amely most az ajtó közelébe került, könnyebb lesz gyorsan távozni, ha netán a jelen lévő cseh újságírók belekötnének a hívatlan közvetítőbe. A híradósok ívlámpái fokozták a helyiség nyomasztó hőségét és feszültségét, Runciman azonban nyugodtan és csendesen szólította meg hallgatóságát.

- Mindenki barátja vagyok, és senkinek sem ellensége - kezdte. -Megtanultam, hogy az állandó béke és nyugalom csak a kölcsönös egyetértés talaján jöhet létre. Sok minden szól a türelem gyakorlása mellett.[6]

Runcimannek nem kellett aggódnia személyes biztonságáért. Fogadtatását rokonszenv hatotta át, noha néhány cseh újságírónak nem tetszett, hogy a vendég túlzott lelkesedéssel köszönte meg a szudétanémet vezetők megjelenését a pályaudvaron. Másnap reggel a helyi újságok „A LORD MEGÉRKEZETT" főcímmel általában melegen méltatták a Runciman-misszió-nak elnevezett látogatást. A lelkesedés azonban korántsem volt egységes. William L. Shirer amerikai újságíró, a későbbi történész, a CBS rádió megbízásából Prágában tartózkodott, és aznap este kifejtette naplójában véleményét, miszerint Runciman utazásának célja, „hogy összeragassza a szerkezetet, és ha teheti, olcsón árusítsa ki a cseheket". A Héráid Tribüné egyik újságírója már osztogatta a lap egy korábbi cikkének másolatait: a cikk hírt adott Chamberlain megjegyzéseiről Nancy Astor immár hírhedtté vált ebédjén. Shirer véleménye az egész amerikai sajtóra jellemző volt. Mielőtt nyugovóra tért volna, még feljegyezte: „Runciman egész missziója bűzlik."[7]

A Runciman-misszió már jó ideje volt kihordás alatt. Legyünk méltányosak a

lordhoz: ő nem áhítozott erre a megbízásra; még csak nem is fogadta örömmel. Halifaxben már június elején megfogant az ötlet, hogy amennyiben a cseh kormány és Henlein Szudétanémet Pártja közötti tárgyalások, amint az valószínűnek látszott, zsákutcába torkollnak, közvetítőt küld Prágába. Június 16-án tudatta a kormány külpolitikai bizottságával, hogy egy előkelő személyiség közvetítői megbízását mérlegeli, és két nappal később megerősítette Newtonnak, hogy meg kívánja keresni a cseh kormányt, „vajon készek lennének-e elfogadni egy független brit szakértő szolgálatait a két fél esetleges összebékítése érdekében".[8] Halifax mint korábbi indiai alkirály eredetileg egy indiai tartomány exkormányzóját tartotta legalkalmasabbnak a feladatra, Newton azonban ódzkodott ettől a kinevezéstől, amelyet szerinte „mindkét fél sérelmesnek találhatna". Azt felelte, sokkal előnyösebbnek tartana „valamilyen kiemelkedő személyt, akinek pártatlanságát és ítélőképességét mindkét fél szívesebben elfogadná".[9]

A nyár előrehaladtával nyilvánvaló lett, hogy a két fél megegyezésének reménye gyorsan fogyatkozik. Az úgynevezett „első terv", amelyet a cseh kormány terjesztett elő, teljes körű autonómiát juttatott volna Csehország, Morvaország és Szilézia történelmi tartományai új országgyűléseinek. Ezt Henlein tárgyalói visszautasították, azon a kézenfekvő alapon, hogy a szudétanémetek egyik országgyűlésen sem lennének többségben. Ugyanakkor a brit kormány egyre kétségbeesettebben igyekezett, hogy Benest engedményekre kényszerítse. „Őszintén remélem - írta Halifax a párizsi brit nagykövetnek -, hogy a francia kormány Őfelsége kormányánál semmivel sem kevésbé érzi majd fontosnak, hogy dr. Benesre haladéktalanul a lehető legnagyobb nyomást gyakorolja." Halifax hivatkozott a francia külügyminiszter egy korábbi figyelmeztetésére, miszerint ha a csehek „valóban észszerűtlenül viselkednek", hamar eljöhet az idő, amikor a franciák fontolóra veszik Csehszlovákiának tett ígéreteik visszavonását. „Úgy érzem - folytatta Halifax -, most elérkezett a pillanat, amikor ezen az alapon figyelmeztetni kell a csehszlovák kormányt."[10]

Természetesen sem Nagy-Britannia, sem Franciaország nem tudhatta, hogy Hitler és Henlein magánjellegű megállapodása értelmében megegyezésre nem volt semmiféle kilátás, bármiféle jelentős engedményeket vállaltak is a csehek. Ők maguk egyre hevesebb méltatlankodás-

sál reagáltak a brit magatartásra. Egy vezető külügyminisztériumi tisztségviselő elpanaszolta egy brit újságírónak, hogy Chamberlain „úgy

kezeli államunk fejét, mintha nigger főnök volna valamilyen bajkeverő gyarmati törzs élén". A brit diplomáciai nyomás „egyre tűrhetetlenebbé válik".[11] Prágában, vagyis a terepen egyedül Newton tanúsított igazi megértést a csehek előtt álló dilemma iránt. A nagykövet rávilágított: teljesen valószínűtlen, hogy Benesnek sikerül rábeszélnie a cseh közvéleményt, a hadsereget és a nem német politikai meggyőződés bármelyik árnyalatát olyan engedmények elfogadására, amelyek Henleint kielégítenék. Sürgette külügyminisztériumi megbízóit, hogy „tanúsítsanak rokonszenvező elismerést a cseh kormány iránt, amely eddig igen messzire menő és kétségkívül nehezen emészthető tanácsokat fogadott el, és újabban minden tőle telhetőt elkövetett".[12]

Eközben az egyre magabiztosabb Henleinnek csak rá kellett erősítenie a nyomásra, következetesen hangsúlyozva, hogy éppen a csehek húzzák tudatosan az időt, és sem a tárgyalásokat, sem London nyomását nem veszik elég komolyan. Az örökké szolgálatkész Ward Price-nak adott interjújában figyelmeztetett, hogy a kormány előtt most három egyszerű választási lehetőség áll. Először is megad mindent a szudéta-németeknek, amit kérnek; másodszor népszavazást rendel el a Németországhoz való csatlakozásról, vagy pedig háborút indít. A harmadik választás, hangoztatta, „lenne a legegyszerűbb".[13] Június 8-án megbízottai egy memorandumot nyújtottak át a kormánynak a karlsbadi követelésekről. E szerint Csehszlovákiát faji körzetekre osztanák, amelyek teljes függetlenséget élveznének, és folyamatosan beleszólhatnának a központi kormány ügyeibe. Valójában a Szudétaföldből ily módon független náci állam lenne. London nyomására a kormány elfogadta ezt vitaalapnak, de két rendszabály kapcsán megmakacsolta magát: elutasította, hogy a Szudétanémet Párt Volkstagja, azaz pártkongresszusa törvényhozói jogkört kapjon, és hogy Henlein ellenőrizhesse a helyi rendőrséget, azaz náci rohamosztagosokra bízza a Szudétaföld törvényes rendjét. Ehelyett a kormány további elképzeléseket javasolt, de Ernst Kundt, Henlein főtárgyalója egyik kompromisszumot a másik után vetette el, és a két fél közötti szakadék áthidalhatatlannak bizonyult.

E nem sok jót ígérő háttérhez képest állította össze Halifax a maga listáját a közvetítői feladat megfelelő jelöltjeiről. Június 29-én jött el az

ideje, hogy először beszélgessen el Runcimannel, miután meggyőzték róla, hogy főrendtársát a maga „széles körű és változatos tapasztalatai tiszteletet parancsoló múlttal ruházzák fel". Ugyanakkor aggasztó figyelmeztetésben is

részesült, miszerint a lordot „valakinek el kell kísérnie, és az illető végzi majd el a munka oroszlánrészét".[14] Runciman, az Észak-kelet-Angliából származó hajóépítő mágnás az első világháború előtt miniszter volt Campbell-Bannerman, valamint Asquith liberális kormányaiban, és ekkoriban mindörökre ellenségévé tette Lloyd George-ot: a korábbi miniszterelnök egy ízben azt mondta róla, hogy „még messziről is lezuhanna tőle a hőmérő".[15] Az 1931-es választáson nemzeti liberálisként indult, és a megválasztott nemzeti kormányban kereskedelmi miniszterként vett részt. Amikor azonban Chamberlain 1937 májusában miniszterelnök lett, Runcimannek csak helyettesi posztot ajánlottak, ő pedig mélyen megbántva, bár vikomti ranggal a tarsolyában, kilépett a kormányból.

Runciman első reakciója a súlyos kételkedés volt, mind a misszióra való saját alkalmasságát, mind az egész misszió életképességét illetően. Június 30-án írásban utasította vissza Halifax ajánlatát, találóan rámutatva, hogy „egy szabadon engedett nagykövet ritkán ér el sikert".[16] Halifax azonban nem törődött bele a vereségbe, és egészen skóciai üdülőhelyéig bombázta sürgönyeivel Runcimant. Végül július 16-án, egyórás, Cadogant, Sargentet és Stranget is mozgósító külügyminisztériumi érvelés és győzködés után jelenthette Newtonnak, hogy Runciman vállalta a megbízatást, azzal az egyetlen feltétellel, hogy csak akkor utazik, ha „mindkét fél hajlandó fogadni, és teljes egészében kifejti előtte a maga álláspontját".[17] A lord azonban továbbra is mély szkepszissel viseltetett az egész terv iránt.

- Felfogtam - közölte Halifaxszel -, hogy ön egy kis csónakban tesz ki az Atlanti-óceán kellős közepén.

A külügyminiszter néhány pillanatig gondolkodott.

- Hát pontosan ez a helyzet - mondta aztán.[10]

Ha Runcimannek még maradtak kétségei, tartozunk az igazságnak azzal, hogy megjegyezzük: egyetlen érintett sem volt elragadtatva. Amikor Newton július 20-án jelentkezett Benesnél, hogy tájékoztassa, az elnököt „szemlátomást megdöbbentette és feldúlta a hír, kivörösödött, és a kétórás beszélgetés végére sem nyerte vissza teljesen a nyugalmát". A javaslat, figyelmeztetett Benes nem minden alap nélkül, súlyosan „érinti az ország szuverenitását, nagyon komoly válságot idézne elő, és a kormány lemondásához vezethetne".[19] A csehek kifogásait végül nyers fenyegetéssel szerelték le: ha Benes továbbra is ellenáll,

a brit kormány a nyilvánosság elé viszi az ajánlatot csakúgy, mint a csehek nemleges válaszát. A Szudétanémet Párt vezetősége tartózkodott a nyilvános véleménytől, noha Kundt biztosította Newtont, hogy pártja „üdvözölné a helyzet minden olyan objektív vizsgálatát, amely valamilyen úton-módon pozitív eredményhez vezetne".[20] Berlinben Ribbentrop igencsak zokon vette, hogy „a nyilvános bejelentés megelőzte a német kormány tájékoztatását",[21] és később vitriolos levélben tudatta Halifaxszel, hogy „a birodalmi kormány nem vállal semmilyen felelősséget Lord Runciman fáradozásaiért, akár sikerrel járnak, akár nem".[22] Berlinben Henderson sem állhatott ellen az alkalomnak, hogy újólag kifejtse a maga előítéleteit. „Nem irigylem Lord Runcimant a vállalt nehéz és hálátlan feladatért - írta Halifaxnek. - A csehek fafejű népség, és Benes az egyik legfafejűbb köztük."[23]

Július 26-án, miután a News Chronicle kiszivárogtatta az ügyet, Chamberlain nagy sebbel-lobbal jelentette be az Alsóháznak, hogy Runciman valóban Prágába utazik, noha a lord által szabott feltétel, hogy mindkét félnek el kell őt fogadnia, még korántsem teljesült. Chamberlain először kénytelen volt tagadni „a szóbeszédet", miszerint „Nagy-Britannia rán-cigálja a cseh kormányt", holott a kifejezés, ha nem is volt valami kifinomult, pontosan jellemezte a májusi válságot követő brit magatartást.[24] Ezután a miniszterelnök szemérmetlenül hazudott a Háznak, azt állítva, hogy Runciman „a csehszlovák kormány kérésére" keresi fel Prágát. Méltatta Runciman személyes alkalmasságát a feladatra, kiemelve „félelmet nem ismerő természetét, mentességét minden előítélettől, makulátlan tisztességét és pártatlanságát". „Szigorúan független maradna Őfelsége kormányától", és „csak a maga személyes minőségében járna el". Végül rámutatott, hogy Runciman „semmilyen értelemben nem lesz döntőbíró", inkább „a tisztázás és a közvetítés" lesz a feladata, vagyis olyan szerepet tölt majd be, amelyben nagy gyakorlata van, „mint olyan férfinak, aki kiszáll a helyszínre, hogy segítsen egy sztrájk elsimításában".[25]

Ami üzleti tevékenységét illeti, Runciman valóban elismert szakembere volt az ipari konfliktusok elegyengetésének, bár a legkevésbé sem tudható, mit kezdene a cseh kormány országa puszta létének az ipari kapcsolatok száraz nyelvén való leírásával. Chamberlain talán tisztában volt jelöltje esetleges, még parázsló neheztelésével, ezért írta másnap Runcimannek, hogy „ki kell mondanom, mennyire csodálom bátorságát és közösségi szellemét, amiért ilyen nehéz és kényes feladatot vállár'.[26] Mindenesetre a cseheket e meleg

szavak ellenére bizonyára érdekelte volna, hogy Chamberlain, még mielőtt miniszterelnök lett, és kirúgta volna barátját, akit állítólag „nagyon kedvelt", Runcimanről így nyilatkozott: „Nem valami értékes kolléga a kormányban, mert ritkán nyitja ki a száját", és különben is „lusta".[27] Runciman ekkor hatvannyolc éves volt, Chamberlainnél egy évvel fiatalabb (és „hasonló lelkes híve a kihajtott keménygallérnak"[28]}, de látszott, hogy politikai karrierjének immár bealkonyult. Emellett egészsége is észrevehetőn hanyatlott, külseje pedig felváltva adott okot aggodalomra és élcelődésre. „Hallgatag, keskeny ajkú emberke, akinek kopasz feje olyan kerek, hogy elformátlanodott tojásra emlékeztet" - így írta le Runcimant Shirer, amikor az Prágába érkezett.[29]

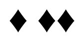
Chamberlain bejelentése határozottan langyos fogadtatásra talált. A News Chronicle, amely elsőként fecsegte ki a történetet, azt panaszolta, hogy „senki - cseh vagy német pedig végképp nem ad majd hitelt Mr. Chamberlain mézesmázos megnyugtatásának, miszerint a brit kormánynak az égvilágon semmi köze Lord Runciman sikeréhez vagy kudarcához".[30] Még a Beaverbrook tulajdonában lévő, megbékéléspárti Evening Standard is feltette a kérdést, „vajon muszáj volt-e a brit kormánynak egyáltalán rábeszélnie a cseh kormányt erre a találkozóra, olyan feltételekkel, amelyeket ennyire könnyű félreérteni, és olyan cél érdekében, amelyet ennyi bonyodalom terhel".[31] Ugyancsak hűvösen reagáltak Runciman régi politikai ellenfelei, például Leó Amery. „Még nem tudom eldönteni - tűnődött szarkasztikusán -, hogy Runciman tanácsadónak és közvetítőnek való kijelölése komikus-e vagy zseniális húzás. Könnyen lehet, hogy nyájas és legyőzhetetlen tudatlansága és alkalmatlansága, amelynek következtében a két fél érzelmeit és törekvéseit még csak felfogni sem képes, hozzájárulhat a kedélyek lehűtéséhez."[32]

„MEGKÖNNYEBBÜLÉS" - harsogta világgá a The Observer hatalmas betűs főcíme július 31-én, hírneves szerkesztője, az ismert megbékéléspárti J. L. Garvin által aláírt cikk fölött.

Ha a nemzet jogosan csomagol össze felszabadult lélekkel a vakációra, ennek nemcsak az az oka, hogy Lord Runciman elkötelezetten indul a béke zarándoklatára a viszályok küzdőtere felé. Van ennek szélesebb és biztosabb alapja is. A zarándoklat eredeti és vakmerő ötlete magától a miniszterelnöktől származik.[33]

Valóban vakációs hangulat honolt a Whitehallban, amikor Chamberlain

becsomagolta horgászfelszerelését, hogy eleget tegyen az első, de később egyre gyakoribb meghívásnak, amelyet skót nagybirtokosoktól kapott. Már alig várta, hogy kipihenhesse magát. „Magam is csodálkozom, milyen jól bírom a megerőltetést - írta nővérének -, mert megállnom nem nagyon lehet."[34] Sajnálatos módon alig egy napot töltött a folyón a westminsteri herceg társaságában az Invernesstől északra fekvő Lochmore-ban, amikor heveny orrmelléküreg-gyulladás tört rá. Olyan erős fájdalmai voltak, hogy félbe kellett szakítania üdülését, és kénytelen volt visszatérni Londonba szakorvosi kezelésre. „Nagyon szomorúan hallottam, hogy vissza kellett térnie Londonba az orra kezelésére - fejezte ki részvétét a király. - Ez nagyon fájdalmasnak és kellemetlennek ígérkezik." VI. György kifejezte reményét, hogy mindez nem hátráltatja Chamberlainnek a hónap végén esedékes balmorali látogatását. „A német magatartás - zárta sorait bravúros királyi understatementXe\ - valóban aggodalomra ad okot."[35]

Augusztus 4-én, napra pontosan huszonnégy évvel az után, hogy Nagy-Britannia belépett az első világháborúba és Lord Runciman prágai megérkezésének másnapján a brit közvetítő kedvetlenül látott munkához. A pompás nyári nap perzselő melegében - árnyékban is több volt harmincöt foknál - zsakettet és cilindert öltött, majd elindult, hogy udvariassági látogatásokat tegyen a cseh kormány tagjainál. Először a Várba, a Hrad-zsinba ment, amely háromszáz éven át volt a csehek fölötti német Habsburg-uralom központja; a Szent Vitus-székesegyház magas tornyai uralták a városképet. Amikor autója, amelyet rendőrségi motorkerékpárok menete kísért, begurult az udvarra, bizonyára felfedezte Csehszlovákia Versailles-ban nehezen kivívott függetlenségének egy szembeszökő jelét.

Az előtte tisztelgő őrök nem a cseh hadsereg előírásos khakizöld egyenruháját, hanem a francia, az olasz és a cári orosz seregek első világháborús uniformisait viselték: a felsorolt országok külföldi légióiba osztották be a cseheket, hogy szembeszálljanak korábbi német uraikkal.

Runcimant elsőként az elnök, Edvard Benes fogadta nagy belmagasságú dolgozószobájában, amelynek padlótól a mennyezetig érő ablakai az alanti völgyben kanyargó Moldva folyóra néztek. A nagy műveltségű elnök, aki Prágában és Párizsban végezte tanulmányait, csendes, tudósnak látszó férfi volt, aki a fennhéjázás minden külső jelét kerülte. Az első világháború nagy

részét párizsi emigrációban töltötte, egyike volt a cseh függetlenségi mozgalom legfőbb szervezőinek, majd azon munkálkodott, hogy Nagy-Britannia és Franciaország elismerje a független Csehszlovákiát. Az új állam első elnökének, Tomás Masaryknak, az alapító atyának a társaságában ő képviselte Versailles-ban Csehszlovákiát mint külügyminiszter. 1935 decemberében ő lett a betegeskedő - és 1937-ben elhunyt - régi barát, Masaryk utóda, és bár hét háborús évet emigrációban töltött, 1948-ig ő maradt Csehszlovákia elnöke.

Benes meglátogatása után Runciman a miniszterelnöknél, a szlovák nemzetiségű dr. Milan Hodzánál tette tiszteletét, aki a háború előtt a szlovák kisebbséget képviselte a magyar parlamentben, és ennek megfelelően mentes volt a cseheknek a németek iránti természetes ellenszenvétől. Köztudott volt, hogy pártolja a Henleinnel kötendő kompromisszumot. „A zömök, jól öltözött, precíz embert, aki csiptetőt viselt, és erős álla makacsságról tanúskodott, bárki sikeres bankigazgatónak hihette volna/'[36] Runciman harmadik délelőtti látogatása dr. Kamii Krofta külügyminiszternek, Benes szoros szövetségesének szólt, aki hatvanöt évesen a prágai egyetem történelem tanszékének professzori állásáról mondott le, hogy Masaryk halálát követően belépjen a kormányba. Beneshez hasonlóan Krofta is visszahúzódó, minden feltűnést kerülő életmódot folytatott, hivatalában, a Czernin-palotában, amely azelőtt Czernin grófnak, az első világháború osztrák külügyminiszterének az otthona volt, higgadtan, zajtalanul végezte munkáját. Korábbi fenntartásaik ellenére nyilvánvaló volt, hogy a felsorolt miniszterek kétségbeesetten szerettek volna minden lehetséges módon együttműködni Runcimannel, akit azonban ez a helyzet zavarba hozott. „Önként tárult fel előttem minden ajtó - írta aznap este Halifaxnek -, és én nagyon kényelmetlenül érzem magam, mivel mind hajlanak rá, hogy túl sokat várjanak."[37]

Ezen az estén Runciman visszament az Alcron Szállóba, ahol lefoglalta beszélgetéseihez a hotel nagy társalgóját, és hosszas megbeszélést tartott a két szudétanémet vezetővel, Kundttal és Sebekovskyval. Henlein maga nem jelent meg; nem volt hajlandó Prágába utazni. Közölte, hogy Runcimannel csak akkor találkozik, ha a brit közvetítő a Szudétaföldön keresi fel. Ez a hosszúra nyúlt első kapcsolatfelvétel, amely annyira eltért a cseh minisztereknél tett rövid udvariassági látogatásoktól, megadta a következő hetek alaphangját, és egymagában is felkeltette számos várakozó újságíró gyanakvó figyelmét. A

lordot egész csehszlovákiai tartózkodása alatt nyomasztotta a gáncsoskodás, hogy „a henleinistákkal való találkozások hosszúak és elmélyültek, míg a kormánnyal való megbeszélések rövidek és határozottan hűvösek voltak".[38]

Runcimant egy tanácsadókból álló csapat kísérte el Prágába, amelynek összetétele meghazudtolta Chamberlain bizonykodását, miszerint a misszió független a kormánytól. A csapatot Frank Ashton-Gwatkin, a külügyminisztérium gazdasági szekciójának főnöke vezette - ő elismert szakértője volt a kereskedelmi tárgyalásoknak, és Runcimant még mint kereskedelmi minisztert ismerte meg.[39] A baj csak az volt, hogy egyiküket sem látták el hivatalosan megfogalmazott hatáskörrel, és Halifax is fukarkodott minden konkrét meghatalmazással; éppen csak arra figyelmeztette elutazása előtt Runcimant, hogy „ne tegyen semmi olyat, ami még jobban elkötelezné országunkat [Nagy-Britanniát], hogy német akció esetén lépnie kelljen".[40] Még abban az esetben is, ha Runciman több rokonszenvet kívánt volna tanúsítani a cseh ügy iránt, ez a megfogalmazás szinte bizonyosan visszatartotta volna. A helyzet úgy festett, hogy már a Benessel való első rövid találkozás után gyorsan felmérte, hogy az elnök „nem sok megértést vagy empátiát mutat a csehszlovákiai németek iránt".[41] Geoffrey Pető, egy korábbi konzervatív képviselő, aki feleségével együtt elkísérte a küldöttséget, még brutálisabban fogalmazott. Alig háromnapos prágai tartózkodás után azzal döbbentette meg a cseheket, hogy egy német diplomatának megjegyezte: „Nagyon is megérti, miért viseltetik a Szudétanémet Párt ellenszenvvel a zsidók iránt."[42]

Kétségessé tette Runciman elfogulatlanságát az is, hogy szemlátomást nem tudta megérteni: nemcsak Henlein és a Szudétanémet Párt

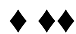
képviseli a csehszlovákiai német közvéleményt. A mérsékelt szociáldemokrata pártot ugyan igencsak megszorongatták az 1935-ös választásokon, de azért még létezett, és Wenzel Jaksch személyében fiatal és vonzó vezetője volt. Első prágai napján Runcimant megkérdezte egy ott élő brit újságíró, hogy szándékában áll-e megbeszéléseket folytatni a szociáldemokratákkal. Válasz helyett a brit közvetítő „érteden képet vágott", mintha „addig a percig halvány sejtelme sem lett volna” a létezésükről, majd annyit mondott, hogy „eddig nem léptek kapcsolatba velem”.[43] Amikor végre rászánta magát a találkozásra, akkor az - Jaksch szerint - nem sikerült valami jól.

Lord Runciman hangsúlyozta, hogy mi, szociáldemokraták Henlei-nékhez

viszonyítva csak kis párt vagyunk. Elmondtam neki: a mi problémánk az, hogy a béke és a szabadság pártja vagyunk, és ezek az eszmények manapság nem túl népszerűek, így hát nem versenyezhetünk igazán sikeresen az olyan pártokkal, amelyek nem hisznek ezekben az eszményekben.[44]

Augusztusban fojtogató hőség volt Prágában, Lord és Lady Runciman tehát érthető módon alig várták, hogy a hétvégéken elmeneküljenek a nagyvárosból, és élvezzék a cseh vidék friss levegőjét. Vendéglátóikat azonban nem valami szerencsésen válogatták meg. „Sok középosztálybeli, de eltérő meggyőződésű összeköttetésekkel rendelkező gazdag liberálishoz hasonlóan - idézte fel sok évvel később Harold Macmillan -Runcimant is sajátosan vonzotta az arisztokrácia. Hétvégéit ezért az előkelő osztrák nemesség, a régi osztrák birodalom túlélőinek kastélyaiban töltötte, azok között, akik szívük mélyén soha nem fogadták el hazájuknak Csehszlovákiát.”[45] Az ország nagybirtokai többnyire a Szudé-taföldön terültek el, és a német ajkú nemesség tulajdonában voltak; ezek az urak visszavágytak a bécsi uralom idejébe, és neheztelték a cseh kormányra, amiért elvesztették hatalmukat és presztízsüket. Runciman második csehszlovákiai hétvégéjét Ulrich Kinsky hercegnek, a Szudéta-német Párt tagjának Brünn melletti kastélyában töltötte. A prágai német ügyvivő büszkén jelentette Berlinnek, hogy a párt „politikai gárdát" tartott fenn a helyszínen, hogy tárgyaljanak Runcimannel, sőt „volt egy társasági gárda is Ulrich Kinsky herceg, a gazdag nagybirtokos vezetésével”.[46]

Úgy látszik, Runcimannek egyszer sem jutott eszébe, hogy a csehek szemében jó esetben tapintatlanságnak, legrosszabb esetben PR-kataszt-rófának tűnhetett, ha hétvégeken részben a német arisztokráciával, részben a vendégnek álcázott szudétanémet vezetőkkel komázik.

Noha nagy elfoglaltsága miatt Prágában nem találkozhatott Runciman-nel, Henlein augusztus 5-én Zürichbe utazott, hogy fura titkos találkozót bonyolítson le Malcolm Christie brit diplomatával és volt repülőezredessel, akiről azt mondták, hogy „szakasztott olyan, mintha John Buchan valamelyik könyvéből lépett volna elő". Christie az Aacheni Egyetem diákja volt, és ott ismerkedett meg Göringgel, majd az első világháborúban a Királyi Légierő pilótájaként katonai érdemkereszttel tüntették ki. Ezután légügyi attaséként szolgált először Washingtonban, majd 1927 és 1930 között Berlinben; ekkor azonban az üzleti karriert választotta. Idővel Sir Róbert Vansittart beszervezte

magánjellegű hírszerző szolgálatának egyik vezető tagjává, és Christie, aki diszkréten működött a német-holland határ mentén lévő otthonából, üzleti vállalkozásának fedezékében könnyedén mozgott a náci párt hierarchiájának vezető berlini rétegeiben. Roppantul élvezte munkájának „köpenyes-kardos" jellegét; legbizalmasabb ismerősei között tarthatta számon Göringet, valamint Göringnek mint birodalmi légügyi miniszternek a helyettesét, Erhard Milch tábornokot. 1936-tól folyamatosan látta el Vansittartot hírszerzői anyaggal, elsősorban a Luftwaffe újrafegyverkezési programjával kapcsolatos, Milchtől származó értesülésekkel.[47]

Christie jól ismerte mind Henleint, mind a Szudétaföldet. Amikor Henlein 1935-ben Londonba látogatott, ő „egyengette az útját": megszervezte programját, és kieszközölte számára a megtisztelő meghívást, hogy a Chatham House-ban beszédet tartson.[48] Bemutatta Vansittart-nak is, aki ekkor még a külügyminiszter állandó helyettese volt. „Rendkívül kedvező benyomást kelt - jegyezte fel Vansittart a szudétanémet vezetőről. - Mértékletes, tisztességes és jó szemű embernek mondanám. Őszintesége, határozottsága bizalmat ébreszt." Amikor Henlein biztosította, hogy a szudétanémetek nem kívánnak a Reichhez tartozni, Vansittart ezt szűrte le: „Azt hiszem, igazat mond."[49] A megbékélés ily ádáz

ellenfelének a támogatása rendkívül becses volt Henlein számára. Van-sittartot eközben egy másik közvetítő is meghódította, nevezetesen Max Hohenlohe-Langenburg német-cseh herceg, „több nagybirtok tulajdonosa, akinek angliai neveltetése és kifogástalan modora érthető módon nagy hatással volt a diplomatákra, akikkel találkozott". 1938 májusában Vansittart megpróbálta rábeszélni Chamberlaint a Hohenlohéval való megismerkedésre, azzal az indokkal, hogy az arisztokrata „Hen-leinre is befolyással lehet";[50] és a jelek szerint soha senki nem jött rá, hogy Hohenlohe, akárcsak hercegnő névrokona (bár semmilyen rokonság nem volt köztük), valójában „az egyik legügyesebb náci ügynök volt".[51]

Hohenlohe részt vett az augusztus 5-i zürichi találkozón is, amikor Henlein végre felhagyott minden színleléssel, és meghökkentő tirádát adott elő Csehszlovákia ellen, amely „gazemberek és bűnözők állama (...), elvetélt állam". Komédiázásnak nyoma sem volt többé. Henlein felhívta a figyelmet: itt az ideje, „hogy megfosszuk a briteket az illúziótól, hogy egy cseh szuverenitás alá tartozó társult államban stabilitás jöhet létre". Itt már nemcsak a szudétanémetek jogairól van szó, hanem a végső csatáról, „Németország

kontra Csehszlovákia". Hosszú távon, jelentette ki, „Németország nem viselhet el ilyen tályogot a testén (...) Ha Anglia azt hiszi, hogy ezt az államot, ha törik, ha szakad, védelmeznie kell, akkor Anglia lesz a felelős a konfliktus kiterjedéséért".[52] A találkozóról Vansit-tartnak írott jelentésében Christie mérsékeltebb nyelvet használ, de felhívja a figyelmet, hogy Runciman, „bármilyen előkelő és tapasztalt férfiú, megmaradt vérbeli angolnak, jellegzetes angol észjárással, amely (...) nem képes áthatolni a félrevezető nyilatkozatok ködén".[53] Henlein továbbra sem volt hajlandó találkozni vele, és tárgyalóit kifejezetten arra utasította, hogy a találkozást addig halogassák, ameddig csak lehet.

A Szudétanémet Párt tárgyalási taktikája egyszerű volt. Teletömték „a briteket információval és bőséges bizonyító erejű dokumentációval", közben azonban minden lehetőséget kihasználtak, amely a cseheket hátrányos megvilágításba helyezi.[54] Gyakran jelentek meg az Alcron Szállóban vaskos, többnyire kétnyelvű, angol és német dokumentum-kötegekkel felszerelve, és ragaszkodtak hozzá, hogy ezeket hajnalig ma-gyarázgassák. Runciman számos sürgönyt is kapott a Szudétaföldről, amelyeket a Szudétanémet Párt gondosan összehangolt; mind tiltakoztak a szenvedések ellen, amelyeket a csehek igája alatt el kell viselniük,

és rendre meghívták Runcimant, legyen szemtanúja az üldöztetésnek. Jellegzetes incidensre került sor augusztus 7-e éjjelén, a Szudétaföld egy Gasterwald nevű, távoli erdei falujában. Egy fiatal német favágót, Henlein lelkes hívét a helyi kocsma előtt egy részeg dulakodásban halálra szur-kálta egy másik német, aki szociáldemokrata volt. A német sajtó kéjjel vetette rá magát az esetre. Noha mindkét fél német volt, az ügyben a cseh brutalitás újabb példáját mutatták fel. Az áldozat temetését jelentős propagandaeseménnyé fújták fel, náci felvonulással, zokogó anyával és a koporsó előtti szónoklattal, amelyet Henlein keményvonalas helyettese, Karl Hermann Frank tartott.

„Bármily furcsa - jelentette augusztus 10-én Runciman a külügyminisztériumnak, némi, nála ritkaságszámba menő humorral Henlein nem bukkant fel, noha itt kell lennie valahol Csehszlovákiában."
Tudta azonban, hogy semmivel sem jutott közelebb a két fél közti megegyezés kialkudásához, és a felelősség egyre súlyosabban nyomasztotta. „A siker - vallotta meg - azon múlik, háborúzni akar-e a Führer, vagy sem."

A jelenlegi válság megindító oldala, hogy az itteni egyszerű emberek és, mint hallom, a másutt élők is bennem és a misszióban látják a békekötés egyetlen reményét. Sajnos nem fogják fel, milyen gyengék a szankcióink, és rettegve várom a pillanatot, amikor rájönnek, hogy semmi sem mentheti meg őket. Iszonyatos csalódás lesz.

Még csak egy hetet töltött Prágában, de máris szükségét érezte, hogy feltegye Halifaxnek a kérdést: „Véleménye szerint meddig kell tartanom a frontot?" Remélte, hogy ha kitörőben lenne az ellenségeskedés, legalább „kap majd valami figyelmeztetést".[55] Miután két hétig eredménytelenül tárgyalt a Szudétanémet Párttal és a cseh kormánnyal, a megbeszélések holtpontra jutottak, és augusztus 17-én Kundt felhívta a figyelmét, hogy „népünk, amely az Ön részéről a jóakarat semmilyen jelét nem észlelte, hamarabb ki fog fogyni a türelemből, mint mi".[56]

Runciman végül úgy látta, a további előrehaladás érdekében személyesen Henleinnel kell összeülnie. Sietősen már másnapra összehozták a találkozót a Rothenhaus-kastélyban, amely Hohenlohe herceg tulajdonában volt, és Komotau közelében, a német határtól mindössze 24 kilométerre állt. Runcimant a kocsi a Szudétaföld hegyei közé röpítette,

Bismarck szavaival „egy erődbe, amelyet Isten épített Európa szívében". A konvoj éppen déli tizenkettő előtt kanyarodott rá a kastély széles felhajtóágára, ahol Hohenlohe herceg vadőreiből verbuvált díszőrség köszöntötte őket; tagjai horogkeresztes jelvényt viseltek hajtókájukon, és náci üdvözléssel fogadták Runcimant. Tíz perccel később ugyanők még lelkesebben fogadtak két száguldó, nyitott tetejű kocsit, amelyben Franck, Kundt és maga Henlein ült. Geoffrey Cox, a Daily Express munkatársa felidézte, hogy Henlein barna sportzakója és szürke flanelnadrágja őt „egy üdülő angol banktisztviselőre" emlékeztette.

Noha Runciman mindent elkövetett, hogy a találkozót titokban tartsa, a sajtó már Prágától saját konvojban követte őket, most azonban a főkapu előtt rekedtek magukra utalva. Sajnálatos módon, de jellegzetes brit modorban sem Runciman, sem küldöttségének tagjai nem követtek el semmit annak érdekében, hogy jó pontokat szerezzenek a világsajtó Prágába menesztett népes küldöttségénél. Napi kommünikéik rövidek voltak, és csak a tényekre szorítkoztak; különösen Ashton-Gwatkin nem tudta elrejteni az újságírókkal szembeni „szófukar megvetését", amellyel leginkább az amerikai

tudósítókat sújtotta. Ebéd után a várakozó újságírók épp csak megpillanthatták Hohenlohe herceget és vendégeit, amint a nyári napsütésben a kastély teraszán szürcsölgetik kávéjukat, miközben kissé disszonáns módon a gondozott pázsiton gyerekek és kutyák hancúroztak. Hohenlohe vadőrei ezalatt szürke egyenruhás szudétanémet rohamoszta-gosokkal kiegészülve gondoskodtak a sajtó féken tartásáról, bár a német és szudétanémet újságírókat beengedték a kastély belső udvarába. A jelenet Coxot „a clivedeni stílusra" emlékeztette, „a vidéki kúriák diplomáciai művészetére, amelyet most nagy szakértelemmel Közép-Európára alkalmaztak".[57]

Runciman és Henlein öt órán át tárgyaltak; tolmácsként Hohenlohe és Ashton-Gwatkin működött közre. Az utóbbi szerint Henlein semmiféle új javaslattal nem állt elő, és ragaszkodott hozzá, hogy a Karlsbad-ban beterjesztett nyolc követelése hiánytalanul teljesüljön.

A csehszlovákiai németeknek, mondotta, meg kell védeniük otthonukat,

megélhetésüket és gyermekeik jövőjét a félelmetes cseh nyomulástól,

amelyet a kormány ösztönöz és támogat.

Egyszersmind megismételte immár jól ismert, de minden ízükben képmutató kijelentéseit, miszerint a népszavazásnál jobban örülne egy tárgyalásos megegyezésnek, továbbá meg kívánja őrizni Csehszlovákia határait, és a jövőben is mérsékletre fogja buzdítani követőit. „Attól tart azonban - figyelmeztetett -, hogy fogyóban az idő", és a zord télre való kilátásra mint további nehézségre tekintettel az ő helyzetét hamarosan saját népe fenyegetheti.[58] Henleinnek a találkozóra vonatkozó saját feljegyzései rögzítik: Runciman azt legalább megtagadta, hogy mindent, ami elhangzott, készpénznek vegyen. Amikor Henlein azt állította, hogy a cseh kormány „a szudétanémetek kiirtására és otthonaik lerombolására" törekszik, és „legmagasabb politikai és katonai köreik háborút akarnak", Runciman „csodálkozva" nézett rá, és azt tudakolta, miféle bizonyítékokkal tudja alátámasztani állítását. Amikor pedig Henlein lefestette a szudétanémetek állítólagos nehéz helyzetét, Runciman szárazon azt felelte, hogy „átmenetileg mindenütt bajok vannak a gazdasággal, még Angliában is".[59]

Délután hatkor Runcimant nagy sebességgel elvitte az autó, és hamarosan Henlein is követte. Ashton-Gwatkinre hárult, hogy tájékoztassa a nem német sajtót, ő azonban ehelyett egy semmitmondó kétsoros közleményt bocsátott ki, megerősítve, hogy a találkozóra sor került, és Henlein kifejtette nézeteit Runcimannek. Az újságírók között, akik hat órán át várakoztak, elszabadultak az indulatok, és Walter Kerr a New York Héráid Tribune-tó\ mindannyiuk nevében megkérdezte, hogyan szerkesszék meg beszámolóikat további információ nélkül. „Használják a fantáziájukat" - vágott vissza Ashton-Gwatkin. Amikor elhangzott az újabb panasz, miszerint a német tudósítók és fotósok szabadon mozoghattak a kastély udvarában, Ashton-Gwatkin ismét dühösen elhárította a tiltakozást. „Szerencsésnek kellene mondaniuk magukat, amiért egyáltalán a kastély területére léphettek" - válaszolta.[60] Nem meglepő, hogy a történelem oly keményen ítélte meg a Runciman-missziót, hiszen a legtöbbet azok a brit és amerikai tudósítók írták róla, akiket e célból küldtek a helyszínre.

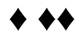
Néhány nappal később, augusztus 22-én Ashton-Gwatkin folytatni akarta a Rothenhaus-kastélyban lezajlott megbeszélést, és ismét a Szu-détaföldre hajtatott, hogy meglátogassa Henleint Marienbadban, ahol a Szudétanémet Párt politikai bizottsága éppen összegyűlt. Tárgyalásuk

során Henlein alaposan megtévesztette a britet, aki készpénznek vette a szudétanémet vezető tagadó válaszait.

Henlein tagadta, (1] hogy ő diktátor volna; (2) hogy a legkevésbé is egyetértene a német nácik „terrorjával"; (3) hogy valaha is eltűrné a zsidók elleni uszítást („Judenhetze"); (4) hogy politikai totalitarizmusra törekedne, vagy bármilyen egyéb akcióra, amely eltér az ellenfelek és az ellenzék tisztességes kezelésétől.[61]

Henleinnek a találkozóról készült jegyzetei ismét jóval többet árulnak el, mint a hivatalos brit jelentés. Ashton-Gwatkin oly kevéssé fogta fel a helyzet realitását, hogy szemlátomást komolyan azt javasolta: küldjék el a „mérsékelt" Henleint Hitlerhez békét szerezni. Megkérdezte, „hajlandó lenne-e Henlein megszondázni Hitlert, hogy vajon kívánatosnak tartana-e egy személyes találkozót Nagy-Britannia képviselőivel"?[62] „Kedvelem őt - tudatta végül Ashton-Gwatkin egy külügyminiszté-riumi feljebbvalóinak szánt jegyzetben. - Határozottan állíthatom, hogy abszolút tisztességes fickó."[63]

Augusztus 24-én Ashton-Gwatkin néhány napra visszatért Londonba, hogy tájékoztassa Halifaxet, és további utasításokat kérjen. Halifax rövid úton elintézte a komolyan hangzó javaslatot, hogy Henleint brit békekövet-pótléknak használják. Meg is dorgálta Runcimant: „Meglepett a javaslat, hogy Henlein bármilyen úton-módon Őfelsége kormánya nevében szólaljon meg, akár az Ön missziója, akár egy angolnémet egyezség tárgyában. (...) Egyáltalán nem lenne helyénvaló, hogy ilyesmire sor kerüljön, és mindenféle bonyodalomhoz vezethetne."[64] Melegebb fogadtatásban részesült azonban egy Hitlernél teendő látogatás elvi ötlete; Halifax azt javasolta, hogy maga Runciman utazzon Berlinbe. Runciman, ami korántsem volt meglepő, udvariasan, de határozottan nemet mondott, azzal az indokkal, hogy egy ilyen vállalkozás meghaladná semleges megfigyelői státusát.

Július közepére a Zöld terv katonai előkészítése már előrehaladott állapotban volt, és egyre lázasabb ritmusra kapcsolt. Mussolini immár

ismerte a stratégiát és a megközelítő időzítést. Az őszi manővereket előbbre hozták a nyári hónapokra, azzal a szándékkal, hogy csúcspontjukon a csapategységeket úgy állítsák fel, hogy helyzetük megfeleljen Csehszlovákia lerohanásához. A prágai német légügyi attasé szorgalmasan kutatta fel a német gépeknek megfelelő szudétaföldi leszállóhelyeket; tervek készültek a hadsereg tíz főhadiszállása megépítéséhez, a megfelelő parancsnokok és személyzet feltüntetésével - öt az invázió megvalósításához, és öt Németország egyéb, nyugati és lengyelországi határainak védelméhez.[65] Hitler ezalatt továbbra is hegyi búvóhelyén maradt, követelésekkel és parancsokkal bombázva katonai parancsnokait: tovább kellett gyorsítani a Nyugati Fal megépítését, különleges hadgyakorlatokra került sor, hogy a katonák tökéletesítsék az alaposan felfegyverzett erődítmények elfoglalásának művészetét, és a külföldi katonai attasékat eltiltották Németország határ menti régióinak felkeresésétől. Hitler tudni akarta, milyen állapotban van jelenleg a cseh katonai felszerelés, és az is érdekelte, várható-e a Szovjetunió beavatkozása.

Beck tábornok kísérletei, hogy Brauchitsch révén óvja Hitlert a katonai akció veszélyeitől, továbbra is hiábavalóak voltak, és most - ő legalábbis így hitte - utoljára próbálkozott a háború megakadályozásával. Végre felderengett benne, hogy Brauchitsch ugyan magánemberként egyetért az ő elemzésével, de Hitler előtt egyszerűen elhallgatja Beck aggodalmait. Ezért rávette, hogy augusztus 4-

re hívja össze a vezérlő tábornokokat, és mert kollégája szónoki képességeiben nem bízott, maga írt számára egy erőteljes beszédet. Amikor azonban a tábornokok összegyűltek, Brauchitschnak sajnálatos módon megint inába szállt a bátorsága, és Becknek kellett felolvasnia a saját, július 16-i memorandumát, amellyel arra figyelmeztetett, hogy immár csak a hadsereg tartóztathatja fel Hitler háborús készülődését.

Teljes mértékben tudatában vagyok e lépés súlyosságának, de egyszersmind saját felelősségemnek is, és ezért kötelességemnek érzem, hogy sürgősen felszólítsam a fegyveres erők főparancsnokát: állítsa le háborús előkészületeit, és amíg a katonai helyzet nem változik meg alapvetően, tegyen le a csehkérdés erőszakos megoldásáról. Jelenleg ezt reménytelennek tekintem, és nézetemet a vezérkar valamennyi főtisztje osztja.[66]

Becket egyhangúan támogatta mind a húsz egybegyűlt tábornok. Wilhelm Adam tábornok azonnal magáévá tette Beck nézeteit, és mint a nyugati front leendő parancsnoka, aláhúzta, hogy az ottani erődítmények egyáltalán nem felelnek meg céljuknak. Ha a hadsereg zömét Csehszlovákia ellen kötik le, neki mindössze öt aktív hadosztály állna rendelkezésére, és a franciák egykettőre lerohannák. „Sötét képet festek" - ismerte el, de hozzátette, hogy véleményét szíves-örömest ismételné el személyesen Hitler előtt is.[67] A jelenlévők egyetértettek abban, hogy Németország valószínűleg képes lenne Csehszlovákia lerohanására, de egészen más dolog egy olyan háború, amelyben a nyugati hatalmak is részt vesznek, és senki sem hiszi, hogy a Szudétaföld olyan ügy, amiért érdemes kockára tenni a nemzet biztonságát.

A gyűlés látszólagos egyetértése azonban csakhamar bomlásnak indult. A jelenlévők közül túlságosan sokakat kápráztattak el Hitler addigi sikerei, vagy valamilyen módon a lekötelezettjei voltak, avagy becsvágyuk és a kötelező lojalitás megszegésének félelme felülkerekedett aggályaikon. Von Reichenau tábornok, a jelenlévők közül a legtüzesebb nácibarát, „a Führerhez fűződő bizalmas kapcsolatával" kérkedett, és óvta társait a vele való egyéni szembeszállástól.[68] „A kérdés, hogy he-lyénvaló-e háborút indítani vagy sem, nem ránk tartozik - jelentette ki.

- Ez a Führer dolga. Rá kell bíznunk, hogy a legjobb megoldást válassza." Támogatta őt a nyíltan Hitler-párti Ernst Busch tábornok, aki erkölcsi magaslatra emelkedve ünnepélyesen méltatta az engedelmességet és a lojalitást, és ahhoz az évszázados közhelyhez folyamodott, miszerint

a katonáknak nem kötelességük, hogy politikai döntéseket vitassanak. „Semmi sem menthet fel bennünket a Führernek tett hűségeskünk alól

- oktatta ki kollégáit. - Én is tisztában vagyok hadseregünk gyengéivel, mindazonáltal végrehajtom parancsait, mert ha nem ezt tenném, fegyelemsértést követnék el."[69] Végül Gerd von Rundstedt vezérezredes, az egyik legnagyobb tiszteletnek örvendő, rangidős főtiszt sokak nevében szólalt fel, amikor kijelentette: nem akar újabb válságot provokálni Hitler és a hadsereg között.

A gyűlés megegyezés nélkül ért véget, időközben Brauchitsch megemberelte magát, és elküldte Hitlernek Beck legújabb memorandumát. Hitler reakciója előre megjósolható volt. Tudni akarta, ki más látta még a dokumentumot, tombolt haragjában, és a Berghofra rendelte Brauchi-

tschot, ahol többórás „féktelen és sok decibeles szóbeli kirohanást"[70] intézett ellene, ami a lenti teraszon ülőket olyan kínosan érintette, hogy a belső helyiségekbe húzódtak. Ugyanakkor az a körülmény, hogy Beck hangosan felolvasta a tábornokoknak memorandumát, olyannyira nyugtalanította a Führert, hogy egy legkevésbé sem ortodox lépésre szánta el magát. Augusztus 10-én, hogy megkerülje a legfelső katonai vezetést, a Berghofra rendelte a hierarchiában közvetlenül a vezérlő tábornokok alatt elhelyezkedőket, akik közül sokan arra számítottak, hogy a vezérkarhoz kerülnek a tábornokok mellé. A csoport fiatalabb, vélhetően tehát minden vitától tartózkodó tisztekből állt, akik háború esetére gyorsabb előléptetésben bizakodtak, és ezért Hitler reményei szerint nagyobb lojalitásra számíthatott tőlük.

A rangidős tábornokok ilyetén lekezelése súlyosan megsértette a katonai protokollt, és a jelenlévők szemlátomást kényelmetlenül érezték magukat. Ebéd után Hitler háromórás előadásban ismertette a maga katonai ambícióit, ám ezzel szerencsétlenségére nem tett mélyebb benyomást a megjelentekre, mint korábban a parancsnokaikra. Amikor szónoklatát befejezte, hallgatói közül a rangidős, Gustav Anton von Wietersheim tábornok, nagy bátran felállt, és kétségbe vonta Hitler feltételezéseit az angol-francia beavatkozás elmaradásáról. Mint Adam tábornok nyugati erőinek kijelölt vezérkari főnöke, idézte Adam előző heti figyelmeztetését: ha a hadsereg zöme Csehszlovákiában van lekötve, akkor a Nyugati Fal védművei valószínűleg legföljebb három hétig tarthatók a franciákkal szemben. Ekkor Hitler, ami senkit sem ért váratlanul, kijött a sodrából. Dühödten jelentette ki, hogy ha így áll a helyzet,

„akkor az egész hadsereg semmire se volna jó. Közlöm Önnel, Herr General, hogy az állások nem három hétig, hanem három évig fognak kitartani".

A Berghofon 1938. augusztus 10-én rendezett megbeszélés a jelen lévő von Manstein tábornok szerint történelmi jelentőségű volt - az utolsó, amelyen Hitler valaha is eltűrte, hogy katonai parancsnokai kérdéseket tegyenek fel, vagy akár csak megvitassák terveit. Jodl ugyan megvallotta naplójának, hogy Adam és Wietersheim „csüggedt véleményét a hadsereg vezérkarán belül széles körben osztották", főleg mert „már nem hittek a Führer géniuszában", ám az ilyen álláspontok nyilvánosan már nem kaptak hangot.[71] Öt nappal később Hitler részt vett egy kato-

nai szemlén Berlintől délre, a jüterbogi tüzérségi lőtéren, és utána még egyszer megkísérelte kivédeni Beck memorandumának hatását. Összehívta tábornokait a tiszti étkezdébe, és megismételte, hogy a csehszlovák kérdést erőből akarja megoldani, és a fenyegető élt alig palástolva közvetlenül utalt Sztálin minapi tisztogatására a hadsereg legfelső berkeiben.

- Én sem hátrálnék meg tízezer tiszt megsemmisítése elől, ha szem-beszállnának akaratommal - figyelmeztetett. - Mit számít ez egy nyolcvanmilliós nemzetnek? Nekem nem intelligens, hanem brutális emberek kellenek.[72]

Augusztus 18-án Beck végül benyújtotta lemondólevelét, amelyet már egy hónappal korábban megírt; Brauchitschot hiába próbálta rábeszélni, hogy csatlakozzon hozzá.

- Azt hitte, követni fogják? - kérdezte Canaris, aki megjegyezte magának Hitler intelligens emberekre vonatkozó, becsmérlő megjegyzését. - Én jól ismerem őket. Mind csupa jobbágy.[73]

Beck azonban még lemondása pillanatában is beugrott egy végső trükknek. Rendes körülmények közt a hadsereg vezérkari főnökének távozása, különösen nemzetközileg feszült időszakokban, nyugtalanságot keltett a honi katonai körökben, és többnyire külföldön is visszhangja támadt. Hitler azonban, bár kapva kapott a lemondáson, ravaszul rávette Becket, hogy a hírt ne hozzák nyilvánosságra. Beck, célt tévesztett hazafias felbuzdulásában, beleegyezett a javaslatba, Hitler pedig ekként ügyesen elhallgattatta a tényt, hogy a hadseregben jelentős ellenzéke van. így fecsérlődött el az egyik utolsó

alkalom egy Hitlerrel szembeszállni képes koalíció kialakulására, Hitler pedig végképp elérte, hogy a katonai vezetés, ha vonakodva is, de belenyugodjon terveibe. „Én szóltam - panaszolta Beck néhány hónappal később -, de a végén magamra maradtam."[74]

Augusztus 19-re Ribbentrop már elég magabiztos volt ahhoz, hogy megsúgja Weizsáckernek: „A Führer szilárdan eltökélte, hogy a cseh ügyet fegyveres erővel oldja meg. Lehetséges végső dátumként a légi hadműveletekkel összefüggő műszaki okok miatt október közepét jelölte meg." Weizsácker, aki diplomáciai megoldással szerette volna siettetni Csehszlovákia úgynevezett „kémiai bomlási folyamatát", ellenezte a tervet. Ribbentrop azonban mérgesen azt felelte, hogy „a Führer

még soha nem tévedett", és Weizsáckernek „hinnie kell a géniuszában, ahogy hosszú évek tapasztalatai alapján ő is teszi". Ribbentrop azt a bizarr állítást is megkockáztatta, hogy Hitler „személyesen akar benyomulni Csehszlovákiába, a legelöl haladó páncéloshadosztály élén".[75] Augusztus 24-én Jodl sürgős memorandumot szerkesztett a Führer számára, „Az X-parancs időzítése és az előzetes intézkedések kérdése" címen. Bevezetésként ismertette a hadsereg és a Luftwaffe egymásnak ellentmondó kívánságait a sikeres invázióhoz szükséges riasztás időpontja tárgyában. A Luftwaffe azt kívánta, hogy a parancsot a lehető legkésőbb bocsássák ki, hogy „az ellenséges légierőt váratlanul, békeidőben használt repülőterein lepjük meg". A hadsereg viszont még jól emlékezett az anschlusst megelőző mozgósítás káoszára, és minél hosszabb felkészülési időt sürgetett.

A dokumentum részletesen foglalkozott valamilyen casus bellinek alkalmas mesterséges incidens előidézésének terveivel is; Ausztria esetében is előkészítettek hasonlót.

A Zöld hadműveletet egy Csehszlovákiában történő „incidens" fogja elindítani, amely Németországot katonai beavatkozásra készteti. Ezen incidens pontos idejének meghatározása döntő fontosságú. Akkor kell bekövetkeznie, amikor az időjárási viszonyok kedveznek a mi magasabb rendű Luftwaffénknak, hogy akcióba lépjen, és olyan időpontban, amely lehetővé teszi, hogy az X-napot megelőzően déli 12-ig hiteles híreket kapjunk róla. Az X-napot megelőzően egyetlen olyan előzetes intézkedés sem foganatosítható, amelyre nincs ártatlan magyarázat, mivel ellenkező esetben az lenne a látszat, hogy az incidenst mi rendeztük meg.

A feladat, hogy a mozgósításnak a legutolsó pillanatig semmilyen jele ne legyen, olyan alapvető fontosságú volt, hogy Jodl elismerte: még saját prágai diplomáciai képviseletüket sem figyelmeztethetik az első légitámadásra, „jóllehet ha egy ilyen támadásnak áldozatul esnének, a következmények igen súlyosak lehetnek".[76]

Augusztus 22-én Hitler megszakította mindennapos felkészülését az invázióra, hogy két napon át tengeri hadgyakorlatokat szemléljen meg Kiéiben. Erre az alkalomra meghívta Horthy tengernagyot, a magyar kormányzót is, miniszterelnökével, Imrédy Bélával egyetemben. A látó-

gatás meghirdetett célja az volt, hogy a vendégek is megszemléljék a Prinz Eugen nevű nehézcirkáló vízre bocsátását, Hitler számára azonban fontosabb volt az alkalom, hogy kipuhatolja, csatlakoznának-e a magyarok Németországhoz egy Csehszlovákia elleni közös katonai akció céljából. Horthy és Imrédy jelentős dilemmával kerültek szembe. Egyfelől, amíg tartottak a cseh kormány és a szudétanémetek közti tárgyalások, reménykedhettek, hogy a jelentős csehszlovákiai magyar kisebbség hasznot húzhat az egyéb kisebbségeknek juttatott engedményekből; másfelől egyre nyilvánvalóbb lett, hogy küszöbön áll a Csehszlovákia elleni német támadás, amely csaknem bizonyosan az ország feldarabolásához vezet. Ez utóbbi esetben sor kerülhetne tényleges területi revízióra is Magyarország javára, és ők természetesen alig várták, hogy részesüljenek a zsákmányból.

1938 tavaszán és nyarán a magyar vezetést elsősorban Göring részéről ajánlatokkal hízelegték körül, miszerint „egy esetleges német-cseh konfliktusból Magyarország is részt vállalhatna, és részesülhetne az eredményből". Göring azonban azt is aláhúzta, hogy Magyarországnak „nem lenne szabad elvárnia, hogy Németország egyedül kaparja ki számára a gesztenyét".[77] Háború esetén azonban Magyarországot jelentős veszélyek fenyegették. 1921-ben Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia megalakította az úgynevezett „kisantantot", azzal a céllal, hogy közösen védekezzenek a magyar területi igények ellen. Ha mármost a magyar csapatok a Csehszlovákia elleni hadjáratban megindulnának észak felé, az ország déli határai ki lennének téve a jugoszlávok támadásának, amire Magyarország katonailag reménytelenül felkészületlen volt. Horthy attól is tartott, hogy egy általános európai háborúban Németország vereséget szenvedne, Magyarországot pedig megsemmisítenék. Aggodalmait éppen ekkor, néhány nappal korábban erősítették meg, amikor Canaris egy titkos küldötte, akivel Horthy mint

tengerésztiszt kollégájával az első világháború alatt megismerkedett, váratlanul felbukkant Budapesten, hogy felhívja a kormányzó figyelmét: Hitler „visz-szavonhatatlanul" elhatározta, hogy „szeptember végén vagy október elején leszámol Csehszlovákiával".

A látogatás második napján Hitler és Horthy megbeszélést tartott a Patria nevű német hadihajó fedélzetén; Helgoland szigetére kirándultak, mialatt Imrédy és Kánya Kálmán magyar külügyminiszter Ribbent-

roppal tárgyalt. A németek nagy bosszúságára Horthy nemcsak a csehszlovákiai invázió katonai támogatását tagadta meg, hanem ez után ki merészelte oktatni a Führert arról, miért nem lenne ajánlatos egy ilyen akció: nos, főleg azért nem, mert Nagy-Britannia minden kétséget kizáróan belépne ebbe a háborúba, és „óhatatlanul győzne!". Noha ez az álláspont felért „a bika előtt lengetett piros zászlóval",[78] Hitler továbbra is próbálkozott Horthy rábeszélésével: még Szlovákiát és Kárpát-Ukrajnát is felajánlotta a magyar részvétel jutalmaként.[79] Végül azonban, ha vonakodva is, kénytelen volt beletörődni, hogy a magyaroktól nem várhat segítséget. Mindenesetre figyelmeztetett: „Ha valaki le akar ülni a vacsoraasztalhoz, előtte a főzésben is segédkeznie kell."[80] Mihelyt vendégei visszaindultak Budapestre, Hitler a bizalmasai előtt megsemmisítőén nyilatkozott magatartásukról, azt állítva, hogy hiányzik belőlük a cselekvés bátorsága. Ehelyett - zsörtölődött - inkább ücsörögni szeretnek, „és cigányzenét hallgatni".[81]

Hitler azonban gyorsan túljutott csalódásán, és újból útra kelt. Augusztus 26-án Himmler, jodl és Fritz Todt, az építkezéseket vezető mérnök társaságában elindult, hogy megtekintse a Nyugati Falat. Másnap Aachennél Adam tábornok is felszállt a Führer különvonatára, és egészen a svájci határig a társasággal maradt. Egy ponton, a Strasbourg melletti francia határnál, Hitler nagy műsort rendezett: elment a határt alkotó Rajna-híd feléig, miközben a túlsó partról álmélkodva nézték a francia katonák. Az SS és a Hitlerjugend nagy számban vonult ki, hogy megéljenezze a Führert, aki egykettőre „megmámorosodott a színjátéktól", Adam pedig megjegyezte, hogy az ellenőrző körút „diadalmenetté változott". Mindamellett Adamot nem nyűgözte le a látvány. A hatvan fölötti generális, akit szeretettel emlegettek a Reich hegyi csapatainak „atyjaként", egyike volt a bajor tisztikar két rangidős, köztiszteletnek örvendő tagjának, és mindenki természetesnek tartotta, hogy a nyugati front német haderejének parancsnokaként rá essen a választás. Ugyanakkor hírhedten makacs volt, és már bebizonyította, hogy szükség esetén

nem fél kimondani a véleményét.

Adam most négyszemközti kihallgatást kért Hitlertől, és ragaszkodott hozzá, hogy a Führer kíséretében lévő pártbeli cimborák, Himmlert is beleértve, kiszálljanak a kocsiból, és ők ketten zavartalanul tárgyalhassanak tisztán katonai ügyekről. Amikor nagy kelletlenül

Himmler is eltávozott, Adam nem válogatta meg a szavait. Bármennyit kérkednek vele, jelentette ki, a Nyugati Fal még mindig alkalmatlan feladata ellátására, és ő a rendelkezésére álló haderővel nem tudja megvédeni. A helyzet csak akkor fordulhat jobbra, ha a nyersanyagok szállítása jelentősen felgyorsul, és újra hangot adott meggyőződésének, miszerint a britek és a franciák, „mihelyt az első német lövés a csehek ellen eldördül, beszállnak a háborúba, és a franciák hamarosan áttörnek".[82] Hitler hisztérikusan reagált.

- Nincs időm tovább hallgatni ezt a zagyvaságot! - vágott Adam szavába. - Maga nem érti ezt. Németországban évi 23 millió tonna acélt gyártunk, a franciák csak 6 milliót, az angolok csak 16-ot. Az angoloknak nincsenek tartalékaik, a franciák pedig súlyos belső nehézségekkel küzdenek. Óvakodni fognak tőle, hogy nekünk hadat üzenjenek.[83]

Adam szarkasztikusán azt felelte, hogy ez esetben a nyugati fronton őrá nincs is szükség.

- Aki nem tudja tartani ezeket az erődítményeket - süvöltötte Hitler -, az gazember! Csak azt sajnálom, hogy én vagyok a Führer és a birodalmi kancellár, és ezért nem lehetek a nyugati front főparancsnoka.[84]

A SIS első jelentései a Zöld terv részleteiről július elején futottak be a Whitehallba. Rámutattak ugyan, hogy a németek fokozódó katonai előkészületeinek „nem szükségképp az a közvetlen céljuk, hogy megtámadják Csehszlovákiát", mindazonáltal világosan utaltak rá, hogy „ősszel bajba kerülhetünk". A „folyamatos riadókészültség" miatt a német századparancsnokokat utasították, hogy ne hagyják el a laktanyákat, egyre több tartalékost hívnak be, és augusztus 1-je óta megtiltották, hogy a szabadságra utazók elhagyják Németországot. A nyugati erődítmények építését nagymértékben felgyorsították, és mind a hadsereg, mind a Luftwaffe tetemes

üzemanyag-tartalékokat halmozott fel. Noha a szeptember elején esedékes nürnbergi pártkongresszus előtt „nem várható komoly baj", egyes források felvetik, hogy „a németeknek részletes tervük van Csehszlovákiának a betakarítást követő megtámadására".[85] Berlinből a nyugalmát általában csak ritkán elveszítő Henderson jelentette, hogy a Luftwaffénál töröltek minden szabadsá-

golást, és „a legjobb pilótákat sietve visszahívják Spanyolországból". Mindazonáltal Henderson ezúttal sem állhatott ellen a kísértésnek, hogy mindezért ne a cseheket hibáztassa. Saját figyelmeztetését azzal kommentálta, hogy „ezek a tudatos kiszivárogtatások" mind Göringhez közeli forrásokból származnak, és valószínűleg „a szándékos blöff politikáját szolgálják, válaszképpen Prága örökös halogatására és a Mr. Benessel szembeni bizalmatlanság jeleként".[86]

Augusztus közepére ezeket a figyelmeztetéseket Vansittart saját hírszerző hálózatától származó, további információk erősítették meg. Egy Halifaxnek augusztus 18-án készült memorandumban, amely „egy jól informált német ismerőssel" folytatott beszélgetésen alapult, Vansittart azt írta: hangsúlyosan közölték vele, hogy „a háború immár bizonyos, hacsak mi meg nem állítjuk. (...) Csupán egyetlen igazi szélsőséges van, és az Hitler maga. Ő a nagy veszély, és teljes mértékben a saját szakállára cselekszik."[87] Aznap délután Vansittart találkozott egy mérsékelt németországi ellenzéki mozgalom küldöttjével. Ewald von Kleist-Schmenzin biztosította, hogy „a német hadsereg minden tábornokának nevében" szólhat, akikkel „baráti viszonyban van", majd így folytatta: „Mind teljes szívükből ellenzik a háborút, de nem lesz erejük feltartóztatni, hacsak nem kapnak külső bátorítást és segítséget. Ahogy már mondtam, ismerik a dátumot, és ha az eljön, kénytelenek lesznek megindulni." Vansittart megkérdezte, mi ez a dátum. Kleist jót nevetett. „De hiszen tudják! Vagy legalábbis a miniszterelnökük tudja." Majd a legnagyobb lelki nyugalommal ennyit mondott: „Szeptember 27-e után már késő lesz."[88]

A javaslat, hogy Kleistet küldjék Londonba, hadd puhatolja ki a hivatalos véleményt, Hans Oster ezredesnek, az Abwehr adminisztrációért és szervezésért felelős Z szekciója főnökének, ténylegesen Canaris tengernagy helyettesének agyában fogant meg, de egyértelműen a főnöke utasítására. Egy Berlinben dolgozó fiatal brit újságíró, lan Colvin, a News Chronicle munkatársa már „bepillantást nyert Canaris önálló diplomáciájába", és Kleist

elárulta neki, hogy Canaris meg akar bizonyosodni róla, fegyvert fogna-e Nagy-Britannia, ha Németország megtámadja Csehszlovákiát. „A tengernagy azt akarja, hogy valaki menjen Londonba, és derítse ezt ki - suttogta összeesküvő módjára. - Tartogatunk a briteknek egy ajánlatot és egy figyelmeztetést."[89] Kleist, a po-

merániai nagybirtokos, eszményi jelölt volt erre a misszióra. Hitbuzgó keresztény volt, amellett „minden ízében gentleman, Hitler rendíthetetlen ellenfele, továbbá megnyerő modorú, becsületes és mélységesen őszinte".[90] Tagja volt a Régi Konzervatív Párt nevű, kőkeményen mo-narchista csoportnak, amelynek valamilyen úton-módon a náci Németország kulisszái mögött sikerült megőriznie a régi porosz junker földbirtokosok hangját.

Amikor Nevile Henderson tudomást szerzett Kleist látogatásáról, korántsem volt lelkes: attól tartott, a német kormány zokon veszi a dolgot. „Dőreség lenne, ha hivatalos helyen fogadnák", jelentette ki, Halifax azonban ragaszkodott hozzá, hogy Kleistet „ne utasítsák el",[91] és Berlinben már zajlottak az előkészületek. Beck cinkosként oktatta ki Kleistet: „Ha Londonból pozitív bizonyítékot tud hozni, hogy Csehszlovákia megtámadásának esetén a britek háborúzni fognak, akkor véget vetek ennek a rezsimnek." Becknek csupán arra volt szüksége, hogy Nagy-Britannia „nyíltan elkötelezze magát: háború esetén segítséget nyújt Csehszlovákiának".[92] Eközben Canaris, ismét bizonyságot téve a „kémfőnöknek az útlevélrendszerrel szembeni fölényesen hetyke álláspontjáról",[93] friss személyazonossággal, új útlevéllel és megfelelő mennyiségű angol fonttal látta el Kleistet, és intézkedett, hogy egy, a Fegyveres Erők Főparancsnokságának gépkocsiállományához tartozó Mercedes egyenesen a gép lépcsőjéhez szállítsa, ekként megkerülve a vám- és útlevélvizsgálatot. Croydonban felfigyeltek Kleist érkezésére, ő pedig felszállt a Londonba tartó buszra, majd a Park Lane Szállodához vette útját. Vansittartnak elmondta, hogy „kötéllel a nyaka körül hagyta el Németországot", és „nem voltak illúziói, mi lesz a sorsa, ha kudarcot vall".[94]

Másnap reggel Kleistet Chartwellbe vitték, hogy találkozzon Chur-chill-lel, akinek a fia, Randolph megörökítette a találkozót. Kleist megismételte, amit előző nap Vansittartnak előadott, hangsúlyozva, hogy Hitler elszánta magát a háborúra, és „küszöbön áll a Csehszlovákia elleni támadás", amelyre valószínűleg a nürnbergi pártkongresszus után, de mindenképpen szeptember vége előtt kerül sor. Nem lesz semmilyen ultimátum, csupán villámháborúszerű invázió, noha „Németországban senki sincs, aki háborút

akarna, kivéve H.-t, aki a május 21-i eseményeket személyes kudarcként élte meg". Tábornokai „egytől egyig békepártiak,

és ha csak némi bátorítást kapnának, talán megtagadnák a hadba vonulást", bármennyire félnek is Hitler dühétől. „Valamilyen gesztusra van szükség - zárta szavait Kleist -, hogy kikristályosodjék a németországi széles körű, sőt egyetemesnek mondható háborúellenes hangulat/' Ha egy magas rangú brit politikus csupán valami pozitív jelzést küldene, a tábornokok „kiállnának a béke mellett, és negyvennyolc órán belül új kormányzati rendszer jönne létre".[95]

Churchillre szemlátomást komoly hatással volt a találkozó, és még annak vége előtt felhívta Halifaxet, engedélyt kérve, hogy hivatalosan közölhesse Kleisttel: az érvényes kormánypolitika most is az, amit Chamberlain március 24-én az Alsóházban kifejtett. Ezek után átadott vendégének egy nyílt levelet, hogy azzal térjen vissza Berlinbe.

Szívesen láttam itt, mint olyasvalakit, aki kockázatot vállalni is kész Európa békéjéért és a brit, francia és német nép közötti, kölcsönösen előnyös, tartós barátságért. (...) Biztos vagyok benne, hogy amennyiben a német seregek vagy a légierő nagyobb számban átlépi Csehszlovákia határát, az ismét világháborúhoz vezet. Olyan biztos vagyok ebben, mint voltam 1914 júliusa végén: Anglia követni fogja Franciaországot (...) és Németország egy kis szomszéd elleni fegyveres támadásának és az ebből eredő véres harcoknak a látványa az egész brit birodalmat mozgósítani fogja, és a legsúlyosabb döntéseket vonja maga után. Nagyon kérem, e tekintetben ne áltassa magát. Ha egyszer egy ilyen háború elkezdődik, végig is fogják vívni mind a keserves befejezésig, és nem arra kell gondolnunk, ami az első néhány hónapban történik, hanem arra, hol tartunk majd mindnyájan a harmadik vagy a negyedik év végén.[96]

Kleist visszatért Berlinbe, ahol a levelet néhány nappal később átadta neki egy titkos futár, Fábián von Schlabrendorff, az Abwehr egyik jogásza. Másolatok készültek Becknek és Canarisnak; az utóbbit Kleist az Abwehr tirpitzuferi főhadiszállásán kereste fel. Kénytelen volt azonban beismerni, hogy üres kézzel tért vissza, és „senkit sem talált Londonban, aki megragadná az alkalmat, és megelőző háborút indítana".[97] Megállapítása helyes volt. Miután Chamberlain elolvasta a Kleisttel történt találkozásról készült feljegyzést, Chequersből így írt Halifaxnek:

Feltételezem, hogy von Kleist esküdt ellensége Hitlernek, és nagyon szeretné, ha németországi barátait felbujtathatná egy Hitler megdöntésére irányuló kísérletre. Engem a francia udvarnál Vilmos király idejében működő Stuart-párti jakobitákra emlékeztet, és azt hiszem, sokat le kell vonnunk abból, amit mond.[98]

Canaris utasította egyik ügynökét, hogy férkőzzön Mason-MacFarlane, a brit katonai attasé közelébe, és próbálja nyomatékosítani az üzenetet: a titkos mozgósítás folytatódik, az inváziót szeptember végére tervezik, a vezérkart pedig „elképeszti, hogy külföldön mindezt ilyen félvállról veszik". Ám Henderson, mint mindig, ezt az üzenetet is felhígította, hozzáfűzve saját kötelező figyelmeztetését: a forrás náciellenes beállítottsága közismert, írta, „kijelentései egyértelműen elfogultak, és nagyrészt propagandisztikusak".[99]

Ugyanekkor brit hírszerzői körökben az „útlevél-ellenőrzési rendszer" elleni első közvetlen német akció megerősítette az aggodalmat, miszerint a német katonai támadás valóban küszöbön áll. Augusztus 17-én reggel a Salzburgtól nyugatra fekvő Freilassing város közelében letartóztatták Thomas Kendrick századost, a bécsi konzulátus útlevélellenőrzési és SIS-kirendeltségének vezetőjét, aki feleségével együtt éppen Münchenbe hajtatott; visszavitték Bécsbe, és a Metropol Szállóban, a Gestapo főhadiszállásán tartották fogva, számos magas rangú letartóztatott, így Schuschnigg és Rothschild báró mellett. Bár a hivatalos brit változat azt hangoztatta, hogy „a Kendrick százados elleni állítólagos bizonyítékokból semmilyen részletet nem mutattak be",[100] és letartóztatása feltehetően az útlevél valamilyen csekély szabálytalanságával függ össze, a The Times hamarosan feltárta, hogy a százados „részben olyan területeken vagy azok közelében hajtott el, ahol köztudottan német hadmozdulatok zajlanak".[101]

Kendrick letartóztatása és azt követő, kimerítő vallatása a Gestapo által nagy ijedelmet váltott ki a SIS Victoria negyedbeli főhadiszállásán, a Broadway Buildingsben. Sir Hugh Sinclair tengernagy kénytelen volt felkérni Hendersont, hogy járjon közbe Berlinben, és Henderson, aki Weizsáckert kereste fel, ki is eszközölte, hogy Kendricket augusztus 21-én, vasárnap szabadon engedjék. Ám mintegy a modern kémbotrányok előjátékaként a németek el voltak tökélve, hogy a brit kormány-

nak minél nagyobb kellemetlenséget okozzanak. „KÉMKÉNT KIUTASÍTVA NÉMETORSZÁGBÓL” - harsogta a The Times; megerősítve, hogy

Kendricket valóban kémkedéssel vádolták. Szabadulása után alig kapott rá időt, hogy bécsi lakásában összeszedje holmiját, máris Magyar-országra kellett távoznia, hogy aztán onnan Londonba repüljön. „A német kormány eljárását jellemző önuralom - rikácsolta a német sajtó amellyel Kendrick századost pusztán az ország elhagyására kötelezte, bizonyítja, milyen fontos számára a Nagy-Britanniával fennálló jó viszony megőrzése."[102]

Kendrick letartóztatását az tette jelentőssé, hogy tizenkét évig dolgozott Bécsben, és a német hatóságoknak már régóta ismerniük kellett útlevél-ellenőrzési és SIS-tisztként játszott kettős szerepét. Miért vártak mostanáig letartóztatásával és kitiltásával, amikor ezt az anschluss óta bármikor megtehették volna? Eljárásuk vagy „a SIS tevékenységének leleplezésére irányuló újfajta elszántságra" utalt, vagy, ami ennél sokkal baljósabb, „a Zöld hadművelettel kapcsolatos adatgyűjtés megakadályozásának" szükségességére.[103] Bármelyik forgatókönyvet fogadjuk is el, az M16 egyik történetírója szerint a letartóztatással, „amelynek komoly következményei lettek egész Európában, minden érintett rosszul járt". A Bécsben maradt SIS-alkalmazottakat csakúgy visszahívták Londonba, mint berlini és prágai megfelelőiket, a helyi főnökeikkel, Frank Foley, illetve Gibson őrnagyokkal egyetemben. Mindennek egy kulcs-fontosságú pillanatban súlyos rövid távú kihatásai voltak az akkori legjelentősebb európai fővárosokban folytatott brit hírszerző tevékenységre; Sinclair számára pedig „kijózanító tapasztalatot és az eljö-vendőkre való komoly figyelmeztetést" jelentettek.[104]

Augusztus 27-én Sir John Simon pénzügyminiszter, a Királyi és Ősi Golfklub korábbi kapitánya megszakította a golfnak szentelt észak-ber-wicki vakációját. Chamberlain, aki választókerületében Lord Dunglass Lanarki Unionista Szövetségének visszafogott nyári fesztiváljára készült, megfelelőnek látta az alkalmat kormánya külpolitikájának újonnan esedékes áthangolására. Simont Dunglass kérte fel szónoknak néhány hónappal korábban, most azonban a lanarki lóversenypálya jegyei egykettőre elkeltek, és bár a kitartó esőzések miatt a Dunglass és Lanark Tizenegye közti krikettmérkőzést le kellett fújni, kétezer ember Simon beszéde kedvéért dacolt a skóciai időjárással.

Mindenestül visszautasítom azt a szemléletet, amely kísértve érzi magát, hogy a háború elkerülhetetlenségét jövendölje, mintha csak bizonyos országok kötelesek volnának ellenségeskedni velünk. A konfliktus kezdete hasonlít az erőszakos szélben fellobbanó tűz kezdetére. Először talán korlátozott, de ki mondhatná meg, meddig terjed, mekkora pusztítást végez vagy hány ember

szükséges az elfojtásához?[105]

Bár előző napon a külügyminisztérium egyik vezető tisztségviselője figyelmeztette a király személyi titkárát, hogy „Simon semmi korszakalkotót nem fog mondani",[106] a beszéd rafináltan megismételte Chamberlain március 24-i alsóházi nyilatkozatát: „Ha Hitler erőszakot alkalmazna Csehszlovákia ellen, lehetetlenné válhat az ebből eredő háború lokalizálása, és mi magunk is belesodródhatunk."[107] Noha a szónoklat nem elégítette ki sem a megbékítés támogatóit, sem azokat, akik keményebb Hitler elleni állásfoglalást követeltek, a brit sajtó viszonylag melegen fogadta, azon az alapon, hogy „Berlinen kívül csaknem mindenütt elégedetten fogadták".[108] Sajnálatos módon épp a német főváros volt az egyetlen hely, amelynek reagálása számított. „Lehetetlen volna meggyőzni Ribbentropot - jelentette ki Henderson-nak Weizsácker -, hogy Anglia akármilyen körülmények közt is megmozdulna."[109] A német sajtó „csalódással és haraggal" fogadta Simon beszédét, amelyet úgy értékelt, mint „Prágának szóló biztatást, hogy folytassa a halogatás és a konokság politikáját".[110] Miután a SIS, továbbá Vansittart, Kleist és Mason-MacFarlane korábbi álláspontjukat megerősítő jelentései gyors iramban és vaskos halomban kötöttek ki a miniszterelnök íróasztalán, Chamberlain is felfogta végre a helyzet komolyságát, és kijelentette: „a közlések hatására hajlandó valamilyen figyelmeztető gesztust tenni" Hitler felé, mielőtt az megtartaná szeptember 12-i nürnbergi beszédét.[111]

Chamberlain „gesztusa" abban állt, hogy sürgős whitehalli megbeszélésre hívja vissza Berlinből Hendersont, és „ügyeljen rá, hogy ezt mindenki megtudja". Henderson valóban tudatta Berlinben, hogy „Londonba hívták konzultációra a cselákokkal összefüggő súlyos helyzet ügyében".[112] Chamberlainnek volt azonban egy további indoka is, és amikor Henderson augusztus 29-én, egy hétfői napon megérkezett, azonnal a Downing Streetre rendelték, majd bevezették a miniszter-

elnökhöz, akinél ott volt rangidős tanácsadója, Sir Horace Wilson is. Ahogy azt nővérének megírta, Chamberlain már jó ideje törte a fejét, hogy kitaláljon „valami megoldást a valószínűleg nyakunkba szakadó katasztrófa elhárítására". Most úgy gondolta, „olyan, a konvencióktól elütő és vakmerő" választ eszelt ki, hogy „Halifaxnek a lélegzete is elállt tőle";[113] és ki akarta próbálni Hendersonon. Wilson később felidézte, hogy „Sir Nevile-t, aki nem tudta, miért hívatták, micsoda meglepetésként érte a bejelentés",[114] de a nagykövet

hamar visszanyerte nyugalmát, és egyetértett Chamberlainnel abban, hogy „ötlete all. órában még megmentheti a helyzetet".[115] Még két hétbe telt azonban, amíg a miniszterelnök tervéről a világ többi része is értesült.

Csehszlovákia magára marad

NEM LESZ HÁBORÚ... Európában nem lesz háború. Hogy miért nem? Mert a döntés békéről vagy háborúról egyetlen embertől: a németek Führerjétőlßgg. Ő pedig ez idő szerint nem vállalja a háború felelősségét.

Lord Beaverbrook, Daily Express, 1938. szeptember 1.

Éljen a háború, tartson bár kettőtől nyolc évig.

Adolf Hitler Konrad Henleinnek, Berchtesgaden, 1938. szeptember 2.

A csehszlovák kormánynak talán érdemes lenne megfontolnia, bölcs dolog-e teljesen elzárkóznia attól a tervtől, amelyet bizonyos körökben kedvezően fogadtak: azaz hogy Csehszlovákiát homogénebb állammá tegyék annak a határvidéki idegen lakosságnak a kiválása révén, amely ily módon a vele szomszédos nemzettel fajilag egyesül.

The Times, 1938. szeptember 7.

Augusztus 27-én Edward Bridges, az újonnan kinevezett kabinettitkár így írt Sir Alec Hardinge-nak, a király személyi titkárának, aki VI. György-gyel együtt Balmoralban időzött:

A miniszterelnök úgy határozott, hogy az elérhető minisztereknek össze kell ülniük (...), hogy megvitassák a nemzetközi helyzet legújabb fejleményeit, különös tekintettel Csehszlovákiára. A miniszterelnök jelentőséget tulajdonít annak, hogy ezt a tanácskozást - legalábbis a nyilvánosság előtt - ne nevezzék kormányülésnek, és lépések történtek annak érdekében, hogy a készülő találkozás ténye előre ne tudódjék ki.[1]

Az előző napon a kormány minden tagját hasonló összeesküvő hangvételű levélben hívták meg az augusztus 30-án, egy keddi napon tar-

tandó megbeszélésre, figyelmeztetve őket, hogy „a sajtó riadóztató

spekulációit elkerülendő, szíveskedjenek mellőzni helyváltoztatásaik nyilvánosságra hozatalát".[2] A miniszterelnök óvintézkedéseinek sajnálatos módon csekély hatásuk volt. Augusztus 29-én még a The Times is felhatalmazva érezte magát annak közlésére, miszerint Henderson sürgős és rendkívüli hazahívása alátámasztja „a szélesebb körű balsejtelmeket, amelyeket Németország a szudéta követelések támogatásának módjával keltett".[3]

A miniszterek többségének sikerült a találkozó kedvéért megváltoztatnia nyaralási terveit. Duff Cooper, aki egy élvezetes balti-tengeri hajókiránduláson vett részt az Admiralitás Enchantress nevű jachtján, aznap kora reggel ért vissza Tilburybe. Lord Hailsham dél-amerikai körúton volt, Lord Stanley hivatalos ügyben Kanadában tartózkodott.[4] Csak Leslie Burgin közlekedési miniszter nem volt hajlandó változtatni programján, és elutazott Svájcba, ahogy tervezte. A tizennyolc elérhető miniszter 11 órára összegyűlt a Downing Streeten, miközben a reggeli lapok főcímei arról tanúskodtak, hogy Chamberlain próbálkozásai a „riadóztatás" elkerülésére vagy éppen a titkosság biztosítására reménytelenül megbuktak. „Ma találkoznak a miniszterek", erősítette meg a Daily Maii.[5] Chamberlain először is elnézést kért, amiért félbeszakította kollégái vakációját, de aláhúzta: „A helyzet olyan komoly, hogy a kormány tagjainak tudniuk kell, hogyan állnak a dolgok." Ezután Halifax beszélt egy teljes órán át. Felvázolta az összképet, először kifejtve, hogy Runciman misszióját „a német külügyminisztérium hűvösen fogadta",[6] majd figyelmeztetett, hogy „Németország katonai előkészületei teljes gőzzel zajlanak". A katonai manőverek „nagyszabásúak, folyik az áruk felhalmozása, a dolgozókat behívják, a hadseregnél megszűntek a szabadságolások".[7] Emellett Vuillemin tábornok, a francia légierő parancsnoka a közelmúltban Berlinben járt, ahol „Göring tábornagy rendkívül kedvezőtlen benyomást tett rá".

Két forgatókönyv lehetséges, folytatta Halifax. Az első szerint Hitler „a hadsereg és a mérsékeltek táborának tanácsa ellenére" háborút akar, talán mert őszintén ezt tartja a legjobb megoldásnak, vagy mert „el akarja tüntetni a május 21-i események utóízét", vagy éppenséggel azért, mert „belpolitikai okokból látványos sikerre van szüksége". Ez esetben, figyelmeztetett Halifax, „az elrettentés egyetlen hatékony eszköze az lenne,

ha bejelentenénk, hogy a Csehszlovákia elleni német támadás esetén hadat üzenünk". Személyes véleménye szerint egy ilyen fenyegetés megosztaná a

közvéleményt, ő pedig nem szavatolhatja, hogy az ország támogatná beváltását. Továbbá „ha az elrettentő megfélemlítés csődöt mondana", akkor sem akadályozhatnák meg Csehszlovákia lerohanását, és nem valószínű, hogy az ország mostani állapotát valaha is vissza lehetne állítani, és ő úgy véli, „nincs sok értelme egy elérhetetlen célért háborút viselni". „Igazolható-e tehát - tette fel a kérdést kollégáinak -, hogy most vállaljunk egy biztos háborút egy későbbi lehetséges háború megelőzése érdekében?" Mindezek következtében ő, Halifax nem lát más lehetőséget, mint a jelenlegi politika fenntartását, azaz megadni Lord Runcimannek minden lehetséges támogatást, és közben „bizonytalanságban hagyni Hitlert".

Chamberlain „teljes körűnek és mesterinek" nyilvánította Halifax beszédét, és magáévá tette külügyminisztere végső következtetését. „Semmilyen államnak, különösen demokratikus államnak nem szabad háborúval fenyegetőznie - közölte minisztereivel ha nincs felkészülve megvívására, és nincs elszánva rá. íme egy épkézláb alapelv."[8] Ezt a nézetet támogatta a következőkben Nevile Henderson is, aki a hagyomány szokatlan, de nem példa nélkül álló megszegésével jelen volt a megbeszélésen. Berlini tapasztalatai alapján azt hangoztatta: semmi sem bizonyítja, hogy Hitler már döntött az erőszak alkalmazásáról. Sir Samuel Hoare belügyminisztert azonban nem győzte meg Henderson magánszáma. Míg a nagykövet minden bizonnyal „épp oly mélyen el van kötelezve a háború megakadályozása mellett, mint Chamberlain", a miniszterelnökkel ellentétben „őt az idegei vezérlik" és „túlterheltnek látszik"; mi több, „olyan szorongva törekszik a háború elhárítására, hogy, minden bizonnyal öntudatlanul, állást foglal mindenki ellen, akiről azt hiszi, hogy akadályozza a békét". Henderson erre kijelentette, hogy ha a nemzetközi békét fenn akarjuk tartani, akkor az olyan országoknak, mint Ausztria és Csehszlovákia, „el kell fogadniuk a Reichbe való virtuális beolvadást".[9]

Az egyetértést csak Duff Cooper zavarta meg.

A nagy veszély az volt, hogy Hitler úgy gondolhatja, túl lehet az egészen

egy villámrohammal, amelynek révén megkaphatja a Szudétaföldet, még

mielőtt Franciaországnak vagy Angliának ideje lett volna megmozdulni.

Ekkor leállt volna - békét hirdet, és jó feltételeket szab a cseheknek. Ha az ilyen

politika beválna, az Európa jövője szempontjából katasztrofális lenne. A kisebb hatalmak mind feladnák a reményt, és rögtön megegyeznének Németországgal az elérhető legjobb feltételekkel. Angliát megaláztatás érné, a kormányt pedig nagyon kemény csapás sújtaná.[10]

Amikor ezután Cooper mint az Admiralitás Első Lordja, a flotta részleges mozgósítását javasolta, Chamberlain elvetette az ötletet, mondván, hogy „a tűszúrások nagyságrendjébe tartozik", és felhívta a figyelmet, „milyen fontos, hogy ne erősítsük az ellenünk irányuló berlini hangulatot".[11] Két és háromnegyed óra elteltével a tanácskozás jóformán semmire sem jutott. A politika nem változik, nem lesz semmilyen új diplomáciai kezdeményezés, Berlint nem figyelmeztetik. Még csak arról sem határoztak, hogyan reagáljon Nagy-Britannia, ha Németország valóban megtámadja Csehszlovákiát. Chamberlain azonban pontosan azt kapta meg, amit akart: egyhangú kormánytámogatást vezetői működéséhez és a háború elhárításáért folytatott politikájához.

Aznap délután Joseph Kennedy, az amerikai nagykövet kereste fel Chamberlaint a Downing Streeten. Közölte a miniszterelnökkel: ha Hitler továbblép, és megtámadja Csehszlovákiát, „kitörne a pokol", de biztosította vendéglátóját, hogy Roosevelt elhatározta: bármilyen lépések mellett dönt is Chamberlain, „ő vele tart".[12] Később, miután orvosai ellenőrizték egészségi állapotát, a miniszterelnök Balmoralba indult, ahol „a király melletti miniszterként" tartózkodik majd. Rövid kézírásos feljegyzést hagyott Halifaxnek, ismét hangsúlyozva, milyen fontos, hogy ne értékeljék túl a délelőtti tanácskozás sajtóvisszhangját. „A tőzsdén máris teljes depresszió és szorongás lett úrrá - írta -, és Kennedy, aki épp az imént járt nálam, kifejezte aggodalmát, nehogy az Egyesült Államok »gazdasági dugóhúzóba« kerüljön, a minisztertanácsi megbeszélés túl hangsúlyos sajtóvisszhangja miatt." Különösen izgatta Chamberlaint, „hogy a légkört ne tüntessék fel fölöslegesen feszültnek, és ne táplálják a Daily Mail meg a Daily Express által aznap reggel felvetett ötletet, miszerint Henderson fenyegető vagy figyelmeztető üzenetet visz Hitlernek a kormány részéről".[13]

Csöppet sem meglepő, hogy a kibocsátott kommüniké semmitmondó volt.

A külügyminiszter teljeskörűen ismertette a nemzetközi helyzetet, és a megbeszélés lezárásaként a miniszterek kifejezték egyetértésüket a már megtett lépésekkel és a jövőben követendő politikával kapcsolatban.[14]

További megbeszélésekre nem került sor, noha a minisztereket felkérték, hogy maradjanak minél közelebb Londonhoz. Chamberlain viszont elutazott Skóciába, Henderson pedig felszállt a berlini repülőgépre. Másnap reggel a Daily Express tudomást sem vett a tanácskozás jelentőségének elbagatellizálására irányuló, külügyminisztériumi kísérletekről. A nagybetűs főcím - „NEM LESZ HÁBORÚ" - alatt Beaverbrook saját aláírásával közölte a címoldal vezércikkét.

Európában nem lesz háború. Hogy miért nem? Mert a döntés békéről vagy háborúról egyetlen embertől: a németek Führerjétől függ. Ő pedig ez idő szerint nem vállalja a háború felelősségét. Hitler egész pályafutása során kivételesen eszes férfiúnak mutatkozott.

Ehhez a nézethez csatlakozott Joseph Kennedy is, aki Chamberlainnel való találkozása után bizalmasan tájékoztatta a New York Héráid Tribüné olvasóit, hogy „1938 HÁBORÚ NÉLKÜL ÉR MAJD VÉGET".[15]

A miniszterelnök balmorali tartózkodása - mialatt még Londonban maradt felesége, Annié támaszát is nélkülöznie kellett - sivár időszak volt. A lehangoltságot, amely az európai események láttán eltöltötte, fokozta a szörnyűséges időjárás, és csüggedését még legkedvesebb időtöltései, a vadászat és a horgászat sem oszlathatták el. „A válság légköre félre nem ismerhetőn jelen volt - panaszolta nővérének a Dow-ning Street-i megbeszélés kapcsán. - Nem borzalmas elgondolni - folytatta hogy százmilliók sorsa egyetlen embertől függ, és az illető félbolond?"[16] A király jelenlétében igyekezett magabiztosnak látszani, de feleségének megvallotta, hogy „ez az ügy egész idő alatt lidércnyomásként nehezedik rám, és gyakran azt kívánom, bárcsak a Downing Streeten volnék". Még „horgászni se volt kedvem", és amikor a ház vendégei végül dacolva az időjárással kimerészkedtek a lápra, jégverés fogadta őket. „Ügyetlenül lőttem - írta Annie-nek -, és balszerencsém is volt, mert kevesebb fájd jött puskavégre, mint bárki másnak."[17] Ám mind e levertség közepette sem állhatott ellen a vágynak, hogy önmaga

megnyugtatására ne kérkedjen jó formájával. „Meglehetős szenzációt keltettem Balmoralban - büszkélkedett nővérének mert látszott, hogy a hosszú gyaloglás után, amely többeket közülünk kimerített, nem vagyok se fáradt, se merev/'[18]

Halifax Londonban maradt, hogy Chamberlain távollétében tartsa a frontot, és

ekkor kezdett dolgozni egy beszéden, amelyet még a nürnbergi náci pártkongresszus előtt el akart mondani. Mint Hendersonnak reménykedve megsúgta, a végső konklúzió egy figyelmeztetés lesz: „Európa nem készült fel rá, hogy békéjét akár észszerűtlenül gondolkodó csehek, akár szerzésre éhes németek megzavarják."[19] Henderson azonban semmilyen kijelentést nem volt hajlandó támogatni, amely Hitlert ingerelhetné. Berlinbe visszatérve még aznap este vacsorára hívta Weizsáckert a brit követségre, és étkezés közben a beszélgetés során különös szerepcserére nyílt alkalom. A mérsékelt Weizsácker volt az, aki finoman célzott rá, hogy több határozottságra lenne szükség, sajnálkozását fejezve ki, miszerint „1914-ben talán el lehetett volna kerülni a háborút, ha Nagy-Britannia időben szólal meg". A brit nagykövet csak azzal érvelhetett, hogy „nem lenne kívánatos" olyan nyelvi formát használni, amely hatásában „árthatna Herr Hitler presztízsének, és ingerültséget válthatna ki belőle".[20]

Ezalatt a brit külügyminisztériumban zajló vita középpontjában az a kérdés állt, bölcs dolog-e Hitlert hivatalosan figyelmeztetni. Németországból a hírszerzői jelentések továbbra is arról szóltak, hogy a háború küszöbön áll. A legújabb Philip Conwell-Evans professzortól, Malcolm Christie barátjától érkezett, aki a Königsbergi Egyetemen vezetett tanszéket, és egyik pillére volt az Angol-Német Társaságnak, amely a két ország közti kapcsolatok jobbítását tűzte ki célul. A professzorra hosszú idő óta nagy hatást tett a náci rendszer, és köztudott volt, hogy lelkes szószólója a Németország javát szolgáló engedményeknek. Nemrég tért vissza Berlinből, ahol Ribbentroppal és más rangos személyiségekkel találkozott, és Londonba érve tájékoztatta Halifaxet, Vansittartot és Wilsont. Németpárti érzelmei ellenére most szilárdan meg volt győződve róla, hogy Hitler valóban elszánta magát Csehszlovákia megtámadására, valamint „Morvaország egyes részei és Csehország bekebelezésére", azaz nemcsak szudétanémet, hanem cseh területeket is el akar foglalni. A Führer felülbírálta tábornokai kifogásait, biztosítva őket, „hogy Franciaország és Nagy-Britannia semleges marad", és a katonai akcióra „szeptember vége és október 15-e között bármikor sor kerülhet". Immár csak egy hivatalos figyelmeztetés, „egy határozott nyilatkozat" fékezhetné meg.[21]

Szeptember 2-án, egy pénteki napon Cadogant végül visszarendelték a Le Toquet-i golfpályákról, és a hétvégét annak szentelte, hogy naprakész legyen az eseményekben. Fel is fedezte, hogy „a titkos jelentésekben annyi minden

van, hogy az ember haja égnek áll". Mindent mérlegelve ő is arra szavazott, hogy küldjenek Hitlernek magánjellegű figyelmeztetést.[22] Vasárnapra a külügyminisztérium vezető tisztség-viselői mind visszatértek üdülésükből. Még Halifaxet is, akinek az volt a szokása, hogy „csak minden hét közepén nézett be a minisztériumba", arra kényszerítették „a közép-európai események (...), hogy korábban térjen vissza és tovább időzzön hivatalában".[23] Egyedül Chamberlain késlekedett, ő ugyanis augusztusi betegsége miatt mindenkinél később kezdte meg szabadságát. Balmorali tartózkodása alatt a helyzet olyan súlyosra fordult, hogy a király intézkedett: szükség esetén bármikor repüljön vissza Londonba a királyi flotta egyik gépével. Chamberlain azonban elhárította az ajánlatot, arra hivatkozva, hogy „eleddig még soha nem utazott repülőn, és ez idő szerint még nem akar szakítani egy élet megszokásával".[24] Szeptember 5-én az Evening Standard „Egy londoni polgár naplója" című rovatában a lap legújabb irodalmi sorozatával, Graham Greene Brightoni sziklájával egy oldalon a miniszterelnök hollétéről is tudósított.

A miniszterelnök ma az angusi Mildenben vadászik, Iván Cobbold százados társaságában, akit Anglia hat legjobb lövésze között tartanak számon. Cobbold százados a módos ipswichi sörfőző család tagja. Városi tevékenysége elegendő szabadidőt biztosít számára, hogy egy évadban kerek 40 ezer töltényt használjon el; Skóciában fajdra lő, kelet-angliai birtokán pedig fogolyra és fácánra.

Az olvasókat megismertették azzal a lenyűgöző társasági ínyencfalattal is, miszerint Lady Blanche, Cobbold felesége és a devonshire-i herceg nővére „egyike a kevés angol mohamedánnak, és ismert közel-keleti utazó".[25]

Chamberlain távollétében legbizalmasabb szövetségese, Sir Horace Wilson vette át a Downing Streeten barátja számos feladatkörét. Wilson, mint hivatásos köztisztviselő, ipari viták kifogástalan bonyolítójaként szerzett nevet, először mint a munkaügyi miniszter állandó helyettese (jelentős szerepet játszott például az 1926-os általános sztrájkot lezáró megegyezésben), 1930-tól pedig a kormány legfőbb ipari tanácsadója, amely tisztséget egyenesen az ő számára hozták létre. 1935-ben Stanley Baldwin, az akkori miniszterelnök az állam-kincstárhoz helyezte (kulcsfontosságú szerepe volt a VIII. Edward körüli lemondási válságban is), ahol hamarosan Chamberlain, az akkori pénzügyminiszter közeli barátja lett: mindkét férfi „mindennél többre becsülte a kemény munkát, a hatékonyságot és a nyílt beszédet". Amikor

Chamberlain miniszterelnök lett, váratlanul magával vitte Wilsont a Downing Streetre. Wilsonnak, mint igazi self-made mannek, nem voltak magániskolái vagy oxbridge-i összeköttetései, „és csak (...) kiemelkedő képességei okán" jutott magas pozícióba.[26] Hoare jellemzése szerint „minden tekintetben maga az ortodox, lelkiismeretes és hatékony köztisztviselő. (...) Ügyintézőként páratlan hírnévnek örvendett a Whitehallban."[27]

1938-ra, Lord Woolton szerint, akivel ugyancsak közeli barátságban volt, Wilsonnak „egészen kivételes hatalma lett - nagyobb, mint a kormány bármelyik tagjának".[28] Ennek eredményeként „ő lett kora legtöbbet fényképezett és az újságokban legtöbbet szerepeltetett köz-tisztviselője". Irodája közvetlenül szomszédos volt a kormány tanácstermével, és egyetlen feljebbvalója Chamberlain volt, aki „alternatív vélemény- és információforrásnak" tekintette.[29] A miniszterelnök fenntartás nélkül megbízott benne, és „a két férfi között magas fokú szellemi és személyes rokonszenv, sőt vonzalom honolt".[30] Mindketten rühellték a külügyminisztérium tekintélyelvű és végérvényesnek szánt nyilatkozatait (Wilson úgy vélte, túl sok ott a dilettáns), az ezekből áradó, egyébként kölcsönös bizalmatlanságot. A külügyminisztérium megritkult légkörében Wilsont szürke eminenciásnak tekintették, szerény származása megvetés tárgya volt (Sir Orme Sargent a „csúszómászó Jézus" csúfnevet aggatta rá), és külügyi szakértelmét katasztrofálisnak minősítették. Képességeiről még Clement Attlee is azt mondta, „nem országosak, csak közép-angliai módra vidékiek".[31]

Ám mint Chamberlain rögeszméjének, az angol-német viszony megjavításának és a diktátorok megbékítésének lelkes híve, nélkülözhetetlenné tette magát.[32]

Szeptember 5-én este Wilsont a Downing Streeten Theodor Kordt, a német nagykövetség tanácsosa kereste fel. Kordt fivérének, Erich Kordtnak az utasítására járt el, aki Ribbentrop londoni nagykövetsége idején annak beosztottja volt, majd főnökével együtt visszatért Berlinbe, mint Ribbentrop külügyminisztériumi személyi irodájának vezetője. Erich Kordt Weizsácker közeli barátjaként rávette Ribbentropot, hogy léptesse elő Weizsáckert államtitkárrá. Amikor Ribbentrop az utóbbi képességeit firtatta, Kordt azt felelte, hogy mint korábbi tengerésztiszt és ügyes diplomata, „ért az engedelmességhez", ami Ribbentrop szemében különösen értékessé tette a jelöltet. 1938-ra „Erich Kordt körül már alakulóban volt egy ellenzéki mag",

és államtitkári kinevezése után „Weizsácker lett e kör patrónusa és tényleges feje".[33]

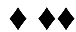
Theo Kordt közölte Wilsonnal, hogy „lelkiismeretét a lojalitása elé helyezte", és azért jött, hogy figyelmeztesse a brit kormányt: Hitler elhatározta, hogy szeptember 19-én vagy 20-án „bevonul". Bár ma már tudjuk, hogy ez az információ pontatlan volt, Wilson elég komolyan vette ahhoz, hogy visszahívja Chamberlaint skóciai vakációjáról, Halifax pedig lemondott egy népszövetségi megbeszélést.[34] Másnap délelőtt Kordt visszatért a Downing Streetre: alattomban osont be a 10. számú ház kerti kapuján. Ez alkalomból Wilson mellett Halifax is várta. Kordt megismételte az előző napon mondottakat, és finomított a támadás időpontjának részletein. A mozgósítás, tudatta a külügyminiszterrel, szeptember 16-án kezdődik, azzal a szándékkal, hogy Csehszlovákiát legkésőbb október 1-jén megtámadják. Rádióadást javasolt, hogy a német nemzetet figyelmeztessék, de Halifaxnek nem volt ínyére az ötlet. Kordt erre biztosította mindkettőjüket, hogy a német külügyminisztériumban és a rangidős tábornokok között megfelelő számú ellenzője van Hitler terveinek, tehát „Nagy-Britanniától és Franciaországtól mindössze azt kérik, hogy maradjanak szilárdak, és ne hátráljanak meg Hitler várható nürnbergi kirohanásai és őrjöngése elől".[35]

Kordt figyelmeztetése egybevágott a külügyminisztérium egyéb értesüléseivel; ugyanez áll shakespeare-i jóslatára is, miszerint Hitler politikai és katonai ellenzéke kész „kiszáll(ni) tenger fájdalma ellen,/

S fegyvert ragadva véget vet(ni) neki".[36][1] Továbbá, Kleisttel ellentétben, Kordt nem volt holmi ismeretlen, Németországból szalajtott küldött, hanem a német nagykövetség hivatalosan meghatalmazott második embere, a diplomáciai körök köztiszteletben álló szereplője. Mivel javaslatai élesen elütöttek az akkori berlini politikától, visszatekintve különösnek tűnik, hogy senkitől nem kértek tanácsot, és további akcióra sem vállalkoztak. Amikor aznap este Prágából jelentették, hogy az ottani tárgyalások megszakadtak, és lehet, hogy a német csapatok már meg is indultak, ismét Cadogant fogták be egy Hitlernek szóló megfelelő figyelmeztetés megfogalmazására. A BBC azonban biztosította Wilsont, hogy a jelentések alaptalanok, és másnap reggelre valóban úgy látszott, hogy elmúlt a veszély.

Chamberlain szeptember 8-án korán megérkezett Londonba, és délelőtt 11-re szűk körű megbeszélésre hívta a Downing Steetre Wilsont, Halifaxet, Cadogant

és Simont. „A min. eln. nem tartja elég jónak a figyelmeztető üzenetet - jegyezte fel Cadogan. - Úgy gondolja, neki magának kell odamennie. Egyetértek."[37] Halifaxet, aki nem volt jelen, amikor Chamberlain Hitler meglátogatásának ötletét először vitatta meg Wilsonnal és Hendersonnal, úgy tetszik, meglepte a javaslat, és makacsul sürgette, hogy hívják meg a tanácskozásra Vansittartot is. Sir Sámuel Hoare kivételével - Balmoralban ő vette át Chamberlain helyét - a csoport a kormány tanácstermében gyűlt össze; ez volt az első megbeszélése annak a szűkebb kabinetnek („belső körnek"), amely a következő néhány hét során rendszeresen összeült. Vansittart egykettőre civódást robbantott ki, amikor nagy lendülettel érvelt Chamberlainnek Hitlernél teendő látogatása ellen. „A Canossa szót is említette - idézte fel Cadogan eközben a miniszterelnök a tanácskozóasztalra könyökölt, fejét két kezébe temetve, és végig egy árva szót sem szólt."[38]

Augusztus utolsó néhány napján Csehszlovákiában egyre lázasabb diplomáciai tevékenység zajlott. Runciman mind nagyobb nyomást gyakorolt a cseh kormányra, hogy adjon helyet a szudétanémet követeléseknek.

Lassan, de biztosan Benes engedni kezdett a brit nyomásnak, és további engedményeket ajánlott a Szudétanémet Pártnak, ami az utóbbi tárgyalócsoportját arra indította, hogy Berlintől kérjen tanácsot. Egy ilyen alkalommal a prágai német ügyvivő, egészen valószínűtlen időpontot választva, éjjel egy órakor ébresztette fel Ribbentropot, hogy valamilyen dilemma megoldásához utasítást kérjen. A külügyminiszter, igazán nem meglepő módon, dühbe gurult. Henlein „már világos utasításokat kapott [...), tanulja meg ő is, az emberei is, hogy megálljának a maguk lábán". A parancsok valóban világosak voltak: „Tárgyaljanak és tárgyaljanak, hogy ne szakadjon meg a kapcsolat, és követeljenek mindig többet, mint amennyit a másik fél megadhat."[39]

Augusztus 24-én Benes további javaslatokat terjesztett Kundt és Sebekovsky elé. Ez az úgynevezett Harmadik terv jóval tovább ment, mint az előzőek, és jelentős új engedményeket tartalmazott a nyelvi problémák, a német tisztviselői kvóta és az ínséget szenvedő körzetek szubvencionálása terén. A legnagyobb horderejű az a javaslat volt, hogy Csehországot és Morvaországot osszák autonóm területekre (Gau); ezek közül háromban német többség élne, vagyis a nácik legalább részben irányíthatnák Csehszlovákiát. Augusztus 27-én,

szombaton Runciman Clary-Aldringen herceg teplitzi kastélyába volt hivatalos a hétvégére; a herceg is egyike volt ama cseh arisztokratáknak, akik a szudétanéme-tek ügyével rokonszenveztek. Runciman, mielőtt elhagyta volna Prágát, felkereste Benest, hogy „közvetítsen egy figyelmeztetést: (...) feltétlenül szükséges, hogy a szudéták kívánságainak teljesítésében menjen el a végsőkig, és azon is túl".[40] Aznap este Ashton-Gwatkin, aki délután tért vissza Londonból, és elkísérte Runcimant Teplitzig, továbbhajtatott Hohenlohe herceg közeli rothenhausi kastélyába, ahol másnap ismét Henleinnel és helyettesével, Kari Hermann Frankkal tárgyalt.

A beszélgetés Frank egy mindenestül kitalált beszámolójával kezdődött: elmondta, hogyan kereste fel a minap Berlinben Hitlert. Biztosította Ashton-Gwatkint, hogy a Führer „üdvözölné a Szudéta-kérdés békés megoldását, ha arra minél gyorsabban sor kerül", és meghívta Henleint is, feltéve ha magával hozza a brit kormány javaslatainak „végérvényes szövegét". Hitler különösen ahhoz ragaszkodik, hogy Runciman hivatalosan javasolja a cseh kormánynak: „fogadja el a Herr Henlein karlsbadi beszédében elhangzott nyolcpontos programot mint

a Szudéta-kérdés megoldásának általános alapját”.[41] Valójában Frank elbeszélése az első szótól az utolsóig a fantázia terméke volt. Hitlerrel folytatott beszélgetéséről az igazat egy vezető Abwehr-tisztnek, Helmuth Groscurthnak árulta el, röviddel azelőtt, hogy elhagyta Berlint. „A Führer - jegyezte fel Groscurth - eltökélte, hogy háborút indít. Parancsokat osztogat, hogy rendezzenek incidenseket Csehszlovákiában. Sértegette Benest. Élve akarja elfogni, hogy saját kezűleg akassza fel.”[42]

Hitler utasítása, hogy Frank indítson kampányt provokatív incidensek megszervezésére, újabb lépés volt az invázió és a Zöld terv megvalósítása felé. A provokációknak könyörtelenül el kellett vezetniük egy végső incidenshez, amely majd a szükséges ürügyet szállítja a katonai beavatkozáshoz. Gondosan kiválogatott SA-legények, akiknek bizonyítottan gyakorlatuk volt az ilyen incidensek szervezésében, surrantak át diszkréten a határon, míg keményvonalas szudétanémetek az ellenkező irányba mozdultak, hogy a cseh határ közelében különleges légió alakuljon belőlük. A Szudétaföldön megszaporodtak a németek és csehek közti verekedések, és a német sajtó oldalait egyre több hamis beszámoló lepte el német falvak elleni cseh támadásokról. A cseh rendőrség növekvő számú, a körzetben szabadon ide-oda szállított robbanóanyag nyomára bukkant, és ezzel párhuzamosan szaporodtak

a letartóztatások a határon átcsempészett fegyverek miatt.

Augusztus 30-án Benes ismét találkozott Kundttal és Sebekovsky-val, és átnyújtott nekik egy memorandumot, amely magában foglalta a Harmadik tervvel kapcsolatos javaslatait; egyúttal biztosította a két szudétanémetet, hogy lényegében elfogadta Henlein nyolc karlsbadi feltételét. Frank nyugtázta ezt, és kénytelen volt elismerni, hogy a javaslatok „viszonylag nagy horderejűek" és „nem lehet őket egyből elutasítani”.[43] Másnap azonban Kundt visszavonta ezt az álláspontot, és elpanaszolta Runcimannek, hogy a javaslatok még mindig nem vezetnek elég messzire. Külön figyelmet érdemel, hogy nézetét osztotta az úgynevezett brit „közvetítő”, aki újabban mindinkább a döntőbíró szerepét játszotta; vagyis pontosan azt tette, ami Chamberlain ország-világnak szóló ígérete szerint nem fog bekövetkezni. Egy Halifaxnek írt, a szokásosnál is gátlástalanabb levelében Runciman keserves csalódásként bélyegezte meg Benes legújabb tervét, „amely hemzseg a kibúvóktól és megszorításoktól - semmi értelme nyilvánosságra hozni”. Csehszlovákia, sirán-

kozott, „elátkozott ország, ahol a rossz kormányzás jelei napról napra halmozódnak, és H. bármelyik pillanatban találhat ürügyet, hogy rend-teremtés címén átlépje a határt". Mivel Runciman tudta, hogy Chamberlain a skót nagybirtokokat járja puskáival és horgászbotjaival, különösen rossz néven vette, hogy ő „még csak egy szabadnapot sem vehetett ki az itteni csodás fogolyvadászatok kedvéért".[44]

Ugyanezen a napon Ashton-Gwatkin Marienbadba utazott, ahol sürgette Henleint: tegyen jelentést magának Hitlernek a legújabb cseh ajánlatról. A 20. századi diplomácia annaleseiben az érdekesebb epizódok egyike, hogy a brit külügyminisztérium tisztségviselője látta el Henleint, egy, a britekkel szövetséges ország irredenta vezető politikusát két üzenettel: adja át Hitlernek a brit kormány nevében. Mi több: a hagyományos diplomáciai gyakorlattal szembemenve mindkettőt először németre fordították. Az egyik Hitler hozzájárulását kérte Runciman további közvetítői ténykedéséhez, a másik az angol-német viszony szélesebb körű problémáival foglalkozott. Runciman azzal indokolta ezt a megközelítést, hogy Henlein „magatartása hatással lehet Hitlerre",[45] Henlein viszont csak azzal a feltétellel utazott el a találkozóra, ha egyértelműen kiderül, hogy kifejezetten a brit kormány kérésére tette. Az irónia legcsekélyebb jele nélkül közölte Ashton-Gwatkinnel: nem szeretné, „ha azzal vádolnák, hogy neki Hitler parancsol".[46]

Szeptember 1-jén az eső meg a hideg ellenére Henlein Berchtesga-denbe utazott, miután megígérte Runcimannek, hogy „mozgalmát elhatárolja a birodalmi nácikkal való azonosulástól".[47] Két napra zárkózott be a Berghofba Hitler, Göring és Goebbels társaságában. Hitler semmilyen részletet nem árult el a Zöld tervből, de nem hagyott kétséget Henleinben, hogy immár a háború útjára léptek; ám a Szudétanémet Párt csak tárgyaljon tovább, hogy úgy tűnjön, semmilyen közvetlen válságról nincs szó. Ami az időzítést illeti, csak annyit ígért, hogy „az ügy elintézésére" szeptember folyamán kerül majd sor. „Éljen a háború - jelentette ki búcsúzóul -, tartson bár kettőtől nyolc évig."[48] Henlein pénteken, szeptember 2-án tért vissza Csehszlovákiába abban a meggyőződésben, hogy Hitler immár a katonai megoldás mellett döntött. „Mindenütt a háborúról folyik a szó - jegyezte fel Goebbels. - Ez ma a két legdivatosabb téma: a háború és Prága."[49] A The Times hírül adta, hogy a berlini középületeken, így a Reichstagon is légelhárító fegyverek jelentek meg.

Prágában ezalatt tovább növelték a Benesre nehezedő nyomást. A miniszterek augusztus 30-i vésztanácskozása után Halifax Newtonnak írt levelében rámutatott, hogy minden hozzáférhető hírszerzői jelentés szerint Hitler a jövő héten vagy közvetlenül utána Nürn-bergben „elkötelezi magát a legszélsőségesebb akcióra"; azt reméli, „diplomáciai sikert arat majd, ha még idén ősszel, ha kell, erőszakkal, megoldja a Szudétaföld problémáját". Ezért létfontosságú, hogy „ezeket a kellemetlen, de elkerülhetetlen tényeket" Benes előtt nyomatékosan hangsúlyozzák. Benesnek el kell oszlatnia a széles körben elterjedt gyanút, hogy „csak előnyösebb pozícióért manőverezik, és elhúzza a tárgyalásokat, anélkül hogy őszintén szembe akarna nézni a közvetlen és létfontosságú problémával". Az egyetlen megoldás, ha „haladéktalanul, nyilvánosan és fenntartás nélkül" felajánlja a szükséges engedményeket.[50] Benest, akinek választania kellett „a karls-badi program elfogadása vagy a háború között", Runciman arra is figyelmeztette: „Ne tápláljon illúziókat afelől, hogy a britek melyiket választanák."[51] Newton még kíméletlenebb volt. Ha háború törne ki, Csehszlovákia „hadszíntérré válna, és bármi legyen is a végső kimenetel, lerohannák, és hosszú időre megszállnák. (...) Az ország számára létfontosságú, hogy nagy áldozatokat és szükség esetén jelentős kockázatokat vállaljon."[52]

Ashton-Gwatkin értékelése szerint Benes „okos ember, ügyesen egyensúlyoz a politikában, amellett optimista is: mindig abban bízik, hogy a sarkon túl ott a kiút".[53] Miközben a fülében csengtek a britek figyelmeztetései, a cseh elnök

elhatározta, hogy a legutolsó gesztenyéjét is kihúzza a tűzből, és szeptember 5-én délelőtt meghívta Kundtot és Sebekovskyt a Várba. Hűvös üdvözlések után Benes minden bevezetés nélkül egy üres papírlapot tolt át az asztalon.

- Kérem, írják le ide a pártjuk összes követelését - mondta. - Előre megígérem, hogy azonnal elfogadom őket.

A két férfiba „mintha villám csapott volna". Kundt hitetlenkedve meredt az asztalra, Sebekovsky némán ült, dühösen és gyanakodva.

- Tessék, kezdjék! - mondta Benes. - írjanak!

A durcás szudétanémetek attól féltek, hogy egy fortélyos cseh csapdába sétálnak. Kényelmetlenül fészkelődtek székükön, de vonakodtak attól, hogy saját kezűleg hagyjanak maradandó nyomot. Hitler paran-

csai nem készítették fel őket erre a váratlan eshetőségre - az ellenfél totális fegyverletételére.

- így is jó - mondta Benes. - Ha nem hajlandók írni, majd írok én. Maguk meg diktálnak.

Azzal maga elé húzta az üres papírlapot, lassan lecsavarta töltőtolla kupakját, majd a tollat a papír fölé tartotta.[54]

Mire Kundt és Sebekovsky befejezte a diktálást, az elkészült dokumentum, amely később Negyedik terv néven vált ismertté, tartalmazta Henlein csaknem minden követelését, amely valaha is elhangzott. Benes aláírta a papírt, és átadta a szudétanémeteknek. Ezután el kellett viselnie egy négyórás kormányülést, amelynek végén miniszterei, ha kelletlenül is, de hozzájárultak a tervhez. Magában azonban az elnök úgy gondolta: a másik fél még ezeket a javaslatokat se fogadja majd el.

Nagyon jól tudtam, hogy elbuktam ebben a küzdelemben, amelyet a náci totalitarizmus ellen, a cseh demokrácia megmentéséért vívtunk. Engedtem a túlzott és erkölcstelen nyomásnak, amely (...) az etnikai igazságosságjelmezébe öltöztetett engedményekre kényszerített, holott ezek valódi célja államunk és nemzeti létünk megsemmisítése volt. Meg akartam győzni a francia és a brit kormányt, hogy Berlint vagy a szudéta pán-germánokat még a legnagyobb engedmények sem elégítik ki. Ebben láttam az utolsó és egyetlen lehetőséget,

(...) hogy a mi oldalunkra állítsam a nyugati hatalmakat arra az esetre, ha köztünk és Németország között fegyveres konfliktus törne ki.[55]

A kísérő sajtókommüniké kiemelte: az engedményekre csak azért került sor, „mert külföldi barátaink rendkívüli nyomást gyakoroltak ránk", ami „jelentős megdöbbenést és elégedetlenséget keltett".[56]

A Henlein követelései előtti kapituláció valóban megdöbbentette a cseh hazafiakat, sőt még a német demokratákat is, és a megdöbbenést ironikus módon még a Szudétanémet Párt hierarchiája is osztotta. Az elsöprő erejű engedmények zűrzavart keltettek a Szudétaföldön, ezért nagy sietve tanácskozást hívtak össze Egerbe a legújabb fejlemények megvitatására. „Úristen, hisz ezek mindent megadtak nekünk!" - így reagált aggodalmasan a keményvonalas Frank, Henlein pedig mér-

gében nyomban Nürnbergbe utazott mint Hitler személyes vendége. Elrepült Németországba Frank is további utasításokért, és bár kezdetben Berlinben is csodálkozás és zavar támadt, a Frank zsinórjait mozgató náci bábjátékosok hamar visszanyerték önuralmukat. Megértették vele, hogy a beszéd ideje lejárt, a polgári engedetlenség eleddig visszafogott kampányát pedig még lelkesebben kell szítani az egész Szudéta-földön. A szudéta vezetők sietve és fürgén láttak neki a feladatnak.

Szeptember 7-én a radikális Fritz Köllner vezetésével egy szudéta-német képviselőcsoport kereste fel a Morvaország északkeleti részén fekvő Máhrisch-Ostrau iparvárost. A várost túlnyomórészt csehek lakták, de élt ott mintegy 20 ezer német is, és a hatóságok a közelmúltban felpörgették a letartóztatási kampányt a közeli német határon át folytatott fegyvercsempészés ügyében. A látogatás napján a Szudétanémet Párt 82 tagja volt őrizetben, Köllner és kollégái pedig látványosan és kihívóan felkeresték a helyi rendőrséget, hogy letartóztatott bajtársaik hogylétéről érdeklődjenek. Mialatt sorra járták a cellákat, kétszáz helyi német fiatal, akiknek legtöbbjét sietve toborozták a helyi német középiskolából, összesereglett a rendőrség előtt, énekelve és gúnyos jelszavakat skandálva. A botrány egykettőre cseh ellentüntetést váltott ki, és hamarosan lovas rendőrök érkeztek a rend helyreállítására. Amikor a képviselőkhöz beszűrődött a kinti zsivaj, néhányan kijöttek körülnézni, és a kialakuló kavarodásban egyiküket, Franz Mayt megütötte egy rendőr.

A németek azt állították, hogy May lármásan hivatkozott parlamenti sérthetetlenségére, mire az egyik rendőr visszaordított, hogy „fütyülök rá", és egy lovaglóostorral végigvágott rajta.[57] A cseh változat szerint a Szudétanémet Párt képviselője már javában verekedett valakivel, a rendőrök megpróbálták szétválasztani a feleket, és eközben merőben véletlenül érte Mayt az ütés. A rendőr azt mondta a Daily Expressnek: ő nem tudhatta, hogy May képviselő. „Nem ismertem fel. Mivel egy cseh köztisztviselő nyakát szorongatta, kötelességemnek éreztem, hogy közbelépjek."[58] Bár senki sem sebesült meg, mindössze hat embert vettek ideiglenesen őrizetbe, és az egész csetepaté fél órán belül véget ért, a Szudétanémet Párt gyorsan felmérte, micsoda propagandisztikus lehetőség rejlik az esetben. A The Times hírül adta, hogy Köllner és May sürgős táviratot küldött a cseh miniszterelnöknek.

Lovas rendőrök indítanak lovaglóostorokkal brutális támadást Máhrisch-Ostrauban parlamenti képviselők üdvözlésére összegyűlt békés férfiak és nők ellen. Bennünket, képviselőket, noha igazoltuk magunkat, lovaglóostorokkal fenyegetnek, ütlegelnek, és lovaik a falhoz nyomnak. Szenvedélyesen tiltakozunk az állami rendőrség e brutális támadó akciója ellen, és követeljük a felelősök megbüntetését.[59]

A Szudétanémet Párt vezetősége azon nyomban ürügyül használta az incidenst, hogy felfüggessze a Negyedik terv mérlegelését, azzal az indokkal, hogy „az állami rendőrség máhrisch-ostraui eljárása közvetlenül ellentmond a kormány javaslatainak".[60] A brit követség megfigyelője még aznap az állítólagos bűntett helyszínére sietett, hogy felderítse a történteket. Hamarosan le is vonta a következtetést:

(i) a szudétanémet képviselők tudatosan rendezték meg az úgynevezett „zavargást”, (ii) a szóban forgó képviselőt nem „verték meg”, és valószínűleg meg sem ütötték, (ni) az igazság az, hogy amikor a „verés” állítólag megesett, ő éppen egy csehet támadott meg, és (iv) ha tényleg „megverték volna”, csak azt kapta volna, amit viselkedéséért megérdemelt.[61]

Ashton-Gwatkin azzal egészítette ki ezt a meglehetősen szókimondó jelentést, hogy megerősítette: May „közismert verekedő", akit kollégái általában „Siegfriednek" neveznek.[62] Noha borúsan megjegyezte Runci-mannek, hogy szerinte „ezzel vége a Runciman-missziónak", Ashton-Gwatkin azért elment Hodza miniszterelnökhöz, és rábeszélte, hogy a kormány tegyen eleget a szudéták jóvátételi igényének, beleértve a rendőr megbüntetését.[63] Ezen az

estén Kundt is felkereste Hodzát, hogy közölje vele: további tárgyalásokról addig nem lehet szó, „amíg a máhrisch-ostraui incidenseket meg nem torolták",[64] míg Ashton-Gwatkin az estét az Alcron Szállóban töltötte, hogy rávegye Frankot, egyezzen bele a tárgyalások folytatásába.

A szerencsétlen rendőrt elbocsátották, a helyi rendőrkapitánynak megengedték, hogy maga mondjon le posztjáról, négy emberét pedig felfüggesztették, amíg nem állnak bíróság elé a foglyokkal való állítólagos rossz bánásmód címén. Ám a Szudétanémet Párt megint csak kifogyott a követelésekből, és szeptember 10-én kelletlenül hozzájárult,

hogy három nap múlva, Hitler nürnbergi beszéde után, folytassák a tárgyalásokat. Mindazonáltal - bár ezt ő maga ekkor még nem ismerte fel - Runciman csehszlovákiai szereplése lényegében véget ért. Hogy vajon a máhrisch-ostraui incidenst, mint a Hitler által tervbe vett provokációk egyikét tudatosan megrendezték-e, avagy csak szerencsés véletlenről volt-e szó - a szudétanémetek mindenesetre azonnal megragadták az alkalmat, „akár fuldokló a mentőcsónakot".[65] Runciman elismerte, hogy az esetet „ürügyként használták fel a tárgyalások felfüggesztésére, ha ugyan nem a megszakításukra".[66] Valóban: a megbeszélések szeptember 13-ra kitűzött folytatása egyszer s mindenkorra elmaradt. Hitler néhány nappal későbbi nürnbergi beszédének utóhatásaként a csehszlovákiai helyzet gyökeresen megváltozott. Az elnyújtott tárgyalások immár eljátszották azt a szerepet, amelyet Hitler szánt nekik, és ettől kezdve a szudétanémet vezetőség hallani sem akart további megbeszélésekről.

Szeptember 7-én egy újabb eseményre került sor, amely a csehek és a szudétanémetek megegyezésének jóformán az utolsó, törékeny esélyét is szétzúzta. Egész Nagy-Britanniában és az európai kancelláriákon a The Times olvasói, amikor reggelizés közben megszokott újságjuk közepére lapoztak, hogy elolvassák a hosszadalmas vezércikket, egy sajtó-történész szerint „alighanem a leghíresebb és legvitatottabb vezércikket" láthatták, amely „brit újságban valaha megjelent".[67] Az ártalmatlan cím - „NÜRNBERG ÉS AUSSIG"[68][2] - alatt a névtelen vezércikkíró a fejlemények szempontjából vizsgálta Hitlernek a pártkongresszuson elhangzott megnyitó beszédét, továbbá elemezte Benes Negyedik tervének érdemeit; az új javaslatokat úgy üdvözölte, mint hathatós kísérletet a helyi sérelmek megszüntetésére és a szudétanémetek

nagyobb helyi ön-rendelkezésének megteremtésére. Egyszersmind jogosnak ismerte el, hogy a cseh kormány igényt tart a központi irányításra és ellenőrzésre az olyan területeken, mint a honvédelem, a külpolitika és a pénzügyek.

Ahogy ez oly gyakran megesik, az ördög a cikk legvégén bujkált, száraz, már-már tudományos nyelvezettel álcázva.

Ha a szudéták most többet kérnek, mint amennyit a cseh kormány az utolsó javaslatcsomagjában a jelek szerint kész megadni, abból csak arra következtethetünk, hogy a németek túllépnek a sérelmek puszta kiküszöbölésén, és nem érzik jól magukat a Csehszlovák Köztársaságban. Ez esetben a csehszlovák kormánynak talán érdemes lenne megfontolnia, bölcs dolog-e teljesen elzárkóznia attól a tervtől, amelyet bizonyos körökben kedvezően fogadtak: azaz hogy Csehszlovákiát homogénebb állammá tegyék annak a határvidéki idegen lakosságnak a kiválása révén, amely ily módon a vele szomszédos nemzettel fajilag egyesül. (...)

Ha Csehszlovákia homogén állammá válik, ennek előnyei feltehetően meghaladják ama nyilvánvaló hátrányokat, amelyek a peremvidék szudétanémet körzeteinek elvesztésével járnak.[69]

Augusztus 25-én Robin Barrington-Ward, a The Times közismerten megbékítéspárti főszerkesztő-helyettese, aki már rég elfogadta a tételt, miszerint a versailles-i szerződés igazságtalan, az anschluss pedig elkerülhetetlen volt, felkereste Halifaxet a külügyminisztériumban. Úgy látta, a minisztert túlságosan is aggasztja a német katonai készülődés és Hitler eltökéltsége a csehkérd és erőszakos megoldására; Barrington-Ward azonban nem hitte el ezeket a híreket. Aznap azt írta főszerkesztőjének, Geoffrey Dawsonnak, hogy ő továbbra is kételkedik, „ahogy bizonyára te is, hogy Hitler valóban kész-e vállalni az erőszakos cselekvésből adódó kockázatokat".[70] Augusztus 31-én, a miniszterek Downing Street-i megbeszélését követő napon a lap névtelen „diplomáciai tudósítója" azt jelentette, hogy bizonyos londoni hivatalos forrásoknak „nincs okuk kételkedni Herr Hitler nyilatkozatában a maga békés céljairól".[71] A cikk hatására Halifax még aznap délután felhívta Barrington-Wardot, hogy elégedetlenségét fejezze ki.

Szeptember elején Dawson yorkshire-i vidéki házában töltötte a nyári vakáció utolsó napjait. Barrington-Ward eredetileg szeptember 3-án akart skóciai

üdülésre indulni, de habozott, elhagyja-e Londont ilyen válságos időkben. Dawson azonban rábeszélte az utazásra, és az újságot a szerkesztői rangsor harmadik tagjára bízták. Szeptember

4-én, vasárnap a soros vezércikkíró, vagyis Leó Kennedy, a lap diplomáciai tudósítója, akinek korábbi, csehellenes prágai beszámolói már hatottak a szerkesztési politikára, megírta cikkét a hétfő reggeli számba, utána pedig még egy, a csehkérdéssel általában foglalkozó vezércikket is papírra vetett, hogy majd szerkesztés után egy későbbi számban felhasználhassák. Szeptember 6-án, kedden Dawson késő délután visszatért Yorkshire-ből a szerkesztőségbe, és az íróasztalán ott találta ezt a nyers második vezércikket. Aznap éjjel feljegyezte, hogy a cikk „elég felületesen szellőztette meg az ötletet, amelyről korábban gyakran beszélgettünk, hogy tudniillik a szudéta peremvidék csatlakozhatna Németországhoz".[72]

Dawson kihúzott egy bekezdést, amely nem tetszett neki, egy másiknál jelezte, hogy átírandó, a megmaradt szöveget pedig leküldte a szedőterembe, hogy készítsék elő a másnap reggeli kiadás számára -majd „elment vacsorázni". Amikor jóval később visszatért, ráeszmélt, hogy a javított változattal sincs megelégedve, és nekiült, hogy maga végezze el a további változtatásokat. Immár közeledett az éjfél, ő pedig tanácsot kért a szerkesztőség egyetlen tekintélyesebb tagjától, aki még az épületben tartózkodott. William Casey, akiből tíz évvel később ugyancsak főszerkesztő lett, hagyományosan kevés vagy semmilyen szerepet nem játszott a külügyekkel kapcsolatos szerkesztői politikában, és Dawson, miután tanácsot kért tőle az átírt vezércikket illetően, végül elengedte a füle mellett kollégája erőteljesen kifejezett kétségeit. A cikken ejtett döntő változtatások egyike volt az „amelyet bizonyos körökben kedvezően fogadtak" kiegészítés, valamint a záró mondat, amely arra utalt, hogy a Szudétaföld elvesztésének Csehszlovákiát sújtó hátrányait „feltehetően" felülmúlná az előny, hogy „homogén állammá" válik. Éjfél után öt perccel, néhány perccel a nyomdagépek elindítása előtt, Dawson leküldte nyomtatásra a végleges változatot.[73]

Másnap reggel Kennedy „álmából ébredve elszörnyedve észlelte, hogy vezércikke utolsó bekezdését teljesen átírták, és most az az értelme, hogy a Szudétaföldet azonnal át kell engedni Németországnak".[74] Dawson azonban egyáltalán nem tanúsított bűnbánatot. „A ma reggeli vezércikk miatt, ahogy arra eleve számítottam, nagy ribillió tört ki" - jegyezte fel, és másnap majdnem minden második lap „szidalmak pergőtüzét zúdította rá".[75] Való igaz: a cikk

felzúdulást keltett

szinte mindenütt ahol a The Timest olvasták. A kifejezés, miszerint „bizonyos körökben kedvezően fogadták", ahhoz a csaknem általános feltételezéshez vezetett, hogy a javaslat a Szudétaföld Németországnak való átengedésére híven tükrözi a kormány jelenlegi politikáját; és a legtöbben érthető módon arra következtettek, hogy a cikket a legmagasabb szintről sugallta valamilyen hivatalos forrás. Jan Masaryk aznap már kora reggel beállított a külügyminisztériumba, hogy energikus panaszt emeljen Halifaxnél. Noha megnyugtatásul biztosította kormányát, hogy a The Times „politikai nézeteit illetően teljes függetlenséget élvez", nagyon is tisztában volt vele, hogy „a fent említett újság eme függetlenségéről a külföldi lakosság igen nagy hányadának fogalma sincs".[76]

Szerencsétlen időzítés következtében Halifax és Dawson közös ebédet beszéltek meg az utóbbi klubjában, a Pali Mall-i Travellersben. Bármilyen furcsa, úgy tűnt, Halifaxet hidegen hagyja a jövő. „Ma együtt ebédeltem Edward Halifaxszel - írta Dawson aznap délután Barring-ton-Wardnak. - Ahogy számítottam rá, elmesélte, hogy Kennedy ma reggeli vezércikke felzaklatta az egész hivatalát, habár ő maga nem kifogásolta."[77] A külügyminisztériumra diplomáciai panaszok özöne zúdult. Vansittart „végzetesnek" nevezte a cikket; attól tartott, „a brit magatartás rendkívül veszélyes félreismeréséhez" vezet majd, a szu-détanémeteket pedig csak felbátorítja, hogy minden további engedményt elutasítsanak. Az egyik hírszerző kapcsolata megerősítette, hogy Berlinben katasztrofális következmények várhatók, „mivel az írás azt a benyomást kelti, hogy Őfelsége kormánya megfutamodott".[78] Theodor Kordt közölte Ribbentroppal, hogy a cikk „nagy szenzációt keltett Londonban". Ő maga ugyan nem gondolta, hogy az írást a brit külügyminisztérium sugallta volna; „az ötlet valószínűleg a miniszterelnök környezetéből jutott el a The Times szerkesztőgárdájához".[79] Phipps jelentette, hogy a franciák tudni szeretnék, vajon a cikk „Őfelsége kormányának nézeteit fejezi-e ki", Runciman pedig azt sürgö-nyözte Prágából, hogy a The Times „gyarapította nehézségeinket", hozzáfűzve, hogy „az utolsó bekezdés új anschlusst javasol".

Aznap este a külügyminisztérium végül hivatalos nyilatkozatot bocsátott ki, miszerint „a reggeli The Timesban olvasható felvetés - hogy tudniillik a csehszlovák kormány jelenlegi javaslataihoz képest altér-

natívának tekinthetné a területén élő határvidéki idegen néprétegek kiválását - semmilyen értelemben nem tükrözi Őfelsége kormányának véleményét".[80] Ez azonban túl kevés volt, és későn érkezett. Harvey feljegyezte, hogy a cikk „a külügyminisztérium cáfolata ellenére kétségbeejtő hatást keltett". A német rádió az egész országban hírt adott róla, és „mindenütt, különösen az Egyesült Államokban, úgy értelmezték, mint kísérleti léggömböt, amely előrevetíti Őfelsége kormányának legújabb kapitulációját". Harvey különösen „arra a kis defetista Dawsonra" haragudott.[81] Iván Majszkij orosz nagykövet is megjelent a külügyminisztériumban, hogy rosszallóan közölje: a cikk megjelentetése „a lehető legkárosabb hatást keltette". Halifax, kissé sután, csak azt felelhette, hogy „a legkevésbé sem határolódik el Majszkij véleményétől", amikor azonban a nagykövet felkérte, erősítse meg a tegnapi démentit, a külügyminiszter közölte, hogy „nem szokása ellenvéleményeket megismételni".[82]

Londont időközben elárasztották az összeesküvés-elméletek. Harold Nicolsont a The Times szerkesztőségében lévő egyik forrása biztosította, hogy a cikket „Leó Kennedy írta, és Geoffrey Dawson épp csak belepillantott".[83] Chips Channonnak külügyminisztériumi informátora súgta meg, hogy „Lord Halifax 5-én, hétfő este együtt vacsorázott Geoffrey Dawsonnal". A cikket „minden kétséget kizáróan sugallták; kísérleti léggömb volt, hogy kiderüljön, miként reagál a közvélemény".[84] Claud Cock-burn, a Week baloldali szerkesztője, aki elsőként ötlötte ki a „clivedeni garnitúra" meghatározást a megbékítéspártiak Nancy Astor köré lazán összeverődött csoportjára, azt állította: nem elég, hogy a cikk a kormány felbujtására íródott, de egyenesen a német nagykövetség elé terjesztették jóváhagyásra. Dawson megjegyezte Barrington-Wardnak, hogy Halifax „magánemberként egyetértett a javaslattal, hogy Prágában igenis szabadon meg kell vitatni minden megoldást, akár még a német kisebbségek kiválását is".[85]

Noha a külügyminiszter hallgatólagosan egyetérthetett a cikkel, az valójában úgy született meg, hogy Dawson kapkodva tért vissza üdüléséből, és így, a The Times hivatalos krónikájának szavaival, „vacsora előtt vagy után nem volt elég ideje, hogy egy ilyen jellegű cikknek annyi megfontolást és korrekciót szenteljen, amennyire az adott körülmények közt szükség lett volna".[86] A csehekre nézve a következmények

végzetesek voltak. Első ízben hangzott el egyértelmű javaslat Csehszlovákia

felosztására, Hitlernek pedig brit részről önként ajánlották fel, amit valójában akart, még mielőtt szándékát egyáltalán kimondta volna. Most, hogy a Runciman-féle misszió kifulladt, és minden szem Nürnberg felé nézett, az utalás, miszerint a brit kormány csöppet sem bánja, ha a Szudétaföld a Reich része lesz, ha mégoly téves volt is, minden további tárgyalásnak véget vetett. A szudétanémet tárgyalóknak csak annyi dolguk volt, hogy egy ideig még késleltessék a megegyezést, hiszen jól tudták, hogy Hitler és támadásra kész hadserege úgyis elvégzi majd helyettük a munkát.

1

Hamlet, III/l., Arany János fordítása. -A ford.

2

Aussig - teljes nevén Aussig an der Elbe - Űsti nad Labern, az akkori Szudétaföldön lévő cseh város német elnevezése volt. -Aford.

Harsog a kiáltás: háború!

Nem azért neveltem föl hogy katona legyen, fiamat, életem örömét és reményét!

Puskát vállára hát most senki ne tegyen, hogy megölje egy másik anya szeme fényét!

Sir Nevile Henderson, 1937. június l.[1]

Vagy valamely király, mikor háborúba megy, hogy egy másik királlyal megütközzék, nemde leülvén először tanácskozik, hogy tízezerrel szembeszállhat-é azzal, aki őellene húszezerrel jött?

Mert különben még mikor amaz távol van, követséget küldvén, megkérdezi a békefeltételeket.

Lukács 14,31-32*

Nem szörnyű-e elgondolni, hogy százmilliók sorsa egyetlen embertől függ, és az illető félbolond?

Neville Chamberlain, 1938. szeptember 3.

„HITLER A HEGYEK KÖZÉ VONUL VISSZA, HOGY DÖNTSÖN" - rikoltotta szeptember 1-jén a Daily Express főcíme. „A Bajor-Alpok magányában meditálva dönti majd el a következő négy nap során, mi legyen politikája Csehszlovákia és a szudétanémet problémák tárgyában."[2] Eltekintve egy-egy alkalmi kirándulástól, hogy erődítményeket szemléljen meg vagy katonai hadgyakorlatokat nézzen, Hitler a nyár nagy részét valóban a Berghof rejtekhelyén töltötte. Ebben az évszakban érezte magát a legjobban a hegyek között, és elvetette a téli alpesi élet állítólagos örömeit, különösen a sízés élvezetét - „Miféle gyönyöröket tartogathat, ha a hegyek közt időzve mesterségesen meghosszabbítjuk a szörnyű telet?

Károli Gáspár fordítása - A ford.

Ha tehetném, betiltanám az ilyen sportokat, amelyek annyi balesettel járnak."[3]

Laza, oldott napirendje még nemzetközi válság esetén is alig változott. A napot azzal kezdte, hogy kényelmesen megreggelizett az ágyában, ahonnan élvezhette a pazar kilátást egészen az untersbergi hegytömb megannyi meredek sziklafaláig. A legenda szerint Nagy Károly császár karddal a kezében még egyre itt szunnyad, várva a harsona hívó szavát, hogy helyreállítsa a Nagynémet Birodalom régi dicsőségét. „Nem véletlen - mondogatta Hitler a látogatóinak -, hogy a rezidenciám szemben van vele."[4]

Napjának hivatalos része később kezdődött, amikor megjelent a földszinten, gyakran hagyományos bajor viseletben, máskor vidékre való öltözetben. Egy ideig tanulmányozta a legfrissebb sajtó-összefoglalókat, amelyeket sajtófőnöke, Ottó Dietrich szállított, vagy diplomáciai sürgönyöket és katonai jelentéseket futott át. Mivel ragaszkodott hozzá, hogy a Berghofon csak legközelebbi barátai és tanácsadói vegyék körül, a kései ebéd intim légkörben zajlott, habár a formaságokat szigorúan betartották. A vendégek párosával léptek be az első emeleti ebédlőbe; ha nem volt kívülről jött látogató, akkor Éva Braun a Führer-től balra ült. Építésze, Albert Speer szerint, aki közreműködött a ház teljes átalakításában, „a helyiség a művészien rusztikus és a nagyvárosiasán elegáns ötvözete volt". A falakat és a mennyezetet vörösfenyővel burkolták, a vendégek súlyos, díszes, vörös szattyánnal behúzott székeken ültek; hatalmas termetű, makulátlan fehér spencert és fekete nadrágot viselő SS-pincérek szolgálták ki őket, az egyszerű fehér porceléntányérokra Hitler monogramját vésték. Még az asztali kiegészítőket is horogkereszt ékesítette.

Étkezés után a Führer és vendégei a nagy földszinti társalgóban - itt volt a híres panorámaablak[5] - fogyasztották a csokoládét és az aprósüteményt. Ezután libasorban haladva legföljebb félórás sétát tettek az úgynevezett teaházig: a házikót veszélyesen biggyesztették egy kiugró sziklára, a csodás panoráma kedvéért. Hitlernek felszolgálták a teát, ő egy darabig Éva Braunnal csevegett, majd egy karosszékben elszundikált. A délután vége felé az ott várakozó fekete Mercedes visszavitte a Berghofba. Alkalmilag, néhány kiszemelt barátjával, messzebb is elmerészkedett, a közeli magashegyi erdőkbe vagy egy ugyancsak közeli tó partjáig. Ilyenkor e célra elkészített és feltálalt piknikben volt része,

miközben udvari fényképésze, Heinrich Hoffmann, minden gesztusát megörökítette az utókor számára, a kortársakat pedig Hitlerről szóló képeskönyvek sorozatával tette boldoggá. Esténként Hitler olykor Speert is magához rendelte, és órákig „elszórakoztak iránytűvel és szögmérővel",

vagy új építkezések tervrajzait tanulmányozták. Gyakoribb volt, hogy a vacsorát filmvetítés követte. Hitler előszeretettel nézte legkedvesebb sztárja, Greta Garbo filmjeit - „olyan nordikus", mondta róla. Máskor gramofonról hallgattak lemezeket. Ivone Kirkpatrick, akinek kétszer volt alkalma a Berghofon tanulmányozni Hitler életstílusát, azt írta: „Napokon, sőt heteken át folytatódik ez az idilli létforma. (...) Hitler állíthatja, hogy szó sincs üdülésről, de minden német katona és munkás boldogan mondana le szabadságáról, ha cserébe néhány napig Berchtesgaden varázslatos atmoszférájában pihenhetne."[6]

Miután szeptember 2-án a Berghofon utasításokkal látta el Henleint, másnapra Brauchitschot és Keitelt rendelte magához, hogy megbeszéljék a Zöld terv legújabb változatát. A két tábornok kénytelen volt végighallgatni a Führer terjengős monológját, amelyben hangot adott elégedetlenségének a Csehszlovákia elleni haditerv csaknem valamennyi részletével kapcsolatban. Brauchitsch felhívta figyelmét a gépesített hadosztályok kifogásolható állapotára, a frontvonalra szánt erősítések valószínű elégtelenségére és némely katonai vezető szembeszökő gyakorlatlanságára; Hitler azonban minden kifogását félresöpörte. Ezzel szemben azt bizonygatta, hogy a Rundstedt vezette 2. hadsereg, amelynek el kellett szigetelnie Cseh- és Morvaországot Csehszlovákia többi részétől, tehát rá hárult az akció oroszlánrésze, nem alkalmas az invázió vezetésére, és elhelyezése sem megfelelő. Szembe fognak kerülni az összevont, legnépesebb cseh erőkkel és a határ leginkább megerősített szakaszával. Hitler „Verdun lehetséges megismétlődésétől" tartott, és hallani sem akart róla, hogy „katonái elvérezzenek egy teljesíthetetlen feladat miatt". Aztán elrendelte, hogy a csapatokat gyűjtsék össze és tartsák menetkészen a mozgósítástól számított mindössze két nap alatt, a parancsnokok pedig - figyelmeztetett komoran - „tartsák észben, hogy az X-nap szeptember 27-én, déli 12-kor kezdődik".[7] Az invázió időpontja ki lett tűzve.

Szeptember 5-én, egy hétfői napon tartották Nürnbergben, a Nemzetiszocialista Párt X. kongresszusán a hivatalos „Köszöntés Napját".

Hitler vonaton érkezett Münchenből, a történelmi város fényesen feldíszített pályaudvarán helyettese, Rudolf Hess köszöntötte őt. A délutáni napsütésben templomi harangok zúgása közepette száguldott vele az autó a városházára. Az összegyűlt tömegnek kijelentette: ez a kongresszus, Ausztriának a birodalomba való hazatérése tiszteletére, „a Nagyobb Németország első

pártkongresszusaként" válik majd ismertté. Erre az alkalomra egyébként 35 ezer osztrák utazott Nürn-bergbe. A vonatok egymást követték a pályaudvaron, csak úgy ontották a Reich minden irányából ide igyekvő nácikat és más országokból érkező vendégeket: a város lakossága félmillió fővel gyarapodott. Kétszázötven újságíró sereglett össze a világ minden tájáról. Mindenütt látható volt a nacionalista Spanyolország zászlaja, az „új Spanyolország" küldöttségének tiszteletére - a küldöttséget Jósé Millán-Astray tábornok, a Spanyol Külföldi Légió legendás alapítója vezette; és most első ízben még az Egyesült Államok nagykövete is megjelent. Csak a pápai nuncius és a szovjet nagykövet maradt Berlinben. A jelenlévőket, írta a The Times tudósítója, „egyetlen gondolat foglalkoztatta: vajon nyilatkozik-e a Führer Csehszlovákiáról?"[8]

Másnap reggel a kongresszus hivatalosan is megnyílt; a hatalmas kongresszusi csarnokban a Führer 14 ezer követője gyűlt össze. Hitler megnyitó beszédét az övére emlékeztető reszelős hangon Adolf Wagner bajorországi körzetvezető olvasta fel. A beszéd hosszasan elidőzött a német népnek a Führer isteni küldetésébe vetett, soha ki nem alvó hiténél, és ecsetelte Hitler örömét, amiért Ausztriát a birodalomban üdvözölheti.

Ezekben a napokban első ízben jelenik meg Nürnbergben Nagy-Német-ország. Az ősi Reich felségjelvényei a jövőt jelentik ebben a régi német városban. Hat és fél millió német hozta ide és kísérte őket, akik ma lélekben egyesülnek valamennyi német férfival és nővel. Számunkra és minden utódunk számára a németek birodalma mostantól örökre Nagy-Németország lesz.[9]

A régi Reich felségjelvényeire való utalás később, a délelőtt folyamán világosodott meg egy szertartáson, amely A nürnbergi mesterdalnokok I. felvonásának helyszíneként elhíresült, ősi Szent Katalin-templomban zajlott. A kék egyenruhás osztrák küldöttség élén Seyss-Inquart adta át

Nürnberg polgármesterének a Szent Német-római Birodalom uralkodói jelvényeit. Az ékkövekkel kirakott koronát, a császári kardot, az arany országalmát és a jogart 1809-ben a Hofburgba szállították, hogy Napóleon ne férhessen hozzájuk. Hitler most megfogadta, hogy a német nemzet örök időkre visszakapja őket, és felhívta Nürnberg városát, hogy vállalja őrzésüket.

Ezen az estén Hitler az Operaházban rendezett „kulturális kongresszuson" vett részt. Goebbels felügyelte a nemzeti művészeti és tudományos díjak átadását.

Kitüntették Fritz Todtot, a német autópályák és a Nyugati Fal építőjét; Willy Messerschmitt és Ernst Heinkel professzorokat repülőgépterveikért; valamint Ferdinand Porschét, az úgynevezett „népautó", a bogárhátú Volkswagen tervezőjét.[10] A kongresszus kísérőrendezvényeként politikai kiállítás is nyílt, „Kampfim Osten" (Harc Keleten) címmel. Hitler maga írt hozzá feltűnő helyre kifüggesztett magyarázatot, kidomborítva a nyugat-európai nemzeteket egyesítő kölcsönös kötelékeket - kultúrájukat, történelmüket, jövőjüket -, és kiemelve állítólagos kölcsönös küzdelmüket az élettérért és a fajtisztaságért. Németországot úgy festette le „mint az Európa megszállása és a nyugati kultúra lerombolása elleni erődöt, melyet egymás után kíséreltek megostromolni a Keletről benyomuló hordák: hunok, törökök és modern változatuk, a Szovjetunió által felbujtott kommunisták". Csehszlovákia egy hatalmas térképen úgy jelent meg, amint utat enged az Európa szíve felé törő orosz bombázóknak. Más kiállított tárgyak a zsidókat és a „politikai szabadkőművesség" gazságait támadták; az utóbbit illusztrálta egy VII. Edward királyról mint walesi hercegről készült fénykép, amely teljes szabadkőműves díszben ábrázolta őt.[11]

Bár a kongresszus első néhány napján Hitlernek kedvét szegte a kitartóan zuhogó eső, semmi sem hűthette le a birodalmi munkaszolgálat 40 ezer lelkes tagját, akik a hatalmas Zeppelin-mezőn gyűltek össze a Nemzeti Munkaszolgálat Napján. „Napbarnítottan és acélosan", hat széles, szürkésbarna oszlopban vonult el a Führer előtt a náci fiatalság színe-virága; negyvenezer ásó csillogott a felhők közül időnként kibukkanó nap fényében. „Ezt a díszmenetet nem koptathatja el az ismétlődés - ömlengett a The Times tudósítója. - Újra meg újra felszítja minden német büszkeségét, és irigységet kelt a legtöbb külföldi vendégben." Közben az egymást szorosan követő sorok ezt kántálták Hitlernek:

Ausztria nem szenved tovább. A Führer Isten hadsegédeként eljött, és

szabaddá tette. (...) A vér erősebb az ellenség hatalmánál, és ami német,

annak Németországban a helye.

E szavak elhangzásakor Göring a mellette álló Hendersonhoz fordult, és „mosolyogva elmagyarázta" a brit nagykövetnek rejtett értelmüket.[12] Hendersont könnyű volt lebilincselni. „Véleményem szerint - írta egy Halifaxnek szóló magánlevélben - a felvonulás volt a legszebb az

egész náci rezsimben."[13]

Henderson már másodszor vett részt pártkongresszuson. Elődje, Sir Eric Phipps következetesen megtagadta, hogy Nürnbergbe utazzon, Hendersonnak azonban, amikor Berlinbe érkezett, egyik első dolga volt, hogy bejelentse részvételi szándékát, anélkül hogy ezt megtanácskozta volna a brit külügyminisztériummal, ami Vansittartot igencsak felbőszítette. 1938-ban szeptember 6-án, este hagyta el Berlint, és másnap kora reggel szállt ki a vonatból Nürnbergben. A kérdést, hogy adjon-e át egy igen kemény hangvételű figyelmeztetést Hitlernek, még mindig buzgón vitatták Londonban, és éppen ezen a napon Halifax egy Chamberlainnek szóló feljegyzésben ecsetelte, milyen vonalat képviseljen Henderson, ha alkalma nyílik szót váltania Hitlerrel. Elképzelése szerint Henderson tegye világossá, hogy amennyiben Hitler megtámadná Csehszlovákiát, „országának óhatatlanul a csehek segítségére kell sietnie".[14] Henderson azonban hallani sem akart ilyesmiről. „A hivatalos lépés - intette Halifaxet - csak még súlyosabb erőszakcselekményekbe, még hevesebb fenyegetőzésbe kergetné Hitlert. (...) Egy újabb figyelmeztetéssel semmit sem érnénk." Akármilyen hihetetlen, még mindig bízott benne, hogy Hitler végül a béke pártjára áll. „Szívből kívánom - folytatta -, hogy legalább a The Timest, Camrose-t, a Beaverbrook-sajtót stb. rábírhatnánk, ábrázolják Hitlert a béke apostolaként. Borzalmas rövidlátásról fog tanúskodni, ha ezt nem érjük el. A sajtóosztály nem segíthetne?"[15]

Amióta Henderson augusztus 31-én visszatért Londonból Berlinbe, fülében még ott csengtek a miniszteri megbeszélés vitájának foszlányai, és legfőbb gondja az volt, hogy minden tőle telhetőt elkövessen, nehogy politikai gazdái hivatalos figyelmeztetést intézzenek Hitlerhez. Egész pályája során ellenezte azt a diplomáciai taktikát, amely értelmetlen

fenyegetések kibocsátásában áll, és a májusi krízis utóhatásaként félelme Hitler további ingerlésétől lassan rögeszmévé erősödött. Mindenekelőtt meggyőződése volt, hogy Hitler egyre irracionálisabb viselkedése miatt a figyelmeztetések úgyis az ellenkező hatást érnék el. Nürnberg-ből azt jelentette, hogy Hitler „a végletes idegfeszültség állapotában" van, és „abnormalitása szemlátomást erősebb, mint valaha".[16] Hender-son nagyon is lehetségesnek vélte, hogy „a katonai erő táplálta nagyzási mánia sugallatára (...) talán már át is lépte az elmebaj határát".[17] A nagykövet vonakodását ugyanakkor az is magyarázta, hogy alapvetően jogosnak tartotta a szudétanémetek igényét az autonómiára, sőt akár a Csehszlovákiából való

kiválásra is. Egy korábbi, Halifaxhez intézett jellegzetes sürgönyében arra hivatkozott, hogy a szudétanémeteknek „erkölcsi joguk van legalább az önigazgatásra, de adott esetben az ön-rendelkezésre is. Erkölcsileg igazságtalan - folytatta - ezt a tömör germán kisebbséget arra kényszeríteni, hogy továbbra is alá legyen vetve a prágai központi szláv kormánynak."[18] Henderson Berlinben sem csinált titkot véleményéből. Magas rangú németek társaságában gyakran hangoztatta, hogy „Nagy-Britanniának eszében sincs akár egyetlen tengerész vagy pilóta életét is kockáztatni Csehszlovákiáért".[19]

Kevés háború utáni történész vállalkozott rá, hogy Nevile Henderson érdekében szót emeljen, és sokuk szemében a Nürnbergben töltött hét jelenti pályája mélypontját. Magatartásának legelnézőbb értelmezése szerint bizonyságot tett „a követeknek arról a nem szokatlan hajlamáról, hogy rokonszenvezzenek az országgal, ahová kirendelték őket".[20] A vele egyidejűleg szolgálók azonban nem voltak ilyen irgalmas szívűek. Cadogan személyi titkára, Gladwyn Jebb (a későbbi Lord Gladwyn) „katasztrófának" nevezte Henderson berlini működését: „Az első perctől arra hajlott, hogy mindenestül egyetértsen a nácik szempontjaival." Henderson állítólag „üdvösnek" tartotta „a náci Németország közép-európai terjeszkedését", és úgy vélte, Nagy-Britanniának „bele kellene egyeznie, hogy a németek a saját fejük után menjenek", és többek között „magukba szippantsák Csehszlovákiát".[21] Még könyörtelenebb bírálatot fogalmazott meg Con (később Sir Con) O'Neill, aki harmadtitkárként Berlinben Henderson beosztottja volt. O'Neill úgy jellemezte a külügyminisztérium központi főosztályát, mint „a Henderson iránti gyűlölet melegágyát; ez az ember csupán borzadályt és utálatot

keltett az ügyeivel foglalkozók lelkében", és a Németországgal kapcsolatos „magatartása és elvei valóban undorítóak voltak".[22]

Még Henderson egyetlen, hozzá rokonszenwel közelítő életrajzírója is elismeri, hogy „nürnbergi viselkedése kétségkívül furcsa volt, és egyszerre tette ki őt bírálatnak és köznevetségnek".[23] Arról azonban nem ő tehetett, hogy a külföldi diplomaták páratlanul zsúfolt körülmények között kényszerültek élni, aludni és dolgozni, egy mellékvágányon állomásozó vonat hálókocsijában - a szállodákat ugyanis Hitler vendégei részére foglalták le. Hendersont is elkerülte az álom, és elkeseredve szidta a körülményeket, amelyeken csak rontott a tény, hogy előrehaladott gégerákban szenvedett; emiatt egy hónappal később haza is kellett utaznia orvosi kezelésre. 1942-ben

aztán ez a kór okozta halálát. A biztonság hiányától tartva nem vitt magával rejtjelfejtő gépet, így sem Berlinnel, sem Londonnal nem teremthetett közvetlen kapcsolatot. Hogy tetézze a bajt, érthetetlen módon írószereket és papírt sem csomagolt be, és arra kényszerült, hogy „a történetesen magammal hozott detek-tívregényekből tépjek ki üres lapokat".[24]

Szeptember 7-én délután Henderson részt vett a fogadáson, amelyet Hitler a diplomáciai testület részére adott. A hangulat - és ezzel még nem is mondtunk sokat - barátságos volt. Hitler „egész jó formában volt, és mindenkivel kellemesen viselkedett, a cseh követtől eltekintve". Ám továbbra is makacsul kerülte a politikai témákat, és Hendersonnal is csak az időjárásról meg a munkaszolgálatosok délelőtti felvonulásáról beszélgetett, s eldicsekedett azzal a képességével, hogy „puszta akaraterőből órákon át tartja kinyújtva a karját".[25] François-Poncet, a jelen lévő diplomaták közt a rangidős, legalább megpróbált egy komolyabb témát szóba hozni, ráadásul a német nyelvvel bajlódva, hogy Hitler megértse.

Valamennyiünket egyazon érzelem mozgat, ha szabad megneveznem.

Ez az érzelem a remény, hogy a béke fennmarad az emberiség számára, amely oly sok éven át szenvedett. Mert államférfi nem kaphat szebb babért, mint azt, amelyiktől nem fakad könny az anyák szemében. Ezt a babért kívánom Önnek! Ezt kívánjuk Önnek mindnyájan.

„E szenvedélyes kérés ellenére - idézi fel François-Poncet - Hitler arca kifürkészhetetlen maradt."[26] „Bízom benne, hogy akármit teszek, egyet-

len anyát sem fog megríkatni" - felelte, majd kezet rázott a nagykövettel, és kicsörtetett a helyiségből.[27]

Szeptember 9-én Hitler nagy örömére Nürnberg fölött végre kisütött a nap. A Zeppelin-mezőn százezer néző tapsolt, amikor sportolók ezrei, főleg az SS, az SA és a Hitlerjugend tagjai mutatták be tehetségüket „a Barátság Napjának közösségi játékaiban". Aznap este hatalmas fáklyásmenet vonult végig a városon. Londonban a kabinet egész nap szinte folyamatosan ülésezett. Szünetet csak ebédidőben tartottak, amikor Edén, aki e célból tért vissza egy írországi utazásból, beállított a külügyminisztériumba, hogy találkozzék az utódjával. „Nyomatékosan javasolta, hogy küldjenek egy újabb és konkrétabb figyelmeztetést Hitlernek", és elárulta Harvey-nak, hogy Halifaxet „nagyon

lehangolt állapotban találta", és igencsak tart tőle, hogy „Őfelsége kormánya kibújhat a felelősség alól, és cserbenhagyja a cseheket".[28] Hendersonnak további utasításokat küldtek a Berlinben tartózkodó Kirkpatricken keresztül, aki az éjszakai vonattal továbbította az üzenetet Nürnbergbe. Az utasítás úgy szólt, hogy a nagykövet kérjen haladéktalanul találkozót Ribbentroptól, és mutasson rá energikusan, hogy a briteket „fölöttébb nyugtalanítják a prágai tárgyalások körüli atmoszféra romlásának jelei". Ha háború lesz, és a franciák teljesítik szerződéses kötelezettségüket Csehszlovákia iránt, akkor „elkerülhetetlen, hogy az események láncolata általános konfliktushoz vezessen, amelyből Nagy-Britannia sem vonhatja ki magát".[29]

Aznap este Hitler 180 ezer híve előtt mondott beszédet a Zeppelinmezőn - a barnainges tömeg tíz széles, egyenként 220 méter hosszú oszlopban sorakozott fel, amelyeket széles, nyitott térközök választottak el egymástól. Hitler a stadion túlsó végén, az emelvénytől távol jelent meg, és legmagasabb rangú kísérete gyűrűjében vonult végig a középső járáson. Érkezése tiszteletére hirtelen háromszáz reflektor gyűlt ki, és a „hatalmas stadion fölé kék fénykupola borult".[30] A fényforrásokat egymástól 12 méternyire állították fel, és a sugarak 7600 méter magasan szöktek az éjszakai égbolt felé, hogy legfelül összeérjenek. Speer, a látvány tervezője szerint a hatás „egy hatalmas terem tetejéhez hasonlított, a fénysugarak pedig olybá tűntek, mint végtelen magasságú külső falak hatalmas oszlopai".[31] Hitler mögött jöttek a zászlóvivők, az óriási horogkeresztek is ki voltak világítva, és „leírhatatlanul festői benyomást

keltettek", mintha „vörös és arany folyók hullámoznának" a tömegek között. „A komor és szépséges hatás - írta Henderson - olyan volt, mintha egy jégkatedrálisban volnánk."[32]

Az emelkedett nürnbergi hangulattól Hitler mindig megmámorosodott, és amikor a hódolat ilyetén megnyilvánulása után visszatért szállodájába, a Deutscher Hofba, még magabiztosabbnak érezte magát, mint bármikor. A csúszómászó Keitel jelenléte csak fokozta öntudatát,[33] és nem sokkal éjfél előtt megbeszélésre rendelte magához Brauchitschot, Keitelt, valamint Franz Halder tábornokot, Beck utódát a vezérkari főnök posztján. Az utóbbi szólalt fel elsőnek: nagy hévvel védelmezte a Zöld terv legújabb koncepcióját, amely szembement Hitler múlt heti, a Berghofon elhangzott bírálatával, és az invázió legfőbb hajtóerejének szerepét továbbra is Rundstedt 2. hadseregére bízta.

Hitlert azonban nem sikerült meggyőznie; élesen kritizálta az elképzelést. A katonai tervek, hangoztatta, nem alapulhatnak „vágyálmokon, hanem mindig az ellenség legvalószínűbb akciójából kell kiindulniuk". A Rundstedt előtt álló erődítmények a legfélelmetesebbek egész Csehszlovákiában, ám az ő parancsnokai nem gondoskodtak olyan erőről, amely áttörhetne rajtuk egyenesen Csehszlovákia szíve felé, és bekerítő hadmozdulattal oszthatná ketté az országot. Mindenekelőtt „gyors sikert" követelt, mivel „az első hét politikailag döntő jelentőségű, és ezalatt kell jelentős területi nyereséghez jutnunk".[34]

A simulékony Keitel, aki boldogan helyeselte a Führer minden szavát, elkeseredve tapasztalta, hogy Brauchitsch és Halder továbbra is vitatkozik Hitlerrel, aki nekitüzesedve oktatta ki őket. Végül, hajnali 4 óra tájban Hitler kifogyott a türelméből; váratlanul berekesztette a megbeszélést, hatalmi szóval engedelmességre utasította tábornokait, majd indulatosan elbocsátotta őket. Kifelé menet a három generális megállt a szálloda bárjában egy kései itókára. „Tulajdonképpen mit akar?" - kérdezte Halder a felháborodástól remegő hangon. „Ha nem jött rá, minden részvétem" - felelte bosszúsan Keitel. Brauchitsch elsimította a vitát, és új parancsokat fogalmaztak meg, immár Hitler megelégedésére. „Miért harcolnak ellene? - kérdezte Keitel. - Hiszen tudhatnák: a csata még meg sem kezdődött, máris elveszett. Senki sem gondolja, hogy ebből háború lesz, úgyhogy ennek az ádáz hátvédperpatvarnak semmi teteje."[35] Jodl, Keitel vezérkari főnöke mindkettőjük nevében írta a naplójába:

Csak egyetlen fegyelmezetlen elem van a hadseregben - a tábornokok, és ez, mindent egybevetve, abból ered, hogy pökhendiek és arrogánsak. Egyaránt hiányzik belőlük a bizalom és a fegyelem, mivel nem képesek felismerni a Führer géniuszát.[36]

Szombaton, szeptember 10-én a világ a brit sajtó nagybetűs főcímeire ébredt. „MINISZTEREK ÉJFÉLI DÖNTÉSE - adta hírül a Daily Mail hatalmas, merész betűkkel. - NAGY-BRITANNIA MA FIGYELMEZTETI NÉMETORSZÁGOT - NEM ÁLL FÉLRE, HA A CSEHEKET TÁMADÁS ÉRI - ÚJ UTASÍTÁSOK A NAGYKÖVETNEK".

A brit kormány tegnap, röviddel éjfél előtt, úgy határozott: precízen és hivatalosan tájékoztatja a német kormányt, hogy Nagy-Britannia nem fog félreállni, ha Csehszlovákia katonai agresszió áldozata lesz. Ilyen

értelmű diplomáciai jegyzéket ad majd át a következő néhány óra folyamán Sir Nevile Henderson valószínűleg magának Herr Hitlernek Nürnbergben.[37]

A Daily Express versenyre kelt laptársával: „NAGY-BRITANNIA »KEMÉNY HANGVÉTELŰ« JEGYZÉKET KÜLD HITLERNEK - A NAGYKÖVET TÁRGYALÁSA RIBBENTROPPAL NEM VOLT »KIELÉGÍTŐ«". Ám az apokaliptikus főcímek ellenére Beaverbrook a vezércikknek fenntartott oldalon tőle telhetőén csillapította az olvasók aggodalmait.

A Daily Express újra meg újra megismétli, hogy nemzetünk sem idén, sem jövőre nem bonyolódik harcba. A fiáért reszkető anya, a lány, akit kétségbe ejt a búcsú kedvesétől - nyugodtak lehetnek.[38]

Henderson azonban elborzadt a fejleményektől. Reggel fél kilenckor sikerült telefonon elérnie a külügyminisztériumot. „Légi úton küldte a választ - emlékezett vissza Cadogan -, de az csak Kölnig jutott el. Fél tízkor sikerült Londonból útnak indítanom egy gépet, hogy Kölnben vegye fel a hírnököt. Bejelentünk egypár tengeri manővert (amelyek izgalomba hozzák a német tengerészeti attasét)."[39] Henderson válasza nyers volt, de tárgyszerű. A hivatalos figyelmeztetés „rosszul lenne időzítve, hatása pedig katasztrofálisnak bizonyulna".[40] Biztosította Halifaxet, hogy ő már hosszan tárgyalt Göringgel, Goebbelsszel, von

Neurath tál és Ribbentroppal, és „napnál világosabbá tette a brit álláspontot olyan emberek előtt, akik számítanak. (...] Hűvös fejjel kell gondolkodnunk, mert itt a légkör csupa elektromosság. Az a helyzet, hogy a történet egy londoni gépről, amely nekem hozott üzenetet, elég ahhoz, hogy máris egy újabb május 21-ről terjedjen el a szóbeszéd, és az ilyesmit mindenáron kerülni kell, mert teljesen kihozza Hitlert a sodrából."[41]

Késő délelőtt, a Hitlerjugend napja részeként, a kongresszus végigélvezhette a hét eddigi fénypontját: Göring szólalt fel, szokatlanul hosszan.

Tudjuk mi jól, mi folyik odaát. Tudjuk, milyen tűrhetetlen, hogy az a töredéknyi kis nép odaát - isten tudja, honnan szalajtották - kitartóan zaklasson és elnyomjon egy fölényesen civilizált népet. De azt is tudjuk, hogy nem ezek a nevetséges törpék a felelősök. Moszkva és az örökké torzul fintorgó judeobolsevista csürhe áll a háttérben.[42]

A beszéd mérgezett élét a jelek szerint egyedül a The Times tudósítója nem ismerte fel. „Göring - írta - remek formában volt. Erőteljes, gyakran humoros és néha közönséges stílusával kedve szerint elérte, hogy közönsége hol rázkódjék a nevetéstől, hol a hazafias lelkesedés csúcsaiig szárnyaljon."[43]

Noha szombat volt, az európai fővárosokban politikusok és diplomaták lázas napot éltek át. A londoni német nagykövetségen megdöbbenést keltett a hír a brit flotta mozgósításáról. A tengerészeti attasé máris ott termett az Admiralitáson, hogy panaszt emeljen a tengerészeti hírszerzés igazgatójánál, aki azzal vágott vissza, hogy az intézkedés válasz volt az európai helyzetre. Az attasé ekkor közölte az admirálissal: „Németországban senki sem hiszi, hogy Nagy-Britannia bármilyen helyzetben Németország ellen fordulna", habár ő maga most először fogja fel, hogy ez a lehetőség nagyon is reális, és „ez a kilátás őt mélyen megrendíti".[44] Aznap délután a német nagykövetség tanácsosa figyelmeztette a Wilhelmstrassét, hogy a brit sajtó és közvélemény az elmúlt néhány napban valóságos pálforduláson esett át. Az általános nézet az, hogy Hitlert „a brit kormány és közvélemény álláspontjáról félretájékoztatják", hogy „a szudétanémetek elé terjesztett cseh javaslatok rendkívüli horderejűek", és hogy „éppen ezért az erőre alapozott német akciót semmi sem indokolja". Végezetül a tanácsos megállapí-

tóttá, hogy „a fentieknél fogva" egész Nagy-Britannia „számol a háború lehetőségével".[45]

Henderson jelentése délután 4 órakor érkezett meg Londonba, és a kabinet a Downing Streeten haladéktalanul áttanulmányozta. Hoare a király kérésére még egy napig időzött és vadászott Balmoralban; visszatérésével teljessé vált a csoport létszáma.[46] Henderson tiltakozását elfogadták. „N. H. hevesen ellenzi a figyelmeztetést - jegyezte fel Cado-gan. - Szerintem helyesen ítéli meg a helyzetet. Van[sittart] dühöng."[47] Halifax este így válaszolt Hendersonnak: „Tekintettel a ma érkezett közleményeiben erőteljesen kifejtett véleményére, és elismerve, hogy utasításai lényegét voltaképpen már tolmácsolta Herr von Ribbentropnak és másoknak (...) egyetértek vele, hogy az Ön részéről minden további kapcsolatfelvétel fölösleges."[48] Amikor a négy miniszter és tanácsadóik elhagyták a kormány tanácstermét, csodálkozva fedezték fel az előtérben a várakozó Winston Churchill fenyegető alakját. Jövetelének célja az volt, hogy „Hitlernek címzett azonnali ultimátumot követeljen", mivel „meggyőződésem, hogy ez az utolsó esélyünk a földcsuszamlás

megállításáras".[49] Véleményét azonban nem vették figyelembe. Ehelyett táviratot küldtek a párizsi, berlini és prágai brit nagykövetségeknek, amelyben cáfolták a reggeli újságcikkeket. „Felelősségünk tudatában kijelenthetjük, hogy az ilyen nyilatkozatok egyike sem tekintendő hitelesnek."[50] A nap győztese, legalábbis átmeneti időre, Henderson lett.

Másnap, szeptember 11-én, vasárnap délelőtt Chamberlain a Downing Streeten újságírók válogatott csoportját tájékoztatta arról, hogy „amennyiben általános konfliktusra kerülne sor, amely Franciaország biztonságát is fenyegetné, Nagy-Britannia sem vonhatná ki magát".

Kétségkívül elsődlegesen fontos, hogy a német kormány ebben a kérdésben ne tápláljon illúziókat, és ellentétben egyesek sugalmazásával ne számítson rá, hogy biztonságosan végigvihet egy rövid és sikeres hadjáratot Csehszlovákia ellen.[51]

Nürnbergben ezen a délutánon rendezte meg Ribbentrop a maga minden évi teadélutánját, amelyre háromszáz külföldi méltóság volt hivatalos. Nagy-Britanniát számos meghívott képviselte, és Lord Brocket, a megbékítés fanatikus híve és a nácik kedvence, abban a megtisztel-

tetésben részesült, hogy a Führer mellett ülhetett. „Tudatosan szemelték ki - siránkozott Horace Wilson mert gyenge." Brocket a rendezvényen dicsőíteni kezdett mindent, ami náci; úgy látszott, talpnyalásától még Hitler is zavarba jött, holott máskülönben „igazán roppant szórakoztató volt, és sokat nevetett". „A külügyek és az időjárás egyaránt nyomasztóak" - tréfálkozott. Ám amikor a beszélgetés Csehszlovákiára terelődött, egyetértett Brockettel, aki Benest „közveszélyesnek" minősítette. „Hétfőn muszáj lesz minderről néhány szigorú szót ejtenem" - zárta le a témát Hitler.[52]

Prágában William L. Shirer amerikai újságíró szerint „késsel lehetett vágni a feszültséget". Göring beszéde után este Benes szólította meg rádión a nemzetet, mégpedig csehül és németül egyaránt. Nyugalmat kért, Shirer azonban túl „józannak" találta beszédét; feltételezése szerint „nyilvánvalóan a britek kedvében akart járni".[53] Híresztelések kaptak lábra, miszerint az osztrák-cseh határnál kétszázezer német katonát vontak össze, Newton pedig azt jelentette, hogy a cseh vezérkar „egyre aggodalmasabb, amiért nem hoztak elővigyázatossági intézkedéseket a német hadsereg jelenlegi kivételes ereje és felkészültsége ellen".[54] A prágai repülőteret és pályaudvart zsidók

ostromolták, akik kétségbeesetten próbáltak menekülni az országból, és mindenfelé gázálarcokat osztogattak a német bombázók esetleges villámszerű támadása ellen.[55] Runciman eközben Czernin gróf Karlsbadhoz közeli kastélyában töltötte a hétvégét, és a nyomásgyakorlás új formájával találta szemben magát. Vasárnap több száz szudétanémet, a helyi Szudéta-német Párt parlamenti képviselőjével az élen, felvonult a kastély kapui elé, majd vérbő tolmácsolásban előadta a Deutschland überAUest és a Horst Wessel-dalt. A tömeg úgy fellelkesült, hogy Runciman kénytelen volt kiállni a kastély erkélyére; üdvözölte a sokaságot, és angolul szólt néhány békítő szót. Az egybegyűltek „Sieg Heil!" és „Heil Hitler!" kiáltásokkal válaszoltak, valamint egy, a lord tiszteletére szerzett új dallal: „Lieber Runziman mach uns frei, / Von dér Tschechoslowakei!"[56]*

Amikor hétfőn, szeptember 12-én - Hitler nürnbergi záróbeszéde napján - megvirradt, a The Times azt adta hírül, hogy „a pártnap leírhatatlan feszültség légkörében közeledik a befejezéshez".[57] A Daily Express

Kedves Runciman, tégy szabaddá, / Ne tartozzunk a csehek alá!

címlapján nürnbergi fényképet is közölt Hitlerről és a mellette álló, szemlátomást ideges Hendersonról. A kormány délelőtt 11-kor ült össze, és Chamberlain kifejezte reményét, miszerint az ülés puszta ösz-szehívása már eleve „szerepet fog játszani a közvélemény kiegyensúlyozásában". Halifax körképet vázolt fel az utolsó ülés óta lejátszódott eseményekről. A franciák, mondta, „tartalékosokat hívtak be, és katonaságot helyeztek el a Maginot-vonalnál". Benes legújabb javaslatait „megfelelő tárgyalási alapnak" nyilvánította, és nehezményezte barátja, Geoffrey Dawson „szerencsétlen The Times-beli vezércikkét". A francia miniszterelnök tájékoztatta Phippset, hogy „amennyiben Németország behatol Csehszlovákiába, Franciaország mozgósít és hadat üzen", Henderson pedig Nürnbergben megismételte Ribbentrop előtt a korábbi figyelmeztetéseket. Ami őt, Halifaxet illeti, már több ízben tárgyalt mind Churchill-lel, mind Edennel. Mindebből azt szűrte le, hogy „ha Herr Hitler eltökélte, hogy támadni fog, valószínűleg bármit tennénk, semmivel sem állíthatjuk meg". Személyes véleménye szerint „lehetséges, sőt valószínű, hogy Hitler őrült".

Akárcsak augusztus 30-án, a soron következő vitában főképpen Duff Cooper hangoztatott ellenvéleményt. Aggodalmát fejezte ki, amiért az egy Henderson tanácsára hallgatva nem küldtek Hitlernek figyelmeztetést. „Úgy tűnik - közölte

kollégáival hogy a megoldás, amelyet Sir Nevile tervezett, a csehek részéről teljes megadáshoz vezetne."[58] Magánbeszélgetésekben még lesújtóbban nyilatkozott. A kormánynak „Henderson részéről teljes sorozatnyi üzenetet tálaltak fel, amelyekben már-már hisztérikusan könyörgött: ne követeljék tőle, hogy végrehajtsa ezeket az utasításokat. (...) És a kormány engedett."[59] Chamberlain azonban nem tűrt kritikát. „Ha Herr Hitler elszánta magát, hogy erőszakot alkalmaz - jelentette ki -, a javasolt üzenet nem állítaná meg, és ha nem szánta el magát, a javasolt üzenet hatására valószínűleg éppen azt az utat választaná, amelyet mi mindenáron el akartunk kerülni." Cooper aggodalmait a miniszterelnök azzal utasította el, hogy rámutatott: Henderson van „ott a helyszínen, és jól ismeri a helyi légkört".[60]

A világ tehát várta a Nürnbergben esedékes csúcspontot. A várakozás elsöprő erejű volt, a feszültség elviselhetetlen. Hitler a kongresszus utolsó napján - amelynek hagyományos elnevezése „a Hadsereg Napja" volt - megcsodálta a náci katonai hatalom teljesítményeit; ezeket száz-

ezernél több néző előtt vonultatták fel a Zeppelin-mezőn rendezett parádé során. Az attrakciók között szerepelt a modern idők első helikoptere, amely lélegzetelállítóan mutatta be a függőleges le- és felszállást egy színlelt csata esetén.[61] Aznap este 30 ezer, gondosan válogatott náci hívő tolongott a kongresszusi csarnokban, ahová Hitler röviddel 7 óra előtt érkezett meg. Lassan vonult fel a színpadra; a zenekart nagysága és a rézfúvósok dübörgése ellenére elnyomták a „Sieg Heil!" kiáltások. Amikor Hess tudatta a hallgatósággal, ki is áll a színpadon, hirtelen teljes csend lett. Hitler belekezdett szokás szerint elnyújtott szónoklatába, amelynek tárgya ezúttal a náci párt volt, a legkorábbi küzdelmektől a jelen sikerekig. Ezután, noha egyes külföldi megfigyelők már reménykedni kezdtek, hogy a szónok még csak érinteni se fogja a témát, amelyre mindenki várt, hirtelen megváltozott a hangulat: a tömeg megérezte, hogy Hitler most más témára tér.

- Tűrhetetlen - rikácsolta -, hogy létezik egy ország, ahol népünk egy jelentős része szégyentelen sanyargatásnak van kiszolgáltatva, anélkül hogy érzékelhető módja volna az önvédelemre.

Ez az állam demokrácia, azaz demokratikus elvekre épült. (...) Mint valódi demokrácia, ez az állam haladéktalanul hozzálátott, hogy lakosainak többségét elnyomja, sanyargassa és megfossza létfontosságú jogaitól. A szóban forgó állam elnyomásától szenvedő nemzetiségi többségen belül három és fél millió

német található. (...) Ebben az államban, amint az köztudott, tűrhetetlen állapotok uralkodnak. A gazdasági életben hét és fél millió embert módszeresen tönkretesznek, és így lassú kiirtási folyamatnak vannak kitéve. A szudétanémetek nyomora leírhatatlan.

Az a cél, hogy megsemmisítsék őket. Mint emberi lényeket elnyomják, és botrányosan, tűrhetetlenül bánnak velük. (...) jogfosztásuknak véget kell érnie. (...) Ezennel kijelentem, hogy a Reich nem tűri tovább e három és fél millió német elnyomását, és felkérem a külföldi országok államférfiak, vegyék tudomásul, hogy ez nem üres beszéd.[62]

írott szó nem adhatja vissza Hitler nekivadult, izzó előadásmódját, sem azt a tomboló lelkesedést, amellyel rajongó követői fogadták. „Valahányszor szünetet tartott - jegyezte fel az egyik történész -, egybeolvadt a hatalmas tömeg mély hangú csaholása (...) és a »Sieg Heil! Sieg

Heil! Sieg Heil!« bömbölés alkotta a baljós hátteret."[63] Tapasztalt megfigyelők egybehangzón állították, hogy „az őrjöngés pártrendezvényeken korábban soha nem látott magaslatokig szökött", a The New York Times tudósítója pedig így áradozott: „Szebb volt és egyszersmind lenyűgö-zőbb is, mint valaha."[64] Az Egyesült Államok több mint száz rádióadója teljes egészében közvetítette a beszédet, és New Yorkban a Wall Street nem sokkal záróra előtt leállt.

Londonban a brit sajtó „Hitler éjszakáját" VIII. Edward lemondásának éjszakájához hasonlította; országszerte rádiójuk köré gyűltek a családok. Délután fél hatkor háromszáz ember verődött össze a Downing Streeten, és megéljenezett minden minisztert, amint érkezőben vagy távozóban megmutatta magát. Kilenc órára a sokaság tízezres nagyságúvá duzzadt, és pfujolta a Whitehall Színház esti gálaöltözékben pompázó nézőit, amiért ilyen fontos éjszakán szórakozni mernek. Az Evening Standard 150 ezer példányt nyomtatott e célra készült „Hitler-külön-számából",[65] a BBC pedig este 8 és 11 óra közt háromszor szakította félbe meghirdetett műsorát, hogy élő riportokkal jelentkezzék Nürn-bergből.[66] Prágában ezalatt szürkén, siváran telt a nap, és a hidegen zuhogó esőben kevesen jártak az utcán; amikor Hitler szónokolni kezdett, a város jóformán néptelen volt. Shirer, aki egy újságíró-kollégákból álló társasággal gubbasztott a rádiónál egy telefüstölt helyiségben, korábban már sokszor hallotta Hitlert beszélni, most azonban megállapította: „soha nem hallottam az Adolfot ilyen gyűlölködőnek"; szavaiból „csöpögött a gyilkos méreg".[67]

Olivér Harvey egy kollégája lakásán hallgatta a rádiót, és Hitlert „őrültnek vagy inkább a törzsének szónokló afrikai törzsfőnöknek" képzelte el.[68] Leó Amery „félelmetesnek" tartotta „a tömeg őrjöngő lármáját és szenvedélyes éljenzését".[69] Harold Macmillan sussexi otthonában kapcsolta be a rádiót, és felesége „egy sor német nevelőnőnek köszönhetően" igyekezett fordítani. Csatlakozott hozzájuk a közelben lakó Lord Cecil, akinek nem volt rádiója, és „teljes hosszában kinyújtózott" Macmillan pamlagán, miközben „hosszú, szikár termetével, impozáns fejével és jókora sasorrával egy modern Savonarolára emlékeztetett". Macmillan később felidézte, hogy fogyatékos némettudása ellenére „minden hallgató felfogta a mérgezett sértésekkel tetézett mondatok jelentőségét, amelyeket a szónok - rekedt, mániákus, szinte embertelen

hangon - kiokádott magából, miközben az eszelős tömeg vademberek hordájának harci kiáltására emlékeztetően üvöltött „Sieg Heil!”-1. A beszéd végén Cecil „lassan kitekerőzött fekvő helyzetéből", és komoran megállapította: „Ez háborút jelent."[70]

A beszédből azonban nem lett háború. Bármilyen brutálisan adta is elő Hitler, szándékosan riadt vissza a nyílt hadüzenettől. Hevesen gya-lázta a cseheket, az elnököt „Hazudozó Benesnek" titulálta. Ám miután egy halom részlettel szolgált a szudétanémetek állítólagos „tűrhetetlen elnyomásáról", csupán „igazságot" követelt nekik, amelynek kulcsa az önrendelkezés. Ügyesen fenntartotta magának a jogot, hogy a problémát a maga módján és a maga választotta időpontban intézze el. Cadogan megkönnyebbült, amiért a beszéd „nem húzta meg a ravaszt".[71] Rómában Mussolini, rádióját kikapcsolva, kijelentette: „Fenyegetőbb beszédre számítottam. (...) Semmi sincs veszve."[72] Másnap a Führer csaknem egymillió híve kerekedett fel a hazáig vezető hosszú útra. „Viszontlátásra 1939-ben" - hirdette a hatalmas zászló, amelyet a városból kivezető főútvonal fölött feszítettek ki. Valójában, anélkül hogy erről bármelyiküknek tudomása lett volna, az utolsó nürnbergi pártkongresszuson vettek részt. A következő év szeptemberében már világszerte dúlt a háború.[73]

Este fél tízkor, majdnem közvetlenül Hitler nürnbergi beszédének elhangzása után, a szűkebb kabinet összegyűlt a kormány Downing Street-i tanácstermében. Az asztalon ott hevertek előttük a beszéd angolra fordított

másolatai. Bár valójában ez volt az ötödik ilyen találkozó, ez volt az első, amelyen az újonnan kinevezett kabinettitkár, Edward Bridges hivatalos jegyzőkönyvet vezetett.[74] A négy jelen lévő kormánytag Chamberlain, Halifax, Simon és Hoare volt; a létszámot Vansittart, Cadogan és Wilson egészítette ki. A résztvevők megkönnyebbülten hallgatták „a beszédről kialakult első benyomásokat"; e szerint „Herr Hitler nem kötelezte el magát semmilyen erőszakos akció mellett". Röviden megvitatták azt is, bölcs dolog lenne-e két testőrt küldeni Prágába Run-ciman védelmére. Francia hírszerzési források ugyanis arra figyelmeztettek, hogy „súlyos és nagyon is valós veszélye forog fenn egy gyilkos

merényletnek Lord Runciman ellen - cseh részről, de német szervezésben , hogy ekként idegenítsék el a briteket".[75] Newton ezzel szemben azzal érvelt, hogy „a németek örömmel fogadnák két, Lord Runciman őrzésére hivatott angol detektív érkezését, mivel bizonyítéknak tekintenék, hogy a cseh kormány nem képes a rend fenntartására".[76]

Két héttel később Chamberlain majd elmondja az Alsóháznak, hogy Hitler beszéde „nem változtatott a helyzeten, sőt a feszültség kissé még enyhült is".[77] Ha ez netán így volt is, a pozitív hatás legföljebb néhány óráig tartott. Hitler ugyan az utolsó percben megtartóztatta magát a hadüzenettől, de jelt adott egy szudétaföldi felkelésre. Noha a beszéd 8 óra 40 perckor véget ért, Henlein hívei perceken belül az utcákra özönlöttek, kántálták a jelszót: „Ein Volk, ein Reich, ein Führer!", és megengedték maguknak, hogy elszórtan erőszakot alkalmazzanak a cseh rendőrök ellen.[78] Két órába sem telt, és a verekedőkedv elszabadult, majd az éj leple alatt városszerte erőre kaptak a zavargások. A Szudé-tanémet Párt rohamosztagosait már előzőleg arra utasították, hogy gyülekezzenek a kijelölt belvárosi pontokon, és hallgassák meg együtt a beszédet. A rohamosztagosok, különösen Eger és Karlsbad környékén, ezt végszónak tekintették, és indíttatva érezték magukat, hogy puskát, gépfegyvert és kézigránátokat vigyenek magukkal az utcákra; abban bíztak, hogy hamarosan német tankok gördülnek be Csehszlovákiába, és megsegítik őket. Prágában ezalatt a Szudétanémet Párt csendben bezárta irodáit, elégetett minden dokumentumot, az idős vagy családos mozgalmárokat pedig határozatlan idejű szabadságra küldték.

Másnap reggelre számos szudétaföldi város és falu utcáit borították üvegcserepek, valamint a kifosztott cseh és zsidó üzletek romjai. Az éjszaka folyamán rendőrőrsöket is megtámadtak, sőt a zendülők vasútállomások,

posta- és vámhivatalok elfoglalásával is megpróbálkoztak. Csaknem valamennyi középületre óriási horogkeresztes zászlókat tűztek ki. Az utcákon náci rohamosztagosok cirkáltak, és még az ügyeiket intéző polgári személyek is horogkeresztes karszalagot viseltek. Napközben a lázadás egyre nagyobb területekre terjedt ki. Négy cseh csendőrt, akik egy helyi iskolát akartak megvédeni a támadástól, megöltek, és a határ menti körzetek zavargásaiban mások is meghaltak. Egy nagyobb, huszonhat csendőrből álló csoportot, amely segítséget vitt volna bajtársainak, elhurcoltak, majd a határon át Németországba tették át

őket; többé senki sem hallott róluk. A nap végén a tartományban huszonháromra emelkedett a halottak száma; közülük tizenhármán csehek, nagyobbrészt csendőrök voltak, tízen pedig szudétanémetek. Tucatjával akadtak sebesültek is.[79]

Prágában a kormány nem volt hajlandó pánikba esni, és megkísérelte helyreállítani a rendet. Szükségállapotot hirdetett, és a Szudéta-föld jó néhány körzetében bevezette a statáriumot. A polgári bíróságok hatáskörét kiterjesztették: tárgyalhatták a vádlottak ügyét, el is ítélhették őket, és szükség esetén fellebbezési jog nélkül három napon belül a halálos ítéletet is végrehajthatták. A gyűléseket és felvonulásokat betiltották, az érintett körzetekbe buszon szállítottak nagyszámú rendőrt és katonát. A szudétanémet bandák, amelyek huszonnégy órán keresztül mindenütt ott voltak, egyszerűen kámforrá váltak, és a városokat csendben, nyugodtan visszafoglalták a békés polgárok. Volt, ahol erőszakot kellett alkalmazni, és jó néhány véres összecsapásra is sor került. De szeptember 13-án késő délután az érintett szudéta körzetek többségében helyreállt a rend; csak a Schwaderbach nevű kis határváros tartott ki, mert ha a csehek lőttek volna, a golyók átrepülnek Németországba.[80] A lázadás jóformán még el sem kezdődött, máris véget ért. Nem sikerült kirobbantania a polgárháborút, és Hitler szemszögéből nézve kudarcot vallott a terv, hogy a provokáció majd megerősíti a kormány tehetetlenségének vádját, és ekként igazolja a fegyveres beavatkozást.

Runciman napirendjén szerepelt, hogy aznap délután találkozik Prágában Henleinnel, és folytatják az elhalasztott tárgyalást. A Szudétanémet Párt vezére azonban éjjel elmenekült a városból, és a párt végrehajtó bizottsága aznap, valamivel később, Egerben ült össze. Henlein nehezményezte „az állami hatóságok által megölt és megsebesített szudétanémetek magas számát", és jó néhány, hat órán belül teljesítendő követelést fogalmazott meg - ha a határidőt

elmulasztják, ő, Henlein kénytelen lesz „elhárítani minden felelősséget a további fejleményekért".[81] A követelések így szóltak: „1. Hívják vissza az állami rendőrséget; 2. Oldják fel a statáriumot; 3. Az utcákon ne mutatkozzon a katonaság, ne hagyja el a kaszárnyákat; és 4. A rendőrség és a biztonsági szolgálat ellenőrzése és irányítása legyen a helyi hatóságok feladata."[82] A cseh kormány, figyelemre méltó önuralomról téve tanúbizonyságot, elfogadta a követeléseket, de kitartott amellett, hogy a Szudétaföld nem

maradhat a törvényt és a rendet garantáló hivatali gépezet nélkül. Kérték, hogy a Szudétanémet Párt küldje el képviselőjét Prágába, hogy megbeszéljék a biztonsági intézkedéseket, kérésüket azonban elutasították.

Ashton-Gwatkin még egy utolsó, kétségbeesett lépéssel próbálkozott, hogy megmentse a Runciman-missziót. Aznap este a szudétaföldi Aschba utazott, ahová éjjel fél kettőkor érkezett meg. Henlein sajnálatos módon nem volt otthon; ehelyett a briteknek egy előzőleg aláírt levelet nyújtottak át, amely hivatalosan megszakította a tárgyalásokat, és feloszlatta a Szudétanémet Párt küldöttségét. Két órakor Ashton-Gwatkin visszatért Egerbe, ahol felkereste Frank pártbeli főhadiszállását, az „Arbeitstelle der S.d.P-t - valóságos erőd volt, acélajtókkal ellátva”. A brit látogatót „nehézfiúk fogadták »Heil Hitler«-kórussal", Frank pedig emeleti irodájában lóbálta felé a revolverét. Aztán kettesben sétáltak Eger utcáin fél négyig, nézték a cseh katonákat, amint rendet és békét teremtenek, Frank azonban „úgy megittasodott a nürnbergi ékesszólástól és saját fontosságától, hogy semmiféle józan észt vagy felelősségtudatot nem lehetett kipréselni belőle".[83] Délelőtt 11-kor Ashton-Gwatkin még egyszer visszatért Aschba, egy utolsó találkozásra Henleinnel. A hangulat barátságos volt, és a szudéta vezető nem mondta ki kerek perec, de nyilvánvaló volt, hogy a brit misszió véget ért.

Prágában ezen az éjszakán kitört a háborús láz. A legtöbben arra számítottak, hogy amint Henlein ultimátuma lejár, azonnal kirobban a konfliktus. Shirer és külföldi újságíró-kollégái átvirrasztották az éjszakát, és fülüket hegyezve várták a német bombázókat, amelyek szerintük már a levegőben voltak, úton a csehszlovák főváros felé. Az Ambassador Szálloda előcsarnokában, ahol diplomaták és tudósítók a hagyományhoz híven szívesen elüldögéltek, „leírhatatlan volt a feszültség és a zűrzavar", ahogy sorra jöttek a hírek a küszöbönálló német invázióról. Az egyetlen telefonközpontost egyre ostromolták az újságírók, hogy továbbíthassák a maguk beszámolóit, és a

feszültség csak akkor hagyott alább rövid időre, amikor a Chicago Tribune tudósítója táviratot kapott a főszerkesztőjétől. „A háborúk mindig hajnalban kezdődnek - szólt a szöveg. - Légy ott hajnalban." A külügyminisztériumból komor képű tisztviselő hozta a hírt, hogy Henlein ultimátumát elutasították. „A tudósítók - jegyezte fel Shirer - ismét a telefonhoz rohannak. Több zsidó menekül." A Szudétaföldről a Daily Express tudósítója telefonon adja

le jelentését: egy rendőrőrsön áll, és négy cseh csendőr lepedővel letakart teteme fekszik mellette kiterítve.[84]

Ashton-Gwatkin elcsigázva tért vissza Prágába, csak hogy megtudja: a Runciman-misszió valóban véget ért. Küldöttségük már „ki is költözött a zaklatott légkörű szállodából, és inkább Őfelsége követségének békésebb környezetét választotta".[85] Az éjszaka folyamán Frank egeri erődjét megrohamozta a cseh hadsereg, mire Henlein és a Szudétanémet Párt több más vezetője átszökött a határon Bajorországba, ahol új főhadiszállást rendeztek be maguknak. Henlein egy, a szudétanémetek-nek szóló proklamációt hagyott hátra. Ez volt részéről a kihívás és az árulás utolsó aktusa.

Szabad németekként akarunk élni! Békét és munkát akarunk saját hazánkban! Vissza akarunk térni a birodalomba! Isten legyen velünk jogos harcunkban.[H6]

Runciman számára mindez érdektelen volt immár. Mint közvetítőt hamarosan felváltotta maga a miniszterelnök, aki a hivatalos bejelentés szerint másnap reggel Berchtesgadenbe repül, hogy találkozzék Hitlerrel. Prágában a rikkancsok az esti lapot árulták. „Rendkívüli kiadás! Rendkívüli kiadás! Tudjanak meg mindent a brit birodalom nagy hatalmú uráról, aki koldusként járul Hitler elé!"[87] Két nappal később, szeptember 16-án Runciman és csapata utoljára tért vissza Londonba.

Borotvaélen

Ahogy Priamoszt, óráján az éjnek Hektó rért, istenek vezessenek, hogy a még élő, ifjú testeket, a még ki nem tört harcból visszakérjed!

Sir John Masefield, koszorús költő, The Times, 1938. szeptember 16.

Teremtettem egyfajta bizalmat, amint az a célom volt, és (...) az volt a benyomásom, hogy olyan emberrel van dolgom, akiben, ha egyszer a szavát

adta, meg lehet bízni.

Neville Chamberlain Ida Chamberlainnek, 1938. szeptember 19-én, miután visszatért Berchtesgadenből

Chamberlain és tanácsadója, SirHorace Wilson két olyan lelkész naiv hitével lépett a diplomáciába, mintha először tennék be a lábukat egy kocsmába. Nem tűnt fel nekik a különbség egy társas összejövetel és egy kocsmai verekedés között, és azt sem fogták fel, hogy az összeverődött nehézfiúk nem beszélik és nem értik az ő nyelvüket.

Harold Nicolson: WhyBritain is at War, 1939.

Az ötlet, hogy a miniszterelnöknek fel kellene keresnie Hitlert, augusztus 28-án fogant meg, Chamberlain és Wilson egy késő éjszakai beszélgetése során, majd ezt követte egy magas szintű megbeszélés, amelyen Chamberlain az e célból Londonba rendelt Halifaxet, Simont és Hen-dersont is beavatta az elképzelésbe. Az ötlet, ahogy Chamberlain a nővérével tudatta, „olyan konvenciómentes és vakmerő volt, hogy Halifaxnek a lélegzete is elállt". Igaz, Henderson óvatosan üdvözölte, de elismerte, hogy „talán a tizenegyedik órában megmenthetné a helyzetet".[1] Wilson, miután még egyszer megbeszélte az ügyet Hendersonnal, megfogalmazta a látogatás kezdeti vázlatát.

Létezik egy terv, nevezzük „Z tervnek", amelyet csak a miniszterelnök, a pénzügyminiszter, a külügyminiszter és Sir Nevile Henderson, valamint jómagam ismerünk, és nem is ismerhet más. Csak bizonyos körülmények között léphet érvénybe. (...) Amennyiben érvénybe lép, sikere a meglepetés erején múlik, és döntően fontos, hogy egyetlen szó se hangozzék el róla.[2]

A „Z terv" zérus órát jelentett, Chamberlainre pedig mindennemű levelezésben csak mint „X"-re lehetett utalni. Ha a terv megvalósításához megfelelőek a körülmények, Hendersont a lehető legrészletesebben tájékoztatni kell, hogy hozzáláthasson a szükséges előkészületekhez.

A rá következő héten nem tárgyaltak tovább a tervről, amíg szeptember 8-án össze nem ült első tanácskozására a szűkebb kabinet. A megbeszélés két összefüggő javaslat körül forgott: a Hitlernek küldendő figyelmeztetés és Chamberlain németországi látogatása került szőnyegre. „Min. eln. nem tartja nagyra a figyelmeztetést - jegyezte fel Cadogan. - Úgy gondolja, neki kell

elmennie. Egyetértek."[3] Vansittart viszont „alaposan felizgatta magát; foggal-körömmel tiltakozott az ötlet ellen", és a javaslatot „IV. Henrik második Canossa-járásának" nevezte.[4] Szeptember 9-én a szűkebb kabinet szinte megszakítás nélkül ülésezett. „A nap legnagyobb részében együtt gubbasztottunk, mint rendesen" -idézte fel Cadogan.[5] Chamberlaint mindinkább felajzotta a látogatás, és egy drámai gesztus foglalkoztatta: mi lenne, ha bejelentés nélkül lepné meg Hitlert Nürnbergben, avagy a jövő héten Berlinben? Aznap délután Wilson bizalmas levelet küldött Hendersonnak speciális légi futárral. A kabinet „még egyszer megvizsgálta Z-t, és pillanatnyilag arra hajlik, hogy közeleg a pillanat, amikor esetleg el kell határoznunk az alkalmazását".

Volt azonban egy jelentős ok is az aggodalomra, és ezt mindnyájan átérezték. Mi van akkor, ha a miniszterelnök bejelentés nélkül érkezik, a Führer pedig „diplomáciai náthát" kap, és nem hajlandó fogadni? „Ez nagyon kényelmetlen lenne - morfondírozott Wilson mesteri un-derstatementXel -, és ideát sem keltene kedvező hatást. Vagy lehet, hogy a látogatás tényének dicsfénye úgy megtetszene neki, hogy tartózkodna az ilyen durva elutasítástól?"[6] Henderson a nürnbergi hálókocsijából válaszolt. „Véleményem szerint a pillanat nem kedvez X látogatásának. Itt, Nürnbergben a dolog semmiképpen sem jöhet szóba." A nagykövet

amúgy is Hitler előzetes értesítése mellett tette le voksát.[7] Miután ezen az estén Londonból további kérdést kapott, éjfélkor újabb választ küldött, és ezúttal Wilsonnak már nem maradhattak kétségei a nézetei felől. „Bár erősen kétlem, hogy H. beteget jelentene, és nem lenne hajlandó fogadni X-et - írta -, még erre is sor kerülhetne, ha a dolgok odáig jutottak, hogy úgy vélné, a német becsület ezt követeli. Érzésem szerint ezt a kockázatot nem szabad vállalni, mivel X elutasítása tűrhetetlen lenne." Végezetül ismét korábbi tanácsát hangoztatta: „Nekem nem tetszik az ötlet, hogy előzetes megállapodás nélkül járjunk el."*

Amikor Hoare szeptember 10-én, szombat délelőtt Balmoralból visz-szatért Londonba, egyenesen a Downing Streetre ment, ahol Chamberlaint a kormány termében egyedül találta. A miniszterelnök borúsan tájékoztatta belügyminiszterét „a hirtelen kritikussá vált helyzetről", és közölte: „Valamilyen drámai közbelépésre van szükség, hogy megállítsuk ezt a rettentő szerencsétlenséget." Hoare figyelmeztette, hogy „nagy politikai kockázatot vállal, ha személyesen lép közbe olyan formában, amely minden bizonnyal bukásra van ítélve". Chamberlain válasza azt a témát variálta, amely az

elkövetkező hetekben a vesszőparipája lett: „Soha nem bocsátaná meg magának, ha kitörne a háború, és ő úgy érezné, hogy nem tett meg mindent az elhárítására." Aznap délután Hoare először vett részt a szőkébb kabinet ülésén, és miután hossza-dalmasan megtárgyalták Henderson egyre feldúltabb nürnbergi üzeneteit, visszatértek Chamberlain látogatására. „A miniszterek mind egyetértettek abban, hogy a látogatásnak meg kell történnie - jegyezte fel Hoare -, előtte azonban ki kell kérni a kormány egyetértését."[9]

Ám amikor szeptember 12-én, aznap, midőn Hitler beszéde elhangzott, teljes létszámban összeült a kormány, a Z terv nem került szóba. Mi több, Inskipet, akit időközben beavattak a titokba, Wilson előzetesen külön figyelmeztette, „nehogy az ülésen vagy azon kívül szóba hozza".[10] Chamberlain azonban ki akarta puhatolni a Prágában tartózkodó Runciman véleményét. „Teljes szívemből ki kell fejeznem csodálatomat azért a türelemért, tapintatért és szakértelemért, amellyel hálátlan feladatának eleget tesz - kezdte. - Ha egyedül juthatna a végére, bíznék a megállapodásban." Mivel azonban ez a kifejlet immár valószínűtlennek tűnt, Chamberlain helyette elárulta szándékát, miszerint a „Z tervet" haladéktalanul érvénybe lépteti, jóllehet „a kormányt csak

az utolsó percben kívánja beavatni", hogy csökkentse „a kiszivárogtatás valószínűségét". Kérte továbbá, hogy Runciman a kibontakozó drámában is vállaljon vezető szerepet; szándékában áll javasolni Hitlernek, hogy Runciman hagyja abba közvetítői kísérletét, és legyen inkább döntőbíró a szudétaföldi vitában.[11] Runciman egyáltalán nem volt elragadtatva, de hozzájárult, hogy „erős vonakodással & ha végképp nincs más megoldás, megteszem, amit javasol. Ez persze azzal járna, hogy itteni közvetítésem véget ér."[12]

A brit minisztereknek ebben a helyzetben még valamit tekintetbe kellett venniük: francia kollégáik reagálását. Ha Hitler nürnbergi beszéde Londonban bizonytalanságot keltett - Párizsban káoszt és tanácstalanságot váltott ki. Bár Hitler nem beszélt egyértelműen háborúról, a szu-détanémetek védnökének nyilvánította magát, és nyíltan kimondta, hogy ezt a kötelezettségét tiszteletben akarja tartani. Franciaország kiélezett dilemmával szembesült. Kormányának, mint Csehszlovákia legszorosabb szövetségesének, döntenie kellett, hogy amennyiben Hitler mozgósítja haderejét a szudétanémetek megsegítésére, álljon-e a csehek mellé vagy sem. E felelősség súlya nyomasztóan nehezedett a vezető francia politikusok vállára. Édouard Daladier, a miniszterelnök következetesen állította, hogy országa segítséget fog nyújtani

Csehszlovákiának. Szeptember 8-án Phippsnek „a leghatározottabban kijelentette, hogy amennyiben a német erők átlépik a csehszlovák határt, a franciák egy emberként megindulnak (...} nem a csehek szép szeméért, hanem hogy a saját bőrüket mentsék, mivel bizonyos idő után Németország (...] Franciaország ellen fordulna".[13] Két nappal később Halifax úgy találta, hogy Charles Corbin londoni francia nagykövet „csupa harciasság": közölte, hogy „ha a németek megtámadják Csehszlovákiát, Franciaország nem tehet mást, mint hogy mozgósít és hadat üzen".[14] Gamelin tábornok, a francia vezérkari főnök pedig nemrég kijelentette, hogy „a francia hadsereg nemcsak a Maginot-vonalat képes tartani, hanem német területek ellen is sikeres támadássorozatot vihet végbe".[15]

És mégis: szeptember 10-én Georges Bonnet francia külügyminiszter a quai d'Orsay-ra kérette Phippset, és aggodalmasan érdeklődött, kérdezhetne-e tőle valamit mint jó baráttól, nem mint brit nagykövettől. „Tegyük fel, hogy a németek megtámadják Csehszlovákiát, és Francia-ország - amint ez rögtön bekövetkezne - mozgósít. És tegyük fel - foly-

tatta Bonnet - hogy Franciaország ekkor Nagy-Britanniához fordul, és azt kérdezi: »Mi masírozni fogunk - velünk jöttök?« Nos, mit felelnének?" Phipps értetlenkedett, Bonnet azonban megismételte a kérdést, hangsúlyozva, hogy ez „rettentően fontos", de magánemberi közlésnek kell tekinteni, és nehogy Phipps hivatalosan kezelje. Phipps végül azt felelte, hogy „négyszemközt szólva" erre a hipotetikus kérdésre „nemcsak ő nem tud válaszolni, hanem egész őszintén azt hiszi, hogy Őfelsége kormánya sem tudna mit mondani".[16] Két nappal később Halifax a következő óvatos választ küldte Phippsnek:

Amilyen mértékben olyan helyzetben vagyok, hogy ebben a stádiumban válaszolhatok Monsieur Bonnet kérdésére, azt kell mondanom, hogy bár Őfelsége kormánya soha nem engedné, hogy Franciaország biztonsága veszélyben forogjon, sem eljövendő cselekvésünk jellegére, sem annak időpontjára nézve nem vállalkozhatunk pontos nyilatkozatokra, mivel az akkori körülményeket jelenleg nem láthatjuk előre.[17]

Ez a távirat Bonnet-ból valósággal hisztérikus reakciót váltott ki. Visz-szahívta Phippset egy újabb megbeszélésre. A nagykövet „magába ros-kadva, teljes megsemmisülésben" találta.[18]

M. Bonnet mélységesen feldúlt volt, és azt mondta, a békét mindenáron meg

kell őrizni, mert sem Franciaország, sem Nagy-Britannia nincs felkészülve a háborúra. Lindbergh ezredes visszatért (németországi) körútjáról, és elborzadt Németország mindent felülmúló légi erejétől. (...)

Azt mondja, Németországnak 8000 repülőgépe van, és havi 1500 gyártására képes. M. Bonnet szerint francia és brit városokat törölnének el a föld színéről, és megtorlásra alig vagy egyáltalán nincs mód.

Phipps úgy vélte, Bonnet „összeomlása oly hirtelen és különös",[19] hogy ő azonnali meghallgatást kér Daladier-től, aki a napot egy reménytelenül megosztott kormányülés levezetésével töltötte. Hamarosan kiderült, hogy Bonnet viselkedése egy újabb irányzat folyománya volt, és immár Daladier is „feltűnően csekély lelkesedést" tanúsított a Csehszlovákiával szembeni francia elkötelezettség vállalása iránt. „A mai M. Daladier merőben különbözött a szeptember 8-itól - jelen-

tette Halifaxnek Phipps. - Hangneme, nyelvezete eltérőbb nem is lehetett volna/' A nagykövet attól tartott, hogy a franciák blöfföltek, „habár én ismételten rámutattam, hogy Hitlerrel nem lehet blöffölni".[20]

Szeptember 13-án reggel a brit kormány „titkosszolgálati forrásokból" megtudta: „Valamennyi német nagykövetséget és követséget tájékoztatták, hogy Hitler szeptember 25-én szándékozik megtámadni Csehszlovákiát."[21] Vansittart magánjellegű forrásai Wiedemannt idézték, aki kijelentette: Hitler „fanatikusan el van tökélve, hogy ezen az őszön elpusztítja Csehszlovákiát". A mozgósítást szeptember 15-én rendelik el, és tíz nappal később kerül sor az invázióra; olyan gyorsan hajtják majd végre, hogy a német erők az ötödik napon Prágában lesznek.[22] Berlinből még Henderson is azt jelentette, hogy „csak a csehszlovák kormány azonnali akciója akadályozhatja meg, hogy Németország erőszakhoz folyamodjon. Ha a csehszlovák kormány lépései nem tudják vagy nem akarják kielégíteni a németeket, háború lesz, bármily következményekkel járjon is."[23] Chamberlain felismerte, hogy haladéktalanul cselekednie kell. Leült, és így írt a királynak:

Újabban egy hirtelen és drámai lépés lehetőségét mérlegelem, amely talán az egész helyzetet megváltoztatja. A terv értelmében tudatnám Herr Hitlerrel, hogy szándékomban áll azonnal Németországba menni és találkozni vele. Ha beleegyezik - és nem egykönnyen mondhatna nemet -, reményeim szerint meggyőzhetem: páratlan alkalma nyílik presztízse növelésére, és beválthatja

annyiszor kinyilvánított célját, hogy a csehszlovák kérdés rendezése után megteremtsük az angol-német megértést.[24]

A szűkebb kabinet délután háromkor ült össze, és röviden megvitatta a franciák utolsó percben érkezett javaslatát egy négyhatalmi tanácskozás összehívására. Ám egységesen úgy vélekedtek, hogy „a javaslat semmiképpen nem tetszene Németországnak, hacsak nem foglalja magában a Szovjetunió kirekesztését". A két utolsó napirendi pont a következő volt:

9. A „Z terv" (a miniszterelnök látogatása Herr Hitlernél).

10. A „Z terv" közzététele.

A megbeszélésről nem készült jegyzőkönyv.[25] Hat órakor a szolgáltatásokért felelős minisztereket és a vezérkari főnököket a Downing Streetre hívták értekezletre. Duff Cooper megkísérelte elfogadtatni a flotta mozgósítását, Chamberlain azonban azzal torkolta le, hogy megígérte: másnap a teljes kormány előtt felveti a kérdést.[26] Valójában a gondolatai másutt jártak. A szintén jelen lévő Inskip szemléletesen mutatta be a válsághangulatot.

Három óra körül fülünkbe csörömpölt a háború. Német csapatmozgások, harcok Csehszlovákiában, ádáz német és szudéta propaganda. Phipps jelentette, hogy Bonnet az összeomlás állapotában van. Daladier megpróbálta felhívni a min. eln.-öt, de az nem akart beszélni vele. Phipps tárgyalt Daladier-val. (...) Kijelentette, hogy Németországot „mindenáron" meg kell állítani. Kell találni valamilyen kiutat. Ha Csehszlovákiát lerohanják, Franciaország „szembesülne kötelezettségeivel". Mindez elrémítette Daladier-t. Minden arra vallott, hogy a franciák nem akarnak harcolni, nem harcképesek, és nem is fognak harcolni.[27]

Chamberlain később elmagyarázta az Alsóházban, hogy aznap este „rendkívül kritikus helyzet alakult ki: fennállt a közvetlen veszély, hogy a határ mentén koncentrált német erők behatolnak Csehszlovákiába, megakadályozandó a további szudétaföldi incidenseket". Ezért elhatározta, hogy életbe léptet „egy tervet, amely végső mentsvárként már jó ideje foglalkoztatott".[28] „Először is lényeges - közölte nővérével -, hogy a tervet éppen a legsötétebb helyzetben próbáljuk ki, másodszor pedig teljes meglepetésként hasson." A kormány egyetértését szerda délelőtt akarta megszerezni, „de kedd este úgy láttam, hogy eljött a pillanat, és meg kell ragadni, ha nem akarunk elkésni".[29] Simon már ezt megelőzően kifejtette Wilsonnak, hogy fölösleges összehívni a kormányt.

„Nem tartom szükségesnek. Korm. bízni fog min. eln.-ben, és hálás lesz neki. Ui. S(am) H(oare) is egyetért."[30] Tíz órakor Chamberlain, Halifax, Cadogan és Wilson összeült a kormány termében; az egyetlen napirendi pont a „Z terv" volt. Rögzítették, hogy „telefonon kapcsolatba léptek Sir Nevile Hendersonnal, aki diszkréten tudakozódott Herr von Ribbentrop hollétéről".

Némi vita után megegyeztek, hogy „a tervezett üzenetet el kell küldeni, ám tekintettel az idő előrehaladott voltára, Sir Nevile Henderson

csak szeptember 14-én kora reggel próbáljon kapcsolatba lépni Herr von Ribbentroppal".[31] Ezért sietve sürgönyt fogalmaztak, a szöveget jóváhagyták, és késő éjjel megtelefonálták Hendersonnak: utasították, hogy a lehető leghamarabb beszéljen Ribbentroppal, hogy az „a következő üzenetet továbbítsa Herr Hitlernek, mint a miniszterelnök személyes üzenetét":

Tekintettel az egyre kritikusabb helyzetre, tájékoztatni szeretném, hogy haladéktalanul felkeresném Önt békés megoldás kialakítása céljából. Repülőn utaznék, és akár már holnap kész vagyok indulni. Kérem, jelezze, legkorábban mikor fogadhatna, és javasoljon helyszínt. Hálás lennék mihamarabbi válaszáért.[32]

Chamberlain újra írt a királynak is, aki még mindig Balmoralban tartózkodott.

Az európai kontinens viszonyai oly gyorsan változnak, és a helyzet minden jel szerint oly kritikussá vált, hogy személyes üzenetet küldtem Herr Hitlernek, miszerint szándékomban áll Németországba repülni, és akár holnap is indulásra kész vagyok.[33]

A király úgy döntött, hogy haladéktalanul délre utazik, „hogy további időnk jusson a nemzetközi helyzet megvitatására az Ön minisztereivel".[34]

Másnap reggel kilenckor Henderson felkereste a Wilhelmstrassén Weizsáckert, hogy átadja Chamberlain sürgönyét. Ez bizonyítja, közölte az államtitkárral, „milyen messzire hajlandó elmenni az angol miniszterelnök a Nagy-Britannia és Németország közötti újabb háború elkerülése érdekében, lévén hogy a Cséhszlovákia elleni német beavatkozás bizton háborúhoz vezetne".[35] Ribbentrop Münchenben tartózkodott, hogy néhány napra közelebb legyen Hitlerhez, aki Nürn-berget elhagyva visszatért Berchtesgadenbe. Fél tízkor Weizsäcker telefonon felolvasta neki Chamberlain üzenetét, hozzáfűzve, hogy

a terv „nem új", de az a körülmény, hogy Chamberlain az ő korában hajlandó legyen „személyesen közbenjárni a béke érdekében, (...) bizonyítja szándékát, hogy nagy áldozat árán is megtegye ezt az utolsó

lépést". Negyed egykor Henderson aggodalmasan hívta fel Weizsáckert, hogy történt-e előrehaladás, mire az államtitkár megnyugtatta, hogy azóta már Ribbentrop is Berchtesgadenbe érkezett, és Hitler válasza hamarosan várható. Ribbentrop csak 2 óra 40 perckor telefonált mind Weizsáckernek, mind Hendersonnak, hogy tudassa: Hitler szívesen fogadná a miniszterelnököt.[36]

Londonban délelőtt 11-kor Chamberlain azzal a közléssel nyitotta meg a kormányülést, hogy Hitler igazolta a nürnbergi beszédére reagáló brit politikát, mivel „nem művelt semmi jóvátehetetlent". Mindazonáltal elismerte, hogy „a beszéd nem nyújtott semmilyen biztatást, és néhány baljós mondatot is tartalmazott". Ezután ötven percen át taglalta a „Z terv" alapelemeit, amely tervnek reményei szerint „lesz némi esélye, hogy a tizenegyedik órában megmentse a békét". Bátorítást merített Henderson ama véleményéből is, hogy „amennyiben Herr Hitler már elhatározta Csehszlovákia lerohanását, ennek az új ötletnek a hatására talán lemond szándékáról". Elnézést kért, amiért kollégáit nem tájékoztatta már korábban a tervről, ám annak döntő eleme a meglepetés, és ő jobbnak találta, „ha említését az utolsó percig halasztja". Időközben letett eredeti elképzeléséről, hogy bejelentés nélkül érkezik Németországba, és korábbra időzítette a látogatást, részben az egyre súlyosabb szudétaföldi incidensek hatására, részben mert Phipps „figyelemre méltó tájékoztatása szerint Bonnet „az összeomlás stádiumában van" és „teljesen meg van félemlítve". Elismerte továbbá, hogy a Hitlernek szóló sürgönyt már el is küldték. „Reméli, a kormány úgy érzi majd, hogy ezzel a kezdeményezéssel, amelyhez nem vette igénybe a teljes kormány hozzájárulását, nem lépte túl hatáskörét." Abban is bízik, hogy kezdeményezése „elnyeri a hitleri mentalitás rokonszenvét (...), és talán Herr Hitler hiúságának is jólesik majd, hogy a brit miniszterelnök ilyen példátlan lépésre vállalkozik".[37]

A miniszterelnök bejelentése „bombarobbanásként" érte kollégáit. Leslie Hore-Belisha, a hadügyminiszter „nem minden kockázat nélkülinek" értékelte, és figyelmeztetett, hogy Hitler tettei nyilvánvaló módon „egytől egyig a Mein Kampfra épülő könyörtelen tervvé állnak össze"; és a kormánynak haladéktalanul „fel kell gyorsítania az újrafelfegyvérzés programját".[38] Több miniszter is aggodalmát fejezte ki a népszavazás elgondolása miatt. Olivér Stanley azzal érvelt, hogy ez az engedmény

„teljes kapitulációval érne fel, és megadná Herr Hitlernek mindazt, amit most erőszakkal követel". Chamberlain elismerte, hogy ő sincs elragadtatva a népszavazás gondolatától, amely szinte bizonyosan a szudéta területek elszakadásához vezetne, de azzal érvelt, hogy „egy, a miénkhez hasonló demokrácia nem jelentheti ki, hogy a népszavazás megelőzésére inkább a háborút választja", és kétségeit fejezte ki, vajon „élhet-e egyáltalán Csehszlovákia békében, ameddig a szudétanémetek az országhoz tartoznak".[39] Végső soron elodázhatatlan, hogy „a szudéták, akár fegyveres erő alkalmazásával, akár saját óhajuk népszavazás általi kifejezésével a Reichbe tagolódjanak", és „nem kérdés, hogy e két lehetőség közül melyik a kisebbik rossz".[40]

Duff Cooper azzal érvelt, hogy „nem a háború és a népszavazás között lehet választani, hanem az azonnali és a későbbi háború között", de jóllehet korábban a flotta mozgósítását javasolta, most azzal is megelégedett, hogy Chamberlain javaslata szabad utat kap.[41] Nem hivatalosan azonban dühítette, hogy a kormánnyal „nem konzultáltak, csak utólag tájékoztatták, hiszen a sürgönyök már elmentek"[42] Lord Hails-ham megkérdezte, mi lenne, ha más kisebbségek is népszavazást követelnének, mire Chamberlain azt felelte, hogy „nem számít ilyen követelés felmerülésére". Halifax szelíden megfeddte ezért, figyelmeztetve, hogy a népszavazás ötlete „ragályos" lehet. Sir John Simon azt kérdezte, hogy ha majd a szudéta területeket átengedték a Reichnek, mi lesz Csehszlovákia többi részével. Chamberlain számára ez volt minden kérdés közül a legkényesebb: az anschluss óta következetesen ellenezte, hogy Csehszlovákiának hivatalos garanciát ajánljanak. Most azonban kelletlenül elismerte, hogy „országunknak talán másokkal együtt garantálnia kellene Csehszlovákia megmaradt részének épségét. (...) A garancia értéke elrettentő hatásában rejlene. Csehszlovákia, élvezve Franciaország, a Szovjetunió, Németország és Nagy-Britannia garanciáját, semleges állammá válna."

Csak Walter Elliot egészségügyi miniszter nyilatkozott ellenségesen Chamberlain javaslatáról, felróva a konzultáció hiányát, és figyelmeztetve, hogy a kormányt „nyomással bírják rá valamire, amit szabad akaratunkból soha nem tettünk volna".[43] Máskülönben, jegyezte fel Inskip, „majdnem mindenki csodálattal szólt a min. eln. merész húzásáról", Simon pedig „befejezésül szokásos bókjaival árasztotta el a min. eln.-öt".[44]

Simon, aki semmilyen alkalmat nem hagyott ki, hogy behízelegje magát, a végsőkig tartogatta saját észrevételeit. Biztosra vette, hogy „a miniszterelnököt

mélységesen megindítja a támogatás, amelyben briliáns indítványát kollégái részesítik", és felszólította a kormányt, „foglalják írásba egyhangú egyetértésüket az akcióval, és fejezzék ki a miniszter-elnökbe vetett teljes bizalmukat".

Országunktól való távolléte, ha nem tart is sokáig, keserves dolog, ám

ha eredményesen térne haza, és meghozná a béke magvait, mindenütt

úgy ünnepelnék, mint aki véghezvitte az elmúlt húsz év legnagyobb

teljesítményét.

Chamberlain köszönetét mondott kollégáinak, és megismételte, hogy „megszegte volna lelkiismeretével szembeni kötelességét, ha nem igyekszik elhárítani a fenyegető katasztrófát; és mélységesen megindítja a belé helyezett bizalom".[45]

Rögtön a két és fél órás megbeszélés befejezése után Phipps telefonált Párizsból, hogy megerősítse a „Z tervről" még mit sem sejtő francia miniszterek teljes pálfordulását. Bonnet a tudtára adta, hogy Franciaország „kész elfogadni a csehszlovák kérdés bármilyen, a háború elkerülésére alkalmas megoldását", a francia nép pedig „soha nem tűrné tízmillió ember feláldozását annak érdekében, hogy három és fél millió szudéta ne csatlakozhassék a Reichhez". „A német agresszió megakadályozása" kedvéért végső esetben „még a népszavazáshoz is hozzájárulnának, annak eldöntésére, hogy a szudéták az országon belül maradnak-e, vagy csatlakozhatnak a Reichhez". Álláspontjuk megerősítésére Bonnet „M. Benes előtt közérthetően utalt rá, hogy Francia-ország esetleg rákényszerül Csehszlovákiával szembeni kötelezettségei felülvizsgálatára".[46] Phipps közölte Leó Amery konzervatív képviselővel, aki aznap átutazott Párizson: a franciák „annyira félnek a háborútól, hogy adott esetben bármilyen, a szorult helyzetből való kitörésre alkalmas ürügy jó nekik, csak lerázhassák a Csehszlovákiával szembeni kötelezettségeket".[47] „Bőségesen beigazolódott - jelentette ki Lord Zetland, az indiai ügyek minisztere -, hogy a német agresszió közvetlen valószínűségével szemben a francia kormány úgy viselkedik, mint egy kilyukadt léggömb."[48]

Fél 4-kor Henderson megtelefonálta Cadogannek, hogy Hitler „teljes

mértékben a miniszterelnök rendelkezésére áll”.[49] Clement Attleet, a Munkáspárt vezetőjét és az ellenzék más vezetőit most tájékoztatták a látogatásról, Phippset és Runcimant pedig sürgönyileg értesítették, hogy Chamberlain másnap reggel Németországba indul. Runcimant egyszersmind készenlétbe helyezték, hogy szükség esetén rövid határidőn belül ő utazzon. Phipps jelentette, hogy amikor tolmácsolta az üzenetet, Daladier „nem látszott valami boldognak”.[50] Az egész délután folyamán „nagy és aggodalmaskodó, de fegyelmezett tömeg” gyűlt össze a Downing Streeten, mivel híre ment, hogy fontos bejelentés hangzik majd el, és mire este 9-kor kiadták a hivatalos közleményt, már több ezer ember tolongott a Whitehall körül. A bejelentés hatására több tucat várakozó újságíró száguldott végig a Downing Streeten, hogy elsőnek érjék el az utca végén álló telefonfülkéket, mialatt a közönség köréjük tódult, hátha elkaphat valamit a világ hírportáljaihoz továbbított jelentésekből.[51]

Aznap este a vezérkari főnökök, teljesítve Inskip néhány nappal korábbi kérelmét, jelentést bocsátottak ki, amelyben elemezték Nagy-Britannia katonai felkészültségét arra az esetre, ha a németek megtámadnák Csehszlovákiát. Ahogy Inskip maga is elismerte: tanulságos olvasmány volt.

Megerősítette abbeli nézetüket, miszerint nincs olyan, részünkről és Franciaország részéről kifejthető tengeri, szárazföldi vagy légi nyomás, amely meggátolhatná Németországot, hogy lerohanja Csehországot, és döntő vereséget mérjen Csehszlovákiára. Ez a háború korlátlan lenne. Bár bombázásokat mi nem indíthatnánk, előbb-utóbb két hónapon át akár napi 500-600 tonnáig is terjedő bombamennyiség zúdulna ránk.[52]

Chamberlain lelkesedését azonban semmi sem csillapíthatta. „Hitler teljes mértékben a rendelkezésemre áll - dicsekedett nővérének -, még Mrs. Chamberlaint is szívesen látná!” Mi több, úgy hallotta, hogy javaslata hallatán Hitler „valósággal elképedt, és azt kiáltotta: »Mégsem hagyhatom, hogy valaki az ő korában ekkora útra vállalkozzon; nekem kell Londonba mennem!«"[53] Hitler tényleges reagálása a jelek szerint abban

állt, hogy el sem hitte, mekkora szerencse éri. A hír hallatán állítólag „kuncogva" megjegyezte: „Ich bin vom Himmel gefallen! (Valósággal az égből pottyantam le!)"[54]

„A világ felhördült a csodálkozástól - jelentette másnap reggel a Daily Express -, hogy aztán a gondterhelt fővárosokat újfajta megkönnyebbülés árassza el." Mind odahaza, mind külföldön már-már egyhangú elismeréssel nyugtázták Chamberlain merész húzását, és csodálták, amiért hatvankilenc évesen vállalkozik élete első repülőútjára. „Túl súlyosnak érzi a kockán forgó tétet, hogysem saját kényelmével vagy közérzetével törődne" - tudatta olvasóival a lap.[55] Még a kormány külpolitikájával szemben bíráló hajlamú újságok is csatlakoztak a dicsőítéshez. A Munkáspártot támogató Daily Herald is „SOK SZERENCSÉT, CHAMBERLAIN!" főcímmel üdvözölte a miniszterelnök „vakmerő lépését, amely általános támogatásra számíthat. (...) Fáradságos igyekezet ez a riasztóan közeledő háború elhárítására - folytatta a cikk és mint ilyen, pártállástól függetlenül mindenütt egyetértést és ro-konszenvet érdemel."[56] A liberálisokhoz húzó News Chronicle lelkesen méltatta „a modern diplomácia történetének egyik legmerészebb és legdrámaibb húzását".[57] A The Times, „A FÜHRER MELEGEN ÜDVÖZLI A LÁTOGATÁST" alcímmel, azt jelentette, hogy Chamberlain kezdeményezése „háttérbe szorítja az európai válság minden egyéb eseményét". A látogatás bejelentése „mindenkit megkönnyebbüléssel és mélységes elégedettséggel töltött el (...), és bizonyítja (a miniszter-elnök) bátorságát és józan eszét". A pénzügyi rovat viszont a tőzsdei árak zuhanását jelezte, kimutatta az amerikai dollár iránti kereslet megnövekedését és a háborús kockázatok elleni biztosítások díjának emelkedését.

A politikai hangulat és a közvélemény szinte egyöntetűen pozitív volt. A Mass-Observation közvélemény-kutató szervezet Chamberlain népszerűségének azonnali növekedését mutatta ki: a megkérdezettek 70 százaléka gondolta úgy, hogy az utazás „a béke hasznára válik".[58] Genfben a látogatás hírét egy banketten jelentették be, amelyet a Nép-szövetség brit küldöttsége rendezett. Diana Cooper Eamon de Valera,

az ír Taoiseach[1] mellett ült, aki kijelentette, hogy „ez minden idők legnagyszerűbb tette".[59] Ugyanezen a vacsorán Chips Channon úgy jellemezte Chamberlain teljesítményét, mint „a történelem egyik legcsodálatosabb, legpéldásabb cselekedetét. (...) A társaság, ahogy ez most mindenütt kötelező, felvillanyozva szökött talpra, és ivott az egészségére." Chamberlainnek csak az okozott csalódást, hogy „néhány zsidó és számos, Genf körül ólálkodó, kétesebb hírű újságíró mérgelődik".[60] Eközben a canterburyi érsek bejelentette, hogy a westminsteri apátság éjjel-nappal nyitva lesz, hogy „a jelen

válsággal kapcsolatban egy ideig megszakítás nélkül lehessen könyörögni". Külön területet rendeztek be az imádkozáshoz, székekkel és megfelelő hellyel az Ismeretlen katona sírja körül térdeplők részére, és amikor az apátság reggel 8-kor kinyitott, már hosszú sor várakozott a kapu előtt.

Megnyugvással fogadta a hírt a Munkáspárt vezetősége is. Előző héten, a párt Durham megyei nagygyűlésén Hugh Dalton, az árnyék-kormány külügyminisztere közölte híveivel, hogy a háborút „immár csak egyféleképpen lehet elhárítani: Hitlert a lehető legvilágosabb és a legkevésbé félreérthető nyelven kell figyelmeztetni, hogy amennyiben ezt a bűnt elköveti, Nagy-Britannia Franciaországgal és a Szovjetunióval szövetkezve fegyveresen fog ellenállni az agressziónak".[61] Dalton most elárulta Douglas Jaynek, a Daily Héráid munkatársának, hogy „Chamberlain biztosította őt: azért utazik Németországba, hogy tájékoztassa Hitlert: ha további agresszív lépéseket tesz, mi készen állunk a harcra".[62] Vincent Massey kanadai főbiztos a domíniumok általában szkeptikus kormányai nevében szólalt fel: Chamberlain kezdeményezését „igen bátor tettként" méltatta, amely szerinte „nem ronthat a dolgokon, viszont javítani javíthat rajtuk"[63] Még Leó Amery, a megbékítés sziklaszilárd ellenfele is „vakmerő húzásról" beszélt, amelyről „elképzelhető, hogy megmenti a helyzetet, habár az ember nem állhatja meg, hogy Schuschniggra ne gondoljon". Amikor a Whitehallban Annié Chamberlainnel találkozott, gratulált neki „Neville bátor tettéhez".[64]

Churchill ezzel szemben a látogatást „minden idők legostobább eljárásának" nyilvánította,[65] Edén pedig „felbőszült" a hír hallatán.[66] Prágában fojtott volt a reakció, mivel a csehek ekkor emésztették meg

Henlein Németországba szökését. A kormány árulónak nyilvánította, és elrendelte, hogy ha ismét cseh földre lépne, azonnal le kell tartóztatni. Shirer azt jelentette, hogy a csehek „el vannak képedve (...), és végkiárusítást gyanítanak".[67] Spontán tüntetésekre került sor: az utcákon összesereglő tömegek sürgették Benest, hogy szegüljön szembe azzal, amit a nevükben elkövetnek. „A békének jót tesz, de annál többet árt Csehszlovákiának", vallották a legtöbben.[68] Ami Rómát illeti, Mussolini is csodálkozott. „Háború nem lesz - kiáltott fel Ciano előtt -, de az angolok presztízsének ezzel befellegzett."[69] Berlinben „aknaként robbant a hír, és a közvélemény elégedetten, végtelen megkönnyebbüléssel fogadta".[70] Az újságok címoldalaikon taglalták a látogatás részleteit. „SZÍVÜNKRŐL LEGÖRDÜLT A

SÚLY" - így summázta a hírt a The Times helyi tudósítója. Éppen egy férfiaknak fenntartott, zsúfolt berlini klubban ebédelt, amikor a látogatást bejelentették: a vendégek mind felugrottak, és Chamberlain egészségére ürítették poharukat. A berliniek „férfihoz méltó tettként" értékelték Chamberlain látogatását, amely „hosszú idők óta a béke lehetőségének legjobb reményét kínálja, és Németország előtti őszinte tisztelgéssel ér fel".[71]

Reggel háromnegyed 8-kor Chamberlain sugárzó képpel hagyta el a Downing Streetet, és derűsen integetett a már e kora reggeli órán ösz-szegyűlt jelentős tömegnek. A Londontól félórás autóútra eső hestoni repülőtéren méltóságok kis csoportja búcsúztatta a miniszterelnököt. Köztük volt Lord és Lady Halifax, akiket Cadogan fuvarozott a reptérre; Theodor Kordt, a német nagykövetség tanácsosa, a napszakhoz illő zsakettben; a British Airways elnök-igazgatója; valamint a Nürnbergből éppen hazaérkezett Lord Brocket. Miközben Chamberlain a kifutópálya aszfaltján közeledett gépéhez, Hitler egy további brit barátjának, Lord Londonderrynek a magángépe bukkant fel az égbolton, és a lord is csatlakozott a miniszterelnököt búcsúztatókhoz.[72] Volt egy magányos tüntető is, akit nem engedtek be a korlát mögül, de még onnan is hallatszott a közelében elhaladó Chamberlainnek szóló kiáltása: „Álljon ki Csehszlovákia mellett! Semmilyen engedményt Hitlernek!"[73] Fél kilenckor a miniszterelnök még nyilatkozott a BBC-nek:

Azért keresem fel a német kancellárt, mert a jelen helyzetet alkalmasnak látom rá, hogy kettőnk megbeszélései hasznos következ-

ményekhez vezessenek. Politikám mindig is a béke biztosítására törekedett, és a Führer, amikor készségesen fogadta jelentkezésemet, megerősítette bennem a reményt, hogy látogatásom nem lesz eredménytelen.[74]

Azzal felszállt az ezüstösen csillogó, kétmotoros Lockheed Electrára két útitársával, Sir Horace Wilsonnal és William Stranggel, a külügyminisztérium központi osztályának vezetőjével. A The Times megnyugtatta olvasóit, hogy ez a British Airways flottájának legkorszerűbb, „minden, a modern tudomány által ismert navigációs és biztonsági berendezéssel felszerelt" gépe, amely óránként 280 kilométeres sebességgel halad, és Chamberlain eközben lazíthat „a hangszigetelt kabin mély, állítható ülésein".[75] Valójában a miniszterelnök első repülőútja elég dobálósra sikeredett, és némi időbe telt, míg a jeles utas felülkerekedett kezdeti idegességén; csak később emlegetett „holmi csekély süllyedéseket" abban a szakaszban, amikor a gép London

elővárosai fölé kúszott.[76] Amúgy elég hamar magához tért, és öröme telt az utazáshoz előkészített sonkás szendvicsekben meg whiskyben.[77] Wilson a maga részéről mindent elkövetett, hogy elterelje Chamberlain figyelmét: felolvasott a Downing Streetre már befutott elismerő levelekből és sürgönyökből, azaz, egy kritikus szellemű történész szavaival, gondoskodott róla, hogy a miniszterelnök „magasztalások felhőjébe burkolva libegjen Berchtesgaden felé".[78] Strang ezzel szemben úgy találta, hogy Chamberlaint furcsa módon meg sem legyintette az első repülőút izgalma, még akkor sem, amikor a gép Münchenhez közeledve heves viharba került. Ekkor is, „mint mindig, fensőbbséges, tartózkodó, rendíthetetlen és megingathatatlanul magabiztos" volt.[79]

Fél órával hamarabb, 12 óra 35 perckor értek földet, és a gépről egy szemtanú későbbi visszaemlékezése szerint „egy nagyon finom, eser-nyős idős úr" szállt le.[80] A lépcső aljánál a Berlinből vonaton érkezett Hendersonon és a londoni német nagykövetséget képviselő Dirksenen kívül Ribbentrop fogadta, aki arról érdeklődött, milyen volt a repülőút. „Nagyon jól viseltem - felelte Chamberlain -, bár egy részében rossz időnk volt, és én még sosem ültem repülőgépen."[81] A Daily Mail arról tudósított, hogy a miniszterelnök mosolygott, „frissnek és pirospozsgásnak látszott, és a szeme csillogott". Amikor a német méltóságokkal kezet

rázott, „merev keménygallérja és súlyos szürke selyem nyakkendője félre nem ismerhető és meglehetősen ódivatú angol színfoltot képviselt a Schutzstaffel testületének fekete egyenruhái között".[82] „Szívós vagyok, és sovány, de izmos" - nyugtatta meg Hendersont.[83]

Az eső ellenére is összegyűlt vagy három-négyezer ember, hogy egy pillantást vethessen a magas vendégre, akit felkértek: szemlélje meg a dobszó közepette felsorakozott díszőrséget. A pálya aszfaltján tizennégy puha tetejű Mercedes várakozott, zárt motorháztetővel, hogy kirekesz-szék az esőt. Amikor Chamberlain és Ribbentrop megtették a 80 kilométeres utat a pályaudvarig, egykettőre kiderült, hogy a müncheniek nagy számban sorakoztak fel az utcák szélén, és hangosan éljenzik a brit miniszterelnököt. Paul Schmidt, Hitler tolmácsa szerint, aki a két előkelőséggel utazott, a fogadtatás sokkal melegebb volt, mint amilyenben az előző évben Mussolini részesült. Ez a körülmény üdítően hatott a hosszú repülőúttól mégiscsak elfáradt Chamberlainre; kijelentette, hogy „el vagyok ragadtatva az esőben kitartóan várakozó tömegek

lelkes üdvözlésétől, akik náci karlendítéssel köszöntöttek, és egészen a pályaudvarig teli torokból »Heil!«-t kiabáltak".[84] Vele ellentétben Ribbentrop duzzogott, és „feltűnően sápadt" volt.[85]

Hitler a háromórás berchtesgadeni úthoz saját, hat zöldesszürke kocsiból álló vonatát bocsátotta Chamberlain rendelkezésére. A vonaton utazott az elmaradhatatlan Ward Price, a Daily Mail riportere is, aki úgy látta, a miniszterelnök elemében van. Az ebédet a Führer juharfa burkolatú étkezőkocsijában tálalták, ahol tizenöt személyre terítettek; Chamberlain Ribbentrop mellett ült. A menü teknősbékalevesből, az alpesi tavakban honos nagy marénából, marhasültből és Yorkshire-pudingból, valamint sajtos fánkocskákból és gyümölcsből állt. Mialatt a kávét, a likőröket és a szivarokat kínálták, Chamberlain mindinkább „felélénkült".[86] Az ablakokon túl, miközben a vonat a hegyekre kapaszkodott, a festői bajor táj úszott el mellettük, Schmidt azonban megfigyelte, hogy Chamberlaint jobban érdekli a többi vonat: „Drámai háttérként csapatszállító szerelvények gördültek tova, megannyi katona vadonatúj egyenruhában, puskájuk csövével az eget böködték."[87] Az utat tömegek szegélyezték, és emberek sokasága szorongott az állomásokon meg a szintbeni kereszteződéseknél is, hogy megéljenezzék a béke átsuhanó követét, a berchtesgadeni állomáson pedig úgy zsongott az élet, mint egy méhkasban. Hitler a kancelláriáját vezető Ottó Meissnert és mindhárom adjutánsát elküldte vendége köszöntésére, a város csak úgy hemzsegett a világ minden tájáról érkezett újságíróktól. A miniszterelnök kísérete rövid időre megállt, hogy bejelentkezzék a Grand Hotelbe, ahol újabb SS-díszőrség fogadta őket, és csak ezután vágtak neki a hegynek; a volánnál a Führer sofőrje ült. Eleredt az eső, az ég elsötétült, a hegyek látványát elhomályosították a felhők meg a köd.

A hatvankilenc éves Chamberlain, aki hajnal óta talpon volt, valamivel délután 5 óra előtt érkezett meg a Berghof lépcsőjéhez. Újabb dobpergés kíséretében az Adolf Hitler Testőrségének fekete ruhás tagjaiból álló díszőrség snájdigul vigyázzba vágta magát. Hitler, Keitel-lel az oldalán, lejött a lépcsőn, hogy kezet fogjon a miniszterelnökkel. Chamberlain „barátságosan lengette meg a kalapját", majd a díszőrség megszemlélése után „ismét kalapot lengetett, miközben bal karjáról fityegett az esernyő".[88] Házigazdáját azonban élesen szemügyre vette. „Első látásra - mesélte később a kormánynak - Herr Hitler érdektelennek tűnt."[89]

Hajadonfőtt volt, és khaki színű zubbonyt viselt vörös, horogkeresztes

karszalaggal, mellén a Vaskereszttel. Olyan fekete nadrág volt rajta, amilyet mi viselünk este, és fekete, fűzős lakkcipő. A haja barna, nem fekete, a szeme kék, arckifejezése, főleg nyugalmi állapotban, elég kellemetlen, és mindösszesen elég jellegtelennek látszik. Tömegben soha nem figyelnénk fel rá, és annak néznénk, ami egykor volt: szobafestőnek.[90]

Hitler ment előre a szűkösen bútorozott folyosón a nagyterem felé, amelynek híres-nevezetes panorámaablaka az Unterbergre nézett. „Gyászos" teázás következett egy alacsony, kerek asztal körül.[91] Chamberlaint szemlátomást lenyűgözte a szerte a házban kiakasztott aktfestmények mennyisége és méretei, de tapintatosan megtartóztatta magát attól, hogy szóba hozza őket. A feszültség érzékelhető volt. Hitler is feszültnek látszott, és teázás közben mesterkélten folyt a beszélgetés. Hitler együttérzését fejezte ki a vendégét terhelő hosszú utazás miatt, míg a miniszterelnök a tájat dicsérte, és csalódásának adott hangot, amiért a rossz idő miatt keveset látni belőle.

- Sokat hallottam erről a szobáról - folytatta -, de jóval nagyobb, mint hittem.

- Önöknél, Angliában vannak az igazán nagy szobák - felelte Hitler.

- Egyszer el kell jönnie, hogy megnézze őket.

- Rosszalló megnyilvánulásokkal fogadnának - jegyezte meg Hitler, aki végre egy halovány mosolyt is megengedett magának.

- Nos, talán bölcsen kellene megválasztania a pillanatot.[92]

Miután fél órán átváltottak hasonló közhelyeket, Hitler hirtelen-váratlan megszakította a csevegést, és megkérdezte, milyen módszerrel óhajt tárgyalni Chamberlain. Megegyeztek, hogy a beszélgetés hivatalos részét a két államfő négyszemközt bonyolítja le; rajtuk kívül csak Schmidt lesz jelen, hogy fordítson. Ezt a sémát Henderson és Weiz-sácker előre, de Hitler egyetértésével dolgozta ki, hogy Ribbentropot kizárják a beszélgetésből. Az elképzelés bevált, ám, mint várható volt, Ribbentrop fortyogott mérgében a mellőzés miatt, és másnap rá jellemző kicsinyességgel állt bosszút. Hitler felkísérte Chamberlaint privát emeleti dolgozószobájába, egy kopár, faburkolatú helyiségbe, amelynek berendezése mindössze egy kályhából, egy díványból, valamint egy három székkel körülvett asztalkából állt. Itt zajlott le a közelmúltban Halifax, illetve Schuschnigg oly élesen ellentétes találkozása a

Führerrel. Hiába állítottak részükre üvegeket az asztalra, Hitler nem kínálta meg vendégét egy pohár vízzel.

Hitlernek immár tisztán kellett látnia, hogy Chamberlain valamilyen kompromisszum tervével jött Németországba. Amikor megkapta a miniszterelnök sürgönyét, első reakciója merőben más volt. Később elmondta a berlini lengyel nagykövetnek, hogy „Chamberlain berchtes-gadeni utazásának bejelentése megdöbbentette, (...) de persze nem tehette meg, hogy ne fogadja a brit miniszterelnököt. Azt hitte, Chamberlain ünnepélyesen be akarja majd jelenteni, hogy Nagy-Britannia készen áll a háborúra."[93] Ez az aggodalma azonban hamarosan elpárolgott. Nürnbergi beszédének nyomán és a berchtesgadeni látogatás közhírré tétele előtti napon a miniszterelnök sajtótitkára közölte a Londonban tartózkodó német tudósítókkal, hogy Chamberlaint a Führer beszéde miatt „csalódás és neheztelés" töltötte el. Úgy vélte, „ha a dolgok ebben a mederben folytatódnak, úgy a háború elkerülhetetlen", ám ennek ellenére „továbbra is készen áll messzemenő, akár a népszavazásra is

kiterjedő német indítványok megfontolására, hajlandó részt venni megvalósításukban és a nyilvánosság előtt is melléjük állni".[94] Hitler tehát már tisztában volt Chamberlain tárgyalási pozíciójával.

Mire a brit miniszterelnök a Berghofba érkezett, a helyzet ismét megváltozott. A Münchenből induló vonaton a német rádióadók részleteket közvetítettek Henlein kiáltványából, amelynek jelszava így hangzott: „Wir woüen heim ins Reich!" (Haza akarunk térni a birodalomba!), és ennek megfelelően a Szudétaföldnek a birodalomhoz való csatlakozását követelte. Henlein a kiáltvány egy példányát elküldte Hitlernek is, a következő magánlevél kíséretében:

Amennyiben Ön, mein Führer, mint rövid távú, szakaszos megoldást

jóváhagyja, engedelmével két javaslatot terjesztenék elő:

1. Népszavazás helyett azonnal átadandó minden körzet, ahol a német lakosság száma meghaladja az 50%-ot.

2. Az ilyen körzeteket 24 (48) órán belül német csapatoknak kell megszállniuk (hogy a cseh fanatizmusból eredő további gyilkosságoknak

elejét vegyük).

Heil mein Führer![95]

Ha Chamberlaint az a szándék hozta Berchtesgadenbe, hogy a szudé-taföldi népszavazás lehetőségéről vagy akár a terület részleges átengedéséről tárgyaljon, akkor most egyszer csak mindkét opció kicsúszott a kezéből. Hitler az elnyomott szudétanémetek bajnokává tornászta fel magát, és ha az utóbbiak vezetője most a birodalomhoz való csatlakozásukat kéri, úgy de facto ez a feltétel vált a megegyezés minimális követelményévé.

Hitler melegen üdvözölte Henlein proklamációját. Egyfelől nagyon jól tudta, hogy a világ közvéleményének csak akkor tesz eleget, ha hajlandó találkozni Chamberlainnel. Ugyanakkor ennek ellenére is ragaszkodott Csehszlovákia megtámadásához, amire hosszú hónapok óta készült, azt sem bánva, ha ez a lépés európai háborúhoz vezet. A döntés, hogy fogadja Chamberlaint, csupán az egyik aspektusa volt egy kétirányú megközelítésnek: ugyanakkor Henleint provokációk megszervezésére utasította, abban a reményben, hogy ekként ürügyet koholhat a háborúra, sőt talán még Nagy-Britanniát és Franciaországot is elriaszthatja

a beavatkozástól. „Én gondoskodtam ezekről a provokációkról" - jelentette ki a Berghofon környezete egyik tagjának.[96] Henlein levélbeli utalása a „rövid távú, szakaszos megoldásra" egyszersmind le is leplezi, mire megy ki a játék. A Szudétaföld elcsatolása csak ugródeszka egész Csehszlovákia majdani megszállásához.

Chamberlain a megbeszélést azzal kezdte, hogy üdvözölte „az alkalmat, amikor régi ambíciójához híven újfajta megértés születhet Anglia és Németország között". Eddig ez lehetetlennek bizonyult, most azonban helyre akarja hozni a mulasztást. Hitler azonban szinte azonnal félbeszakította: bár ez a kérdés, másokkal egyetemben, kétségkívül fontos, jelenleg a szudétanémetek sanyarú sorsa „a legsürgetőbb és nem tűr halasztást".[97] Éppen ezen a napon érkeztek olyan jelentések, amelyek szerint háromszáz szudétanémet esett áldozatul a cseh hatóságokkal történt összecsapásoknak. Mindenekelőtt tehát ezt a problémát kell megbeszélniük. Schmidt gyorsan felismerte, hogy Hitler még mindig a pártkongresszuson érzi magát. Miután követelte, hogy első témájuk Csehszlovákia legyen, valójában előre kitervelt szónoklatra zen-dített rá: hosszú tirádában ecsetelte, mi mindent tett a német népért, és felsorolta

Németország nagyszámú sérelmét. Chamberlain türelmesen hallgatta végig, mit gondol Hitler a versailles-i szerződésről, a Népszövetségről, a lefegyverzésről, a munkanélküliségről, valamint seregnyi, a nemzetiszocializmussal összefüggő kérdésről. „[Chamberlain] éles metszésű, jellegzetesen angol arcvonásaiban - busa szemöldök, hegyes orr, erős száj - semmi sem árulkodott arról, mi zajlik magas homloka mögött" - jegyezte meg Schmidt.[98]

Amikor Hitler monológja végre kitért az angol-német viszony témájára, először a nyilvánvaló brit fenyegetéseket nehezményezte, majd azzal lepte meg vendégét, hogy az angol-német tengerészeti egyezmény érvényességét és értelmét kezdte firtatni. Chamberlain most reagált először: udvariasan mutatott rá a fenyegetés és a figyelmeztetés közti különbségre. Hitler azonban nem volt fogékony az ilyen nyelvi finomságokra, és egyre izgatottabban fogott bele a faji egységről szóló elméletének részletes kifejtésébe. Mint mondta, ezen alapul az a követelése, hogy minden németnek „vissza kell térnie a birodalomba, amelyhez ezer éven át tartoztak". A hétmillió ausztriai német hívó szavára már válaszolt; most a hárommillió szudéta-németen van a sor, „akiknek leghőbb vágya, hogy visszatérjenek Németországba", és ő ezt, kerüljön bármibe, lehetővé fogja tenni." „Egy világháborúval is szembenézek! - bömbölte. - Negyvenkilenc éves vagyok, és még elég fiatal akarok lenni hozzá, hogy a népemet győzelemre vezessem!"[100]

Ezen a ponton Chamberlain ismét megszólalt.

Várjon egy percig: van itt egy kérdés, amit tisztázni szeretnék, és azt is megmondom, miért Ön azt állítja, hogy a hárommillió szudétanémet-nek csatlakoznia kell a birodalomhoz. Ennyivel beérné, és nem akar semmi mást? Ezt azért kérdezem, mert sokak szerint ez még nem minden, és Ön fel akarja darabolni Csehszlovákiát.

Hitler újabb szerteszét indázó beszédbe fogott. Képtelenség, mondta, „hogy Csehszlovákia megmaradjon Németország oldalába döfött dárdahegynek, ő azonban nem tart igényt egy csomó csehre, neki csak a szudétanémetek kellenek". Továbbá nem érzi magát biztonságban addig, amíg Csehszlovákiát és a Szovjetuniót kölcsönös szerződés fűzi egymáshoz. Chamberlain, noha erre nem volt felhatalmazva, felvetette, hogy a szerződésen módosításokat is lehet eszközölni, és kijelentette: ha a szudétanémetek már csatlakoztak a Reichhez, a magyar, lengyel és szlovák kisebbségek is kiválnának, „és ami

megmarad, oly kicsi lenne, hogy senkinek nem fájna miatta a feje".[101]

A brit miniszterelnök ezután részletesen elemezte, miféle gyakorlati nehézségekkel járna annak eldöntése, hogy mely helységek kerüljenek Németországhoz, és a lakosság hány százaléka legyen a mérce. Még ha a 80 százalékban németek lakta területek a birodalomhoz is csatlakoznának, továbbra is jelentős számú német maradna cseh területen és vice versa, tehát nemcsak a határokat kellene megváltoztatni, hanem lakosságcserére is szükség lenne. Megígérte: mindaddig, amíg erőszak alkalmazására nem kerül sor, minden tőle telhetőt elkövet, hogy a német sérelmeket orvosolják. Hitlert azonban hidegen hagyták az ilyen apró részletek. A százalékarány nem gond: az a terület, ahol a németek többségben vannak, a birodalomhoz kerül. Nehezményezte, hogy a megbeszélés, úgymond, túlságosan akadémikussá válik. Háromszáz szudétanémetet megöltek.

- Erőszak! - kiáltotta. - Ki beszél itt erőszakról? Herr Benes alkalmaz erőszakot a Szudétaföldön az én honfitársaim ellen, Herr Benes mozgósított májusban, nem én.

Miközben az eső csapkodta az ablakokat, és odakinn süvített a szél, Hitlerből végül kirobbant az indulat.

- Ezt nem tűröm tovább. így vagy úgy, de elintézem ezt az ügyet. A saját kezembe veszem a dolgokat.[102]

Chamberlain most először reagált dühösen.

- Ha jól értettem - felelte -, ön eltökélte, hogy mindenképpen fellép Csehszlovákia ellen. Ha ez a szándéka, miért hívott ide, Berchtesgadenbe? Ilyen körülmények között a legjobb, ha máris távozom. Úgy látszik, az egésznek semmi értelme.[103]

A visszavágás eredményesnek bizonyult. Schmidt egészen addig a legrosszabbtól tartott: vagy beadja Chamberlain a derekát, vagy háború lesz. „Ezekben a pillanatokban - idézte fel később - a háború vagy béke kérdése borotvaélen táncolt."[104] Ekkor azonban, Schmidt őszinte ámulatára, Hitler meghátrált. A modora megváltozott, csendesebben beszélt.

- Ha ön elismeri a Szudéta-kérdés kezelésében az önrendelkezés elvét -

jelentette ki -, akkor megvitathatjuk, hogyan ültessük át az elvet a gyakorlatba.[105]

Igaz, a szudétanémetek önrendelkezésének elvét Chamberlain jószerével már elfogadta, és mi sem lett volna egyszerűbb, mint hogy itt és most megadja a Hitler által kért biztosítékot. Aznap esti levelében meg is vallotta nővérének, hogy „egy lyukas garast se ér meg neki, hogy benn vannak-e a szudéták a Reichben vagy nincsenek".[106] De talán érezte, hogy most első ízben élvezi Hitler teljes és osztatlan figyelmét, és nyomatékosan kijelentette, hogy először haza kell utaznia, megtanácskozni a kérdést kormányával. Hitlert ez először kellemetlenül érintette, de amikor Schmidt tisztázta, hogy Chamberlain ezután vissza kíván térni a megbeszélés folytatására, szemlátomást megkönnyebbült.

A találkozó végeztével Hitler lekísérte Chamberlaint a várakozó autóhoz. Immár barátságosabb hangulatban volt, még meg is hívta vendégét másnapra a panoráma megcsodálására. A díszőrség újfent vi-gyázzba vágta magát, a dobok megszólaltak, Chamberlaint pedig a hegyről a szállodájába fuvarozták, ahol közölte a várakozó újságírókkal, hogy „a megbeszélés igen barátságos volt".[107] Az egységesen kibocsá-

tott sajtóközlemény „átfogó és őszinte eszmecseréről" adott hírt, és hozzátette, hogy miután Chamberlain a kormányával tanácskozott, „néhány napon belül további beszélgetésre kerül sor".[108] Az élet a Berg-hofon is visszatért a rendes kerékvágásba: Hitler Chamberlainről csevegett, és „Éva Braun barátnői is előbújtak a homályból". A vacsorán a Speer és a Bormann házaspár is részt vett, és a nők „kigúnyolták a régimódi angolt, aki annyira csüng az esernyőjén". Hitler sem tudott ellenállni némi kérkedésnek. „Az öregúr életében először repülőre ült, hogy eljöjjön hozzám" - mondta csodálóinak, szarkasztikusán hozzátéve, hogy Chamberlainnek „fizetnie kell, ha a hölgyek még egyszer a nyelvükre veszik".[109]

Hitler elégedett volt aznapi teljesítményével. Ribbentropnak és Weizsáckernek „élénk, örömteli leírást adott a beszélgetésről", és „még tapsolt is, akár egy roppant sikeres műsor után. Érezte, hogy sikerült a száraz civilt sarokba szorítania". Közölte, hogy biztosra veszi: „Brutálisan kinyilvánított szándékával, hogy a csehkérdést akár egy európai háború árán is megoldja, valamint ígéretével, hogy ezzel beéri Európában, rászorította Chamberlaint, hogy előmozdítsa a Szudéta-föld átengedését." Ő, Hitler a népszavazást sem ellenezné, de ha a csehek nem kérnek belőle, „megnyílna az út a német

invázióhoz". Ha viszont Csehszlovákia a Szudétaföld kérdésében enged, ő jövő tavasszal úgyis magához csatolja az ország többi részét. Bármelyik forgatókönyv valósul meg, ő nem veszíthet: még életében megkapja az oly rég óhajtott háborút.[110]

A találkozó végén Chamberlain azt kérte, hogy mielőtt viszontlátnák egymást, ne induljon katonai akció Csehszlovákia ellen. „A német katonai gépezet nagy hatalmú eszköz - válaszolta Hitler. - Ha egyszer megindul, nem lehet megállítani. De ha a csehek nem követnek el újabb súlyos provokációt, én nem fogom elindítani addig, amíg nem folytatjuk megbeszélésünket."[111] Szállodájába érve Chamberlain nyilatkozatot fogalmazott, amelyet felküldött a Berghofra.

Hogy zavartalanul folytathassuk beszélgetésünket, és se emberéletben ne essék kár, se meg ne sebesüljön senki, reméljük, hogy mind a csehek, mind a szudétanémetek tartózkodni fognak minden provokációtól, és nyugton maradnak.[112]

Sajnálatos módon ez az óhaj is Hitler kezére játszott. Készségesen járult hozzá a látszólagos engedményhez, minekutána a Zöld terv stratégiája értelmében két héten belül amúgy sem tervezett támadást Csehszlovákia ellen. Még ahhoz is volt képe, hogy javasolja Chamberlainnek: szólítsa fel a cseheket, hogy „hívják vissza államrendőrségüket a szudé-tanémet körzetekből, ne engedjék ki katonaságukat a laktanyákból, és vonják vissza a mozgósítást", vagyis nyissák meg a határt a behatoló német tankok előtt.[113]

Hitler továbbra is el volt tökélve, hogy akár kiterjedt háború árán is, de megtámadja Csehszlovákiát. Bízott benne, hogy a brit kormány nem fogja jóváhagyni Chamberlain indítványait, de biztosítékra volt szüksége a „veszély" ellen, ha valami csoda folytán mégiscsak elfogadnák a miniszterelnök beterjesztését. Ezért olyan akcióprogramba fogott, amely „minimalizálhatja az esélyt, és ő legalább egy kis háborúcskához" hozzájuthat.[114] Aznap este Schmidt, aki ugyanabban a szállodában lakott, mint a brit küldöttség, éppen a találkozóról készült jegyzeteit mondta tollba. Henderson többször is benézett hozzá, és türelmetlenül érdeklődött, mikor kaphat egy példányt a miniszterelnök. A szokásos diplomáciai etiketthez tartozott, hogy ilyen példány rendelkezésre álljon, nem utolsósorban azért, mivel Chamberlain szándékosan nem hozott magával tolmácsot. De amikor Ribbentrop minderre rájött, dühöngeni kezdett. „Még mindig Genfben képzeli magát -

förmedt Schmidre -, ahol a titkos iratokat akárkiknek szabadon osztogatják? A nemzetiszocialista Németországban ilyen nem létezik! Ez a jelentés egyedül a Führernek készül."[115] Schmidtre hárult ekkor a kellemetlen feladat, hogy elmagyarázza Hendersonnak: nem kaphatja meg az ülés jegyzőkönyvét. Feltételezés szerint Ribbentrop utasítását a sértettség motiválta, amiért őt kizárták a találkozóról. Valójában Hitler rendelkezett így, mert alkalmat szimatolt, hogy megőrizze alkupozíciója rugalmasságát: így elmismásolhatta a túl brutális szóhasználatot, sőt később sok mindent letagadhatott abból, ami elhangzott.

Amikor Chamberlain másnap reggel elhagyta a szállodát, egy brit újságíró megkérdezte, üzen-e valamit a honi közönségnek. A miniszter-elnök azt felelte: most utazik vissza Londonba, tehát „abban a helyzetben van, hogy maga viheti Angliába az üzenetet".[116] Hitler személyi sofőrje szállította Münchenbe őt és Ribbentropot egy 120 kilométeres, újonnan

épített autópályán, míg Wilson és Strang Dirksen társaságában a mögöttük haladó kocsiban ült. Dirksen elmesélte Wilsonnak, hogy „a miniszterelnök a Berghofon mindenkire nagy hatást tett", és Hitler különösen nagyra értékelte „beszéde közvetlenségét és a gyorsaságot, ahogy felfogta a helyzet lényegét". „Diplomáciai mesterfogása - toldotta meg Dirksen - éppen a Führer szíve szerint való volt." Weizsácker is azt mondta Wilsonnak, hogy Chamberlain „éppen a megfelelő benyomást tette Hitlerre", míg Walther Hewel, Ribbentrop személyi stábjának vezetője, kijelentette: Hitler „úgy érezte, férfival van dolga". A mosolyoffenzívába még Schmidt is bekapcsolódott, mondván, „Hitlerre elsősorban Mr. Chamberlain közvetlensége, valamint gondolkodásának és beszédének világossága hatott".

Jellemző módon csak Ribbentrop nem tudta rászánni magát, hogy csatlakozzék a Chamberlainnek szóló általános elismeréshez - az autóban és a Münchenben elfogyasztott ebéden egyaránt duzzogott. Wilson élt az alkalommal, hogy szemére vesse a Berghofot előző nap, a találkozó idején elárasztó jelentéseket a háromszáz, Egerben lemészárolt szudétanémetről. Wilson még aznap este megpróbálta ellenőrizni ezeknek a híreknek a szavahihetőségét, és sorra telefonált Londonba, Berlinbe, valamint a Prágában tartózkodó Runcimannek. „Ostobaság!", hangzott a válasz. Nem volt semmiféle ilyen vérfürdő, sőt aznap semmilyen incidensre nem került sor. Az erőszakos halálesetek száma ez idő szerint német és cseh részről egyaránt összesen huszonnyolcra rúgott. Wilson kioktatón megjegyezte: „Üdvös lenne, ha minden érintett megjegyezné

magának a jó öreg szabályt: cselekvés előtt nem árt megismerkedni a tényekkel."[117]

A müncheni repülőtéren a géphez igyekvő Chamberlain angolul mondott köszönetét az oldalán lépkedő Ribbentropnak, amiért „nemcsak a kormány, hanem a német nép is oly meleg és baráti fogadtatásban részesített", és közölte, hogy örömmel készül a visszatérésre. „Isten Önnel, Henderson - mondta végül. - Nemsokára találkozunk."[118] Még mindig esett, és az SS díszőrsége utoljára vágta magát vigyázzba dobpergés kíséretében. A sonkás szendvicseket és a whiskyt, amelyek az odaúton az éhséget csillapították, a hazafelé vezető úton csirkés szendvics és vörösbor váltotta fel, és Pelly kapitány, a pilóta azt nyilatkozta a The Timesmk, hogy Chamberlain kedélyesen elismerte:

a repülés „nem olyan rossz dolog, mint ahogy azt vele elhitették, és ő nagyon kényelmesen utazott". Erős ellenszél fújt, és a gépnek Kölnben újra üzemanyagot kellett felvennie, de a késést behozták, és nem sokkal délután 5 óra után leszálltak Hestonban, ahol jókora tömeg gyűlt össze a miniszterelnök köszöntésére. „Remélem, úgy érzi, sikerrel járt - jelentette ki Theodor Kordt. - A honfitársaim szívét mindenesetre meghódította."[119]

A várakozók között volt a BBC egyik forgatócsoportja is, amely Chamberlain megérkezését akarta filmre venni. Negyed 6-kor élőben közvetítette szavait a rádió; a háttérben tisztán hallható volt a sokaság éljenzése.

Gyorsabban tértem haza, mint gondoltam, egy olyan utazással a hátam mögött, amelyet, ha nem vagyok olyan gondterhelt, alaposan élveztem volna. Tegnap délután hosszú beszélgetésem volt Herr Hitlerrel. Őszinte, de barátságos párbeszéd volt, és most elégedettnek érzem magam, mert mind a ketten hiánytalanul értjük, mi jár a másik fejében. Természetesen Önök sem várják el, hogy most kifejtsem a beszélgetés esetleges eredményeit. Egyelőre az a dolgom, hogy ezeket kollégáimmal tárgyaljam meg. Később - talán már néhány nap múlva - Herr Hitler meg én folytatjuk a megbeszélést; ezúttal azonban azt mondta, az a szándéka, hogy félúton elém jöjjön. Ezzel megkímél egy öregembert egy újabb ilyen hosszú úttól.

A miniszterelnök szavait a BBC írásos beszámolója szerint „nevetés és éljenzés" fogadta.[120]

1

A taoiseach (vezér, főnök) ír nyelven az ír Köztársaság miniszterelnökét jelöli. -Aford.

Uj, ÉLESEBB KARD

A Cseh Köztársaság szívtelen és felelőtlen elárulása nem békét hozott, hanem új, élesebb kardot...

Hugh MacDiarmid: „When the Gangs Came to London", 1938. október[1]

Sajnálattal tudatom, hogy az átlag francia politikusnak nem az igazmondás a legerősebb oldala.

Sir Eric Phipps Lord Halifaxnek, 1938. szeptember 17.

Nem volt más választásunk, mert magunkra hagytak.

Csehszlovák kormánynyilatkozat, 1938. szeptember 21.

Amikor Chamberlain, Halifaxszel az oldalán, Hestonból Londonba hajtatott, joggal érezhetett nyugodt elégedettséget, hiszen látogatásának visszhangja szinte egyöntetűen pozitív volt. A The Times aznap reggel külön e célra megrendelt költeményt közölt Sir John Masefield koszorús költő tollából, aki tüzes szavakkal adózott Chamberlain bátorságának, és ezt követően a lap megállapította, hogy itthoni fogadtatásának melegsége „mélységes hálaérzetre utalt a béke megőrzésére irányuló személyes fáradozásáért".[2] A sajtó lelkesen fogadta rövid hestoni beszédét, és a Downing Streetre visszatérőben csaknem 3000 főnyi tömeg várta. Amikor aznap este a londoni mozikban a híradó a Berghofon játszódó jeleneteket vetített, Chamberlaint megtapsolták, míg Hitlert pfujolták és kifütyülték.[3] Midőn a miniszterelnök megérkezett a repülőtérre, kézzel írt levelet adtak át neki a királytól, aki azt kérte, hogy a lehető legkorábbi időpontban kaphasson első kézből származó beszámolót a látogatásról.

Azért küldöm ezt a levelet, hogy már hazaérkezésekor megkapja, mivel elutazása előtt nem volt alkalmam elmondani, mennyire csodáltam bá-

torságát és bölcsességét, amiért személyesen keresi fel Hitlert. Bizonyára jólesett Önnek az általános elismerés, amely akcióját fogadta.[4]

A király élénk érdeklődést tanúsított a kibontakozó krízis iránt. Balmo-ralból

amúgy is délre kellett utaznia unokatestvére, Arthur connaughti herceg temetésére, és azon a reggelen érkezett vissza Londonba, amikor Chamberlain Berchtesgadenbe indult. A miniszterelnök távollétében a király több miniszterrel tanácskozott a Buckingham-palotában, köztük Halifaxszel, Hoare-ral, Simonnal és Inskippel. Saját diplomáciai kezdeményezést is mérlegelt; személyi titkára, Sir Alexander Hardinge azzal buzdította, hogy „ha Felséged teljesen politikamentes szemszögből közelítené meg a kérdést, ez lenne az egyetlen igazi gesztus, amivel a békés megoldáshoz hozzájárulhatna".[5] A király ennek megfelelően meg is fogalmazott egy kézzel írt levelet Hitlernek, „nem mint egyik államfő a másiknak, inkább mint egyik volt katona a másiknak". Felidézte az első világháború mészárlásait abban a meggyőződésben, hogy Hitler is „elször-nyedne az ilyen borzalom megismétlődésének lehetőségétől". „Az ifjabb nemzedékben - folytatta - túl sok az olyan forrófejű, aki, ellentétben Önnel és velem, nem tudja, milyen iszonyatot jelent a háború."[6] Amikor azonban megkérdezte Halifaxet, hasznos lehet-e egy ilyen kezdeményezés, a külügyminiszter reakciója határozottan langyos volt.

Chamberlain délután fél 7-kor tért vissza a Downing Streetre, és nyomban összehívta a szűkebb kabinetet. Runciman, akinek prágai gépe néhány perccel a miniszterelnök járata után ért földet Hestonban, csatlakozott a szokásos, négy miniszterből és három tisztségviselőből álló csoporthoz. Hamarosan kiderült, hogy Chamberlain személyes véleménye a Hitlerrel történt találkozóról korántsem volt olyan optimista, mint azt nyilvános megállapításai sejtették. A Berghofra érkezve szinte az első percben „felismerte, hogy a helyzet jószerével kétségbeejtő. Minden készen állt az azonnali csapáshoz." Abban nem volt biztos, hogy Hitler végleg elszánta-e magát Csehszlovákia lerohanására, de a légkör „tele volt fantasztikus történetekkel", és neki úgy tűnt, Hitler „egyértelműen felkészült rá, hogy bármely pillanatban lecsapjon". Wilson a háromszáz megölt szudétanémet meg nem erősített szóbeszédére utalva közölte, hogy „amikor Berchtesgadenbe érkeztek, a hangulat olyan felajzott volt, hogy attól tartottak, a beszélgetésre sor sem kerül".

Chamberlain, mielőtt levonta volna saját következtetését, részletesen ismertette a Hitlerrel folytatott beszélgetést. „Személy szerint - tudatta kollégáival - nem ellenzem az önrendelkezés elvét, de túlzott jelentőséget sem tulajdonítok neki." Véleménye szerint „lehetetlen, hogy a szu-détanémetek és a csehek egymás közt megbékéljenek", és ugyanilyen elképzelhetetlen, hogy Nagy-Britannia háborút viseljen a szudéta-németek önrendelkezésének megakadályozása

végett.[7] Cadogan úgy találta, hogy a miniszterelnök kimerültnek látszik, de legalább sikerült Hitlert „egy kis időre lekötnie"; világos volt, hogy minden csak és kizárólag az „önrendelkezésen" múlik.[8] Az ülés végeztével Chamberlain eleget tett a királyi felszólításnak, és este fél 10-kor megjelent a Buckingham-palotában, ahol a királyt „kamaszos izgalomban" találta.[9] Ismét elbeszélte Hitlerrel való találkozását, és elmondta a királynak: attól tart, hogy a Führer „nem blöfföl, hanem valóban el van szánva, hogy az ügyet erőszakkal oldja meg". Úgy véli, németországi tartózkodása késleltette Csehszlovákia megtámadását, és sikerült „egyheti lélegzetvételi szünetet nyernie". György királyt ez nem nyugtatta meg; helyettes személyi titkárának, Alán Lascelles-nek később megvallotta, hogy „a hírek elkeserítették és elbizonytalanították".[10]

Hestoni rádiónyilatkozatában Chamberlain a tényeknek megfelelően, bár talán meggondolatlanul felhívta a figyelmet arra a körülményre, hogy a vártnál korábban tért haza Németországból. A Hitlerrel való találkozó rövidségére mások is felfigyeltek. Harry Crookshank, az egyik miniszterhelyettes azt állította, hogy mindenkit „meglepett Neville visszatérése. Semmi sem utal rá, hogy ez mit jelent, és feltételezhető, hogy békét, de a csehek rovására (vagyis erkölcsileg becstelenül)."[11] Inskip is feljegyezte, hogy „teljes meglepetésként hatott, amikor a reggeli sajtóban azt olvastuk, hogy úton van hazafelé"; még Mrs. Chamberlain sem tudta, hogy hazatérőben van, amíg ki nem nyitotta az aznap reggeli The 77mest.[12] Chamberlain azzal a várakozással utazott Németországba, hogy a világ egy másik vezetőjével fog tárgyalni; feltételezte, hogy kifejtheti álláspontját, szükség esetén engedményeket tehet, és végül barátságos egyezséget köthet. Valójában egyetlen, megfellebbezhetetlen követeléssel szembesült, amelyet arra az esetre, ha nem teljesül, az azonnali háború fenyegetése kísért. Míg a merész húzás, hogy elrepül Hitlerhez, még bírálói képzeletét is megragadta, kevesen voltak

tisztában vele, hogy vállalkozásától nemcsak a cseh válság megoldását remélte, de abban is bízott, hogy személyes kapcsolatot létesít Hitlerrel, és tartós angol-német megegyezést alakít ki.

Bármily hihetetlen, a brit miniszterelnök azzal a meggyőződéssel tért haza, hogy sikerült „bizonyos fokú bizalmat teremtenie" maga és Hitler között, és „az arcán észlelni vélt keménység és könyörtelenség ellenére az volt a benyomásom, hogy ebben az emberben, ha egyszer a szavát adta, bízni lehet". Rendszeresen megismételte a hamis dicséreteket, amelyeket Hitler legközelebbi munkatársai tápláltak Wilsonba, és azzal kérkedett, hogy

megbízható forrásból hallotta: „ő a legnépszerűbb ember Németországban".[13] Még a vele leginkább rokonszenvező életrajzírója is elismeri, hogy a sokat magasztalt „személyes vonzerejébe" vetett hit „tragikus tévképzet" volt,[14] míg Hitler életrajzírója azt állítja, hogy ez a meggyőződés bizonyítja, milyen mértékben „hagyta magát félrevezetni a német diktátor személyiségétől és fogadkozásaitól".[15] Halifax életrajzírója ugyanakkor megállapítja, hogy Chamberlain „elviselhetetlenül önelégült lett, és mindennemű, a Führert illető kritikai megítélést felfüggesztett".[16] Egy évvel később, 1939-ben Harold Nicol-son Chamberlain és Wilson diplomataként való próbálkozását „két lelkész naiv jámborságához" hasonlította, akik „mintha először tennék be a lábukat egy kocsmába. Nem tűnt fel nekik a különbség egy társas összejövetel és egy kocsmai verekedés között, és azt sem fogták fel, hogy az összeverődött nehézfiúk nem beszélik és nem értik az ő nyelvüket, hanem azt képzelik, hogy azok is épp olyan illemtudók és tisztességesek, mint ők".[17]

Chamberlain állást foglalt a szudétanémetek önrendelkezése mellett, és miután ezt az elvet elfogadta, már csak az volt hátra, hogy megegyezzenek a megvalósítás menetében; a választott eszközök azonban, legyen szó akár népszavazásról, akár közvetlen átengedésről, nyilvánvalóan jelentősen befolyásolják majd az átadandó terület nagyságát. Mialatt Chamberlain Németországban tartózkodott, a szűkebb kabinet megvitatta a népszavazás koncepcióját és várható következményeit. Szeptember 16-án délelőtt Halifaxet felkereste a külügyminisztériumban régi barátja, Leó Amery, a cseh ügyek elismert szakértője, aki Lloyd George munkatársaként jelen volt az 1919-es párizsi békekonferencián, és jól ismerte mind Tomás Masarykot, mind Benest; továbbá közeli

barátja volt Masaryk fiának, Jannak, a jelenlegi londoni cseh követnek. Amery tanácsa rövid és tömör volt: „Csehszlovákia nyilvánítsa magát semlegesnek, és kapjon garanciát", továbbá, míg a népszavazás „semmire sem alkalmas, elképzelhető lenne végleg átengedni az északnyugati szögletet, amelyet 1919-ben Masaryk is fel akart adni". Halifax „inkább berzenkedett" a javaslat ellen,[18] ám alig két nappal korábban Newton is hasonló beszélgetést folytatott Benessel. A cseh elnök „megemlítette, hogy élnek szudétanémetek az olyan körzetekben is, mint Egerföld (Chebsko), amelyeket szerinte ki lehetne hasítani Csehszlovákiából, anélkül hogy ez az állam létét veszélyeztetné". Mi több, 1919-ben ő maga „javasolta az ilyen területek átengedését, de a javaslatot soha

nem vitatták meg komolyan, és küldöttségének más tagjai sem fogadták el".[19]

Mire a kormány szeptember 17-én, szombaton rendkívüli hétvégi ülést tartott, az elégedetlenség moraja felerősödött. Kétségeit nyilvánította magánjellegű beszélgetések alkalmával néhány miniszter is. Chips Channon „privát forrásból" hallotta, hogy „Duff [Cooper], Walter Elliot, [Lord] Winterton és természetesen az örökké borúlátó Olivér Stanley - ahogy mi hívjuk, Hófehérke - valószínűleg akadékoskodni fognak".[20] Harold Nicolson a klubjában találkozott Vincent Massey kanadai főmegbízottal, és megkérdezte, szerinte valószínű-e, hogy a kormány elfogadja Hitler követeléseit, „jobb három év múlva himlőt kapni, mint most mindjárt" - felelte Massey. „Igen, de ha most kapjuk meg, felépülünk - szállt vitába Nicolson -, míg ha három év múlva, akkor belehalunk."[21] Harvey-t „undor fogta el... hát odáig jutottunk, hogy fenyegetés hatására tárgyalnunk kell Hitlerrel".[22] Az ülés Runciman pesszimista jelentésével kezdődött. Kénytelen volt elismerni, hogy Henlein „a tárgyalások folyamán mindvégig sokkal közelebbi kapcsolatban állt Hitlerrel, mint ő előzőleg képzelte". Véleménye szerint Benes „rendkívül okos és ügyes volt; (...) egészében (ő, Runciman) hajlamos volt azt gondolni, hogy nem olyan őszintéden, mint amilyennek látszik".[23] A cseh kormány sajnálatos módon „vakon nem vett tudomást arról, ami körülötte történik", és ő maga így „arra a következtetésre jutott, hogy Csehszlovákia mai formájában nem maradhat fenn. Valamit tenni kell, még ha csak annyit is, hogy bizonyos széleket levagdosnak".[24]

Innen Chamberlain folytatta a történetet. Elöljáróban hosszasan ecsetelte az utazást, a berghofi helyzetet és Hitler küllemét: „a legkö-

zönségesebb kis kuvasz, akit valaha látott".[25] Duff Coopert azonban a házigazdának ez a szókimondó bírálata sem hatotta meg. „A különös az volt - jegyezte fel -, hogy Chamberlain némi elégedettséggel számolt be tapasztalatairól." Szemlátomást megigézték a jelentések arról, hogy milyen jó benyomást tett, és „nyilvánvaló elégedettséggel ismételte el, hogy Hitler valakinek azt mondta: ő - vagyis Chamberlain - »férfi«".[26] „Az épelméjűség hiányával" ugyan nem találkozott, de „az izgalom jeleivel annál inkább. Herr Hitler időnként kizökkent gondolatmenetéből, és beleveszett egy tirádába. Lehetetlen volt, hogy az ember ne kerüljön erejének hatása alá. A végsőkig elszánt volt; eltervezte, amit akar, és azt meg akarja kapni, ellenkezést pedig bizonyos ponton túl nem tűrt." Bármilyen hihetetlen, Chamberlain „arra a

meggyőződésre jutott, hogy Herr Hitler céljai szigorúan korlátozottak". Minden azon múlik, szűrte le a miniszterelnök, hogy Hitler komolyan gondolja-e, amit mond, vagy sem. „A miniszterelnök - állapította meg a hivatalos jegyzőkönyv - úgy gondolja, hogy Herr Hitler igazat mondott."[27]

Ezen a ponton Chamberlain bizonyára észrevette „a néhány kollégája arcán tükröződő megütközést",[20] mert gyorsan meg akarta nyugtatni a kormányt. Amikor Németországba érkezett, a helyzet „kétség-beejtően sürgető volt. Ha ő nem utazik oda, mostanra már kitört volna az ellenségesség. A légkör telítve volt elektromossággal." Ám most is megismételte: „Minden, más forrásból származó információ arra utalt, hogy a Führer benyomása a lehető legkedvezőbb volt."[29] Nos, a kormány asztala körül Chamberlain egyáltalán nem keltett ilyen jó benyomást. Cooper feljegyezte:

A találkozó puszta tényei riasztóak voltak. A részletekbe menő tervezetek, amelyeket a kormányban megvitattunk, (...) fel sem merültek - ő úgy érezte, a légkör nem kedvezne nekik. Hitler, miután őrjöngve a képébe halandzsázott, az önrendelkezésről kezdett beszélni, és megkérdezte a min. eln.-öt, elfogadja-e ezt az elvet. A min. eln. azt felelte, hogy ezt meg kell beszélnie kollégáival. Szemlátomást azt várta, hogy mindnyájan további vita nélkül elfogadjuk ezt az elvet, mert hogy sürget az idő.[30]

Még a szuperlojális Inskip is kényelmetlenül érezte magát. „A min. eln. elbeszélése kissé kínos hatást keltett - vélekedett. - Napnál világosabb volt, hogy az egész beszélgetést H. irányította: lényegében megzsarolta a min. eln.-öt."[31]

Amikor ebéd után az eddigi résztvevők folytatták az ülést, a vitát a többi miniszter számára is megnyitották. Elsőnek Lord Maugham, a lordkancellár meglehetős unalmasan fejtette ki Canning és Disraeli külpolitikai elveit. „Két feltételnek kell megfelelni, mielőtt beavatkozunk -kezdte rá ünnepélyesen. - Először is az ügynek komolyan kell érintenie a brit érdekeket; másodszor, csak elsöprő túlerő birtokában léphetünk közbe.”[32] Nos, mondta végezetül, ez esetben brit érdekek nincsenek érintve. Cooper „szánalmasnak” minősítette a felszólalást: ha ezt az érvet a maga logikai végpontjáig vezetjük - okoskodott -, akkor Nagy-Britan-nia aligha tesz ismét szert elegendő erőre bármilyen európai fellépéshez. Magánemberként jegyzem meg, mondta befejezésül, hogy „nekünk pedig lényegében bealkonyulna”.[33] Figyelmeztetett, hogy a kormány „abban a veszélyben forog, hogy megvádolják: diktátorok előtt

hajbókol, míg legjobb barátainkat megsérti”. Nagy-Britanniának „világossá kellene tennie, hogy inkább harcolunk, semhogy szolgalelkűen kapituláljunk”.

Coopert változó hőfokú lelkesedéssel számos kollégája támogatta. Olivér Stanley erőteljesen szembeszállt Hitler „ultimátumával”, és kijelentette: „Ha a kormány az elkövetkező négy nap során csak behódolás és harc között választhat, akkor harcolnunk kellene.” Lord Hailsham látványosan defetista kijelentéssel próbálta a kormányt megnyerni Chamberlain ügyének: Nagy-Britanniának nem érdeke, hogy Európában egyetlen hatalom diktáljon, „de valójában ez most megtörtént, és szerinte nincs más választásunk, mint alávetni magunkat a megaláztatásnak". Ez az álláspont viszont Lord Wintertont arra ingerelte, hogy érintőlegesen összehasonlítsa a Szudétaföld átengedését és Nagy-Britannia netalántáni belenyugvását „Kent lerohanásába vagy Wight szigetének átadásába”. Winterton levélben már legalább három kormánytag lemondásával fenyegette meg Chamberlaint arra az esetre, ha a cseheket népszavazásra kényszerítik. Végül Lord De La Warr, a Nemzeti Munkáspárt vezetője volt az egyetlen kormánytag, aki kategorikusan kijelentette, „háborúval is kész szembenézni, hogy a világot megszabadítsák az ultimátumokkal való állandó fenyegetőzéstől”.

Chamberlain azonban nem tűrt ellenvéleményt. A szembeszökően megosztott kormányon belül ő a középutat választotta: nem támogatta

sem a jogászok pacifista álláspontját, sem Cooper és Stanley harciasabb nézeteit; ehelyett újra kifejtette a maga tézisét, rámutatva, hogy a kormány „elfogadta az önrendelkezés elvét, és megadta hozzá a kért támogatást". Végső következtetésként a politikusok elkoptatott menedékéhez, a kétes hitelű postástáskához folyamodott. Azt kívánta, bárcsak megmutathatna kollégáinak „néhányat a sok levél közül, amelyeket az utóbbi néhány napban kapott, és amelyekből kiderül, micsoda mélységes megkönnyebbülés lett úrrá az egész országon, s mekkora hála fogadta, hogy a teher legalább ideiglenesen legördült az emberek válláról".[34] Az ülés 5 óra 40 perckor ért véget, anélkül hogy bármilyen hivatalos döntést hoztak volna. Chamberlain azzal kérkedett nővérének, hogy „végül felülkerekedett minden kritikusán, akik közül egyesek előzőleg összehangolták szembenállásukat".[35]

Aznap este Chamberlain, Halifax és Wilson a Downing Streeten a Munkáspárt Nemzeti Tanácsának küldöttségét fogadta, név szerint Hugh Daltont és Herbert Morrisont, akik a Munkáspárt vezetését képviselték, és Sir Walter Citrine-t a

Szakszervezeti Kongresszus részéről. A két csoport három-hármas felosztásban ült egymással szemben a kormány asztalánál, és a másfél órás találkozó folyamán a Munkáspárt képviselői nem bántak kesztyűs kézzel a miniszterelnökkel.[36] Citrine kijelentette, hogy „Chamberlain utazása Hitlerhez súlyosan lealacsonyította a brit presztízst",[37] míg Dalton kiemelte, hogy az elhangzottak aligha merítik ki Hitler követeléseit. „Úgy gondolom, hogy ezt kitartóan folytatni fogja - közölte a miniszterelnökkel -, amíg nem uralkodik először Közép- és Délkelet-Európa, aztán egész Európa, s végül a világ fölött."[30] Chamberlain közhelyekkel és dicsekvéssel válaszolt: „igazán nem szeretnék egocentrikusnak látszani", de úgy gondolja, „meglehetős benyomást tettem Hitlerre". Aznap éjjel Dalton megsemmisítő értékelést írt a miniszterelnökről:

A legjobb, amit a min. eln.-ről mondhatok, hogy tudadanságának határain belül racionális, de elborzaszt, hogy milyen szűkek ezek a határok, és világos, hogy Hitler óriási hatást gyakorolt rá, részben erőszakos megfélemlítéssel, részben néhány bókkal és udvarias szóval. Ha Hitler brit nemes, Chamberlain pedig kisebbrendűségi komplexustól gyötört brit munkás, a művelet akkor sem sikerülhetett volna jobban.[39]

Másnap reggel, szeptember 18-án, vasárnap francia küldöttség érkezett Londonba. Bonnet már kinyilvánította ingerültségét, amiért nem rögtön Chamberlain hazaérkezését követően konzultáltak vele, ez azonban a brit külügyminisztérium tudatos elhatározása volt, nehogy bármilyen, a franciáknak adott fontos információ óhatatlanul kiszivárogjon.[40] Délelőtt 11-kor Daladier, Bonnet és a quai d'Orsay különféle tisztségviselői leültek a kormányasztalhoz, szemközt a szőkébb kabinet tagjaival: Chamberlainnel, Halifaxszel, Simonnal és Hoare-ral, akiknek Cadogan, Vansittart, Wilson és Strang asszisztáltak. Chamberlain először Runciman jelentését elemezte hosszan, jellegzetesen tárgyszerűen, és hasonló kimerítő beszámolót tartott saját, Hitlerrel lezajlott találkozójáról, amely, Hoare szavaival, „megfelelően ellátta egy hosszú mese nyugtató funkcióját".[41] A sivár monológot azzal a nyers figyelmeztetéssel zárta, hogy amennyiben a Szudétaföldet nem adják át haladéktalanul Németországnak, „számítanunk kell rá, hogy Herr Hitler válaszképpen kiadja a menetparancsot".[42]

A rá következő vita rendkívül fárasztó volt. „Végig kellett hallgatnunk - sérelmezte Cadogan -, amint Daladier, gondosan modulált érzelmektől

reszkető hangon, a francia becsületről és kötelezettségekről beszél."[43] Tisztán látszott, hogy Daladier és Bonnet teherbírását meghaladja az érzelmi feszültség, amellyel megpróbálják teljesíteni Csehszlovákia iránti szerződéses kötelezettségeiket, és ugyanakkor mindenáron elkerülni a háborút. Mivel pedig a francia diplomácia méltóságát is meg akarták őrizni, „lelkierejük szemlátomást felmorzsolódott".[44] Daladier, jegyezte fel Hoare, „csak ült szögletesen és zömökül, az arca jobban lángolt, mint valaha", míg Bonnet „olyan fehér volt, amilyen vörös Daladier, maga volt az érzékenység, és szemlátomást az idegroham peremén egyensúlyozott; különösen az tette érzékennyé, hogy rájött: Franciaországban nincsenek gázálarcok".[45] Az idő múlásával Daladier-nek el kellett ismernie, hogy a következő dilemmával néz szembe: „Módját kell lelnie, hogy Franciaországot, kötelezettségei eredményeképpen, ne kényszerítsék háborúba, ő pedig ugyanakkor megőrizze Csehszlovákiát, és annyit mentsen meg az országból, amennyi csak emberileg lehetséges."[46]

„Mint nemzetközi tárgyalásokon oly gyakran - idézte fel másnap Chamberlain -, azt tapasztaltam, hogy a legsötétebb óra ebéd előtt következik be." Ebéd közben azonban felengedett a légkör. Délelőtt

Daladier erőteljesen tiltakozott a népszavazás általi önrendelkezés gondolata ellen, attól tartva, hogy az más kisebbségek hasonló igényeinek áradatához vezetne, most azonban tudatta Chamberlainnel, hogy „úgy hiszi, Benes urat rábírhatja: a szudétanémetek sajátos esetében egyezzen bele bizonyos területek átengedésébe". Bonnet ugyanekkor tájékoztatta Halifaxet: a legfőbb nehézség az, „kész-e Nagy-Britannia csatlakozni hozzánk a Csehszlovákiának adandó valamiféle nemzetközi garancia dolgában".[47] Úgy tűnt, minden egyéb tekintetben Daladier „teljesen külügyminisztere befolyása alatt áll, és a beszélgetés további szakaszában „némán és komoran ült, beletörődve Bonnet szardonikus hozzájárulásába, hogy Franciaország szövetségesének területét részben átadják Németországnak".[48]

Közvetlenül ebéd után Chamberlain összehívta a Downing Streetre a szűkebb kabinetet. Megegyeztek, hogy „a Csehszlovákiának adandó garancia dolgában felajánlják a Franciaországhoz való csatlakozást", annak függvényében, hogy „a cseh kormány elfogadja a semlegesség helyzetét, és vállalja, hogy háború és béke kérdéseiben a mi tanácsunk alapján cselekszik". Ezt követte egy felületes megbeszélés a népszavazás, illetve a területek közvetlen átengedése

viszonylagos előnyeiről; senki sem vitatta Hitler álláspontját, miszerint az átadás feltételeként éppen elegendő a német lakosság 50 százalék fölötti aránya. Halifax vetette fel a döntő kérdést: elfogadnának-e a csehek egy ilyen javaslatot? „Köntörfalazás nélkül ki kell mondani - folytatta -, hogy amennyiben dr. Benes nem bízza ránk magát, mi, ami őt illeti, mossuk kezeinket." Megállapodtak, hogy „napnál világosabban dr. Benes tudtára kell adni, hogy amennyiben nem fogadja el sürgősen a jelen javaslatokat, a francia és a brit kormány nem vállal felelősséget a következményekért. Nincs vesztegetni való időnk."[49]

Délután fél 4-kor a kormány tanácstermében újra összeült a két küldöttség, és egy órán belül létrejött az elvi alap, amelyen a szemközti külügyminisztériumban tovább dolgozhattak. Hamarosan el is készült a Benesnek küldendő közös angol-francia sürgöny szövege. Chamberlain elfogadta Daladier indítványát, mely szerint a szudéta terület átengedése ne népszavazás, hanem közvetlen átruházás útján menjen végbe, de figyelmeztetett, hogy a maradék Csehszlovákiáért vállalt brit garancia „országom számára nagyon komoly további kötelezettséget jelentene", amellyel azonban ő ennek ellenére egyetért.[50] Ezután újabb

szünet következett, ezúttal a vacsora kedvéért; ezalatt a franciák visszamentek saját nagykövetségükre, hogy megbeszéljék a külügyminisztériumban fogalmazott sürgöny szövegét. A szünet után Daladier bejelentette, hogy noha a javaslatokat mélységesen „elkeserítőnek" tartja, „az európai béke érdekében (...) e fájdalmas körülmények között is kötelességének érzi, hogy elfogadja őket".[51] Röviddel éjfél után a teljesen elcsigázottnak látszó Daladier elfogadta a Benesnek szóló távirat szövegét, Simon szerint mégpedig „oly látványos hálálkodással, amilyet még francia szószóló részéről nem láttam".[52] Tudta, hogy feláldoz egy szövetségest, tudta, hogy meggyengíti Franciaország egy stratégiai jelentőségű, előretolt állását, de más választási lehetősége nem maradt.

Chamberlain azonnal el akarta küldeni Prágába a sürgönyt, Daladier azonban ragaszkodott hozzá, hogy előbb másnap reggel hazatérjen Párizsba, és elnyerje kormánya hozzájárulását. Chamberlain vonakodva ugyan, de beleegyezett ebbe, hangsúlyozva, hogy nem óhajtja szeptember 21-nél későbbre halasztani Hitlerrel esedékes következő találkozóját. Végül még egy utolsó kérdést tett fel francia kollégájának: mi lesz, ha Benes nemet mond? Daladier elképzelhetetlennek tartotta, és félresöpörte ezt a lehetőséget; a

visszautasítás csak háborúhoz vezethetne, és különben sem jöhet szóba, hogy a csehek önállóan dönthessenek egy ilyen nagyjelentőségű kérdésben. „Ebben az esetben dr. Benesre a legsúlyosabb nyomást kellene gyakorolni - jelentette ki a francia miniszterelnök - annak érdekében, hogy a csehszlovák kormány elfogadja a javasolt megoldást."[55] Éjjel negyed egykor ért véget a megbeszélés, és Harvey kikísérte a francia küldöttséget a croydoni repülőtérre, megjegyezve, hogy „nyomorúságosán festettek".[54]

A francia kormány viharos ülésén Daladier-val erőteljesen szembeszállt néhány kollégája, elsősorban Paul Reynaud, valamint Georges Mandel gyarmatügyi miniszter. Daladier kénytelen volt hozzájárulni, hogy Hitlerrel csak akkor ismertessék az angol-francia javaslatokat, ha Prága már elfogadta azokat, és abba is beleegyezett, hogy - bár Chamberlainnek alig néhány órával korábban az ellenkezőjét ígérte - a cseh kormányra nem gyakorolnak semmilyen nyomást. Ha pedig a javaslatokat nem fogadnák el a maguk egészében, a Csehszlovákiával szembeni francia kötelezettségek akkor is érvényben maradnak. Ezt a vállalást csaknem azonnal megszegték. Stefan Osusky, a nyílt természetű párizsi

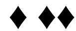
cseh követ egy órával később felhívta Bonnet-t a quai d#Orsay-n, és könyörgött, hogy Franciaország álljon ellen Hitler követeléseinek. „A kurta és keserűen gúnyos válasz így hangzott: »Acceptez«."[53] A cseh miniszter így panaszkodott a kinn várakozó újságíróknak: „Országomat olyan bíróság fogta perbe és ítélte el, amely bennünket meg sem idézett. Az egyik bíró előzőleg felkereste Herr Hitlert, és meghallgatta tanúvallomását, de a miénket nem hallgatta meg senki. Holott az egyik bíránk elkötelezett szövetségesünk, a másikról pedig azt reméltük, hogy nagy hatalmú barátunk."[56]

Aznap délelőtt összeült a brit kormány is, amelyet Chamberlain megint egyszer felszólított: ratifikáljon egy fontos külpolitikai kezdeményezést, amelyhez előzőleg nem kérte a hozzájárulásukat. Az angol-francia javaslatokat ugyanis a kormány tudtán kívül már az éjszaka folyamán elküldték Prágába, és csak a francia kormány hozzájárulását várták, mielőtt a követség eljuttatná őket Benesnek. A kormány mélységesen megosztott volt, és hosszasan vitázott a Csehszlovákiának nyújtandó garanciáról. Mely további országokat vonnának be? Pontosan miféle kötelezettségekkel járna? „Közös" garanciáról van-e szó, amely csak valamennyi aláíró fél hozzájárulása esetén lépne életbe, avagy „egyenkénti" elkötelezettségről, ami azt jelentené, hogy elméletben Nagy-Britanniá-nak esetleg egyedül is meg kellene védenie Csehszlovákiát? A nagy

hullámokat verő riadalomra válaszul Halifax elismerte, hogy „neki is jelentős balsejtelmei vannak a garanciával kapcsoltban, de (...) katasztrofális lett volna, ha a franciákkal való megegyezés késedelmet szenved".[57]

Aggodalmait Hore-Belisha hangoztatta a leglármásabban, főleg azzal a stratégiai indoklással, hogy Csehszlovákia védhetetlen. Mihelyt a szudétanémet területeket elcsatolták, az állam „elvesztené gazdasági stabilitását, stratégiailag súlyosan meggyengülne, és nem lenne rá lehetőség, hogy a garanciának érvényt szerezzünk. Elképzelni is nehéz, hogyan maradhatna fenn az ország." A javaslatok semmi másra nem szolgálnak, mint „a végzetes nap elhalasztására".[58] A miniszter egykettőre éles vitába keveredett „a fáradt és kedvetlen" Chamberlainnel,[59] aki lefegyverző őszinteséggel azt felelte: „Helytelen azt feltételezni, hogy a garancia Csehszlovákia mai határainak fenntartására kötelez bennünket; az csupán a nem provokált agresszió esetére vonatkozik, és legfőbb értéke elrettentő hatásában rejlene." Szokás szerint Simon sietett Chamberlain

megmentésére: közölte kollégáival, hogy a francia küldöttek megérkezésükkor „kissé csüggedtnek látszottak, de elmenőben visszanyerték kedélyüket és bátorságukat, és ezt a miniszterelnöknek köszönhették".[60] A megbeszélés ezúttal is Chamberlain álláspontját tette magáévá.

Nemcsak magát a kormányt hatotta át növekvő aggodalom. Ugyancsak elillanóban volt a berchtesgadeni „megegyezést" követő, egységesen elismerő sajtóvisszhang is. Szeptember 16-án Lord Beaverbrook segítséget ajánlott Chamberlainnek, és így írt:

Annyira szeretném, ha kijelölnének egy minisztert, hogy foglalkozzon a lapok tulajdonosaival. Mind alig várják, hogy követhessék Önt. De sötétben tapogatózunk. Nem információra van szükségünk, hanem útmutatásra (...) hogy irányíthassuk a lapok politizálását, kiiktassuk a tévedéseket, és megcáfolhassuk a kósza híreszteléseket.

Beaverbrook régi barátját, Sam Hoare-t ajánlotta megfelelő közvetítőnek, mint akiben egyesül a szükséges „egyensúlyérzék, ítélőképesség és presztízs".[61] Hoare bevezette, hogy naponta megbeszélést tartson a tulajdonosokkal és a főszerkesztőkkel, megkerülve mind a Downing Street, mind

a külügyminisztérium hírrészlegeit. Az volt a célja, hogy a helyzet komolyságának oldásával lecsillapítsa az uralkodó válsághangulatot, és azt a módszert választotta, hogy a főszerkesztők hazafias érzületét szólaltassa meg. Szeptember 17-én Joseph Kennedy amerikai nagykövet nem sokkal az után találkozott Hoare-ral, hogy az megbeszélést folytatott a Daily Héráid főszerkesztőjével és Sir Walter Laytonnal, a News Chronicle elnökigazgatójával. Két és fél órán át „próbálta rábeszélni őket, hogy a lapok álljanak ki erőteljesen a béke mellett. Úgy érezte, a Héráid kezes lesz; Laytont illetően csak reménykedett, de nem volt biztos a dolgában."[62]

Layton végül beállt a sorba, de közbelépése széles körű ellenérzéseket váltott ki saját munkatársaiból. Eleddig a News Chronicle elvi vonala az elszánt Hitler-ellenesség volt. Szeptember második felében Layton rendszeresen találkozott Hoare-ral, és életrajzírója szerint „inkább játszotta korábbi, kormányzati tanácsadói szerepét, semmint a sajtó egyik

hangadójáét". Amikor az egyik fiatal tudósítója Henlein egy titkos dokumentumával tért haza Prágából, amely feltárta a Csehszlovákia elleni német invázió részletes menetrendjét, Layton megtiltotta az anyag közlését; ehelyett a dokumentumot elküldte Chamberlainnek, amiért Hoare négyszemközt megdicsérte.[63] Ugyancsak íróasztalfiókban maradtak Vernon Bartlettnek, a megbékítés egyik ádáz ellenfelének prágai tudósításai is, és amikor Gerald Barry, a lap főszerkesztője Chamberlain-ellenes vezércikket írt, Layton azonnal leváltotta tisztségéből.[64]

Ám nemcsak az írott sajtó került a Downing Street bűvkörébe. A BBC hierarchiája - noha ezt később tagadta - ugyancsak hajlandó volt alávetni magát a cenzúrának, esetükben Sir Horace Wilson befolyásának. A BBC-nek az 1938. szeptemberi válságról szóló későbbi belső jelentése feltárta, hogy „augusztus vége felé, amikor a nemzetközi helyzet napról napra kritikusabb lett", Wilson jó néhány alkalommal élt burkolt fenyegetéssel. Az olyan programok, mint például Harold Nicolson „Az elmúlt héten történt" című előadás-sorozata kapcsán elvárta, hogy a BBC „fokozott figyelmet szenteljen az ilyen műsorokban elhangzó véleményeknek". Ugyanez a BBC-jelentés később megerősítette, hogy „ebben a kritikus időszakban az összes híradó felsorakozott a kormány vonala mögé".[6r>] Szeptember 22-én a Paramount Híradója olyan felvételt közölt, amelyben két tekintélyes, Chamberlainnel szemben kritikus brit újságíró nyilatkozott. A brit mozilátogatók „hangosan megtapsolták" a figyelmeztetést, miszerint „Németország diplomáciai

diadalnak néz elébe. (...) Népünknek nem mondták meg az igazat." A konzervatívok Központi Irodája panaszt tett, Halifax megkereste Kennedyt, és bár „cenzúráról szó sem volt", Hoare követelte a sérelmezett interjúk eltávolítását. Kennedy érvényesítette befolyását a Paramount amerikai holdingtársaságánál, és a botránykővé lett hírműsort szép csendben kivonták a forgalomból.[66]

Mindazonáltal a Fleet Street hangulata nyilvánvalóan változóban volt. Layton legodaadóbb igyekezete ellenére a News Chronicle szeptember 19-én markánsan fejezte ki mélységes aggodalmát. „Vajon tapintatlanságnak minősülne-e - tette fel a kérdést -, ha a válságnak ezen a pontján a csehek érdekében is szólnánk néhány jó szót?" Két nappal később az újság azt rótta fel, hogy „a meghökkenést felháborodás követi, amiért Nagy-Britanniát eszközként akarják használni, hogy egy demokratikus

kis országot rákényszerítsen: az erőszakkal való fenyegetőzés hatására egyezzen bele az öncsonkításba".[67] A Daily Héráid indulatosan állapította meg, hogy a cseheket „azok árulták el és hagyták magukra, akik nem fukarkodtak a biztosítékokkal, azt ígérve, hogy országukat senki sem fogja feldarabolni",[68] míg a The Daily Telegraph óva intett: „Az a politika, amely nem élvez általános elfogadottságot, rosszabb, mint ha hasznavehetetlen volna."[69] Szeptember 20-i vezércikkében még a megbízhatóan békítés-párti The Times is elismerte, hogy „a csehszlovák kormány elé terjesztett feltételektől már a dolgok természeténél fogva sem lehetett várni, hogy első látásra tetszést arassanak az érintetteknél".[70]

A politikai megosztottságon túllépve a politikusok egyénileg is állást foglaltak a miniszterelnökkel szemben. Szeptember 19-én, a Munkáspárt Nemzeti Tanácsa southporti gyűlésén Clement Attlee elmondta, hogy aznap, egy korábbi időpontban Chamberlainnel is tárgyalt. A Tanács ezt követően kiáltványban fejtette ki, hogy

elítélően vélekedik a brit és a francia kormányok tudomására jutott javaslatairól, amelyek a náci Németország fegyveres erejének brutális fenyegetőzése következtében Csehszlovákia feldarabolására irányulnak, anélkül hogy a szóban forgó javaslatokat a csehszlovák kormánnyal előzőleg megtanácskozták volna. A Tanács kijelenti, hogy ez egy békés és demokratikus nép szégyenletes elárulása, és veszélyes precedenst jelent a jövőre nézve.[71]

Chamberlain nem vett tudomást Attlee kísérőleveléről, amelyben a parlament újbóli összehívását kérte a krízis megvitatása céljából. Sir Archibald Sinclair közölte a Liberális Pártbizottságával, hogy „mi pusztán alávetettük magunkat Herr Hitler követeléseinek, és nem azért engedelmeskedtünk, mintha hirtelen meggyőzött volna bennünket ügye igazságáról, hanem mert háborúval fenyegetőzött".[72] Egy választókerületi gyűlésen Anthony Edén elkeseredésében kijelentette: „A britek tudják, hogy kiállásra van szükség, és imádkoznak, hogy ne késsünk el vele."[73] Leó Amery először levélben gratulált Chamberlainnek német-országi repülőútjához: „Nagyszabású vállalkozás... - írta. - Ha a világbékét sikerül megmenteni, úgy Ön tette érte a legtöbbet."[74] Most azonban döbbenten fedezte fel, hogy a Chamberlain által elfogadott félté-

telek „nem kevesebbet jelentenek, mint a független csehszlovák állam szétzúzását".[75]

Winston Churchill „Őfelsége kormányának politikája miatti teljes kétségbeesésében"[76] villámlátogatást tett Párizsban, és egymás után találkozott olyan képviselőkkel, mint Mandel és Reynaud, hogy megpróbálja felszítani a politikai tiltakozást az angol-francia javaslatok ellen. Ám csak annyit sikerült elérnie, hogy megsértette Bonnet-t, akit felbőszített a francia ügyekbe való beavatkozás, miközben Phipps keserűen hányta a brit külügyminisztérium szemére, hogy „más dolga sincs, mint rossz tanácsokat adni Osusky úrnak [a cseh követnek] és bizonyos francia politikusoknak".[77] Hazatérve Londonba, Churchill egyértelmű nyilatkozatot tett közzé:

A nemzetnek fel kell ismernie, mekkora szerencsétlenségbe vezetnek bennünket. Csehszlovákia angol-francia nyomás alatti felosztása annyit jelent, hogy a nyugati demokráciák testestül-lelkestül megadják magukat az erőszakkal való náci fenyegetésnek (...), és Európa térdet hajt a náci hatalom előtt.[78]

Egy helyről kapott a miniszterelnök kitartó támogatást, noha ennek ő sem örült különösebben. Balmorali tartózkodása alatt Chamberlain megtárgyalta a királlyal a windsori herceg egyre sürgetőbb kérelmét, hogy engedélyt kapjon nagy-britanniai látogatásra. Hosszú levelezés kezdődött, amelynek során Chamberlain igyekezett lesimítani a száműzött herceg felborzolt tolláit. Szeptember 18-án a herceg újabb levelet küldött dél-franciaországi menedékéből:

Mindenekelőtt hadd mondjam el, mennyire sajnálom, hogy az adott helyzetben a hercegné és jómagam angliai visszatérésének részemről történt felvetése egybeesett a nagy európai krízissel, amely lesújtott ránk.

(...) Szeretném a hercegné és a magam részéről legőszintébb csodálatunkat kifejezni a bátorságért, amellyel sutba dobta a konvenciót és a precedenseket, vagyis személyes kapcsolatra törekedett Herr Hitlerrel, és Németországba repült. Merész lépés volt, de ha kimondhatom, szívem szerint való, mivel mindig az volt a meggyőződésem, hogy szorult helyzetben a személyes érintkezés a legjobb politika.[79]

19. A godesbergi Dreesen Hotel, Hitler egyik legkedvesebb szállodája. 1938. szeptember 22-én és 23-án itt került sor második találkozójára Chamberlainnel

20. Hitler 1938. szeptember 23-án üdvözli a megbeszéléseik folytatására a Dreesen Hotelbe érkező Chamberlaint

21. Mialatt a világ nyugtalanul várakozik, Hitler húszezer lelkes nácinak tart beszédet a hatalmas berlini Sportpalotában 1938. szeptember 26-án

22.1938. szeptember 27-én, utolsó, kudarcot szenvedett tárgyalási kísérlete után Sir Horace Wilson Berlinből visszatér Hestonba:

„Nagyon viharos óra áll mögöttem"

23., 24. és 25. „Milyen szörnyű, hihetetlen és abszurd, hogy országunkban lövészárkokat ássunk és gázálarcokat próbálgassunk, mert számunkra ismeretlen emberek egy távoli országban összevesztek." Neville Chamberlain rádióbeszéde 1938. szeptember 27-én, miközben a müncheni tanácskozásokat megelőző héten az ország már háborúra készült

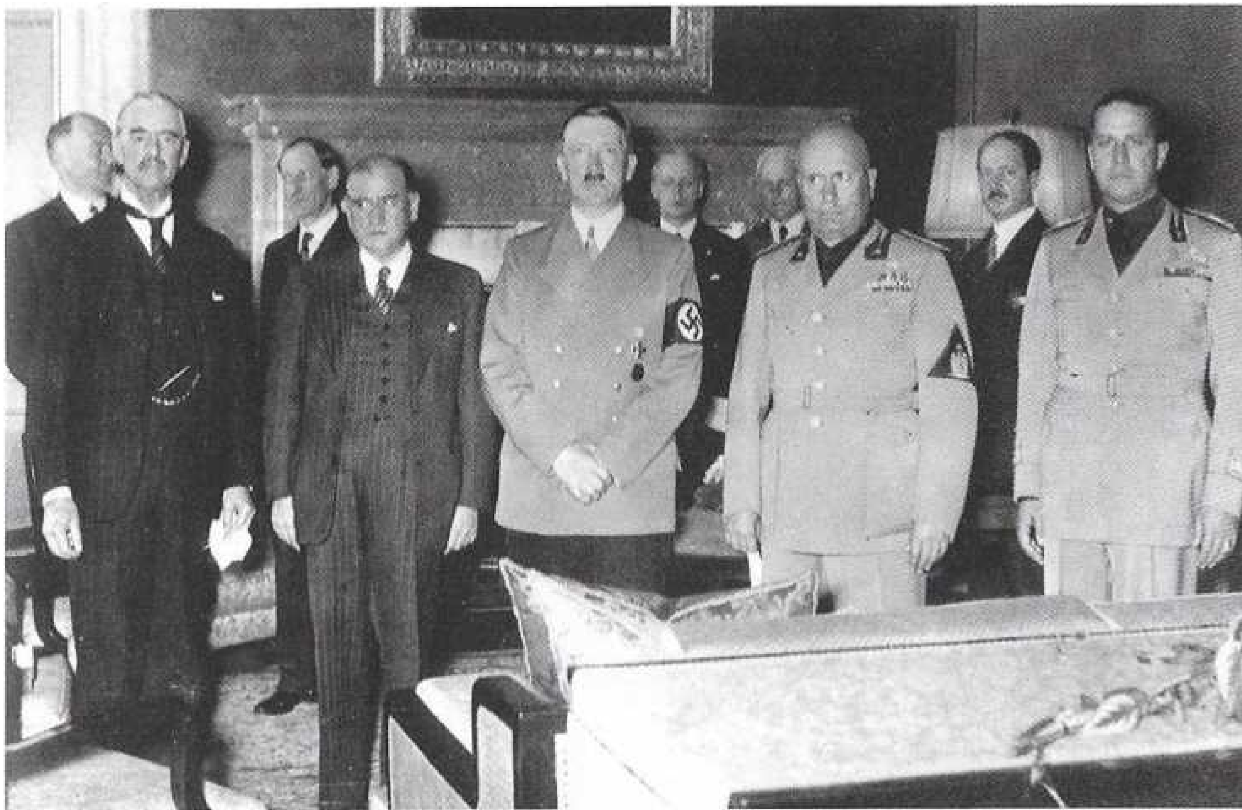

26. Mialatt 1938. szeptember 29-én különvonaton Kufsteinből Münchenbe tartanak, Hitler elmagyarázza Mussolininek és a Duce vejének, Galeazzo Ciano gróf külügyminiszternek (jobbra), hogyan fogja „felszámolni Csehszlovákiát"

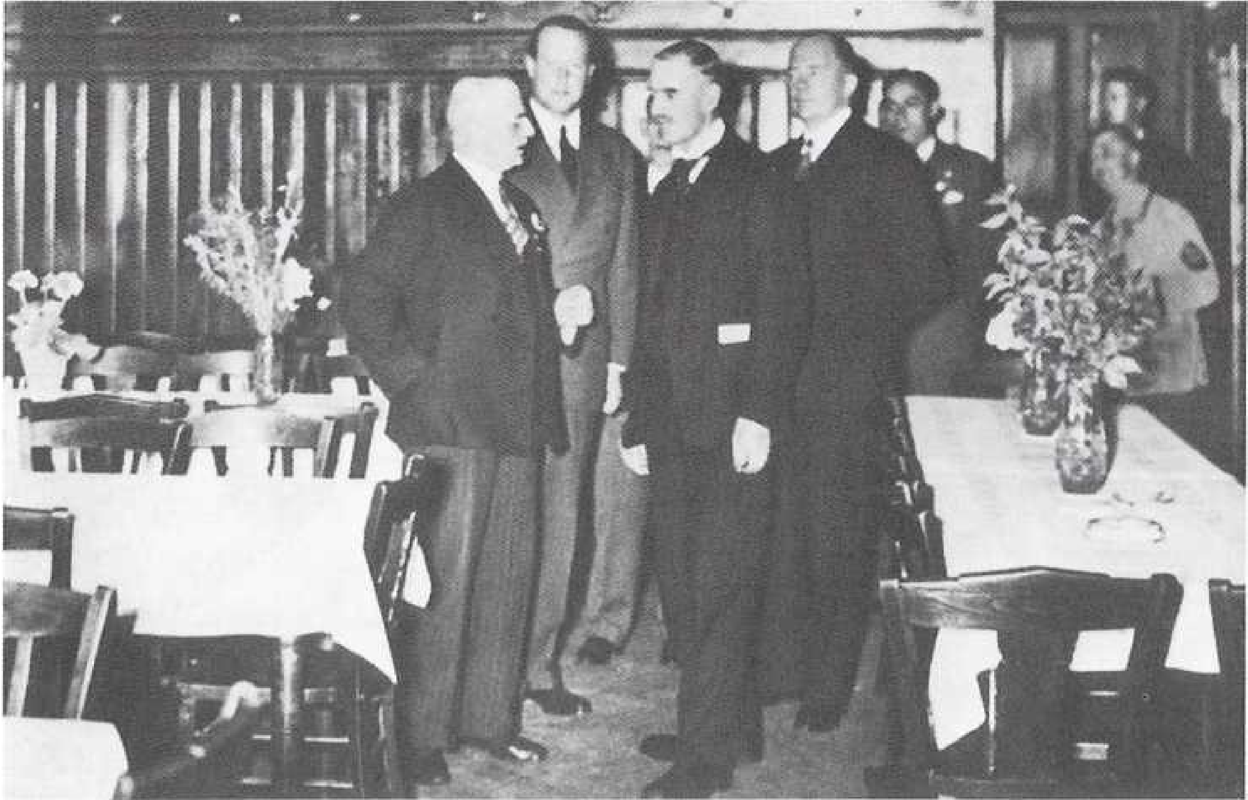
27. Joachim von Ribbentrop (jobbra) 1938. szeptember 29-én fogadja Chamberlaint Münchenben. Közöttük Chamberlain parlamenti személyi titkára, Lord Dunglass, aki később Sir Alec Douglas-Home néven maga is miniszterelnök lesz

28. Chamberlain, Daladier, Hitler, Mussolini és Ciano a müncheni Führerbauban 1938. szeptember 29-én

29. Chamberlain és Hitler 1938. szeptember 30-án délelőtt a Führer müncheni magánlakásán találkozik. A „nagyon baráti hangulatú, kellemes megbeszélésen" aláírják a papírdarabot, és megállapodnak, hogy „soha többé nem háborúznak egymással". Mint rendesen, most is Schmidt tolmácsol. Elöl az asztalon Richard Wagner halotti maszkja

30. Miután 1938. szeptember 30-án távozott Hitler lakásáról, Chamberlaint rövid müncheni városnézésre vitték. A képen a hajdani sörözőben, a Sterneckerbráuban - a náci párt szellemi szülőhelyén - tesz vitatható módon látogatást

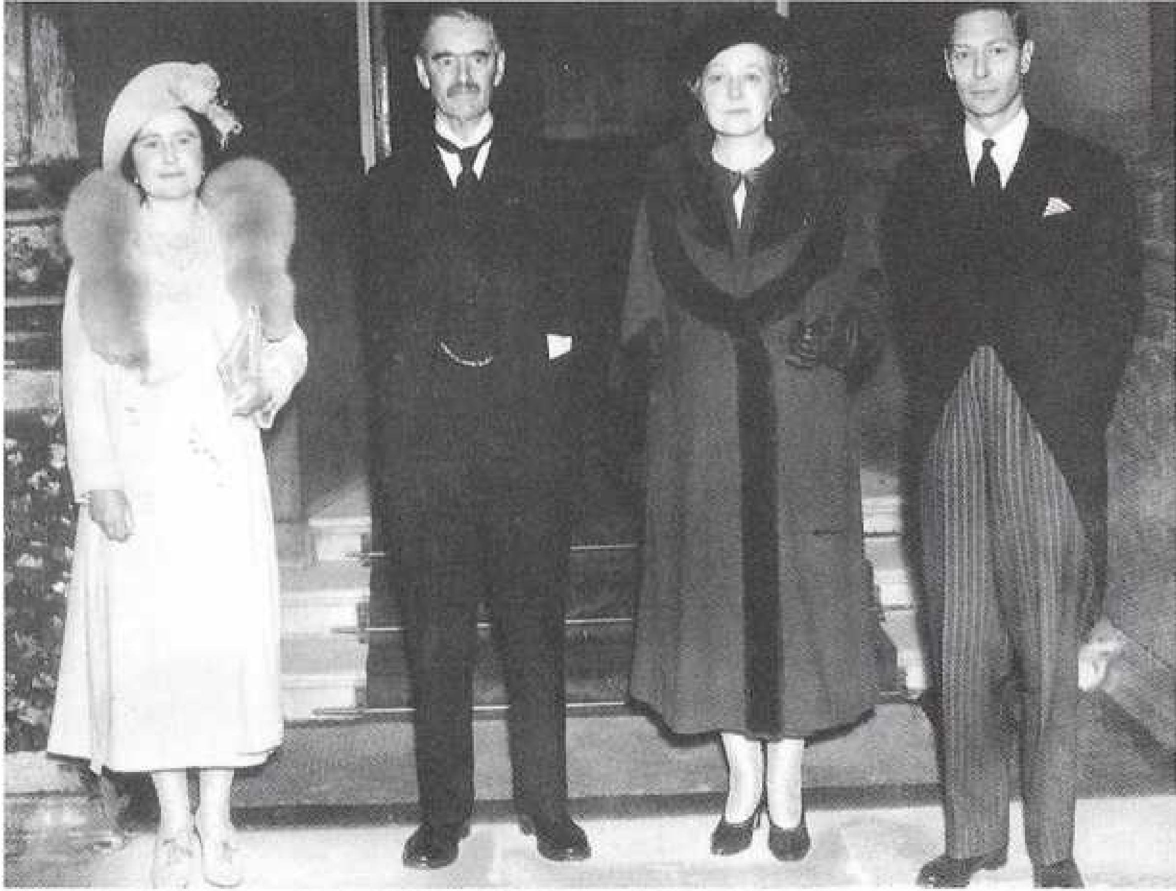
i

31. „Ma délelőtt újabb megbeszélésünk volt a német kancellárral, Herr Hitlerrel, és ezt a papírt mindketten aláírtuk." 1938. szeptember 30-án Chamberlain Münchenből visszatér Hestonba

32. Chamberlain a kocsija felé igyekszik, hogy Londonba induljon, miközben a rendőrség visszaszorítja a tömeget, amely a délután folyamán elözönlötte Hestont

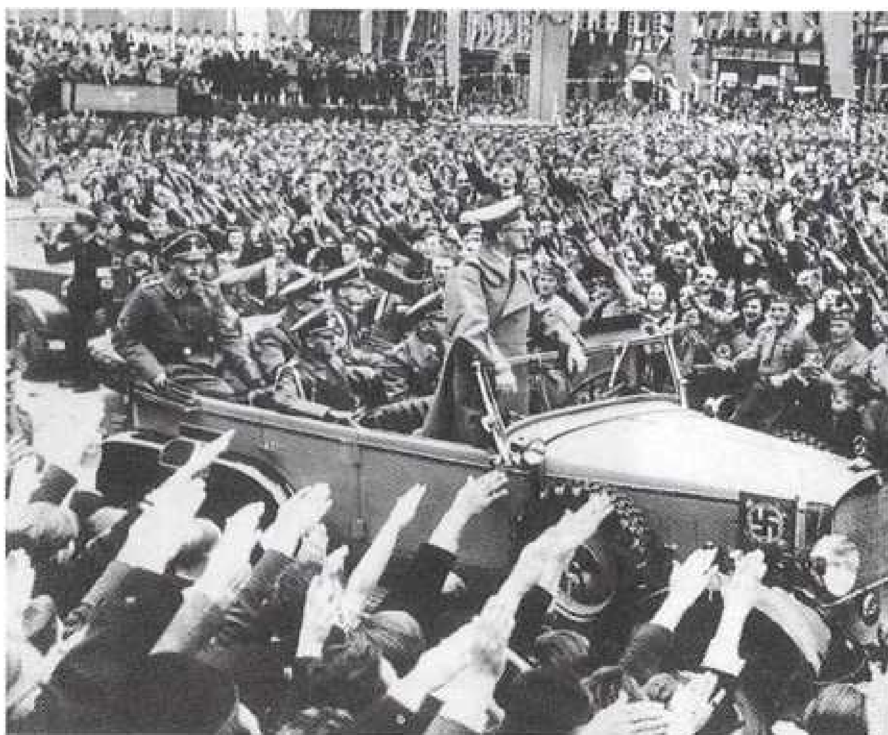
33. VI. György király [jobbra] és Erzsébet királyné, a későbbi anyakirályné [balra] 1938. szeptember 30-án fogadja Neville és Annié Chamberlaint a Buckingham-palotában. Később mind a négyen megjelentek a palota erkélyén

34. „Kedves barátaim, történelmünkben másodszor tért meg Németországból a Downing Streetre a becsülettel megkötött béke. Hitem szerint korunk békéje ez." Chamberlain 1938. szeptember 30-án a Downing Street egyik emeleti ablakából szólt a tömegekhez

35. A polgármester utasítására 1938. október 2-án a müncheni egyezmény tiszteletére horogkeresztes zászló lengett a cardiffi városházán. Miután két tanácsos tiltakozásképpen letépte, a polgármester visszahelyeztette a lobogót

36. Szudétanémetek ezrei köszöntik Hitlert, amikor 1938. október 4-én, Eger (Cheb) városánál átlépi a csehszlovák határt

Valójában Chamberlain közelebb került, mint valószínűleg sejtette, egy lidércnyomásosnak ígérkező diplomáciai incidenshez. A herceg, aki előző évben látogatást tett Hitlernél Berchtesgadenben, ez idő szerint komolyan mérlegelte, hogy ő is tesz egy „merész lépést". Azt tervezte, hogy közvetítőnek ajánlkozik, és egy második látogatásra váratlanul Németországba utazik, hogy Hitlert „jó útra térítse".[80] Szerencsére lebeszélték a barátai, akik attól féltek, hogy ez a látogatás „katasztrofális hatással lenne a közvéleményre mind Angliában, amely a Németország elleni háború peremén áll, mind az Egyesült Államokban, ahol felélesztené a legendát a herceg nácibarát érzelmeiről".[81]

Bár az angol-francia javaslatokra adandó cseh válasz még mindig váratott magára, szeptember 21-én, délután újra összeült a kormány, hogy megegyezzen az irányelvekben, amelyeket Chamberlainnek a Hitlerrel rendezendő következő megbeszélésen képviselnie kellene.
Egy külügyminisztériumi előterjesztés figyelmeztetett, hogy „amennyiben Hitler hű marad önmagához, fel kell készülnünk, (...) hogy a háborús fenyegetőzést fenntartva újabb követelésekkel áll elő". A múlt alkalommal Berchtesgadenben háromszáz szudétanémet

legyilkolásáról szónokolt, legközelebbre pedig „minden bizonnyal olyan történetet talál ki, amelynek alapján kijelentheti, hogy a helyzet tovább romlott (...), olyannyira, hogy már nem áll módjában elfogadni azt az egyezséget, amelyhez a múltkor ragaszkodott".[82] Cadogan elismerte, hogy ez a forgatókönyv valószínű ugyan, de ennek ellenére rámutatott: „teljesen világos volt, hogy a magunk részéről elmentünk a végsőkig", és ha Hitler újra feljebb srófolja követeléseit, „akkor túlment az általunk elfogadható határon, és mi nem tehetünk egyebet, mint hogy szembeszálljunk igényeivel. (...) Erkölcsi pozíciónk csak erősebb lesz attól, hogy a végsőkig törekedtünk Hitler kielégítésére, és az ő pozíciója a világ előtt csak annál rosszabb lesz."[83]

A kormányt a következőkben figyelmeztették: egyre több bizonyíték utal rá, hogy Hitler a szudétanémetek területi követeléseit megtetézi Magyarország és Lengyelország igényeivel. Chamberlain ugyan „nem számított arra, hogy Hitlernek ez lesz az álláspontja", de egyetértett azzal, hogy ha a téma felmerülne, ő megvitatni se lenne hajlandó, és „azt mondaná, hogy haza kell térnie konzultálni a kormányával".[84] Ami a Csehszlovákiának adandó garancia javaslatát illeti, a miniszterek abban egyeztek

meg, hogy Chamberlain tárgyalási alapja Franciaország, Nagy-Britannia és a Szovjetunió közös jótállása legyen, Németország pedig kössön önálló megnemtámadási szerződést Csehszlovákiával. Végül a kormány hosszasan tárgyalt a szudéta területek átruházásának javasolt modus vivendijé-ről. Chamberlain úgy vélte, „gyakorlati okokból sok szól amellett, hogy hozzájáruljunk a reguláris német egységek mielőbbi bevonulásához azokra a területekre, ahol a német lakosság igen nagy többségben van". Indítványozta azt is, hogy a vegyes lakosságú régiókban esetleg brit katonaság léphetne fel mint békefenntartó. Kollégái mindkét javaslattal azonnal vitába szálltak. Stanley-nek csöppet sem tetszett az ötlet, hogy egyetlen német katona is átlépje a határt, míg Cooper azt feltételezte, hogy a német csapatok ez esetben egyszerűen ürügyet találnak majd a maradék Csehszlovákia lerohanására. Azt javasolta: a miniszterelnök „jelezze Herr Hitlernek, hogy ha további követeléseket támaszt, hadba szádunk ellene - nem azért, hogy a szudétanémetek ne élhessenek önrendelkezési jogukkal, hanem azért, hogy Herr Hitler ne uralhassa egész Európát".[85]

Chamberlain meg volt győződve róla, hogy egymaga akadályozta meg a háború kitörését, és ha a brit, a francia és a csehszlovák kormányt rábeszélhetné a Szudétaföld német birodalmi csatlakozásának elfogadására, akkor a háború hosszú távon is elkerülhető lenne. Az igazság ezzel szemben az volt, hogy míg a brit és a francia miniszterek Londonban arról egyezkedtek, hogyan darabolják fel Csehszlovákiát a legcélszerűbben, Hitler, velük mit sem törődve, folytatta inváziós előkészületeit. Keitel, mielőtt elhagyta volna Berlint, hogy csatlakozzék a Berchtes-gadenben gyülekezőkhöz,[86] összehívta a hadsereg és a Luftwaffe vezérkari főnökeit, mérjék fel együttesen, „mit lehet tenni, ha a Führer a helyzet gyors alakulása következtében" ragaszkodik a támadás időpontjának előbbre hozásához. Mindhárman egyetértettek abban, hogy ez logisztikaiig kivihetetlen lenne, főleg mert a csapatszállítást meghatározó vasúti menetrendet nem lehet megváltoztatni. Jodl megjegyezte, hogy „az új vasúti menetrend csak szeptember 28-tól lép életbe, tehát kötve vagyunk a Führer által választott dátumhoz".[87] Továbbá valamennyi rendelkezésre álló napra szükség van a Nyugati Fal építésének befejezéséhez. Szeptember 16-án, amikor Chamberlain hazautazott Londonba, a kiadott parancs szerint a megerősített határőrséget fel kellett sorakoztatni a cseh határ mentén, és minden szabad vasúti gördülőállományt titokban elő kellett készíteni a hadsereg szeptember 28-i kezdettel kitűzött stratégiai mozgatásához.[88]

„Führer tegnap közölte Chamberlainnel - így kezdődött a bizalmas távirat, amelyet a német külügyminisztérium küldött külföldi képviseleteinek -, végül úgy határozott, így vagy úgy, de igen rövid időn belül véget vet a szudétaföldi tarthatatlan állapotoknak. A szudétanémetek autonómiája már nem jön számításba, csupán a régió Németországnak való átadása." A távirat sokat sejtetően azzal fejeződött be, hogy „a végrehajtás módszerei még kidolgozás alatt vannak".[89] Jodl eközben a propagandaminisztériummal karöltve „készítette elő a nemzetközi jog minden, részünkről történt megszegésének cáfolatát".[90] A náci túlkapások igazolása Goebbels dolga volt, és propagandagépezete már javában beindult: „NŐKET ÉS GYEREKEKET KASZÁLTAK LE CSEH HARCKOCSIK" - hirdette az egyik főcím, míg a Börsen Zeitung világgá harsogta, hogy „MÉRGESGÁZ-TÁMADÁS AUSSIG ELLEN".[91] Szeptember 17-én a német külügyminisztérium utasította prágai képviseletét: szólítson fel „minden birodalmi németet, akinek a körzetében csehszlovákok is élnek, hogy feltűnés nélkül és csak szóban tanácsolja el az országból a nőket és a gyermekeket".[92] Szeptember 18-án öt hadsereg, azaz

harminchat hadosztály parancsnokának juttatták el az indulás menetrendjét.

Eközben Hitler a Berghofon egy második angolt is vendégül látott, nevezetesen Ward Price-t, a Daily Mail munkatársát, aki sikeresen vette rá a Führert egy exkluzív interjúra. Hitler megjegyzései a Daily Mail egyetlen olvasóját sem hagyhatták kétségben szándékai felől. Az interjú elég békésen indult: Hitler hangoztatta, hogy „meg van győződve Mr. Chamberlain őszinteségéről és jóakaratáról". Hangneme azonban egykettőre fenyegetőbbé vált, és „halkan, de komor elszántsággal" a következőket közölte Ward Price-szal:

Ennek a csehkérdésnek egyszer s mindenkorra véget kell vetni, mégpedig most. Olyan daganat ez, amely egész Európa szervezetét megmérgezi.

(...) Úristen, mit meg nem tehetnék Németországban és Németországért, ha nem nehezedne néhány millió németre ez az ördögi cseh zsarnokság.

De meg kell hogy szűnjön, és meg is fog szűnni. Őrültség és tudatlanság műve volt egy maréknyi szellemileg alacsonyabb rendű csehet ültetni olyan fajokhoz tartozó kisebbségek fölé, mint a németek, a lengyelek, a magyarok, akik mögött ezeréves kultúra áll.[93]

Amikor Hitler egy lélegzetre említette a lengyeleket és a magyarokat a németekkel, kinyilvánította, hogy az előbbiek fontos elemei a Csehszlovákia feldarabolását célzó terveinek. Szeptember 20-án fogadta Berchtesgadenben Imrédy Béla magyar miniszterelnököt és Kánya Kálmán külügyminisztert, és „szemrehányást tett a magyar uraknak Magyarország határozatlan viselkedéséért". Kijelentette: „feltett szándéka, hogy a csehkérdést még a világháború kockáztatása árán is megoldja", és ez „Magyarország utolsó lehetősége a csatlakozásra". Azt javasolta, hogy azonnal követeljenek népszavazást azon a területen, amelyre Magyarország igényt jelentett be, és ne vegyenek részt semmilyen nemzetközi garanciában, amely kezességet vállal Csehszlovákia javasolt új határaiért. „A Führer kijelentette - áll a találkozó hivatalos jegyzőkönyvében -, hogy a német követeléseket brutális nyíltsággal tárja majd Chamberlain elé. Nézete szerint az egyetlen kielégítő megoldást a hadsereg fellépése jelenti", noha aggasztja a veszélyes lehetőség, „hogy a csehek minden követelésnek alávetik magukat".[94]

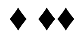
Alighogy a magyar küldöttség távozott, máris a Berghofra érkezett Józef

Lipski, a lengyel nagykövet. Neki Göring a közelmúltban azt tanácsolta, hogy „Lengyelország ragaszkodjék kategorikusan, minden lehetséges nyomást és agitációt bevetve, ahhoz, hogy a lengyelek lakta régióban népszavazást tartsanak". A megbeszélésen Hitler, Ribbentrop jelenlétében, hevesen szidalmazta a cseheket, bár Lipski szórakozott-nak látta, és úgy vélte, „igencsak leköti a Chamberlainnel esedékes, közelgő találkozó". Mindazonáltal újra közölte a nagykövettel, hogy „fegyveres erőt" kíván alkalmazni annak érdekében, hogy „a Szudéta-földet a birodalomhoz csatolja", és feltétel nélküli támogatást ígért, ha Lengyelország bekapcsolódik a konfliktusba.[95] Szeptember 21-én Lengyelország hivatalosan követelt népszavazást Csehszlovákia vitatott tescheni (csehül Tésin, lengyelül Cieszyn) régiójában, és csapatokat küldött a határra. Ennek következtében Vlagyimir Patyomkin szovjet külügyi népbiztoshelyettes éles hangú feljegyzést adott át a moszkvai lengyel ügyvivőnek, figyelmeztetve, hogy ha lengyel csapatok törnének be Csehszlovákiába, a Szovjetunió felbontaná a lengyel-szovjet megnemtámadási szerződést.

Hitler felismerte: ha azt akarja, hogy az aprólékos katonai előkészületek befejeződésével valóban kitörjön a háború, további lépéseket kell tennie. Miután biztosította Chamberlaint, hogy újbóli találkozójuk előtt semmilyen katonai akciót nem kezdeményez, most ennek épp az ellenkezőjét cselekedte. Eddig mind Chamberlainnel, mind külföldi diplomatákkal tárgyalva ismételten hangsúlyozta a kikötést, hogy csak akkor garantálhatja bármely, Csehszlovákia elleni akció elmaradását, ha az ottani német lakosságot semmilyen előre nem látott agresszió nem éri. Balszerencséjére azok után, hogy Hen-lein és keményvonalas társai elmenekültek az országból, a szudéta körzetekben viszonylagos nyugalom honolt, ami azzal a veszéllyel járt, hogy aláássa az invázió igazolására politikai ürügyül szolgáló békétlenséget és rendbontást. Hitler ezért nekilátott, hogy éppen az ellenkezőjét tegye annak, mint amit Chamberlainnek ígért: nevezetesen az egész Szudétaföldön olyan provokációkra adott utasítást, amelyeket aztán háborús ürügyként használhat.

Henleinnek, távozóban kiadott proklamációjával, nem sikerült népe körében spontán felkelést kirobbantania, ezért Hitlernek más módot kellett találnia, hogy lázadást szíthasson. Végül azt a módszert választotta, hogy létrehozta a szudétanémet Freikorps elnevezésű terrorista szervezetet, amely egyesítette és felfegyverezte mindazon szu-détanémeteket, akik Csehszlovákiából Németországba menekültek. Ezeket azzal bízták meg, hogy a határ menti területeken védelmezzék a szudétanémet lakosságot, összeütközéseket és

zavargásokat szervezzenek szerte a Szudétaföldön, és a német-csehszlovák határ egész hosszában támadják a csehszlovák létesítményeket és berendezéseket. Noha a szervezet névleges vezetője Henlein volt, mellé adtak egy magas szintű Wehrmacht-tanácsadót, bizonyos Köchling alezredest, aki közvetlenül Hitlertől kapta a parancsait.[96] Szeptember 19-re a Freikorps tagsága a jelentések szerint 40 ezer főre duzzadt, és ugyanezen a napon tudatta a prágai német képviselet, hogy „megkezdődtek a kisebb mérvű akciók".[97] Valójában a Freikorps rendkívül sikeresnek bizonyult, sőt túlzott buzgalma nem is felelt meg a Wehrmacht-parancs-nokság kényes ízlésének. Amikor a szervezet műveleteinek folyományaképpen a cseh hadsereg jelentősebb egységeket csoportosított át a határhoz, Hitler kénytelen volt utasítani Köchlinget, hogy a Freikorps tanúsítson némi önmérsékletet.

Mialatt a brit és francia miniszterek Londonban tanakodtak, Hitler pedig a Berghofon háborúra készült, Prága népe a ragyogó késő nyári napfénytől cirógatva töltötte a hétvégét, és „sztoikus kábulatban várta, mi lesz a sorsa".[98] A londoni, illetve párizsi cseh követek, Masaryk és Osusky, megpróbálták bizonyos mértékig felkészíteni prágai megbízóikat a küszöbönálló eseményekre. Szeptember 18-án, amikor a brit és a francia miniszterelnök még mindig tárgyalt, Masaryk elébe vágott a várható eredménynek, és hivatalos démarche-1 nyújtott át Halifax-nek, amelyben felhívta figyelmét: a csehek „eleve feltételezik, hogy semmilyen határozat nem születik anélkül, hogy velük előzetesen ne konzultálnának", de ennek hiányában a nélkülük meghozott döntésekért „semmilyen felelősséget nem vállalhatnak".[99] Amikor szeptember 19-én a brit és a francia kormány jóváhagyta Beneshez intézett közös üzenete szövegét, a csehek megértették, hogy amitől a leginkább féltek, bekövetkezett.

Aznap délután 2 órakor Newton és francia kollégája, Victor de Lacroix megjelent a Hradzsinban, hogy átadják Benesnek az úgynevezett „angol-francia tervet". Rá kellett mutatniuk, hogy immár mindkét kormány megegyezett benne: „a főleg szudétanémetek lakta körzetek" többé nem tartozhatnak Csehszlovákiához „anélkül, hogy ne veszélyeztetnék magának Csehszlovákiának az érdekeit, valamint Európa békéjét". A kérdéses területet sürgősen „át kell ruházni a Reichre", hogy biztosítva legyen „a béke fennmaradása és Csehszlovákia létfontosságú érdekeinek biztonsága". Az aktus megoldható akár népszavazással, akár közvetlen átengedéssel - a britek és a

franciák az utóbbit pártolják -, és „valószínűleg olyan területeket kellene érintenie, ahol a német lakosok aránya meghaladja az 50 százalékot". Ahol szükséges, a határrevízió ügyében „valamilyen nemzetközi testület közvetítene, amelyben a csehek egy képviselője is részt vesz", és ugyanez a testület határozna „az esetleges lakosságcsere kérdéseiről is". Végül a brit kormány kész részt venni „a csehszlovák állam új határainak garantálásában nem provokált agresszió esetén", de csak azzal a határozott feltétellel, hogy Csehszlovákia hajlandó érvényteleníteni valamennyi, jelenleg fennálló katonai egyezményt.

Benes, miután egész nyáron át Runcimannel tárgyalt, régóta felmérte, hogy Hitlerrel szembeszállva nem számíthat a britek támogatására. Most azonban tapasztalnia kellett legszorosabb szövetségesének, Franciaországnak az elpártolását is, és ezzel egyidejűleg szembesült Csehszlovákia katonailag stratégiai fontosságú határának valószínű elvesztésével, valamint a követeléssel, hogy bontsa fel a Szovjetunióval kötött, létfontosságú katonai szerződését. Mindez sorsdöntő dilemma elé állította. Elképzelhetetlen volt, hogy mindezeket a feltételeket elfogadja. Ez azzal járna, hogy átadja a Reichnek Csehszlovákia valamennyi határ menti erődítményét, és náci uralom alatt élő kisebbséggé fokozna le nem kevesebb, mint 800 ezer cseh polgárt. Ha viszont elutasítja a javaslatokat, az háborúhoz vezetne: Csehszlovákia és Németország között mindenképpen, de a helyzet valószínűleg általános európai konfliktusig fajulna, amiért minden teketória nélkül őt tennék felelőssé. A francia és a brit kormány döbbenetes őszintétlen-séggel azt állította: „Tisztában vannak vele, mekkora áldozatot követel ez a béke érdekében a csehszlovák kormánytól." Mindazonáltal ragaszkodtak „a lehető legkorábbi" válaszhoz, mivel Chamberlainnek „szerdánál (szeptember 21-énél) nem később ismét le kell ülnie a tárgyalóasztalhoz Herr Hitlerrel".[100]

Miután Newton eleget tett feladatának, Benes először „annyira megrendült, és felizgatta magát", hogy egyáltalán nem volt hajlandó tárgyalni az ügyről; „alkotmányosan megválasztott elnökként először konzultálnia kell mind kormányával, mind a parlamenttel". Newton látható zavarban magyarázta el, milyen lényeges a gyorsaság. A brit miniszter-elnök esedékes németországi látogatása legföljebb további negyven-nyolc órával késleltethető, és létfontosságú, hogy Prága válasza még elutazása előtt a birtokában legyen. Amikor Benes végül képes volt összeszedni a gondolatait, „nagy önfegyelemmel, de keserűen" válaszolt. Közölte a két diplomatával, hogy megértette: „Hiábavaló volt a maga és kormánya részéről minden igyekezet,

magukra hagyták őket." A már birtokában lévő garanciákról bebizonyosodott, hogy mit sem érnek. A javasolt megoldás továbbá korántsem zárja le a helyzetet; végső soron kiderül majd, hogy nem több, „mint egy állomás Németország dominanciája felé". Hogy igazolja álláspontját, Ward Price Hitlerrel készített interjúját ajánlotta Newton figyelmébe, amelyet aznap reggel közölt a Daily Mail.

Newton ennek ellenére azt jelentette Londonnak, hogy „nagyobb a valószínűsége annak, hogy Benes igent mond, mint annak, hogy megmakacsolja magát", és „igen fogékony volt minden érvre, amellyel népe előtt igazolhatja a javaslatok elfogadását".[101] Mire Newton és De Lacroix elhagyta a Várat, az angol-francia javaslatok tartalma már Prága-szerte ismertté vált. Mialatt a brit lapok szemérmes diszkréciót tanúsítottak, francia megfelelőik - Phipps szerint „francia források kiszivárogtatása következtében"[102] - helytállóan és hosszasan részletezték a csehekre kényszerített feltételeket. A prágai sajtó híven ismertette ezeket, és a nap folyamán megdöbbent és érteden emberek kisebb csoportjai gyűltek össze a város újságárusai körül, hogy lassan felfogják elárultatásuk csupasz tényeit. A kezdeti hitetlenséget harag és dac váltotta fel, és Prágán s az egész cseh népen „komor, keserű hangulat lett úrrá"[103], különösen Franciaország iránt. A vezető helyi lap, a Lidové noviny tömören foglalta össze ezt a hangulatot a vezércikke fölötti nagybetűs főcímben: „ELFOGADHATATLAN".[104]

Szeptember 19-én délután Benes rendkívüli kormányülésre hívta össze minisztereit, a hat koalíciós párt vezetőit és a vezérkari főnököket; másfél napon át üléseztek, éjszaka is, szinte folyamatosan. Még a köztük lévő borúlátók sem számítottak rá, hogy ilyen diktátumszerű követelések elé állítják őket, ám ennek ellenére sem javasolta senki, hogy fogadják el az angol-francia feltételeket. Másnap délelőtt 11-kor Newton üzenetet kapott: a válasznak kora délutánra el kell készülnie. Az órák azonban tel-tek-múltak. Negyed 3-kor Phipps jelentette, hogy beszélt Bonnet-val, aki úgy tudta, hogy a csehek két lehetséges megoldás között ingadoznak: „1. döntőbíráskodást kérnek vagy 2. elfogadják alapnak a francia-brit tervet". Bonnet ekkor utasította De Lacroix-t, hogy sürgősen lépjen közbe, és figyelmeztesse Benest, hogy „az 1. őrültség lenne és háborút jelentene, és számára a 2. az egyetlen lehetséges megoldás". Javasolta továbbá, hogy Newton ugyanezt a nézetet képviselje.[105] Fél 4-kor a quai d'Orsay kódolt telefonüzenetet kapott De Lacroix-tól:

végrehajtotta Bonnet utasításait, és szót váltva dr. Kamii Kroftával, a cseh külügyminiszterrel, „jelezte neki, hogy a jelen körülmények között Csehszlovákia nem tarthat vissza mostani határain belül (...) egy populációt, amelyet ez idő szerint egyértelmű gyűlölet fűt az állam iránt, és amely ráadásul egy hatalmas ország, azaz Németország támogatását élvezi".[106]

Amikor a cseh válasz még fél 7-kor sem futott be, Londonban, ha nem is szívesen, úgy határoztak, hogy Chamberlainnek Hitlernél teendő második látogatását legalább egy nappal el kell halasztani. Végül, este háromnegyed 8-kor Krofta átnyújtotta a választ Newtonnak és De Lac-roix-nak, bár a teljes szöveg csak másnap kora reggel érkezett meg Londonba. Méltóságteljes válaszában a cseh kormány visszautasította az angol-francia tervet. Nem hisznek benne - tudatták -, hogy a javaslatok békét teremtenének; a velük való konzultáció elmaradt; továbbá a határ ilyen mértékű revíziója nem történhet meg a parlament jóváhagyása nélkül. A javaslatok elfogadása alkotmányellenes lenne, és „minden tekintetben a Csehszlovák Állam teljes megcsonkításához" vezetne. Ehelyett az egész Szudéta-kérdést nemzetközi döntőbíráskodásnak kell alávetni, ahogyan azt az 1925-ben Locarnóban aláírt német-cseh döntőbírósági egyezmény megszabja. Különös nyomatékkai emlékeztették a franciákat Csehszlovákia iránti szerződéses kötelezettségeikre.

Csehszlovákiát mindig a legodaadóbb nagyrabecsülés és barátság, valamint szövetség kötötte, amelynek betartását soha csehszlovák kormány

és egyetlen csehszlovák ember sem fogja elmulasztani.[107]

Newton kérlelni kezdte a szemlátomást elkeseredett Kroftát, hogy gondolják meg újra döntésüket, és figyelmeztette, hogy az angol-francia terv visszautasítása „egyet jelent szépséges hazája pusztulásával". Emlékeztette Kroftát, hogy másnap Chamberlain újra Hitlerhez repül, és „mekkora szerencsétlenség lenne Csehszlovákiára nézve, ha nem vihetné magával Prága kedvező válaszát". A döntőbíráskodás indítványozása csak háborúhoz vezethet.[108] De Lacroix még hálátlanabb feladatot kapott: Csehszlovákia legfőbb szövetségesének képviselőjeként meg kellett erősítenie Newton figyelmeztetését. Nem sokkal a megbeszélés befejezése után Hodza cseh miniszterelnök kérette magához a francia követet. „Számíthat-e Csehszlovákia francia segítségre, igen vagy nem?" - tette fel a kérdést. De Lacroix először túlságosan megrendült, semhogy válaszoljon, és könnyekben tört ki. Végül azt felelte: bár nem kapott határozott utasításokat, személyes véleménye az, hogy

francia katonai támogatásra nem fog sor kerülni. Hodza erre azt követelte, hogy De Lacroix szerezze meg Párizstól ennek az állításnak az írásos megerősítését, amely határozottan kinyilvánítja, hogy amennyiben háború tör ki, Franciaország kihátrál a szerződésből. „Csak így lehetett megmenteni a békét" - állította később Hodza.[109]

Londonban a cseh választ rosszul palástolt ingerültség fogadta. Chamberlain egész nap szorongva várakozott, és miután Berlinből és Berch-tesgadenből szívósan érdeklődtek útiterve pontos részleteiről, végül kénytelen-kelletlen elfogadta Ribbentrop javaslatát, miszerint a látogatást el kellene halasztani egy nappal. így aztán amikor a cseh elutasítás híre az este folyamán végre megjött, a miniszterelnök tombolt dühében. Newton megkísérelte enyhíteni a csapást. Azt állította, „még jobb forrásból" arról értesült, hogy a hivatalos cseh visszautasítás nem szükségképp az utolsó szó az ügyben. Lehetséges, hogy a szemlátomást kétszínű Hodza négyszemközt neki is megsúgta, hogy kellő nyomás esetén a cseh kormány kapitulálna. Newton azt javasolta Chamberlainnek, küldjön „ultimátumot" Benesnek, miszerint a javaslatokat „fenntartás és további késedelem nélkül el kell fogadniuk, mert ennek híján Őfelsége kormánya a jövőben nem tanúsíthat érdeklődést az ország sorsa iránt".[110] Éjjel 11-kor Halifaxet hazulról visszarendelték a Downing Streetre, ahol ő, Chamberlain és Wilson, Cadogan szavaival, „olyan választ fogalmaztak, amely kellően meghúzta a hüvelykszorítót a szerencsétlen cseheken".[111]

Szeptember 21-én, szerdán, hajnali 1 óra 20 perckor Newton további utasításokat kapott.

Francia kollégájával közösen haladéktalanul jelezze a cseh kormánynak, hogy válaszuk semmiképpen sem felel meg a válságos helyzetnek, amelyet az angol-francia javaslatok, rendeltetésük szerint, el kívántak hárítani. Ha válaszuk mellett kitartanának, és az nyilvánosságra kerülne, véleményünk szerint azonnali német invázióra kerülne sor. Sürgessék a cseh kormányt, hogy ezt a választ azonnal vonják vissza, és haladéktalanul vegyenek tekintetbe olyan megoldást, amely számol a realitásokkal.

Halifax felhívta Newton figyelmét: amennyiben a cseh visszautasítás közismertté válik, Chamberlain második németországi utazása minden értelmét elveszítené.

Ezért arra kérjük a cseh kormányt, sürgősen és nagyon komolyan vegye fontolóra a fentieket, mielőtt olyan helyzetet teremtene, amelyért nem vállalhatunk felelősséget. Ha a cseh kormány mindent megfontolva is kötelességének érzi, hogy tanácsunkat visszautasítsa, természetesen szabadon, belátása szerint kell eljárnia. Kérem, mihelyt ezt az üzenetet megkapja, azonnal cselekedjék, bármennyi is az idő.[112]

Newton szaván fogta a külügyminisztert, és röviddel hajnali 2 óra után a Várban az elcsigázott Benest kirángatták ágyából, hogy fogadja az angol és a francia követet. Három nap óta első ízben, alig egy órája térhetett nyugovóra, és látszott, hogy még nem tisztult ki a feje. A két diplomata felolvasta az azonos utasításokat, amelyeket politikai gazdáiktól kaptak. De Lacroix rávilágított, hogy amennyiben Csehszlovákia nem hajlandó elfogadni az angol-francia tervet, és kitörne a háború, úgy kizárólag a cseh kormányt tartanák felelősnek, és Franciaország a továbbiakban mindentől elhatárolódna. „La France ne s'y associera pas"* - zárta szavait félre nem érthetően.[113] Benes feljegyezte, hogy a franciának „könnyes volt a szeme". Newton ezzel szemben hűvösen viselkedett, kényelmetlenül húzta a lábát, és mindegyre a padlót bámulta. A kettős démarche értelme világos volt. Nagy-Bri-tannia nem fog fegyvert Csehszlovákia védelmében, Franciaország pedig megtagadta eladdig szentnek és sérthetetlennek tekintett szerződéses kötelezettségeit. „Az volt a benyomásom - írta Benes -, hogy mindketten szívük mélyéig szégyellték a megbízást, amelynek eleget kellett tenniük."[114]

A még mindig kimerült Benes érvelni próbált. Térképet vett elő, és mindenféle technikai nehézségre hivatkozott a lakosság javasolt áttelepítése, a menekültproblémák és a felkínált garancia kapcsán. Newton és De Lacroix újra meg újra elismételte, hogy ők nem tárgyalhatnak a javaslatok részleteiről, mivel azokat fenntartás nélkül el kell fogadni.

Ez esetben Franciaország nem nyújt segítséget. - A szerk.

Benes azonban még most sem tudta elszánni magát, hogy tudomásul vegye azt, ami megmásíthatatlan. A javaslatokat ultimátumnak nevezte, neki pedig, úgymond, ebben az esetben is alkotmányos kötelessége, hogy konzultáljon kormányával; azt ígérte, délre meglesz a válasz. Prágában már virradt, amikor Newton és De Lacroix hajnali 4-kor végre elhagyhatta a Hradzsint. Néhány nyugati tudósító, akinek megsúgták, hogy valami jelentős esemény készül, felsietett a Várba, és megtudta, hogy Benes már összehívta fontosabb

minisztereit. Egy órán belül meg is egyeztek: nincs más választásuk, mint hogy elfogadják az angol-francia javaslatokat, és reggel fél 7-kor a kormány immár teljes létszámban összegyűlt, hogy három órán át tanácskozzon. Ezalatt Hodza miniszter-elnök személyi titkára felhívta Newtont, hogy továbbítsa a „személyes és előzetes információt", miszerint a válasz „igenlő" lesz, „a hivatalos választ pedig a lehető leghamarabb megküldik". Ez a hír reggel fél 8-kor érkezett meg Londonba.[115]

Noha a döntést a teljes kormány ratifikálta, a vezérkari főnökök és a többi politikai párt vezetői arra biztatták Benest, hogy utasítsa vissza a javaslatokat. Ám a nap folyamán állandó nyomást gyakoroltak a csehekre mind Prágában, mind pedig Londonban, ahol Masaryk „elkeseredetten tért nyugovóra", és „vagy nem akarta felkeresni Halifaxet, vagy nem volt rá képes", hiszen úgyis csak valami újabb követelésről értesült volna.[116] Benes a hajnali megbeszélésen kapott szóbeli biztosítékok írásos megerősítését kérte Newtontól, különösen azét a pontét, hogy „amennyiben Csehszlovákia elfogadja az angol-francia javaslatokat, és a német kormány részéről ennek ellenére támadás érné, úgy a két kormány a segítségére siet". Newton szépítés nélkül figyelmeztette, hogy „rendkívül veszélyes most, az utolsó percben új feltételeket szabni a javaslatok elfogadásához".[117] Késő délutánig a Hradzsinból még mindig nem jött válasz.

Amikor a kapituláció közeli esedékességének híre elterjedt, Prágában megállt a mindennapi élet. A hivatalok, a gyárak, sőt a lakások is kiürültek. A város utcáin egész nap nyüzsögtek az emberek, a tekintélyes méretű Vencel tér egész hosszában, akár egy hatalmas amfiteátrumban, megafonokat erősítettek a lámpaoszlopokhoz. Délután 5-kor a cseh kormány végül „nehéz szívvel" megadta magát - „forcé par les circonstances et les insistences des gouvernements français et britannique" (mert erre kényszerítették a körülmények, valamint a francia és a brit kormány hangsúlyos követelései). Krofta a külügyminisztériumba kérette Newtont és De Lacroix-t, és akarata ellenére átnyújtotta nekik Csehszlovákia hozzájárulását az angol-francia javaslatokhoz.[118] „Gyalázatosán elárultak bennünket", háborgott Benes. Este 7-kor a Vencel téri hangszórók közvetítették a hírt, amelytől egész Prága rettegett. „Nem volt más választásunk - nyilatkozta a kormány mert magunkra hagytak." A történelem, folytatta a propagandaminiszter, „majd ítéletet mond e napok eseményeiről. Bízzunk önmagunkban. Higgyünk nemzetünk géniuszában. Nem adjuk meg magunkat, megőrizzük apáink földjét."[119]

A sűrűsödő sötétségben csaknem azonnal hatalmas tömeg indult a Hradzsin felé, amelynek impozáns, sötét sziluettje az égre vetült. A menet élén a piros, fehér, kék lobogót, Csehszlovákia nemzeti zászlaját vitték, és a tömeg a nemzeti himnuszt énekelte. Átkeltek a középkori Károly hídon, majd felkapaszkodtak a magaslatra, és megálltak a várkapu előtti téren. Geoffrey Cox, a Daily Express tudósítója, így örökítette meg a jelenetet:

Fanatizmusnak kevés jele volt, csupán értetlenség és elszántság keveredett. Emitt egy aktatáskás férfi, aki munkából indult haza. Amott egy csoport diák. Mögöttük gyári munkások fekete bőrzekében, kezükön még a munkapad kormos nyomai. Asszonyok vezettek gyerekeket kezüknél fogva. A kávéházakból jól öltözött emberek jöttek ki, hogy csatlakozzanak a menethez. A kék burkolatú utcai lámpák alatt tolongtak valamennyien, felfelé az emelkedőn.

A Vár felé kanyargó utca elején útjukat ötven lovas rendőr állta el, de a kordon áttörésének bátortalan kísérlete után a tömeg megállt, a rendőrök pedig elvegyültek a tüntetők közé.

Céljuk nem az erőszak volt. Ehelyett csak álltak a sötétben, énekeltek és jelszavaikat kántálták, mígnem úgy két óra múlva lassan elszivárogtak.[120]

Másnap reggel általános sztrájk kezdődött Prágában, és még nagyobb tömegtüntetésre került sor. Ezrek gyűltek össze a gyárakban, a külvárosokban és a környező falvakban, mielőtt elindultak volna a Vencel tér felé. Ott százezernél is többen követeltek katonai kormányt és nemzeti ellenállást hirdető programot. Tíz órakor a parlament erkélyéről bejelentették, hogy lemondott a Hodza-kormány, amely ekkorra a megadás jelképe lett. Helyébe Benes új, politikamentes testületet állított; e honvédelmi kormány feje Jan Syrovy hadseregtábornok lett. Kinevezését óriási öröm fogadta. Syrovy hősi figura volt, akin nem ejtett foltot a politika; az első világháborúban ő volt a legendás oroszországi Csehszlovák Légió parancsnoka. A Légió, amely először a németek ellen harcolt, a későbbiekben fegyverrel vágott utat magának Szibériából vissza a szabadságba, ezúttal a bolsevikok ellen küzdve. A nemzeti hős státusát fejezte ki a jobb szemén viselt fekete tapasz, amely egy régi háborús sebet álcázott. Syrovy a parlament erkélyéről szólt a tömeghez.

Kezeskedem érte, hogy a hadsereg határainkon áll, és ott is marad, hogy a végsőkig védelmezze szabadságunkat. Úgy lehet, hamarosan

felhívlak benneteket, hogy vegyetek tevékenyen részt hazánk védelmében, amely mindnyájunk szívügye.[121]

E szavak elhangzása után Prága népe lassan szétszéledt, és ismét munkához látott. Megkönnyebbülés töltötte el: úgy tűnt, a megadás politikája a múltba veszett.

A Rajna két partján

Magam vagyok a békesség, de mihelyt megszólalok, ők viadalra készek.

Zsoltárok 120,7

Nézete szerint Herr Hitlernek vannak bizonyos mércéi; nem csapna be szánt-szándékkal valakit, akit tisztel, márpedig ő biztosra veszi, hogy Herr Hitler immár valamelyes tiszteletet érez iránta. (...) Úgy gondolja, mára sikerült befolyást szereznie Herr Hitlerre, és ez utóbbi bizalommal van iránta. A miniszterelnök meg volt győződve róla, hogy Herr Hitler igazat beszél.

Neville Chamberlain, az 1938. szeptember 24-i kormányülés jegyzőkönyve

Szeptember 22-én délelőtt Chamberlain háromnegyed 11-kor indult el Hestonból; úti célja a Köln melletti Bad Godesberg fürdővárosa volt. A felszállópályáról most is beszédet intézett az egybegyűlt újságírókhoz.

A csehszlovák probléma békés megoldása a brit és a német nép közti jobb megértés lényeges előzménye, ez pedig a dolgok rendjénél fogva az európai béke nélkülözhetetlen alapja. Az én célom nem más, mint Európa békéje, és remélem, ez a találkozó utat nyithat eléréséhez.[1]

Chamberlain megkönnyebbülten olvasta el a Légügyi Minisztérium reggel fél 9-kor kiadott időjárás-jelentését. Óránként 30-50 kilométeres szél: a gép nemigen fog rázni.[2] A The Times jelentette, hogy az általa igénybe vett Super Lockheed 14 múlt vasárnap „egyetlen napon belül tette meg oda-vissza a London-Stockholm utat, és ezzel rekordot állított fel a polgári repülésben"; nemsokára új útvonalon repül majd Nyugat-Afrikába. Ugyanaz a két pilóta szállítja a miniszterelnököt is.[3]

Chamberlain ezúttal nemcsak Wilsont vitte magával; egy kis kül-

ügyminisztériumi csapat is elkísérte. Tagjai voltak William Strang, a Köz-

ponti Ügyosztály vezetője, Sir William Maikin, a Jogi Főosztály feje, valamint két titkár. Maikin kiválasztása elárulta: Chamberlain azt reméli, hogy ezen a találkozón megállapodnak a Berchtesgadenben már kialakult egyetértés bonyolult gyakorlati finomságaiban. A kis társaság nem sokkal fél egy után szállt ki Kölnben, ahol Henderson és Kirkpatrick mellett egy még előkelőbb fogadóbizottság várta őket, mint amely előző héten üdvözölte Chamberlaint. A gurulópályán túl „méltóságok egész galaxisa" sorakozott fel, köztük Ribbentroppal, Weizsackerrel és a londoni német követség képviseletében Dirksen nagykövettel.[4] Chamberlaint felkérték, szemlélje meg az SS „díszőrséget, csupa fiatal óriást, fekete acélsisakkal, fekete egyenruhában, fehér gallérral, fehér kesztyűben". Közben Adolf Hitler Testőrségének zenekara látható élvezettel fogott bele a God Savé the King saját változatába.[5]

A repülőtérről Chamberlaint nagy, fekete Mercedes fuvarozta a szállodájába, a motorháztetőn egymás mellett lobogott a Union Jack, a brit meg a horogkeresztes zászló. Az utat most is éljenző tömegek szegélyezték, és váltakozva díszítették őket horogkeresztes zászlók és Union Jackek. A pompázatos Hotel Petersberg a Rajna túlsó partján, egy domb tetején magasodott, teraszairól és ablakaiból csodálatos kilátás nyílt a folyóra, a városra és a környékre. „Hitler Németország legnagyobb utazási ügynöke - lelkendezett a Daily Express. - Idén gyenge volt a szezon, de ő eladott egy rajnai utazást a brit miniszterelnöknek."

A szálloda, amely a Rajna hét dombja közül az elsőnek a tetején épült, Németország legcsodásabb kilátásával kérkedhet. Semmi kétség: az egyik legszebb kilátást a miniszterelnök élvezheti. Balkonjáról teljes panoráma nyílik a bolyhos hátú hegyekre, ablaka alatt pázsitként terülnek el a földek. A völgyben boglyákba van rendezve a termés, és alant, a faluban pipacsként virítanak a horogkeresztes zászlók. Ám ezer lábbal lejjebb simának, békésnek látszik a folyó. A szálloda a Drachenfelsre néz, azokra az árnyékba burkolózó szirttetőkre, ahol a gót legendák és Loreley regéje születtek.

Két emeletet Chamberlain és kísérete kizárólagos használatára foglaltak le. A német külügyminisztérium, miután a szobák fölött szemlét tartott,

elrendelte a berendezés teljes cseréjét, és Münchenből hozatott egy

lakosztályra való Louis Quinze bútort. Külföldről rendeltek hortenziát, és a teremnyi márványebédlőt, amely csempézett fürdőszobához hasonlít, elárasztották virággal. A folyosókon kettős testőrség ügyel a zavartalan nyugalomra: a Scotland Yard emberei és német rohamosztagosok.[6]

A szálloda tulajdonosa Peter Mülhens volt, az Eau de Cologne („kölni víz") birodalom örököse; a céget az egyik őse alapította százötven évvel korábban. Az Evening Standard „Egy londoni naplója" című rovata szerint Mülhens volt ekkoriban „Németország egyik leggazdagabb nagyiparosa és legnagyobb földbirtokosa". Tulajdonában gazdaságok, szőlők, továbbá száznál is több versenyló volt - ez utóbbiak kék-arany felszerelésben futottak, azokban a színekben, amelyek a cég kölnisüvegeit is díszítették. Mülhens volt „az egyetlen élő ember, aki ismerte a kölnivíz előállításának titkos receptjét. Maga keveri ki zárt dupla ajtók mögött a szükséges eszenciákat, és mielőtt meghal, a titkot majd a fiának adja át."[7] A brit küldöttség nagy gyönyörűségére szobáikat bőven ellátták gyümölccsel, szivarral és Mülhens termékeinek nem kevesebb, mint tizenöt mintadarabjával: volt hajszesz, borotválkozókrém, szappan, fürdősó... Kirkpatrick, akár előtte és utána megannyi szállóvendég, „a készletből kisajátított egy szerényebb mennyiséget, (...) kárpótlásul" a feleségének.[8]

Hitler jól ismerte a Petersberget; gyakran nézett be egy kávéra a teraszon, és gyönyörködött az onnan tárulkozó panorámában. Ő maga a Rajna túlsó partján, vagyis magában Godesberg városában rendezte be a főhadiszállását, az ottani Hotel Dreesenben, ahol majd a megbeszélésekre is sor kerül. A Daily Express ezúttal is a dolgok pozitív oldalát emelte ki. „A Dreesen család - Fritz apuka, a felesége, valamint szőkénél is szőkébb fiaik és lányaik - könnyed, egyszerű gondoskodásban részesítik a Führert. Hitler itt a legboldogabb, és általában vakáción van." Az igaz, hogy Hitler bármely időpontban elfoglalhatta a folyóra néző és kettős hangszigetelt ajtóval ellátott lakosztályát. Az elmúlt évtized során mindig ősszel telepedett itt le, bár a szobát egész évben fenntartották számára, távollétében pedig a szálloda eladta szuvenírnek törülközőit, párnahuzatait és vizesüvegeit, míg a közös helyiségeket az ő nagyméretű fényképei díszítették.[9] Valamit azonban elhallgatott az olvasók elől a tudósító. Dreesent széles körben „a német szállodaipar Führereként" ismerték; párttagsági könyve az elsőnek kiadott sorszámok egyikét viselte, és a Dreesenben főzte ki Hitler az úgynevezett „hosszú kések éjszakája" tervét, amely 1934. június 30-án, Münchenben Ernst Rohm

és SA-cimboráinak meggyilkolásához vezetett.[10]

A Chamberlainnel tartandó megbeszélések idejére a Dreesen nem fogadott más vendégeket; akár a Petersbergben, itt is tavaszias nagy-takarítást rendeztek, és több tucat horogkeresztes zászló, valamint helyenként egy-egy Union Jack szolgált alkalmi díszítésül. Hitler reggel, vonaton érkezett meg Berlinből, és az egész város az utcákra tódult, hogy lássa, ahogy az állomásról tovahajtat. Autója előtt felvevőgéppel ellátott teherautó haladt, hogy rögzítse minden egyes mozdulatát. Wil-liam L. Shirer Prágából jött Godesbergbe, hogy a CBS rádiót tudósítsa a találkozóról, és reggelijét már a Dreesen teraszán költötte el. Amikor Hitler útközben a folyó mentén haladt, hogy megtekintse a jachtját, Shirer megállapította, hogy „rendkívül idegesnek látszik". Az is feltűnt neki, hogy a Führer „járása igen furcsa, már-már finnyásan nőies", és „sajátosan rángatózik az arca is", aminek következtében a jobb válla is idegesen fel-le mozog. Mindebből, valamint „a szeme alatti csúf fekete karikákból" Shirer arra következtetett, hogy Hitler „a jelek szerint közel áll az ideg-összeroppanáshoz". A német sajtó munkatársai körében közkeletű volt a szóbeszéd, miszerint Hitler, ha dühöng, elveszti önuralmát: ilyenkor „a földre veti magát, és a szőnyeg szélét rágcsálja". Innen is eredt a gúnyneve: „Teppichfresser”, azaz „szőnyegzabáló".[11]

A Petersbergben elfogyasztott könnyű ebéd után Chamberlaint a magaslatról le, majd a várakozó komphoz vitte a kocsi, hogy két rendőrségi bárka kíséretében átkeljen a folyón. Ameddig csak a szem ellátott, mindkét partot kíváncsiskodók ezrei szegélyezték; Hendersont a jelenet a Temzére emlékeztette azon a napon, amelyen az egyetemi evezősversenyt tartják. A rövid átkelést a kikötő és a Dreesen közti rövid autózás követte; az utcákon ezúttal is néma tömegek szorongtak. Kirk-patricknek feltűnt, hogy a szálloda hallját „a Harmadik Birodalom változatos uniformisba bújt nábobjainak csőcseléke" töltötte meg.[12] Chamberlain azonban, aki Shirer szerint „hajszálra úgy festett, mint egy bagoly", „mosolygott, és amilyen hiú, nagy kedvét lelte az SS-őrszázad kényszerű tapsában". Aztán, amikor szájról szájra járt a suttogás: ,,Dér Führer kommt"/ az előcsarnokra a várakozás csendje borult.[13] A jelenlévők a falhoz simultak. Hitler berontott, de nem nézett se jobbra, se balra. Fitogtatott nyájassággal, melegen rázta meg Chamberlain kezét, és udvariasan érdeklődött, megfelelő-e az elhelyezése a Petersbergben. A két vezető ezután követte az előttük haladó SS-őrséget; így mentek fel az első emeletre, ahol tárgyalni fognak.

A szűk, jellegtelen tárgyalóhelyiség legfeltűnőbb vonása a Rajnára és a Siebengebirge hegységre nyíló bámulatos kilátás volt. A zöld posztóval bevont hosszú asztal köré húsz széket állítottak. Minden helyjelző mellé jegyzettömböt és csavaros ceruzát készítettek elő. Az asztal közepét jókora csokor skarlátpiros és bíborlila dália díszítette, míg a helyiség egyik rövidebb falán a fő helyet a Führer bekeretezett, babérlevéllel övezett fényképe foglalta el.[14] Hitler leült az asztalfőn, és odaintette a miniszterelnököt a tőle jobbra eső székre. Chamberlain, nehogy a berchtesgadeni hibák megismétlődjenek, magával hozta tolmácsnak Kirkpatricket, aki Hitlertől balra foglalt helyet, a megkerülhetetlen Paul Schmidt mellett. A négy férfiún túl „hosszan elnyúló zöld posztómező meg üres székek, más semmi”. Csend volt, amíg csak Hitler nem intett újra Chamberlainnek, mint aki azt mondja: „Ön lép először."[15]

A miniszterelnök bizakodó hangulatban érkezett Godesbergbe. Miután Berchtesgadenben elfogadta a szudétanémetek önrendelkezésének elvét, egymás után sikerült rábeszélnie először a saját kormányát, majd a francia minisztereket, és végül a cseh kormányt, hogy ők is járuljanak hozzá a Hitlerrel elért egyezséghez. Mindezzel olyan sikert aratott, amelyet előzőleg a legtöbben, Hitlert is beleértve, lehetetlennek tartottak. Most mint békeszerző tért vissza Németországba. A meleg fogadtatás, amelyben a repülőtéren, majd az útközben érintett városokban és falvakban összesereglett tömegek részesítették, megerősítette abban a hitében, hogy a német és a brit nép egyek a lángoló békevágyban. Úgy határozott, hogy nem vesz tudomást a Németországból érkező baljós jelzésekről - a berlini sajtó heves kirohanásairól a csehek ellen, valamint Hitlernek a magyar és lengyel személyiségekkel folytatott tárgyalásairól. Arra számított, hogy barátságos légkörben beszélget majd a Führerrel, mégpedig kizárólag az angol-francia terv gyakorlati megjön a Führer! - A szerk.

valósításáról. „Csak a magammal hozott javaslatokat kellett megvitatnom vele” - közölte később az Alsóházzal.[16]

Chamberlain a tárgyalást egy előre kidolgozott, hosszadalmas nyilatkozattal akarta kezdeni, és el volt tökélve, hogy ezt teljes terjedelmében előadja. Felidézte a Berchtesgadenben kötött egyezséget, és terjengősen kifejtette, hogyan sikerült megszereznie a brit és a francia kormány és végül a csehek hozzájárulását. Immár csak azt kell megvitatni, hogyan, milyen keretek között adják át rendezett formában a csehszlovák területeket Németországnak. Ismertette az átfogó tervet, amelyet e célra kidolgozott, és azt javasolta, hogy

az új cseh-német határ megvonásához jelöljenek ki nemzetközi bizottságot, amely egy cseh és egy német tagból, valamint egy semleges elnökből állna. Beszélt az azoknak járó garanciákról, akik egyszer csak a határ számukra kedvezőtlen oldalán találják magukat, az állami tulajdon birtoklásának kérdéséről, végezetül pedig áttekintette a Csehszlovákiának adandó nemzetközi garanciát, valamint a Csehszlovákia és Németország között kötendő megnemtámadási szerződést. Amikor végre elhallgatott, hátradőlt székében, és arcára kiült az önelégültség, amelyet Schmidt így értelmezett: „Hát nem végeztem nagyszerű munkát ebben az öt napban?”[17]

Hitler köszönetét mondott Chamberlainnek „a békés megoldás érdekében kifejtett komoly erőfeszítéseiért”, és óvatosan megkérdezte, vajon „az imént körvonalazott javaslatokat terjesztette-e a csehszlovák kormány elé”.

- Úgy van - felelte Chamberlain habozás nélkül.[18]

Schmidt meglepetésére és Kirkpatrick elszörnyedésére Hitler lenézett az asztalra, és száraz, reszelős hangon, szinte sajnálkozva így szólt:

- Es tűt mir furchtbar leid, aber das geht nicht mehr.[19]

Azzal hátrább tolta székét az asztaltól, egymásra vetette lábát, ösz-szefonta a karját, és mogorván nézett a miniszterelnökre, miközben Schmidt fordított: „Borzalmasan sajnálom, Mr. Chamberlain, de ez most már nem megy. Ezekről az ügyekről nem tárgyalhatok tovább. Az utolsó néhány nap fejleményei után ez a megoldás többé nem alkalmazható.”[20] Chamberlain ültében kiegyenesedett, dühében elvörösödött, és néhány pillanatra szavát szegte a döbbenet. Végtelennek érződő kínos csend után végre összeszedte magát annyira, hogy megkérdezze Hitlert: mi az oka e hirtelen pálfordulásnak?

Amint arra a brit külügyminisztérium előre figyelmeztetett, Hitler teljes lelki nyugalommal két merőben új követelést dobott be a vitába. Először is rámutatott, hogy megegyezésről szó sem lehet, amíg Magyar-ország és Lengyelország „az ő teljes egyetértését bíró" területi követeléseit ki nem elégítik. Továbbá igényt támasztott az ütemezés jelentős felgyorsítására.

Ki kell emelnie, hogy a probléma jelenleg a legkritikusabb szakaszban van. Véleménye szerint semmilyen halasztás nem lehetséges. (...) Ahogy ezt az

egész világ tudja, mindkét oldalon katonai előkészületek folynak, de ez a helyzet sokáig nem tartható. így vagy úgy, de megoldást kell találni, vagy megegyezés, vagy katonai erő útján. Ő kategorikusan kijelenti, hogy a problémát hiánytalanul és végérvényesen legkésőbb október elsejéig rendezni kell.

Ahogy mindinkább belemelegedett a témába, dühbe hergelte magát, és félelmetesen ecsetelte, hogyan terrorizálják a cseh hatóságok a szudéta-németeket. „Mozgósították az utca népét, a bolsevikok pedig azzal fenyegetőznek, hogy átveszik a kormányrudat." A Szudétaföldön egész falvak néptelenedtek el, miután „a férfiakat letartóztatták vagy besorozták, és az utcákon meg a földeken csak az elhagyott gyerekek kóborolnak árván". A helyiségbe időről időre üzenetek érkeztek, amelyek a szudétanémetek elleni legfrissebb atrocitásokról tudósítottak.

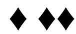
Chamberlain, mesteri understatementtel, csak annyit tudott felelni, hogy a hallottak „egyszerre keltettek benne csalódást és értetlenséget"; majd megismételte, hogy Hitler mindent elért, amit Berchtesgadenben követelt, „anélkül, hogy egyetlen csepp német vért kellett volna ontani". Panaszosan jegyezte meg, hogy bírálóit csak úgy vehette rá Hitler követeléseinek elfogadására, „ha politikai pályafutását kockára teszi"; s hogy nehézségeit illusztrálja, megjegyezte, hogy „amikor ma útnak indult, a szó szoros értelmében kifütyülték". Hitlert azonban ez a teát-rális önsajnálat teljes mértékig hidegen hagyta. Térképet vett elő, és kijelentette, hogy „azonnal meg kell rajzolni a határ vonalát (...), ahonnan a cseheknek vissza kell vonniuk hadseregüket, rendőrségüket és minden állami szervüket; ezt a területet Németország haladéktalanul meg fogja szállni". A határt nyelvi alapon vonják majd meg, és ő elfogadja, hogy a megszállt területen az 1918-as népszámlálásból kiindulva népszavazást tartsanak. Az 1918 óta kivándorolt németek ez alkalomból visszanyerik szavazó jogukat, ám mindazok a csehek, „akik azóta terpeszkedtek el" a szóban forgó területen, nem szavazhatnak. A tulajdonukat vesztett csehek kártalanításával nem óhajt foglalkozni, és nem csatlakozik semmilyen nemzetközi testülethez, amely a megcsonkított Csehszlovákiának garanciákat nyújt.

Három órával később a találkozó minden megállapodás nélkül félbeszakadt. Az utolsó fázisban rövid időre bekapcsolódott Ribbentrop, Wilson és Henderson is, hogy tanulmányozzák az új térképet, és „meddő vitára" került sor a népszavazás számadatairól. De még ez az eszmecsere is abbamaradt,

amikor üzenet érkezett, miszerint tizenkét szudétanémet túszt kivégeztek, ami Hitlert újabb dühkitörésre indította. Egyetlen engedményt tett: biztosította Chamberlaint, hogy még a következő megbeszélés előtt „azonnal utasítja Keitel tábornokot, hogy ne kezdeményezzenek semmiféle katonai akciót".[21] Igazából persze ez nem is volt engedmény, lévén hogy a támadás továbbra is október 1-jére volt kitűzve. Keitel mindazonáltal felhívta berlini székhelyén a Fegyveres Erők Főparancsnokságát. „A dátum még nem ismeretes - közölte. - Folytassák az előkészületeket a tervnek megfelelően. Szeptember 30-a előtt a Zöld terv nem lép hatályba. Ha mégis sor kerül rá, valószínűleg rögtönözni kell."[22] A két vezető megállapodott, hogy másnap reggel folytatják a megbeszélést. Kilépve a szállodából, Hitlernek váratlanul megváltozott a hangulata.

- Jaj, miniszterelnök úr, annyira sajnálom... - mormolta. - Úgy vártam, hogy megmutassam Önnek a Rajna szépséges látványát, de most eltakarja a köd.[23]

A csüggedt Chamberlaint a komp visszaszállította a Petersberg biztonságába.

Mialatt Chamberlain Godesbergben Hitlerrel vitatkozott, a háborús láz Londonban is elharapózott. Szeptember 22-e éjjelén az Egészségügyi Minisztérium nyilatkozatot tett közzé a BBC-n.

London körzetében 34 kórházat jelöltek ki a légitámadások sérültjeinek szűrésére, és részletes tervek készültek, hogy három-négyezer beteget mentővonatokon szállítsanak Londontól több mint 50 mérföldre lévő városokba. A sebesülteket hordágyak elhelyezésére átalakított autóbuszokkal vinnék a pályaudvarokra.[24]

Eközben azonban a miniszterelnök ázsiója megfogyatkozott. A Mass-Observation által szervezett közvélemény-kutatáson kiderült, hogy a válaszolók 44 százaléka helyteleníti Chamberlain politikáját, amelyet csak 18 százalék támogatott. Figyelemre méltó, hogy a fegyvert fogni kész férfiak 67 százaléka tartozott azok közé, akik negatívan nyilatkoztak a miniszterelnök teljesítményéről. A Daily Star karikatúráján Chamberlain éppen Hitlerhez repült, alatta az aláírás így szólt: „Jövök már, gazdám!"[25] És aznap este több mint tízezer, a Whitehallnál ösz-szegyűlt ember skandálta a két jelszót: „Segítsük a cseheket!" és „Chamberlain mondjon le!"[26]

Változóban voltak a politikai álláspontok is. Chamberlain gyors iramban veszítette el a fontosabb tárcák nem egy miniszterének bizalmát, nem utolsósorban a külügyminiszterét. Szeptember 22-én reggel Duff Cooper az Admiralitáson olyan külügyminisztériumi táviratok másolataira bukkant, amelyek a közösen elfogadott kormánypolitika felborításáról tanúskodtak, és ehelyett „arra utaltak, hogy komolyan foglalkozunk Csehszlovákia korai német katonai megszállásának jóváhagyásával". Cooper azonmód tiltakozó levelet írt Halifaxnek, és hamarosan meg is jött a válasz: a külügyminiszter „teljes mértékben egyetértett, és egyáltalán nem állt szándékában, hogy beleegyezzen a német csapatok csehszlovákiai behatolásába, hacsak a csehszlovák kormány ebbe bele nem egyezik".[27] Délután 3-kor, éppen akkor, amikor Chamberlain és Hitler leült tárgyalni a Dreesenben, a szűkebb kabinet a miniszterelnök távollétében ült le ugyanebből a célból Halifax külügyminisztériumi irodájában. A szokásos csoporthoz ezúttal Malcolm MacDonald, a domíniumok minisztere, valamint Sir Thomas Inskip is csatlakozott. Mindenekelőtt megvitatták, bölcs dolog lenne-e nyilatkozatot küldeni a BBC-nek, tekintettel arra, hogy ha Godesbergben „a dolgok balul ütnek ki, bekövetkezhet a szakítás Németországgal". Egyetértettek abban, hogy „a német-szudétaföldi kérdés azonnali, de rendezett lezárása egy napon sem említhető az erőszakos bekebelezéssel, amelyet a Gestapo fellépése követne".[28]

A feszültséget és a rossz közérzetet csak fokozták a Prágából, illetve Berlinből érkező, aggasztó sürgönyök, amelyek hírül adták, hogy két szudétaföldi várost, Ascht (As) és Egert (Cheb) az elmúlt éjjel elfoglaltak a Freikorps harcosai, akik Németország felől lépték át a csehszlovák határt. Berlinben François-Poncet és Sir George Ogilvie-Forbes brit nagykövetségi tanácsos (ő helyettesítette a Godesbergben tartózkodó Hendersont) felkeresték a Wilhelmstrassét, hogy tiltakozó jegyzéket adjanak át - mindketten azt a „lakonikus" választ kapták, hogy a história „merőben kiagyalt". Ám a hivatalos német hírügynökség, a Deutsches Nachrichten Büro, nem volt ilyen szemérmes, és azt jelentette: „Horogkeresztes zászlók lobognak az egeri városháza és a templom fölött." Késő délutánra a berlini esti lapok már nyíltan eldicsekedtek vele, hogy „Asch fölött német zászló leng".[29] A náci párt hivatalos lapja, a Völkischer Beobachter pedig kendőzetlenül kimondta: „El a benesi állammal!"[30]

Az előző héten, szeptember 18-án, amikor a francia miniszterek Londonban tartózkodtak, a brit és a francia kormány együttes erővel rávette a cseh

kormányt, hogy az újabb godesbergi tárgyalások tartamára halassza el fegyveres erőinek mozgósítását. Azóta a harciasabb Syrovÿ vette át az irányítást, és a fenti tanács felfüggesztését követelte. A kabinet tagjai újabb ülésükön elismerték: „Igencsak bajos lenne lebeszélni a mozgósításról a csehszlovák hadsereget, ha az országot azonnali német támadás érné."[31] Ezzel az állásponttal a franciák is egyetértettek, és este 8-kor Newtont táviratban utasították: „Tájékoztassa a csehszlovák kormányt, miszerint a francia és a brit kormány a továbbiakban nem vállalhatja annak felelősségét, hogy a mozgósítástól eltanácsolja őket." Az üzenet azonban csak 9 órakor ért célba.[32]

Ekkor London és a godesbergi brit küldöttség között nyílt nézet-eltérés támadt. Amikor a Hitlerrel lezajlott első találkozás után az utóbbi tagjai visszatértek a Petersberg Szállodába, Wilson felhívta a brit külügyminisztériumot, és jelentette: „a mai megbeszélés meglehetősen nehéz volt, és mindnyájan eléggé kimerültek". A miniszterelnök és ő maga határozottan ellenez minden, a csehek mozgósítását elősegítő lépést, és remélik, hogy „ma éjszakára sikerül tartani a várat".[33] Kőkemény álláspontjuk, hogy „semmi ne történjen, ami a miniszterelnök megbeszéléseinek megszakításához vezethetne, és attól tartanak, hogy ameny-nyiben a mozgósítást az éjszaka folyamán Prágában bejelentik, és ráadásul közölnék, hogy ezt a lépést mi javasoltuk, ez katasztrofális hatással járhat a Bad Godesberg-i megbeszélésekre nézve". így hát a szőkébb kabinet aznapi második, este fél tízkor kezdődő ülésén kelletlenül beleegyezett: értesítik Newtont, hogy egyelőre ne adja át a cseh kormánynak az előzőleg javasolt üzenetet.

Az első, gyászosan sikerült menet után a godesbergi brit delegáció még késő este is azon tanakodott, mi legyen a következő lépés. Kirkpatrick hajnali 4-ig a találkozó jegyzőkönyvének elkészítésén munkálkodott. Fél 11-kor Chamberlain Halifaxet hívta fel, hogy a rá jellemző bámulatos understatementXeX tájékoztassa, miszerint „a Herr Hitlerrel folytatott megbeszélés egyáltalán nem volt kielégítő", és „lehet, hogy holnap vissza kell mennem".[34] Hajnali 2-kor a brit külügyminiszter újabb tájékoztatást kapott: sürgönyileg értesítették Chamberlain elhatározásáról, miszerint feljegyzést küld Hitlernek, és „nyomós érvekkel indokolja meg, miért elfogadhatatlan a javaslata".[35] Wilson lényegében egész éjjel dolgozott, és másnap, közvetlenül reggeli után Chamberlain levele elindult a Rajna túlsó partjára. A szívélyes megszólítás - „Kedves Birodalmi Kancellárom" - ellenére a miniszterelnök tisztázta, mik a kifogásai Hitler javaslatai ellen, és Schmidt szerint „a levél

hatása robbanásszerű volt".[36]

Chamberlain egyetlen szóval sem utalt a magyar és lengyel kisebbségek területi igényeire, ehelyett Hitlernek arra az irreális követelésére összpontosított, amely azonnali katonai megszállást irányzott elő. A brit miniszterelnök továbbá közölte, hogy szívesen terjeszti a cseh kormány elé a Führer javasolta új határokat, ám leszögezte, hogy a szóban forgó területek német katonai megszállását a külvilág „fölösleges erőfitogtatásként ítélné el".

Azt hiszem, Ön nem fogta fel, hogy semmilyen terv előmozdítását nem vállalhatom, ameddig nincs okom feltételezni, hogy országom, Francia-ország, sőt a világ közvéleménye elfogadja mint olyan elvek megvalósítását, amelyekben szabályos körülmények között, az erőszak fenyegetésétől mentesen egyeztünk meg.

Abban az esetben, ha a német csapatok behatolnak a Szudétaföldre, a miniszterelnök biztosra veszi, hogy „a csehszlovák kormánynak nem lenne más opciója, mint elrendelni fegyveres erőinek a mozgósítását". Alternatívaként azt javasolta, vessék fel a cseh kormánynak, hogy „létrejöhetne egy olyan megegyezés, amelyben bizonyos, közösen kijelölt területeken a törvény és a rend fenntartását, megfelelő erő létrehozásával, magukra a szudétanémetekre bíznák".[37] Hitler reakciója az volt, hogy lemondta az aznap délelőttre kitűzött megbeszélést, és inkább néhány órára bezárkózott Ribbentroppal a Dreesenben.

A túlparton a Petersbergben Chamberlain és Henderson idegesen járkált fel s alá a szálloda teraszán, várva Hitler válaszát; nem volt más vigaszuk, mint a pazar kilátás. A The Times szerint „ez a nap a legkínosabb feszültség jegyében telt".[38] Eljött, majd elmúlt az ebédidő, és a Führer még mindig hallgatott, mialatt a folyó mindkét oldalán a világsajtót képviselő újságírók tucatjai várták türelmetlenül a híreket. Közben fekete gépkocsik egész hada állt folytonos készenlétben, begyújtott motorral. Fél 2-kor sürgöny érkezett Halifaxtől, amely arra figyelmeztetett, hogy a franciák rendkívüli módon aggódnak, hátha nem vonták vissza a cseh kormánynak korábban adott, a mozgósítást ellenző tanácsot. Kettőkor Wilson felhívta a brit külügyminisztériumot; rámutatott, hogy Hitler válasza még mindig várat magára, ők pedig úgy vélik, „a külügyminiszter is várjon még egy ideig a cseheknek szóló közléssel". Hozzátette még, hogy a közlés világítson rá: a szóban forgó akcióval

„igen könnyen siettethetik a másik fél válaszlépését".[39]

Wilson a délelőtt nagy részét a Downing Streetnek szóló telefonhívásoknak szentelte, hogy kidolgozzák a diplomáciai ingajárat e figyelemre méltó korai példájának következő fázisát; szemlátomást élvezte e „köpenyes-kardos" légkört. Délelőtt 10-kor megkérte a Downing Street ügyeletes tisztjét, gondoskodják róla, hogy „a két gép, amely a miniszterelnököt és kíséretét Godesbergbe szállította, legyen készenlétben bármilyen rendkívüli helyzet esetére". Különös nyomatékkai mutatott rá, „hogy szükség esetén Londonon kívül más célállomás felé is indulhatnának". Kölnben a pilótákkal kizárólag a Downing Streeten és a British Airwaysen keresztül szabad kapcsolatot teremteni, „nehogy a godesbergi küldöttség kénytelen legyen a pilótáknak olyan üzenetet küldeni, amely Németországban izgalomra adhatna okot". Kora délután

Wilson elrendelte, hogy a pilótákat tartsák készenlétben, „hogy felszólítás esetén rövid időn belül akárhová elindulhassanak - akár még Egyiptomba is”. Ebből a megjegyzésből az ügyeletes tiszt arra következtetett, „hogy a küldöttségnek esetleg Prágában van dolga; Kölnből Egyiptom felé a közvetlen útvonal érinti Prágát”. Noha a miniszterelnök gépe 1600 kilométert tudott repülni, a pilóták nem voltak felszerelve megfelelő térképekkel; bármilyen ironikusan hangozzék, „ezeket a Lufthansától kellett volna kölcsönkérni”, amely „Kölnben rendkívül gazdag könyvtárat tart fenn”.[40]

Hogy mennyire gondolta komolyan Chamberlain ezt a prágai villámlátogatást - amelyen feltehetően Hitler feltételeit személyesen ajánlotta volna Benes figyelmébe -, soha nem fog kiderülni. Délután 3 órakor a Dreesen végre valamelyes életjelet adott: Schmidt előbújt a szállodából, kezében jókora barna borítékkal. Fekete Mercedes röpítette át a túlsó partra, miközben száz és száz szempár figyelte mohón. Amikor a Petersberg bejárata előtt kiszállt a kocsiból, újságírók serege rajzotta körül.

- Békét hoz vagy háborút? - kiáltotta harsányan egy amerikai tudósító, Schmidt azonban nem adott felvilágosítást a boríték tartalmáról, hanem a tolongókon áttörve behatolt a szállodába.[41]

Odafenn az erkélyén találta Chamberlaint, aki figyelemre méltó hidegvérrel üdvözölte Hitler küldöttjét; ahogy Schmidt elismerően feljegyezte, „a zavar legcsekélyebb jele nélkül, egy jólesően vakációzó nyári turista

nyugalmával”.[42] Mivel az időnek szűkében voltak, az ötoldalas levélből nem készülhetett írásbeli fordítás, ezért Chamberlain az egyik, általa dolgozószobának használt helyiségbe invitálta Schmidtet, aki három további brit, Henderson, Wilson és Kirkpatrick jelenlétében szóban fordította le az irományt.

Hitler válasza, ahogy egy korabeli történész jellemezte, „egy katonai parancsnok szellemében íródott, aki a háború kellős közepén valamilyen, neki mindenestül kiszolgáltatott város vagy körzet megadását követeli”.[43] Chamberlain később, ismét csak méretes understatementtel, azt mondta a kormánynak, hogy „a hangnem nem volt ugyan kellően udvarias vagy tapintatos, de érdemes felidézni, hogy a németek mindig is hajlamosak voltak kurtán fogalmazni”.[44] A levél, amint az megjósolható volt, megismételte az előző napi követeléseket, valamint az untig ismert náci sérelmeket: a szudétanémetek brutális elnyomását, a versailles-i szerződés állítólagos igazságtalanságát, továbbá leszögezte, hogy a Reich már nem hisz az ígéreteknek, bárkitől is származzanak. Hitlert a legkevésbé sem érdekelte, hogy „elismerik-e az elvet", amelynek értelmében a Szudétaföldet Németországhoz kell csatolni -neki csak „az elv megvalósítása volt a fontos, amely egyfelől a legrövidebb időn belül véget vet a cseh zsarnokság szerencsétlen áldozatai szenvedésének, másfelől megfelel egy nagyhatalom méltóságának". Végezetül ismét erő alkalmazásával fenyegetőzött. Minthogy úgy látszik, jelenleg az az eset forog fenn, hogy Németország nem tudja „a csehszlovákiai németek világos jogait tárgyalások útján elfogadtatni", Németország „el van szánva rá, hogy a többi lehetőséggel él, mivel immár csak ezek maradnak nyitva számára".[45]

Amikor Schmidt a Dreesen előtt ismét két könyökkel tört utat magának a várakozó újságírók csődületében, Hitler szemlátomást szorongva várta.

- Mit mondott? - kérdezte idegesen. - Hogy fogadta a levelemet?

Egy órával később, délután 6-kor, Wilson és Henderson átkeltek a folyón, és átadták Ribbentropnak Chamberlain békülékeny válaszát: a miniszterelnök felajánlotta, hogy közvetít a német és a cseh fél között, és felkérte Hitlert, vázolja fel javaslatait egy térképekkel kiegészített memorandumban, amelyet ő majd továbbít a cseheknek. Addig is újbóli megnyugtatást kért, hogy e folyamat közben nem kerül sor katonai erőszakra, és bejelentette, hogy ha a kívánt dokumentumot megkapta, ismét visszatér Londonba. A távozással való

fenyegetés megtette a kellő hatást. Ribbentrop, hogy Hitlerrel tanácskozzon, magára hagyta Wilsont és Hendersont, majd visszatérve azt javasolta, este még egyszer üljön össze a két vezető; akkor majd Hitler személyesen ismerteti Chamberlain előtt a memorandumot.

A miniszterelnök, balszerencséjére, immár nem légüres térben tárgyalt. Noha Godesberg és London között igen nagynak tűnhetett a távolság, a sürgönyváltásból óhatatlanul fel kellett ismernie, hogy a Hitler követeléseivel szemben tanúsított magatartásának még néhány leglojálisabb híve között is fogytán a népszerűsége. Délután 3-kor, éppen, amikor Schmidt a Petersbergben felolvasta Chamberlainnek Hitler levelét, Halifax ismét összehívta a szűkebb kabinetet külügyminiszté-riumi irodájába. A szokásos csoporthoz most is csatlakozott MacDonald és Inskip. Halifax tájékoztatta kollégáit, hogy elhatározta: többé nem vesz tudomást Chamberlain és Wilson Godesbergben kifejtett erőteljes nézeteiről, és „ennek értelmében megegyezés született, hogy sürgönyt küldünk Prágába, amely felhatalmazza követünket, hogy vonja vissza a cseh mozgósítást ellenző tanácsunkat". Az egyetlen kikötés - mivel fél szemmel a németországi eseményekre kell sandítani -, hogy Vansittart beszéljen Jan Masaryk lelkére: „Csehszlovákia érdekében különösen fontos, hogy mindenki kerülje a fölösleges nyilvánosságot."

Chamberlain szempontjából nem sok jót ígért a brit külügyminiszter egy további közlése, miszerint „meg nem nevezett miniszterek azon háborognak, hogy nem tudják, mi történik". Azt nem ismerte el, hogy immár önmagát is az említettek közé sorolja, mi több, a Godesbergből kiszivárgó híreket mindenki, aki olvasta őket, egyre ködösebbnek találja.[46] „Úgy érzem, mintha kásában tapogatóznánk" - panaszkodott Harvey-nak, amikor a mozgósításról szóló sürgöny elment Prágába.[47] Négy órára Duff Coopert több más szkeptikus miniszterrel együtt megbeszélésre hívták Sir John Simonnal. Cooper nagy meglepetésére Chamberlain e legtüzesebb előtapsolóját „robusztus állapotban, harcra készen" találta: lelkesen fogadta, hogy a cseh mozgósítás tilalmát feloldották, „noha a miniszterelnök elég gyengécskén tiltakozott". Amikor Cooper visszatért az Admiralitásra, magára vállalta, hogy sokakat visz-szahívjon szabadságukról, teljes létszámra töltse fel a hajók legénységét, és majdnem 2000 embert küldjön a Földközi-tengerre, hogy erősítsék az ottani flottát, és kiegészítsék a Szuezi-csatorna védelmét.[48]

A brit külügyminiszter életrajzírója szerint Hitler augusztus 23-i követelései „fordulópontot jelentettek Halifaxnek Hitlerrel és a nácizmussal szembeni

magatartásában. Ebből a krízisből mindenestül hiányzott a megbékítés pozitív, keresztény aspektusa, a sebekre hintett balzsam, a jogos sérelmek helyreigazítása".[49] Este fél 10-kor a szűkebb kabinet ismét összeült, és komoly nyugtalansággal fogadta Wilsonnak Godesbergből küldött további sürgönyeit. A miniszterelnök még egyszer utoljára átkel a folyón, hogy tárgyaljon Hitlerrel, és „ha látszik egy kis rés, maradunk - jelentette Wilson. - Ha nem, hazajövünk. Megmondjuk Prágának, hogy az est folyamán egy memorandumot várunk, és talán ők is jobbnak tartják, hogy várjanak a döntéssel, amíg a szöveget az éjszaka folyamán ők is megkapják." Ez az újabb kísérlet a cseh mozgósítás elhalasztására már túl sok volt Halifaxnek, aki különösen azért aggódott, „nehogy a godesbergi tárgyalások valamilyen egyszerűbb és erőteljesebb nyilatkozattal végződjenek, mint ahogy azt a miniszter-elnök tervezte".[50]

Este 10-kor Halifax a saját nevében küldött Chamberlainnek keményen fogalmazott üzenetet.

Talán segíthet Önnek, ha bizonyos jelzést adunk az uralkodni látszó közvéleményről, amint az a sajtóban és másutt kifejezést nyer. A közvélemény zöme, amely bizalmatlan tervünk iránt, de talán, ha vonakodva is, kész elfogadni mint a háború alternatíváját, láthatóan megmerevedik abban a véleményben, hogy elmentünk az engedmények határáig, és most a kancelláron a sor, hogy ezt ő is viszonozza. (...) Az Ön, a kormány és az ország szempontjából kollégái létfontosságúnak tartják, hogy mielőtt távozna, nyilvánvalóvá tegye a kancellár előtt - ha lehet, egy pótlólagos beszélgetésben -, hogy a csehszlovák kormány komoly engedményei után az emberiség elleni megbocsáthatatlan bűn lenne, ha visszautasítaná a békés megoldás lehetőségét egy olyan megoldás javára, amely szükségképpen háborúval jár.[51]

Este fél 11-kor Chamberlain ismét átkelt a Rajnán. Hitler a Dreesen előcsarnokában fogadta, ahol a két vezető pózt öltött a fényképekhez, amelyeket az egész világon látni fognak. Mivel Henderson, Kirkpatrick, Ribbentrop és Weizsácker is jelen volt, továbbá hely kellett a megbeszéléshez előkészített térképek kiteregetéséhez, a szálló földszinti éttermét kellett igénybe venniük. „Mindenkit meghívtak, aki számít" - tréfálkozott ironikusan Schmidt egyik kollégája, amikor megtudta, hogy végül Ribbentropnak is sikerült befurakodnia a tárgyalásra. A háromórás találkozó - Schmidt szerint „az egész szudétaföldi válság egyik legdrámaibb eseménye" - nem sokkal éjjel 11 előtt kezdődött.[52] Chamberlaint meglepte a meleg

fogadtatás, amelyben Hitler részesítette: a Führer ömlengve mondott köszönetét politikai bátorságáért és a béke megőrzésének szentelt igyekezetéért, majd reményét fejezte ki, hogy még mindig eljuthatnak a békés megoldáshoz. Az illúzió azonban nem volt hosszú életű. Schmidtet felkérték, hogy fordítsa le a memorandu-mot, amelyet a miniszterelnök számára készítettek, és hamarosan kiderült, hogy Hitler követelései még az előzetes félelmeken is túltesznek.

Hitler memoranduma szerint a Szudétaföldről érkező legújabb jelentések igazolják, „hogy a szudétanémetek helyzete teljességgel tarthatatlanná vált, következésképpen veszélyt jelent a békére és Európára". Alapvetően fontos, hogy a terület átruházása „minden további halogatás nélkül megtörténjen". Hitler ezúttal azt követelte, hogy az egyik kísérő térképen feltüntetett területről valamennyi cseh katonai erő vonuljon vissza; a kiürítésnek szeptember 26-án kell megkezdődnie, és két nappal később be kell fejeződnie. Az átadandó területet a térképen pirosra színezték, míg a többit, ahol majd népszavazást rendeznek, zöldre. Szavazati joggal csak azok rendelkeznek, akik 1918 óta élnek a területen. A területet továbbá „jelen állapotában" kell átadni; tilos minden kísérlet, amely elpusztítaná vagy „bármilyen módon használhatatlanná tenné a katonai, gazdasági vagy közlekedési létesítményeket"; ugyanez a korlátozás vonatkozik minden szolgáltatásra. A memorandum függelékének megszövegezése rávilágított e kikötés szigorára: „Végezetül nem mozdítható el helyéről semmilyen élelmiszer, áru, szarvasmarha, nyersanyag stb."[53] A szudétaföldi csehek két napon belül lássanak hozzá otthonuk kiürítéséhez, négy napon belül pedig távozzanak, anélkül hogy akár egyetlen tehenet is magukkal vinnének.

Chamberlain elszörnyedve hallgatta végig mindezt.

- De hiszen ez ultimátum! - kiáltott fel, utálkozva dobta a maga példányát az asztalra, és úgy állt fel, mintha távozni készülne.

- Ein Diktat - vetette közbe Henderson, aki mindig élvezte a lehetőséget, ha némettudását fitogtathatta, amellett tudta, hogy Hitler számára ennek a szónak érzelmi értéke van, mivel éveken át ezzel jellemezte a versailles-i szerződést.

- Kancellár úr - folytatta Chamberlain -, a legmélyebb sajnálkozással és csalódással kell megállapítanom, hogy Ön meg sem próbált hozzájárulni a béke biztosítására irányuló kísérleteimhez.[54]

Hitlert, aki nem szokott hozzá, hogy ilyen hangnemben tárgyaljanak vele, „szemlátomást kellemetlenül érintette” a miniszterelnök heves reagálása. Biztosította Chamberlaint, hogy „súlyosan téved",[55] majd így folytatta: „Semmi ilyenről nincs szó. Ez egyáltalán nem diktat: nézze csak meg, a dokumentumnak memorandum a címe."[56] Chamberlaint azonban nem hatották meg az efféle szemantikai árnyalatok, és immár „nagyon őszintén" fogalmazott. Mint később felidézte, a memorandumnak nem a tartalma háborította fel ennyire, sokkal inkább „a dokumentum nyelve és modora, amely mélységesen megrázná a semleges országok közvéleményét, és keserűen vetettem a kancellár szemére, hogy nem volt hajlandó reagálni kezdeményezésemre".[57]

Ebben a sorsdöntő pillanatban egy üzenetet adtak át Hitlernek, aki lassan elolvasta, majd átadta Schmidtnek.

- Olvassa fel ezt Mr. Chamberlainnek! - utasította.

A tolmács óvatosan engedelmeskedett. „Benes éppen most jelentette be a rádión a csehszlovák haderő általános mozgósítását." A helyiségben dermedt csend lett, mindenki ugyanarra gondolt: a háború immár elkerülhetetlen.[58] Végül maga Hitler törte meg a csendet.

- E provokáció, e hallatlan provokáció ellenére - mormolta alig hallhatón - kitartok, és nem lépek fel Csehszlovákia ellen; nem használok katonai erőt, ameddig ezek a tárgyalások tartanak - legalábbis addig, amíg Ön, Mr. Chamberlain, német földön tartózkodik.[59]

A feszültség érzékelhetően enyhült. „A cseh mozgósítás üstdobszó-lója után néhány ütemnyi csend lett" - jegyezte fel Schmidt. Chamberlain levette a szemüvegét, ceruzát húzott elő a zsebéből, és sorról sorra végigment a memorandumon. Mire végzett, sikerült néhány kisebb módosítást eszközölnie, és egy szerény engedményre is rábírta Hitlert. „Hogy a kedvében járjak, Mr. Chamberlain - jelentette ki az utóbbi -, a menetrend dolgában engedek Önnek. Ön egyike annak a kevés embernek, akinek a kedvéért valaha ilyet tettem." Úgy tűnt, Chamberlaint elbűvöli ez az álságos hízelgés. A Szudétaföld átruházását október 1-jére halasztották, ami Hitlernek természetesen nagyon is megfelelt, hiszen Csehszlovákia lerohanását már régóta erre az időpontra tűzte ki.

Ekkorra éjjeli 2 óra lett, és a megbeszélés - Schmidt szavaival - „a legbarátságosabb légkörben" véget ért.[60] A két vezető még váltott egymással néhány bizalmas szót, majd Chamberlain „nyájasan elköszönt" Hitlertől. A miniszterelnök „úgy érezte, az elmúlt néhány nap beszélgetései eredményeként bizalmas viszony alakult ki köztük", és ha majd ez a mostani válság megoldódott, „örömest beszélne meg a Führerrel egyéb, jelentős problémákat is, ugyanebben a szellemben".[61] Ami döntő jelentőségű volt: Hitler ezután „nagyon komolyan" megismételte a

Berchtesgadenben elhangzott megnyugtatást, miszerint „Európában nincs további területi igénye, és a Reich népét a németeken kívül nem óhajtja más fajokkal szaporítani".[62] William L. Shirer, aki átvirrasztotta az éjszakát, hogy tudósítson a konferencia végéről, és a szálloda halijában rögtönzött stúdióban gubbasztott, közelről láthatta, hogyan búcsúzik egymástól a két vezető, és „meghökkentette, milyen szívélyesek egymáshoz".[63] Szeptember 24-e, szombat hajnalán, a brit küldöttséget újfent átszállították a Rajnán.

- Ó, mennyire fáradt vagyok - sóhajtott fel Chamberlain, amikor visszaérkezett a Petersbergbe.

- Reménytelen a helyzet, uram? - kérdezte tőle az egyik várakozó újságíró.

- Ezt nem szívesen mondanám - hangzott a válasz. - A többi most a cseheken múlik.[64]

Szeptember 23-án, pénteken, nem sokkal este 10 óra után Geoffrey Cox, a Daily Express prágai tudósítója éppen végzett londoni hívásával:
esti tudósítását mondta tollba a szerkesztőségnek. Jóllehet Godesbergben még tartott Chamberlain és Hitler tárgyalása, annyi már kiszivárgott, hogy Hitler követelései súlyosak - és Prágára rányomta bélyegét a háborús készülődés. Cox már tette volna le a kagylót, amikor cseh asszisztense intett, hogy tartsa a vonalat. Mint tartalékos tisztet, most hívta fel egy hadügyminisztériumi barátja a jó tanáccsal: azonnal hagyja abba a munkát, menjen haza, és búcsúzzon el a feleségétől, mivel néhány perc múlva bejelentik az általános mozgósítást. így igaz: a brit és a francia kormány tanácsára, amelyet Newton és De Lacroix aznap este végre átadott, Benes elrendelte az azonnali mozgósítást. Fél 11-kor a rádió bemondta a hírt a köztársaság mind a hat nyelvén: csehül, szlovákul,

németül, magyarul, ruszinul és lengyelül. Cox folytatást diktálhatott tudósításához: megerősítette a mozgósítás tényét másodpercekkel azelőtt, hogy Csehszlovákia valamennyi telefonvonala megszakadt. Learathatta a szenzációt.[65]

Alighogy a proklamáció elhangzott, a tartalékosok lázasan igyekeztek, hogy a parancs szerint azonnal jelentkezzenek gyülekezőhelyeiken.

Cox tudósítása, amelyet immár ki kellett csempészni az országból, a Daily Express hétfői számában jelent meg.

Az utcákon vadul rohangáló emberek; sietnek haza a felszerelésükért, a Vencel téren komor képű tömegek nyüzsögnek, rettegnek a háború gondolatától, de hálásak, amiért közeledik az alkalom, hogy megvédelmezhetik hazájukat, ahelyett hogy harc nélkül feladnák. Őrök, akiket sebtében a középületek elé állítottak, az utcasarkokon, a szállodák előcsarnokában, a pályaudvarok peronjain búcsúzkodó férfiak és nők, itt egy férfi siet a vonathoz, miközben tízéves fia büszkén viszi a bőröndjét, amott egy csoport katonát szállít a dübörgő vonat, a tömeg éljenzése közepette. A háború ezalatt létező valóságnak tűnt. Amikor éjjel egykor beállt az első elsötétítés, sokan várták, hogy bármelyik percben felbőgnek a bombázók. De pánik nem volt, ijedelem is alig.[66]

Napnál is világosabb volt, hogy a csehek készek harcolni. Nem csak arról volt szó, hogy engedelmeskedtek a behívásnak: „Leírhatatlan lelkesedéssel ragadtak fegyvert, hogy szembeszálljanak a támadással." Színházak és mozik előbb fejezték be előadásukat; a kávéházak, vendéglők, bárok másodperceken belül kiürültek; a tartalékosok kivételével mindenkit udvariasan felkértek, hogy szálljon le a villamosokról, így férfiak tömegei zsúfolódtak a kocsikba, és utaztak keresztül a városon. Mintegy varázsütésre, megjelentek a civil légoltalmi felelősök, hogy helyettesítsék a bevonuló rendőröket; és azok a tartalékosok, akik nem találtak maguknak autót, taxit vagy villamost, csoportosan, élükön egy zászlóvivővel, vonultak a gyülekezőhelyekre. Eközben, noha a német nyelvű rádióban Henlein felszólított minden németet, ne engedelmeskedjék a mozgósítási parancsnak, számos német szociáldemokrata ugyanolyan lelkesen csatlakozott, akárcsak cseh szomszédjai.

Eric Gedye, a The Daily Telegraph tudósítója éppen egy étteremben ült, alig

néhány lépésre Henlein két bizalmas munkatársától; egyikük, Ernst Kundt, a Runciman-misszióval folytatott tárgyalásokat vezette. A vacsora közepén pincérük letette a tálcát, ledobta magáról a kötényt, és kirohant a legközelebbi ajtón. A németek dühösen érdeklődtek, hova lett a pincér, és elhűlve értesültek róla, hogy engedelmeskedett a mozgósítási parancsnak. Kundtot és kollégáját később letartóztatták.[67]

Minden utcai lámpát kikapcsoltak, az utcákon légvédelmi felelősök járőröztek, mindenkinél gázálarc volt; az Alcron Szálló igazgatósága - korábban itt volt Runciman főhadiszállása - minden vendégnek kiutalt egyet. Amennyire az emberek tudhatták, bármely percben megjelenhettek a német bombázók. A mozgósítás négy órán belül teljessé vált, és hajnalra Csehszlovákia határ menti erődítményeiben is teljes volt a létszám. „Prágában nyugalom van - jelentette Berlinbe a német katonai attasé szinte elismeréssel. - Megtörténtek a mozgósítás végső intézkedései. Becslések szerint a mozgósítottak létszáma egymillió fő. Állomáshelyén tartózkodik nyolcszázezer/'[60]

Valójában ezen az éjszakán nem hangzott el hadüzenet, másnap pedig a cseh kormány tudomást szerzett Hitler godesbergi követeléseinek elrettentő részleteiről. Chamberlain megígérte, hogy közvetítőként lép fel, és a német memorandumot kétféle, egymással igencsak ellentétes módon hozták Prága tudomására. Schmidt fordítását még az éjszaka folyamán megsürgönyözték közvetlenül Newtonnak, aki másnap este átadta Krofta külügyminiszternek. Ám valahogy az eredeti német szöveggel, valamint a kísérő térképpel is meg kellett ismertetni a cseheket. Ezeket a berlini brit katonai attaséra, Mason-MacFarlane ezredesre bízták. Az ezredes, akit mindenki „Mason-Mac" néven ismert, nem volt átlagos figura. Rolls-Royce-ával bebarangolta egész Németországot, hogy megtekintse a katonai létesítményeket, és hallatlanul népszerű volt diplomáciai körökben, ahol erős bécsi akcentusa miatt „az osztrák skótként" emlegették. Napjainkban főleg azért emlékeznek rá, mert 1938-ban azt a komolyan előadott javaslatot tette a The Times berlini tudósítójának, hogy a világbéke érdekében meg kellene ölnie Hitlert. Berlini lakása az emelvényre nézett, ahonnan a születésnapja alkalmából rendezett katonai parádékon a Führer megszemlélte a hadsereget. „Puskával könnyű célpont - jegyezte meg lazán Mason-Mac. -Innen játszi könnyedséggel lepuffanthatnám a disznót, és többet mondok: komolyan foglalkoztat a dolog."[69]

Mason-MacFarlane elkötelezett ellenfele volt a megbékítési politikának, és sem

Chamberlain, sem saját közvetlen főnöke, Henderson iránt nem táplált különösebb rokonszenvet. Egyáltalán nem volt lelkes, amikor őt választották Hitler küldöncének, mindenesetre úgy vélte, a cseh mozgósítás után nem stílusos, ha hagyományos módon utazik

Prágába. így aztán egy Richard Hannayhoz[1] méltó expedícióba fogott. Godesbergből visszatért Berlinbe, majd kocsiba ült, útitársául a cseh helyettes katonai attasét választva. Sötétedéskor érték el Zinnwaldnál a határt, ám a határőrök közölték velük, hogy az előttük lévő út le van zárva. Miközben a két utas tanakodott, mitévők legyenek, a túloldali cseh határállomást tűz alá vette a Freikorps egyik őrjárata; így aztán az ezredes és társa gyalog indult el az erdőn át. Két órával később, miután szögesdrót kerítéseken át törtek maguknak utat, elérték a legközelebbi várost, Teplitz-Schönaut. „Nyomorúságos látványt nyújtottak: sárosak, piszkosak voltak, arcukat-kezüket véresre karmolta a bozót, ruhájuk átázva tapadt a testükhöz." A városban aztán kocsit kaptak, hogy szállítsa őket Prágába, és így éjfél után végre átadták a brit követségnek a dokumentumokat. Amikor Mason-MacFarlane másnap délelőtt átkelt a határon Németország felé, legnagyobb elszörnyedé-sére a helyi SS és a Freikorps küldöttsége fogadta, és parancsnokuk harsányan megköszönte, hogy „kézbesítették a Führer üzenetét".[70]

Miután a Petersbergben alig néhány órát alhatott, Chamberlain hazaindult Londonba, és gépe negyed 2-kor szállt le a Hestonon. A tudósítások szerint „a tömeg meleg fogadtatásban részesítette", ő pedig „jókedvűnek és reménytelinek" látszott. Ezúttal is nyilatkozott a sajtónak.

Most, hogy visszatértem, első számú kötelességem, hogy beszámoljak a brit és a francia kormánynak küldetésem eredményéről, és amíg ennek nem teszek eleget, nehéz lesz erről bármit is mondanom. Csupán ennyit mondok: bízom benne, hogy valamennyi érintett továbbra is azon lesz, hogy békésen oldja meg a csehszlovák problémát, mivel ezen múlik korunk Európájának békéje.[71]

Fél 4-re Chamberlain a Downing Streetre hívta össze a szűkebb kabinetet. Mint arról kollégáit biztosította, teljes mértékben hiszi, hogy „Herr

Hitler igazat mondott, amikor kijelentette, hogy ezt a kérdést faji kérdésnek tekinti”, és a Szudétaföld jelenti területi ambícióinak végső határát. Abban is biztos, hogy Hitler „a felajánlott feltételeket az ügyben elhangzott utolsó szavának tekinti, és ha ezeket visszautasítanák, fegyvert fogna. Ha háború törne

ki, Csehszlovákiát mindenképpen lerohannák (...), és ezzel az ország megszűnne létezni." Végezetül azzal kérkedett, hogy fontos engedményekre bírta rá a Führert, és hangoztatta meggyőződését, miszerint „Herr Hitler nem szegné meg a neki tett ígéretet".

Ezen a ponton csak Hoare határolta el magát az öntömjénezés hangulatától, noha szavait gondosan megválogatta. A kormány, figyelmeztetett, „könnyen ütközhet nehézségekbe, ha kiáll a német javaslatok elfogadása mellett, hacsak nem tesz valamit a másik serpenyőbe".[72] Cadogan már látta a hitleri memorandumot, amelyet „rémesnek" minősített, és a Downing Streetre menet magában hálát adott Istennek, amiért Chamberlain „még nem ajánlotta elfogadásra". Az ülés során azonban fokozatosan kiderült, hogy a miniszterelnöknek éppen ez a szándéka. „Mélységesen elborzadtam - jegyezte fel Cadogan. - Teljes lelki nyugalommal pártolta a totális megadást. (...) Nyilvánvaló, hogy Hitler bizonyos mértékig hipnotizálta." És ami még nagyobb baj: Chamberlain viszont „H[alifaxe]-t hipnotizálta, aki teljes mértékben kapitulált". Simon pedig, aki Chamberlain távollétében meglepően harciasnak mutatkozott, most rájött, „hol van a kutya elásva", és ismét beállt a sorba a miniszterelnök mögé.[73]

Félórás pihenő után, fél 4-kor Chamberlain immár az egész kormányhoz intézte szavait; úgy tűnt, „tapasztalatai egyáltalán nem viselték meg". Egy órán át szónokolt, részletesen taglalta Hitlerrel folytatott beszélgetéseit, és magyarázta a memorandumot. Bár azt állította, hogy „felhorkant a felháborodástól, amikor elolvasta a német feltételeket", mégis rávilágított, hogy „véleménye szerint ezeket a feltételeket el kellene fogadnunk, és azt kellene tanácsolnunk a cseheknek, hogy ők is tegyenek így".[74] Ő elhiszi, hogy „Herr Hitlernek vannak bizonyos normái (...) nem csapna be szántszándékkal valakit, akit tisztel, és akivel hosszasan tárgyalt, márpedig ő biztos benne, hogy Herr Hitler bizonyos tiszteletet érez őiránta". Meggyőződése továbbá, hogy „Herr Hitler igazat mond", és „nagy tragédia" lenne, ha kárba veszne az alkalom, hogy minden nézeteltérés dolgában „megegyezésre jussunk Németországgal". Mindebből lélegzetelállító önhittséggel és naivitással azt szűrte le, hogy „úgy véli, befolyásra tett szert Herr Hitler fölött: az utóbbi bízik benne és hajlandó vele együttműködni”.[75]

Mihelyt a vitát megnyitották, kiderült, hogy a miniszterelnök tévesen ítélte meg hallgatóságát. Hore-Belisha felszólított a hadsereg mozgósítására - nézete szerint „ez az egyetlen érv, amelyet Hitler megértene". Ezután, Chamberlain

legnagyobb bosszúságára, arra hívta fel a figyelmet, hogy a kormánynak „soha nem bocsátanák meg, ha bennünket váratlan támadás érne, mi pedig elmulasztottuk a megfelelő lépéseket”.[76] Hore-Belisha mellett állt ki Duff Cooper, Walter Elliot, Olivér Stanley, valamint a két főrend, Lord Winterton és Lord De La Warr. A legharsányabb, akárcsak a korábbi üléseken, Cooper volt. Eleddig úgy vélte, a válságnak csak két lehetséges megoldása van: „a becstelen béke vagy a háború”. Most egy harmadik lehetőséggel is számol: „nevezetesen a becstelen háborúval”. Az utóbbit úgy értette, hogy „a közvélemény rugdosására sodródunk háborúba, akkor, amikor azokat, akikért küzdöttünk, már rég legyőzték”. Mialatt Cooper tovább fejtegette érveit, Chamberlain támogatói, különösen Simon és Hoare, szokásukkal ellentétben hallgattak. A vezérkari főnökök, mutatott rá Cooper, már sürgették a mozgósítást - „egy szép napon, úgy lehet, magyarázkodnunk kell majd, miért nem vettük figyelembe tanácsukat”. Ezzel tovább ingerelte Chamberlaint, aki indulatosan azt felelte, hogy a szóban forgó tanácsot csak az a feltételezés sugallta, miszerint a háború küszöbön áll, mire Cooper szárazon megjegyezte: „Nehéz tagadni, hogy létezett ilyen veszély." Amikor megegyeztek, hogy a gyűlést másnap reggelig elnapolják, Cooper úgy vélte, „Hitler megbabonázta Neville-t".[77]

Ez a nézet igen gyorsan elterjedt. A kormány ülését követően Winterton sietve tanácsot kért barátjától, a hozzá hasonlóan titkos tanácsosi címet viselő Leó Amerytől. Beszámolt róla, hogy „legalább négy vagy öt miniszter komolyan fontolgatja a lemondását”.[70] Amery Chamberlain legrégebbi politikai eszmetársai közé tartozott, élvezte a miniszterelnök apjának protekcióját, és hosszú éveken át ő is egyike volt Birmingham képviselőinek; eddig a percig a miniszterelnök mindig számíthatott megfontolt támogatására. Most azonban, ahogy Billy Hughes korábbi ausztrál miniszterelnöknek írta, Chamberlain „hazahozta Hitlernek ezt a képtelen ultimátumát, arra kérve a cseheket, hogy dugják a nyakukat Hitler hurkába (...) és képes volt azt hinni, hogy nekünk rá kell bírnunk a cseheket a belenyugvásra!"[79] A következő huszonnégy óra folyamán Amery lázasan győzködte a kormányt, hogy gondolja meg magát. „Csaknem mindenki, akivel beszéltem - írta Halifaxnek elborzadt az úgynevezett »békétől«, amelyet a csehekre kényszerítettünk."[80] Másnap reggel ennél is keményebb levelet fogalmazott Chamberlainnek, amelyet személyesen vitt el a Downing Streetre. A levélben megkérdezte: hogyan várhatta el Chamberlain a csehektől, hogy „ekkora őrültségre és gyávaságra legyenek képesek"? Ha nem bír el Hitlerrel, fennáll a veszély, hogy Nagy-Britanniát „a

világ szemében egyszerre teszi nevetségessé és megvetésre méltóvá". Amery látnoki intéssel zárta sorait.

Ha az ország és a Ház valaha feltételezné, hogy hajlandó voltál beletörődni e legfrissebb követelésbe, sőt támogattad is azt, irtózatos undor

támadna ellened.[81]

Noha Amery sem politikai, sem társasági értelemben nem állt közel Edenhez, ezt a pillanatot találta alkalmasnak, hogy igénybe vegye a korábbi külügyminiszter támogatását. Edén már maga is buzgón szondázta a véleményeket. Amikor Jan Masaryk, a cseh követ szeptember 24-én délután értesült a godesbergi feltételek részleteiről, először Edenhez fordult. „Nagyon feldúlt állapotban volt - jegyezte fel Edén -, és többször elismételte, hogy kormánya nem fogadhatja el ezeket. Hihetetlennek tartotta, hogy a brit miniszterelnök ilyen dokumentumot továbbítson egy baráti hatalomnak."[82] Edén nem közölte Masarykkal, hogy mit gondol minderről ő maga: tudniillik valóban „hihetetlennek tartotta, hogy Őfelsége kormányának valaki ilyen feltételeket ajánljon elfogadásra, és igazi szerencsétlenségnek, hogy ezeket Chamberlain Prágának is továbbította". Miután számos kollégájával beszélt, Edén másnap reggel felhívta Halifaxet, és sürgetőn kérte, hogy amennyiben Hitler új javaslatai valóban megegyeznek a sajtóban közöltekkel, úgy haladéktalanul utasítsák vissza őket.[83]

Kiderült, hogy a pillanat éppen megfelelő volt. Az előző napi kormányülés végén, amikor Halifax visszatért a külügyminisztériumba, Cadogan

már aggodalommal eltelve várta. Mélységesen felzaklatta a felfedezés, hogy a külügyminiszter „ízig-vérig és ezen állapottal roppant elégedetten defetista-pacifista", és amikor aznap este a kocsiján hazafuvarozta, „szűkszavúan megmondta neki a magáét, de ez csöppet sem rázta meg".[84] Valójában, noha Cadogan ezt nem mérte fel, komoly hatással volt Halifaxre. A külügyminisztert máris elárasztották a baráti levelek és telefonhívások, amelyek sürgették, hogy foglaljon keményen állást Hitlerrel szemben. „Winston, A. E. és Amery borzadnak a lehetőségtől, hogy elfogadásra ösztökélhetjük Csehszlovákiát" - figyelmeztette Harvey.[85] Éjjel egykor Halifax felébredt, és nem tudott újra elaludni. Cadogannel folytatott beszélgetése súlyosan nyomasztotta. „Alec, nagyon haragszom rád - korholta másnap reggel állandó helyettesét. - Miattad nem jött álom a szememre. (...) De aztán arra a következtetésre jutottam,

hogy igazad volt."[86] „Nem túl melodramatikus - jelenti ki életrajzírója -, ha ezt az éjszakát jelöljük meg mint Halifax majdhogynem damaszkuszi fordulatát békítőből ellenállóvá."[87]

Amióta kinevezték külügyminiszterré, Halifax minden külpolitikai kérdésben fenntartás nélkül támogatta Chamberlaint. Mostantól azonban erre nem volt képes. Amikor szeptember 25-én, vasárnap délelőtt fél 11-kor a kormány újra összeült, és Chamberlain felszólította, hogy nyissa meg a vitát, nem tartóztatta meg magát. Halkan, a felindulástól remegve bevallotta döbbent kollégáinak, hogy „valamikor az előző napon ráeszmélt, hogy véleménye bizonyos mértékig megváltozott".

Tegnap úgy érezte, hogy a múlt vasárnapi javaslat elveinek elfogadása és a most, egy héttel később előterjesztett terv megvalósítása közötti különbség nem jár együtt egy új elv elfogadásával. Ám nem biztos benne, hogy továbbra is ez a véleménye. (...) Nem tud szabadulni a gondolattól, hogy Herr Hitler semmit se adott nekünk, hanem úgy diktálja a feltételeket, mintha megnyert volna egy háborút, anélkül hogy harcolnia kellett volna. (...) Némi bizonytalanság motoszkál benne az elérni kívánt végső célt illetően, amely az ő számára nem más, mint a nácizmus elpusztítása. Ameddig a nácizmus létezik, a béke bizonytalan marad. Ennélfogva nem gondolja, hogy helyes lenne nyomást gyakorolni Csehszlovákiára a feltételek elfogadása érdekében. Egyszerűen csak eléjük kellene terjeszteni az egész ügyet.

Ha a csehek visszautasítanák Hitler feltételeit, folytatta Halifax, akkor Franciaország a segítségükre sietne, és úgy véli, Nagy-Britannia követné a példát. Éjszakai töprengése vezette rá erre az álláspontra, és mert Chamberlain fészkelődött a székében, azzal zárta felszólalását, hogy „jóllehet e hosszú válság alatt a legszorosabban együttműködött a miniszterelnökkel, (...) nem egészen bizonyos afelől, hogy gondolkodásuk még mindig összecseng".[88] A kormány csak hüledezett. Hore-Belisha úgy vélte, Halifax „nagyszerű erkölcsi vezérfonalat nyújtott",[89] míg Cooper elismerte, hogy a külügyminiszter felszólalása „nagy meglepetésként érte azokat, akik hozzám hasonlóan gondolkodnak".[90] További támogatást kapott Halifax egy váratlan helyről, mégpedig Lord Hailshamtől. A lordra, aki általában szilárd szövetségese volt Chamberlainnek, erősen hatott fia, Quintin Hogg befolyása; az utóbbi egy oxfordi időközi választáson szembekerült a megbékítésellenes programot hirdető Sandy Lindsay-vel, az oxfordi Balliol College igazgatójával. Hailsham teátrálisan előrántott egy lapkivágatot, amely

részletesen felsorolta a számos alkalmat, amikor Hitler megszegte adott szavát.

Csupán két miniszter szállt szembe Halifaxszel, és támogatta Chamberlaint. Lord Stanhope, az Oktatási Testület elnöke, kimutatva, milyen kevés köze van a valósághoz, ellentmondott Hailshamnek, és biztosította kollégáit, hogy Hitler korábbi és jelenlegi ígéretei között igen nagy a különbség, „hiszen nyilvánvaló, hogy a miniszterelnök jelentős befolyással volt rá". Kingsley Wood légügyi miniszter, aki nem hagyta, hogy bárki is lepipálja, azt kiáltotta, hogy Chamberlain látogatásai „jelentős benyomást keltettek Németországban, és alighanem alaposabban meggyengítették a nácizmust, mint az utóbbi évek bármely más eseménye".[91] Chamberlaint azonban csak Halifax szereplése foglalkoztatta, és ceruzájával ingerülten lefirkantott egy levélkét, amelyet átnyújtott az asztal túloldalán ülő külügyminiszternek.

Halifax felvetése, miszerint a háború alkalmas eszköz lehet a nácizmus kiirtására és a Führer megdöntésére, gyökeresen ellentmondott Chamberlain szándékának, hogy tudniillik a kényes csehszlovák probléma kielégítő elintézését követően hosszú távú egyezséget köthetnek Hitlerrel.

Az, hogy tegnap esti együttlétünk óta alapvetően megváltoztattad álláspontodat, szörnyű csapás számomra, de saját nézeteidet természetesen

neked kell kialakítanod. Mármost meg kell várnunk, mit szólnak a fran-

dák. Ha azt mondják, beszállnak, és ezzel bennünket is belerángatnak, nem hiszem, hogy a döntésért vállalhatnám a felelősséget. De nem szeretném anticipálni, ami még nem történt meg. N. C.

A lemondásával való átlátszóan álcázott fenyegetőzés mentegetőző válaszra késztette Halifaxet.

Brutális állatnak érzem magam - de az éjszaka nagy részében ébren hánykolódtam és emésztettem magam, és úgy éreztem, Cs[ehszlovákia] kényszerítése ügyében pillanatnyilag nem tudok más következtetésre jutni. E.

Chamberlainnek ettől a pillája sem rezdült. „Az éjszakai következtetések ritkán születnek helyes perspektívából" - firkantotta válaszképpen. „Szeretném, ha a csehek a tényeket illetően egyetértenének velünk -zárta le a vitát Halifax -, de nem érzem feljogosítva magam, hogy kény-szerítsem őket."[92]

Az ebédszünet alatt nyilvánvaló lett, hogy Chamberlain nem tudja maga mellé állítani a kormányt. Harvey „nagyon merevnek és harciasnak" találta Hore-Belishát, aki csökönyösen hangoztatta, hogy „a godesbergi javaslatokat el kell utasítani, és most van itt az ideje, hogy szembeszálljunk Hitlerrel".[93] Mire ötórás vita után véget ért az ülés, Cooper, Hailsham, Stanley, De La Warr, Elliot és Hore-Belisha egymás után foglaltak állást Halifax mellett. Chamberlain szemlátomást ideges volt, és óvatosan ösz-szegezte a történteket. Elismerte, hogy „adódtak bizonyos nézetkülönbségek, de ez igazán várható volt"; mindazonáltal felszólította a kormányt, hogy alkosson egységes frontot. Hitler nem Nagy-Britanniának, hanem a cseheknek címezte követeléseit, és ezért nincs szükség a vitában pró vagy kontra állást foglalni, mindössze a tényeket kell a maguk teljességében a csehek elé tárni.[94] Coopert a hozzászólás a legkevésbé sem győzte meg -nézete szerint „ez mindössze szofisztikus korteskedés".[95] Ezután felajánlotta lemondását azzal az indokkal, hogy „a kormányban való állandó jelenlétéből csak időhúzás és bosszúság adódik". Chamberlain kijelentette, hogy számított erre a lépésre, de nem fogadja el, és arra kérte Coopert, „ne cselekedjen elhamarkodottan". A jelek szerint Cooper reménykedett, hogy ajánlatát amúgy sem veszik komolyan.[96]

Masaryk előző nap figyelmeztette Halifaxet, hogy „a csehek inkább esnek el harc közben, semhogy elfogadják Hitler javaslatait".[97] Most, közvetlenül a brit kormány ülése után Masaryk megjelent a Downing Streeten, hogy átadja kormánya hivatalos válaszát. A dokumentum szembeállította a csehek „páratlan önfegyelmét és önuralmát az irányított német sajtó Csehszlovákia elleni elképesztően durva és közönséges kampányával". Az eredeti angol-francia tervet Csehszlovákia csak „szélsőséges kényszerhelyzetben" fogadta el, Hitler új javaslatai azonban „olyan defacto ultimátumot jelentenek, amelyet általában egy legyőzött nemzetnek szoktak átnyújtani", és „teljességgel és fenntartás nélkül elfogadhatatlanok. Szent Vencel, Húsz János és Tomás Masaryk népe nem lesz rabszolgák nemzete."[90] Chamberlain szemlátomást bosszankodott. Hát a csehek „nem fogják fel a katonai tényeket"? Történjék bármi, nem valószínű, hogy Csehszlovákiát meg lehet védeni, vagy hogy egy háború után visszakapná korábbi határait. Masarykot azonban nem lehetett megfélemlíteni. A brit kormány hozzájárulása a mozgósítási embargó visszavonásához „egyértelműen arra utal, hogy a csehektől soha nem várható a hitleri terv elfogadása". Most, hogy a mozgósítás megtörtént, egyszerűen elképzelhetetlen, hogy a cseh hadsereg meghátráljon,

és harc nélkül engedje át országát Hitlernek.[99]

Az utóbbi napokban a Párizsból érkező jelzések egyre rejtélyesebbek lettek. Szeptember 21-én Bonnet a brit kormány véleményét tudakolta: helyesnek tartanák-e azt a francia lépést, ha „hét hadosztályt helyeznek hadállásba a Maginot-vonal mögé" az esetleges német támadás elhárítására.[100] Halifax nem hagyta beugratni magát, és csak annyit felelt, hogy „saját biztonságuk követelményeit természetesen a franciáknak kell megítélniük", de a britek nem fognak kifogást emelni.[101] Szeptember 23-a éjszakáján Daladier és Bonnet az aggasztó godesbergi hírek, a cseh mozgósítás, valamint a német katonai készülődés felgyorsulásának fényében tanácskozott. Gamelin tábornok, a francia vezérkari főnök támogatásával részleges mozgósítást rendeltek el, másnap reggel pedig a tartalékosok két kategóriáját hívták be, összesen több mint félmillió embert, miáltal a mozgósított francia haderő létszáma összesen egymillióra emelkedett. A párizsi német katonai attasé aggódóan jelentette, hogy a francia katonai intézkedések ilyetén felgyorsulása „valószínűsíti, hogy Németország harcias intézkedései esetében részükről általános mozgósítás és azonnali támadás várható".[102]

Ugyanezen a napon a brit külügyminisztérium egészen különös táviratot kapott Sir Eric Phippstől, amelyben a párizsi nagykövet hangot adott „merőben személyes jellegű benyomásainak".

Hacsak a német agresszió nem lesz olyan brutális, véres és tartós, hogy a francia közvéleményt felingerelje és megfossza józan eszétől, a háború Franciaországban jelenleg a lehető legnépszerűtlenebb lenne. Ennélfogva úgy gondolom, Őfelsége kormányának fel kellene ismernie, milyen roppant veszélyt jelent, ha csak a látszat szerint is bátorítja a háború itteni híveinek csekély, de hangos és korrupt csoportját. Franciaország legjobbjai mind ellenzik a háborút, mégpedig majdnem bármilyen áron.[103]

Ez a közlés felkavarta a brit külügyminisztériumot. „Soha nem láttam még hasonlót sem a Phipps által küldött defetista maszlaghoz - jegyezte fel Harvey. - Vagy nem ábrázolja őszintén a francia közhangulatot, vagy lusta felkutatni olyan véleményeket, amelyek Őfelsége kormányát kellemetlenül érinthetik. Tragikus, hogy ilyen időkben három ilyen nyomorúságos nagykövetünk legyen [Rómában, Berlinben és Párizsban]."[104] Cadogan ridegen válaszolt,

közölve, hogy szeretné pontosan tudni, mit ért Phipps „a háború híveinek csekély, de hangos és korrupt csoportján", és energikusan követelte, hogy a követ vesse ki messzebbre a hálóját, és győződjön meg a francia politikai hangulat egy reprezentatívabb mintájának nézeteiről.[105]

Szeptember 25-én, vasárnap este fél 10 előtt 5 perccel a szűkebb kabinet tagjai Daladier-val és Bonnet-val kiegészülve ültek le ismét a kormány asztala köré. William Strang, aki mind Berchtesgadenbe, mind Godesbergbe elkísérte Chamberlaint, később úgy írta le a találkozót, mint „a legkínosabbak egyikét, amelyen balszerencsémre valaha részt vettem". A miniszterelnök, akit szemlátomást felzaklatott a Hitlertől elszenvedett otromba bánásmód, majd saját kormányának reagálása, „M. Daladier-val szembeni viselkedésében éreztette sajgó keserűségét".[106] Bevezetésképpen hosszasan ismertette a godesbergi tárgyalásokat, bőven fűszerezve elbeszélését öndicsérő megjegyzésekkel, amelyek Hitlerrel szembeni hősi helytállását érzékeltették. Daladier azzal vágott vissza, hogy a francia minisztertanács a délutáni ülésen egyhangúan elutasította a godesbergi követeléseket. „Már nem arról van szó, hogy tisztességes rendezést eszközöljünk ki"; immár világos, hogy Hitler egyetlen célja „Csehszlovákia erőszakos eltiprása és rabszolgasorba döntése, utána pedig az Európa fölötti uralom megszerzése".

Chamberlain nyersen érdeklődött, hogy ez esetben milyen következő lépést javasolnak a franciák, amire Daladier azt indítványozta, hogy térjenek vissza az eredeti angol-francia terv feltételeihez. Chamberlain ekkor azt tudakolta, mi történik, ha Hitler, amint ő azt elkerülhetetlennek tartja, ebbe nem egyezik bele. Daladier, kissé rejtélyesen, azt felelte: ez esetben mindkettőjüknek „teljesítenie kell a kötelességét". Az aprólékosságra hajló Chamberlain ennyivel nem érte be, és további keresztkérdéseknek vetette alá Daladier-t. „Már nem kerülgethetik a forró kását - jelentette ki. - Ideje rátérni a helyzet komor realitásaira." A szőnyegen lévő memorandum egyértelműen Hitler „utolsó szava" e tárgyban, és ha a csehek elutasítják feltételeit, Hitler „nyomban katonai intézkedésekhez folyamodna". Ha ez bekövetkezik, mit tennének a franciák? Daladier csak annyit tudott, elég bágyadtan, válaszolni, hogy mindketten „megtennék, ami rájuk hárul". Chamberlain kötötte az ebet a karóhoz: azt jelenti ez, hogy Francia-ország hadat üzenne Németországnak? Az ügy teljesen világos, felelte Daladier: „Egy Csehszlovákia elleni nem provokált agresszió esetében Franciaország teljesítené a kötelezettségeit." Ezért vonult a határra „nyugodtan és méltóságteljesen" egymillió francia.[107]

Ekkor, úgy is mint jeles királyi jogtanácsos, Sir John Simon vette át a kihallgatást, azzal a művi udvariassággal faggatva Franciaország miniszterelnökét, amely az ellenséges tanúnak kijár.[108] Minden törvény-széki szaktudását bevetve egy sor brutálisan nyílt kérdést intézett Daladier-hez és Bonnet-hoz. „Nem szeretne olyan benyomást kelteni, mintha a stratégát játszaná - kezdte álszerény modorban -, hiszen ő csupán egy közönséges közéleti férfiú", de fontos kérdésekre vár választ. Meghúznák-e magukat a franciák a Maginot-vonal mögött, avagy megtámadnák Németországot? Csak szárazföldi csapatokat mozgatnának, avagy bevetnék-e a francia légierőt is Németország fölött? Igaz-e, hogy légierejük szinte nem létező? Felkészült-e lelkileg a francia társadalom a német légierő óhatatlanul bekövetkező bombázásaira? Miféle támogatásra számítanak a Szovjetunió részéről? Daladier, a legkevésbé sem meglepő módon, egyre indulatosabban válaszolt ezekre az agresz-szív hangvételű keresztkérdésekre, és mindinkább kitérő válaszokat adott. Simon, még leereszkedőbb hangnemben, ekkor megismételte kérdéseit, mivel „úgy látszik, félreérthetőek voltak". Daladier azzal vágott vissza, hogy „nevetséges lenne, ha a francia szárazföldi erőket csak azért mozgósítanánk, hogy felfegyverkezve, de tétlenül ücsörögjenek erődítményeikben". Sor kerül majd szárazföldi offenzívára, miközben a levegőből katonai és ipari célpontokat támadnak.

A hivatalos brit jegyzőkönyv futólagos átolvasása is elegendő ízelítőt ad a brit küldöttség pökhendi és leereszkedő viselkedéséből. Chamberlain ismételten megpróbálta „tisztázni a Herr Hitler javaslatai körüli kétségeket vagy félreértéseket"; Simon megismételte a szerinte félreértett kérdéseket, és „a brit miniszterek nevében biztosítani óhajtotta M. Daladier-t, milyen mélységesen és őszintén fogékonyak" a francia szempontokra. Még Hoare is csillapítóan szólt közbe, mondván, hogy „tökéletesen megérti M. Daladier érzékenységét, és reméli, a francia miniszterelnök nem hiszi, hogy a jelenlévők közül bárkinek is tetszenének a német javaslatok". Végezetül Daladier is feltett három kérdést. Elfogadják-e a britek Hitler memorandumát? Készek-e megfelelő nyomást gyakorolni Csehszlovákiára, hogy ők is elfogadják? És őszintén „úgy gondolják-e, hogy Franciaország semmit se tegyen"?[109] Chamberlain kitért mindhárom kérdés elől. Nem a britek dolga, hogy a javaslatokat elfogadják vagy elvessék, hanem a seheké, mint ahogy az sem tartozik a brit kormányra, hogy megítélje, mit tegyen Franciaország, mivel ez a francia kormány dolga.[110]

Éjjel 11 óra 40 perckor egyórás szünetet tartottak; ezalatt a brit kormányt

huszonnégy órán belül harmadszor is összehívták. Chamberlain felpanaszolta a franciák kitérő megnyilatkozásait, Cooper azonban „meglehetősen támadó hangot ütött meg",[111] és úgy vélte, ez a vád úgy hangzik, mintha „a francia fél semmitmondóbb lett volna magánál Chamberlainnél". Már a levegőben volt egy kártékony szakítás veszélye, amikor Chamberlain, mindenki csodálkozására, ismét egy új kezdeményezéssel állt elő. Közölte, hogy Wilsont másnap Berlinbe küldi egy

Hitlernek szóló levéllel; amelyben azt javasolja: irányítsa a terület átruházását egy nemzetközi bizottság. „Ha a levélre Herr Hitlertől nem jönne válasz - folytatta - Sir Horace Wilson fel lenne hatalmazva rá, hogy átadja a miniszterelnök személyes üzenetét, amely arról szól, hogy amennyiben felhívása visszautasításban részesülne, Francia-ország hadat üzen, ez esetben pedig bizonyosnak látszik, hogy mi is így cselekednénk."[112] Chamberlain „csak mintegy odavetőleg" tette meg bejelentését, úgyhogy Coopernek meg kellett kérdeznie, jól hallotta-e. „Elvégre szöges ellentéte volt annak, amit előző nap ajánlott nekünk -és gyökeres fordulatot jelentett abban a politikában, amelyet a kormány többsége támogatott. A fejbólintó jánosok, akik egész napon át magasztalták a miniszterelnök politikáját, most, a fordulatról értesülve, egyetlen bíráló megjegyzést sem tettek." Chamberlain „most első ízben látszott teljesen kimerültnek".[113] Aznap éjjel Hugh Dalton felhívta Jan Masarykot, és arról érdeklődött, vajon a brit és a francia kormány most végre keményebb vonalat képvisel-e. „Keményebbet?! - tajtékzott Masaryk. - Olyan keményet, amilyen egy hetvenéves öregember merevedése!"[114]

Nyughass és áss!

Azt hiszem, az utca embere is jól jár, ha felismeri, hogy nincs földi hatalom, amely a bombázásoktól megvédheti. Bármit mondjanak neki mások, a bombázó mindig áttör. (...) Az egyetlen védekezés a támadás: ha meg akartok menekülni, gyorsabban kell több nőt és gyereket megölnötök, mint az ellenségnek.

Stanley Baldwin, Alsóház, 1932. november 10.

A rettegés, amely Londont a müncheni válság idején elfogta, az erdőtűzbe került állatok tompa, fogcsattogtató rettegése volt.

Louis MacNeice: The Strings are False, 1965

Milyen szörnyű, fantasztikus és hihetetlen, hogy országunkban lövészárkokat ássunk és gázálarcokat próbálgassunk, mert számunkra ismeretlen emberek egy távoli országban összevesztek.

Neville Chamberlain, 1938. szeptember 27.

Amikor szeptember 26-án, hétfőn reggel Nagy-Britannia felébredt, úgy látszott, a háború küszöbön áll. A The Times közölte a godesbergi követelések nem hivatalos, de pontos verzióját, amelyet a jelek szerint a csehszlovák kormány szivárogtatott ki, a levelezési rovatban pedig a lap díszhelyet biztosított Leó Amery filippikájának.

Szolgáltassunk ki a könyörtelen brutalitásnak egy szabad népet, amelynek ügyét felvállaltuk, most azonban a vadak elé vetünk, hogy mentsük a bőrünket - vagy még mindig képesek vagyunk dacolni a zsarnokkal?[1]

A hétvége folyamán az ország elszántan készült a háborúra. A lakosság többsége a háborúból jóformán csak a lövészárkok borzalmát ismerte, és az emlék még húsz év elmúltával is friss volt. Most arra intették őket: olyan konfliktusra számítsanak, amely minden korábban ismertnél

nagyobb vérfürdővel jár. A Mass-Observation közvélemény-kutató szervezet feltárta, hogy egyesek inkább készülnének öngyilkosságra, semhogy szembenézzenek a háború következményeivel. „Inkább látnám mindkét fiam holtan - jegyezte meg egy asszony -, mintsem bombatalálat érje őket, ahogy ez némely helyen megtörténik. Ha tudnám, hogy ez vár ránk, megmérgezném őket."[2]

Godesberg után, írta Harold Macmillan, a britek „komoran, de nyugodtan és józanul felkészültek, hogy szembenézzenek a háborúval. Tud-tukra adták, hogy a légitámadások okozta pusztítás minden képzeletet felülmúlna. Közölték velük: számítsanak kolosszális tömegű polgári áldozatra. Szívük mélyén tudták, hogy katonai felkészültségünk gyenge és elégtelen. A megpróbáltatással azonban higgadtan és méltóságteljesen néztek szembe." A légitámadások és különösen a gáztámadás veszélye most először látszott nagyon is valósnak. Mussolini 1935-ben mérges gázt vetett be az abesszinok ellen, és a szörnyűséges pusztítást, amellyel 1937-ben a Luftwaffe sújtotta az észak-

spanyolországi Guernica városát, széles körben ismertették, a filmhíradókban is bemutatták. „1938-ban úgy gondoltunk a légi hadviselésre - írta Macmillan harminc évvel később, a hidegháború csúcspontján -, ahogy a mai emberek a nukleáris háborúra."[3]

A szeptember 25-ére eső vasárnapot a sajtó elkeresztelte „gázálarcos vasárnapnak". Országszerte Légitámadásra Felkészítő Állomások nyíltak, hogy vegyes érzelmeket keltve gázálarcokat osszanak. A Daily Express jelentette, hogy a chelsea-i városháza előtt úgy hosszabbodtak a sorok, „mintha valamilyen templomi társas összejövetelről volna szó. Eljött mindenki - rangbéli lányok és telefonos kisasszonyok egyaránt."[4] Ám ugyanakkor a gázmaszkok felpróbálása sokak számára a közeledő mészárlás első kézzelfogható jele volt, és félelmet keltett. Az emberek rosszul lettek az átható gumiszagtól, az idősebbek néha elájultak, a gyerekek és csecsemők számára pedig nem gondoskodtak gázálarcról. A belügyminisztérium útmutatót adott ki, felszólítva mindenkit, hogy „jól vigyázzanak maszkjaikra", és ne engedjék, hogy a gyerekek játsszanak velük, mivel „a sérült maszkok lyukassá, tehát veszélyessé válhatnak". A hatóság ugyanakkor kénytelen volt elismerni, hogy „a gázálarc kisbabáknak való egyenértékű változatának gyártása nagy nehézségekkel jár. (...) Gáztámadás esetére a kisdedek addig is megfelelő védelemben részesülhetnek, ha egész testüket takaróba göngyölik; ez esetben biztonságosan szállíthatók át a gázon a legközelebbi gázbiztos óvóhelyig".[5]

Az álarcosztogató állomások egész hétvégén nyitva maradtak gyakran még éjszakára is, Londonban pedig hangszórós teherautók járták az utcákat: „Ugye minden westminsteri polgár a lehető leghamarabb kiválasztja a számára megfelelő gázálarcot? Kérjük, ne késlekedjenek!" Hasonló felhívások jelentek meg „a mozivásznon, hangzottak el a színpadokról, a templomi szószékekről, a társasági és sportrendezvényeken". Vasárnap délután, a Brentford és Sunderland közti labdarúgómérkőzésen a hangszóró 28 ezer szurkolót biztatott, hogy a lehető leghamarabb menjenek el a megfelelő gázmaszkért.[6] Mialatt férje a Downing Streeten serénykedett, hogy megkeserítse a miniszterelnök életét, Lady Diana Cooper önkéntesnek jelentkezett a helyi Légitámadásra Felkészítő Állomáson, és egész nap „toldalékokat szerelt a gumimaszkokra, és becsomagolta, majd szétosztotta őket a sorban állók között. Az anyák - idézte fel később - apró maszkokat kértek gyermekeik részére, de ilyenek még nem voltak. (...) Igazán rémes munka volt

egy magamfajta neurotikusnak, de jobb, mint a semmittevés."[7] Virginia Woolf pedig így írt Sussexba, a nővérének:

Londonban nyugtalan, borús, ugyanakkor kétségbeesett, és mégis cinikus és higgadt volt a hangulat. Az utcák zsúfoltak voltak. Mindenütt emberek, akik hangosan cseréltek eszmét a háborúról. Az utcákon halmokban álltak a homokzsákok, a férfiak lövészárkokat ástak, teherautók szállították a deszkát...[8]

A londoni parkokban folyó lázas árokásás volt a háború közelségének másik szembeötlő bizonyítéka. Hammersmith városrész polgármesteri hivatala kétezer munkanélkülit vett fel árokásásra. A rádió jelentkezésre buzdította az ép, egészséges férfiakat. Hampstead Heathen és Hackney Downson, a Hyde Parkban, a Green Parkban, a Regent's Parkban és a London Fieldsen éjszakánként is ástak az emberek fáklyák és a teherautók reflektorainak fényénél. A belügyminisztérium az ország valamennyi címére illusztrált kézikönyvet küldött szét, amely tanácsokat adott „a házak óvóhelynek alkalmas helyiségeinek kiválasztásához és előkészítéséhez, a tüzek elleni védelmi rendszabályokhoz és a légvédelmi felelősök rendszerének működtetéséhez". A könyvecske azt is bemutatta, hogyan lehet a hátsó kertben „gyors, hatszemélyes óvóhelyet" építeni „hullámlemeztető, homokzsákok vagy földdel megtöltött ládák, valamint régi deszkák felhasználásával". A menedék használói emellett „tartsák maguknál gázálarcaikat, mivel az árok nem lesz gázbiztos".

A Birodalmi Védelmi Bizottság kihirdette, hogy „a felkészülési időszak érvényben lévőnek tekintendő". Egyetlen éjszaka alatt légvédelmi ütegek jelentek meg a Horse Guards Parade-on és az Embankmenten, mialatt a magasban magányos Hurricane tartott őrjáratot. „Ma reggel Londonban nagy sebességű légvédelmi ágyúk hosszú csőtorkolatai meredeznek - jelentette a Daily Express. - A legfontosabb épületek homokzsákokkal vannak kipárnázva (...) lövegek százai kerültek a helyükre." A hadügyminisztérium bejelentette egy új szervezet, a Kisegítő Területi Szolgálat megalakulását, amely a női önkéntesek főleg sofőrként való és egyéb alkalmazását intézi - „a hadügyminisztérium 25 ezer nőt vár". A toborzóplakáton egy kürtöt fújó lány fényképe volt látható. A rendőrségnél szüneteltették a szabadságokat, az orvosokat és ápolónőket felszólították, hogy iratkozzanak fel egy központi névjegyzékbe, és a London Megyei Tanács légvédelmi felelősöket és segéderőket, kisegítő tűzoltókat, női mentőautó-vezetőket keresett.[9]

A kormány bejelentette, hogy az élelmiszerárakat, köztük a szalonnáét, a

sonkáét, a vajét, a sajtét, a zsírét és a főzőolajét két hétre befagyasztják, és a Húskereskedők Szövetségeinek Nemzeti Egyesülésével megtárgyalták a háborús húsellátásban alkalmazandó rendkívüli intézkedéseket.[10] A pénzpiacok is ingadoztak, a külföldi tőzsdéken zuhant a font árfolyama. „Csak a Brit Devizafelügyelet hatóságainak erőteljes közbelépése akadályozta meg, hogy a kontinentális pánik megbénítsa London városát" - jelentette a Daily Express. Ám a pénzügyminisztérium 20 millió font nagyságrendű beavatkozása ellenére a pénzpiac szeptember 27-i nyitásakor a font 2 % centet veszített a dollárral szemben, és a New York-i értéktőzsde 1935-höz képest mélypontot ért el.[11] A postaügyi miniszter felhívásában arra figyelmeztetett, hogy a telefonhálózatot a túlzott igénybevétel miatt összeomlás fenyegeti, és sürgette az előfizetőket, hogy hívásaikat csak a leglényegesebb beszélgetésekre korlátozzák.

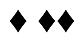
A londoni földalatti-vállalat bejelentette, hogy számos vonalát „sürgős javítási munkálatok" miatt be kell zárnia; a művelet igazi célját, mármint az állomások óvóhellyé való átalakítását; tapintatosan elhallgatták. „A légvédelem első számú szabálya a nyugalom megőrzése - tudatta olvasóival a Daily Express. - A jól védett városokat nem semmisíthetik meg bombák. London elpusztításához nem repülőgépeken; hanem vasúti szerelvényeken szállított bombákra lenne szükség." Az anyakönyvvezetői hivatalok szolgáltatásait hetekre előjegyezték, mivel „százak tódultak házasságot kötni", és hirdetések buzdítottak a bankszámlák fénymásolására, amelyeket aztán Londonon kívül tárolnak, nehogy a bombák kárt tegyenek bennük. A valószerűtlenség érzését csak fokozta a többi hír továbbra is mindennapos jellege. Az olvasókat arra biztatták, hogy lapozzanak az újság közepére, ahol megtalálják Daphne du Maurier folytatásokban közölt regényének, A Manderley-ház asszonyának utolsó részletét, és megismerhetik „Manderley és a de Winter házaspár történetének szenzációs befejezését".[12] Az Evening Standard képszerkesztője nem veszítette el humorérzékét: egy rendőrről készült fényképet közölt, amelyet tapintatosan a Lower Regent Streeten, a Csehszlovák Utazási Iroda („Csehszlovákia - a vadászok közép-európai paradicsoma") és a Német Vasutak Információs Irodája („vakáció ének-zene és mosolygás közepette") egymással szomszédos kirendeltségei között kattintottak el.[13]

Teljes gőzzel zajlottak a kiürítési műveletek is. Elsőnek háromezer vak gyermeket evakuáltak Londonból, és további, háborús időkben szokásos sürgősségi kiürítések tervét harangozták be. „Azok, akik soron kívül szeretnék

elhagyni Londont, jelentkezzenek bármelyik, fővonalakat ellátó pályaudvaron - tudatta a BBC. - A menekülők vigyék magukkal gázálarcukat, és öltözzenek minél melegebben. Csak kis kézipoggyászt vihetnek magukkal, és lássák el magukat úti ennivalóval, valamint takaróval vagy pokróccal. Háziállatokat nem szállíthatnak." Arra sem lesz lehetőség, hogy „maguk választhassák meg úti céljukat".[14] A tengerpartokra vezető utakat a bankszünnapi ünnepeken szokásos forgalom árasztotta el, az amerikai nagykövetség pedig azt javasolta az eszelős tolongásban itt rekedt állampolgárainak, hogy meneküljenek haza. A tengerentúli hajójáratokon azonban sajnálatos módon már minden kabint lefoglaltak, és a Queen Mary várólistáján több mint kétszázan sorakoztak.

Lakhelyéről, a sussexi Sissinghurstből Vita Sackville-West írónő férjének, Harold Nicolsonnak, az írónak, történésznek és politikusnak küldött levelében érzékletesen jelenik meg az általános szorongás. „Egyáltalán nem örülök annak, hogy a péntek éjjelt is Londonban akarod tölteni - írta szeptember 27-én. - Ha valóban a szombat lesz agiorno fatale* az első légitámadásokat szombaton, közvetlenül éjfél után fogják indítani, úgy értem, vasárnap hajnali egykor."[15] A válságot olyan súlyosnak tartották, hogy a király nem hagyhatta el Londont; így aztán a királyné utazott Clydebankbe a két ifjú hercegkisasszonnyal a névrokonáról elkeresztelt új óceánjáró, a Queen Elizabeth vízre bocsátására, és először szólt rádión a nemzethez.

Üzenetet hozok Önöknek a királytól. Azt kéri az ország népétől, hogy a fölöttük, sőt az egész világ fölött csüngő sötét felhők ellenére őrizzék meg derűjüket. Jól tudja, hogy mint válságos időkben mindenkor, most is hűvös fejjel és bátor szívvel fognak kitartani.[16]

Szeptember 25-én, vasárnap késő este megegyezés nélkül ért véget Chamberlain és Daladier találkozója. Másnap reggel Londonba érkezett Maurice Gamelin tábornok, francia vezérkari főnök, hogy megtámogassa a francia küldöttséget. Chamberlainnel folytatott megbeszélésén sokkal határozottabbnak mutatkozott, mint előző este politikai főnökei. Megígérte, hogy a franciák a Csehszlovákia invázióját követő öt napon belül megtámadják Németországot, mégpedig egyrészt a levegőből, másrészt a még mindig befejezetlen Nyugati Fal gyenge pontjain. A cseh hadseregnek 34 hadosztály állt rendelkezésére, továbbá 500 saját és feleannyi szovjet repülőgép. Gamelin úgy vélte, „jól megállják majd a

helyüket". Franciaországnak 23 hadosztálya volt a nyugati fronton mindössze nyolc német hadosztállyal szemben, és a francia hadsereg jó helyzetben lesz ahhoz, hogy „Csehszlovákiából német csapatokat vonjon el".[17] Halifax mindazonáltal később megjegyezte Phippsnek, hogy invázió esetén Gamelin szerint „a cseh ellenállás alighanem rendkívül rövid életű lesz".[18]

A délelőtt folyamán Chamberlain újra összeült Daladier-val és Bonnet-val. A londoni francia katonai attasé korábban elpanaszolta Hore-Belishá-

A „végzetes nap" (olasz). -Aford.

nak, hogy a franciákat „mélységesen sértette az itteni fogadtatás, az, hogy lehurrogták és keresztkérdéseknek vetették alá őket olyan haditechnikai ügyekben, amelyekben teljesen járatlanok".[19] Mostanra azonban mindkét fél észrevehetően változtatott a magatartásán. Chamberlain abban reménykedett, hogy Hitler világosan kinyilvánítja majd a szándékait abban a nagy jelentőségűként beharangozott beszédben, amelyet aznap este mond el Berlinben. Ugyanakkor az is tisztázódott, hogy a csehek nem fogadják el a godesbergi feltételeket, és ha támadás éri őket, ellenállnak. Ha így lesz, Franciaország szövetségesének a segítségére siet majd, Nagy-Britannia pedig melléje áll. Daladier örömmel fogadta mindezt, fenntartás nélkül helyeselte Wilson berlini látogatását, és elismerte, hogy előző este ő is szerencsétlenül fejezte ki magát. Gamelin hatására megkeményítette álláspontját, és biztosította Chamberlaint, hogy „amennyiben Németország megtámadná Csehszlovákiát, és kitörne az ellenségeskedés, a franciáknak szándékukban áll, hogy hadat üzenjenek, és öt napon belül összecsapjanak a németekkel".[20]

Délben a brit kormány ismét összeült; Chamberlain felolvasta a táviratot, amelyet az éjszaka folyamán kapott Roosevelt elnöktől, és to-vábbküldött Daladier-nak, Benesnek és Hitlernek is.

Az európai béke építménye közvetlen veszélyben forog. Szétesésének következményei beláthatatlanok. Ha ellenségeskedések törnének ki, minden országban férfiak, nők és gyermekek milliói veszítik életüket elmondhatatlanul borzalmas körülmények között. (...) Az egész emberiség érdekében szólítom fel Önt a lehető legkomolyabban: ne szakítsa meg a tárgyalásokat.[21]

A kormány ezután számos védelmi intézkedésről tárgyalt. Elhatározták, hogy a

Területi Hadsereg légelhárító és partvédelmi egységeinek tisztjeit és legénységét még aznap délután behívják, a Királyi Légierő távol lévő állományát pedig visszarendelik szabadságáról. A miniszterelnök másnap este szól rádión a nemzethez, a parlamentet pedig ugyancsak összehívták két napon belül tartandó ülésre. Malcolm MacDonald találkozott a domíniumok főbiztosaival; „mind a legenergikusabb szóhasználattal jelentették ki, hogy (...) ha még bármilyen esélye van a tárgyalásos békének, az alkalmat nem szabad elmulasztani. Nézetük szerint a háborúnál még Hitler javaslatainak elfogadása is jobb." MacDonald biztos volt benne, hogy amennyiben háborúra kerülne sor, Ausztrália és Új-Zéland is belépne, és egyszersmind valószínűnek tartotta, hogy Dél-Afrika és Írország távol maradna.[22]

Befejezésül Chamberlain tudatta, hogy Wilson úton van Hitlerhez. Elismerte, „hogy ehhez az utolsó próbálkozáshoz nem fűz különösebb reményt", de „van egy halvány esély, hogy némi eredménnyel járhat". Remélte, hogy Wilson valamelyes befolyást gyakorolhat Hitlerre, elvégre „személyesen a miniszterelnök nevében szólal majd meg, mint annak bizalmas tanácsadója". Ha Hitler nem egyezik bele ebbe az utolsó percben elhangzó felhívásba, Wilson majd átadja neki Chamberlain levelét, amelyet már egyeztettek a franciákkal.

A francia kormány tájékoztatott bennünket, hogy amennyiben a csehek elvetik a memorandumot, és Németország megtámadja Csehszlovákiát, ők eleget tesznek szövetségesi elkötelezettségüknek. Ha a francia erők ennek következtében aktív ellenségeskedésbe bocsátkoznának Németországgal, mi kötelességünknek fogjuk érezni, hogy támogassuk őket.[23]

Ezen a teljes pálforduláson Cooper olyannyira csodálkozott, hogy ő is kötelességének érezte kijelenteni, miszerint „maradéktalanul egyetért a mostantól képviselt politikával"; majd kissé szégyenkezve hozzátette, hogy „ha utolsó megbeszéléseinken túl gyakran és túl erőszakosan adtam hangot nézeteimnek, és ezzel növeltem a miniszterelnökre nehezedő súlyos terhet, úgy elnézést kérek érte". Megismételte, hogy örömest visszaadja tárcáját, ha a miniszterelnök ki akarná szélesíteni kormánya bázisát az ellenzék bizonyos tagjaival.[24] Chamberlainnek azonban nem volt ilyen szándéka.

Az ülés feloszlását követően Wilson elrepült Berlinbe, a francia miniszterek elindultak a croydoni repülőtérre, Chamberlaint pedig ebéddel összekötött audienciára várta a király a Buckingham-palo-tába. Györgyöt mélységesen

aggasztotta a háború általa könyörtelennek érzékelt közeledése, és beszélgetésük során visszatért az ötletre, amelyet már Halifaxnek is felvetett, hogy tudniillik személyesen fordulna Hitlerhez. Meggyőződése volt, hogy ez a lépés „inkább erősítené a józan értelemre való hivatkozást, mintha ma délután Sir Horace Wilson - Hitler esti beszéde előtt - az erő nevében szólalna meg". A király nagy csalódására azonban Chamberlain nem tartotta megfelelőnek a pillanatot, és másnap végképp megvétózta az elképzelést, azzal az indokkal, hogy „Hitler esetleg sértő választ küldene, a levelet nyilvánosságra is hozná, és ezzel tovább szítaná a két ország között amúgy is növekvő bizalmatlanságot".[25]

Nem messze a Buckingham-palotától egy másik találkozóra is sor került, habár az ottani beszélgetésben Chamberlain nem lelte volna örömét. Távolléte idején nemcsak a kormány álláspontja vált keményebbé: egyre több jel utalt rá, hogy a hátsó padsorokban, a tisztség nélküli képviselők között szervezett lázadás érlelődik. Négy nappal korábban, mialatt Godesbergben Chamberlain még a Führerrel tusázott, hasonlóan gondolkodó főrendek és képviselők zsúfolódtak össze Winston Churchill Morpeth Mansions-beli, az Alsóházhoz közeli szűk kis lakásán. Churchill éppen akkor tért vissza a Downing Streetről, egy magánjellegű tájékoztatóról, és most ott állt „a kályhaellenző mögött, kezében egy whisky-szódával, ködös tekintettel, kissé álmatagon". Amúgy elégedett volt; sikerült megnyugtatnia képviselő-kollégáit, hogy „Chamberlain keményen helytáll majd Hitlerrel szemben, és ha az utóbbi elutasítja az angol-francia tervet, még ma este hazajön, és akkor háború lesz". Kollégái körében azonban inkább szkepszis uralkodott, mint kiderült, nagyon is jogosan. „A lényeg röviden summázható - jegyezte fel naplójában Nicolson. - Chamberlain vagy tisztességes békével tér vissza, vagy megszakítja a tárgyalásokat - mi mindkét esetben kiállunk mellette. De ha a béke tisztességtelen lesz, szembeszállunk vele."[26]

Amikor az este folyamán szivárogni kezdtek a hírek, Churchill kedélye elborult. Egy régi barátja hívta fel odahaza, és aggodalmasan tudakolta, mi történik Godesbergben. „Azt nem tudom - felelte Churchill -, de az a gyanúm, hogy valami szégyenletes."[27] Aznap este még többen telefonáltak, köztük a mélységesen nyugtalan Masaryk, valamint Clement Attlee. A Munkáspárt szembenállása Chamberlainnel már pusztán párt-politikai okokból is érthető volt, noha a nemzeti kormány olyan elsöprő parlamenti többséggel rendelkezett, hogy a miniszterelnöknek jóformán tudomást sem kellett vennie ellenzékéről. Attlee és számos kollégája azonban arról is meg volt győződve,

hogy Chamberlainnek erkölcsileg sincs igaza. „Ez a kormány háborúba vezeti az országot - írta fivérének az év elején. - Egyáltalán nincs békepolitikája. Chamberlain egyszerűen a régi iskolából jött imperialista, de nem nagyon ismeri a külügyeket, és nem tud kiigazodni a működésben lévő erők között. így aztán elég zordak a kilátások/'[28] Szeptember 26-án pedig írásban ítélte el a godes-bergi feltételeket, „amelyeket Ön kész a csehszlovák kormány elé terjeszteni. Azt hiszem, ezzel mélységesen sokkolta a brit közvéleményt."[29]

Szeptember 26-án délután Churchill ismét a Downing Streeten járt, és jelen volt Chamberlain és Halifax vitáján, amely oda vezetett, hogy a külügyminisztérium még aznap este kiadott egy elég ellentmondásos közleményt.[30] Utána összehívta lakására a megbékítés ellenfeleinek elég népes csoportját, köztük a párt baloldalának néhány képviselőjét, például Harold Macmillant; de ott voltak a hagyományosabban jobbra húzók is, köztük Leó Amery és Lord Lloyd. Nicolson ezúttal is jelen volt, csakúgy, mint Sir Archie Sinclair, a liberálisok vezére - Edén azonban még most sem mutatkozott. „Fura kollekció" - gondolta Amery, ám a szereplők névsora jól illusztrálta, mennyire növekvőben van a miniszterelnök úgyszólván pártok fölötti ellenzéke, amelyet csakhamar Fókusz Csoportnak neveztek el. Churchill úgy jellemezte Chamberlaint, mint „nagyon kimerült és megtört embert". „Hősiesen megtette a legtöbbet, ami telt tőle, de soha nem kellett volna vállalkoznia ekkora feladatra ilyen szerény rátermettséggel."[31] Bár előző este a kormány „rémesen be volt ijedve", ő úgy értesült, hogy a keményvonalas tagok meg a francia miniszterek együttesen „visszaadták az önbizalmát"; Wilson üzenete pedig „a legkevésbé sem jelentett visszavonulást inkább csak kísérlet volt, hogy mentse Hitler presztízsét, ha hajlandó alább adni". Hosszú vita után a csoport abban állapodott meg, hogy szorosabb együttműködést kell sürgetniük a Szovjetunióval, továbbá elő kell mozdítaniuk egy többpárti koalíciós kormány megalakulását, valamint a kötelező katonai szolgálat bevezetését. „Ha Chamberlain szabotál - írta Nicolson -, egységes tömbben lépünk fel ellene."[32]

Berlinben a szeptember 25-i vasárnapon gyönyörű idő volt, igazi vénasszonyok nyara. Ellentétben a Londonban elharapózó háborús lázzal, a tömegek ellepték a várost keretbe foglaló tavakat és erdőket, hiszen úgy tűnt, a háborús veszély visszahúzódott. Mialatt Chamberlain jóformán egész nap

ülésezett a kormánnyal és a francia miniszterekkel, Hitler szokatlanul hosszú obersalzbergi tartózkodás után végre visz-szatért Berlinbe. Ingerülten vette tudomásul, hogy London és Párizs álláspontja egyre keményebb, és ami még kellemetlenebb, Prágában a francia mozgósítás híre és a lengyelekhez intézett orosz figyelmeztetés felélesztette a reményt, hogy Csehszlovákia végül mégiscsak számíthat a franciák és az oroszok, sőt a britek támogatására is. „A Németországgal szembeni cseh álláspont mind merevebb lesz" - jelentette a német ügyvivő, akinek az volt a benyomása, hogy Benes immár „nem bánja, legyen csak háború".[33]

Hitler, berlini polgártársaihoz hasonlóan, alaposan kihasználta a remek időt; esetében ez azt jelentette, hogy egész délután sétált a Birodalmi Kancellária kertjében, és elmélyülten beszélte meg soron következő lépéseit Goebbelsszel, aki a naplójában így írt erről:

Nem hiszi, hogy Benes engedni fog; de akkor rettenetes ítélet sújt le rá. Szeptember 27-28-ára végzünk a katonai előmunkálatokkal, akkor a Führernek lesz öt nap ideje a manőverezésre. Már május 28-án kijelölte ezeket a dátumokat - és a dolgok pontosan úgy alakultak, ahogy megjósolta. A Führer zseniális látnok. Először azonban mozgósítunk. Ez olyan villámsebesen fog végbemenni, hogy a világ csodát él majd meg. 8-10 nap alatt kész lesz minden. Ha a határainkról támadjuk meg a cseheket, a Führer számításai szerint 2-3 hét alatt végzünk. De ha a bevonulás után támadunk, szerinte legföljebb 8 nap kell.

A radikális megoldás a legjobb. Különben soha nem szabadulunk meg tőlük.

A májusi válság óta Hitler október elejére tervezte Csehszlovákia egy csapásra történő, villámszerű invázióját. Most azonban mintha megfékezte volna becsvágyát, és két szakaszból álló inváziót készített elő: először csapatokat telepít a Szudétaföldre, és utána rohanja le az ország többi részét.[34]

Másnap reggel, szeptember 26-án, hétfőn Sir Horace Wilson elutazott Berlinbe. Mint magánélete sértetlenségéhez szenvedélyesen ragaszkodó ember, a repülőtérre indulóban elszörnyedve tapasztalta, hogy bejárati ajtaja előtt nagy csapat fényképész táborozik. Berlinben először a brit nagykövetséget kereste fel, majd onnan Henderson és Kirkpatrick kíséretében a Birodalmi Kancelláriára indult. Délután 5-kor vezették be őket a Führerhez. Balszerencséjére Wilson a lehető legrosszabb pillanatot választotta a Hitlerrel való szembeszállásra, mivel ez utóbbi különösen ocsmány kedvében volt. Mint

mindig, ha nagyszabású és nagyjelentőségű fellépésre készült, a Sportcsarnokban elmondandó beszédére koncentrált, és mire Wilson megérkezett, már belehergelte magát a szükséges őrjöngő állapotba. Ez volt az első és egyetlen alkalom, amikor Schmidt jelenlétében „teljesen kiborult".[315]

Wilson átadta Chamberlain levelét Schmidtnek fordításra, és kérte, hadd mondjon bevezetésül néhány szót.

- A német memorandumot megjelentették - kezdte és a benne foglalt feltételek mélységesen sokkolták az angol közvéleményt...

Ám alighogy kinyitotta a száját, Hitler elsápadt, és egyre izgatot-tabb lett.

- Ez esetben - vetette közbe - nincs értelme folytatni a beszélgetést. Wilson azonban kitartónak mutatkozott, és udvariasan ragaszkodott

hozzá, hogy Hitler végighallgassa. Nem maguk a javaslatok „sokkolták és háborították fel a közvéleményt", hanem a tervezett megvalósítás gyors üteme. Ezután megkérte Schmidtet, fordítsa le Chamberlain üzenetét. Ám a tolmács két mondat után máris olyan részhez érkezett, amely a godesbergi feltételeket a csehek véleménye szerint „teljességgel elfo-gadhatatlanoknak" nyilvánította.[36] Hitler erre felordított dühében, felugrott székéből, és az ajtóhoz rohant, mintha a kihallgatás véget ért volna. Wilson később így írta le a maga reagálását:

Schmidt felállt. Ribbentrop felállt. Henderson és Kirkpatrick felállt. Én a helyemen maradtam. Az volt a véleményem, hogy Hitler nagyon neveletlenül viselkedett. Nem voltam szokva az ilyen bánásmódhoz. Elvégre a brit kormányt képviseltem. Ezért ragaszkodtam karosszékemhez.[37]

Hitler csodálkozott a dac ily nyílt kimutatásán, és az ajtóhoz érve hirtelen „mintha felismerte volna, milyen lehetetlenül viselkedett"; vállat vont, és „visszatért a székéhez, mint egy durcás kisfiú".[38] Schmidt folytathatta a felolvasást, Hitler azonban mindegyre félbeszakította, és egészen a levél végéig tajtékzott, majd amikor Schmidt elhallgatott, újabb dührohamot produkált. Kiabálási verseny következett. Hitler Benest és a cseheket gyalázta, Schmidt tolmácsolni próbált, mindenki egyszerre beszélt, Wilson pedig azon volt, hogy megőrizze hidegvérét. Csitító, de figyelmeztető hangneme balszerencséjére csak fokozta Hitler dühét.

- Úgy bántak Németországgal, mint a niggerekkel - süvöltötte. - így még a törökökkel se mernének bánni.

Kirkpatricket egy ponton annyira megrémítette a rendkívüli jelenet, amelynek tanúja lett, hogy Wilsonnak oda kellett fordulnia hozzá, hogy figyelmeztesse: ne feledkezzen meg a jegyzetelésről.

- Október 1-jén - visította a Führer - Csehszlovákia ott fog tartani, ahová én juttatom.[39] Ha Franciaország és Anglia le akarnak csapni, ám tegyék. Köpök rá! - zárta szavait.[40]

Levelében Chamberlain azt javasolta, hogy mivel a csehek elvben már elfogadták Hitler feltételeit, most kijelölt német és cseh küldötteknek kellene tárgyalniuk, hogy „kölcsönösen megegyezzenek a terület átadásának módjáról". A miniszterelnök örömest felajánlotta, hogy ez alkalomból „gondoskodik majd a brit kormány képviseletéről".[41] Hitler azt felelte, a csehekkel csak akkor hajlandó tárgyalni, ha már elfogadták a godesbergi memorandumot. Bele kell egyezniük, hogy október 1-jére a német csapatok elfoglalják a szudéta területeket, a válaszukat pedig szeptember 28-án délután 2 óráig meg kell kapnia - azaz negyvennyolc órán belül. Addig is azt javasolta, jöjjön el ma este Wilson is a Sportpalotába, és hallgassa meg a beszédét. Wilson, aki még mindig nem adta át Chamberlain üzenetének legfontosabb részét, udvariasan nemet mondott, de megígérte, hogy a rádióközvetítést meghallgatja. „A kettő nem ugyanaz - felelte Hitler. - Ott kell lennie, hogy érzékelje az atmoszférát."[42] Wilson visszament a követségre, és felhívta Londont: „ötven fölöttébb viharos percet" állt ki, de azért itt fog aludni, hogy holnap reggel viszontlássa Hitlert. Amikor a külügyminisztériumi tisztviselő, akinek az üzenetet átadta, valami jelentéktelen megjegyzésre azt mondta, „rendben", Wilson szárazon annyit felelt: „Ez nem a helyes kifejezés."[43] Később sürgönyben jelentette Chamberlainnek, hogy „nagyon lázas óra" van mögötte.[44]

Nyolc órakor, amikor a világ bekapcsolta a rádiót, hogy egyetlen szóról se maradjon le, Hitler rákezdett beszédére 20 ezer gondosan megrostált náci párti hívő előtt, akiket a Sportpalota hatalmas arénájába zsúfoltak. William L. Shirer a szónoki emelvény fölötti galériáról figyelte az eseményeket. Hitlerről azt írta, hogy „az általam valaha látott legvadabb izgalmi állapotban bömbölt és ordibált". Shirer hosszú évek óta tudósított a Harmadik Birodalomról, de Hitler „most először viselkedett úgy, mint aki teljesen elvesztette az

önuralmát".[45] Rövid bevezetőt követően hamar megtalálta a hangját, és tomboló, gyilkos tirádába fogott általában a cseh nemzet, különösen pedig annak elnöke ellen: „A kérdés, amely ez utóbbi hónapok alatt oly mélyen felkavart bennünket, régóta ismeretes előttünk - harsogta. - Nem annyira Csehszlovákiáról van itt szó, hanem Herr Benesről."

Ez a cseh állam hazugsággal kezdődött, és a hazugság atyját Benesnek hívták. (...) Én azt kértem, hogy most, húsz évvel később Benes úr végre kénytelen legyen szembenézni az igazsággal. Október 1-jén át kell hogy adja nekünk ezt a területet. (...) Most két ember sorakozik fel szemben egymással: ott van Benes úr, és itt állok én.

Minden egyes érvet viharos üvöltéssel üdvözölt a lelkes tömeg. A világ közvéleménye kedvéért egyszersmind elhangzott a biztatás:
Hitlernek Csehszlovákián kívül nincsenek területi igényei. A szónok ügyesen megdicsérte Chamberlaint a béke ügyét előmozdító igyekezetéért.

Hálás vagyok Mr. Chamberlainnek a sok fáradságért. Biztosítottam, hogy a német nép semmi mást nem kíván, csak békét. (...) Biztosítottam továbbá, és e helyen meg is ismétlem, hogy ha majd ez a probléma
megoldódott, Németország számára nincs több területi probléma Európában. És végül biztosítottam, hogy abban a pillanatban, amikor Csehszlovákia megoldja a maga problémáit (...), nekem nincs további érdekeltségem a cseh államban. És ezt garantáltam neki! Nincs szükségünk csehekre!

Benes iránti türelme azonban kimerült, és beszédét fenyegetéssel zárta.

Ajánlatot tettem Benes úrnak. (...) A döntés kulcsa most nála van. Béke vagy háború! Vagy elfogadja ezt az ajánlatot, és végre megadja a németeknek a szabadságukat, vagy odamegyünk, és magunk szerezzük meg ezt a szabadságot. El vagyunk szánva! Most aztán válasszon Benes úr.[46]

Azután, hogy hetven percen át volt talpon, Hitler az erőszak tombolá-sában fejezte be szónoklatát. A nácik egymáshoz tömörült sorai, amelyek jóformán minden mondatot »Sieg Heil!« kiáltásokkal szakítottak félbe, perceken át éljeneztek és kántáltak: „Führer, befiehl, wirfolgen!”[A1]* Végre Goebbels felugrott, és megmarkolta a mikrofont.

- Egy dolog biztos - kiáltotta a tömeg felé -, 1918 soha nem ismétlődik meg!

Ekkor Shirer szerint „Hitler felnézett rá, vad, mohó kifejezéssel a szemében", ismét talpra ugrott, és „tekintetében fanatikus tűzzel (...) jobb kezével széles, körkörös gesztust téve az asztalra csapott", és erőteljes tüdejének minden erejével azt üvöltötte:

-Ja!

Ezután kimerültén roskadt székébe.[48] A beszéd Hitler egyik leghatásosabb teljesítménye volt; Goebbels „pszichológiai remekműnek" nevezte,[49] és sokan, akik rádión hallgatták, rámutattak előadásmódjának színtiszta brutalitására. Leó Amery, aki folyékonyan beszélt németül, „a lehető legborzalmasabbnak" nevezte, és megjegyezte: „Inkább hasonlított egy vadállat acsargására, mint egy emberi lény megnyilatkozására, és személyre szóló ócsárlásainak mérgezett indulatától és közönségességétől - lásd »Benes, a hazug!« - majdnem elhánytam magam. A színtiszta gyűlöletnek ebben az ömlésében volt valami rémületes és obsz-cénül baljós."[50]

Bármily hihetetlen, amikor a szűkebb kabinet rögtön a beszéd elhangzása után összeült Londonban, tagjai egyetértettek abban, hogy bár a szöveg heves és erőszakos volt, „nem jogosít fel olyan döntésre, hogy azonnal elrendeljék az általános mozgósítást".[51] Ehelyett két, egymásnak igencsak ellentmondó nyilatkozatot adtak ki a sajtónak. Este negyed 10-kor a külügyminisztérium sajtóosztálya „hivatalos köröknek" tulajdonított, „engedélyezett nyilatkozatot" bocsátott ki, amelyet aznap éjjel a rádió is közvetített, a másnap reggeli sajtó pedig széles körben foglalkozott vele.

Bár a szudéta körzetek átadására irányuló német igényt a francia, brit és csehszlovák kormányok elfogadták, ha a brit miniszterelnök
minden erőfeszítése ellenére német támadás indulna Csehszlovákia ellen, annak

Führer, parancsolj, mi követünk! - A ford.

közvetlen eredménye csak az lehet, hogy Franciaország köteles lesz segítséget nyújtani, Nagy-Britannia és a Szovjetunió pedig mindenképpen Franciaország mellé állna.[52]

A „Leeper-sürgönyként" ismert nyilatkozat szerzőjének kiléte mind a mai napig találgatások tárgya. Bizonyosnak annyi látszik, hogy Rex Leeper, a

külügyminisztérium sajtóosztályának főnöke fogalmazta meg, közzétételét pedig aznap este Halifax engedélyezte, abban a tévhitben, hogy „teljesen megegyezik" Chamberlain álláspontjával.[53] A nyilatkozat széles körű visszhangot keltett, részben mert azt állította, hogy ismeri a Szovjetunió valódi álláspontját, részben mert erőteljesen hangoztatta, hogy Nagy-Britannia kész csatlakozni Franciaországhoz.

A második nyilatkozat konvencionálisabb volt, és aznap éjjel 1 óra 50 perckor adták ki mint a miniszterelnök válaszát Hitler beszédére.

Elolvastam a német kancellár beszédét, és nagyra értékelem hivatkozását a béke megmentését célzó fáradozásaimra. Ez utóbbiakkal most sem hagyhatok fel, mivel képtelenségnek tartom, hogy Európa népei, amelyek nem akarnak háborúzni egymással, véres küzdelembe bocsátkozzanak egy olyan kérdés miatt, amelyben nagyrészt már sikerült megegyezésre jutni.[54]

Az éjszaka folyamán Wilson hosszú táviratot küldött Chamberlainnek, amelyben üdvözölte Hitler beszédének bizonyos aspektusait. Úgy vélte: a beszéd nem is volt „olyan erőszakos, mint amilyenre számítottak". Végtére is Hitler dicsérte Chamberlaint, és mindenkit biztosított, hogy európai viszonylatban Csehszlovákiával szemben támaszt utoljára területi igényt. Egyszersmind azonban az is tisztázódott, hogy valóban a godesbergi memorandum az utolsó szava. Wilson beszámolt egy különös incidensről is, amely a kancellárián folytatott tárgyalás közben történt. Mind Hitler, mind Ribbentrop tudatta vele, később pedig Göring is megismételte Hendersonnak, hogy a németek lehallgatták a telefonbeszélgetéseket a Londonban tartózkodó Masaryk és a Prágában lévő Benes között. Masaryk e szerint azt mondta volna Benesnek, hogy „tartson ki, és ne bajlódjon a területek átengedésével, mert ő, Masaryk kapcsolatban áll Winston Churchill-lel és másokkal, és meggyőződése; hogy Chamberlain politikája meg fog bukni". Wilson részben emiatt figyelmeztette a miniszterelnököt: szerinte „nagyon kétséges; szükséges avagy bölcs dolog-e másnap délelőtt átadni azt a bizonyos speciális üzenetet".[55]

Másnap, dél elmúltával Wilson visszatért a Birodalmi Kancelláriára. Kirkpatrick az előző napi élményt olyan undorítónak találta, hogy megkérte Wilsont: ha lehet, mentse fel a második látogatás alól. „A légkört - úgymond - annyira átjárta a könyörtelen gonoszság, hogy nyomasztó, már-már rémálomszerű volt ugyanabban a helyiségben tartózkodni." Wilson azonban

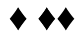
ragaszkodott a jelenlétéhez. A kancellária folyosóin és váróiban nyüzsögtek a tányérnyalók, akik mind reménykedtek, hátha jut nekik egy másodperc a Führer értékes idejéből. Hitler irodája előtt a kerek előszoba tömve volt SS-őrökkel és náci fejesekkel. Amikor a briteket bevezették, Bodenschatz tábornok, Göring kancelláriabeli ösz-szekötő tisztje cinkosan odasúgta Kirkpatricknek, hogy „tartson ki".[56]

Hitler hangulata alig valamicskét javult, Wilson pedig szégyenletesen hízelkedő modorban nyitotta meg az eszmecserét. Hallgatta, úgymond, a rádiót, és „gratulálni szeretne a beszéd fogadtatásához; csodálatos élmény lehet, ha az ember ilyen fogadtatásban részesül". Ezután utalt a miniszterelnök éjszakai nyilatkozatára, és különösen felhívta a figyelmet arra a részre, amelyben Chamberlain vállalta az „erkölcsi felelősséget" annak biztosításáért, hogy a csehek a terület átadását „tisztességesen, hiánytalanul (...) és észszerű gyorsasággal" teljesítsék -vagyis voltaképpen felajánlotta, hogy garanciát vállal a kérdéses területek átruházásáért. Van-e a Führernek - kérdezte Wilson - olyan üzenete, amellyel visszatérhet Londonba? Van, felelte Hitler, ismét egyre lázasabb izgalmi állapotban. A csehek előtt csupán két egyszerű lehetőség áll: „Vagy elfogadják a memorandumot, vagy visszautasítják."[57] Ha az utóbbi mellett döntenek - ekkor már kiabált -, annak csak egy eredménye lehet. „Ich werde die Tschechen zerschlagen" - ismételgette újra meg újra. Schmidt hűségesen fordított: „Ssszétverem a cseheket."

Végre eljött a pillanat, amikor Wilson átadhatta üzenete lényegét. Nyugodtan, megfontoltan előadta, hogy egy dolgot még tartogat. Megkísérli Chamberlain üzenetét abban a hangnemben előadni, amelyben, ha jelen volna, ő beszélne. „Ha szerződéses kötelezettségeinek megfelelően Franciaország ellenségeskedésbe keveredik Németországgal - közölte akkor az Egyesült Királyság kötelességének érezné, hogy mellé álljon."[58] Hitlert felbőszítette a figyelmeztetés. Mivel neki nem áll szándékában, hogy megtámadja Franciaországot, „az ügy summája az, hogy Franciaország úgy határozott, hogy megtámadja Németországot, és ez a kötelezettség Nagy-Britanniára is kiterjed".[59] Wilson megpróbálta elmagyarázni, hogy Hitler félreértette őt, Hitler azonban már nem volt olyan állapotban, hogy odafigyeljen. Egyre dühödtebben fészkelődött a székén, sarkával a padlón dobolt.

- Ha Franciaország és Anglia lecsap - harsogta -, csak tegyék! Nekem ez teljesen közömbös. Fel vagyok készülve minden eshetőségre. Csak a helyzetet vehetem figyelembe. Ma kedd van; jövő hétfőre mind háborúban állunk.[60]

A tárgyalás egy ízben megszakadt, mert Con O'Neill, a brit nagykövetség fiatal harmadtitkára üzenetet hozott Hendersonnak. Amikor átadta Kirkpatricknek, diszkréten megkérdezte: „Hogy haladnak?", mire Kirkpatrick, aki jóformán oda se nézve gyűrte zsebébe a papírt, színpadiasán csak annyit suttogott: „Itt a háború!" A kőkeményen megbékítésellenes O'Neill ennek roppantul megörült, és „fényes kedvében ment vissza a követségre".[61] Wilson azonban nem hagyta magát ilyen könnyen leszerelni; még mindig beszélgetésbe próbálta vonni Hitlert, amikor Henderson intett, hogy ideje távozni. A nagykövet már indult kifelé, Wilson azonban még félrevonta a Führert. „A katasztrófát minden áron el kell kerülni - mondta. - Még egyszer megpróbálom jobb belátásra bírni azokat a cseheket."[62] Kirkpatrick másfajta búcsúra emlékezett. „Amikor megragadtam pufók kezét - idézte fel évekkel később -, határtalan megkönnyebbülést éreztem, amiért soha többé nem kell viszontlátnom."[63]

Wilson szeptember 27-én tért vissza Londonba, éppen időben ahhoz, hogy részt vegyen a szűkebb kabinet kibővített Downing Street-i ülésén. Inskip magával hozta a három vezérkari főnököt: Sir Roger Backhouse tengernagyot, a hadiflotta első lordját, Górt vikomt tábornokot, a birodalmi vezérkari főnököt, valamint Sir Cyril Newall légi-marsallt, a légierő vezérkari főnökét. Az egybegyűltek elejétől végig nyomasztónak találták jelentésüket.

Az a véleményünk, hogy semmilyen nyomás, amelyet Nagy-Britannia és Franciaország a tengeren, a szárazföldön vagy a levegőben kifejthet, nem akadályozhatja meg Németországot abban, hogy lerohanja Csehországot, és döntő vereséget mérjen Csehszlovákiára. Csehszlovákia elveszett integritását csak Németország veresége árán lehetne helyreállítani, egy hosszadalmas küzdelem eredményeképpen, amelynek kezdettől fogva a korlátlan háború jellegét kell öltenie.[64]

A kilátásokat csak rontotta Mason-MacFarlane, akit Londonba hívtak, hogy kifejtse nézetét a németországi katonai helyzetről, és előadja, milyen tapasztalatokat szerzett abban a rövid időben, amikor közvetítette Prágában a godesbergi feltételeket. Az attasé „gyengének" találta a csehek harci szellemét, és úgy látta, „az anyagi előkészületek még korántsem teljesek. A vám- és határőrök egytől egyig meg vannak ijedve. A déli határon - Bécs-Linzcel szemközt - a csehek teljesen felkészületlenek. Úgy vélte, igencsak elhamarkodott lenne bármilyen politikai lépést arra a feltevésre alapozni, hogy

a csehek úgy fognak harcolni, mint a tigrisek."[65]

Az összegyűltekhez ekkor csatlakozott Malcolm MacDonald, valamint az ausztráliai főmegbízott és korábbi miniszterelnök, Stanley Bruce. A domíniumok kormányai, állította Bruce, távolról sem lelkesek, és kitartóan sürgetik a godesbergi feltételek elfogadását. A dél-afrikai főmegbízott mindnyájuk nevében szólt, amikor közölte MacDonalddal: „Dél-Afrikától nem várható el, hogy bármilyen, Csehszlovákia miatt kitört háborúban részt vegyen."[66] Miután Wilson beszámolt berlini élményeiről, az általános lehangoltságot betetőzte egy sürgöny, mely Hender-sontól érkezett, aki Wilson és Hitler találkozója után beszélt Göringgel.

Viselkedéséből teljesen nyilvánvaló volt, hogy a szudéta körzetek megszállási tervének immár minden részletét végérvényesen kidolgozták. Nem volt sem ideges, sem izgatott; maradéktalanul biztos volt benne, hogy amennyiben a csehek ellenállnak, megmozdulásukat az elsöprő túlerő a létező legrövidebb időn belül leküzdi. Teljesen egyértelmű, (...) hogy a kocka el van vetve, a brit közvetítés véget ért, és ha holnap délután 2 óráig nem jelennek meg Berlinben teljes felhatalmazással ellátott cseh küldöttek, hogy önállóan csikarják ki a németektől a még elérhető leg-jobb feltételeket, akkor azonnal elrendelik az általános mozgósítást, és a szudéta területek megszállása haladéktalanul megkezdődik.[67]

Ekkor megállapodtak, hogy Chamberlain előzetes táviratot küld Prágába Benesnek, ami az ülés folytatása alatt meg is történt.

Kötelességemnek érzem közölni Önnel és a csehszlovák kormánnyal, hogy Őfelsége kormányának Berlinből jelenleg rendelkezésre álló információja szerint egyértelmű, hogy amennyiben holnap délután 2 óráig a csehszlovák kormány nem fogadja el a német feltételeket, a német erők parancsot kapnak a csehszlovák határ átlépésére. Ennek eredménye szükségképpen Csehország lerohanása lesz, és ettől a sorstól semmi, amit bármely más hatalom tehet, nem kímélheti meg az Ön országát és népét, és bárhogyan végződjék egy esetleges világháború, ez akkor is igaz marad. Őfelsége kormánya nem vállalhatja a felelősséget, hogy tanácsot adjon az Ön tennivalójára nézve, de fontosnak tartja, hogy ez az információ haladéktalanul az Ön birtokában legyen.[68]

Amikor az ülés a végéhez közeledett, Chamberlain megkérdezte Back-house-tól: úgy gondolja-e, hogy megtörtént minden szükséges intézkedés. A flotta

első lordja azt felelte, szívesen tenne még egy további lépést: mozgósítaná a flottát. Chamberlain néhány pillanatig habozott, majd bólintott. Backhouse összeszedte papírjait, és elsietett, hogy megindítsa a folyamatot. Később, amikor a különböző megbeszélések befejeződtek, Cadogan még mindig magányosan dolgozott a kormány termében, Wilson pedig, aki benézett hozzá, megkérdezte: „Tisztában van vele, hogy Duffnak [Cooper] senki sem szólt a flotta mozgósításáról?"[69]

Miután közölték Benessel, hogy további tanácsokat nem adhatnak, a brit kormány pontosan ennek szellemében cselekedett. Halifax és Cadogan korábban alternatív javaslatot állított össze a Szudétaföld szakaszos német megszállására. Kora estére ennek alapján egy vázlatos dokumentum készült, amelyet a franciák jóváhagyása után megküldték Newtonnak és Hendersonnak. Az új terv megszabta Eger és Asch azonnali, október 1-jei megszállását; ezt követte volna egy nemzetközi határügyi bizottság létrehozása, valamint október 3. és 13. között további szudéta területek szakaszos átruházása. A javaslatokat ezúttal is a cseheknek szóló, álcázott fenyegetés kísérte.

A jelen terv egyetlen alternatívája országuk erőszakos inváziója és felosztása lenne, és noha ez kiszámíthatatlan tömegű emberéletet követelő, általános konfliktushoz vezethet, nincs rá lehetőség, hogy e konfliktus befejeztével, bármi legyen is az eredmény, Csehszlovákia visszanyerje mai határait.[70]

Reggel fél 8-kor, háromórás ülésezés után, a kabinet ott maradt tagjait kitessékelték a kormányteremből a BBC villanyszerelői, akik felszerelték a mikrofont a miniszterelnök rádióbeszédéhez. Chamberlain, Halifax, Wilson és Cadogan átvonult Wilson szomszédos irodájába, és folytatta a megbeszélést. Wilson újabb sürgönyszöveggel állt elő, amelyet ugyancsak Benesnek szánt; fel akarta szólítani a cseheket, hogy fogadják el mindazon területek azonnali megszállását, amelyeket a Hitler memorandumát kísérő térkép megjelölt.

A korábbi üzenetemben javasolt megfontolások fényében úgy látjuk, az Ön részéről bölcs lépés lenne, ha mérlegelné csapatai visszavonását a megszállandó területekről, vagyis lehetővé tenné a német erőknek a vértelen megszállást. Ha úgy döntene, hogy az adott körülmények között ez észszerű lépés lenne, azt tanácsolnánk, hogy a lehető leghamarabb, és mindenképpen még holnap délután előtt, értesítse szándékáról a német kormányt.[71]

Cadogant megdöbbentette ez a „teljes kapitulációt" sugalló üzenet, és ezt nem is rejtette véka alá; a javaslattól Halifax is elhatárolta magát. Az immár „teljesen elcsigázott" Chamberlain ugyanakkor kész volt elfogadni. „Csak támolygok ide-oda a házban" - vallotta meg Cadogannek, és ezzel visszament a szomszédos kormányterembe.[72]

Nyolc órakor sor került Chamberlainnek a nemzethez intézett rádiószózatára. Nem volt kellően felkészült, és lassan beszélt; a hangja meg-megtört a fáradtságtól és a megindultságtól. Jellemző módon először is köszönetét mondott mindazoknak, akik „ez utolsó hetekben írtak feleségemnek vagy nekem, hogy kifejezzék hálájukat fáradozásaimért, és biztosítsanak róla, hogy imádkozni fognak sikeremért".

Ha eddig is súlyosnak éreztem felelősségemet, az ilyen levelek olvasása közepette szinte határtalannak tűnt. Milyen szörnyű, fantasztikus és hihetetlen, hogy országunkban lövészárkokat ássunk és gázálarcokat próbálgassunk, mert számunkra ismeretlen emberek egy távoli országban összevesztek. Még inkább lehetetlennek tűnik, hogy egy elvben már elsimított veszekedés háború tárgya legyen.

Chamberlain beszélt németországi látogatásairól, amelyek hatására „világosan felismerte, hogy Herr Hitler úgy érzi, neki ki kell állnia más németekért", és újra előadta meggyőződését, miszerint a Szudétaföld jelenti Hitler utolsó területi igényét Európában. Megígérte hallgatóinak, hogy „nem adom fel egy békés megoldás reményét, és a békéért való fáradozásról sem mondok le, amíg egyáltalán van esély a békére"; mi több, örömmel tér vissza Németországba harmadszor is, ha úgy gondolná, hogy ez bármi haszonnal járhat.

Chamberlain a továbbiakban ismertette a meghozott elővigyázatossági háborús intézkedéseket, hangsúlyozva: ezek nem jelentik azt, hogy a háború küszöbön állna. Nyugalmat kért a lakosságtól, és újabb önkénteseket várt, akik részt akarnak venni a haza védelmében. Végül jelezte, hogy további engedményekre kerülhet sor.

Bármennyire rokonszenvezünk is egy kis nemzettel, amely szembekerült nagy és hatalmas szomszédjával, nem vállalhatjuk, hogy a kedvéért minden körülmények között az egész brit birodalmat háborúba vezessük. Jómagam lelkem legmélyéig a béke embere vagyok. A nemzetek közti fegyveres

konfliktus rémálom számomra; de ha meg volnék győződve róla, hogy van egy nemzet, amely eltökélte, hogy az erejétől való félelem révén uralni fogja a világot, úgy érezném, hogy ezzel a nemzettel szembe kell szállni. (...) A háború borzalmas dolog, és mielőtt belefognánk, világosan tudnunk kell, hogy valóban az alapvető ügyek forognak-e veszélyben, és a parancs, hogy védelmükben mindent kockára tegyünk, valamennyi következmény mérlegelése után ellenállhatatlannak bizonyul.[73]

Chamberlaint joggal érte éles bírálata fenti megjegyzésekért, bármilyen szűk látókörűnek és naivnak tűnjenek is ma, illetve tűntek egyesek szemében már annak idején is. A brit külpolitika eladdig soha nem függött a földrajzi közelségtől vagy a közvélemény tájékozottságától. Cooper a rádióadást „mélységesen csüggesztő megnyilatkozásnak" bélyegezte, és felháborította, hogy Chamberlain, ígéretével ellentétben, nem tett említést a flotta mozgósításáról. Szavai sokak véleményét összegezték: „A beszédben nem esett szó Franciaországról, és Csehszlovákiáról sem hangzott el semmilyen, együttérzésről tanúskodó szó. Rokonszenvet a miniszterelnök egyedül Hitler iránt fejezett ki, mondván, hogy nagyon is megérti, mit jelent a Führer számára a Szudétaföld."[74] Amikor Churchill felhívta Coopert, „beszélni is alig tudott dühében. A szónoklat, mondta, a megfutamodást készítette elő."[75] Amery még lesújtóbban nyilatkozott. A rádiós beszéd „egy nagyon fáradt és megtört ember megnyilvánulása volt, (...) és a németeket csupán az eddigiek folytatására fogja ösztönözni. (...) Ha volt valaha fontos funkciót betöltő polgár, aki megszokta, hogy a londoni tanácsban vagy a kormányban polgártársaival kapcsolatot teremtsen, ugyanakkor azonban képtelen az erő, a stratégia vagy a diplomácia fogalmaiban gondolkodni, úgy az Neville."[76]

Este fél 10-kor rendkívüli ülést tartott a kormány. „Kilátásaink komorak", figyelmeztetett Chamberlain, majd elismételte a defetista jelentéseket, amelyeket a délután folyamán a szűkebb kabinettel is közölt: Henderson berlini táviratát, Mason-MacFarlane pesszimista előrejelzését a cseh hadsereg harcképességéről, és a domíniumok kormányainak szívós ellenállását minden, háborúhoz vezető politikával szemben. Felolvasta az ausztrál miniszterelnök táviratát, amely arra figyelmeztetett, hogy „a szudéta területek átruházását elvben már rendezték, tehát e döntés gyakorlati megvalósításának módozatai nem képviselnek elég jelentős ügyet ahhoz, hogy egy háborúhoz vezető vitát robbantsanak ki". Ezután Wilson számolt be Hitlerrel történt találkozásairól, leszögezve, hogy a Führer Benest „megbízhatatlan embernek” tartja, „aki soha nem tartaná be, amit megígért". Végül visszatért

korábbi indítványához: sürgönyözni kellene Prágába, kiemelve, hogy „az egyetlen terv, amely megakadályozhatná az ország lerohanását, ha a csehszlovák kormány visszavonná csapatait a vörössel megjelölt területekről, és lehetővé tenné, hogy Németország ezeket emberéletek feláldozása nélkül foglalja el".[77]

A miniszterelnök azonban, és nem először, rosszul érzékelte az ülés hangulatát. Wilson sürgönyvázlatát számos kormánytag nem bírta megemészteni. Cooper fontosnak tartotta, hogy „én mártsam be elsőnek az evezőmet, még a Nagy Négyes[2] előtt". Utalt Roosevelt fokozódó támogatására, a francia álláspont megkeményedésére. Kijelentette, hogy Mason-MacFarlane nyilvánvalóan behódolt Henderson bűverejének, a domíniumok egyetértése pedig lényegtelen. Bírálta Chamberlaint, amiért rádióbeszédében nem méltatta a cseheket. Felszólalását a következőkkel zárta: „Ha most faképnél hagynánk a cseheket, vagy akár csupán a megadást tanácsolnánk nekik, a történelem egyik leghitványabb árulását követnénk el."[78] Alapvetően fontos volt, hogy Coopert Halifax követte, aki bejelentette, hogy ő sem támogathatja Wilson sürgönyét; a benne foglalt javaslat egyet jelent „a Németország előtti teljes kapitulációval", és az Alsóház úgysem fogadná el. Az ezután szót kérő Simon is egy követ fújt az előtte szólókkal, arra kényszerítve Chamberlaint, hogy kelletlenül elismerje: „Nagy erejű és meggyőző indokok szólnak javaslata elfogadása ellen. (...) Ha a kollégák körében általános ez a vélemény, ő kész az ügyet ennyiben hagyni."[79]

Aznap éjjel Chamberlain sokáig virrasztóit a Downing Streeten: a beszédén dolgozott, amelyet másnap az Alsóházban kellett mondania. Azok, akik a rádión meghallgatták, többé-kevésbé azzal a bizonyossággal tértek nyugovóra, hogy mire másnap reggel felébrednek, Nagy-Britannia háborúban áll. Alattvalói szorongásában még a király is osztozott. Éjszaka a Buckingham-palotában nekiült, hogy írjon édesanyjának, Mária királynénak, beszámolva a Prágába, illetve Berlinbe küldött legfrissebb javaslatokról.

Benessel közölték, amit e nélkül is jól tudott, hogy országát mindenképpen lerohanják, & bölcsen tenné, ha ennek megfelelően járna el. Ameny-nyiben Hitler ezt elutasítja, egyszer s mindenkorra világos lesz, hogy őrült. Nyomasztó ez a rémes várakozás arra, hogy bekövetkezzék a legrosszabb.[80]

Chamberlain később így írt nővérének: „Csak annyit tudok, hogy az órák múlásával az események mintha bekerítettek volna bennün-két, és elborzasztó

bizonyossággal és gyorsasággal taszítanának a szakadék széle felé."[81]

444

Mialatt London lélegzet-visszafojtva várakozott, Berlinben Csehszlovákia lerohanásának előkészületei befejezéshez közeledtek. Mi több: Asch szudéta határvárosban, ebben a német területre benyúló kiszö-gellésben az akció már el is kezdődött. A cseh hadsereg visszavonult a csaknem teljes egészében németek lakta városból; helyét először a Freikorps foglalta el, majd, Hitler parancsára, az SS két halálfejes zászlóalja. Másnap, röviddel az után, hogy Wilson elhagyta a kancelláriát, Hitler „szigorúan bizalmas" parancsot bocsátott ki: e szerint a hét hadosztály - amelyben az inváziós rohamot végrehajtó egységek is bennfoglaltattak - nyomuljon előre gyakorlóterepeiről a cseh határ közelében kijelölt indulóállásokba. Készenlétben kell lenniük, hogy szeptember 30-án megkezdjék a Zöld terv előírta akciót, mivel az előző napon, délidőben ez a döntés született.[82] A szárazföldi csapatok reggel negyed 7-kor kezdik meg a támadást, míg a légierő, az időjárási viszonyok függvényében, önállóan határozhatja meg a műveletekhez legkedvezőbb időpontot.[83] A Fegyveres Erők Főparancsnoksága figyelmeztette a náci párt hatóságait, hogy hamarosan teljes lesz a mozgósítás, ezért a testületnek a helyi pártvezetőkhöz intézett kérései „azonnal telje-sítendők, anélkül hogy felsőbb hatóságokhoz irányítanák őket".[84] Végezetül aznap este a főparancsnokság „figyelmeztetés nélkül" elrendelte, hogy a Nyugati Fal mentén titokban állítsák fel „a hat reguláris nyugati hadosztályt".[85]

Délután 6-kor, amikor Berlinben szürke őszi napra borult az alkony, egy gépesített hadosztály vonult végig lassan az utcákon, teljes háborús felszereléssel, úton a cseh határ felé. A díszmenetet Hitler rendelte el, részint azért, hogy a berliniek hazafiasságát mozgósítva felkészítse őket a háborúra, részint hogy a külföldi diplomaták és tudósítók kellően értékeljék a Reich teljes katonai hatalmát. A nehéztüzérséggel kiegészített páncélososzlop végigcsörtetett a Wilhelmstrassén, míg Hitler barna zubbonyban és fekete nadrágban, három hadsegéde társaságában, mozdulatlanul állt a kancellária erkélyén. A parádét úgy időzítették, hogy a munkából hazasiető berlinieket lepjék meg vele, de ha imponálni akartak a szemtanúknak, csúfos kudarcot vallottak. William L. Shirer éppen az Unter den Linden sarkához ért, ahol a menet befordult a Wilhelm-strasséra, és arra számított, hogy lelkes és lármás tömegdemonstrációval találkozik, olyanszerűvel, mint amilyen 1914-ben, a háború kitörésekor lezajlott. Ehelyett a berlini nép, ahogy írta, „a földalatti

állomásaira menekült a látvány elől, a kitartóbbak pedig halálos csendben álltak. Ennél döbbenetesebb háborúellenes tüntetést még soha nem láttam."[86]

A Wilhelmplatzon, szemközt a kancellária erkélyével, egy kétszáz civilt számláló csoport állt hallgatagon és mogorván. Azért jöttek, hogy lássák Hitlert, de a fegyvereivel való találkozásra nem számítottak. A Daily Express tudósítója leírta, ahogy „az álcázott teherautók tovadübörögtek rakományukkal: fiatal, közönyös arcú, nyílegyenesen ülő német katonákkal, akik puskát szorítottak térdük közé, (...) és komornak, egykedvűnek látszottak". Senki nem mosolygott, senki nem éljen-zett, senki nem integetett.[07] A Wilhelmstrassén, a néhány kapuval a kancellárián túl működő brit nagykövetségen Henderson is ezt a kihívóan erőfitogtató műsort figyelte, amely úgy festett, mintha „ellenséges hadsereg vonulna át egy legyőzött városon".[88] Hitlert felbőszítette a fásultságnak, sőt a nemtetszésnek ez a vakmerő kinyilvánítása, amely meghökkentő ellentétben volt a Sportpalota előző esti, gondosan megszűrt közönségének imádatával. Fritz Wiedemannt rendreutasították, amikor a kancelláriára érve hangosan megjegyezte: „Odakinn mintha gyászmenet vonulna!"[89] Hitler keze ökölbe szorult, majd hátrább lépett az ablaktól, és egy függöny mögé rejtőzött. „Ilyen népséggel nem viselhetek háborút!" - jelentette ki panaszosan.[90]

Mivel javában zajlott a lázas katonai tevékenység, amely a szeptember 30-ra kitűzött invázióhoz igazodott, nehéz megállapítani, miért utasította Weizsáckert Hitler, csaknem azonnal Wilson elutazása után, hogy fogalmazzon választ Chamberlain levelére - hiszen előző nap még arra sem volt hajlandó, hogy meghallgassa a levél felolvasását. Egyes kommentátorok ezt a fordulatot a katonai parádé hűvös fogadtatásának tulajdonították, ám a válasz Londonba érkezésének időpontja arra vall, hogy a levél aznap délután, de korábban íródott.[91] Nem befolyásolhatta Hitlert a brit flotta mozgósítása sem, amelyet csak késő éjjel hoztak nyilvánosságra. Ribbentrop személyi titkára prózaibb okot jelöl

meg, hitelt adva Weizsáckernek, aki „azon fáradozott, hogy a reménynek legalább a szikráját ébren tartsa", és rábeszélte Hitlert, hogy „legalább az udvariasság kedvéért válaszoljon".[92] Amikor Schmidt utasítást kapott a „békülékeny" válasz lefordítására, néhány napon belül másodszor tűnt fel neki, hogy „Hitler visszariadt a végső lépéstől".[93] Hendersonnak is az volt a véleménye, hogy a levél jól érzékelhetően „békülési kísérlet volt, és bizonyos

idegességről árulkodott".[94] Weizsáckernek később Göring elmondta, hogy Hitler e késői stádiumban két okból választott békés módszereket: „Először is kétségei voltak a német nép háborús hajlandósága felől; másodszor pedig félt, hogy Mussolini végképp cserbenhagyja."[95]

Chamberlain éjjel fél 11-kor kapta meg Hitler levelét, és azonnal feléledt benne a remény. Továbbra is indokoltnak tartotta a maga Godesbergben tanúsított hajthatatlan viselkedését, de Hitler mérsékeltebb hangneme - ahogy ezt a németek ügyesen ki is számították -hatással volt rá is, Wilsonra is. A Führer tagadta, hogy „meg akarná nyomorítani Csehszlovákiát a maga nemzeti létében avagy politikai és gazdasági függetlenségében". Nem tervezi az egész ország elfoglalását, és a szudéta területeken maradó csehekkel is tisztességesen fognak bánni. A csehek csak azért tartanak ki, mert abban bíznak, hogy „más országokban, különösen Angliában és Franciaországban mozgósíthatják azokat az erőket, amelyektől céljaik fenntartás nélküli támogatását remélik, és ezzel megteremtik egy általános háborús katasztrófa lehetőségét".

Az Ön belátására kell bíznom, hogy e tények fényében úgy gondolja-e, hogy folytatni kívánja erőfeszítéseit, amelyekért, az alkalmat kihasználva, ismételten őszinte köszönetét mondok, azaz meghiúsítja az efféle manővereket, és a prágai kormányt a legutolsó órában észhez téríti.[96]

Chamberlain úgy gondolta, a két fél közti nézeteltérések immár „odáig zsugorodtak, hogy tárgyalásokkal feltétlenül rendezhetők"; és elhatározta, hogy már elhangzott javaslatait egy Hitlernek címzett végső, „legeslegutolsó" levéllel toldja meg.[97]

Szeptember 28-án, hajnali 4-kor André François-Poncet-t, a berlini francia nagykövetet a quai d'Orsay sürgönye riasztotta fel álmából. Az éjszaka folyamán Phipps tájékoztatta Bonnet-t a brit kormány utolsó percben tett, Hitlernek szóló javaslatáról - vagyis a Szudétaföld Eger és Asch azonnali megszállásával kezdődő, szakaszos elfoglalásáról. Fran-çois-Poncet-t Bonnet most arra utasította, hogy maga adjon át személyesen Hitlernek hasonló javaslatokat a francia kormány nevében; „ezek követnék az utolsó brit ajánlatban rögzített alkalmazási módszereket, de egy jelentősebb nagyságú terület azonnali megszállását tennék lehetővé".[98] Hét órakor a brit nagykövetség néhány száz méterrel távolabbi épületében Hendersont viszont François-Poncet telefonhívása ébresztette fel, hogy tájékoztassa e legújabb

párizsi utasításokról. Elmondta azt is, hogy máris azonnali kihallgatást kért a Führertől.

Fél 9-kor a francia nagykövet telefonált Weizsáckernek, hogy tudassa vele a kapott utasításokat. Weizsàcker ekkor felkutatta Ribbentropot, aki a Kaiserhof Szállodában tartózkodott, és jelentette neki, hogy az új francia javaslatok sokkal messzeágazóbbak, mint a britek előző esti szerény ajánlata. A francia kormány ezúttal azt indítványozta, hogy „a németek szállják meg a cseh négyszög mind a négy oldalát, beleértve az ott található cseh erődítményeket is. A megszállás zökkenőmentes végrehajtását, amennyire ez lehetséges, a francia kormány garantálná." François-Poncet aláhúzta, hogy Prágát még nem tájékoztatták ezekről a tervekről, de először a Führerrel szeretnének konzultálni. Ha Hitler elfogadja a szóban forgó javaslatokat, akkor a franciák hivatalosan kérnék a cseh kormány hozzájárulását. Amennyiben Csehszlovákia nemet mondana, az olyan következményekkel járna, amelyeket fölösleges közelebbről meghatározni. Hirtelen ötlettel a nagykövet még segítőkészen hozzátette, hogy nézete szerint a brit terv „amúgy is hasznavehetetlen".[99]

A Downing Streeten Annie Chamberlain fél 8-kor lejött reggelizni, de férjét már íróasztalánál találta: szorgosan fogalmazta a választ Hitler legújabb levelére, valamint egy üzenetet Rómába, Mussolininak. Korán ébredt, mondta feleségének, és „úgy érezte, immár egyedüli reményünk, hogy felkérjük Mussolinit, járjon közbe Hitlernél. Úgy volt, hogy a németek ma délután 2-kor vonulnak be, és mindnyájunk számára elkezdődött volna a háború."[100] „Biztosra veszem - írta Chamberlain -, hogy Ön háború és késedelem nélkül elérhet mindent, ami lényeges."

Magam is kész vagyok haladéktalanul Berlinbe utazni, hogy Önnel és a cseh kormány képviselőivel, valamint, ha úgy kívánja, Franciaország és Olaszország képviselőivel megvitassuk az átadás lebonyolítását Meggyőződésem, hogy egy héten belül megegyeznénk. Nem tudom elhinni, hogy Ön egy régóta fennálló probléma megoldásának néhány napi késedelme miatt vállalná a felelősséget egy világháború kirobbantásáért, amely véget vethet a civilizációnak.[101]

Chamberlain szemében ez a két levél volt „a szakadék legszélén az utolsó kétségbeesett kapaszkodás az utolsó fűcsomó után1'.[102] Az ifjú Lord Birkenhead, Halifax parlamenti személyi titkára és későbbi életrajzírója

másként látta a helyzetet. „Valahogy émelyítően csengett ez a sürgöny - írta. - Valósággal csöpögött a szolgálatkészségtől, hogy csak folytassák a megadásról szóló tárgyalásokat. (...) A diplomácia mélypontja volt ez."[103]

Tíz órakor François-Poncet ismét felhívta Hendersont. Kérésére, hogy Hitler audiencián fogadja, még mindig nem jött válasz, és a leg-rosszabbtól tartott. Nem tudhatta, hogy a késedelemről kizárólag a harcias Ribbentrop tehet, aki először továbbítani sem akarta a kérelmet, annyira bosszantotta, hogy „elrontják a játékát, ezúttal Párizsból". Az előző este nagy részében Hitler háborús elszántságát próbálta erősíteni, Weizsàcker azonban figyelmeztette, hogy „embertelenség (...) háborút akarni, amikor a két fél közti valós nézeteltérések oly csekélyek".[104] Henderson felajánlotta, hogy azonnal átmegy a francia követségre, de indulás előtt még felhívta Göringet, és közölte vele: François-Poncet kihallgatást kért, de még mindig nem kapott választ, valamint friss javaslatai vannak, amelyeket szeretne továbbítani. Egyszóval a „háború vagy béke" kérdése forog fenn, és azzal hozzáfogott, hogy részletesebben ismertesse a javaslatokat. „Szót se többé - vágott a szavába a marsall. - Máris megyek a Führerhez."[105]

Alighogy Henderson megérkezett a francia követségre, üzenet jött Hitlertől: negyed 12-kor hajlandó fogadni a francia nagykövetet. Majdnem ugyanekkor sürgönyt hoztak át a brit követségről, benne Chamberlainnek a Führerhez szóló „legeslegutolsó" üzenetével, és a felszólítással, hogy Henderson a lehető leghamarabb személyesen adja át. A döntő beavatkozás minden jel szerint Göring fellépése volt, aki mihelyt Hendersonnal beszélt, azonnal indult a kancelláriára. Valamiképpen von Neurath, a korábbi külügyminiszter is kiravaszkodta a belépést a kancelláriára, és a két férfi egy teljes órát töltött Hitlerrel a télikertben, latba vetve minden érvet, hogy meggyőzzék a békés kompromisszum előnyeiről.

- Mein Führer - rimánkodott von Neurath -, hát akar Ön mindenáron háborút? Persze hogy nem![106]

Amikor Göring távozott, meglátta Ribbentropot, amint idegesen táblából odakinn. A külügyminiszter buzgón és - életrajzírója szerint -„örömteli izgalommal" készült a háborúra. Két nappal korábban külön-vonatot rendelt, hogy ott rendezze be saját, helyváltoztatásra alkalmas főhadiszállását, és bő készletet hozatott pisztolyokból, acélsisakokból és gázálarcból, a maga és kísérete részére. Most azonban Göring nekirontott, „háborús uszítónak" és

„agyalágyult bűnözőnek" nevezte.[107] A télikert előcsarnokából üvöltözött:

- Herr von Ribbentrop, ha kitörne a háború, én leszek az első, aki közli a német néppel, hogy Ön feszítette idáig a húrt!

Mialatt az összesereglett adjutánsok idegességükben úgy tettek, mintha meg sem hallanák a két sértett „primadonna" csetepatéját, Ribbentrop és Göring kölcsönös vádaskodással bombázta egymást. Amikor Ribbentrop azzal vádolta Göringet, hogy fél a hadviseléstől, a marsall dührohamot kapott. Ő aztán pontosan tudja, hörögte, hogy mi a háború, és nem kívánja még egyszer végigcsinálni. Ám „mihelyt a Führer kiadja a menetparancsot, ő felszáll a vezérgépen - azzal a feltétellel, hogy Ribbentrop ott ül mellette"![108]

Ahogy a háború réme egyre közelebbről leselkedett, akárcsak Londonban és Berlinben, Rómában is szürreális légkör honolt. A brit követség személyzete archívumokat semmisített meg, és csomagolt a hazautazáshoz, ügyelve rá, hogy a pánik ne látszódjék rajtuk. A politikusok meg a diplomaták közben úgy érezték, hogy a válság folyamán Olaszországról jóformán tudomást sem vettek. Ez idő szerint nem volt Rómában francia követ, főképpen azért nem, mert Abesszínia miatt a két ország között feszült volt a viszony. A spanyol, sőt még a brit diplomaták is mellőzöttségről panaszkodtak. Amikor Chamberlain Berchtesgadenbe látogatott, a követség táviratot küldött Londonba, sürgetve a külügyminisztériumot, hogy használja ki az olaszok széles körben terjedő megkönnyebbülését, és „kapcsolja be Mussolinit az általános rendezési tervekbe". Úgy vélték, a Duce „csak meghívásra hajt, hogy részt vehessen a nagy közép-európai játszmában, és alig várja, hogy jelentősebb szerephez jusson".[109] Választ azonban nem kaptak.

Szeptember 27-én este Perth grófja, a római brit nagykövet ismét megkereste a külügyminisztériumot, és engedélyt kért, hogy „haladéktalanul és hivatalosan tájékoztassa Ciano grófot a miniszterelnöknek a sportpalotai Hitler-beszéd után elhangzott nyilatkozatáról", és megkérdezze, „hajlandó-e Signor Mussolini latba vetni befolyását, és rábírni Herr Hitlert, hogy fogadja el a nyilatkozatban foglalt javaslatokat".[110] Másnap reggel a brit ügyvivő, Pierson Dixon korán ért be a munkahelyére, és átvette Halifax sürgönyét, amelyben a külügyminiszter jóváhagyta a kezdeményezést, majd azonnal telefonált, hogy kihallgatást kérjen a nagykövetnek Cianótól. Perth még „ráérősen reggelizett,

és október 1-jéig nem számított háborúra", de 10 óra körül Ciano irodája visszahívta a briteket, és felkérte a nagykövetet, hogy fáradjon azonnal a Palazzo Chigibe.[111] Ciano alig két napja tudta meg a berlini olasz nagykövettől, Bernardo Attolicótól, hogy Hitler előbbre - szeptember 28-án délután 2 órára -időzítette a cseheknek szóló ultimátuma lejártát. Mussolininak azonban egy csepp vére sem kívánt Európában háborút; ugyanakkor biztosra vette, hogy ebbe a háborúba a hiányosan felfegyverzett és felkészületlen Olaszországot is berántják majd. Ennélfogva egyáltalán nem meglepő, hogy nem egészen négy órával az ellenségeskedések lehetséges kitörése előtt Ciano „ünnepélyes komolysággal" fogadta Perth grófját.

Ciano figyelmesen hallgatta végig Chamberlain levelét, valamint Perthnek azt a hozzáfűzött kijelentését, miszerint Mussolini „talán az egyetlen ember, aki most rávehetné Herr Hitlert egy békés megoldás elfogadására". Cianóra mindez nagy hatással volt. „Akkor nincs vesztegetni való idő; ez nem napok, hanem órák kérdése."[112] Otthagyta a nagykövetet az irodájában, és elsietett Mussolinihoz a közeli Palazzo Veneziába. Mussolini azonnal beleegyezett, hogy megfogadja Perth tanácsát, Ciano pedig személyi vonalán felhívta Ribbentropot. A német külügyminiszter azonban nem tartózkodott a Wilhelmstrassén, hanem

Göringgel csatázott a kancellárián, ezért Ciano arra kérte a központot, hogy kössék össze az olasz követséggel.

Amikor Attolico jelentkezett, Mussolini magához ragadta a kagylót.

- Itt a Duce. Hall engem?

- Igen, nagyon jól hallom.

- Azonnal kérjen kihallgatást a kancellártól. Mondja el neki, hogy a brit kormány Lord Perthen keresztül felkért, hogy közvetítsek a Szudéta-ügyben. A nézeteltérés nagyon csekély. Mondja meg a kancellárnak, hogy én és a fasiszta Olaszország mögötte állunk. Neki kell döntenie. De mondja meg, hogy véleményem szerint a javaslatot el kellene fogadni. Hall engem? Siessen![113]

Alig telt el húsz perc, Ciano visszatért a Chigi-palotába, ahol Perthet hagyta. El volt tökélve, hogy amíg meleg, tovább üti a vasat.

Tájékoztatom Perthet, hogy ma megkezdődik az ellenségeskedés, és megerősítem, hogy a mi helyünk Németország mellett van. Perth arca megvonaglik, a szeme vörös. Amikor hozzáteszem, hogy a Duce ennek ellenére elfogadta Chamberlain kérését, és 24 órás halasztást javasolt, a követ félig zokog, félig kacag, és elrobog a maga követségére.[114]

Perth nem sokkal negyed 12 után ért vissza a nagykövetségre. Amikor Rolls-Royce-a a kocsibehajtóra ért, a küszöbön várta őt Dixon, aki újabb londoni táviratot lengetett. Ebben foglaltatott a Mussolininak szóló személyes üzenet, amelyet Chamberlain aznap, reggelizés közben vetett papírra. Ezenkívül elküldte Hitlernek szóló végső kérelmének másolatát is. Perth megfordította kocsiját, és tovaszáguldott, hogy aznap délelőtt már másodszor tárgyaljon Cianóval.

Berlinben ezalatt François-Poncet megérkezett a kancelláriára, hogy tárgyaljon Hitlerrel. A kancellárián háborús légkör lett úrrá, mindenki lázasan sürgött-forgott. A váróhelyiségek és a folyosók zsúfolásig megteltek válogatott miniszterekkel, tábornokokkal, magas rangú náci párti tisztségviselőkkel, valamint hadsegédekkel, és ez a sok ember idegesen kapkodva már alig várta, hogy tanácskozzon a Führerrel. Hitler, idézi fel Smith, szintén ide-oda bolyongott az épületben, és rögtönzött beszélgetéseket folytatott bárkivel, akibe éppen belebotlott, majd időnként visszatért a télikert vagy saját irodája kényelmes belvilágába, hogy immár Göringgel, Ribbentroppal vagy Keitellel cseréljen eszmét. Miközben átment egyik helyiségből a másikba, a politikusok talpra ugrottak, a tábornokok haptákba vágták magukat, de rangjától függetlenül mindenkinek végig kellett hallgatnia egy hosszadalmas szónoklatot a jelen válságról: ennek során Hitler sokat merített sportcsarnoki beszédéből, ha rövidített formában is. Schmidt véleménye szerint a Birodalmi Kancellária „inkább emlékeztetett egy háborúban lévő hadsereg táborára, semmint egy szervezett kormány központjára".[115]

François-Poncet első benyomása az volt, hogy a Hitler irodája melletti helyiségben ebédre van terítve. Amikor megkérdezte, kik lesznek a vendégek, tudatták vele, hogy a Führer meghívta a Csehszlovákiát hamarosan lerohanó valamennyi egység parancsnokát. Hitlert a követ feszült és az izgalomtól elcsigázott állapotban találta. Az irodában csak ő és Ribbentrop tartózkodott;

Schmidt csendesen üldögélt egy sarokban, jelenléte azonban csak jelképes volt, mivel a nagykövet folyékonyan beszélt németül. François-Poncet kiterített egy Csehszlovákia-térképet, amelyen vörösre árnyalta a Szudétaföld azon területeit, amelyeket a francia javaslat szerint azonnal meg kell szállni. Ezek a területek most sokkal nagyobbak voltak, mint amelyek a britek tervében szerepeltek; Hitler ez utóbbi tervet még csak nem is látta.

- Ön becsapja önmagát, kancellár úr - kezdte a francia nagykövet -, ha azt hiszi, hogy a konfliktust Csehszlovákiára korlátozhatja. Ha megtámadja ezt az országot, egész Európa lángba borul.

Hitler válaszképpen ismét kirohant Benes ellen, François-Poncet azonban megőrizte nyugalmát.

- Ön természetesen bízik benne - folytatta -, hogy megnyeri a háborút, éppúgy, mint ahogy mi azt hisszük, le tudjuk győzni Önt. De miért kockáztatna bármit is, ha alapvető igényeit háború nélkül is ki lehet elégíteni?[116]

Az olasz követségen Attolico fürgén nekilátott a római utasítások végrehajtásának. Mivel nem tudta, hogy Ciano már eredménytelenül próbált kapcsolatba lépni Ribbentroppal, ő is a Wilhelmstrassét hívta fel, de csak a külügyminiszter dolgozószobája előtti irodát kapcsolták;

a hívást Ribbentrop személyi titkára, Reinhard Spitzy fogadta. Attolico némettudása elég hézagos volt; az olaszt keverte töredezett angollal, és magas, éles hangján jól elszórakoztatta a jelen lévő tisztviselőket.

- Kérem, muszáj azonnal beszélni Führerrel, de kérem, gyorsan, gyorsan, Dúcétól személyes üzenet.

Spitzy átment a kancelláriára, ahol Hitleren kívül a nála lévő Ribbent-ropra is rátalált. Hitler, akit szemlátomást bosszantott beszélgetésük megszakítása, megkérdezte:

- Na mi újság?

Amikor Ribbentrop megtudta, hogy Attolico kihallgatást kér, mindent bevetett, hogy elvegye Hitler kedvét a találkozástól, a Führer azonban higgadtan mérlegelte az ügyet, és végül így szólt:

- Mondja meg Attolicónak, hogy 11-kor a francia nagykövetet kell fogadnom, de fél tizenkettőre idejöhet![117]

Mihelyt az üzenetet továbbították Attolicónak, az kalap nélkül rohant ki a követségről, és mert hivatalos sofőrjét is hiába kereste, megállított egy arra hajtó taxit, majd kifulladva, verítékezve lépett be 11 óra 40 perckor a kancelláriára. Hitler még mindig François-Poncet-val tárgyalt, de beleegyezett, hogy Attolicót egy másik helyiségben fogadja, a francia nagykövetet pedig magára hagyta irodájában. A „kissé görnyedt" Attolicót, akinek „arca vörös volt az izgalomtól", bevezették Hitlerhez.

1

A sokszorosan kitüntetett, kalandos életű katonatiszt John Buchan skót író nevezetes, Nagy-Britanniában típussá vált regényhőse. -Aford.

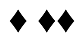
2

A szűkebb kabinet tagjai: Chamberlainen kívül Lord Halifax külügyminiszter, Sir Sámuel Hoare belügyminiszter és Sir John Simon pénzügyminiszter. - A szerk.

- Sürgős üzenetet hozom Önnek, Führer, Dúcétól! - kiáltotta minden illemszabályt mellőzve a helyiség túlsó végéből. - Duce közli, hogy bárhogy dönt Führer, a fasiszta Olaszország áll Ön mögött - folytatta levegő után kapkodva. - Duce azonban úgy gondol, bölcs lenne elfogadni brit javaslatot, és kéri Önt, álljon el a mozgósítástól.

Schmidt szerint Hitlerre szemlátomást nagy hatással volt Mussolini üzenete, és rövid latolgatás után visszafordult Attolicóhoz.

- Mondja meg a Dúcénak, hogy elfogadom a javaslatait.[118]

Rómában Perth nem egészen egy órán belül sietett vissza a Palazzo Chigibe, a Cianóval megbeszélt második találkozóra - éppen akkor érkezett meg, amikor Berlinben Attolicót bevezették Hitlerhez. Elmondta Cianónak, hogy újabb sürgönyt kapott Chamberlaintől: egy Mussolininak szóló személyes üzenetet, amely részleteket közöl a miniszterelnök Hitlerhez intézett végső felszólításából. Felajánlotta, hogy akár harmadszor is elutazik Németországba, és reménykedett, hogy Mussolini csatlakozik hozzá, tehát létrejöhet egy nemzetközi konferencia.

Bízom benne, hogy Excellenciád majd tájékoztatja a német kancellárt,

hogy hajlandó képviseltetni magát, és sürgeti őt, hogy fogadja el javaslatomat, amelynek révén népeink megmenekülhetnek a háborútól.[119]

Cianót ez az üzenet is annyira impresszionálta, hogy rögtön el is indult vele Mussolinihoz, és a Duce ismét gyorsan reagált, utasítva Attolicót, hogy térjen vissza a kancelláriára. Húsz perccel később Ciano már vissza is ért a várakozó brit nagykövethez.

- Nagyon jó hír, nagyon-nagyon jó - kezdte. - Herr Hitler hozzájárult Signor Mussolini kéréséhez, és huszonnégy órával elhalasztja a mozgósítást, továbbá felhatalmazásom van annak közlésére, miszerint Signor Mussolini támogatólag fogja ajánlani Herr Hitlernek a négyhatalmi konferenciára vonatkozó javaslat elfogadását, és kéri is, hogy a konferencián részt vehessen.

A két férfi kezet fogott.

- Azt hiszem, ma délelőtt nagyon jó munkát végeztünk - zárta le Ciano a találkozót.[120]

Időközben Hitler dolgozószobájában Henderson váltotta fel Fran-£Ois-Poncet-t, és előterjesztette az új brit tervet, bár azt a franciák már aduval ütötték. Henderson, amikor belépett a kancelláriára, megköny-nyebbült, mert érezte, hogy jóval derűsebb a hangulat. A francia és az olasz nagykövet látogatása után tapintható volt a kevésbé harcias és még mindig Hitler irodája előtt lézengő náci tisztek megnyugvása. Amikor a brit követet bevezették, Bodenschatz odasúgta neki:

- Dasgeht besser: haltén Sie nurfestí

Henderson meglepetésére Hitler a beszélgetés legelején saját bejelentéssel rukkolt ki. „Nagy barátom és szövetségesem, Signor Mussolini kérésére csapataim mozgósítását huszonnégy órával elhalasztottam."[121] Henderson ezután egy órán át próbálta rábeszélni Hitlert, hogy fogadja

Javult a helyzet, csak tartson ki! - A ford.

el egy Berlinben tartandó konferencia gondolatát, de Hitler csak annyit felelt, hogy jelenleg javában tárgyal Mussolinival, és nem határoz semmiben, mielőtt konzultálna tengelybeli szövetségesével.

Aznap délelőtt Attolico már másodszor zavarta meg Hitler tárgyalását egy külföldi nagykövettel. Az olasz ezúttal azt akarta jelenteni, hogy Mussolini támogatja a Chamberlain javasolta konferenciát, és azon maga is szívesen venne részt. Hitlernek, aki már beleegyezett a mozgósítás elhalasztásába, nemigen maradt más választása, mint hogy teljesítse Mussolini legújabb kérését. Már csak az volt hátra, hogy megegyezzenek a tárgyalások helyszínében és pontos feltételeiben. Ezért kora délután Attolicót harmadszor is odarendelték a kancelláriára, ahol tudomására hozták: Hitler két feltétellel járul hozzá a javasolt konferenciához - ha Mussolini részvételi ajánlkozása továbbra is fennáll, és ha a felek haladéktalanul összeülnek, mégpedig vagy Münchenben, vagy Frankfurtban. A két vezér telefonbeszélgetése ezt követően megerősítette, hogy meghívást kap Chamberlain és Daladier is: már másnap reggel induljanak el Münchenbe. Volt még egy utolsó kikötés. Hitlernek szóló üzenetében Chamberlain eredetileg öthatalmi találkozót javasolt, ám az, hogy Hitler Csehszlovákiát is meghívja, szóba sem került.

Most, amikor alig volt hátra egy óra a Csehszlovákiának adott ultimátum lejártáig, és azok után, hogy hónapokon át készült a háború kirobbantására - Hitler az utolsó pillanatban meggondolta magát. Győzelmet jelent-e ez a fordulat vagy visszakozást? Az vitán felül áll, hogy rettegett tekintélye csorbulásától. A májusi válság után ígéretet tett, miszerint „rendíthetetlen elhatározása, hogy szétzúzza Csehszlovákiát", mégis kijelenthető, hogy a Szudétaföld tárgyalásos elcsatolása nem utal sem visszakozásra, sem tekintélyvesztésre. Amikor huszonnégy órával elhalasztotta a mozgósítást, nem tett semmilyen engedményt; az inváziós fenyegetés Damoklész kardjaként függ majd a további tárgyalások fölött. A legújabb brit és francia javaslatok ugyan nem voltak olyan brutálisak, mint az általa Godesbergben beterjesztett feltételek, ennek ellenére szavatolták, hogy csapatai bármely általa választott időpontban átléphetik a csehszlovák határt; erre épp két nappal korábban kötelezte el magát a nyilvánosság előtt, a Sportpalotában. Egy történészt idézve, „mindent, amit akart, ezüsttálcán nyújtottak át neki".[122]

Legbizalmasabb hívei mégis csodálkoztak. „Az ember nem tudja felfogni ezt a változást - jegyezte meg Helmuth Groscurth, az Abwehr tisztje. - A Führer beadta a derekát, méghozzá alapvető ügyben."[123] Ám ahogy a visszaszámlálás közeledett az invázió tervezett időpontja felé, úgy nőtt a Hitlerre nehezedő nyomás, hogy lépjen hátrább a szakadék peremétől - egyedül Ribbentrop maradt meg a háború sziklaszilárd agitátorának. Szeptember 27-e éjjelén Roosevelt másodszor is üzent, arra kérve Hitlert, hogy vegye tekintetbe az első világháború tanulságait, és egyszersmind javaslatot tett „valamennyi, a jelen konfliktusban érintett nemzet konferenciájának megrendezésére". Noha az Egyesült Államok semmilyen tárgyaláson nem kívánt részt venni, ha Hitler beleegyezne a békés megoldásba, „világszerte több száz millióan úgy méltányolnák akcióját, mint az emberiségnek tett kiemelkedő történelmi szolgálatot".[124] Londonból híre jött Chamberlain rádióbeszédének és a konferencia melletti kiállásának, valamint a flotta mozgósításának. Hitler a saját szemével győződött meg a német népen eluralkodó apátiáról és a háborúval szembeni ellenséges érzületről, mint ahogy tisztában volt tábornokai nyúlszívűségével is (ő legalábbis így értékelte magatartásukat).

Hendersonnak az volt a vesszőparipája, hogy „a különböző tényezők közül, amelyek Hitlert a cseh háború gondolatától eltérítették", Göring közbelépése volt „az egyik leglényegesebb".[125] Göring azonban még szeptember 28-ának délelőttjén is háborút jövendölt. „Aligha kerülhetünk el többé egy nagy háborút - jegyezte meg Jodlnak, még Chamberlain üzenete és Mussolini közbelépése

előtt. - Eltarthat hét évig is, és mi fogjuk megnyerni."[126] Másfelől Hitler egyik életrajzírója szerint „Mussolini közbelépése volt a döntő".[127] Schmidt is úgy vélte, hogy „a béke javára szóló döntés" abban a pillanatban született meg, amikor Hitler Attolico kérésére elhalasztotta a mozgósítást, alig két órával annak időpontja előtt -Hitler ekkor „hátrált meg a szakadék elől".[128] Rómában a telefonközpontost, aki az egész napot azzal töltötte, hogy kapcsolta Mussolini Berlinbe szóló hívásait, 2000 líra prémiummal jutalmazták. Ahogy Attolico tréfásan megjegyezte Hendersonnak: „Ha aznap elvágják a Róma és Berlin közti vonalakat, kitört volna a háború."[129] Mussolini ennek ellenére sem volt maradéktalanul elégedett az eredménnyel. „Csak mérsékelten örülök - jegyezte meg Cianónak aznap este -, mert Franciaországot és Nagy-Britanniát, ha akár súlyos áron is, de egyszer s mindenkorra likvidálhattuk volna. Ezt az újabb fejlemények lehengerlőén bebizonyították."[130]

A BÉKE LÉGI HÍRNÖKE

Kisfiú koromban azt ismételgettem:

Ha elsőre nem sikerül, próbáld, próbáld újra.

Neville Chamberlain, hestoni repülőtér, 1938. szeptember 29.

Ha elsőre nem engedhetsz, repülj, repülj újra.

Külügyminisztériumi dalocska, 1938. október

Akik esernyővel járnak, soha nem alapíthatnak birodalmat.

Benito Mussolini, 1938. október

Igazából az ember e „győzelmi láz" rémes, hátborzongató bohózatát rühelli - ezt a „diadalmas" megjelenést a Buckingham-palota erkélyén, miközben Prága utcáin nyíltan zokogtak az emberek, amiért cserbenhagyták őket.

Rónáid Cartland képviselő a nővérének, Barbara Cartlandnek, 1938. október[1]

Az ellenségeink kis pondrók. Láttam őket Münchenben.

Hitler a tábornokainak, 1939. augusztus

Szeptember 28-ának délelőttjén London népe, amelynek fogalma sem volt a Berlinben tomboló diplomáciai felfordulásról, folytatta a maga háborús előkészületeit. Férfiak, nők egyaránt azzal a lesújtó érzéssel ébredtek, hogy ez lesz a béke utolsó napja, és nagyon is meglehet, hogy másnap estére a német bombázás folyományaként London a teljes pusztulás képét mutatja. A reggeli lapok hírül adták a flotta mozgósítását, és további részleteket közöltek a Légitámadásra Felkészítő Állomások eddigi tevékenységéről. Folytatódott a Londonból való kivonulás;[2] az oxfordi és cambridge-i egyetemek bejelentették, hogy elhalasztják az új szemeszterek kezdetét, a Vöröskereszt és a Szent János Mentőszolgálat pedig önkéntesek jelentkezését sürgette. A BBC figyelmeztetéseket

közvetített, hogy „aki élelmiszert halmoz fel, az tisztességtelen a lakosság többi részével szemben", és a pánik ösztönözte vásárlást elkerülendő, megnyugtattak mindenkit, hogy „a benzin ára a következő két hét folyamán változatlan marad".[3]

Fél 11-kor a király összehívta az Államtanácsot a Buckingham-palo-tába, hogy királyi proklamációval ratifikálja a flotta mozgósítását, valamint a különféle kisegítő és területi erők behívását. Szükségállapotot hirdettek, amely a kormányt rendkívüli háborús hatalommal ruházta fel. Az ülés után Cooper ott maradt magánkihallgatásra, és úgy találta, hogy az uralkodó kedélyállapota derűs, és „kiegyensúlyozott lélekkel" fogadja a háborút.[4] Chips Channon Franciaországból hazarepült Londonba, hogy ott legyen az újra összehívott parlamentben, és azt tapasztalta, hogy a Heston repülőtéren „már háborús a légkör, fiatal pilóták lebzselnek mindenfelé, cigarettázva; ismét hallhattuk a „»boche« kifejezést, és valaki »muftit« mondott/ Mindenestül visszacsöppentünk 1914-be."[5] Churchillnek a Westminsterhez közeli lakásán a megbékítés ellenfelei is üléseztek; az érzelmek és indulatok hullámai magasra csaptak. Amery úgy találta, hogy „a fiatalemberek közül néhányan, különösen Harold Macmillan, túlságosan vadak: azonnali leszámolást követelnek, meg akarnak szabadulni Neville-től, és Winstont akarják megtenni miniszterelnöknek, még mielőtt a Ház összeül".[6]

Aznap délután a képviselők azért igyekeztek az Alsóház felé, hogy meghallgassák Chamberlain beszédét. Nicolson jókora, „hallgatag és szorongó" tömeggel találkozott a Whitehallnál; egyesek virágot helyeztek el a Cenotaph nevű világháborús emlékművön. „Tompa, fürkésző tekintettel merednek ránk."[7] Churchill bizalmas szövetségesével, Brendan Brackennel és

a lengyel nagykövettel, Raczynski gróffal tartott a parlament felé. „Nem fogja tűrni, hogy Chamberlain lapítson és beadja a derekát", mondta Raczynskinak, és ha szükség lesz rá, „kész felszólalni, és tiltakozni mindennemű kapituláció ellen".[8] A Házban komor és aggodalmas volt a hangulat. A zöld padok és a nyilvános galériák zsúfolásig tele voltak; egymáshoz préselt képviselők gubbasztottak még a padok közti lépcsőkön is. A sajtó galériáján is foglalt volt [1] minden hely. Az óra fölött, a főrendek galériáján elfoglalta helyét a kenti herceg, tőle jobbra és balra ült Halifax, Lord Baldwin korábbi miniszterelnök, valamint a canterburyi érsek. A házelnök galériáján kapott helyet a feketébe öltözött Mária királyné, a kenti hercegné és Annié Chamberlain társaságában. Ugyancsak szűkösen szorongtak a diplomaták galériáján is. Jan Masarykot csak néhány ülés választotta el Dirksen német nagykövettől, valamint a francia és a szovjet képviselet vezetőitől. Joseph Kennedy amerikai nagykövet magával hozta huszonegy éves fiát, John F. Kennedyt is.

A Ház napirendje szokás szerint imákkal kezdődött, majd a minisztériumokkal kapcsolatos kérdések következtek. Kettő óra 50 perckor, amikor a házelnök éppen egy korábbi képviselő halálát jelentette be, Chamberlain is beóvakodott, és elfoglalta helyét. Hatalmas ováció köszöntötte: a kormány padjain ülők szinte egy emberként felemelkedtek, éljeneztek, és lengették nyomtatott napirendjüket. Az ellenzék, valamint a hátsó padsorok egy-két kormánypárti képviselője a helyén maradt, A miniszterelnök előtti nagy irattartón felpúpozott könyvek tetején szokatlan, idegenszerű látvány vonta magára a figyelmet: egy rádiós mikrofon, „amolyan furcsa fém méhsejt (...}, amelynek láttán egyszerre fogott el minket az alkalomhoz egyaránt illő borzadály és büszkeség".[9] A terv szerint most akarták első ízben megkísérelni, hogy élőben közvetítsenek a parlamentből egy miniszterelnöki beszédet, de az utolsó pillanatban abban állapodtak meg, hogy a mikrofon csupán a Lordok Házának könyvtáráig - ahol a főrendek gyűltek e célból össze -, illetve, Mária királyné kedvéért, a házelnök galériájáig fogja továbbítani a történéseket. Chamberlain, akinek egyik oldalán Simon, a másikon a párt fegyelmi és szervezési vezetője ült, lassan felemelkedett, és gondosan terítette szét papírjait az előtte lévő irattartón.

Chamberlain késő éjjelig dolgozott a beszédén, és hajnalban kelt, hogy átírja; továbbá sürgönyzött Hitlernek és Mussolininak. Mihelyt ez is megtörtént, nemigen volt más dolga: várt és reménykedett. A Dow-ning Street kertjében sétálgatva azt mondta feleségének, hogy „ha megakadályozhatná a háborút, azt

se bánná, ha ehhez a falhoz állítanák és agyonlőnék".[10] Az arca beesett volt, és lerítt róla a fáradtság. Még szerencse, hogy mielőtt belépett volna a parlamentbe, jó hírt, morzsányi vigaszt kapott. Éjjel 1-kor Perth telefonált Rómából, és jelentette, hogy

Hitler Mussolini kérésére huszonnégy órával elhalasztotta a mozgósítást. A Duce továbbá támogatja a Chamberlain javasolta konferencia tervét, de erre még választ vár Berlinből. A miniszterelnök higgadtan és megfontoltan, mérsékelt hangerővel kezdett beszélni. Mint azt a Házzal tudatta, eredetileg abban bízott, hogy sikerül a válságot békésen megoldani, „ám ezek a remények sajnos nem teljesültek". És figyelmeztette a hallgatóságot: „Olyan helyzettel nézünk szembe, amilyen utoljára 1914-ben adódott."[11]

A hallgatóság már-már halálos csendben figyelt, ilyen ünnepélyes hangulatra a Ház legrégebbi tagjai sem emlékeztek. Fel voltak készülve rá, hogy a legrosszabbal szembesítik őket; még az is lehet, hogy néhány órán belül bejelentik a hadiállapotot. Valamelyes neszt egyedül a frakkos kézbesítők keltettek, amint ide-oda surrantak a teremben rózsaszín céduláikkal, amelyekre a képviselőknek szóló, telefonon vagy sürgönyben küldött üzeneteket írták. Churchill, aki szokás szerint az egyik átjáróban elhelyezett székén ült, a középső folyosó alatt, annyi ilyen cédulát kapott, hogy gumiszalaggal kellett összefogni őket. Attlee mozdulatlanul figyelt, lábával az asztalon, szemközt az ellenzék első padsorával. Chamberlain hosszadalmas és részletes kronológiai beszámolóval folytatta, a válságról, amely a parlament nyári szünetének kezdete óta emésztette az országot. Elmagyarázta, mi indokolta Lord Runciman júliusi kinevezését, majd amikor a képviselők a liberális főrend neve hallatán üdvrivalgásban törtek ki, Chamberlain szünetet tartott, „levette és két ujja közé csíptette cvikkerét, és szemét a tetőablak felé emelte".[12]

Apránként, sorra érintve az elmúlt néhány hét eseményeit, kalauzolta a Házat a jelen ülés napjáig. Beszámolt berchtesgadeni és godes-bergi látogatásáról, és hallgatósága érzékelte, hogy megjegyzései egyre fajsúlyosabbakká válnak. „Ez az ország - jelentette ki -, amely nem szívesen folyamodik háborúhoz, nem követett volna bennünket, ha azért vezetjük háborúba, nehogy egy kisebbség autonómiát kapjon, vagy éppen egy másik kormány fennhatósága alá helyezze magát." Inkább a szudétanémetek jogait emelte ki, mintsem a cseh lakosságét, és átvett néhány részletet előző esti rádiós nyilatkozatából. „Bármily mesz-szire essék is ez a terület, természetesen tisztában voltunk vele, hogy egy ott

fellobbanó szikra általános tűzvészhez vezethet, és kötelességünknek éreztük, hogy minden tőlünk telhető eszközzel elősegítsük a két szemben álló fél megegyezését/'[13] Bírálói némán hallgatták; az alkalom túl ünnepélyes volt ahhoz, hogy közbeszólva rámutassanak, miszerint a „két szemben álló fél" nem más, mint a szuverén cseh kormány és a náci diktatúra. Jellegzetes volt Amery reagálása: úgy gondolta, a beszéd „nagyon udvarias volt Hitlerhez, és híján volt a csehek iránti rokonszenvnek".[14]

Emellett a befolyás, amelyet Nagy-Britannia a megegyezés létrehozása érdekében latba vetett, korántsem volt olyan jóindulatú, mint ahogy Chamberlain feltüntette. A képviselők okulására beszédét kiegészítették egy aznap reggel kiadott Fehér Brosúrával, amely számos lényeges dokumentumot tartalmazott - csakhogy a kép, amelyet a helyzetről adott, a legkevésbé sem volt tisztességes. Előző délutáni ülésükön a kabinet tagjai arról vitatkoztak, egyáltalán bölcs dolog-e egy ilyen brosúra kiadása; az ellenzők leghangosabbika éppen Halifax volt. Chamberlaint azonban Attlee buzdította, hogy ne hátráljon meg, és a jelenlévők végül, ha kelletlenül is, megegyeztek, hogy a kis kötet kiadható, „feltéve ha kimarad belőle a csehszlovák kormány üzenete a franciabrit terv elfogadásáról (...) mivel leleplezi, milyen erős és folyamatos nyomást gyakoroltak a csehszlovák kormányra a francia és brit kormánypolitikusok". A legtöbben reménykedtek, hogy ezen igazán figyelemreméltó fondorlat hatására senki sem sürgeti majd a nagyszámú további sürgöny közzétételét; ezeket tudniillik ugyancsak kihagyták, mert féltek, hogy fény derül a cseh kormányra gyakorolt nyomás erőszakosságára és időnként brutálisan sértő nyelvezetére.[15]

Negyed 4-kor Cadogan a külügyminisztériumi szobájában tartózkodott, amikor megszólalt a telefon: Nevile Henderson jelentkezett Berlinből. Az imént tájékoztatta a Wilhelmstrasse arról, hogy „Herr Hitler holnap délelőttre találkozóra várja a miniszterelnököt Münchenbe. Meghívta Signor Mussolinit is, aki délelőtt 10 órakor érkezik, valamint M. Daladier-t."[16] Cadogan sietve lediktált egy írásos üzenetet, majd a Whitehallon át a parlamentbe robogott, ahol először „kihalászta Halifa-xet a főrendek galériájáról", majd együtt mentek le a házelnök ülése mögötti kis előtérbe,[17] s bekopogtak a házelnök ülése melletti kis alsó galéria ajtaján; ha vita volt napirenden, itt tartózkodott néhány kormánytisztviselő és tanácsadó. Wilson átvette a feljegyzést, és nyomban intett Chamberlain parlamenti személyi titkárának, Lord Dunglassnak, aki a miniszterelnök mögötti pádon ült. Dunglass némi nehézség

árán átmászott néhány kollégáján, és bejutott a kis galériába, ahol találkozott a feldúlt állapotban lévő Wilsonnal.

- Mi az ördög történt? - kérdezte. - Csak nem vonult be máris?

Alig akarta elhinni Wilson válaszát, de azért magával vitte a feljegyzést, és továbbította az előtte ülő Simonnak, aki a miniszterelnök szomszédja volt. Egyszersmind megsúgta Simonnak, hogy Wilson azt javasolja: Chamberlain „ne jelentse be azonnal a hírt, hanem tartogassa addig a részig, amelyben a huszonnégy órás haladékkal foglalkozik".[10]

Simon először nem tudta eldönteni, hogyan közölje a hírt Chamberlainnel; nem akarta „sem félbeszakítani a gondosan felépített beszédet, sem felborítani a szónok szellemi-lelki egyensúlyát ezzel a váratlan, örömteli hírrel". Úgy látszott, Chamberlaint, aki teljesen belelendült retorikai hevületébe, nem is szabad megzavarni, ám amikor a dübörgő taps miatt egy kis szünetet tartott, Simonnak sikerült meg-ráncigálnia a kabátját, és a kezébe nyomta a feljegyzést.[19] A közelben ülők azonnal rájöttek, hogy valami fontos dolog történt - a gépírásos papírlap fejlécén tisztán látszott a külügyminisztérium emblémája. Chamberlain ismét „megigazította a csíptetőjét, és elolvasta a dokumentumot - és mintha az arca, sőt egész teste is változáson ment volna keresztül. Felemelte arcát, amelyet körébe vont a mennyezet felől áradó fény. A fáradtság és az aggodalom ráncai mintha hirtelen kisimultak volna. Diadalmasnak tűnt, és tíz évvel fiatalabbnak."[20] A főrendek, akik a lordok könyvtárában hallgatták a rádióadást, azt is hallották, ahogy suttogva megkérdezi Simontól:

- Most mondjam el nekik?

Simon csak ennyit válaszolt:

- Igen.[21]

Negyed 5-re járt az idő, és Chamberlain már több mint egy órája volt talpon. Most megköszörülte torkát, és arcán halvány mosoly suhant át. Beszámolt a Hitlernek és Mussolininek aznap reggel küldött sürgönyökről mint „legeslegutolsó" békeszerző próbálkozásáról, és méltatta az olasz vezér közbelépését Hitlernél. A Führer, jelentette be, huszonnégy órával elhalasztotta a német mozgósítást.

- Bárhogy ítélték meg a Ház tiszteletre méltó tagjai Signor Mussolinit a múltban - folytatta - azt hiszem, mindnyájan értékelni fogják a gesztust, hogy kész együttműködni velünk az európai béke érdekében.[22]

A termen végighullámzott a megkönnyebbülés egyre hangosabb moraja. „Micsoda bamba képet vágtak az olaszellenes tagok! - gondolta Chips Channon. - És figyeltem Anthony Edén arcát - megrándult, és az egész ember szemlátomást kényelmetlenül érezte magát/'[23]

És ez még nem minden. Még van valami mondanivalóm a Ház számára. Most kaptam meg Herr Hitler értesítését, hogy holnap délelőttre meghív magához Münchenbe. Ugyancsak meghívta Signor Mussolinit és M. Dala-dier-t. Signor Mussolini elfogadta a meghívást, és nincs kétségem afelől, hogy M. Daladier is elfogadja. Hogy mi lesz az én válaszom, gondolom, fölösleges elmondani.

Töredék másodpercnyi csend - ennyi kellett, hogy szavainak jelentését mindenki felfogja. Aztán a Ház minden sarkában kitört a bömbölő lelkesedés. „Köszönet Istennek a miniszterelnökért!" - harsant fel egy azonosítatlan képviselő.[24] „Isten gondoskodott a végszóról -mormolta Ernest Brown Kingsley Woodnak az első sorban -, és épp ideje volt."[25]

Amikor végre elhalt az ujjongás, Chamberlain azt kérte, napolják el a vitát.

Elnök úr, nem mondhatok többet. Biztosra veszem, hogy a Ház most elenged, hogy kiderítsem, mit lehet kihozni ebből az utolsó erőfeszítésből. Ezen új fejlemény fényében talán Önök is úgy vélik, hogy üdvös lesz, ha a vitát néhány nappal később tartjuk meg, akkor, amikor talán örömtelibb körülmények között találkozhatunk.

Öt rövid beszéd következett. Attlee a Munkáspárt, Sinclair a liberálisok nevében készségesen beleegyezett az ülés elhalasztásába, és minden jót kívánt a miniszterelnöknek. Kifogást csupán a kommunista képviselő, William Gallagher emelt, aki nem volt hajlandó „részt venni abban, ami itt folyt. Annyi fasiszta ül itt velem szemben, mint amennyi Németországban van - jelentette ki -, és én tiltakozom Csehszlovákia feldarabolása ellen."[26] Amikor a fegyelmi és szervezési főnök hivatalosan beterjesztette az elnapolás indítványát, a kormány padsoraiban elölről kezdődött az éljenzés, és a képviselők felállva tisztelegtek a miniszter-elnök előtt. Ezúttal az ellenzék tagjai is, akik először „mogorván és némán ültek a helyükön", kötelességüknek érezték, hogy Attlee

intésére bekapcsolódjanak, és éppoly lelkesen ünnepelték Chamberlaint, mint konzervatív kollégáik, „noha kissé komikusán festettek", gondolta Cooper.[27] Ahogy sok évvel később Dunglass írja majd, épp csak egy csipetnyi iróniával: „Jó sok »megbékítéspárti« volt aznap a parlamentben."[28]

Barrington-Ward, a The Times segédszerkesztője is ott volt a sajtógalérián. „Egyetlen másodperc alatt talpon termett mindenki - írta. - Hatalmas, hosszúra nyúlt ováció, viharosan lobogtatott napirendek. Hangos tapsolás szokatlan hangja ütötte meg fülem, átkukucskáltam a válaszfalon, és láttam, ahogy az idegenek galériájában nekivadulva tapsol a közönség. Felvillanyozó élmény volt."[29] Hasonló véleménynek adott hangot Sir John Simon is. Harminc év óta volt tagja az Alsóháznak, de ilyen demonstrációt még nem élt meg. „A diplomatagalérián a nagykövetek, megszegve minden szabályt, felálltak és tapsoltak, és a Ház alsó szintjén „integető kezek, lengő napirendek valóságos erdeje hullámzott. (...) Semmivel össze nem hasonlíthatóan a legnagyobb szabású igazi dráma volt ez, amelyet az Alsóház valaha megélt."[30] Mialatt körülötte tombolt a felbolydulás, Chamberlain teljes öt percig állt mozdulatlanul, „sápadt, merev arccal, mintha nagy erőfeszítésébe kerülne, hogy megőrizze önuralmát". „Mária anyakirályné szemébe könnyek szöktek", jelentette a News Chronicle, míg a canterburyi érsek „két kézzel csapkodta az előtte lévő korlátot, Baldwin gróf pedig botjával verte a padlót".[31] Channon valóságos transzban volt: felállt a zöld padra, lengette napirendjét, és berekedt az éljenzéstől. „Örökre szóló hálát és csodálatot éreztem a miniszterelnök iránt. Már-már rosszul lettem a lelkesedéstől, és szerettem volna magamhoz szorítani őt..."[32] Miközben a terem lassan kiürült, Simon megfigyelte, ahogy Chamberlain megrögzött ellenségei „könnyezve vágtak át a helyiségen, és elszabaduló érzelmekkel szorongatták a kezét".[33]

Mindazonáltal nem minden képviselő csatlakozott a viharos ünnepléshez. Harold Nicolson mintha gyökeret eresztett volna az ülésébe, és fel is jegyezte, hogy „a mögöttem ülő Liddall [Lincoln konzervatív képviselője] rám sziszegett: »Állj fel, te barom!«"[34] A cseh ügyek egy

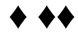
tapasztalt kommentátora fölöttébb élvezte, hogy mindvégig rálát a konzervatív padsorokra. Figyelte, ahogy a képviselők éljeneznek, a levegőbe hajigálják napirendjüket, „egyesek még sírtak is a meghatottságtól és a megkönnyebbüléstől". Ám „soha nem felejtettem el annak a három embernek az arcát, akik elhatárolták magukat a demonstrációtól, mert tudták, milyen

végzetes következményeket ácsol önmagának a Ház: Mr. Churchillre, Mr. Edenre és Mr. Ameryre gondolok".[35] Kezdetben csak ültek tovább a helyükön, majd Edén „kisétált a teremből, sápadtan a szégyentől és a haragtól".[36] Amery „különös pillanatról" beszélt: „Határtalan megkönnyebbülés elegyedett bizonytalansággal: hátha mindössze néhány órás haladékot nyertünk." Churchill, jegyezte meg a szemtanú, „roppant feldúltnak látszott".[37] Valójában Churchill először mintha fel akart volna állni; igyekezett elfogni a házelnök tekintetét, és hozzászólásra készült. A lengyel nagykövet, akivel együtt érkezett az ülésre, megfigyelte, hogy „félig felemelkedett, de aztán, mintegy beletörődőén, visszaült". Világos volt, hogy „ellentétben azzal, amire felkészült, tudomásul vette, hogy a Házat hatalmába kerítő légkörben semmiféle ellenvetés és semmiféle szónoklat nem hozhat változást".[38] A körülötte ülők ellenségesen sziszegtek, és nógatták: „Álljon fel! Álljon fel végre!" Addigra Chamberlain hívei már a nap hőse köré gyűltek, s ő már a megdicsőülés pillanatait kóstolgatta, „nagy elégedettséget és még nagyobb önelégültséget" tanúsítva. Churchill is megrázta a kezét, de bókja tüskés volt. „Gratulálok a szerencséjéhez -mondta, majd a miniszterelnök leplezetlen bosszúságára hozzátette: - Ezt tényleg jól kifogta."[39] Ám miután „Szerencsés utat!" kívánt, később a sajtónak úgy nyilatkozott, hogy „szíve mélyéből" támogatja Chamberlain kezdeményezését.[40]

Chamberlain hazatért; a Whitehallnál összegyűlt tömeg visszhangozta az Alsóház üdvrivalgását. Maga is elismerte, hogy „olyan dráma volt ez, amelyet irodalmi mű még soha nem múlt felül".[41] A Downing Streeten kocsiját is körülvette a tömeg; ő szélesen mosolygott, és a kalapját lengette. „Ezúttal minden jól megy" - szólt oda az embereknek, és ezzel gondoskodott a Daily Express másnapi nagybetűs főcíméről.[42] Dunglass ezután együtt teázott a házaspárral. „Azt szeretném, ha tisztességes békével jönnél vissza Németországból - mondta a férjének Annié Chamberlain. - Az ablakból kell majd beszélned, ahogy annak

idején Dizzy[2] tette."[43] Az est folyamán Chamberlain és Halifax az utóbbi külügyminisztériumi szobájában fogadta Jan Masarykot. Kínos és fájdalmas beszélgetés volt ez a férfi számára, aki Csehszlovákia alapító atyjának volt a fia. Megpróbált ragaszkodni hozzá, hogy a müncheni cseh részvétel a találkozó előfeltétele legyen, de köntörfalazás nélkül tudtára adták, hogy Hitler csak azzal a feltétellel járult hozzá a tanácskozáshoz, ha arról a Szovjetuniót és Csehszlovákiát kizárják. Masaryk küszködött, hogy visszafojtsa érzelmeit.

- Ha azért áldozták fel nemzetemet, hogy megőrizzék a világbékét -jelentette ki -, én leszek az első, aki gratulál Önöknek. De ha nem, uraim, akkor Isten irgalmazzon a lelkűknek.[44]

Miután a tengelyhatalmak beleegyeztek a konferencia megtartásába, az előkészületekre nem vesztegettek sok időt. Mihelyt a Chamberlainnek és Daladier-nak szóló meghívókat elküldték, Weizsácker Göring és von Neurath segítségével munkához látott a kancellárián: olyan egyezséget szövegeztek meg, amelyet Németország a tárgyalások folyamán elfogadhat. Schmidt francia fordításában átadták a dokumentumot Attolicónak, aki sürgönyileg eljuttatta Mussolinihoz, mielőtt az elhagyta volna Rómát. Ribbentropot szándékosan kihagyták a szöveg megfogalmazásából. Az olasz diktátor később Münchenben saját műveként mutatta fel a dokumentumot. Weizsácker egy kommünikét is kiadott azzal a céllal, hogy a feszülten figyelő világ megfelelő propagandaüzenetet kapjon, és utalás se történjen a Führer netalántáni visszakozására. A Münchenbe szóló meghívókat is csak az után küldték el, hogy „a brit és francia kormányok maguk nyilatkozták: komoly engedményekre hajlandók a német kormány javára. Ennek következtében a béke kilátásai jelentős mértékben javultak."[45]

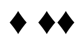
Délután 6-kor Mussolini és Ciano, csillogó uniformisokban pompázó, népes kíséretükkel, különvonaton indultak el Rómából Münchenbe. A tömeg üdvrivalgása a közeli brit nagykövetségre is behallatszott. „A vonaton a Duce igen jókedvű volt", jegyezte fel Ciano. Vacsora közben megszellőztette a britekről alkotott véleményét.

Egy olyan országról, ahol az állatokat annyira imádják, hogy temetőket, kórházakat és házakat létesítenek számukra, és papagájok javára végrendelkeznek, joggal állíthatjuk, hogy hanyatlóban van. (...) Mindez az angol nép összetételéből is következik. Négymilliós fölösleg nőkből. Négymillió szexuálisan kielégítetlen nő, aki mesterségesen hoz létre egy sereg problémát, csak hogy érzékeit izgassa vagy csillapítsa. Mivel egy szem férfit nem ölelhetnek, az emberiséget ölelik magukhoz.[46]

Szeptember 29-én kora reggel a Brenner-hágónál magas rangú nácik csoportja szállt fel a vonatra, akik tájékoztatták Mussolinit, hogy a Führer Kufsteinnél várja; kis állomás volt ez a korábbi osztrák-német határon. A

jövevények hangneme korántsem volt megnyugtató. „A Führer csak félig elégedett" - árulta el Cianónak Fülöp hesseni herceg.[47]

Hitler éjszaka szállt Berlinben vonatra Göring és Ribbentrop társaságában, és másnap kora reggel érkezett Münchenbe, ahonnan csaknem azonnal továbbutazott, s különvonata nem sokkal 9 óra után futott be az elhagyatott kufsteini állomásra. Röviddel ezután megérkezett Mussolini is, és csatlakozott Hitlerhez annak étkezőkocsijában. Mialatt a vonat München felé röpítette a két diktátort, Hitler harcias hangulatban volt. Hatalmas térképeket terített ki, amelyek az átruházandó szudéta területeket, a Nyugati Fal erődítményeinek tervrajzát, valamint a cseh és a francia határon felsorakozott német hadosztályok pontos hadrendjét ábrázolták. Kifejezte szándékát, hogy „Csehszlovákiát mai állapotában felszámolja", és emlékeztette Mussolinit, hogy délután 2-kor a mozgósítás általa jóváhagyott elhalasztása is lejár; ezután „vagy rövid időn belül sikeres lesz a konferencia, vagy a fegyverek erejével oldjuk meg a helyzetet". Mussolini figyelmesen, növekvő szorongással hallgatta, de keveset beszélt. „Amellett - állapította meg Hitler - eljön az idő, amikor vállvetve kell harcolnunk Franciaország és Anglia ellen. Annál jobb, hogy amikor majd erre sor kerül, a Duce meg én állunk országaink élén, és még fiatalok leszünk, telve életerővel."[48]

A Münchenbe készülő brit küldöttség szeptember 29-én, csütörtökön kora reggel gyülekezett a Downing Streeten. Sokkal népesebb volt, mint az előzőek, amelyek Berchtesgadenbe vagy Godesbergbe repültek. Az elmaradhatatlan Wilson, a külügyminisztériumot képviselő William Stranggel és Sir William Malkinnal, ezúttal is jelen voltak, de ez alkalomból kiegészültek Frank Ashton-Gwatkinnel, aki nemrég a Runciman-misszióhoz tartozott. Chamberlain Downing Street-i gárdájából Lord Dunglasst delegálták, Cecil Syers a miniszterelnök magánirodáját képviselte; utazott továbbá Chamberlain személyi orvosa, két titkár, és a kísérő detektívek. A kocsijába beszálló miniszterelnököt megéljenezte egy munkásbrigád, amely már szorgosan rakta egymásra a homokzsákokat a szomszédos külügyminisztérium ablakai elé. A Hestonba vezető utat is éljenző tömegek szegélyezték. A társaság valamivel fél 9 előtt érkezett a repülőtérre. Simon javaslatára aznap reggel az egész kormány korán kelt, hogy a reptéren szolidaritási bemutatóval lepje meg a miniszterelnököt. Ott voltak mind, „eltekintve - Channon szavaival - attól az elképesztő, örökké kötekedő nőstény kecskétől, Eddie Wintertontól.[49] Mialatt a

miniszterekből, külföldi diplomatákból és újságírókból álló sokaság felkészült, hogy búcsút intsen, folyamatosan szemerkélt az eső.

A miniszterelnök, ahogy korábban is, megállt a gép lépcsőjének lábánál.

Kisfiú koromban azt ismételgettem: „Ha elsőre nem sikerül, próbáld, próbáld újra." Nos, ez történik most. Remélem, ha visszatérek, elmondhatom a IV. Henrik Hővérével: „Erről a tövisről, a veszélyről letépjük a virágot, a biztonságot."[150]*

A repülőgép most is minden jóval el volt látva az utazáshoz. Az ebédcsomagokat a Savoy Szálloda állította össze; volt fajdhúsos szendvics, kaviár, pástétom és füstölt lazac; az erőnlétről sör, vörösbor és almabor gondoskodott. A háromórás utazás közben nyugtalan volt a hangulat. Wilson jegyzeteket készített a konferenciához; mindenki reménykedett, hogy a vita a legfrissebb brit javaslatokon alapul majd. Csütörtök volt, és a küldöttek arra számítottak, hogy a tanácskozás legjobb esetben is elhúzódik vasárnapig. Chamberlain keveset beszélt, de Dunglassnak bizalmasan elárulta, hogy „ez az utolsó dobása, de nem tudja elképzelni,

Vas István fordítása

mit nyerne Hitler, ha háborúig feszítené a húrt".[51] Előző éjjel sürgönyö-zött Benesnek, megígérve, hogy „mindvégig szem előtt fogja tartani Csehszlovákia érdekeit", és azzal a szándékkal utazik Münchenbe, „hogy megpróbálja összehangolni a német és a csehszlovák kormány álláspontját".[52] Valójában nem volt ilyen szándéka, és elég céltudatos sem volt hozzá, hogy a Benes válaszában rejlő kérést elfogadtassa. „Könyör-gök - írta a cseh elnök -, semmi se történjen Münchenben Csehszlovákia meghallgatása nélkül."[53]

A két brit gép valamivel déli 12 előtt ért földet az oberwiesenfeldi repülőtéren. Daladier már megérkezett Párizsból; fáradtnak és törődöttnek látszott. Még saját nagykövete szerint is „komor és gondterhelt volt; (...) fejét mélyen a válla közé húzta, homlokát mélyráncok barázdálták".[54] A franciákat Ribbentrop kísérte el szállásukra, a Négy Évszak Hotelbe; csodálkoztak, milyen meleg fogadtatásban részesíti őket München lakossága. A The Times tudósítója szerint azonban a repülőtéren és az utcák szélén tolongó hatalmas tömeg Chamberlainnek „tartogatta lelkesedését".[55] Ribbentrop időben ért vissza a

reptérre ahhoz, hogy a briteket is ő üdvözölje, az elmaradhatatlan katonazenekarral és az SS-díszőrséggel egyetemben, szépszámú „HeiI Hitler!"-üvöltés közepette. Henderson és Kirkpatrick Berlinből érkezett. Chamberlain kis időre állva maradt a nyitott fedelű autóban, hogy nyugtázza a tömeg ünneplését, aztán elindult a konvoj. München utcái a helyi körzetvezető parancsára zászlódíszbe öltöztek.

A briteket nagy meglepetésükre nem a szállodájukba vitték, hanem közvetlenül a náci párt helyi központjába, a Führerbauba, ahol majd a konferencia is ülésezik. Az utcákat éljenző sokaság szegélyezte „hihetetlen lelkesedéssel", bár később kiderült, hogy Ribbentrop szándékosan olyan útvonalat választott, amely a legzsúfoltabb volt.[56] Az 1937-ben felavatott Führerbau a neoklasszikus náci építkezés legújabb terméke volt, „jellegzetes példánya a hitlerista építészetnek: száműzte a részleteket, a díszítést, a görbületeket és a kerek formákat, és helyettük vonalainak dór egyszerűségével és arányainak impozáns masszivitásával akart hatni". A krém- és rózsaszín márványhomlokzat egyetlen díszítménye egy hatalmas, kitárt szárnyú bronz sasmadár volt.[57] A szélesen kitárulkozó Königsplatznak, az óriási Glyptothek múzeum helyszínének egyik végén állt a két egyforma hivatali tömb (ezek egyike volt a Führerbau):

az egyik Hitler müncheni főhadiszállása, a másik közigazgatási épület lett. Hitler legkedvesebb építésze, Paul Troost tervezte őket 1934-ben bekövetkezett halála előtt, hogy felváltsák a párt korábbi, a közelben lévő központját, az úgynevezett Barna Házat. A Führerbau mellett kapott helyet a két neoklasszikus, szabadtéri Becsület temploma; ezek 1935-ben épültek, állandó hajlékul tizenhat öntöttvas szarkofágnak, amelyekben az 1923. novemberi náci puccs „vértanúi" nyugodtak. Az egész terület „a rituális náci kultusz" szívének számított, a templomok pedig „a mozgalom oltárai" voltak.[58]

Halifax az előző év őszén, berchtesgadeni látogatása után felkereste az épületegyüttest, és a „modern német építészet" nagy hatással volt rá: a korábbi indiai alkirályt az épületek „a delhi titkárság két tömbjére" emlékeztették. Odabenn minden „nagyon tágas volt, két sikerült lépcsőházzal, végtelen folyosókkal, és egy lakomákhoz való teremmel, amelyet a Hitlerjugend, a Mezőgazdaság, az Ipar, a Rohamcsapatok stb. egész jó gipsz féldomborművei díszítettek". Hatalmas központi csarnok vezetett a kettős kőlépcsőhöz, amelyen a fogadótermeket és Hitler dolgozószobáját lehetett megközelíteni. Mindenütt márványoszlopok és extravagáns faburkolat vonta magára a tekintetet. A

szobák vastag gyapjúszőnyegekkel, hatalmas kandallókkal, süppedő karosszékekkel és nagy értékű műalkotásokkal voltak berendezve. Hitler dolgozószobáját „a nyilvánvalóan hősnek tekintett (...) Nagy Frigyes halotti maszkja díszítette",[59] míg a The Times arról tájékoztatta olvasóit, hogy a helyiséget „Lenbachnak I. Vilmos császárról készült festménye uralja".[60] Az Evening Standardnek az „Egy londoni naplója" című rovatában megjelent tudósítása nem volt ennyire elragadtatva. A Führerbau, jelentette olvasóinak, „egy másodrangú laktanyára" hasonlít, míg az épület előtt álló „kék-arany egyenruhás őrök" egyenesen abszurd hatást keltenek.[61]

Chamberlaint a Führerbau impozáns bejárata előtt Keitel fogadta. Dobpergés kíséretére mentek fel a lépcsőn; a díszőrség tisztelgett. Az épületen belül Dunglassnak úgy tűnt, mintha „terelnék" őket a számukra kijelölt szoba felé - „olyan érzés volt, mintha le volnánk tartóztatva".[62] A hatás szándékos volt, és csak fokozták a széles folyosók, amelyek mentén „kifejezéstelen, merev arcú SS-legények sorakoztak, akik parancsot kaptak: keltsenek olyan benyomást, mintha menetelésre készek volnának". „Heil ///t/er/"-kiáltásaikra Chamberlain „barátságos fejbólintással" válaszolt.[63] Ő volt az első, aki a vezetők közül megérkezett. Bevezették egy emeleti szalonba, ahol büfé várta a konferencia résztvevőit. A britek idegesen álldogáltak. Kevesebben voltak, mint a lakájok, akik térdnadrágot viseltek fehér harisnyával, hosszú, fekete, ezüst vállrojttal díszített frakkot, valamint ezüst csatos cipőt. Szerencsére a várakozás nem nyúlt túl hosszúra. Hamarosan megjött Daladier is, akit François-Poncet és Alexis Léger külügyminisztériumi államtitkár kísért; szállodájukból „a zsinórokkal és kitüntetésekkel dekorált, sugárzó képű Göring" kalauzolta ide őket. François-Poncet-t Chamberlain idős angol ügyvédre emlékeztette, „őszes hajával, hajlott hátával, busa szemöldökével és előreugró fogaival; az arca foltos volt, a keze vörös a reumától". Idegesen állt Wilson és Strang között; mindhárman jellegtelen fekete öltönyben voltak.

Ezután futott be Mussolini, kissé túl szűkre sikeredett egyenruhában, „egy Caesar vonásaival, leereszkedően, olyan fesztelenül, mintha otthon volna". Mögötte egész kis hadsereg vonult be: olasz tisztek és diplomaták, különböző, de egyaránt színpompás uniformisokban, rengeteg aranyzsinórral és kitüntetéssel. Élükön Ciano lépkedett, „magas, egészséges fickó, aki állandóan gazdája körül sürgölődött, és inkább látszott ordonáncnak, mint külügyminiszternek".[64] A legvégén maga Hitler is betoppant, adjutánsai

gyűrűjében. Sápadt volt, feszült és szemlátomást izgatott. Nem is vesztegetett időt udvariasan kellemkedő bemutatkozásokra, bár súlyt helyezett rá, hogy Mussolinit melegen üdvözölje; Daladier-nek és Chamberlainnek azonban csak hűvös kézfogás dukált. Mussolini először az egyik sarokba húzódott, náciktól körülvéve, akikkel olyan vidáman elcsevegett, mint régi ismerősökkel; ezalatt a britek meg a franciák csak sután ácsorogtak, és egymás közt próbáltak társalogni. Végül Chamberlain Mussolinihoz lépett, hogy bemutatkozzon. „Megköszöni neki mindazt, amit már eddig is tett -jegyezte fel Ciano -, de a Duce hideg marad, nem használja ki a kezdeményezést, és a beszélgetés elhal."[65]

Hitler ekkor privát dolgozószobájába invitálja a főszereplőket, akik a nagy kandalló előtt körbeülnek egy alacsony kávézóasztalt, amely túl kicsi ahhoz, hogy bármire jó legyen. Hitler háttal ül az ablaknak, úgy, hogy arca árnyékban maradjon. Schmidt közte és Chamberlain között ül, Wilson pedig a miniszterelnök balján, a kályha mellett. Weizsácker és Ribbentrop szemben, Daladier és Léger mellett foglal helyet, míg Mussolini és Ciano a szoba közepén, a kandallóval szemben álló mély pamlagon helyezkedik kényelembe. A nagyköveteket, a többi diplomatát és a katonákat odakinn hagyták. A megbeszélés háromnegyed 1-kor kezdődött, és rögtön kiderült, hogy a kereteit alig vagy egyáltalán nem szervezték meg. Mivel mindenki kényelmes székben ült, a légkör egyáltalán nem volt hivatalos vagy munkára serkentő. Nem volt napirend, nem volt levezető elnök, senkit sem bíztak meg jegyzeteléssel, és még csak papírról-ceruzáról sem gondoskodtak a vezetők számára; aki akarta, használhatta a sajátját. A helyi telefonrendszer éppen összeomlott. „Teljes volt az összevisszaság", írta Strang.[66]

A kötetlen légkör Hitlernek kedvezett. Henderson úgy értesült, hogy „a beszélgetés egyetlen ponton sem forrósodott fel",[67] míg Schmidt kezdettől fogva „általános jóakaratot" érzékelt.[60] Habár Chamberlain a leg-rosszabbtól tartott, és később azt állította, hogy az egész nap „egyetlen hosszúra nyúlt rémálom volt", Hitler megnyitó mondatait „olyan mérsékeltnek és józannak" találta, hogy „azonnal megkönnyebbült".[69] A jegyzőkönyvből azonban kiviláglik, hogy Hitler sietett, és semmi kedve nem volt vitatkozni.

A Sportpalotában elhangzott beszédében kijelentette, hogy október 1-jén mindenképpen bevonul. Erre azt a választ kapta, hogy ez az akció erőszakcselekménynek tűnne. Ebből adódott a feladat, hogy az akciót megfossza az erőszak látszatától. Az akciónak azonban meg kell

történnie, mégpedig haladéktalanul.

Ciano megfigyelte, hogy Hitler „nyugodtan beszél, időnként azonban izgalomba jön, és ilyenkor felemeli hangját, és öklével ütögeti a tenyerét".[70] A három vendég köszönetét mondott a Führernek vendégszeretetéért, és Mussolinira hárult, hogy elővegye a magával hozott, írásos akciótervet, „amelynek segítségével megszülethet a probléma gyakorlati megoldása".

Mussolini öt pontból álló memoranduma természetesen az a dokumentum volt, amelyet előző nap állított össze Weizsácker a Birodalmi Kancellárián, majd továbbított Rómába. Ám hiába hasonlított oly feltűnően Hitler godesbergi feltételeihez, ezt a nyilvánvaló tényt a jelek szerint sem Chamberlain, sem Daladier nem ismerte fel. A britek megkönnyebbülésére Daladier „üdvözölte a Duce javaslatát, amely objektív és realista szellemet tükröz", és ekkor Chamberlain szintén „üdvözölte a Duce javaslatát, és kijelentette, hogy ő maga is hasonló szellemű megoldást dolgozott ki".[71] A brit és francia vezetők naivitása lélegzetelállítónak tűnik. Henderson azt hitte, hogy Mussolini „fékezően hat Hitlerre", és „igen tapintatosan a sajátjaként adott elő egy kombinációt Hitler, illetve az angolok és a franciák javaslataiból",[72] míg François-Poncet-nak, ki tudja, miért, az volt a benyomása, hogy a vita „egy brit memorandum körül folyt, amelyet Sir Horace Wilson készített Strang segítségével".[73]

Ezután a javaslatokat cikkelyenként megvitatták, és senki sem kifogásolta az első cikkelyt, amely október 1-jére tűzte ki a szudéta területek kiürítésének kezdetét. A bajok első jele a második cikkely kapcsán mutatkozott, amely leszögezte: „A jótálló hatalmak, Anglia, Francia-ország és Olaszország, garantálják Németországnak, hogy a területek kiürítése október 16-án befejeződik, anélkül hogy bármilyen létező intézményben vagy berendezésben kár esne."[74] Chamberlain, aki elég lagymatagon megpróbálta tartani Benesnek adott szavát, azt hangoztatta, hogy ő nem adhat ilyen garanciát, amíg nem tudja, hozzájárul-e a cseh kormány ehhez a feltételhez; e célból a csehek egy képviselőjének hivatalos jóváhagyására van szüksége, ezért javasolja, hogy ezt a személyt haladéktalanul meghívják a konferenciára. Javaslata dühödt tirádára - a nap egyetlen tartalmasabb megszólalására - ingerelte Hitlert, aki rázendített a már jól ismert verbális kirohanásra általában a csehek, különösen pedig Benes ellen.

A megbeszélésről íródott beszámolók eltérnek egymástól annak

megítélésében, hogy ezek után Chamberlaint hányán támogatták. François-Poncet szerint, aki azonban nem tartózkodott a helyiségben, a hallgatag Daladier éppen ez alkalomból vállalkozott ritka hozzászólásai egyikére: „világosan és határozottan tette fel az alapvető kérdést" -óhajtja-e a konferencia, hogy Csehszlovákia fennmaradjon vagy sem?

Ha a cél az, hogy előkészítsük Csehszlovákia feldarabolását és eltűnését,

akkor neki, Daladier-nek itt semmi keresnivalója. Nem tűri, hogy nevét

ezzel a bűnnel hozzák kapcsolatba, és elbúcsúzik.[75]

Ciano, ha kelletlenül is, megerősíti ezt a változatot: „Daladier kevés meggyőződéssel ugyan, de védelmébe veszi a csehek ügyét."[76] Ezzel szemben Schmidt a hivatalos német jegyzőkönyvben idézi Daladier kijelentését, miszerint „a francia kormány semmiképpen nem tűrné, hogy a cseh kormány ebben az ügyben húzza az időt. A cseh kormány a szavát adta, és ehhez tartania kell magát. A kiürítés elhalasztása szóba sem jöhet."[77] A véleménye azonban így is, úgy is lényegtelen volt. Hitler nem volt hajlandó egy csehvel egy szobában tartózkodni, és Chamberlain meghátrálásra kényszerült, noha abban megegyeztek, hogy a csehek egy képviselőjének szükség esetére kéznél kell lennie.

Hitler nagy bosszúságára Chamberlain a maga üzletemberi rátermettségét is bizonyítani próbálta: makacsul hangoztatta, hogy a cseh kormánynak kártérítés jár azokért az épületekért és berendezésekért, amelyek a Szudétaföld átruházandó területein német kézbe kerülnek. Hitler egyre türelmetlenebb lett. Minden ilyen létesítményt, úgymond, a szudétanémetek adójából építettek, vagyis kártalanításról szó sem eshet. Chamberlain azonban nem engedett, sőt kárpótlási javaslatát azokra a magánszemélyekre is kiterjesztette, akik a godesbergi feltételek értelmében nem vihetik magukkal javaikat.

- Ha a csehszlovákok el akarják hagyni ezeket a körzeteket, de marháikat nem vihetik magukkal, ki fogja őket kárpótolni? - tette fel a kérdést Chamberlain.[78]

Hitlerből ekkor kitört az indulat:

- Túl értékes az időnk - harsogta hogysem ilyen banális

dolgokra fecséreljük![79]

Negyed 4-kor ebédszünetet tartottak, azzal a szigorú kikötéssel, hogy bő egy óra elmúltával mindenki térjen vissza a Führerbauba. Mussolinit és Cianót Hitler a magánlakásán látta vendégül, a franciák visszamentek szállodájukba, a britek pedig most keresték fel első ízben a magukét. Wilson szerint a britek meghívták a franciákat magukhoz, a Regina Palast Szállóba, hogy megbeszéljék a tanácskozás eddigi menetét, Daladier azonban nem jelent meg. A franciák inkább a Négy Évszak éttermét választották, ahol egy közeli asztalnál Göring és Ribbentrop ült feleségük társaságában. Amikor fél 5-kor ismét elkezdődött a konferencia, kiderült, hogy Hitler hangulata tovább romlott; a Führerbauba visszatérve „rajtakapta" Chamberlaint és Daladier-t, amint az első emeleti galérián elmélyülten beszélgetnek, és türelmetlenségében mérgesen odaküldte Ribbentropot, hogy terelje be a két államférfit a konferenciára. A légkör még a délelőtti találkozásnál is kaotikusabb volt. François-Poncet magára vállalta a kezdeményezést: hívatlanul behatolt a tanácskozás helyszínére, a nagykövetek, tábornokok, had- és szárnysegédek, jogi szakértők pedig utána tódultak.

A megbeszélés két és fél órán át Mussolini irományára összpontosult, amelyet az ebédszünet közben különböző nyelvekre lefordítottak. Különösen heves vitát váltottak ki a Csehszlovákiának adandó garanciák, valamint az október 1. és 16. között megszállandó terület pontos mérete. A találkozón mindinkább eluralkodott a zűrzavar. Térképeket göngyöltek ki, a résztvevők pedig kisebb csoportokra oszlottak, miáltal a tárgyalás széttöredezett. A jogi szakértők vállalták a felelősséget egy végső egyezmény megszövegezéséért. A helyzetet François-Poncet így írta le:

Senki nem elnökölt. Napirend nem volt. A vita ellenőrizetlenül, kínkeservesen, zavarosan folydogált. Vontatott is volt, mivel megbénította a kétszeres fordítás. Szakaszról szakaszra haladtak, és ha holtpontra jutottak, teljes leállás következett.[80]

Mussolinit „enyhén bosszantotta a megbeszélésnek valamelyest a parlamentre emlékeztető légköre", és „zsebre dugott kézzel, szórakozottan kóválygott a helyiségben".[81] Hitler ezalatt, „mintegy vonzereje rabjaként, megbabonázva, sőt hipnotizálva meredt rá". Amikor a Duce nevetett, „nevetett a Führer is; ha Mussolini mérges arcot vágott, Hitler utánozta".[82]

A konferencia hivatalos menetéből kirekesztett, ráérő kíséret azon volt, hogy megtalálja a maga szórakozását. Strang és Dunglass igyekezett kényelembe helyezkedni a brit küldöttségnek fenntartott szobában; a nyitott ajtón át figyelték „a fekete egyenruhás, gőgösen és akkurátusán viselkedő, nyalka fiatal SS-beosztottak" sietős jövés-menését. Érdekesebbnek bizonyult azonban a pincében rögtönzött söröző, ahová a legunalmasabb percekben el-ellátogattak.[83] Közben összebarátkoztak Keitellel és von Neurathtal, és bámészan csodálták a mindvégig lármás jókedvnek örvendő Göringet, aki a nap folyamán többször váltott egyenruhát, hogy mindenkinek imponáljon. Mussolini „fejét felszegve, peckesen járkált", és áradt belőle az önbizalom, lévén hogy a négy vezető közül egyedül ő értett és társalgott mind a négy nyelven. A németek, jegyezte fel Dunglass, „nem tudták leplezni, mennyire megvetik az olaszokat", és emez érzületbe örömest beavatták többi vendégüket.[84]

Ahogy esteledett, úgy lett Hitler egyre ingerültebb. Kilencre fejedelmi vacsorát rendelt, hogy megünnepelje a konferencia végét, de hamarosan nyilvánvaló lett, hogy a találkozó jóval túlnyúlik ezen az időponton. Az étel kihűlt, a libériás lakájok tétlenül ácsorogtak. Ekkor újabb halasztás mellett döntöttek, Chamberlain és Daladier azonban elhárították Hitlernek a lakomára szóló meghívását, azzal az átlátszó indokkal, hogy haza kell telefonálniuk további tanácsokért. „Látszott, hogy semmi kedvük ünnepelni - jegyezte meg Schmidt. - Kiharcolták a békét, de komoly presztízsveszteség árán."[85] Inkább visszamentek a szállodájukba, és a szobába hozattak valami ennivalót, míg a Führerbau dísztermében Hitler és Mussolini ilyen körülmények közt is megtartotta a bankettet, noha így az asztal túl hosszúnak bizonyult. Hitler szünet nélkül beszélt, kitálalva minden gyűlöletét a csehek iránt, míg Göring lírai hangulatban ecsetelte kedvenc témáját, a nyugati demokrácia hanyatlását.

Eközben Chamberlain kérésének megfelelően Münchenbe érkezett a cseh kormány két képviselője. Dr. Vojtech Mastny, a cseh követ Berlinből jött, míg dr. Hubert Masarik, Krofta külügyminiszter személyi titkára Prágából repült sietve a helyszínre. Az utóbbit, aki feleségét is magával hozta, a repülőtéren a Gestapo fogadta, és a rendőrautó közvetlenül a Regina Palast Hotelbe, a britek szálláshelyére vitte őket. A légkör nyomasztó volt. A folyosókon nyüzsögtek az újságírók és az SS-tisztek, a csehek azonban senkit sem ismertek. Bár kényelmes szobákba vezették őket, hamar kiderült, hogy valójában foglyok: a szállodát nem hagyhatták el, és nem telefonálhattak. Végül este 7-kor szobájukban kereste fel őket Ashton-Gwatkin, aki szemlátomást zavarban volt.

„Izgatott volt és hallgatag", és bár keveset árult el, Masarik gyorsan rájött, hogy olyan tervet főztek ki, „amely nagy vonalakban már kész, és sokkal rosszabb, mint az angol-francia javaslatok".

Három órával később, 10 órakor, a vacsoraszünet alatt Mastnyt és Masarikot Wilson szobájába rendelték. Wilson nyersen körvonalazta az új egyezség feltételeit, és átadott nekik egy térképet, amelyen világosan kijelölték az elsőnek elfoglalandó területeket. Amikor a csehek egy sorozat ténykérdést vetettek fel egyes fontosnak vélt városok és körzetek kapcsán, Wilson a szavukba vágott, és a hivatalos hangnemhez visszatérve kijelentette: „Nincs mit hozzátennie a közöltekhez." Ezután magára hagyta a két csehet Ashton-Gwatkin társaságában, aki előzéke-nyebb volt, de együttérzést ő sem tanúsított. Elmondta, hogy Hitlerrel nagyon nehéz tárgyalni. Közölte továbbá, hogy a britek egyetértenek az új javaslatokkal, majd ellátta őket néhány keresetlen hangú tanáccsal. „Ha a tervet nem fogadják el, utána egyedül a németekkel kell egyezkedniük, magukra hagyatva - figyelmeztette a küldötteket. - Lehet, hogy a franciák mindezt kedvesebben fogják előadni, de higgyék el nekem, ugyanúgy gondolkodnak, mint mi. Nem érdekli őket az ügy/'[86]

Nyolc óra 33 perctől szivárogni kezdtek a tárgyalásokról szóló hírek a felajzottan várakozó világba, a British United Press nevű hírügynökség egymást követő táviratai jóvoltából. Az ügynökség egy helyi szálloda halijában rendezkedett be; hat riportert állított rá az ügyre, s egy sor telefon- és telexvonalat tartott folyamatosan üzemben München és London között. Információik Hitler egyik legbizalmasabb szárnysegédjétől, Fritz Wiedemanntól származtak, és bár a BBC később felpanaszolta, hogy az ügynökség a megállapodást megszegve állandóan idő előtt rukkolt ki exkluzív híreivel, a BUP az összes többi hírügynökséget lekörözte. Miközben „német források" egész este azt állították, hogy küszöbön a megegyezés, 9 óra 26 perckor azt jelentették, hogy egy brit szóvivő, feltehetően Wilson, a Regina Palastba visszatérve csak annyit árult el, hogy „a tanácskozás baráti légkörben folyt, de még számos pont vár megvitatásra”. Négy perccel később az ügynökség azt jelentette, hogy az olasz újságírókat „hivatalosan tájékoztatták, miszerint Mussolini reméli, hogy éjfél körül vonatra szállhat Róma felé".[87]

Nem sokkal este 10 óra után folytatódott a konferencia. Ekkorra a munka egy szűk körű szövegezőbizottság kezében összpontosult, amelyben a briteket Sir William Maikin képviselte. Akik a munkában közvetlenül nem vettek részt, a kandalló körül lebzseltek, és úgy érezték, mintha egy örökkévalóság óta

várnának az egyezmény végleges szövegére. Daladier egy mély karosszék öblébe roskadt, míg az élettől duzzadó Göring továbbra is a társalgás motorja maradt. Hitler „mogorván félrehúzódott"; kényelmetlenül mocorgotta pamlagján, egymásra vetve, majd szétnyitva lábát, karját is hol összefonta, hol kinyújtotta, és metsző pillantással nézett körül a helyiségben. Néhányszor sikertelenül próbált bekapcsolódni a beszélgetésbe.[88] Hajnali fél 2-kor az elkészült dokumentumot, amely mindössze néhány gépelt és összekapcsolt oldalból állt, végre szertartásosan a szoba közepén álló mahagóniasztalra helyezték, egy hatalmas, díszes tintatartó mellé. Hitler írta alá elsőnek, látszólag szinte kelletlenül, és még ez a mozzanat sem sikerült hibátlanra. „Amikor eljött az idő, hogy aláírjuk a végleges egyezményt - számolt be másnap Chamberlain a kormánynak -, kiderült, hogy a tintatartó, amelybe Herr Hitler a tollát mártotta, üres!"[89]

A müncheni egyezmény értelmében a német hadsereg a Csehszlovákiában található, „túlnyomórészt német területek" megszállását mégiscsak október 1-jén kezdi meg, úgy, ahogy ezt Hitler mindig is hangoztatta. A szóban forgó területet a „kiürítés" céljából négy zónára osztják, amelyeket az egyezményhez mellékelt térkép világosan feltüntet; a szakaszokra tagolt megszállás október 1-jén kezdődik, és október 10-én ér véget. Nagy-Britannia, Franciaország és Olaszország szavatolja, hogy a terület kiürítése a megbeszélt időpontokban megtörténik, „anélkül hogy a létező berendezésekben kár esett volna". A kiürítés pontos feltételeit egy újonnan létesítendő négyhatalmi bizottság határozza meg, egy cseh képviselő jelenlétében; a bizottság Berlinben haladéktalanul munkához lát, és felelős lesz azért, hogy „a fennmaradó, túlnyomórészt német jellegű területeket (...) a német csapatok október 10-ig elfoglalhassák". A bizottság feladata lesz az is, hogy meghatározza a Szudétaföld azon további területeit, ahol majd népszavazásra kerül sor, és rögzítse ezen, november vége előtt megrendezendő népszavazások feltételeit. Végezetül a bizottság javaslatot tesz az új, végleges határra, továbbá jogában áll, hogy a négy hatalomnak „bizonyos kivételes esetekben kisebb módosításokat javasoljon a népszavazás nélkül átruházandó zónák szigorúan etnográfiai jellegű meghatározásában".[90]

Egy óra 57 perckor a British United Press kibocsátotta utolsó éjszakai táviratát.

A közlemény leszögezi, hogy az egyezményt Németország, az Egyesült Királyság, Franciaország és Olaszország kötötte, és nem tesz említést Csehszlovákia beleegyezéséről. Megállapítja, hogy a kiürítés a létező

berendezések károsodása nélkül fog végbemenni. A károsodás nélküli

kiürítésért a cseh kormány fog felelni.[91]

A hivatásos diplomaták számára az egyezmény aláírása „nyomasztó esemény" volt.[92] Kirkpatrick szerint „nagyon szomorú ügy volt (...) minden enyhítő körülmény nélkül". Feljegyezte, hogy Göring és Mussolini „ujjongott", és sokáig nem tudott megszabadulni „a Himmler halszerű arcára kiülő vizenyős mosolytól".[93] Mindazonáltal csak François-Poncet-ban volt annyi kurázsi, hogy már ekkor kimondja, amit gondol. „Voilà comme la France traite les seuls alliés qui lui étaient restés fidèles!"* - kiáltott fel keserűen.[94] Daladier is szerencsétlen képet vágott. „Ha majd visszamegy Franciaországba, meg fogják éljenezni!" - biztatta a mosolygó Mussolini.[95]

Éjjel fél 3-kor végre az utolsó kocsik is elhagyták a Königsplatzot. „Borzalmas ez - jegyezte meg Hitler Ribbentropnak, amikor a Führer-bau lépcsőjéről figyelték, ahogy Chamberlain és Daladier elhajt. - Örökösen senkikkel van dolgom..."[96] William L. Shirer a szomorú befejezésig fenn maradt, és a vezetők távozásakor a Führerbau előtt állt. Később felidézte, „hogyan csillogott Hitler szemében a győzelem fénye, amikor peckesen lesétált a széles lépcsőkön (...) és milyen hetyke volt Mussolini, befűzve a maga különleges milicista egyenruhájába". Visz-szatérőben a Victoria Palast Szállóba, Chamberlain is „különösen önelégültnek látszott". Ezzel szemben Daladier „teljesen összetörtnek mutatkozott. Úgy fordult meg, mintha mondani akarna valamit, de olyan kimerült és megsemmisült volt, hogy a szavak cserbenhagyták, és némán botorkált ki az ajtón."[97]

A Regina Palástban a briteknek meg a franciáknak még egy utolsó kellemetlen feladat jutott. A cseh küldöttek egész éjjel várták a híreket, és most Chamberlain nappalijába rendelték őket, ahol a két miniszter-elnökkel, valamint Wilsonnal, Léger-vel és Ashton-Gwatkinnel kellett szembenézniük. Mind fáradtak voltak. „A légkör nyomasztó volt - emlékezett vissza Masarik. - Következett az ítélethirdetés. A szemlátomást feldúlt franciák mintha várták volna a francia presztízst sújtó csapást." Chamberlain hosszú szónoklatban vette védelmébe az egyezményt,

Hát így bánik Franciaország az egyetlen szövetségesével, aki hű maradt hozzá! -A ford.

Daladier pedig átnyújtotta Mastnÿnak a szöveg egy példányát, a mellékelt térképpel együtt. Mastnÿ gyorsan átolvasta, majd kérdéseket tett fel. Chamberlain eközben „minden gátlás nélkül szüntelen ásítozott (...} és már nem is leplezte kimerültségét[11]. Masarik megkérdezte Daladier-tól, várnak-e választ a cseh kormánytól, de a francia miniszterelnök zavara olyan feltűnő volt, hogy Léger válaszolt helyette, szinte oldottan. Mivel az idő a lényeg, nincs szükség válaszra: „A tervet mintegy elfogadottnak tekintik." Aznap délután 5 órakor viszont, a nemzetközi bizottság első ülése alkalmából, egy cseh küldöttnek jelen kell lennie Berlinben.

„Velünk tehát végeztek - jegyezte fel Masarik -, és el is engedtek. A Csehszlovák Köztársaság, abban a formában, ahogy az 1918-as határok közt megalakult, megszűnt létezni."[98] Wilson, Mastnÿhoz fordulva, „meglehetős világosan utalt rá, hogy - tekintettel a helyzet súlyosságára - kormánya akkor jár el a legbölcsebben, ha elfogadja a német memorandumnak ezt a lényegesen kedvezőbb változatát".[99] Ennek hallatán Mastnÿ elsírta magát; François-Poncet tőle telhetőn vigasztalni próbálta. „Higgye el - mondta -, ez az egész nem végleges. Ez csupán egyetlen pillanat egy történetben, amely most kezdődik."[100] Daladier, amint az várható volt, elutasította a javaslatot, hogy ő feleljen az egyezmény Prágába juttatásáért, így abban állapodtak meg, hogy Ashton-Gwatkin repül vissza a csehekkel reggel 6-kor. „Életem egyik legkegyetlenebb feladatára kényszerültem", emlékezett vissza Ashton-Gwatkin. Az egész repülőúton egyetlen szó sem hangzott el.[101] A biztonság kedvéért Chamberlain hajnalban sürgönyözött is Newtonnak, tudatva, hogy csupán a feltételek „egyszerű elfogadására" van szükség. „Bizonyára megérti - írta végezetül -, hogy vitára nincs idő."[102] Vele ellentétben Daladier mindent megtett, hogy vigasztalja cseh szövetségeseit. Biztosította Benest, hogy „mély megrendüléssel" írta csak alá az egyezményt, és „nem rajtam múlt, hogy Csehszlovákiát senki sem képviselte". Mindazonáltal ő is arra utasította a prágai francia követet, hogy „legyen gondja az elnök beleegyezésére".[103]

A prágai német követ azonban mindenkit megelőzött. Hajnali 5-kor ugrasztottá ki ágyából Krofta külügyminisztert, és ellentmondást nem tűrően nyomta kezébe az egyezség egy példányát, alig néhány órával annak aláírása után. Benes, a kormánya és a katonai parancsnokok a délelőttöt opcióik mérlegelésével töltötték, míg a brit, francia és olasz követek, kormányuk utasításának engedelmeskedve, döntést sürgettek, legkésőbb délig. Fél 1-kor

Krofta tudatta a három követtel, hogy Csehszlovákia elfogadja „a Münchenben nélkülünk és ellenünk hozott döntéseket".

A Csehszlovák Köztársaság kormánya, bejelentve a dokumentum elfogadását, egyszersmind az egész világ színe előtt kifejezi tiltakozását az egyoldalúan és részvételünk nélkül hozott döntések ellen.

Délután 5-kor Syrovy tábornokra hárult a nehéz feladat, hogy a rádión közhírré tegye az ország kapitulációját.

Életem legsúlyosabb óráját élem. Kész lettem volna inkább meghalni, semhogy ezt végigcsináljam. Választanunk kellett: vagy kétségbeesetten és reménytelenül védekezünk, ami azzal járt volna, hogy feláldozzuk felnőtt férfilakosaink egy egész nemzedékét, valamint asszonyainkét és gyermekeinkét; vagy harc nélkül, nyomás hatására olyan feltételeket fogadunk el, amelyek könyörtelensége páratlan a történelemben. Magunkra hagytak bennünket. Egyedül álltunk.[104]

♦ ♦♦

Mielőtt előző éjjel a Führerbaut elhagyta volna, Chamberlain megkérdezte Hitlertől, nem találkozhatnának-e másnap kora délelőtt egy négy-szemközti beszélgetésre. A Führer állítólag „két kézzel kapott az ötleten".[105] így hát szeptember 30-án reggel Chamberlain alig néhány órányi alvás után korán ébredt, majd szobájába hívatta a kimerült William Stranget, és felkérte, fogalmazzon meg egy rövid nyilatkozatot az angol-német kapcsolatok jövőjéről. Mialatt ő felöltözött és megreggelizett, Strang leírt három rövid bekezdést, és Chamberlain elé tette jóváhagyásra. Az így létrejött dokumentum mindmáig a 20. század egyik leghíresebb dokumentuma maradt.

Mi, a Német Vezér és Kancellár és a brit miniszterelnök, ma újabb találkozót tartottunk, és egyetértünk a felismerésben, miszerint az angolnémet kapcsolatok kérdése elsőrendűen fontos úgy a két ország, mint Európa számára.

A tegnap este aláírt egyezmény és az Angol-Német Tengerészeti Egyezmény nézetünk szerint jelképe népeink ama óhajának, hogy soha többé ne viseljenek háborút egymás ellen.

Feltett szándékunk, hogy bármilyen egyéb, országainkat érintő kérdésben a

konzultáció módszerét fogjuk alkalmazni, és eltökéltük, hogy a továbbiakban is törekszünk az esetleges nézetkülönbségek megszüntetésére, ekként hozzájárulva Európa békéjének biztosításához.

Chamberlain átírta Strang második bekezdését, és ejtett egy-két kisebb módosítást; hiába zúgolódott Strang, hogy az Angol-Német Tengerészeti Egyezmény „nem olyasmi, amivel büszkélkedni lehet". Chamberlain azonban azt felelte, hogy ő egészen másként látja: az egyezmény éppen olyan, amilyet ő Németországgal kötni akart. Amikor Strang felvetette, hogy a miniszterelnöknek tájékoztatnia kellene Daladier-t arról a szándékáról, hogy a Führerrel egyoldalú megállapodást kössön, Chamberlain ridegen annyit felelt: „Nem látja okát, hogy a franciáknak bármit is mondjon."[106] Miután elfogyasztotta reggelijét, megmutatta a fogalmazványt Dunglassnak, és kifejtette elképzelését. „Ha aláírja és betartja, az nagyszerű - magyarázta -, de ha megszegi, az amerikaiak látni fogják, miféle ember." Hazaérve Chamberlain elhatározta, hogy a közös nyilatkozatnak „maximális nyilvánosságot" biztosít.[107]

Távozóban a szállodából Chamberlain megkérdezte, mi ez a nagy lárma odakinn. Kiderült, hogy az utcán nagy tömeg verődött össze, és nem hajlandók szétoszlani, amíg a miniszterelnök nem üdvözli őket. Chamberlain felkapott egy csokrot a rengeteg virágból, ami szobájában felhalmozódott, és kilépett az erkélyre, hogy nyugtázza az üdvrivalgást. Daladier a maga szállodájában hasonló fogadtatásban részesült. Ezután Chamberlaint és Dunglasst Hitler prinzregentenplatzi magánlakására vitték; a Führer 1929 óta élt, Ciano leírása szerint, „egy lakókkal zsúfolt nagy bérház szerény lakásában" - az olasz külügyminiszter előző napon Mussolinival együtt ott ebédelt. Annyit azonban elismert, hogy a Führer-nek „sok értékes képe van".[108] Hitlert a britek jellegzetesen mord és barátságtalan hangulatban találták. „Egy sötét asztal mögött - idézte fel évekkel később Dunglass - ült ez a nagyon szürke, érdektelen kis ember, (...) köznapi öltözékben és nagyon, de nagyon savanyú hangulatban."[109] Hitler szórakozottan hallgatta Chamberlaint, aki a beszélgetést az érinteni kívánt témák hosszadalmas felsorolásával nyitotta meg. Először is buzdította a Führert: tanúsítson nagylelkűséget a frissen aláírt müncheni egyezmény alkalmazásában; aggódott ugyanis, hátha „a cseh kormány a maga esztelenségeben visszautasítja a feltételeket, és ellenállással próbálkozik". Ha így történne, reméli, Hitler intézkedni fog, nehogy előadódjék olyasmi, „ami csökkentené a személyét övező nagyrabecsülést, amely a tegnapi fejlemények folyományaként világszerte kialakul". Ennek

kapcsán Chamberlain azt kérte, „ne bombázzák Prágát, és a légitámadásokban ne haljanak meg nők és gyerekek". Hitler könnyedén azt felelte, hogy „kisbabák gázbomba általi halálának még a gondolatától is irtózik".[110]

A miniszterelnök tovább ütötte a vasat; monológja egyre kuszább lett. Szeretné megbeszélni a spanyol polgárháború lezárásának útját-módját, az angol-német kapcsolatok elvi kérdéseit, a világgazdaságot, végül pedig a lefegyverzést és a bombázások esetleges megszüntetését. Bár Chamberlain a találkozót később úgy írta le, mint „nagyon barátságos és kellemes eszmecserét", valójában Hitler alig szólalt meg, és Schmidt egyre mogorvábbnak találta. Dunglass úgy vélte, jobb lenne, ha Chamberlain elő sem venné a zsebében lévő dokumentumot, nehogy goromba visszautasításban legyen része, de amikor már nyilvánvaló volt, hogy a beszélgetés túl hosszúra nyúlt, a miniszterelnök kirántotta a zsebéből a papírt, és átnyújtotta Hitlernek elolvasásra, Schmidt pedig fordítani kezdett. Chamberlain így írta le nővérének a jelenetet: „Hitlerből többször is kibuggyant, hogy »Ja! Ja!«, és a végén azt mondta: »Igen, feltétlenül aláírom. Mikor legyen?«" „»Most«, feleltem, és máris átmentünk az íróasztalhoz, és aláírtuk mind a két másolatot, amit magammal hoztam."[111]

Noha Chamberlain úgy látta, Hitler lelkesen írta alá a papírokat, Schmidt éppen ellenkezőleg értelmezte a jelenetet. Szerinte a Führer „kelletlenül" egyezett bele az aktusba, „és csak azért, hogy Chamberlain kedvében járjon".[112] Dunglasst, aki éberen figyelte Hitlert, ugyancsak nem tévesztette meg a lagymatag beleegyezés. „Gyanús gyorsasággal írta alá - állította később. - Látszott, mennyire nem érdekli a tartalma."[113] Chamberlain viszont csupa lelkesedés volt, és „melegen megköszönte a Führer készségességét, aláhúzva, mekkora lélektani hatást vár ettől a dokumentumtól".[114] Ezután szivarzsebébe dugta a papírlapokat, aláírta a látogatók könyvét, és túláradóan kezet rázott Hitlerrel. Mielőtt távozott, a két vezető még pózba vágta magát Hitler fényképésze, Heinrich Hoffmann előtt a vörös bársonnyal bevont díványon. Amikor Éva Braun meglátta a képeket, összeesküvő módjára súgta oda egy barátnőjének: „Ha Chamberlain ismerné ennek a díványnak a történetét!"[115] Az utcán a miniszterelnök nyájasan megbillentette kalapját, így viszonozva az SS-őrök „Heil Hitler!"-kiáltásait.[116]

A Regina Palast Szállóba visszatérő Chamberlain hiszékenysége és szembeszökő örvendezése komolyan aggasztotta a

külügyminisztérium képviselőit. Amikor meglátta Strängen, „önelégülten megveregette szivarzsebét, és azt mondta: »Megcsináltam!«"[117] Ashton-Gwatkinnek elárulta egy német barátja, hogy Hitler azt mondta: „Olyan rendes öregúr volt, hogy gondoltam, kapja csak meg emlékül az autogramomat!"[118] Az inasának pedig így kérkedett: „Adtam neki egy kis ízelítőt a német rendből. Nem egyhamar látogat meg újra!"[119] Később, amikor Ribbent-rop aggályoskodott, bölcs dolog volt-e aláírni egy ilyen nyilatkozatot, Hitler leintette. „Ne vegye már ilyen komolyan! Az a darab papír az égvilágon semmit se jelent!"[120] Hasonlóan kezelte Németország a szövetségeseit is. Mivel tartottak tőle, hogy az olaszokat sértheti ez a nyilvánvalóan egyoldalú diplomácia, két nappal később Rómába küldték a hesseni herceget, azzal az utasítással, hogy bagatellizálja el még inkább a dokumentum jelentőségét. „A Führer úgy gondolta, nem mondhat nemet" - nyugtatta Cianót a herceg. Mussolini eleve filozofikusan fogta fel a dolgot. „Fölösleges minden magyarázat - jelentette ki. - Egy szomjas embertől nem illik megtagadni egy pohár limonádét."[121]

Visszatérőben a szállodába Chamberlaint vendéglátói még elvitték egy rövid városnéző körútra. A meglátogatott nevezetességek között ott volt a Sterneckerbräu, az a korábbi söröző, ahol 1919-ben Hitler első ízben vett részt a Német Munkáspártnak, a náci párt elődjének egy gyűlésén. A párt ezt követően szobát bérelt a sörözőben, amely így első főhadiszállása lett, és 1920-ban itt jött létre a hírhedt Rohamosztag (Sturmabteilung, SA], amely Hitler mellett a testőrség funkcióját látta el. 1938-ra a sörözőt szentélyszerű, náci emléktárgyakkal teli múzeummá alakították át.[122] Egy hónappal később William Ewer, a Daily Héráid diplomáciai tudósítója levélben érdeklődött Wilsonnál a náci párt szülőhelyén tett „váratlan" miniszterelnöki látogatásról, amely szerinte „sajátos érdeklődésről" tanúskodik. Wilson fitymálóan azt válaszolta, hogy „udvariatlanság lett volna visszautasítani az ajánlatot egy rövid autóútra; (...) a látogatásnak nem volt semmiféle politikai jelentősége, és ilyet természetesen feltételezni is nevetséges volna".[123] Bármi volt is a látogatás oka, Chamberlainnek vagy nagyon szegényes ismeretei voltak a náci történelemről, vagy cserbenhagyta általában megbízható politikai érzéke.

Szeptember 29-e estéjén, amikor Chamberlain még Münchenben tartózkodott, London lélegzet-visszafojtva várta a híreket. A The Other Club (Másik Klub)

nevű politikai vacsoraklub, amelyet 1911-ben alapított Churchill és F. E. Smith, a Savoy Szállodában tartott vacsorával egybekötött ülést. Smith 1930-ban bekövetkezett halála óta a klubnak Churchill volt a vezéregyénisége, és aznap este „irdatlan düh és mélyülő komorság" vett erőt rajta. Egész délután azzal foglalkozott, hogy rávegyen különböző kollégákat: írjanak alá egy Chamberlainnek szóló nyitott táviratot, amelyben figyelmeztetik, nehogy további engedményeket tegyen a csehek rovására; de mind Edén, mind Attlee megtagadta az aláírást. Amikor az est folyamán kiszivárogtak a Münchenben elfogadott feltételek, a társaságon kétségbeesés lett úrrá. Churchill a két jelen lévő miniszteren, Duff Cooperen és Walter Ellioton tombolta ki dühét. „Hogyan hagyhatták jóvá tisztességes, széles körű tapasztalattal és nagyszerű első világháborús múlttal bíró emberek ilyen gyáván ezt a politikát? Szennyes volt, szégyenletes, emberhez méltatlan és öngyilkos!"

Ahogy nőtt a feszültség, a teremben egyre elkeseredettebb lett a hangulat. J. L. Garvin, a The Observer főszerkesztője, akinek vezércikkei az egész válság folyamán szilárdan Chamberlain-pártiak voltak, védekezésre kényszerült: rámutatott, hogy éppen az előző vasárnapi számban tett közzé egy „kemény cikket". „Ugyan mit ér ez - kérdezte Bob Boothby - negyven pipogya cikk után?" Garvin kirontott a helyiségből, és 1945-ig nem is újította meg tagságát. Cooper ezalatt az est előrehaladtával egyre búskomorabb lett. Amikor valaki kiment a Strandre a reggeli újság korai kiadásáért, Cooper „magához rántotta a lapot, és dühös utálkozással felolvasta a beszámolót. Csend lett, mintha mindnyájan megnémultak volna."[124] Cooper elvörösödött, és odasúgta

Boothbynak: „Holnap délelőtt lemondok."[125] Mire az est véget ért, „mindenki megsértett mindenki mást, és Winston végül kijelentette, hogy a legközelebbi általános választásokon az ország minden szocialista rendezvényén fel fog szólalni a kormány ellen".[126] Amikor Churchill elindult kifelé, az odahallatszó nevetés egy, a szomszédos étteremben vigadó társaságra terelte figyelmét. „Szegény emberek! - kiáltott fel. - Aligha sejtik, minek néznek elébe!"[127]

Másnap Chamberlain diadalmasan tért vissza Münchenből. Halifax Hestonból vele hajtatott Londonba, mintegy a rabszolga szerepében, aki a régi Róma diadalmeneteiben a győztes hadvezért kísérte annak szekerén, és „akinek az volt a kötelessége, hogy mindvégig a hadvezér fülébe suttogva emlékeztesse azt a maga halandó mivoltára".[128] Halifax két tanáccsal szolgált. Először is, a Konzervatív Párt Központi Irodájának sürgetése ellenére ne aknázzák ki Chamberlain müncheni sikerét, és ne tartsanak előrehozott választásokat;

továbbá erősítse meg a miniszter-elnök a maga parlamenti pozícióját azzal, hogy kiszélesíti kormánya bázisát, és valódi nemzeti kormányt hoz létre. Ez annyit tesz, hogy kormányzati posztokat ajánl fel Churchillnek és Edennek, valamint úgy a Munkáspárt, mint a Liberális Párt tagjainak. „Három hónapon belül mindezen túl leszünk", jövendölte Chamberlain, miközben kocsijuk átküzdötte magát a forgalmon, nehogy lekésse a királlyal megbeszélt, Buckingham-palotabeli találkozót.[129]

Aznap este a minisztereknek könyökkel kellett utat törniük maguknak az ujjongó tömegen át, hogy eljussanak a Downing Street-i kormányülésre. Sir Orme Sargent főosztályvezető a szemközti külügyminisztérium erkélyéről figyelte a jelenetet. „Azt hinné az ember, hogy nagy győzelmet arattunk - jegyezte meg rosszkedvűen -, holott csak elárultunk egy kis országot."[130]

Fél 8-kor végre összegyűltek a kormány tagjai, hogy meghallgassák Chamberlain jelentését. „Eltávolodva a szokásos eljárástól", Simon szólalt fel elsőnek, hogy ömlengő hódolattal megnyissa az ülést. Az egész kormány nevében óhajtotta kifejezni mélységes csodálatukat a miniszterelnök példátlan és sikeres fáradozása iránt. Azt is el szeretné mondani, „mennyire büszkék, hogy ebben az időszakban a miniszterelnök munkatársai lehettek". Bár Chamberlain úgy érezte, „immár biztonsággal tekinthetjük a válságot lezártnak", szemlátomást még őt is meghök-kerítette néhány pillanatra ez az émelyítő dicshimnusz, és csak annyit motyogott, hogy „mélységesen hálás".

Ezután beszámolt a Münchenben történtekről, amelyek elhúzódó időtartamát „nagyrészt a németek kevéssé hatékony előkészületeinek" tulajdonította. Biztosította kollégáit, hogy vonakodva és csakis az időhiány miatt járult hozzá a németek intézkedéséhez, amellyel kizárták a konferenciáról a csehek egy képviselőjének jelenlétét; Mussolini, jegyezte meg, „már péntekre megszervezte a maga római fogadtatását". Mindazonáltal ő „a cseh kormány képviselőjének távollétében is minden tőle telhetőt megtett Csehszlovákia érdekében, és úgy gondolja, a kivívott elrendezés egészében véve kielégítőnek tekinthető". Hosszasan idézett egy dokumentumból, amelyet Wilson a Londonba tartó repülő-útón fogalmazott, hogy összefoglalja a godesbergi feltételek és a müncheni egyezmény közti állítólagos különbségeket. Az utóbbi, állapította meg, „összehasonlíthatatlanul kedvezőbb", és „a diplomácia diadala, hogy az érintett négy hatalom képviselői összejöttek, és kidolgozták a probléma békés megoldását".[131]

A mindössze félórás ülés folyamán egyedül Duff Cooper adott hangot elégedetlenségének. Amikor reggel elolvasta a müncheni feltételeket, az első reakciója az volt, hogy le kell mondania; a nap további részében „megkönnyebbült szívvel néztem újonnan nyert szabadságom elé". Amikor a Downing Streetre érkezett, „a leírhatatlan lelkesedés képei" láttán „ugyancsak magányosnak éreztem magam ennyi boldogság közepette, amelyben nem osztozhatom".[132] Lemondásra készen jelent meg az ülésen, és „továbbra is úgy érzi, kötelessége felajánlani lemondását a miniszterelnöknek".[133] Chamberlain „egész barátságosan" rámosolygott, és kijelentette, hogy ezt az ügyet négy-szemközt kell elintézniük. Hore-Belisha és Stanley hasonló aggályokról vallott, de biztatták Coopert, hogy ne mondjon le, Hoare pedig olyasmit dünnyögött, hogy „rendkívül helytelen és precedens nélküli, hogy a kormány előtt személyi ügyekről tárgyaljanak, és reméli, hogy ez a vita nem folytatódik".[134]

Másnap reggel Cooper felkereste Chamberlaint, hogy benyújtsa lemondását. „A találkozás, amilyen baráti, olyan rövid volt." Innen a Buckingham-palotát kereste fel, hogy beszolgáltassa hivatali pecsétjét. A király udvarias, de őszinte volt. „Azt mondta, nem ért egyet velem, de tiszteli azokat, akiknél a meggyőződéssel együtt jár a bátorság is."[135] Valójában a királyt inkább az foglalkoztatta, hogy folytathatja nyaralását. „Lehet, hogy már holnap este visszatérünk Balmoralba" - írta még aznap édesanyjának. A miniszterelnök „nem lát okot rá, hogy ne menjünk". VI. György, mielőtt Londont elhagyta volna, üzenetet küldött népének. „Az aggodalom ideje lejárt. A miniszterelnöknek a béke ügyéért vállalt hősi fáradozását követően teljes szívemből remélem, hogy a világ népei között a barátság és a jólét új korszakára virradunk." Maga Mária királyné még nyíltabban állt ki Chamberlain mellett. „Biztos vagyok benne, hogy Ön is, éppen úgy, mint én, neheztel azokra, akik károgva fogadják a miniszterelnök akcióját - felelte fiának néhány nappal később. - Ha egyszer meghozta nekünk a békét, miért nem lehetnek hálásak?"[136]

Chamberlain átmenetileg sütkérezett a minden kritikát mellőző sajtó és a hálás nép rajongásában. „Még egyetlen, a csatatéren aratott győzelemből megtérő hódítót sem ékesített nemesebb babér, mint a Münchenből tegnap hazaérkezett Mr. Chamberlaint" - lelkendezett a The Times.[137] A gyakorta kritikus hangvételű The Daily Telegraphnak sem voltak fenntartásai: „A hírt mélységes és egyetemes megkönnyebbülés fogadja majd (...) Küldetése teljesítése során

Mr. Chamberlain soha, egyetlen pillanatra sem kímélte magát." A Daily Express rá jellemzően ömlengett: „Hatalmasak és tartósak a miniszterelnök győzelmei -sok millió boldog otthon és terhétől szabadult szív... Illesse babér!"[138] Még a Munkáspártot támogató Daily Herald is elismerte, ha vonakodva is: „Herr Hitlernek le kellett mondania legbrutálisabb godesbergi feltételeiről", noha az egyezmény „számos ponton továbbra is súlyos kritikára adhat okot".[139] Lord Rothermere rövid, személyes táviratot küldött: „Ön bámulatra méltó!"[140], míg Roosevelt elnök tartózkodóbb volt: „Derék ember!"[141] A windsori herceg is jelentkezett Dél-Francia-országból: „A hercegné és jómagam csatlakozni kívánunk a milliókhoz, akik világszerte ünnepük Önt, és kifejezzük mélységes hálánkat és csodálatunkat azért, amit véghezvitt."[142]

A München utáni napokban Chamberlain több mint 20 ezer hálálkodó levelet és táviratot kapott, és ajándékok „zavarba ejtő tömegével" halmozták el, köztük „számtalan horgászcsalival, lazacnak való horgászbottal, több öltönyre való skót tweeddel, zoknival, töméntelen esernyővel, fácánnal és fajddal, válogatott rajnai borokkal, szerencsét hozó patkóval, magyarországi virággal, 6000 válogatott virághagymával a holland csodátoktól, a pápa pedig feszületet küldött".[143] Lord Lee of Farnham, aki 1921-ben a nemzetnek adományozta Chequerst,[3] Chamberlainéknek most ezüst vacsorakészletet ajándékozott, „hogy valamilyen kézzelfogható és tartós formában fejezzük ki csodálatunkat és hálánkat".[144] A Paris Soir gyűjtést indított, hogy egy francia-országi birtokkal ajándékozhassák meg: „Egy zugnyi francia föld. Egyszerű ház - mert az ízlése is egyszerű - egy folyó mellett, mivel szeret horgászni (...) - a Béke Háza." Jótékonysági intézmények, az általános megkönnyebbülést kihasználva, hirdetéseket tettek közzé a lapokban, bőkezűségre szólítva fel az olvasókat: „Most, hogy a világháború nagy tragédiája elhárult, arra kérjük, küldjön a béke örömére köszönetadományt (sic!) a Királyi Rákkórháznak, és ekként nyújtson felbecsülhetetlen értékű segítséget egy másik, folyamatosan zajló háborúban."[145] Midőn a Daily Sketch fényképet kínált fel az olvasóknak a Chamberlain házaspárról egy 3 pennys bélyeg ellenében, a lap több mint 90 ezer megrendelést kapott, egy neves üzletember pedig 10 ezer fontot adományozott a birminghami egyetemnek, hogy Chamberlainről elnevezett alapítványt hozzon létre.[146]

Sir Isaiah Berlin találóan fejezte ki sokak meghatározó érzését, amikor „szégyen és megkönnyebbülés" elegyéről beszélt.[147] A Time and Tide

heti magazin megbékítésellenes főszerkesztője ugyancsak pontosan foglalta össze a dilemmát, amikor vezércikket próbált írni az egyezményről. „Tudata és szíve kilenctized részben nemcsak szégyennel telt el, hanem a végül bekövetkező katasztrófa tudatával is (...) míg egytizedén áldott megkönnyebbülés lett úrrá: ma este nem lesz bombázás."[148] Harold Macmillan is osztozott az általános megkönnyebbülésben. A fia „az iskolában maradhat, és ősszel mehet Oxfordba. (...) Otthonom és gyermekeim, mint szerte az országban minden otthon, megmenekülnek - legalábbis egyelőre."[149] Még Halifax is megjegyezte Harvey-nak, hogy „nézete szerint az egész ügy rettenetes és megalázó, efölött nincs értelme szemet hunyni, ámde egy európai háborúnál mégiscsak jobb".[150]

Október 1-jén Chamberlain Chequersbe utazott, hogy felkészüljön a következő hétre kitűzött parlamenti vitára. Nővérének azonban megvallotta: mialatt aznap délután a birtokon sétált, és szembenézett a Házban rá váró „újabb megpróbáltatással, közelebb voltam az idegösszeomláshoz, mint bármikor életemben".[151] Távollétében a kabinet ülést tartott a pénzügyminisztériumban, és egyetértőén megállapította, hogy „hiba lenne, ha belemennénk a müncheni egyezmény feltételeinek részletes vitájába, vagy cikkelyeinek mélyenszántó kommentárjára kerítenénk sort".[152] Ezután a kormány csak október 3-án, a tervezett vita reggelén ült össze. A sajtóban jócskán találgatták, várhatók-e a miniszterek részéről újabb lemondások. Hangsúlyosan került szóba Olivér Stanley, aki levélben tudatta, hogy közte és a miniszterelnök között még mindig „tekintélyes a nézetkülönbség", és ő „továbbra is rendkívül szkeptikus a náci ígéreteket illetően"; a jelen helyzetet pedig egyáltalán nem tekinti „korunk békéjének", csupán „kényelmetlen fegyverszünetnek". Ám a kormány felelősségét immár elfogadta, és elismerte, hogy a müncheni feltételek kedvezőbbek a Godesbergben jóváhagyótoknál.[153]

A négynapos parlamenti vita Cooper jól fogadott lemondó nyilatkozatával kezdődött, amely mindenekelőtt 1914 tanulságaira hivatkozott.

Akkor úgy gondoltam, és azóta is mindig az volt az érzésem, hogy minden más, esetleg bekövetkező nemzetközi válságban elsősorban az a kötelességünk, hogy pontosan meghatározzuk, hol állunk, és mit kívánunk tenni. Úgy vélem, az elmúlt hónapokban és hetekben külpolitikánk legnagyobb hiányossága az volt, hogy ezt a két dolgot elmulasztottuk.

Az utolsó négy hét folyamán napról napra közelebb sodródtunk a

Németország elleni háborúhoz, és csak a legvégső pillanatban mondtuk ki, és akkor is csak fölöttébb bizonytalanul, hogy készek vagyunk harcolni.

A továbbiakban Cooper Chamberlain naivitását bírálta. A miniszterelnök „azt hitte, hogy az lesz a legcélszerűbb, ha Herr Hitlert a nyájas észszerűség nyelvén szólítja meg. Én úgy gondoltam, az illető sokkal fogékonyabb a páncélozott ököl nyelvére." Cooper végül érzelmes búcsúval zárta felszólalását.

Sok mindenről kell lemondanom. Feladtam egy hivatalt, amit szerettem, egy munkakört, amely szenvedélyesen érdekelt, és olyan munkatársakat, akikre bárki büszke lehetne. (...) Meglehet, hogy politikai karrieremet is tönkretettem. De mindez nem számít, mert megőriztem valamit, ami komoly érték számomra - továbbra is emelt fővel járhatok a világban.[154]

Miután leült, levélkét kapott Churchilltől. „Beszéde az egyik legnagyszerűbb parlamenti teljesítmény volt, amit valaha hallottam. Csodálatos volt a formája, erős az érvelése, és tündökölt a bátorságtól meg a közösségi érzéstől."[155]

Chamberlain meg sem kísérelte, hogy válaszoljon Cooper állításaira. Inkább az egyezmény jogosultságát bizonygatta, arra hivatkozva, hogy az elvet, miszerint a Szudétaföldet át kell engedni „a Német Birodalomnak (...) már korábban elfogadtuk. Most az volt a feladatunk, hogy a terület átruházásának módszerét, körülményeit és időpontját mérlegeljük." Ezt pedig gyorsan kellett elvégezni, nehogy „kitörjön a konfliktus, amely katasztrófához vezethetett volna". Különös hangsúllyal mutatott rá a Münchenben, illetve Godesbergben elfogadott feltételek közötti pozitív különbségekre. A megszállás immár nem azonnali és teljes lesz, hanem szakaszokban és tíz nap alatt megy végbe; a német előrenyomulás határát nemzetközi bizottság szabja meg, amely egyszersmind a népszavazásnak helyt adó körzeteket is meghatározza; végül pedig Nagy-Britannia garantálja majd az új csehszlovák határokat. „Hiszem és remélem - folytatta -, hogy az új jótállási rendszer keretében az új Csehszlovákia nagyobb biztonságban lesz, mint amilyet a múltban valaha is élvezett." Mi több, Chamberlain még azt is kérte - és ebben a képviselők „Szégyen!"-kiáltásai sem zavarták -, hogy kezeljék több megértéssel Hitler szerepét. „Minekutána a múltban és ma is annyi minden hangzott el a német kancellárról, komolyan úgy érzem, a Háznak fel kellene ismernie, milyen nehéz lehet valakinek, aki ilyen pozíciót tölt be, visszavonni azokat a nyomatékos kijelentéseket, amelyeket támogatói lelkes üdvrivalgása közepette

hangoztatott."[156]

Aznap este Macmillan összehozta a konzervatív lázadókat és a Munkáspárt vezetőit, színleg azért, hogy megvitassák a másnap előterjesztendő ellenzéki módosítás pontos szövegét. Éjfél után Hugh Dalton kísérte el némileg vonakodva Macmillant Brendan Bracken westminsteri otthonába, ahol ott találták Churchillt és Edent is. Daltont kioktatták, hogy a toryk tartózkodásának maximalizálása érdekében „senki ne használjon se túl ellenséges, se a kormányt túl szertelenül elítélő szavakat", nehogy elijesszék a hátsó padsorokban ülő konzervatív lázadók ingatagabbját.[157] Az egyik szövegváltozat „nemzeti egységre és erőre" hivatkozott, Dalton azonban tiltakozott: „Ez nem a mi zsargonunk." Amikor aztán figyelmeztetett, hogy néhány munkáspárti képviselő azt szeretné, ha a módosítás keményen lenne megfogalmazva, hadd derüljön ki, milyen „bátrak és meg nem alkuvók", Churchill szólalt meg: „Nem elég bátornak lenni. Győzni is kell." A találkozón azt is megvitatták, mennyire valószínű, hogy Chamberlain előrehozott választást rendez, amelynek során ő, „mint a Béke Megmentője, az egész országot magával ragadná". A München-vita végén a konzervatív lázadókat „a destruálás vádjával bélyegeznék meg, és hivatalos tory jelölteket indítanának ellenük". Dalton azonban még nem volt hajlandó elkötelezni magát egy választási szövetség mellett, amelynek értelmében a Munkáspárt nem indulna olyan konzervatív képviselők ellen, akiknek efféle lojális, Chamberlain-párti jelöltekkel kell megküzdeniük.[158]

A parlamenti vita hátralévő napjai „komoly megpróbáltatást" mértek Chamberlainre, mivel „a rám zúdított szüntelen szidalmak özöne csüggesztően hatott kedélyemre".[159] Semmi kétség: ellenfelei voltak a leghangosabbak. Amikor Harold Nicolson kitartóan igyekezett elkapni a házelnök pillantását abban a reményben, hogy végre ő is előadhatja tiltakozását, az elnök bocsánatkérően azt mondta, hogy „vékonyan kell kennie: négy napra való kenyere van, de kevés hozzá a vaj".[160] Chamberlain különösen nehezményezte, hogy „Winston Masaryk segítségével valóságos összeesküvést sző ellenem". így aztán aligha lepett meg bárkit, hogy amikor a vita harmadik napján Churchill kapott szót, nem válogatta meg a szavait.

Azzal kezdeném, hogy kimondom, amit mindenki szeretne elhallgatni

vagy elfelejteni, ám mégiscsak le kell szögeznünk: nevezetesen azt, hogy

totális és menthetetlen vereséget szenvedtünk.[161]

Amikor a mögötte ülő Nancy Astor felkiáltott: „Zagyvaság!", Churchill így vágott vissza: „Úgy látom, a nemes Lady a közelmúltban haladó órákat vett jómodorból."[162]

„Minden oda lett - folytatta Churchill. - Csehszlovákia némán, gyászosan, elhagyatottan süpped a sötétségbe." Hitler „ahelyett, hogy az asztalról egyszerre felhabzsolná az ételt, beérte vele, hogy fogásonként szolgálják fel neki; a godesbergi és a müncheni feltételek közti különbséget pedig nagyon egyszerűen összefoglalhatjuk":

Pisztolyt szegeztek ránk, úgy követeltek egy fontot. Amikor odaadtuk, pisztolyt szegezve kettőt követeltek. A végén a diktátor beleegyezett, hogy beéri egy font, tizenhét shilling, hat pennyvel. A hátralék fejében meg kell ígérnünk, hogy a jövőben jól viselkedünk.

„Nem irigyli - folytatta - az angol néptől az öröm és a megkönnyebbülés természetes, spontán kitörését." De tudniuk kell, hogy „védekezésünket durva hanyagság és tehetetlenség jellemezte; tudniuk kell, hogy megvertek bennünket háború nélkül".

És ne gondolják, hogy ezzel vége. Ez csupán a kezdete a leszámolásnak. Csak az első korty, az első kóstoló a keserű italból, amelyet évről évre elénk tartanak majd, hacsak (...) nem emelkedünk fel, és nem állunk ki újra, mint a régi időkben, a szabadság mellett.[163]

Október 6-án, délután 4 órakor véget ért az Alsóházban a vita; következett a szavazás. Chamberlain zárszavában magabiztosabbnak mutatkozott, és sikerült néhány ingadozó hívét meggyőznie, hogy vele szavazzon, különösen amikor kizárta egy soron kívüli választás lehetőségét. Amery aznap este így írt a miniszterelnöknek: „Beszéded mélyen megrendített, és már-már meggyőzött engem is, Anthony Edent is, hogy szavazzunk. A legőszintébben remélem, hogy a közeljövő eseményei megcáfolják azokat a balsejtelmeket, amelyeket még te sem tudtál ma eloszlatni."[164] Végül húsz-harminc konzervatív másként gondolkodó inkább tartózkodott, semmint a kormány ellen szavazzon; a többség azzal fejezte ki véleményét, hogy szavazás közben tüntetőleg a helyén maradt. Nem a lázadók száma volt azonban a lényeg, hanem a „hírnevük" - Churchill, Edén, Amery, Macmillan, Cranborne és Cooper mind köztük voltak.

„Ez bizony nem fog jól mutatni a listán - jegyezte fel Nicolson, aki szintén tartózkodott. - A Ház tisztában van vele, hogy a fentiek közül a legtöbben sokkal többet tudnak az ügy valódi mivoltáról, mint ők."[165]

A konzervatívok tartózkodása ellenére a Manchester Guardian találóan jósolta meg, hogy „nem húsz, hanem kétszáz toiynak kellene fellázadnia ahhoz, hogy a kormányt zavarba hozzák". A konzervatív képviselők többsége szemében Chamberlain lett „a szabadító, és egy emberként fognak rá szavazni".[166] Végül a kormány kényelmesen megnyerte a szavazást, 366 szavazattal 144 ellenében, noha Chamberlaint így is bőszí-tették az őt ért bírálatok. „Időnként megpróbáltam ellenszerrel élni a mérges gáz ellen - panaszolta nővérének -, azaz elolvastam néhányat a számtalan levél és távirat közül, amelyek továbbra is özönlöttek hozzánk, és a legmegindítóbb hangnemben fejezték ki feladóik szívből jövő megkönnyebbülését és háláját. Úgy tűnt, az egész világ az én dicséretemet zengi, kivéve az Alsóházat."[167] Chamberlain közvetlenül a szavazás után a King's Cross pályaudvarra sietett, ahol felszállt a Skóciába induló vonat hálókocsijába. Az elmúlt két hét eseményei annyira megviselték, hogy orvosa teljes pihenést javasolt, ő pedig élt Dunglass apjának, Home grófjának meghívásával, hogy vonuljon el néhány napra a Berwick melletti Hirsel-birtokra. Házigazdája biztosította róla, hogy ott „remekül múlathatja idejét a Tweed vidékének egyik leghíresebb vadászati terepén", és kedve szerint lődözhet fogolyra.[168]

1

A „boche" a németek első világháborús csúfneve; a „mufti" katonai zsargonban „civil ruhát" jelentett. - Aford.

2

Benjámin Disraeli (1804-1881) brit politikus és író beceneve. - A szerk.

3

A mindenkori brit kormányfő vidéki rezidenciája. - A szerk.

Utóhang

A KARDOT KIRÁNTJÁK

Chamberlain, a békeszerző: csak egy hétig.

Londoni moziplakát, 1938. október

Úgy egy fél évig még nem foglalom el Prágát Ezt pillanatnyilag nem tehetem meg az öreg szivarral.

Adolf Hitler, 1938. október

Biztosra veszem, hogy egy szép napon a csehek belátják: azért tettük, amit tettünk, hogy átmentsük őket egy boldogabb jövőbe.

Neville Chamberlain, 1938. október 2.

Politikánk célja soha nem csak az volt, hogy kitoljuk a háborút, vagy egységesebben vegyünk részt benne. A megbékítésnek az volt a célja, hogy a háborút mindenestül, örök időkre elkerüljük.

Sir Horace Wilson, 1962

„A müncheni szerződést aláírták - jegyezte fel naplójába Jodl. - Csehszlovákia mint hatalom kiesett. Ismét győzött, mégpedig erőszak alkalmazása nélkül, a Führer géniusza és elszántsága, hogy még egy világháború elől se térjen ki."[1] Annak ellenére, hogy Berlinben hősként fogadták, Hitler nem osztozott a béke megőrzésének általános örömmámorában. „Ez volt az első nemzetközi konferenciám - zsörtölődött -, és elhihetik, hogy ez lesz az utolsó. Ha az a mamlasz öregember még egyszer idejön az esernyőjével okvetetlenkedni, a fényképészek szeme láttára rúgom le a lépcsőn és ugróm a gyomrára."[2] Legfőképpen azt fájlalta, hogy elcsalták tőle a diadalt, amelyet egy Csehszlovákia elleni, az egész nyár folyamán oly gondosan előkészített háborúval arathatott volna: „Az a Chamberlain nevű alak tönkretette prágai bevonulásomat."[3] Ahogy Henderson mondta: megfosztották „attól a várva várt nagy élménytől, hogy hadseregét némi tapasztalathoz juttassa, ő maga a hódító hős szerepében léphessen fel, és bosszút állhasson Benesen meg a cseheken".[4]

Goebbels felismerte, hogy a Führer korántsem elégedett: „Lényegében mindent elértünk, amit a kisebbik tervben magunk elé tűztünk. A nagy terv a jelen körülmények között egyelőre még nem vihető keresztül."[5]

Hitler magas rangú katonai vezetői is átlátták a katonai erőfitogtatás szükségességét. „A mozgósított felkészültség jelenlegi fokát teljes egészében fenn kell tartani" - adta parancsba Keitel szeptember 30-án. A csehszlovákiai bevonulást „úgy kell megtervezni, hogy könnyen áttérhessünk a Zöld tervben előírt műveletekre".

A fegyveres erőknek az I. szektor megszállására kijelölt egységei október 1-jén, déli 12 óráig lépjék át a korábbi cseh-német határt. Az e célból megtisztított területen mutatkozó fegyveres ellenállást le kell törni.

A szektorban talált cseh katonákat és más fegyveres személyeket le kell fegyverezni és foglyul kell ejteni. A bevetett egységek magatartásának azon a felismerésen kell alapulnia, hogy olyan területet vesznek birtokba, amelynek éveken át zaklatott lakossága a német fegyveres erőkben felszabadítókat lát.[6]

így is történt. A német erők, amelyek hetekig lebzseltek Csehszlovákia határai mentén, október 1-jén végre benyomulhattak a Szudétaföldre. A müncheni megegyezés értelmében a Dél-Csehországban található I. zónát két napon belül elfoglalták. Az észak-csehországi II. zóna október 2-án és 3-án került sorra; míg a III. és legnagyobb zónát, amely Karls-badot, Egert és Ascht is magában foglalta, von Reichenau vezetésével október 3-án, 4-én és 5-én szállták meg. Az Észak-Morvaországban található IV. zóna Rundstedt vezetésével két nappal később került német kézre.

Október 1-jén Hitler virradat előtt érkezett Aschba, ahol Guderian tábornok fogadta. Bár a feltálalt tábori reggelivel nem volt megbékélve - talán mert a levesben hús is főtt -, csakhamar jobb kedvre derült, amikor bejárta új szerzeményét. Egerben von Reichenau, Keitel, Himmler és Henlein köszöntötte.[7] „Mein Führer - kezdte von Reichenau -, a hadsereg ma meghozza a legnagyobb áldozatot, amelyet katonák legfőbb hadurukért hozhatnak: bevonulnak ellenséges területre anélkül, hogy egyszer is elsüthetnék fegyverüket." Ringbe szállt egy másik generális is: „Ma reggel a régi ezredemnél tartózkodtam. Az emberek sírtak, amiért tilos volt megtámadniuk a cseh bunkereket." Hitler el volt ragadtatva. „És azok a defetisták - jegyezte meg - egész idő alatt azt próbálták beadni nekem, hogy a politikám háborúhoz

vezet!"[8] Azzal továbbhajtatott a Szudétaföldön hatkerekű fekete Mercedesében; minden faluban lobogtak a horogkeresztes zászlók, és az egész lakosság ott sorakozott az út mentén. „Endlich heim ins Reich!"* - visszhangzott az üdvrivalgás. Ahogy a cseh hadsereg kivonult, úgy vonultak be a rohamosztagosok; egyes üzletekre már rá volt mázolva a Jude szó. Karlsbadban Hitler rövid, de tüzes beszédet mondott a színház erkélyéről.

- Készek voltunk kardot rántani értetek! - közölte az ujjongó tömeggel. - Abban, hogy egy napon itt állok majd előttetek, soha egy pillanatig sem kételkedtem.[9]

Münchenben azonnal leálltak az események. Henderson, Weizsàcker, François-Poncet és Attolico társaságában, visszatért Berlinbe. A müncheni egyezményben beharangozott nemzetközi bizottság először október 1-jén ülésezett, nem sokkal azután, hogy az első német tankok átcsörtettek a cseh határon. Henderson számára a feladat „elveiben hálátlan és részleteiben utálatos" volt,[10] François-Poncet pedig úgy jellemezte, mint „sebészeti műtétet, a hörgő áldozat szétszabdalását".[11] A nagykövetek, köztük a cseheket képviselő Mastnÿval, hamarosan megtapasztalták, hogy már nem a barátságos Weizsackerrel van dolguk, hanem Keitel és Brauchitsch tábornokokkal, akik a müncheni egyezményt merőben ideiglenes tákolmánynak tartották. Hitler, amikor fogadta Frantisek Chvalkovskyt, az új cseh külügyminisztert, figyelmeztette, hogy a csehek ellenszegülésének első jelére „huszonnégy, nem, nyolc órán belül eltörli Csehszlovákiát".[12]

A bizottságnak az volt a legfőbb feladata, hogy tagjai megegyezzenek az V. zóna, „a fennmaradt, túlnyomórészt német jellegű terület" határaiban; ezt a részt október 10-e után kellett elfoglalni. Mastnÿ és François-Poncet kitartott amellett, hogy a „túlnyomórészt" meghatározás 75-80 százalékos többséget jelentsen; Henderson azonban egyetértett a német állásponttal, miszerint elegendő az egyszerű többség. Néhány nappal később megegyeztek, hogy a megmaradt, továbbra is

Végre hazatértünk a birodalomba! - A ford.

vitatott területeken lemondanak a népszavazásról. A csehek, amint az várható volt, sokkal több területet vesztettek, mint amennyivel valaha is számoltak. Két héten belül lényegében valamennyi cseh határ menti erődítmény német kézen volt, a megmaradtakat pedig nem lehetett védeni; Prága alig hetven kilométerre

volt az új határtól. Mire novemberben megszületett a végső egyezség, Csehszlovákia 30 ezer négyzetkilométernyi területet adott át a Reichnek, amelyen 2 millió 800 ezer szudétanémet és 800 ezer cseh élt. Az ország kommunikációs infrastruktúráját felismerhetetlenné szabdalták, és elvesztette ipari termelésének háromnegyedét. „Soha többé nem akarok németekkel dolgozni", írta Halifaxnek Henderson.

Legsötétebb pesszimizmusom idején két gondolattal próbáltam vigasztalódni: a) hogy a háború majd megszabadítja Németországot Hitlertől, és b) hogy miatta majd visszarendelnek Berlinből. A jelen helyzet az, hogy a béke megőrzése révén megmentettük Hitlert és rezsimjét, én pedig még mindig Berlinben vagyok.[13]

Csakhogy a vértelen puccs, amelynek segítségével megszerezte a Szudétaföldet, Hitlert távolról sem elégítette ki. Azon túl, hogy megfosztották a katonai győzelemtől, Csehszlovákia hatalmas ipari, fegyvergyártási és bányászati potenciáljára sem tehette rá a kezét. Október 9-én Saarbrückenben mondott beszédet, amelyben keserűen elpanaszolta, hogy őt Münchenben becsapták, és óva intette Nagy-Britanniát: „Vetkőzzön le bizonyos pózokat, amelyeket a versailles-i korszakból örökölt. Nem tűrhetjük tovább a nevelőnők gyámkodását!" Az olyan németeknek, akik kételkedtek az ő csehszlovák politikájában, zord üzenetet tartogatott. „Kemény döntést kellett hoznunk; a mi sorainkban is akadtak gyenge lelkek, akik talán nem értették meg ezt." A britek demokratikus politikai rendszere - figyelmeztetett - tág teret enged a bizonytalanságnak.

Mindössze arra van szükség, hogy Angliában Chamberlain helyett Mr. Duff Cooper, Mr. Edén vagy Mr. Churchill kerüljön hatalomra; akkor jól tudnánk, hogy az említettek azonnal egy új világháborúra törekednének - ezt a tényt nem is titkolják. Ez pedig arra kötelez bennünket,

hogy éberek legyünk, és ne feledkezzünk meg a Reich védelméről (...),

hogy minden órában készen álljunk önmagunk megvédésére.[14]

Természetesen volt rá egy további katonai-stratégiai ok is, hogy a Wehrmacht a Szudétaföldről tovább, a csonka Csehszlovákiába nyomuljon. Amint azt Hitler 1937. november 5-én, a Birodalmi Kancellárián, az úgynevezett Hossbach-konferencia alkalmából katonai parancsnokai előtt világossá tette:

Ausztriának és Csehszlovákiának a Reichbe való bekebelezése nem öncél, csupán nyitó lépés egy nagyobb játszmában, amely a kelet-európai Lebensraumért zajlik, Lengyelország, Ukrajna és végül a Szovjetunió ellenében. Csehszlovákia ennélfogva létfontosságú hídfőállás a további keleti katonai terjeszkedéshez. Aznap, amikor Saarbrücken-ben szónokolt, Hitler Keitelnek is üzent; az iránt érdeklődött, „miféle erősítések szükségesek a jelen helyzetben mindennemű cseh- és morvaországi ellenállás megtöréséhez"? Keitel megtanácskozta a kérdést a Szudétaföldre vezényelt parancsnokokkal, és postafordultával válaszolt. Jelenleg huszonnégy hadosztály állomásozik Csehszlovákiában, és csupán korlátozott mértékű erősítésre van szükség. „A Fegyveres Erők Főparancsnoksága úgy véli - zárta sorait Keitel -, hogy tekintettel a cseh ellenállás gyengeségének ez idő szerint tapasztalható jeleire, a hadműveleteket akár minden erősítés nélkül is megkezdhetjük."[15]

Október 21-én Hitler egy, a Birodalmi Kancellárián tartandó konferenciára rendelte Berlinbe Keitelt. A tanácskozás eredményeként új irányelveket bocsátottak ki a Wehrmacht számára, hogy ezek ismeretében készüljön fel a „következő eshetőségekre":

1. Biztosítsa a Német Birodalom határait, és szervezze meg a védelmet esetleges meglepetésszerű légitámadások ellen.

2. Számolja fel a cseh állam maradványait.

3. Foglalja el a Memel-vidéket.

A direktíva leszögezte: el kell érni, hogy „amennyiben a cseh állam németellenes politikát folytatna, tetszőleges időpontban szét lehessen zúzni". Ha ez az eshetőség fennforogna, a cél „Cseh- és Morvaország gyors elfoglalása és Szlovákia leválasztása" lenne.[16] Szlovákia esetében kettős megközelítéssel, azaz mind politikai, mind katonai nyomással kell élni. Ribbentrop engedelmesen nekilátott egy olyan stratégia kidolgozásának, amely diplomáciai éket ver a keleten elhelyezkedő Szlovákia és az ország többi része közé, ekként siettetve Csehszlovákia végső felbomlását. A német külügyminisztérium memoranduma megerősítette Hitler szándékát, hogy Csehszlovákiát a további terjeszkedés ugródeszkájául használja: „A független Szlovákia alkotmányosan gyenge lenne, és ezért eredményesen segíthetné elő a németek igényét a keleti behatolásra és betelepítésre."[17]

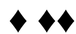
November 7-én a párizsi követség egy alacsonyabb beosztású diplomatáját, Ernst vom Rathot halálosan megsebesítette lövésével egy tizenhét éves menekült lengyel zsidó, Herschel Grynspan, akinek szüleit Németországból Lengyelországba deportálták. Két nappal később, miután vom Rath belehalt sebeibe, Goebbels, Hitler kétségbe nem vonható jóváhagyásával, bosszú gyanánt egy egész éjszakára szóló, összehangolt terrort szabadított a német és osztrák zsidóságra. A Harmadik Birodalom történetének egyik leggyalázatosabb epizódjaként zsinagógákat égettek porrá és hamuvá, zsidó otthonok ezreit verték szét vagy gyújtották fel. A kifosztott és feldúlt zsidó üzletek előtt felhalmozódó töméntelen üvegcserépről kapta nevét az esemény: ez volt a Kristallnacht, a „kristályéjszaka". Közel száz zsidót öltek meg, ennél sokkal többen voltak azok, akiket megvertek és megsebesítettek; tízezreket tartóztattak le és hurcoltak koncentrációs táborokba. „Az áldozatok emberi nyomorúsága felmérhetetlen volt - állapítja meg Hitler egyik életrajzírója. - Még a nők, a gyermekek és az idősek ütlegelése és bestiális bántalmazása is magától értetődőnek számított."[18] E módszeres antiszemita pogrom mérete és kegyetlensége nemcsak sok németet, köztük jó néhány tekintélyes nácit borzasztott el; a világ közvéleményét, különösen az Egyesült Államokét is olyan sokk érte, amely döntően hozzájárult a München utáni eufórikus hangulat eloszlatásához.

Az undor hullámai csaptak át a brit sajtón, híven tükrözve a közvéleményt. A szemlátomást érteden Chamberlain azonban még mindig reményeket dédelgetett, hogy igenis lehetséges hosszú távú megállapodás Hitlerrel. Október 31-én így foglalta össze politikáját a kormány előtt: „Külpolitikánk lényege a megbékélés. Arra kell törekednünk, hogy kapcsolatokat teremtsünk a diktatórikus hatalmakkal, mert ez vezet Európában a megegyezéshez."[19] A kristályéjszaka után így írt nővérének:

Elborzaszt a németek zsidókkal szembeni viselkedése. Valóban úgy tetszik, mintha az angol-német kapcsolatok körül valamilyen végzet munkálna, amely örökösen megakaszt minden, javításukra irányuló igyekezetei. Gondolom, nyilatkoznom kell valamit a témáról. (...) Problémát okoz majd, hogyan kerüljük el egyfelől a dolgok fölötti elsiklást, másfelől az olyan kritikákat, amelyek még több bajt zúdíthatnak a szerencsétlen áldozatokra.[20]

A kormány külpolitikai bizottságának egyik ülésén Chamberlain homályosan kitért rá, „milyen kiábrándítóan alakult a németországi helyzet a müncheni egyezmény óta”. Halifax nem volt ilyen flegmatikus. Legfőbb ideje, jelentette

ki, hogy helyrehozzuk „a hamis benyomást, miszerint dekadens és gerinctelen társaság vagyunk, akiket büntetlenül lehet ide-oda rugdosni".[21]

„A csehek aligha értékelik majd Mr. Chamberlain meghatározását az általa kötött »tisztességes békéről«", írta a Manchester Guardian; egyike volt ez a Münchent közvetlenül követő időszak nagyon kevés kritikus hangú sajtókommentárjának. „Politikai tekintetben Csehszlovákia tehetetlenné vált, mindazzal együtt, amit ez a kelet-európai erő-egyensúly szempontjából jelent, Hitler pedig, amikor csak kedve tartja, továbbnyomulhat előre, jócskán megnövelt erővel."[22] A Daily Héráid diplomáciai tudósítója pontosan megjósolta azt is, milyen nyomorúságos sors vár azokra, akik majd menekülésre kényszerülnek Hitler előre törő tankjai elől.

A felszínen, semmi kétség, Adolf Hitler személyes diadalt könyvelhet el.

Azt mondta, holnap bevonul a Szudétaföldre. Nos, holnap bevonul. Csehszlovákia, amely már annyi áldozatot hozott, a brit és a francia kormány ellentmondást nem tűrő nyomása következtében újabb áldozatra kényszerült. Mindezt ezrek sínylik majd meg (nem annyira csehek, mint náciellenes szudétanémetek). Menekülniük kell, hogy mentsék az életüket, vagy gumibotokkal és koncentrációs táborokkal nézhetnek szembe.[23]

Október 3-án a brit kormány Masaryknak a cseh kormány nevében előterjesztett kérelméről tárgyalt: 30 millió fontos rendkívüli kölcsönre volt szükségük, hogy kezelhessék a szudéta területekről várható menekültáradatot, és újjáépítsék az ország megrendült gazdaságát. Chamberlain először kijelentette, hogy „lehetetlen elfogadni M. Masaryk minden állítását", majd Simon emlékeztette kollégáit, hogy „ez nem olyan alkalom, amelynek kapcsán az országnak mentegetőznie kellene; szó sincs arról, hogy Csehszlovákiának bármilyen jogos panasza lehetne ellenünk. (...) A helyzet, épp ellenkezőleg, az, hogy egy világháborút hárítottunk el, és ezáltal Csehszlovákia megmenekült." Simon ugyan támogatta az ajándéknak és a kölcsönnek egy szerényebb, rövid lejáratú kombinációját, lényeges volt azonban, hogy a pénzügyi segítség semmiféle bűntudattal ne járjon együtt. Ezután a jelenlévőket tájékoztatták, hogy London polgármestere, Sir Harry Twyford a Mansion House-ban számlát nyitott a cseh menekültek szenvedéseinek enyhítésére. Chamberlain szinte hihetetlen válasza így hangzott: „attól tart, hogy a számla megnyitása

rossz hatással lehet a németországi közvéleményre", és reméli, Halifaxnek majd sikerül lebeszélnie a polgármestert erről a tervről.[24]

A végén a kormány 350 vízumot adományozott a szudétaföldi menekülteknek, és Harold Macmillan, többekkel együtt, negyvenet közülük be is fogadott sussexi birtokára, Birch Grove-ba. Ám még ez a döntés is vitákat váltott ki. Amikor Nancy Astor az Alsóházban felszólalt e politika ellen, arra hivatkozva, hogy a csehek kommunisták, és a Szovjetunióba kellett volna küldeni őket, Macmillan indulatos levelet írt neki. A levélben rámutatott, hogy azok között, akiket befogadott, ott volt Aussig korábbi polgármestere is, a Szudétaföld egyik jeles ügyvédje. A menekültek „csendes, kulturált emberek voltak, kábultak (...), munkában serények, udvariasak és hálásak. Mindazokon túl, amennyit szenvedtek - folytatta -, nem látom be, miért kellene ráadásul még a parlamentben is sértegetni őket."[25] Az Örömtüzek éjszakáján[1] a csehek bekapcsolódtak az ünnepségbe, és az estét még pikánsabbá tette, hogy a máglyára vetett szokásos szalmabábu helyére „Chamberlain pompásan sikerült képmása" került Macmillan „e célra feláldozott egy egész tűrhető állapotban lévő puhakalapot, valamint egy összegöngyölt esernyőt".[26]

Magában Csehszlovákiában bomlásnak indult a köztársaság, amelyet Masaryk a versailles-i szerződés utólagos folyományaként alapított. Október 5-én Benes, Hitler követelésére, lemondott elnöki tisztségéről, elmenekült, és Angliába emigrált. Néhány héten át Syrovy tábornok helyettesítette, aki november 30-án ugyancsak átadta hivatalát dr. Emil Háchának, a Legfelső Bíróság főbírájának, egy hatvanhat éves, gyenge akaratú és beteges férfiúnak. München után Prága kénytelen volt bizonyos autonómiával felruházni Szlovákiát, valamint a Ruténföldként (Kárpát-Ukrajna) ismert régiót: mindkettő önálló kormányt és parlamentet kapott. A Szlovákia autonómiáját megerősítő parlamenti rendelet az ország nevét is megváltoztatta: ha eddig kihágásnak számított a kötőjel alkalmazása, az országot ettől kezdve Cseh-Szlovákiának hívták. Október 10-én elismerték Lengyelország Teschenre vonatkozó területi igényeit, amit novemberben további kikényszerített elcsatolá-sok követtek. Magyarország területi igényeit november 2-án Ribbent-rop és Ciano az úgynevezett bécsi döntés keretében részben teljesítette. És mindeközben a német külügyminisztérium továbbra is tevékenyen bátorította a szlovák szeparatista mozgalmat. „Szlovákia nélkül a cseh állam még teljesebben ki van szolgáltatva nekünk - jegyezte meg Göring. - A szlovák légibázisok rendkívül fontosak a kelet elleni légi hadműveletekhez."[27]

Ami az „új" Csehszlovákiának nyújtandó állítólagos négyhatalmi garanciát illeti, a Münchenből hazatérő Chamberlain azt közölte kormányával, hogy az Nagy-Britannia és Franciaország részéről „azonnal működésbe lép, míg Német- és Olaszország garanciája a magyar és a lengyel kisebbségi kérdések rendezése után lesz hatályos".[28] Valójában Németország látványosan szabotálta a garanciák bármilyen formáját. „Csehszlovákia jövője - tudatta külföldi diplomatákkal Weizsàcker -Németország kezében van, és bármely más nagyhatalom garanciája mit sem érne."[29] 1939. január 12-én Chvalkovsky cseh külügyminiszter számolt be a prágai német ügyvivőnek arról a szóbeszédről, miszerint „Csehszlovákiának a Reichhez való csatolása küszöbön áll". A Wehrmacht feltartóztatására törekvő végső erőfeszítéssel Chvalkovsky hangsúlyozta, hogy kormánya „Németország kívánságainak messzemenő teljesítésével azon lesz, hogy bizonyítsa lojalitását".[30] Január 21-én a cseh külügyminiszter Berlinbe repült, ahol Hitler alapos kioktatásban részesítette; minden teketória nélkül figyelmeztette, hogy „fölösleges reményeket táplálnia brit vagy francia segítségről" - Csehszlovákia immár „teljesen ki van szolgáltatva a Német Birodalom kényének-kedvének".[31]

Március 9-én éjjel Hácha még egy végső kísérletet tett az ország fennmaradása érdekében: meg akarta fékezni a szlovák szeparatizmus iramát. A lépés katasztrofális melléfogásnak bizonyult. A szlovák kormányt megszüntették, a pozsonyi kormányhivatalokat megszállta a cseh rendőrség, a miniszterelnököt, Jozef Tiso atyát, egy katolikus papot, leváltották és házi őrizetbe helyezték, és egész Szlovákiában statáriumot hirdettek ki. Hitler azonnal kapott az alkalmon. Lemondta bécsi utazását - az an-schluss évfordulós ünnepségeire volt hivatalos -, és izgatottan közölte Goebbelsszel, Ribbentroppal és Keitellel, hogy itt a lehetőség „bevonulni, szétzúzni a csonka cseh államot, és elfoglalni Prágát". Az inváziót öt nappal későbbre, március idusára tűzte ki. „A Führer harsog örömében -jegyezte fel Goebbels. - Ez a játszma holtbiztos."[32] Göringet, aki San Remó-ban, egy földközi-tengeri üdülőhelyen vakációzott, utasították, ne térjen váratlanul haza, nehogy külföldön gyanút keltsen. Henderson még aznap - történetesen éppen péntek volt - sürgönyileg közölte Halifax-szel: kétli, „hogy Herr Hitler már döntött volna, és feltétlenül kívánatosnak tartom, hogy külföldön semmi se hangozzék el vagy jelenjen meg, ami elsietett akcióra ingerelné".[33] Másnap reggel Keitel elrendelte, hogy a hadsereg és a Luftwaffe készüljön fel Cseh-Szlovákia három nappal későbbi, reggel 6-kor kezdődő megtámadására.

Aznap este Berlinbe rendelték Tisót, aki megszökött a kolostorból, ahol állítólag fogságban tartották. Másnap Hitler fogadta a kancellárián, Keitel és Brauchitsch társaságában; az utóbbit külön bemutatta a szlovák vezetőnek. „Holnap délben - közölte - katonai akciót indítok a csehek ellen, amelynek Brauchitsch tábornok lesz a parancsnoka."[34] Azért hívatta Tisót, hogy „ezt a (szlovák-) kérdést nagyon rövid idő alatt tisztázzuk".

Az, hogy ott mi történik, teljesen közömbös volt számára. A kérdés csak

az volt, akar-e Szlovákia független állammá válni, vagy sem. Ezt kellett

eldönteni nem néhány napon, hanem néhány órán belül. Ha Szlovákia

habozna, vagy megtagadná, hogy különváljon Prágától, a Führer olyan

eseményekre hagyná Szlovákia sorsát, amelyekért ő már nem felel.

Ez esetben már kizárólag Németország érdekeit tartaná szem előtt.[35]

Tisónak nem volt kedve vitázni, és sürgősen visszatért Pozsonyba, ahol a szlovák nemzetgyűlés másnap kimondta a függetlenséget, a magyar csapatok pedig, a németekkel történt megegyezéshez híven, elfoglalták a Csehszlovákia keleti részén található Ruténföldet.

Aznap délután az öregedő Hácha, lánya s egyszersmind ápolónője, valamint Chvalkovsky kíséretében, vonaton Berlinbe utazott; a repüléshez túlságosan gyenge volt. Ötórás utazást követően 10 óra 40 perckor érkeztek meg, és hajnalig várakoztak szállodájukban, mialatt Hitler az egyik kedvenc filmjét nézte. Végül, miután átesett az SS-díszőrség megszemlélésének szokásos rituáléján, a kivörösödött és zaklatott Háchát bevezették Speer vadonatúj Birodalmi Kancelláriájának Hitlerre méretezett dolgozószobájába, ahol tekintélyes számú náci vezető előtt a rémült cseh elnöknek gátlástalan megfélemlítésen kellett átesnie. Hitler először újabb, immár ismerős tirádában tört ki Benes szelleme ellen, majd azzal fenyegetőzött, hogy a Wehrmacht alig néhány óra múlva, reggel 6-kor átlépi a cseh határt, a Luftwaffe pedig megszállja az összes cseh repülőteret. Amikor Hácha érvelni próbált, Hitler üvölteni kezdett: az invázió visszavonhatatlan, Hácha pedig azonnal rendelje vissza a cseh hadsereget a laktanyákba - ha bármilyen ellenállásra sor kerül, „nyers erőszakkal fogják megtörni, bevetve minden létező

eszközt".[36] Ezek után Hitler kirontott a helyiségből.

Hácha és Chvalkovsky magukra maradtak Göringgel és Ribbentrop-pal, akik egy dokumentumot mutattak fel: e szerint hatályba lép Cseh-és Morvaországnak, mint a Harmadik Birodalom „protektorátusának" önkéntes csatlakozása Németországhoz. A két német a szó szoros értelmében az asztal körül kergette a szerencsétlen Háchát, töltőtollat nyomott a kezébe, és gyászos következményekkel fenyegették Csehszlovákiát, ha nem hajlandó aláírni a dokumentumot. Göring nem győzte figyelmeztetni: német bombázók százai várják parancsát, hogy felszálljanak, és mire pirkad, fél Prága romokban fog heverni. Később beismerte, hogy azt mondta Háchának: „Igazán sajnálnám, ha le kellene bombáznom a szép Prágát."[37] Végül 3 óra 55 perckor Hácha beleegyezett az aláírásba. Majdnem bizonyos, hogy a hitleri megfélemlítés közben szívrohamot kapott, és immár úgy elgyengült, hogy Hitler személyi orvosának több injekcióval kellett átsegítenie az éjszakán. Kis idő múlva telefon-összeköttetést biztosítottak számára Prágával, ő pedig megparancsolta, hogy a cseh csapatok ne tüzeljenek a bevonuló Wehrmachtra. Hitler magánkívül volt az izgatottságtól. „Ez életem legboldogabb napja - jegyezte meg két titkárnőjének, és egy-egy csókot kért tőlük mindkét orcájára. - A történelem úgy fog megemlékezni rólam, mint a legnagyobb németről."[38]

Két órával később a német hadsereg átzúdult a cseh határon, és továbbmasírozott Prága felé. Ellenállás nem volt, és a Wehrmacht számára a csonka Csehszlovákia elfoglalása alig jelentett többet rutinszerű kiképzési gyakorlatnál. 1938. december 17-én Keitel Hitler nevében újabb direktívát bocsátott ki. Fel kellett készülni „a csonka cseh állam felszámolására abból a feltevésből kiindulva, hogy értékelhető ellenállás nem várható. Kifelé a vállalkozásnak úgy kell hatnia, mintha csupán békés akcióról lenne szó, nem pedig háborús kezdeményezésről."[39] Noha erősen havazott, és az utak jegesek voltak, 9 órakor behatoltak Prágába az első német tankok, és aznap este vonaton megjött Berlinből Hitler is. Az utolsó néhány kilométert nyitott autóban tette meg, a hófúvás ellenére is, mint mindig, egyenes tartásban, karját kinyújtva. Sötétedéskor hajtatott át a Hradzsin kapuján, ahol Syrovy tábornok üdvözölte,[40] majd kíséretével együtt sonkából-sajtból, és, számára váratlanul, pilseni sörből álló rögtönzött vacsorával vendégelték meg. Aznap éjjel leült Benes íróasztalához, és megszövegezte a hivatalos proklamációt, amely Csehszlovákiát bekebelezte a Német Birodalomba. „Cseh-Szlovákia -

hangzott az utolsó mondat - megszűnt létezni."[41]

Jegyzetek

ElŐHANG: HESTON

1 A. Christiansen: HeadlinesAH My Life. Heinemann, 1961,143.

2 The Times, 1938. október 1., 13.

3 Evening News, 1938. szeptember 30., 1.

4 T. Sherwood: A Short History of Hounslow, Hanworth and Heston Aerodromes, 1911-1946. Heritage Publications, Hounslow Cultural and Community Services, 1999. A háború kitörésétől a polgári légi forgalom már nem vette igénybe Hestont, és 1946-ban, amikor elhatározták a közeli Heathrow kibővítését, a repülőteret be is zárták. Napjainkban kevés nyoma van annak, hogy valaha is létezett. A terminálhoz vezető fasor megmaradt ugyan, de a nagyszerű épületek (köztük minden idők első beton irányító-tornya) rég eltűntek, és a helyszínen most ipari negyed szolgálja ki a közeli Heathrow repülőteret. Felismerhető továbbá egy-két, ma raktárként használt régi hangár is. A hatalmas le- és felszállópályán most a hestoni szerviz-állomás található, amelyet az M4-es autópálya két útteste választ el.

5 The Times, 1938. október 1., 12.

6 The National Archives, CAB 23/95/180, Cabinet 42 (38), 1938. szeptember 24.

7 A repülőúthoz nagy mennyiségű ételt szállított egy müncheni szálloda. Amikor azonban Chamberlain értesült az eredetéről, azt mondta, „nagy elégtétel lenne számára, ha érintetlen maradna". Ahogy az egyik gépész sok évvel később felidézte, „egész úton hazafelé csak emésztést elősegítő kekszet" rágcsáltak. (The Daily Telegraph, 1992. augusztus 26., 15.)

8 J. Toland: Adolf Hitler. Doubleday, New York, 1976,493.

9 Evening News, 1938. október 1., 1.

10 BBC Written Archives, R34/325, Czechoslovak Crisis, General

Fiié 1938-1939, „Recorded Programmes Library", 1938. szeptember 30.

11 The Times, 1938. október 1., 12.

12 The Royal Archives, RA PS/GVI/C 047/13, Vl. György király Neville Chamberlainnek, 1938. szeptember 30.

13 Neville Chamberlain Papers, NC 18/1/1070, Chamberlain Hilda Chamberlainnek, 1938. október 2.

The Times, 1938. október 1., 12.

15 VI. György király eredetileg személyesen kívánt Hestonba menni, hogy üdvözölje a miniszterelnökét, de erről lebeszélték. Egyes történészek azóta élesen elítélték, amiért ilyen nyíltan kimutatta politikai elismerését. John Grigg például úgy jellemezte a Buckingham-palotába szóló meghívást, mint „a leginkább alkotmányellenes aktust, amelyre ebben a században brit uralkodó vetemedett. A müncheni egyezmény érdemeitől vagy hibáitól függetlenül, a lényeg az, hogy a hivatalos ellenzék tiltakozott ellene, és parlamenti szavazásnak kellett döntenie róla". (The Times, 1989. november 11.)

16 J. Wheeler-Bennett: King George VI: His Life and Reign. Macmillan, 1958,354.

17 Daily Héráid, 1938. október 1., 5.

18 BBC Written Archives, R19/2172, „I Was There" Series, interjú Sir Alec Douglas-Home-mal, 1968. január 14. Lord Dunglass (később Sir Alec Douglas-Home, még később Lord Home) mindig is úgy tudta, hogy Chamberlain asszony, aki a Downing Streetre való visszatérés során egy percre sem tágított a férje mellől, beszélte rá a miniszterelnököt, hogy meggondolja magát.

19 The Times, 1938. október 1., 12.

1. Hitler felismeri a nagy esélyt

1 J. Heineman: Hitler's First Foreign Minister: Constantin Freiherr von Neurath, Diplomát and Statesman. University of California Press, Los

Angeles, 1979,155-56.

2 I. Kershaw: Hitler 1936-45: Nemesis. Allén Lane, 2000, 46 (eredetije Goebbels naplójában, 1937. november 6.).

3 Trial ofthe Major War Criminals before The International Military Tribunal. IX. kötet, Nürnberg, 1947, 307, Göring vallomása, 1946. március 14. (a továbbiakban TMWC].

4 Documents on Germán Foreign Policy 1918-1945. Series D (1937-1945), Volume 1, „From Neurath to Ribbentrop", His Majesty's Stationery Office 1949 (a továbbiakban DGFP D/l), No 19, 29, „Minutes of the Conference in the Reich Chancellery, Berlin, 1937. november 5.". (A megbeszélés jegyzőkönyvének eredeti német szövegét, amely általában Hossbach-memo-randumként ismert, lásd TMWC, XXV. kötet, 402-13.)

5 A. Brissaud: Canaris: The Biography ofAdmiral Canaris. Weidenfeld & Nicolson, 1973, 60.

W. L. Shirer: The Rise and Fall of the Third Reich: A History of Nazi Germany. Seeker and Warburg, 1961, 303-304.

DGFP D/l, No 19, 29-34, „Minutes of the Conference in the Reich Chancellery, Berlin, 1937. november 5."

Kershaw, 48.

DGFP D/l, No 19,35-38, „Minutes of the Conference in the Reich Chancellery, Berlin, 1937. november 5."

J. Wright- P. Stafford: „Hitler, Britain, and the Hossbach Memorandum". Militargeschichtliche Mitteilungen, 42. kötet, 2/1987, 86.

Brissaud, 62.

Heineman, 160.

DGFP D/l, No 19, 35-38, „Minutes of the Conference in the Reich Chancellery, Berlin, 1937. november 5."

E. Raeder: Struggle for the Sea. William Kimber, 1959,122.

TMWC, XVI. kötet, 640, von Neurath vallomása, 1946. június 24.

Shirer: The Rise and Fall of the Third Reich. 309.

TMWC, XVI. kötet, 640-41, von Neurath vallomása, 1946. június 24. Brissaud, 60-63.

Heineman, 163.

Hickleton Papers A4/410/3/2 (i), Parker Halifaxnek, 1937. október 13. Hickleton Papers A4/410/3/3 (i).

W. Churchill: The Second World War, Volume I: The Gathering Storm. Cassell 1948, 194. Emlékirataiban Halifax súlyt helyezett rá, hogy Churchillnek ezt a beszámolóját „akaratlanul is pontatlannak" nevezze (Fulness of Days, Collins, 1957,183.). 1946-ban még ahhoz is vette a fáradságot, hogy írjon Sir Orme Sargentnek, a külügyminiszter akkori állandó helyettesének, és megpróbálja eloszlatni „a kialakult legendát, miszerint berlini utazásomat a megbékélést pártoló Chamberlain határozta el, a csupa erő Anthony Eden ellenében". Állítása szerint az utazásra azért szánta el magát, mert Chamberlain és Edén „közösen erre buzdították". (Hickleton Papers A4/410/3/3 (vi). Halifax Sargentnek, 1946. május 6.)

Lord Avon: The Eden Memoirs: Facing the Dictators. Cassell, 1962, 509. Hickleton Papers A4/410/3/3 (vi), Halifax Sargentnek, 1946. május 6. NC 18/1/1025, Chamberlain Hilda Chamberlainnek, 1937. október 24.

P. Neville: „The Appointment of Sir Nevile Henderson, 1937 - Design or Blunder?" in: Journal of Contemporary History, 33. kötet, 4. szám, 1998. október, 613, 611, 20j.

27 T. Jones: A Diary With Letters, 1931-50. Oxford University Press, 1954,208.

28 Neville: „The Appointment of Sir Nevile Henderson", 612.

29 I. Colvin: Vansittart In Office. Victor Gollancz, 1965,146.

30 N. Henderson: Failure of a Mission, Berlin 1937-1939. Hodder and Stoughton, 1940,13.

31 P. Neville: „Sir Nevile Henderson", in: Oxford Dictionary of National Biography. H. Matthew-B. Harrison (eds.), 26. kötet, Oxford University Press, 2004, 330.

32 LSE Archive, 1/3/7, „Munich 1938", interjú Sir Geoffrey Harrisonnal, keltezés nélkül. Harrison a továbbiakban jelentékeny diplomáciai pályát futott be, amelynek csúcspontján brit nagykövet volt Teheránban, majd Moszkvában. Moszkvai működése 1968-ban sajnálatos módon félbeszakadt egy incidens miatt, amelyben egy orosz szobalány és a KGB játszott szerepet.

33 The Daily Telegraph, 1937. november 16,14.

34 I. Kirkpatrick: The Inner Circle, Macmillan, 1959, 90-91.

35 P. Neville: „Sir Noel Mason-MacFarlane", in: H. Matthew-B. Harrison (eds.): Oxford Dictionary of National Biography, 35. kötet, Oxford University Press, 2004, 381.

36 LSE Archive, 1/3/7, „Munich 1938", interjú Sir Geoffrey Harrisonnal, keltezés nélkül.

37 2007 decemberében a Channel 4 műsort sugárzott a herceg, más néven Károly Edward királyi herceg életéről, Hitler királyi kegyeltje címmel.

38 T. Conwell-Evans: None So Blind: A Study of the Crisis Years 1930-1939, Based on the Private Papers of Group-Captain M. G. Christie. Harrison & Sons, 1947,92.

39 Henderson, 20.

40 W.-M. Dodd (eds.): Ambassador Dodd's Diary, 1933-1938. Victor Gollancz, 1941,417.

41 Henderson, 96.

42 Hickleton Papers A4/410/3/2 (i).

43 Dalton Papers, 1/18/29-34, Dalton naplója, 1937. október 28.

44 Avon: Facing the Dictators, 503-504.

45 LSE Archive, 1/1/9, „Munich 1938", interjú Sir Frank Robertsszel, keltezés nélkül. 1938-ban Roberts Londonban, a külügyminisztérium központi ügyosztályán dolgozott, de rá is fényes diplomáciai karrier várt a legváltozatosabb posztokon, többek között nagykövet volt Jugoszláviában, a NATO-nál, a Szovjetunióban és Nyugat-Németországban.

46 NC 18/1/1026, Chamberlain Ida Chamberlainnek, 1937. október 30.

47 Hickleton Papers A4/410/3/2 (ii), Henderson Halifaxnek, 1937. október 29.

48 Documents on British Foreign Policy 1919-1939. Second Series, Volume XIX, Her Majesty's Stationery Office 1982 (a továbbiakban DBFP2/XIX), No 273, 447, „Minute by Mr. Eden", 1937. október 27.

49 DBFP 2/XIX, No 264, 434, Eden Ogilvie-Forbesnak (Berlin), 1937. október 22. Eden fontosnak tartotta, hogy ezekkel a szavakkal egészítse ki személyi titkárának sürgönyvázlatát, amely a berlini nagykövetséget értesítette a meghívásról.

50 DBFP 2/XIX, No 283, 459, Henderson a külügynek, 1937. november 2. (A két tisztségviselő kommentárjait 4. számú jegyzetként csatolták Henderson sürgönyéhez.)

51 DBFP2/XIX, No 294, 471, Henderson Edennek, 1937. november 6.

52 DBFP2/XIX, No 298,476, Henderson Edennek, 1937. november 7. (Vansit-tart írásos feljegyzése a 2. számú jegyzetben található.)

53 Avon: Facing the Dictators, 510.

54 DBFP 2/XIX, No 295, 471-72, Eden Hendersonnak, 1937. november 6.

55 DBFP 2/XIX, No 299, 476, Eden Hendersonnak, 1937. november 8.

56 A. Roberts: The Holy Fox: The Life of Lord Halifax. Weidenfeld &

Nicolson, 1991,65.

57 J. Harvey (ed.): The Diplomatic Diaries of Oliver Harvey, 1937-1940. Collins, 1970,1937. november 7-8, 57-58.

58 NC 18/1/1027, Chamberlain Hilda Chamberlainnek, 1937. november 6.

59 NC 18/1/1025, Chamberlain Hilda Chamberlainnek, 1937. október 24.

60 Harvey, 1937. november 8., 58.

61 Avon: Facing the Dictators, 510.

62 Harvey, 1937. november 11., 59.

63 The Times, 1937. november 10., 8.

64 Evening Standard, 1937. november 10., 1.

65 R. Rhodes James (ed.): Chips: The Diaries of Sir Henry Channon. Weidenfeld & Nicolson, 1967. 1937. november 9., 140-41 (a továbbiakban Channon Diaries). Vagy Rhodes James, vagy esetleg Channon maga, tévesen november 9-éhez csatolta ezt a bejegyzést. Valójában mind a savoybeli vacsorára, mind Chamberlain azt megelőző alsóházi nyilatkozatára - amely Ramsay MacDonald Channing által is említett halálát követte - november 10-én került sor. Ez csak annyiban fontos, amennyiben kizárja a lehetőséget, hogy Chamberlain vacsora közbeni megjegyzései szolgáltak volna forrásként az Evening Standard kiszivárogtatásához, amely már november 10-én délután napvilágot látott, mielőtt még a miniszterelnök a Guildhallban felszólalt.

66 NC 18/1/1028, Chamberlain Ida Chamberlainnek, 1937. november 14.

67 Harvey, 1937. november 11., 59.

68 Daily Express, 1937. november 12., 2.

69 Evening Standard, 1937. november 13., 1.

70 DBFP 2/XIX, No 321, 525-26, Henderson Edennek, 1937. november 14.,

20 óra 15 perc.

71 DBFP 2/XIX, No 322, 526, Henderson Edennek, 1937. november 14.,

21 óra.

72 Hickleton Papers A4/410/3/3 (ii), Henderson Edennek, 1937. november

14., 22 óra 20 perc.

73 DBFP2/XIX, No 324, 527-28, Edén Hendersonnak, 1937. november 15.

74 C. Andrew: Secret Service: The Making of the British Intelligence Community. Heinemann, 1985, 380.

75 R. Cockett: Twilight of Truth: Chamberlain, Appeasement and the Manipulation of the Press. Weidenfeld & Nicolson, 1989, 37.

76 The Daily Telegraph, 1937. november 16., 14.

77 The Times, 1937. november 16., 16.

78 Harvey, 1937. november 16., 60-61.

79 DGFP D/l. No 29, 52-53, „Conversation with the Prime Minister's press chief', 1937. november 18.

80 Cockett, 15.

81 Lord Birkenhead: Halifax: The Life of Lord Halifax. Hamish Hamilton, 1965,367.

82 Hickleton Papers A4/410/3/3 (vi), Lord Halifax: „Diary of Visit", 1937. november 17-21.

83 Roberts: The Holy Fox, 69.

84 Hickleton Papers A4/410/3/3 (vi), Lord Halifax: „Diary of Visit", 1937. november 17-21.

85 Evening Standard, 1937. november 19., 6,10.

86 A. Lane: „Sir Ivone Kirkpatrick", in: Matthew-B. Harrison (eds.): Oxford Dictionary of National Biography. H. 31. kötet, Oxford University Press,

2004., 807-808. Mint annyi más diplomata, aki a müncheni válságban jelentős szerepet játszott, később Kirkpatrick is elérte pályája csúcspontját, mint Nagy-Britannia háború utáni nyugat-németországi főbiz-

tosa és 1953 és 1957 között mint állandó külügyminiszter-helyettes; ez utóbbi minőségében főleg a szuezi válságban játszott szerepéről híresült el.

87 LSE Archive, 2/4/7, „Munich 1938", interjú Sir Con O'Neill-lel. Noha a müncheni egyezmény elleni tiltakozásul lemondott, O'Neill a háború után folytatta külügyminisztériumi karrierjét: nagykövet volt Finnországban, Brüsszelben az Európai Közösségnél, míg végül miniszterhelyettesként ő tárgyalt Nagy-Britanniának az Európai Gazdasági Közösségbe való belépéséről.

88 Lord Halifax: Fulness of Day., Collins, 1957,185.

89 Country Life, 1936. március 28., 322-23. 1938 novemberében a Homes and Gardens, a Country Life testvérlapja, hasonlóan ömlengő cikket közölt ugyanattól a tudósítótól Hitlernek a Berghofban meghonosított életstílusáról. 2003-ban az IPC Media, mindkét magazin tulajdonosa, elég sután próbálkozott a Guardian egyik újságírójának elhallgattatásával, miután az feltette a kérdéses cikket a honlapjára; a cég „engedély nélküli közlésre" és „a szerzői jog áthágására" hivatkozott. A nemzetközi média-botrány hatására, amelyet részben holokausztellenes mozgalmárok robbantottak ki, az IPC visszakozásra kényszerült, és elismerte, mennyire „elborzasztja", hogy a magazin lényegében „náci propagandát" tett közzé [Guardian, 2003. november 3.).

90 H. Eberle-M. Uhl [eds.): The Hitler Book: The Secret Dossier Prepared for Stalin. John Murray, 2005, 24.

91 A. Lambert: The Lost Life of Eva Braun. Century, 2006, 225.

92 Kirkpatrick, 95.

93 P. Schmidt, (ed R. Steed): Hitler's Interpreter. William

Heinemann, 1951,76.

94 Roberts: The Holy Fox, 67.

95 Hickleton Papers A4/410/3/3 (vi), Lord Halifax: „Diary of Visit", 1937. november 17-21.

96 DGFP D/l, No 31, 55-56, Memorandum, „Conversation between Lord Halifax and Herr Hitler", 1937. november 19.

97 Hickleton Papers A4/410/3/3 [vi), Lord Halifax: „Diary of Visit", 1937. november 17-21.

98 Hickleton Papers A4/410/3/3 (vi), Lord Halifax: „Diary of Visit", 1937. november 17-21.

Avon: Facing the Dictators, 515.

100 Hickleton Papers A4/410/3/3 (vi), Lord Halifax: „Diary of Visit", 1937. november 17-21.

101 DGFPD/1, No 31,64, Memorandum, „Conversation between Lord Halifax and Herr Hitler", 1937. november 19.

102 Kirkpatrick, 95-97.

103 Schmidt, 77.

104 Hickleton Papers A4/410/3/3 (vi), Lord Halifax: „Diary of Visit", 1937. november 17-21.

105 Schmidt, 77.

106 Eberle-Uhl, 25.

107 Halifax, 190.

108 Hickleton Papers A4/410/3/3 (vi), Lord Halifax: „Diary of Visit", 1937. november 17-21.

109 Duchess of Windsor: The Heart Has Its Reasons. Michael Joseph,

1956, 305-306.

110 Halifax, 190-91.

111 Schmidt, 78.

112 Hickleton Papers A4/410/3/3 (vi), Lord Halifax: „Diary of Visit", 1937. november 17-21.

113 Birkenhead, 372.

114 Halifax, 191.

115 Kirkpatrick, 101.

116 Hickleton Papers A4/410/3/3 (vi), Lord Halifax: „Diary of Visit", 1937. november 17-21.

117 Evening Standard, 1937. november 22., 1,12.

118 CAB 23/90A/165-67, Cabinet 43 (37), 1937. november 24.

119 NC 18/1/1030, Chamberlain Ida Chamberlainnek, 1937. november 26.

120 Roberts: The Holy Fox, 75.

2. Botrányok Berlinben

1 Kershaw, 51.

2 Vansittart Papers, VNST1/1/22, Kirkpatrick Edennek: „Record of Leading Personalities in Germany", 1938. január 6.

3 NC 18/1/1004, Chamberlain Hilda Chamberlainnek, 1937. május 15.

4 TMWC, XIV. kötet, 37, Raeder vallomása, 1946. május 16.

5 Documents on German Foreign Policy 1918-1945, Series D (1937-1945),

Volume VII, „The Last Days of Peace", Appendix III (K) (i), Her Majesty's Stationery Office 1956, 635-36.

Gruhn kisasszony igazi neve széles körben tisztázatlan. Az egykorú újságcikkekben és a későbbi történelmi művekben váltakozva szerepel mint Erna Luise, Erna, Erika, Elli és Éva.

H. Gisevius: To the Bitter End. Greenwood Press, Connecticut, 1975, 244.

H. Deutsch: Hitler and His Generals: The Hidden Crisis, January-June 1938. University of Minnesota Press, Minneapolis, 1974, 87.

Shirer: The Rise and Fall of the Third Reich. 312 (eredetije in: TMWC, XXVIII. kötet, 356, Jodi naplója).

W. Gorlitz (ed.): The Memoirs of Field-Marshal Keitel. William Kimber, 1965, 42 (a továbbiakban Keitel).

Brissaud, 66-67.

Daily Mail, 1938. január 13., 10.

Daily Mail, 1938. január 18., 13.

Gisevius, 220.

Deutsch: Hitler and His Generals, 99-100.

Brissaud, 68-69.

Gisevius, 220

VNST 1/1/22, Kirkpatrick Edennek, „Record of Leading Personalities in Germany", 1938. január 6.

Brissaud, 69.

Keitel, 44.

Brissaud, 70.

Gisevius, 222-23.

Deutsch: Hitler and His Generals. 105-106.

Kershaw, 53.

T. Taylor: Sword and Swastika: The Wehrmacht in the Third Reich. Victor Gollancz, 1953,149.

Kershaw, 53 (eredetije Goebbels naplójában, 1938. január 27.).

Deutsch: Hitler and His Generals. 111.

Gisevius, 224.

Shirer: The Rise and Fall of the Third Reich, 315.

Deutsch: Hitler and His Generals, 116.

Shirer: The Rise and Fall of the Third Reich, 315.

Brissaud, 74.

W. Warlimont: Inside Hitler's Headquarters, 1939-1945. Weidenfeld & Nicolson, 1964,13.

Deutsch: Hitler and His Generals, 120.

T. Taylor: Sword and Swastika, 150-51.

Keitel, 45-46.

Daily Express, 1938. február 7., 10.

T. Taylor: Sword and Swastika, 151.

Keitel, 49.

Deutsch: Hitler and His Generals, 136-37.

Deutsch: Hitler and His Generals, 140.

Deutsch: Hitler and His Generals, 153.

Brissaud, 73.

Deutsch: Hitler and His Generals, 159.

Kershaw, 55.

Shirer: The Rise and Fall of the Third Reich, 316.

Gisevius, 230.

Deutsch: Hitler and His Generals, 165.

Kershaw, 862 (eredetije Goebbels naplójában, 1938. január 30.). Deutsch: Hitler and His Generals, 163.

T. Taylor: Sword and Swastika, 149.

Deutsch: Hitler and His Generals, 205.

Brissaud, 77.

Deutsch: Hitler and His Generals, 181.

Deutsch: Hitler and His Generals, 324.

Kershaw, 57 (eredetije Goebbels naplójában, 1938. január 28.).

Kershaw, 58 (eredetije Goebbels naplójában, 1938. február 1.).

Keitel, 51.

VNST 1/1/22, Kirkpatrick Edennek, „Record of Leading Personalities in Germany", 1938. január 6.

W. Jedrzejewicz (ed.): Diplomatin Berlin, 1933-1939: Papers and Memoirs of Józef Lipski, Ambassador of Poland, Columbia University Press, New York, 1968, 336 (a továbbiakban Lipski Papers).

TMWC, XVI. kötet, 641, von Neurath vallomása, 1946. június 24. Heineman, 168.

TMWC, IX. kötet, 290, Göring vallomása, 1946. március 14.

Heineman, 169.

TMWC, IX. kötet, 290, Göring vallomása, 1946. március 14.

Shirer: The Rise and Fall of the Third Reick 318.

T. Taylor: Sword and Swastika, 165.

Daily Express, 1938. február 2. és 5., 1.

H. Guderian: Panzer Leader, Michael Joseph, 1952, 47. T. Taylor: Sword and Swastika, 173.

Kershaw, 60.

Deutsch: Hitler and His Generals, 338.

Brissaud, 79.

3. Az UTOLSÓ HALVÁNY REMÉNY

Avon Papers, AP 20/1/18, Eden naplója, 1938. január 5.

RA EDW/3540, a windsori herceg Chamberlainnek, 1937. december 22. D. R. Thorpe: Eden: The Life and Times of Anthony Eden. Chatto and Windus, 2003,201.

S. Welles: Seven Major Decisions. Hamish Hamilton, 1951,41.

PREM 1/259/84, Lindsay a Külügynek, 1938. február 11.

PREM 1/259/81, Lindsay a Külügynek, 1938. február 12.

PREM 1/259/82, Lindsay a Külügynek, 1938. február 12.

NC 18/1/1031, Chamberlain Ida Chamberlainnek, 1937. december 12.

G. Berridge: „Sir Alexander Cadogan", H. Matthew-B. Harrison (eds.): Oxford Dictionary of National Biography. 9. kötet, Oxford University Press, 2004,413.

DBFP 2/XIX, No 428, 733-34, „Minute by Sir A. Cadogan for Mr. Chamberlain", 1938. január 12.

D. Dilks (ed.): The Diaries of Sir Alexander Cadogan. Cassell, 1971,1938. január 12., 36 (a továbbiakban Cadogan Diaries).

Welles, 41.

DBFP2/XIX, No 425, 732, Lindsay a Külügynek, 1938. január 12.

NC 2/24A, Chamberlain naplója, 1938. február 19. és 27.

NC 18/1/1036, Chamberlain Ida Chamberlainnek, 1938. január 23. Cadogan Diaries, 1938. január 13., 36.

NC 2/24A, Chamberlain naplója, 1938. február 19. és 27.

R. Rhodes James: Anthony Eden. Weidenfeld & Nicolson, 1986,188. Avon: Facing the Dictators, 548.

Avon: Facing the Dictators, 552.

Welles, 41.

DBFP2/XIX, No 443, 753, Eden Lindsay-nek, 1938. január 16.

AP 20/1/18, Eden naplója, 1938. január 16.

DBFP2/XIX, 758, Lindsay Edennek, 1938. január 18.

Harvey, 1938. január 18., 73.

AP 20/1/18, Eden naplója, 1938. január 17.

Thorpe: Eden, 204.

Harvey, 1938. január 20., 76.

DBFP2/XIX, No 455, 767, Eden Lindsay-nek, 1938. január 21. DBFP2/XIXNo 462, 776, Lindsay Edennek, 1938. január 22.

Churchill, 199.

NC 18/1/1034, Chamberlain Hilda Chamberlainnek, 1938. január 9. Halifax, 376.

NC 1/17/5, Ivy Chamberlain Chamberlainnek, 1937. december 16.

NC 1/17/6, Ivy Chamberlain Chamberlainnek, 1938. január 2.

M. Muggeridge (ed.): Ciano's Diary 1937-1938, Methuen, 1952, 1938. január 1., 57 (a továbbiakban Ciano's Diary).

R. Rhodes James: Memoirs of a Conservative, J. C. C. Davidson's Memoirs and Papers, 1910-37. Weidenfeld & Nicolson, 1969, 272. Lord Blake azt írta Sir Joseph Báliról, hogy ő volt a „tömény éminence grise [szürke eminenciás], akinek az ügyekre gyakorolt befolyása nem mérhető a rá vonatkozó nyomtatott utalások rövidségével" [Oxford Dictionary of National Biography. 3. kötet, 2004, 567).

W. Mills: „Sir Joseph Ball, Adrian Dingli, and Neville Chamberlain's »Secret Channel« to Italy, 1937-1940." The International History Review, XXIV. kötet (2), 2002, 284.

Mills, 292.

Mills, 293.

Mills, 294-95.

Avon: Facing the Dictators, 570.

NC 1/17/7, Ivy Chamberlain Chamberlainnek, 1938. február 2.

PREM 1/276/105, Perth Edennek, 1938. február 6.

Andrew, 402.

DBFP2/XV, 693j.

NC 1/17/7, Ivy Chamberlain Chamberlainnek, 1938. február 2.

PREM 1/276/99 és 100, Eden Chamberlainnek, 1938. február 8.

PREM 1/276/96, Chamberlain Edennek, 1938. február 8.

Mills, 295.

Daily Mail, 1938. február 9., 11.

Avon: Facing the Dictators, 574.

Harvey, 1938. február 9., 87.

Mills, 295.

Harvey, 1938. február 14., 89-90.

Ciano's Diary, 1938. február 7., 71.

NC 18/1/1039, Chamberlain Hilda Chamberlainnek, 1938. február 13. The Sunday Times, 1938. február 13.

Ciano's Diary, 1938. február 11. és 15, 73-75.

M. Muggeridge (ed.), Ciano's Diplomatic Papers; Odhams Press. 1948, Ciano Grandinak, 1938. február 16., 161-62.

PREM 1/276/87, Perth Edennek, 1938. február 17.

PREM 1/276/85, Perth Edennek, „Personal", 1938. február 17.

Mills, 297.

Ciano's Diplomatic Papers, Grandi Ciánénak, 1938. február 19., 165. PREM 1/276/83-84, Eden Chamberlainnek, 1938. február 17.

NC 2/24A, Chamberlain naplója, 1938. február 19. és 27.

PREM 1/276/67-75, Halifax Perthnek, 1938. február 21.

Avon, 581-82.

PREM 1/276/67-75, Halifax Perthnek, 1938. február 21.

Ciano's Diplomatic Papers, Grandi Ciánénak, 1938. február 19., 172. Avon: Facing the Dictators, 581.

Cadogan Diaries, 1938. február 18., 50.

Avon: Facing the Dictators, 582.

Cadogan Diaries, 1938. február 18., 50.

S. Ball: The Guardsmen, Harold Macmillan, Three Friends, and the World They Made. HarperCollins, 2004,167.

Avon, 584-85.

Ciano's Diplomatic Papers, Grandi Ciánénak, 1938. február 19., 183.

Mills, 300.

Harvey, 1938. február 18„ 93-94.

NC 2/24A, Chamberlain naplója, 1938. február 19. és 27.

Hickleton Papers A4/410/4/11, „A Record of Events connected with Anthony Eden's resignation, February 19-20th 1938".

CAB 23/92/179-187, Cabinet 6 (38), 1938. február 19.

NC 2/24A, Chamberlain naplója, 1938. február 19. és 27.

CAB 23/92/191, Cabinet 6 (38), 1938. február 19.

Lord Norwich (ed.): The Duff Cooper Diaries 1915-1951. Weidenfeld & Nicolson, 2005,1938. február 20., 241.

CAB 23/92/212, Cabinet 6 (38), 1938. február 19.

NC 2/24A, Chamberlain naplója, 1938. február 19. és 27.

Avon: Facing the Dictators, 591.

Hickleton Papers A4/410/4/11, „A Record of Events connected with Anthony Eden's resignation February 19-20th 1938".

Mills, 301.

NC 2/24A, Chamberlain naplója, 1938. február 19. és 27.

Avon: Facing the Dictators, 592. Élete későbbi szakaszában, miután felfedezte Sir Joseph Ball tevékeny hozzájárulását a lemondásához, Edén kesernyésen jegyezte meg emlékirataiban, hogy Ball „kétségkívül jól szolgálta Mussolinit" (Avon: Facing the Dictators, 578.).

Mills, 301.

Daily Express, 1938. február 21., 1.

CAB 23/92/224-8, Cabinet 7 (38), 1938. február 20. délután 3 óra. Thorpe: Eden, 207.

Harvey, 1938. február 20., 96.

Daily Mail 1938. február 21., 13.

Mills, 302.

Ciano's Diary, 1938. február 20., 78.

CAB 23/92/254, Cabinet 8 (38), 1938. február 20., este 10 óra.

Channon Diaries, 1938. február 21., 145.

Rhodes James: Anthony Eden, 197.

House of Commons, Official Report, Fifth Series, Volume 332, Col 52,1938. február 21.

Amery Papers, AMEL 7/32, Amery naplója, 1938. február 21. Crookshank Papers, MS Eng.Hist.d.359/ 195, Crookshank naplója, 1938. február 21., 23. és 24.

Harvey, 1938. február 27., 103. „Mit mond Lord Stanley? Hozza seregét?"

kérdezi Shakespeare III. Richárdja. „Nem, uram, megtagadta, hogy segítsen." [111. Richárd, V, iii, Vas István fordítása - A ford.)

NC 7/11/31/10, Ball Chamberlainnek, 1938. február 21.

Daily Mail, 1938. február 21., 12-13.

Simon Papers, 84/180, Simon Edennek, 1938. február 23.

Harvey, 1938. február 21., 97.

NC 18/1/1040, Chamberlain Hilda Chamberlainnek, 1938. február 27.

House of Commons, Official Report, Fifth Series, Volume 332, Cols 257-58, 1938. február 22.

NG1/17/8, Ivy Chamberlain Chamberlainnek, 1938. február 22.

FO 800/313/1, Henderson Halifaxnek, 1938. február 27.

Churchill, 257.

4. VÉSZTERHES SZÜNET

Shirer: The Rise and Fall of the Third Reich, 324-25.

B. Pauley: Hitler and the Forgotten Nazis: A History of Austrian National Socialism. Macmillan, 1981,157.

K. von Schuschnigg: The Brutal Takeover. Weidenfeld & Nicolson, 1971,5. Pauley, 172.

Kershaw, 65-66.

G. Gedye: Fallen Bastions. Victor Gollancz, 1939, 217.

DGFP D/l, No 273, 486, Papén Hitlernek, 1937. december 21.

G. Brook-Shepherd: Anschluss: The Rape of Austria. Macmillan, 1963,15.

F. von Papén: Memoirs. André Deutsch, 1952,406.

Kershaw, 865, 27j (eredetije Goebbels naplójában, 1937. december 15.).

G. Weinberg: The Foreign Policy of Hitler's Germany, Starting World War II 1937-1939. University of Chicago Press, Chicago, 1980, 290.

Papén, 407-408.

K. von Schuschnigg: Austrian Requiem. Victor Gollancz, 1947,18-19.
Kershaw, 70.

Weinberg, 292.

Keitel, 57. A legenda úgy tartja, hogy Hitler „a legfélelmetesebb külsejű tábornokait választotta, hogy mord fintoraikkal megijesszék Schuschnig-got". (T. Taylor: Sword and Swastika, 179.). Egy gyors pillantás Sperrle fényképére megerősítheti, hogy választása pusztán ebből az okból is indokolt volt.

R. Spitzy: How We Squandered the Reich. Michael Russell, 1997,174.
Schuschnigg: The Brutal Takeover, 191-92.

Schuschnigg: Austrian Requiem, 20.

Shirer: The Rise and Fall of the Third Reich, 326.

Schuschnigg: Austrian Requiem, 21-25.

Gedye, 227.

Schuschnigg: Austrian Requiem, 26.

Papén, 415.

Spitzy, 175.

Schuschnigg: Austrian Requiem, 27.

DGFP D/l, No 294,513-14, Draft „Protocol of the Conference of February 12,1938".

Schuschnigg: Austrian Requiem, 27-28.

Shirer: The Rise and Fall of the Third Reich, 329.

Schuschnigg: Austrian Requiem, 30.

Papén, 417.

Eberle-Uhl, 26.

Papén, 417.

Shirer: The Rise and Fall of the Third Reich, 329.

Schuschnigg: Austrian Requiem, 32.

Gedye, 226.

Shirer: The Rise and Fall of the Third Reich, 331.

DGFP D/l, No 297, 518, Papén a német külügyminisztériumnak, 1938. február 14.

Nazi Conspiracy and Aggression (a továbbiakban NCA), IV. kötet, 1780-PS jelzetű dokumentum, United States Government Printing Office, Washington, 1946, 361,]odl naplója, 1938. február 13.

Brissaud, 81.

NCA, IV. kötet, 1780-PS jelzetű dokumentum, 361, Jodi naplója, 1938. február 14.

Pauley, 183.

Shirer: The Rise and Fall of the Third Reich, 332.

Brook-Shepherd, 27.

DBFP2/XIX, No 513, 892, Palairet Edennek, 1938. február 13. DBFP2/X1X, No 516, 895, Palairet Edennek, 1938. február 15.

Cadogan Diaries, 1938. február 15., 47.

Harvey, 1938. február 15. és 16., 90-91.

Kershaw, 72.

DBFP2/XIX, No 516, 896, Palairet Edennek, 1938. február 15. Brook-Shepherd, 80.

Ciano's Diary, 1938. február 15., 75.

DBFP2/XIX, No 522, 900, Palairet Edennek, 1938. február 15.

FO 800/313/3, Henderson Halifaxnek, 1938. február 27.

Kershaw, 73.

Daily Mail, 1938. február 21., 14.

N. Baynes (ed.): The Speeches of Adolf Hitler, Volume II, April 1922-August 1939. Oxford University Press, 1942,1404-406.

Gedye, 24.

Schuschnigg: Austrian Requiem, 36-57 (az idézet utolsó sora a németben is rímel).

CAB 27/623, Foreign Policy Committee 21 (38), 1938. január 24.

FO 800/313/1, Henderson Halifaxnek, 1938. február 27.

Henderson, 115-16.

DGFPD/1, No 138, 248, Ribbentrop Hendersonnak, 1938. március 4. DGFPD/1, No 139, 249, Henderson Ribbentropnak, 1938. március 4. Henderson, 117.

Schuschnigg: Austrian Requiem, 39.

Pauley, 206.

Schuschnigg: Austrian Requiem, 41.

Brissaud, 83.

A. J. P. Taylor: The Origins of the Second World War. Hamish Hamilton, 1961,146.

Kershaw, 74 (eredetije Goebbels naplójában, 1938. március 10.).

NCA, IV. kötet, 1780-PS jelzetű dokumentum, 362, Jodi naplója, 1938. március 10.

Spitzy, 181-82.

CAB 23/92/325-327, Cabinet 11 (38), 1938. március 9.

Harvey, 1938. március 10. és 11., 112-13.

Documents on British Foreign Policy 1919-1939. Harmadik sorozat,

I. kötet, His Majesty's Stationery Office 1949 (a továbbiakban DBFP3/Í), No 2, 2, Palairet Halifaxnek, 1938. március 9.

Harvey, 1938. március 11., 113.

Cadogan Diaries, 59,1938. március 10.

Andrew, 391.

Brissaud, 83-84.

Guderian, 50.

Brook-Shepherd, 133.

Kershaw, 75-76.

Shirer: The Rise and Fall of the Third Reich, 336.

Schuschnigg: Austrian Requiem, 45-46.

Papén, 427-28.

DGFP D/l, No 146, 263, Ribbentrop Hitlernek, 1938. március 10.

Spitzy, 187.

E. Butler: „Mason-Mac"; The Life of Lieutenant-General Sir Noe Mason-MacFarlane. Macmillan, 1972, 66.

DBFP3/1, No 34,17, Henderson Halifaxnek, 1938. március 11.

DBFP3/1, No 14, 8, Henderson Halifaxnek, 1938. március 11.

Érdekes, de ritkán elemzett tény, hogy a Maliban található német nagykövetség hosszadalmas átalakítása közben Ribbentropék Chamberlain Eaton Square-i házát bérelték ki. Chamberlain ekkor pénzügyminiszter volt, és a Downing Street 11.-ben lakott.

M. Bloch: Ribbentrop, Bantam Press, 1992,171.

DGFP D/l, No 149, 272-73, Ribbentrop-memorandum, 1938. március 11. Harvey, 1938. március 7., 111.

N. Smart (ed.): The Diaries and Letters of Robert Bernays, 1932-1939. Edwin Mellen Press, Lewiston, 1996, 352.

Viscount Templewood: Nine Troubled Years. Collins, 1954, 282. Churchill, 211-12.

NC 18/1/1041, Chamberlain Hilda Chamberlainnek, 1938. március 13. DGFP D/l, No 150, 274-75, Ribbentrop-memorandum, 1938. március 11. Cadogan Diaries, 1938. március 11., 60.

A. Bullock (ed.): The Ribbentrop Memoirs. Weidenfeld &Nicolson, 1954,84-86. DBFP3/I, No 44, 22, Halifax Hendersonnak, 1938. március 11.

Roberts: The Holy Fox, 92.

NC 18/1/1041, Chamberlain Hilda Chamberlainnek, 1938. március 13. Duchess of Windsor, 306.

Papén, 410.

Deutsch: Hitler and His Generals, 343.

TMWC, IX. kötet, 296, Göring vallomása, 1946. március 14.

Schuschnigg: Austrian Requiem, 47.

Pauley, 208.

Schuschnigg: Austrian Requiem, 48-49.

Papén, 429.

Kershaw, 77.

Schuschnigg: Austrian Requiem, 253. függelék, Göring Seyss-Inquartnak, 1938. március 11., 17 óra 26 perc.

Schuschnigg: Austrian Requiem, 255. függelék, Göring Kepplernek, 1938. március 11., 18 óra 28 perc.

117 Shirer, 340.

118 Schuschnigg: Austrian Requiem, 51-52.

119 Shirer: The Rise and Fall of the Third Reich, 341.

120 Brook-Shepherd, 173.

121 Brissaud, 84.

122 Shirer: The Rise and Fall of the Third Reich, 342.

123 Schuschnigg: The Brutal Takeover, 336 (eredetije in: TMWC, XXXIV. kötet, 182-C jelzetű dokumentum, 774).

124 DGFP D/l, No 352, 575-76, Hitler Mussolininak, 1938. március 11.

125 Eberle-Uhl, 27.

126 Shirer: The Rise and Fall of the Third Reich, 343 (eredetije in: TMWC, XXXI. kötet, 368).

127 J. Wheeler-Bennett: Munich, Prologue to Tragedy. Macmillan, 1948, 22.

128 Lipski Papers, 351.

129 Henderson, 124.

130 H. Noguéres: Munich, or the Phoney Peace. Weidenfeld & Nicolson, 1965,19.

131 Wheeler-Bennett: Prologue to Tragedy, 25.

132 Henderson, 124-25.

133 TMWC, IX. kötet, Göring vallomása, 1946. március 14., 300-301.

134 DGFP D/l, No 364, 584-85, a külügyminisztérium memoranduma, 1938. március 12.

135 Keitel, 58.

136 Shirer: The Rise and Fall of the Third Reich, 346.

5. Tavaszi vihar

1 Guderian, 50-51.

2 Churchill, 210.

3 DBFP 3/1, No 51, 27, Palairet Halifaxnek, 1938. március 12.

4 Keitel, 59.

5 Spitzy, 190.

6 Guderian, 52-56.

7 Shirer: The Rise and Fall of the Third Reich, 347.

8 Spitzy, 191.

9 Shirer: The Rise and Fall of the Third Reich, 348.

10 DGFP D/l, No 362, 583, Dieckhoff a német külügyminisztériumnak, 1938. március 12.

NC 18/1/1041, Chamberlain Hilda Chamberlainnek, 1938. március 13. CAB 23/92/345-55, Cabinet 12 (38), 1938. március 12. Számos, a korszakról szóló mű elfogadott változatával ellentétben Palairet valójában soha nem továbbította Schuschniggnak Halifax figyelmeztetését, mert tudta, hogy „semmi jóra nem vezetett volna" (Weinberg, 297). Heinemann, 174.

DBFP3/I, No 47, 25, Kirkpatrick von Neurathnak, 1938. március 11. DBFP3/I, No 46, 24, Henderson Halifaxnek, 1938. március 12.

DBFP3/1, No 54, 29, Halifax Hendersonnak, 1938. március 12.

J. Gehl: Austria, Germany and the anschluss, 1931-45. Oxford University Press, 1963,194.

E. Bukey: Hitler's Austria, Popular Sentiment in the Nazi Era, 1938-1945. University of North Carolina Press, 2000, 25.

Toland, 452.

Kershaw, 80.

B. Mussolini: Memoirs 1942-1943. Weidenfeld & Nicolson, 1949,190j. Brook-Shepherd, 193.

TMWC, XV. kötet, 632, Stuckart eskü alatt tett nyilatkozata, 1946. június 10.

TMWCXV. kötet, 633, Seyss-Inquart vallomása, 1946. június 10. Brook-Shepherd, 195.

Butler, 70.

F. Jetzinger: Hitler's Youth. Hutchinson, 1958, 55.

Gedye, 318.

DBFP3/1, No 76, 43, Palairet Halifaxnek, 1938. március 14.

Keitel, 60.

N. Gun: Eva Braun, Hitler's Mistress. Leslie Frewin, 1969,151. Brook-Shepherd, 200.

Papén, 432.

CAB 23/92/365-77, Cabinet 13 (38), 1938. március 14.

Amery Papers, AMEL 7/32, Amery naplója, 1938. március 14.

NC 18/1/1041, Chamberlain Hilda Chamberlainnek, 1938. március 13.

R. Rhodes James: Vidor Cazalet, A Portrait. Hamish Hamilton, 1976, 200. Channon Diaries, 1938. március 11,150-51.

AMEL 2/2/10, Eden Amerynek, 1938. február 5.

AMEL 7/32, Amery naplója, 1938. március 12.

The Times, 1938. március 14., 11,15.

House of Lords, Official Report, Fifth Series, Volume 111, Cols 448-49, 1938. március 29.

FO 800/269/104, Cadogan Hendersonnak, 1938. április 22.

DBFP3/1, No 55, 30, Halifax Palairetnek, 1938. március 12.

The Times, 1938. március 14., 14.

Gedye, 301.

Shirer: The Rise and Fall of the Third Reich, 351.

N. Nicolson (ed.): Harold Nicolson, Diaries and Letters, 1930-1939. Collins, 1966, 347 (a továbbiakban Nicolson Diaries).

Kershaw, 84.

Gedye, 305-306.

NC 18/1/1042, Chamberlain Ida Chamberlainnek, 1938. március 20.

Noguéres, 28.

E. Wiskemann: Czechs and Germans: A Study of the Struggles in the Historic Provinces of Bohemia and Moravia. Oxford University Press, 1938,118. Gedye, 396.

Toland, 459.

Gedye, 393.

J. Bruegel: Czechoslovakia Before Munich: The German minority problem and British appeasement policy. Cambridge University Press, 1973,110. Bruegel, 120.

The Daily Telegraph, 1935. december 10.

K. Henlein: „The German Minority in Czechoslovakia", International Affairs, Volume XV, No 4, The Royal Institute of International Affairs, 1936,568-69. Bruegel, 135.

R. Shepherd: A Class Divided: Appeasement and the Road to Munich 1938. Macmillan, 1988,145.

Weinberg, 314.

Kershaw, 83.

DBFP3/1, No 97, 68, Newton Halifaxnek, 1938. március 22.

DBFP3/1, No 120,105, Newton Halifaxnek, 1938. március 29.

DBFP3/1, No 129,121, Newton Halifaxnek, 1938. április 6.

Documents on German Foreign Policy 1918-1945, D sorozat (1937-1945), II. kötet, „Germany and Czechoslovakia 1937-1938", His Majesty's Stationery Office, 1950 (a továbbiakban DGFP D/II), No 107, 198, a német külügyminisztérium aláírás nélküli jelentése, 1938. március 28. Wheeler-Bennett: Prologue to Tragedy, 33.

House of Lords, Official Report, Fifth Series, Volume 104, Col 498,1937.

március 3.

NC 18/1/1042, Chamberlain Ida Chamberlainnek, 1938. március 20. DBFP 3/1, No 92, 65, Chilston Halifaxnek, 1938. március 17.

DBFP3/1, No 148,161, Chilston Halifaxnek, 1938. április 19.

House of Commons, Official Report, Fifth Series, Volume 333, Col 1406, 1938. március 24.

NC 18/1/1042, Chamberlain Ida Chamberlainnek, 1938. március 20. Nicolson Diaries, 1938. március 7., 329.

Cadogan Diaries, 1938. március 12. és 16., 62-63.

Lord Gladwyn: The Memoirs of Lord Gladwyn. Weidenfeld & Nicolson, 1972, 74-75.

DBFP 3/1, No 81, 50, Phipps Halifaxnek, 1938. március 15.

CAB 27/623, Külügyi Bizottság (36) 26. ülése, 1938. március 18. Cadogan Diaries, 1938. március 18., 63.

CAB 23/93/32-34, Cabinet 15 (38), 1938. március 22.

Lord Norwich (ed.): The Duff Cooper Diaries 1915-1951. Weidenfeld & Nicolson, 2005,1938. március 27., 245.

CAB 23/93/35, Cabinet 15 (38), 1938. március 22.

Nicolson Diaries, 1938. március 29., 333.

House of Commons, Official Report, Fifth Series, Volume 333, Cols 1405-406, 1938. március 24.

DBFP 3/1, No 135,141, Halifax Phippsnek, 1938. április 11.

FO 800/311/27, Phipps Halifaxnek, 1938. április 11.

DGFPD/II, No 147, 257, Dirksen a német külügyminisztériumnak, 1938. május 6.

NC 18/1/1049, Chamberlain Ida Chamberlainnek, 1938. május 1.

Keitel, 62.

DGFP D/II, No 133, 239-40, Schmundt őrnagy jelentése a Zöld tervről, 1938. április 22.

Churchill, 221.

Schmidt, 81-83.

Ciano’s Diary, 1938. május 7-8., 113.

E. von Weizsácker: Memoirs. Victor Gollancz, 1951,131.

Toland, 462.

Ciano's Diary, 1938. május 6,112.

Weinberg, 307.

Ciano's Diary, 1938. május 7., 113.

DGFPD/l, No 761, 1109, Ribbentrop minden német követségnek, 1938. május 12.

DGFPD/I, No 762,1110, Weizsàcker Woermann-nak, 1938. május 12.
Birkenhead, 385.

DBFP3/1, No 166, 236-37, Halifax Newtonnak, 1938. május 2.

DGFP D/íi, No 145, 255, Dirksen a külügyminisztériumnak, 1938. május 3.

DGFP D/II, No 149, 262, Woermann Ribbentropnak, 1938. május 7. DGFPD/II, No 151, 265, Bismarck-memorandum, 1938. május 1. DGFPD/II, No 155, 273, Weizsácker-memorandum, 1938. május 12. DGFPD/II, No 156,274, Eisenlohr (Prága) a német külügyminisztériumnak, 1938. május 12.

Vansittart Papers, VNST11/2/17/, a Henleinnel történt találkozó jegyzőkönyve, 1938. május 16.

Churchill, 223.

PREM 1/249/125, Churchill Chamberlainnek, 1938. május 15.

Nicolson Diaries, 1938. május 13., 340.

DGFPD/II, No 23, 50, Henlein Hitlernek, 1937. november 19.

Keitel, 63.

Shirer: The Rise and Fall of the Third Reich, 367.

Bruegel, 189, 2. jegyzet (eredetije in: TMWC, XXV. kötet, 419).

DGFPD/II, No 175, 299, Keitel Hitlernek, 1938. május 20.

DGFP D/II, No 175, 300, „Draft for the New Directive »Green«", 1938. május 20.

T. Taylor: Sword and Swastika, 189.

Weinberg, 302.

6. MÁJUSI VÁLSÁG

Beaverbrook Papers, BBK A/224, Beaverbrook R. B. Bennettnek, 1938. március 9.

NC 18/1/1043, Chamberlain Hilda Chamberlainnek, 1938. március 27. NC 18/1/1046, Chamberlain Hilda Chamberlainnek, 1938. április 9. Harvey, 1938. április 13., 127.

Channon Diaries, 1938. március 17., 151-52.

Nicolson Diaries, 1938. április 7., 333.

Lord Swinton: Sixty Years of Power; Some Memories of the Men Who Wielded It Hutchinson, 1966,111-14.

D. C. Watt: How War Came: The immediate origins of the Second World War, 1938-1939. Heinemann, 1989, 78.

Harvey, 1938. március 12., 115.

Avon Papers, AP 8/2/13A, Eden Baldwinnak, 1938. május 11.

Harvey, 1938. május 19., 140.

J. Stuart: Within the Fringe: An Autobiography. Bodley Head, 1967, 83. Lord Home: Letters to a Grandson. Collins, 1983, 30.

S. Aster: „»Guilty Men«: The Case of Neville Chamberlain", in R. Boyce-E. Robertson (eds.): Paths to War, New Essays on the Origins of the Second World War. Macmillan, 1989, 240-41.

Watt, 76-78.

J. Margach: The Abuse of Power: The War between Downing Street and the Media from Lloyd George to Callaghan. W. H. Allen, 1978, 50.

Cockett, 7.

J. Margach: The Anatomy of Power: An Enquiry into the Personality of Leadership. W. H. Allen, 1979,129.

Margach: The Abuse of Power, 53.

Margach: The Abuse of Power, 50-53.

R. Bruce Lockhart: Jan Masaryk: A Personal Memoir, Dropmore Press, 1951,18.

NC 18/1/1030, Chamberlain Ida Chamberlainnek, 1937. november 26. NC 18/1/1042, Chamberlain Ida Chamberlainnek, 1938. március 20.

CAB 27/623, a Külügyi Bizottság (36) 26. ülése, 1938. március 18.

DBFP 3/1. No 135,142, Halifax Phippsnek, 1938. április 11.

Weinberg, 334-35.

FO 371/21721/168, Vansittart memoranduma Halifaxnek, 1938. május 25. CAB 23/93/235, Cabinet 22 (38), 1938. május 5.

NC 18/1/1051, Chamberlain Ida Chamberlainnek 1938. május 15.

Gedye, 410.

Parliamentary Debates, House of Commons, Official Report, Fifth Series, Volume 337, Cols 852-53,1938. június 20.

Parliamentary Debates, House of Commons, Official Report, Fifth Series, Volume 337, Col 955,1938. június 21.

Parliamentary Debates, House of Commons, Official Report, Fifth Series, Volume 337, Col 854-56,1938. június 20.

Parliamentary Debates, House of Commons, Official Report, Fifth Series, Volume 337, Col 958,1938. június 21.

The Times; 1938. június 28., 9.

NC 18/1/1057, Chamberlain Hilda Chamberlainnek, 1938. június 25.

R. Shepherd: A Class Divided: Appeasement and the Road to Munich, 1938. Macmillan, 1988,162.

F. Moravec: Master of Spies: The Memoirs of General Frantisek Moravec. Bodley Head, 1975,84. Thümmel még egy évig szállított kitűnő minőségű hírszerzői adatokat a cseheknek, és helytállóan leplezte le a németek terveit Csehszlovákia és Lengyelország megtámadására. Amikor Prága elesett, a SIS Londonba helyezte át Moravecet és hálózatát, Thümmel pedig ettől kezdve a SIS-nek dolgozott.

Andrew, 392-93.

Stronge Papers, MS Eng. Hist, d.150/154, „Personal Memorandum relating to the state of morale and general readiness for war of the army of the Czechoslovak Republic at the time of the Munich Crisis", 1974. február 8. DBFP 3/1, No 240, n4, 323, Henderson Halifaxnek, 1938. május 20.

DBFP 3/1, No 244, 327, Newton Halifaxnek, 1938. május 20.

G. Weinberg: „The May Crisis 1938", in The Journal of Modern

History, XXIX. kötet, University of Chicago Press, 1957, 217.

DBFP 3/1, No 245, 327, Newton Halifaxnek, 1938. május 20.

DBFP 3/1, No 249, 329, Henderson Halifaxnek, 1938. május 21.

Schmidt, 84.

A két szudétanémet temetésén részt vett a prágai német katonai és légügyi attasé, akik horogkeresztekkel és vörös szalagokkal díszített, Adolf Hitler aranybetűs nevével feliratozott koszorúkat helyeztek el (Bruegel, 190, 3j).

Henderson, 136.

NC 18/1/1053, Chamberlain Hilda Chamberlainnek, 1938. május 22. DBFP 3/1, No 250, 331, Halifax Hendersonnak, 1938. május 21.

DGFP D/II, No 186, 317, Ribbentrop memoranduma, 1938. május 21. Harvey, 1938. május 22., 144.

Henderson, 139.

DBFP 3/1, No 264, 341, Halifax Hendersonnak, 1938. május 22.

Duff Cooper Diaries, 1938. május 29., 249-50. Lord Maughamot, a maga hetvenegy évével a kormány legidősebb tagját, Chamberlain a közelmúltban nevezte ki a Lordok Házának elnökévé, „a politikai és jogi körök

nagy csodálkozására". A lord „teljesen híján volt mind a helyi, mind az országos politikai tapasztalatnak, és az ügyintézés világától oly távol állt, hogy mielőtt 1938. március 9-én a Downing Street 10. alatt megbeszélést folytattak volna, még csak nem is találkozott a miniszterelnökkel". Később még maga Maugham is elismerte, hogy „sejtelme sincs, hogyan juthatott a miniszterelnök eszébe". (R. Heuston: Lives of the Lord Chancellors, 1885-1940. Clarendon Press, 1964, 553.)

Stronge Papers, MS Eng. Hist. d. 150/154-55.

DBFP3/1, No 316, 380, Henderson Halifaxnek, 1938. május 25.

D. C. Watt:„British Intelligence and the Coming of the Second World War in Europe", in E. May (ed.): Knowing One's Enemies, Princeton University Press, 1984, 262.

B. Bond (ed.): Chief of Staff: The Diaries of Lieutenant-General Sir Henry Pownall, Volume One 1933-1940. Leo Cooper, 1972,147.

NC 18/1/1054, Chamberlain Ida Chamberlainnek, 1938. május 28. Pownall, 147.

Harvey, 1938. május 24., 144.

FO 371/21721/167, Vansittart memoranduma Halifaxnek, 1938. május 25. CAB 21/540/17, Henderson Halifaxnek, 1939. március 10.

NCA, IV. kötet, 1780-PS jelzetű dokumentum, 363, Jodi naplója, é. n. Kershaw, 100.

Toland, 46.

Kershaw, 101.

NCA, V. kötet, 3037-PS jelzetű dokumentum, 743-44, Fritz Wiedemann eskü alatti nyilatkozata, 1945. november 21.

DGFP D/II, No 221,358-59, „Directive for Operation Green", 1938. május 30. DGFP D/II, No 282, 473, „General Strategic Directive", 1938. június 18. Shirer: The Rise and Fall of the Third Reich, 366.

Vansittart Papers, VNST 1/1/22, Kirkpatrick Edennek, „Record of Leading Personalities in Germany", 1938. január 6.

Kershaw, 101.

H. Deutsch: The Conspiracy Against Hitler in the Twilight War. University of Minnesota Press, Minneapolis, 1968, 34.

Kershaw, 874, 246j.

Weinberg, 384.

Deutsch: The Conspiracy Against Hitler in the Twilight War, 34.

Deutsch: Hitler and His Generals, 406.

Toland, 467.

Kershaw, 102.

Brissaud, 110.

A. Chisholm-M. Davie: Beaverbrook: A Life. Hutchinson, 1992, 333.

BBK C/275, Beaverbrook Ribbentropnak, 1938. február 17. Chisholm-Davie, 348.

A. J. P. Taylor: Beaverbrook, Hamish Hamilton, 1972, 378-79.

BBKB/261, Beaverbrook F. Gannettnek, 1938. december 9. Chisholm-Davie, 349.

M. Gilbert: Winston S. Churchill. Volume V, Companion Part 3, Heinemann 1982, 958, 987.

D. Low: Low's Autobiography, Michael Joseph, 1956, 278-79.

S. Taylor: The Great Outsiders: Northcliffe, Rothermere and the Daily Mail. Weidenfeld & Nicolson, 1996, 290-92.

Cockett, 56.

FO 800/313/54-55, Ward Price memoranduma, 1938. március 30. Cockett, 12-13.

The History of The Times, Volume IV: The 150th Anniversary and Beyond, 1912-1948, The Times, 1952, 907.

The History of The Times, 908.

The History of The Times, 917.

The Times, 1938. június 3., 15.

DBFP 3/1, No 374,444, Halifax Newtonnak, 1938. június 4.

The History of The Times, 921.

DGFP D/II, No 247, 399-400, Dirksen a külügyminisztériumnak, 1938. június 9.

The Times, 1938. június 14., 17.

FO 800/309/183-84, Halifax Dawsonnak, 1938. június 15.

FO 800/309/186, Dawson Halifaxnek, 1938. június 19.

M. Schad: Hitler's SPY Princess: The Extraordinary Life of Stephanie von Hohenlohe. Sutton Publishing, 2004, 78.

FO 800/313/166, Halifax Cadogannek, 1938. július 8.

S. Taylor, 257.

Schad, 40-41.

M. Dodd: My Years in Germany, Victor Gollancz, 1939, 223-24.

Nicolson Diaries, 1938. május 26., 344.

Harvey, 1938. július 11-16., 161-62.

112 W. Selby: Diplomatic Twilight. John Murray, 1953, 72.

113 Schad, 85.

114 FO 800/314/10-17, Halifax memoranduma, 1938. július 18.

115 Harvey, 1938. július 18., 163.

116 Schad, 86, 89.

117 DGFP D/VII, III. függelék (H) (iii), 631, Wiedemann memoranduma Ribbentropnak, é. n. Halifax életrajzírója szerint ez az állítás hamisan cseng, de rámutat, hogy amikor egy dán újság főszerkesztője 1957-ben megkereste a

Manchester Guardiant az incidens kapcsán, az akkor hetvenöt éves Halifax „aznap szándékosan távol maradt Garrowbyból [yorkshire-i otthonától], és nem fogadta a sajtónak az üggyel összefüggő hívásait". (Roberts, 103.)

118 R. Bassett: Hitler's Spy Chief: The Wilhelm Canarís Mystery. Weidenfeld & Nicolson, 2005,150-51.

7. Egy távoli ország

1 G. Cox: Countdown to War: A Personal Memoir of Europe 1938-1940. William Kimber, 1988,11-13.

2 Wheeler-Bennett: Prologue to Tragedy, 77-79.

3 P. Neville: Hitler and Appeasement: The British Attempt to Prevent the Second World War. Hambledon Continuum, 2006, 92.

4 Júniusban Chips Channon beleütközött a St. James Parkban sétáló Chamberlain házaspárba, és „megemelte cilinderét" a miniszterelnök előtt. „Manapság mindenki cilindert visel - jegyezte fel naplójában -; az Eden-féle összeomlás óta a széles karimájú, fekete puhakalap kiment a divatból." Channon Diaries, 1938. június 14., 159.

5 Gedye, 392. Eric Gedye-t nem sokkal az anschluss után a Gestapo kitiltotta Bécsből, és a nyarat Prágában töltötte, ahonnan a The Daily Tele-graphot tudósította. A rá következő évben azonban felmondtak neki, Fallen Bastions című műve - a jelen idézet forrása - miatt, amelyben hevesen bírálta Chamberlaint és politikáját. Habár a Telegraph alapjában megbékélésellenes volt, a főszerkesztő bejelentette, hogy Gedye „közös megegyezéssel távozott". „Ez így igaz" hangzott Gedye kommentárja. „Ugyanígy igaz, hogy Herr Hitler a Hácha elnökkel történt »közös megegyezés« alapján rohanta le Csehszlovákiát" (DNfl, 21. kötet, 711). Az idézet nem egészen pontos. Úgy kellett volna írni, hogy „Jött a homályban

a bakó, Kezében a kis bátyú." (Oscar Wilde: A readingi fegyház balladája, III. rész, Kosztolányi Dezső fordítása.)

Cox, 13.

W. L. Shirer: Berlin Diary, Hamish Hamilton, 1941,102.

DBFP 3/1, No 425, 501, Halifax Newtonnak, 1938. június 18.

DBFP 3/1, No 431, 505, Newton Halifaxnek, 1938. június 21.

DBFP 3/1, No 354,419, Halifax Phippsnek, 1938. május 31.

Gedye, 410.

DBFP 3/1, No 368, 439, Newton Halifaxnek, 1938. június 2.

Daily Mail, 1938. május 26.

PREM 1/265/232, Wilson Halifaxnek, 1938. június 22.

Noguéres, 77.

FO 800/309/202, Runciman Halifaxnek, 1938. június 30.

DBFP 3/1, No 493, 567, Halifax Newtonnak, 1938. július 16. Parliamentary Debates, House of Lords, Official Report, Fifth Series, Volume 105, Col 1282,1938. július 27.

DBFP 3/1, No 521, 600, Newton Halifaxnek, 1938. július 20.

Documents on British Foreign Policy 1919-1939, Third Series, Volume II, His Majesty's Stationery Office 1949 (a továbbiakban DBFP 3/II), No 547, 8, Newton Halifaxnek, 1938. július 26.

DBFP 3/II, No 552,13, Henderson Halifaxnek, 1938. július 27.

PREM 1/265/206, Ribbentrop Halifaxnek, 1938. augusztus 21.

FO 800/269/207, Henderson Halifaxnek, 1938. július 26.

Július 22-én Chamberlain fogadta Dirksen német nagykövetet a Downing Streeten. A beszélgetés olyan hosszúra nyúlt, hogy a sajtó széles körben kommentálta. Dirksen jelentette Berlinnek, hogy Chamberlain „hangsúlyozta a brit kormány komoly szándékát, miszerint a Prágára gyakorolt folyamatos és még intenzívebb nyomással elérje a cseh válság rendezését, és biztosítsa a szudétanémetek célul kitűzött autonómiáját". (DGFP D/ II, No 266, 432, Dirksen a külügyminisztériumnak, 1938. június

23.) Parliamentary Debates, House of Commons, Official Report, Fifth Series, Volume 338, Cols 2956-58,1938. július 26.

PREM 1/265/221, Chamberlain Runcimannek, 1938. július 28.

R. Self: Neville Chamberlain: A Biography. Ashgate, 2006, 263.

Shepherd, 164.

Shirer: Berlin Diary, 102.

News Chronicle, 1938. július 27., 10.

Evening Standard' 1938. július 26., 6.

Amery Papers, AMEL 7/32, Amery naplója, 1938. július 26.

The Observer, 1938. július 31., 10.

NC 18/1/1060, Chamberlain Ida Chamberlainnek, 1938. július 16.

RA PS/GVI/ C 047/09, VI. György király Chamberlainnek, 1938. augusztus 14.

Cox, 38.

DBFP 3/II, No 583, 51, Runciman Halifaxnek, 1938. augusztus 4.

Gedye, 435.

A misszióban részt vett még Róbert Stopford, a Simon-féle Indiai Alkotmányos Reformbizottság korábbi titkára; Geoffrey Pető, korábbi konzervatív képviselő és 1931-től 1935-ig Runciman parlamenti személyi titkára; lan Henderson, a szudétaföldi brit konzul; és Miss Miller, külügyminisz-tériumi titkárnő. Később kooptálták még Dávid Stephenst, a pénzügyminisztérium egy fiatal tisztviselőjét, aki terjedelmes tanulmányt szentelt a csehszlovákiai német kisebbségek problémájának, és az adott időben történetesen biciklitúrán volt az országban.

DBFP 3/II, No 587, 55, Halifax Hendersonnak, 1938. augusztus 5.

R. Douglas: In the Year ofMunich. Macmillan, 1977, 37.

Neville: Hitler and Appeasement, 92.

A. Henderson: Eyewitness in Czecho-Slovakia. George Harrap, 1939,145.
Cox, 39.

H. Macmillan: Winds ofChange, 1914-1939. Macmillan, 1966, 552.

DGFP D/II, No 336,535, Hencke a külügyminisztériumnak, 1938. augusztus 5.2003-ban Kinsky hatvannyolc éves fia, aki élete nagy részét Argentínában töltötte, 150 peres eljárást indított a cseh kormány és magánszemélyek ellen, hogy visszaszerezze a családi javakat, amelyeket az úgynevezett Benes-féle dekrétumok alapján szerinte törvénytelenül koboztak el családjától a második világháború végén. Köztük volt a csodálatos Kinsky-palota Prága központjában, és feltehetően az a kastély is, ahol Runciman tartózkodott. Andrew, 382.

Bruegel, 133.

FO 371/20374/25, Edén Sir J. Addisonnak (Prága), 1936. július 27. Cadogan Diaries, 1938. május 12., 76.

Bruegel, 219.

Bruegel, 228-29.

VNST, II/2/19/6-12, Christie jelentése Vansittartnak, 1938. augusztus 8.

R. Laffan:„The Crisis over Czechoslovakia, January to September 1938", in: Survey of International Affairs 1938, Volume II, Oxford University Press, 1951,214.

DBFP 3/II, No 602, 74-75, Runciman Halifaxnek, 1938. augusztus 10. Cox, 55.

Cox, 55-56.

DBFP 3/11, Appendix 11/1/1,656, „Note of a Conversation between Viscount Runciman and Herr Henlein on August 18", 1938. augusztus 19.

Bruegel, 233.

LSE Archive, „Munich 1938", 2/1/4, interjú Sir Geoffrey Coxszal. Cox, akire hosszú és magas színvonalú újságírói karrier várt, csaknem elvesztette állását egy, a Rothenhaus-kastéllyal kapcsolatos könnyelmű riport miatt. Hogy a várakozás óráit érdekesebbnek tüntesse fel, azt írta, hogy Runciman látogatása idején látta Stephanie Hohenlohe hercegnőt, amint sétál a kastély kertjében. Valójában a hercegnő egyáltalán nem tartózkodott ott, és a Daily Express alázatos bocsánatkérésre kényszerült. Cox csak azért úszta meg a szankciót, mert Lord Beaverbrook élvezte a kínos helyzetet, amelybe vetélytársa és a hercegnő „mentora", Lord Rothermere került.

DBFP 3/II, Appendix 11/1/2, 658, „Note of a Conversation between Mr. Ashton-Gwatkin and Herr Henlein at Marienbad on August 22".
1938. augusztus 23.

Bruegel, 236.

DBFP 3/II, II. és 111. függelék, 664, Ashton-Gwatkin Strangnek, 1938. augusztus 23.

DBFP 3/II, No 710,180, Halifax Newtonnak, 1938. augusztus 29.

T. Taylor: Sword and Swastika, 193.

Shirer: The Rise and Fall of the Third Reich, 368.

T. Taylor: Sword and Swastika, 198.

Kershaw, 103.

Brissaud, 111.

Kershaw, 103.

NCA, IV. kötet, 1780-PS jelzetű dokumentum, 364, Jodi naplója, 1938. augusztus 10.

I. Colvin: Chief of Intelligence. Victor Gollancz, 1951,43.

Brissaud, 111.

Kershaw, 104.

DGFP D/II, No 374, 593-94, Weizsácker aláíratlan jegyzőkönyve, 1938. augusztus 19.

NCA, III. kötet, 388-PS jelzetű dokumentum, Jodl Hitler elé terjesztett, „szigorúan bizalmas" memoranduma, 1938. augusztus 26.

DGFP D/II, No 284, 479, Weizsácker Ribbentropnak, 1938. július 7.

T. Sakmyster: Hungary's Admiral on Horseback, Miklós Horthy, 1918-1944. Columbia University Press, New York, 1994, 214-16.

Weinberg, 408 és 132. jegyzet.

Weizsácker, 139.

Sakmyster, 216. Thomas Sakmyster, a magyar történelem e korszakának jelentős történésze másutt kiemeli: Hitler ismételt energikus kísérletei, hogy rávegye a magyarokat az invázióhoz való csatlakozásra, hatékonyan megerősítik az elméletet, miszerint 1938 nyarán a Führer már eltökélte magát a háború őszi megindítására (T. Sakmyster: „The Hungarian State Visit to Germany of August 1938: Some New Evidence on Hungary in Hitler's pre-Munich Policy", in: Canadian Slavic Studies, 3, No 4,1969, 684). T. Taylor: Sword and Swastika, 204. Noha Adam tábornok emlékiratai ekkor még nem jelentek meg, Taylor a maga beszámolóját arra az interjúra építette, amelyet Adammal 1948 elején, az egyik nürnbergi perre való felkészülés közben készített.

Kershaw, 106.

T. Taylor: Sword and Swastika, 205. Ez az idézet szerepel Jodl naplójában is, ahol Hitler a „scoundrel"-nál (gazember) sokkal erősebb Hundsfott kifejezést használja.

DBFP 3/1, No 530, 610-12, Strang Hendersonnak, 1938. július 21.

DBFP 3/1, No 507, 580, Henderson Halifaxnek, 1938. július 18.

VNST, 1/2/37/1, Vansittart memoranduma Halifaxnek, 1938. augusztus 18. VNST, 1/2/37/2-3, Vansittart memoranduma Halifaxnek, 1938. augusztus 18. Colvin: Chief of Intelligence, 46 és 60.

Bassett, 151-52.

DBFP 3/11, IV. függelék, 683, Henderson Halifaxnek, 1938. augusztus 16. Colvin: Chief of Intelligence, 62.

Bassett, 152.

DBFP 3/II, Appendix IV (i), 685-86, „Note of a Conversation between Sir R. Vansittart and Herr von Kleist", 1938. augusztus 18.

FO 800/309/246-47, Churchill Halifaxnek, benne a „Note of a Conversation between Mr. Winston Churchill and Herr von Kleist", 1938. augusztus 20.

FO 800/309/243-45, Churchill Kleistnek, 1938. augusztus 19.

Colvin: Chief of Intelligence, 66. Kleist megtartotta és vidéki házának íróasztalában őrizte az eredeti levelet. Ott találta meg a Gestapo, amikor Kleistet az 1944. július 20-i Hitler elleni sikertelen merénylet után letartóztatták, és bizonyítéknak használták ellene, amikor halálra ítélték. Az ítéletet 1945. április 16-án, Berlinben, a plötzenseei börtönben hajtották végre [Wheeler-Bennett: The Nemesis of Power, 413, 3j). Becket a merénylet napján tartóztatták le, és másnap kényszerítették öngyilkosságra. Amikor kísérlete nem sikerült, egy őrmestert küldtek a cellájába, hogy tarkón lője. A letartóztatottak között volt Canaris és Oster is; mindkettőjüket a flossenbürgi koncentrációs táborban végezték ki 1945. április 12-én. Canarist utolsónak tartogatta az SS-hóhér, és „kétszer" akasztotta fel: először csak annyira, hogy „érezze a halál ízét" (Bassett, 289). Schlab-rendorff, bár a Gestapo letartóztatta és megkínozta, és több koncentrációs tábort is megjárt, csodával határos módon túlélte a háborút.

FO 800/314/60, Chamberlain Halifaxnek, 1938. augusztus 19.

DBFP 3/II, No 658,126, Henderson Halifaxnek, 1938. augusztus 21. Gedye, 353.

The Times, 1938. augusztus 19., 12.

The Times, 1938. augusztus 22., 12.

Andrew, 396.

N. West: MI 6, British Secret Intelligence Service Operations, 1909-1945. Weidenfeld & Nicolson, 1983, 58.

Simon Papers, 272/4, Sunday Dispatch, 1938. augusztus 28.

FO 800/309/290, Hoyer-Millar Hardinge-nak, 1938. augusztus 26. Viscount Simon: Retrospect. Hutchinson, 1952, 245.

News Chronicle, 1938. augusztus 29., 10.

DBFP 3/II, No 736, 204, Henderson Halifaxnek, 1938. szeptember 1.

The Times, 1938. augusztus 29., 12.

Self, 307.

DBFP 3/II, IV. Függelék (ii), 686, Chamberlain Halifaxnek, 1938. augusztus 19.

NC 18/1/1066, Chamberlain Ida Chamberlainnek, 1938. szeptember 3. Colvin: Vansittart in Office, 232.

NC 18/1/1066, Chamberlain Ida Chamberlainnek, 1938. szeptember 3.

8. Csehszlovákia magára marad

RA PS/GVI/PS 03348/001, Bridges Hardinge-nak, 1938. augusztus 27. PREM 1/265/193, Bridges a kormány tagjainak, 1938. augusztus 25.

The Times, 1938. augusztus 29., 12.

Stanley-t csak májusban nevezték ki a domíniumok miniszterévé, és a torontói utazás volt első külföldi szereplése. Golfozás közben kificamította bal bokáját, és miután Kanadában súlyosan megbetegedett, csak szeptember végén tért vissza Londonba, ahol negyvennégy éves korában, október 16-án meghalt, mégpedig limfoszarkómában - a lábfejében keletkezett repedésből rákos csontvelősejtek kerültek a vérébe. Ennek megfelelően a cseh vagy a müncheni válságban nem játszott semmilyen szerepet (DNB, 52. kötet, 202).

Daily Mail, 1938. augusztus 30., 11.

CAB 23/94/286, „Meeting of Ministers", 1938. augusztus 30.

Inskip Papers, INKP 1, Inskip naplója, 1938. augusztus 30.

CAB 23/94/289-96, „Meeting of Ministers", 1938. augusztus 30. Templewood, 299.

Duff Cooper Diaries, 1938. augusztus 30., 224.

CAB 23/94/315, „Meeting of Ministers", 1938. augusztus 30.

PREM 1/265/184-5, Wilson memoranduma, 1938. augusztus 30.

PREM 1/265/180-1, Chamberlain Halifaxnek, 1938. augusztus 30.

The Times, 1938. augusztus 31., 10.

Daily Express, 1938. szeptember 1., 1.

NC 18/1/1066, Chamberlain Ida Chamberlainnek, 1938. szeptember 3. NC 1/26/530, Chamberlain Annié Chamberlainnek, 1938. szeptember 2. NC 18/1/1067, Chamberlain Hilda Chamberlainnek, 1938. szeptember 6. DBFP 3/II, No 737, 205, Halifax Hendersonnak, 1938. szeptember 1. DBFP 3/II, No 748, 216, Henderson Halifaxnek, 1938. szeptember 2. Conwell-Evans, 140.

Cadogan Diaries, 1938. szeptember 3., 94.

The Times, 1938. szeptember 5., 12.

D. R. Thorpe: Alec Douglas-Home. Sinclair-Stevenson, 1996, 75.

Evenirxg Standard, 1938. szeptember 5., 6.

M. Gilbert: „Horace Wilson: Mán of Munich?", in: History Today, Volume 32, No 10,1982. október 10., 4.

Templewood, 260.

28 Lord Woolton: Memoirs. Cassell, 1939,140. Közvetlenül az anschluss

után Lord Woolton [vagy Sir Frederick Marquis, ahogy akkor még ismerték) állásfoglalásra határozta el magát, és mint a cég elnöke, bojkottot kezdeményezett a német áruk ellen az összes John Lewis-áruházban. Ezután beszédet mondott Leicesterben, amelyben felszólított más vállalatokat is, hogy kövessék példáját. Meghitt barátságuk ellenére Wilson a Downing Streetre rendelte, és alaposan leteremtette; közölte vele, hogy Chamberlain „határozottan helyteleníti" az akcióját, és figyelmeztette, hogy „semmi joga beleártani magát az ország külpolitikájába" [Woolton, 132).

29 Gilbert, 3-5.

30 R. Lowe: „Sir Horace Wilson", in: Oxford Dictionary of National Biography, H. Matthew-B. Harrison [eds.), Volume 59, Oxford University Press, 2004,574.

31 H. Dalton: The Fateful Years, Memoirs 1931-1945. Frederick Muller, 1957,176.

32 Gilbert, 5.

33 Deutsch: The Conspiracy Against Hitler in the Twilight War, 17-18.

34 Cadogan Diaries, 1938. szeptember 6., 94-95.

35 Wheeler-Bennett: The Nemesis of Power, 418.

36 Colvin: Vansittart in Office, 236. Az idézet, mondanunk sem kell, Hamlet leghíresebb monológjából való (III. felvonás, 1. jelenet).

37 Cadogan Diaries, 1938. szeptember 8., 95.

38 Colvin: Vansittart in Office, 237.1076-ban IV. Henrik német-római császár összekülönbözött VII. Gergely pápával az úgynevezett „invesztitúravitában", amely az egyházi kinevezések fölötti pápai fennhatósággal volt kapcsolatban. 1077 januárjában a császár arra kényszerült, hogy a hófödte Alpokon át gyalogolva három napig várakozzon a pápa canossai palotája előtt, amíg megkövetheti. A „Canossát járni" kifejezést azóta is a súlyos megaláztatásokra utalva használják.

39 DGFP D/II, No 369,586, Altenburg (külügyminisztérium)

memoranduma, 1938. augusztus 18.

40 DBFP 3/11, II. és III. függelék, 666, Ashton-Gwatkin Strangnek, 1938. augusztus 29.

41 DBFP 3/II, No 706,177, Troutbeck (Prága) Halifaxnek, 1938. augusztus 29.

42 Bruegel, 236.

43 DGFP D/II, No 407, 661, Hencke (Prága) a német külügyminisztériumnak, 1938. augusztus 30.

44 PREM 1/265/113-15, Runciman Halifaxnek, 1938. augusztus 30.

DBFP 3/II, No 731, 200, Newton Halifaxnek, 1938. szeptember 1.

DBFP 3/II, II. és III. függelék, 668, Ashton-Gwatkin Strangnek, 1938. szeptember 6.

DBFP 3/II, No 734, 202, Newton Halifaxnek, 1938. szeptember 1.

R. Smelser: The Sudeten Problem, 1933-1938. Dawson, 1975, 234-35. Kershaw, 107 (eredetije Goebbels naplójában, 1938. szeptember 1.). DBFP 3/II, No 727,195-96, Halifax Newtonnak, 1938. augusztus 31. DBFP 3/II, No 753, 221, Newton Halifaxnek, 1938. szeptember 3.

DBFP 3/II, No 758, 226-27, Newton Halifaxnek, 1938. szeptember 4. BBC Written Archives, T 56/177/1, „Ten Years After - A Munich Survey", interjú Frank Ashton-Gwatkinnel, 1948. október 11.

Wheeler-Bennett: Prologue to Tragedy, 91.

Bruegel, 248.

Laffan, 239.

Laffan, 253.

Daily Express, 1938. szeptember 8., 1.

The Times, 1938. szeptember 8., 12.

Laffan, 254.

DBFP 3/II, No 801, 265, 1. számú jegyzet, Sutton-Pratt polgármester jelentése, 1938. szeptember 8.

DBFP 3/II, II. és III. függelék, 671, Ashton-Gwatkin Strangnek, 1938. szeptember 17.

BBC Written Archives, T56/177/1, „Ten Years After - A Munich Survey", interjú Ashton-Gwatkinnel, 1948. október 11.

DBFP 3/II, No 801, 265, Newton Halifaxnek, 1938. szeptember 8. Smelser, 237.

Laffan, 255.

Cockett, 72.

A Szudétanémet Párt bejelentette, hogy október 15-én és 16-án a csehországi Aussigban nürnbergi stílusú nagygyűlést rendez.

The Times, 1938. szeptember 7., 13.

The History ofThe Times, 927, 1. számú jegyzet, Barrington-Ward Daw-sonnak, 1938. augusztus 25.

The Times, 1938. augusztus 31., 10.

Dawson Papers, 42/132, Dawson naplója, 1938. szeptember 6.

The History ofThe Times, 929-30. A The Timesnak ebben az 1952-ben kiadott hivatalos történetében Dawsont szigorúan bírálták, amiért vállalta

a felelősséget ezért a vitatható cikkért, anélkül hogy „kikérte volna egy az épületen belüli vagy kívüli (külügyi) szakértő véleményét". Ugyanakkor azt is elismerték, hogy ez „a Printing House Square nevű lapkiadó szervezeti hiányosságaiból" következett, egyenes eredményeként annak a tíz évvel korábbi elhatározásnak, miszerint nem tartanak igényt egy olyan formátumú

külpolitikai szerkesztőre, amilyen Chirol vagy Wickham Steed volt. Ennek az lett az eredménye, hogy de facto a főszerkesztő-helyettes Barrington-Ward, egy „általános újságíró" töltötte be a „virtuális külpolitikai szerkesztő" funkcióját (The History ofThe Times, 930-31).

C. Coote: Editorial: The Memoirs of Colin R. Coote. Eyre & Spottiswoode, 1965,170.

Dawson Papers 42/133, Dawson naplója, 1938. szeptember 7. és 8. DBFP3/U, 271,1. számú jegyzet.

Dawson Papers, 80/24, Dawson Barrington-Wardnak, 1938. szeptember 7. FO 371/21735/186 és 189, Vansittart Halifaxnek, 1938. szeptember 7. DGFP D/II, No 443, 722-23, Kordt a német külügyminisztériumnak, 1938. szeptember 8.

DBFP3/U, 271,1. számú jegyzet.

Harvey, 1938. szeptember 8., 171.

DBFP 3/II, No 808,271, Halifax Chilstonnak (Moszkva) 1938. szeptember 8. Nicolson Diaries, 1938. szeptember 9., 358.

Channon Diaries, 1938. szeptember 10., 164-65.

The History ofThe Times, 934.

The History ofThe Times, 932. Több mint harminc évvel később, hogy jóvá-tegye hibáját, a Times a címlapon közölt cikkben és vezércikkben ismerte el mulasztását. A Spiegel a közelmúltban tette közzé Mason-MacFarlane tábornok (korábban ezredes) közlését, miszerint berlini katonai attasé korában alkalma nyílt megölni Hitlert. A The Times szerint Nagy-Britanniá-nak nem kellett volna élnie ezzel a javaslattal, „de azért 1938-ban valami faj súlyosabbat is tehetett volna. Például az újság akkori tanácsát elvetve, Münchenben keményebben is helytállhatott volna; ez valóban hatással lett volna a történelemre." (The Times, 1969. augusztus 6., 9).

9. Harsog a kiáltás: háború!

Henderson beszédének és közönségfogadtatásának részleteiről lásd 1. fejezet, 37., 38. és 39. jegyzetek. Az „amerikai pacifista kínrím" egy népszerű

1914-es háborúellenes amerikai ballada refrénje (Conwell-Evans, 93). Henderson a beszédnek köszönhette egykettőre ráaggatott gúnynevét: bizonyos brit lapok „a mi náci berlini nagykövetünknek" keresztelték el. (Henderson, 20).

Daily Express, 1938. szeptember 1., 2.

Albert Speer: Inside the Third Reich. Weidenfeld & Nicolson, 1970,47. Speer, 86.

Emlékirataiban Speer rámutat a ház egy jelentős tervezői hibájára, amelyért inkább Hitlert hibáztatja, semmint önmagát: a garázs közvetlenül a nevezetes ablak alatt helyezkedett el, és ez okból, ha meleg időben nyitva hagyták, és könnyű szél fújt, „erős benzinszag" hatolt a szobába (Speer, 86).

Kirkpatrick, 98-99.

NCA, III. kötet, 388-PS jelzetű dokumentum, 334-35, „Notes by Major Schmundt of Conference at the Berghof", 1938. szeptember 4.

The Times, 1938. szeptember 6., 12.

Baynes, 1470-72, Hitler megnyitó proklamációja Nürnbergben, 1938. szeptember 6.

H. Burden: The Nuremberg Party Rallies: 1923-39. Pall Mall Press, 1967, 151.

The Times, 1938. szeptember 6., 12.

The Times, 1938. szeptember 8., 12.

FO 800/314/141, Henderson Halifaxnek, 1938. szeptember 13.

FO 800/314/108, Halifax Chamberlainnek, 1938. szeptember 5.

FO 371/21737/112, Henderson Halifaxnek, 1938. szeptember 6.

DBFP 3/11, No 837, 296, Henderson Halifaxnek, 1938. szeptember 12. DBFP 3/II, No 839, 299, Henderson Halifaxnek, 1938. szeptember 12.

FO 800/313/75, Henderson Halifaxnek, 1938. április 7.

DGFP D/II, No 337, 536, a külügyminisztérium memoranduma Ribbent-rop számára, 1938. augusztus 6.

Douglas, 19.

LSE Archive, „Munich 1938", 1/1/7, interjú Lord Gladwynnel.

LSE Archive, „Munich 1938", 2/4/7, interjú Sir Con O'Neill-lel.

P. Neville: Appeasing Hitler: The Diplomacy of Sir Nevile Henderson 1937-39. Macmillan, 2000, 97-98.

Henderson, 145.

FO 800/314/141-2, Henderson Halifaxnek, 1938. szeptember 13.

Laffan, 300.

Burden, 152 (eredetije a The New York Timesban, 1938. szeptember 8.). Harvey, 1938. szeptember 9., 172.

FO 371/21737/19-20, Halifax Kirkpatricknek, 1938. szeptember 9.

The Times, 1938. szeptember 10., 10.

Speer, 59.

Henderson, 71.

Keitelt a katonaságnál széles körben kigúnyolták mint Hitler ölebét, és ráaggatták a „Lakeitel" csúfnevet is, ami szójáték volt saját nevéből és a „lakáj" szó német megfelelőjéből.

DGFP D/II, No 448, 729, „Manuscript Notes by Hitler’s Adjutant (Schmundt) on the Conference at Nuremberg", 1938. szeptember 10. Keitel, 69-70.

Toland, 472.

Daily Mail, 1938. szeptember 10., 1.

Daily Express, 1938. szeptember 10., 1.

Cadogan Diaries, 1938. szeptember 10., 96.

DBFP 3/11, No 818, 279, Ogilvie-Forbes (Berlin) Halifaxnek, 1938. szeptember 10.

DBFP 3/II, No 819, 280, Ogilvie-Forbes (Berlin) Halifaxnek, 1938. szeptember 10. (kiemelés Hendersontól).

Laffan, 302.

The Times, 1938. szeptember 11., 14.

DBFP 3/II, No 827, 286-87, Halifax Hendersonnak, 1938. szeptember 10.
DGFP D/II, No 452,734-35, Selzam (London) a német külügyminisztériumnak, 1938. szeptember 10.

Hoare-ék közeli barátságban voltak a királlyal és a királynéval. Terv is született, hogy amennyiben a királyi párnak a bombázások elől menekülnie kellene Londonból, a worcestershire-i Madresfield House-ban, Lady Maud Hoare családi rezidenciáján szállnának meg (A. Roberts: Eminent Churchillians. Weidenfeld & Nicolson, 1994).

Cadogan Diaries, 1938. szeptember 10., 96.

FO 371/21737/24, Halifax Hendersonnak, 1938. szeptember 10. Templewood, 302.

PREM 1/265/14, Downing Street-memorandum, 1938. szeptember 10. DBFP 3/II, Appendix III, 681, „Text of the Prime Minister's Statement to the Press", 1938. Appendix 11.

PREM 1/249/65-70, Wilson memoranduma Chamberlainnek, benne Lord Brocket memorandumával, mely Nürnbergben íródott 1938. szeptember 12-én.

Shirer: Berlin Diary, 105.

DBFP 3/11, No 820, 280-81, Newton Halifaxnek, 1938. szeptember 10. Shirer: The Rise and Fall of the Third Reich, 383.

DBFP 3/II, II. és III. függelék, 672, Ashton-Gwatkin Strangnek, 1938.

szeptember 17.

The Times, 1938. szeptember 12., 12.

CAB 23/95/3-14, Cabinet 37 [38), 1938. szeptember 12.

Duff Cooper Diaries, 1938. szeptember 12., 257-58.

CAB 23/95/15, Cabinet 37 (38), 1938. szeptember 12.

Burden, 157.

Baynes, 1489-91.

A. Bullock: Hitler: A Study in Tyranny, átdolgozott kiadás, Odhams, 1965,453. Burden, 159 (eredetije a The New York Timesban, 1938. szeptember 13.). C. Madge -T. Harrison: Britain by Mass-Observation. Penguin, 1939, 58. BBC Written Archives, R34/325, Czechoslovak Crisis, General File 1938-1939.

Shirer: Berlin Diary, 106.

Harvey, 1938. szeptember 12., 176.

Amery Papers, AMEL, 7/32, Amery naplója, 1938. szeptember 11. Macmillan, 554.

Cadogan Diaries, 1938. szeptember 12., 97.

Noguéres, 116.

Burden, 160.

A szeptember 12-i ülést a történészek a szűkebb kabinet hol második, hol harmadik összejövetelének tüntetik fel; mindenesetre az első volt, amelyen hivatalos jegyzőkönyvet vezettek. Az igazság az, hogy minisztereknek és tisztségviselőknek ugyanez a csoportja ült össze szeptember 8-án, 9-én, 10-én és 11-én; Hoare első ízben 10-én jelent meg. Ezt a négy találkozót mind Harvey, mind Cadogan említi a naplójában.

DBFP 3/II, No 833, 292, Phipps Halifaxnek, 1938. szeptember 11.

CAB 27/646/7-9, „The Czechoslovakian Crisis 1938, Notes of Informal Meetings of Ministers", 1st Meeting, 1938. szeptember 12. A (néha a „Nagy Négyesként" emlegetett) szűkebb kabinet 1938. szeptember 12. és 1938. október 2. közötti tizenhét ülésének jegyzőkönyvei takarosán be vannak fűzve egy fekete, bőrkötésű, „TITKOS" feliratú kötetbe. Chamberlain bírálói rámutattak, hogy e viták hivatott fóruma a kormány Külpolitikai Bizottsága lett volna, amely 1938. június 16. és november között nem is ülésezett. Ám a lojális támogatók kisebb csoportja (négy miniszternél többen soha nem voltak jelen) kétségkívül inkább megfelelt a konszenzusra törekvő Chamberlain céljainak (I. Colvin: The Chamberlain Cabinet. Victor Gollancz, 1971,146).

77 Parliamentary Debates, House of Commons, Official Report, Fifth Series, Volume 339, Col 12,1938. szeptember 28.

78 Cox, 67.

79 Laffan, 312-13.

80 Gedye, 449.

81 Noguéres, 117.

82 DGFP D/II, No 466, 751, a német külügyminisztérium memoranduma, 1938. szeptember 13.

83 Kari Hermann Frank a szudétanémet vezetők közül a legkeményvonala-sabb és a háború folyamán a legkönyörtelenebb volt. Mint a korábbi Csehszlovákia rendőri vezetője élvezte Himmler pártfogását, és egyre magasabbra emelkedett az SS hierarchiájában. Gyakran engedte meg magának a másként gondolkodó csehek durva üldözésének örömét. A háború után az amerikaiak letartóztatták, és kiszolgáltatták a cseh kormánynak. 1946. május 22-én Prágában 5000 főnyi tömeg előtt háborús bűnökért felakasztották.

84 Shirer: Berlin Diary, 108-109.

85 Wilson Papers, T 273/404, Ashton-Gwatkin Wilsonnak, 1938. szeptember 13.

86 DGFP D/II, No 490,802, „Proclamation by Konrad Henlein to the

Sudeten Germans”, 1938. szeptember 15. (kiemelés az eredetiben).

87 Shirer: Berlin Diary, 110.

10. Borotvaélen

1 NC 18/1/1066, Chamberlain Ida Chamberlainnek, 1938. szeptember 3.

2 PREM 1/266A/363, Wilson memoranduma, 1938. augusztus 30.

3 Cadogan Diaries, 1938. szeptember 8., 95.

4 Inskip Papers, INKP 1, Inskip naplója, 1938. szeptember 7. (lásd 8. fejezet, 38. jegyzet).

Cadogan Diaries, 1938. szeptember 9., 96.

PREM 1/266A/359-60, Wilson Hendersonnak, 1938. szeptember 9.

FO 800/314/117-18, Henderson Wilsonnak, 1938. szeptember 9.

FO 800/314/124, Henderson Wilsonnak, 1938. szeptember 9. éjfélkor (Henderson kiemelése).

Templewood, 300-301.

INKP 1, Inskip naplója, 1938. szeptember 9.

PREM 1/266A/320-3, Chamberlain Runcimannek, 1938. szeptember 12. PREM 1/266A/319, Runciman Chamberlainnek, 1938. szeptember 13. DBFP 3/II, No 807, 269, Phipps Halifaxnek, 1938. szeptember 8.

INKP 1, Inskip naplója, 1938. szeptember 12.

Zetland Papers, Mss Eur D609/10/57, Zetland Brabourne-nek, 1938. szeptember 16.

Phipps Papers, PHPPIII/1/20/67, Phipps Halifaxnek, 1938. szeptember 10. PHPP III/1/20/76, Halifax Phippsnek, 1938. szeptember 12.

Mss Eur D609/10/57, Zetland Brabourne-nek, 1938. szeptember 16. PHPP

III/1/20/70, Phipps Halifaxnek, 1938. szeptember 13.

DBFP 3/II, No 857, 312, Phipps Halifaxnek, 1938. szeptember 13.

Duff Cooper Diaries, 1938. szeptember 13., 259.

Conwell-Evans, 144-45.

DBFP 3/II, No 849, 306, Henderson Halifaxnek, 1938. szeptember 13.

RA PS/GVI/C 235/02, Chamberlain VI. György királynak, 1938. szeptember 13.

CAB 27/646/15, „The Czechoslovakian Crisis 1938, Notes of Informal Meetings of Ministers", 2nd Meeting, 1938. szeptember 13., délután 3 óra. D. Cooper: Old Men Forget. Rupert Hart-Davis, 1953, 228.

INKP 1, Inskip naplója, 1938. szeptember 13.

Parliamentary Debates, House of Commons, Official Report, Fifth Series, Volume 339, Col 13,1938. szeptember 28.

NC18/1/1069, Chamberlain Ida Chamberlainnek, 1938. szeptember 19. PREM 1/266A/316, Wilson memoranduma, 1938. szeptember 13.

CAB 27/646/18, „The Czechoslovakian Crisis 1938, Notes of Informal Meetings of Ministers", 3rd Meeting, 1938. szeptember 13.

DBFP 3/II, No 862, 314, Halifax Hendersonnak, 1938. szeptember 13.

RA PS/GVI/C 235/03, Chamberlain VI. György királynak, 1938. szeptember 13.

RA PS/GVI/PS 03348/004, sajtóközlemény, 1938. szeptember 14.

FO 800/309/305, Henderson Halifaxnek, 1938. szeptember 14.

DGFP D/II, No 480,763, Weizsácker jegyzőkönyve, 1938. szeptember 14.
CAB 23/95/34-41, Cabinet 38 (38), 1938. szeptember 14.

R. Minney: The Private Papers of Hore-Belisha. Collins I960,139-40.

CAB 23/95/41 & 49, Cabinet 38 (38), 1938. szeptember 14.

Mss Eur D609/10/57, Zetland Brabourne-nek, 1938. szeptember 16. CAB 23/95/55, Cabinet 38 (38), 1938. szeptember 14.

Duff Cooper Diaries, 1938. szeptember 14., 259.

CAB 23/95/46, Cabinet 38 (38), 1938. szeptember 14.

INKP 1, Inskip naplója, 1938. szeptember 14.

CAB 23/95/56-8, Cabinet 38 (38), 1938. szeptember 14.

DBFP 3/II, No 874,323, Phipps Halifaxnek, 1938. szeptember 14., délután 2 óra 20 perc.

AMEL 7/32, Amery naplója, 1938. szeptember 14.

Mss Eur D609/10/57, Zetland Brabourne-nek, 1938. szeptember 16. Cadogan Diaries, 1938. szeptember 14., 98.

DBFP 3/II, No 883, 329, Phipps Halifaxnek, 1938. szeptember 14., este 10 óra.

The Times, 1938. szeptember 15., 10.

INKP 1, Inskip naplója, 1938. szeptember 14.

NC 18/1/1069, Chamberlain Ida Chamberlainnek, 1938. szeptember 19. Bár Chamberlaint néha gúnyolják ezért a nyelvezetért, ez alkalomból állítása helytálló volt. Weizsácker kézzel írt jegyzőkönyve, amely visszaadja aznapi beszélgetéseit Ribbentroppal, megerősíti, hogy Chamberlain asz-szonyt valóban meghívták, és futólag felmerült az az ötlet is, hogy Hitler repüljön el Chamberlainhez. Szóba került az a terv is, hogy semleges vizeken találkozzanak Hitler Grille nevű jachtján. Mindkét tervet elejtették, Chamberlain berchtesgadeni utazása javára.

L. Namier: Diplomatic Prelude 1938-1939. Macmillan, 1948, 35, lj.

Daily Express, 1938. szeptember 15., 1-2.

Daily Herald, 1938. szeptember 15., 8.

News Chronicle, 1938. szeptember 16., 10.

Madge-Harrison, 65.

Duff Cooper Diaries, 1938. szeptember 14., 260.

Channon Diaries, 1938. szeptember 14. és 15., 166.

B. Pimlott: Hugh Dalton. Macmillan, 1985, 256.

D. Jay: Change and Fortune: A Political Record. Hutchinson, 1980, 75.

V. Massey: What's Past is Prologue: The Memoirs of the Right Honourable Vincent Massey CH. Macmillan, 1963, 258.

AMEL 7/32, Amery naplója, 1938. szeptember 14. és 16.

Harvey, 1938. szeptember 15., 180.

Colvin: Vansittart in Office, 250.

Shirer: Berlin Diary, 110.

The Times, 1938. szeptember 16., 12.

Ciano's Diary, 1938. szeptember 14., 156.

DBFP 3/11, No 890, 334, Henderson Halifaxnek, 1938. szeptember 15. The Times, 1938. szeptember 15., 10 és 11.

Cadogan Papers, ACAD 1/7, Cadogan naplója, 1938. szeptember 15.

The Times, 1938. szeptember 16., 11 és 14.

BBC Written Archives, R34/325, Czechoslovak Crisis, General File 1938-1939.

The Times, 1938. szeptember 15., 10.

NC 18/1/1069, Chamberlain Ida Chamberlainnek, 1938. szeptember 19. Madge-Harrison, 58.

Wheeler-Bennett: Prologue to Tragedy, 108, 2. jegyzet.

Lord Strang: Home and Abroad. André Deutsch, 1956,137.

LSE Archive, „Munich 1938", 1/2/3, Reinhard Spitzy interjúja.

Schmidt, 90.

Daily Mail, 1938. szeptember 16., 12.

1

Angliában így is nevezik a Lőpor-összeesküvés (1605. november 5.) bukásának emléknapját. - A szerk.

Henderson, 149.

NC 18/1/1069, Chamberlain Ida Chamberlainnek, 1938. szeptember 19. Spitzy, 239.

Daily Mail, 1938. szeptember 16., 12.

Schmidt, 91.

Eberle-Uhl, 29.

CAB 23/95/71, Cabinet 39 (38), 1938. szeptember 17.

NC 18/1/1069, Chamberlain Ida Chamberlainnek, 1938. szeptember 19. A „katonai kereszt", amelyre Chamberlain felfigyelt, az első osztályú Vaskereszt volt.

Strang, 137.

NC 18/1/1069, Chamberlain Ida Chamberlainnek, 1938. szeptember 19. Lipski Papers, 408.

DGFP D/II, No 470, 754, Kordt a német külügyminisztériumnak, 1938. szeptember 13.

DGFP D/II, No 489, 801, Henlein Hitlernek, 1938. szeptember 15. Conwell-Evans, 145.

CAB 23/95/72, Cabinet 39 (38), 1938. szeptember 17.

Schmidt, 92.

DBFP 3/II, No 896, 345, „Translation of notes made by Herr Schmidt of Mr. Chamberlain's conversation with Herr Hitler at Berchtesgaden", 1938. szeptember 15.

Dalton, 178.

DBFP 3/11, No 895,339-40, „Notes by Mr. Chamberlain of his conversation with Herr Hitler at Berchtesgaden", 1938. szeptember 15.

Schmidt, 92.

Kershaw, 111.

Schmidt, 93.

Kershaw, 111.

NC 18/1/1069, Chamberlain Ida Chamberlainnek, 1938. szeptember 19. Daily Express, 1938. szeptember 16., 1.

DBFP 3/II, No 896, 351, „Translation of notes made by Herr Schmidt of Mr. Chamberlain's conversation with Herr Hitler at Berchtesgaden", 1938. szeptember 15.

Eberle-Uhl, 29-30.

Weizsäcker, 150-51.

Dalton, 179.

NC 8/26/1, kézzel írt feljegyzés, Chamberlain Hitlernek, é. n. (1938. szeptember 16.).

DBFP 3/11, No 895, 341, „Notes by Mr. Chamberlain of his conversation with Herr Hitler at Berchtesgaden", 1938. szeptember 15.

Weinberg, 433.

Schmidt, 94.

The Times, 1938. szeptember 17., 10.

NC 8/26/2, „Notes by Sir Horace Wilson on conversations during Mr Chamberlain's visit to Berchtesgaden", 1938. szeptember 16.

Evening Standard, 1938. szeptember 16., 1.

The Times, 1938. szeptember 17., 10.

BBC Written Archives, R34/325, Czechoslovak Crisis, General File 1938-

1939.

11. ÜL ÉLESEBB KARD

Hálás vagyok D. R. Thorpe-nak ezért az utalásért; a verset több mint hatvan évig nem fedezték fel. Egy másik vers így jellemzi Chamberlaint: „A leghitványabb ember, aki valaha magas politikai környezetbe lopód-zott... Még Hitlernél is kisebb." (M. McCulloch: „Littler than Hitler", in: Times Literary Supplement, 2000. március 17.).

The Times, 1938. szeptember 17., 10.

Madge-Harrison, 69.

RA PS/GVI/C 235/08-09, VI. György király Chamberlainnek, 1938. szeptember 16.

RA PS/GVI/C 235/04, Hardinge memoranduma VI. György királynak, 1938. szeptember 15.

RA PS/GVI/C 235/05, kézzel írt levél fogalmazványa, VI. György király Hitlernek, 1938. szeptember 14.

CAB 27/646/25-29, „The Czechoslovakian Crisis 1938, Notes of Informál Meetings of Ministers", 5th Meeting, 1938. szeptember 16.

Cadogan Diaries, 1938. szeptember 16., 99.

NC 18/1/1069, Chamberlain Ida Chamberlainnek, 1938. szeptember 19. J. Wheeler-Bennett: King George VI: His Life and Reign. Macmillan, 1958, 349-50.

Ms. Eng. Hist. d.359/215, Crookshank naplója, 1938. szeptember 16. INKP 1, Inskip naplója, 1938. szeptember 16.

NC 18/1/1069, Chamberlain Ida Chamberlainnek, 1938. szeptember 19. Self, 314.

Kershaw, 112.

Roberts: The Hoiy Fox, 110.

H. Nicolson: Why Britain isat War. Penguin, 1939,106.

AMEL 7/32, Amery naplója, 1938. szeptember 16.

DBFP 3/II, No 888, 333, Newton Halifaxnek, 1938. szeptember 15. Channon Diaries, 1938. szeptember 16., 166.

Nicolson Diaries, 1938. szeptember 16., 360.

Harvey, 1938. szeptember 16., 182.

Mss Eur D609/10/58, Zetland Brabourne-nek, 1938. szeptember 16-20. CAB 23/95/65-69, Cabinet 39 (38), 1938. szeptember 17.

INKP 1, Inskip naplója, 1938. szeptember 17.

Duff Cooper Diaries, 1938. szeptember 17., 260.

CAB 23/95/72-76, Cabinet 39 (38), 1938. szeptember 17.

Colvin: The Chamberlain Cabinet, 156.

CAB 23/95/79-80, Cabinet 39 (38), 1938. szeptember 17.

Duff Cooper Diaries, 1938. szeptember 17., 260.

INKP 1, Inskip naplója, 1938. szeptember 17.

CAB 23/95/86, Cabinet 39 (38), 1938. szeptember 17.

Duff Cooper Diaries, 1938. szeptember 17., 260-61.

CAB 23/95/107, Cabinet 39 (38), 1938. szeptember 17.

NC 18/1/1069, Chamberlain Ida Chamberlainnek, 1938. szeptember 19. Harvey, 1938. szeptember 17., 184.

Dalton, 176.

Pimlott, 256.

Dalton Diary, 1/18,1938. szeptember 17.

Harvey, 1938. szeptember 16., 182.

Templewood, 305.

DBFP 3/11, No 928, 379, „Record of Anglo-French Conversations held at No. 10 Downing Street", 1938. szeptember 18.

Cadogan Diaries, 1938. szeptember 18., 100.

Simon Papers 10/2, Simon naplója, 1938. szeptember 29.

Templewood, 305.

DBFP 3/II, No 928, 387, „Record of Anglo-French Conversations held at No. 10 Downing Street", 1938. szeptember 18.

CAB 23/95/116-17, Cabinet 40 (38), 1938. szeptember 19. Wheeler-Bennett: Prologue to Tragedy, 114.

CAB 27/646/41-44, „The Czechoslovakian Crisis 1938, Notes of Informal Meetings of Ministers", 6th Meeting, 1938. szeptember 18.

CAB 23/95/119, Cabinet 40 (38), 1938. szeptember 19.

DBFP 3/II, No 928, 397, „Record of Anglo-French Conversations Held at No. 10 Downing Street", 1938. szeptember 18.

Simon Papers 10/3, Simon naplója, 1938. szeptember 20.

DBFP 3/II, No 928, 399, „Record of Anglo-French Conversations Held at No. 10 Downing Street", 1938. szeptember 18.

Harvey, 1938. szeptember 19., 186.

Wheeler-Bennett: Prologue to Tragedy, 116.

The Times, 1938. szeptember 20., 12.

CAB 23/95/121, Cabinet 40 (38), 1938. szeptember 19.

Minney, 142.

INKP 1, Inskip naplója, 1938. szeptember 19.

CAB 23/95/125-26 és 131, Cabinet 40 (38), 1938. szeptember 19.

BBK C/80, Beaverbrook Chamberlainnek, 1938. szeptember 16.

A. Adamthwaite:„The British Government and the Media, 1937-1938", in: Journal of Contemporary History, Volume 18/2,1983. április, 288.

D. Hubback: No Ordinary Press Baron: A Life of Walter Layton. Weidenfeld & Nicolson, 1985,157-58.

Cockett, 79.

BBC Written Archives C41, „Compilations, »September Crisis 1938«". Nicolson júliusban kezdte meg tizenhárom heti beszélgetésből álló sorozatát, amely a cseh válság kibontakozásával párhuzamosan egyre pole-mikusabb és szókimondóbb lett. Szeptemberre az írott változatokat már ellenőrizte a külügyminisztérium, és Wilson közbelépését követően már maga a BBC cenzúrázta az adásokat.

Adamthwaite, 288-89.

News Chronicle, 1938. szeptember 19., 11 és 1938. szeptember 21., 10. Daily Herald, 1938. szeptember 21., 8.

The Daily Telegraph, 1938. szeptember 20.

The Times, 1938. szeptember 20., 13.

The Times, 1938. szeptember 20., 14.

News Chronicle, 1938. szeptember 22., 13.

News Chronicle, 1938. szeptember 22., 1.

AMEL 2/1/28, Amery Chamberlainnek, 1938. szeptember 17.

L. Amery: My Political Life, Volume III: The Unforgiving Years, 1929-1940. Hutchinson, 1955, 268.

Harvey, 1938. szeptember 20., 189.

DBFP 3/II, No 1001, 444, Phipps Halifaxnek, 1938. szeptember 21.

M. Gilbert: Winston S. Churchill. Volume V, Companion Part 3, „The Coming of War 1936-1939", Heinemann, 1982,1171-72.

RAEDW/3745, a windsori herceg Chamberlainnek, 1938. szeptember 18.

N. Rose (ed.): Baffy: The Diaries of Blanche Dugdale 1936-1947. Vallentine Mitchell, 1973,127.

Monckton Papers, Dep Monckton Trustees 16/150, Philip Guedalla Moncktonnak, 1938. szeptember 21.

Weinberg, 445-46.

PREM 1/266A/267-68, Cadogan memoranduma, 1938. szeptember 20. CAB 23/95/145-46, Cabinet 41 (38), 1938. szeptember 21.

85 CAB 23/95/154-60, Cabinet 41 (38), 1938. szeptember 21.

86 Nővérének írott, berchtesgadeni látogatásáról beszámoló levelében Chamberlain úgy jellemezte Keitelt mint „fiatalos, kellemes arcú, délceg megjelenésű katonát" (NC 18/1/1069, Chamberlain Ida Chamberlainnek, 1938. szeptember 19.).

87 T. Taylor: Sword and Swastika, 215.

88 NCA, IV. kötet, 1780-PS jelzetű dokumentum, Jodl naplója, 1938. szeptember 16.

89 DGFP D/II, No 500,810, a német külügyminisztérium a külföldi német ki-rendeltségeknek, 1938. szeptember 16.

90 Shirer: The Rise and Fali ofthe Third Reich, 387.

91 Shirer: Berlin Diary, 113.

92 DGFP D/II, No 517, 825, a német külügyminisztérium a prágai követségnek, 1938. szeptember 17.

93 Daily Mail, 1938. szeptember 19., 13.

94 DGFP D/II, No 554, 863-64, Kordt jegyzőkönyve Weizsáckernek, 1938. szeptember 21.

95 Lipski Papers, 403 és 408-11.

96 NCA, III. kötet, 388-PS jelzetű dokumentum, 344.

97 DGFP D/II, No 528, 836, Hencke a német külügyminisztériumnak, 1938. szeptember 19.

98 Cox, 68.

99 DBFP 3/II, No 929, 400, Masaryk Halifaxnek, 1938. szeptember 18.

100 DBFP 3/II, No 937, 404-405, Halifax Newtonnak, 1938. szeptember 19.

101 DBFP 3/II, No 961,416-17, Newton Halifaxnek, 1938. szeptember 19.

102 DBFP 3/II, No 959,414, 2. számú jegyzet, Phipps Halifaxnek, 1938. szeptember 19.

103 The Times, 1938. szeptember 20., 12.

104 Bruegel, 279.

105 DBFP 3/11, No 967,419, Phipps Halifaxnek, 1938. szeptember 20.

106 Noguéres, 145.

107 DBFP 3/II, No 986, 432-34, Newton Halifaxnek, 1938. szeptember 21., 12 óra 20 perc.

108 DBFP 3/II, No 981, 426, Newton Halifaxnek, 1938. szeptember 20.

109 Toland, 477.

110 DBFP 3/II, No 979, 425, Newton Halifaxnek, 1938. szeptember 20. Egyes történészek a szlovák születésű Hodzát önálló szeparatista elképzelések

mellett azzal is vádolták, hogy a válság folyamán végig áruló magatartást tanúsított Benessel szemben, egészen annak szeptember 22-i eltávolításáig. Kétségtelen, hogy mind De Lacroix-nak, mind Newtonnak azt mondta, hogy amennyiben Nagy-Britannia és Franciaország nem támogatnák Csehszlovákiát, úgy kormánya kénytelen lenne engedni.

111 Cadogan Diaries, 1938. szeptember 20., 102.

112 DBFP 3/11, No 991, 437-38, Halifax Newtonnak, 1938. szeptember 21., éjjel 1 óra 20 perc.

113 Wheeler-Bennett: Prologue to Tragedy, 123.

114 Bruegel, 280.

115 DBFP 3/II, No 993, 438-39, Newton Halifaxnek, 1938. szeptember 21., reggel 7 óra 30 perc.

116 Harvey, 1938. szeptember 19., 187.

117 DBFP 3/II, No 998, 442, Newton Halifaxnek, 1938. szeptember 21., hajnali 3 óra 45 perc.

118 DBFP 3/II, No 1005,447, „Note from the Czechoslovak Government to the British Legation, Prague", 1938. szeptember 21.

119 H. Ripka: Munich: Before andAfter. Victor Gollancz, 1939,106-108.

120 Cox, 70.

121 Gedye, 467.

12. A Rajna két partján

1 BBC Written Archives, R34/325, Czechoslovak Crisis, General Fiié 1938-1939.

2 NC 8/26/5, „Memorandum fór the Prime Minister", 1938. szeptember 22.

3 The Times, 1938. szeptember 23., 12.

4 I. Macleod: Neville Chamberlain. Frederick Muller, 1961, 242.

5 The Times, 1938. szeptember 23., 12.

6 Daily Express, 1938. szeptember 21., 10.

7 Evening Standard, 1938. szeptember 21., 6.

8 Kirkpatrick, 113.

9 Daily Express, 1938. szeptember 21., 10.

10 Noguéres, 160.

11 Shirer: Berlin Diary, 115. Hitler legfontosabb életrajzírói közül ketten rámutatnak, hogy Hitler gúnyneve, a „szőnyegzabáló" igazából csak afféle nagyvárosi mítosz volt, amely abból eredt, hogy amerikai újságírók félreértették a német szleng egyik kifejezését: a köznyelvben nem „szőnyeg-zabálónak", hanem „falramászónak" kellett volna fordítani (Toland, 480 és I. Kershaw: The Hitler Myth: Image and Reality in the Third Reich. Clarendon Press, 1987,187).

12 Kirkpatrick, 114.

13 Shirer: Berlin Diary, 115.

14 Daily Express, 1938. szeptember 21., 10.

15 Kirkpatrick, 114.

16 House of Commons, Official Report, Fifth Series, Volume 339, Col 20,1938. szeptember 28.

17 Schmidt, 96.

18 DBFP 3/11, No 1033, 465, „Notes of a conversation between Mr. Chamberlain and Herr Hitler at Godesberg", 1938. szeptember 22.

19 Henderson, 155.

20 Schmidt, 96.

21 DBFP3/U, No 1033,466-73, „Notes of a conversation between Mr Chamberlain and Herr Hitler at Godesberg", 1938. szeptember 22.

22 NCA, IV. kötet, 1780-PS jelzetű dokumentum, 367, Jodi naplója, 1938. szeptember 21.

23 A. Maurois: Tragedy in France. Harper & Brothers, New York, 1940,13.

24 BBC Written Archives, R34/325, Czechoslovak Crisis, General File 1938-1939.

25 Madge-Harrison, 75.

26 Daily Herald, 1938. szeptember 23.

27 Duff Cooper Diaries, 1938. szeptember 22., 263.

28 CAB 27/646/65, „The Czechoslovakian Crisis 1938, Notes of Informal Meetings of Ministers", 9th Meeting, 1938. szeptember 22., délután 3 óra.

29 Noguéres, 164.

30 Harvey, 1938. szeptember 22., 192.

31 CAB 27/646/65, „The Czechoslovakian Crisis 1938, Notes of Informal Meetings of Ministers", 9th Meeting, 1938. szeptember 22., délután 3 óra.

32 DBFP 3/11, No 1027, 461, Halifax Newtonnak, 1938. szeptember 22.

33 PREM 1/266A/183, Gladwyn Jebb memoranduma a Sir Horace Wilsonnal folytatott telefonbeszélgetésről, 1938. szeptember 22., este 8 óra 14 perc.

34 CAB 27/646/70 és 76, „The Czechoslovakian Crisis 1938, Notes of Informal Meetings of Ministers", 10th Meeting, 1938. szeptember 22., este 9 óra 30 perc.

35 DBFP 3/II, No 1035,474, a brit küldöttség (Godesberg) Halifaxnek, 1938. szeptember 23., éjjel 2 óra.

36 Schmidt, 98.

37 DBFP 3/II, No 1048,482, a brit küldöttség (Godesberg) Halifaxnek, 1938. szeptember 23.; csatolva Chamberlain Hitlernek szóló üzenete.

38 The Times, 1938. szeptember 24., 10.

39 CAB 27/646/78, „The Czechoslovakian Crisis 1938, Notes of Informal Meetings of Ministers", 11th Meeting, 1938. szeptember 23., délután 3 óra.

40 PREM 1/266A/173-7, a Downing Street memoranduma a Sir Horace Wilsonnal folytatott telefonbeszélgetésekről, 1938. szeptember 23.

41 Schmidt, 99.

42 Noguéres, 167.

43 Laffan, 382.

44 CAB 23/95/173, Cabinet 42 (38), 1938. szeptember 24.

45 DGFP D/II, No 573,890-91, Hitler Chamberlainnek, 1938. szeptember 23.

46 CAB 27/646/78-79, „The Czechoslovakian Crisis 1938, Notes of Informal Meetings of Ministers", 11th Meeting, 1938. szeptember 23., délután 3 óra.

47 Harvey, 1938. szeptember 23., 194.

48 Duff Cooper Diaries, 1938. szeptember 23., 263-64.

49 Roberts: The Holy Fox, 113.

50 CAB 27/646/86-89, „The Czechoslovakian Crisis 1938, Notes of Informal Meetings of Ministers", 12th Meeting, 1938. szeptember 23., este 9 óra 30 perc.

51 DBFP 3/II, No 1058,490, Halifax a brit küldöttségnek (Godesberg), 1938. szeptember 23.

52 Schmidt, 100.

53 DBFP 3/II, No 1068, 495-96, a brit küldöttség (Godesberg) Newtonnak, 1938. szeptember 24.; csatolva a memorandum szövege.

54 Schmidt, 100-101.

55 Kirkpatrick, 121.

56 Henderson, 157.

57 House of Commons, Official Report, Fifth Series, Volume 339, Col 21,1938. szeptember 28.

58 Schmidt, 101.

59 BBC Written Archives, T 56/177/l, „Ten Years After - A Munich Survey", interjú Paul Schmidttel, 1948. október 11.

Schmidt, 101-102.

DGFP D/II, No 583,907, „Memorandum on the Conversation Between the Führer and the British Prime Minister", 1938. szeptember 23.

House of Commons, Official Report, Fifth Series, Volume 339, Col 22,1938. szeptember 28.

Shirer: Rise and Fall of the Third Reich, 395.

The Times, 1938. szeptember 24., 10.

Cox, 71.

Daily Express, 1938. szeptember 26., 2.

Gedye, 471-72.

Noguéres, 176.

Butler, 75. Mason-MacFarlane rendkívüli felvetését elsőnek a Spiegel hozta nyilvánosságra 1969 augusztusában, majd a történetet címlapján folytatta a The Times, „Le kellett volna lőnie Hitlert?" főcím alatt. Ez a cikk vezetett aztán a levelezési rovat több napon át tartó közléseihez, amelyekben a levélírók hosszasan vitatkoztak a javaslat erkölcsi és gyakorlati vonatkozásairól. Az egyik résztvevő, Stronge dandártábornok, aki 1938-ban katonai attasé volt Prágában, élesen bírálta Mason-MacFarlane-t [The Times, 1969. augusztus 6. és 8.).

Butler, 81-83.

BBC Written Archives, R34/325, Czechoslovak Crisis, General File 1938-1939.

CAB 27/646/91-92, „The Czechoslovakian Crisis 1938, Notes of Informal Meetings of Ministers", 13th Meeting, 1938. szeptember 24.

Cadogan Diaries, 1938. szeptember 24., 103.

Duff Cooper Diaries, 1938. szeptember 24., 264.

CAB 23/95/179-80, Cabinet 42 (38), 1938. szeptember 24.

Minney, 145.

Duff Cooper Diaries, 1938. szeptember 24., 264-65.

AMEL 7/32, Amery naplója, 1938. szeptember 24.

AMEL 2/1/28, Amery Billy Hughesnak, 1938. szeptember 25.

J. Barnes-D. Nicholson: The Empire at Bay: The Leo Amery Diaries 1929-1945. Hutchinson, 1988, 483.

NC 7/2/81, Amery Chamberlainnek, 1938. szeptember 25.

Eden Diary, AP 20/118,1938. szeptember 24. (Thorpe, 225).

Lord Avon: The Eden Memoirs: The Reckoning. Cassell, 1965, 27.

Cadogan Diaries, 1938. szeptember 24., 103.

Harvey, 1938. szeptember 25., 196.

86 Cadogan Diaries, 1938. szeptember 25., 105.

87 Roberts: The Holy Fox, 114.

88 CAB 23/95/198-200, Cabinet 43 (38), 1938. szeptember 25., délelőtt 10 óra 30 perc.

89 Minney, 146.

90 Duff Cooper Diaries, 1938. szeptember 25., 265.

91 CAB 23/95/202, 207, Cabinet 43 (38), 1938. szeptember 25., délelőtt 10 óra 30 perc.

92 Hickleton Papers, A4/410/3/7/2-4, ceruzával írt üzenetváltás Chamberlain és Halifax között, é. n. (1938. szeptember 25.).

93 Harvey, 1938. szeptember 25., 197.

94 CAB 23/95/224, Cabinet 43 (38), 1938. szeptember 25., délután 3 óra.

95 J. Charmley: Duff Cooper: The Authorized Biography. Weidenfeld & Nicol-son, 1986,120.

96 Duff Cooper Diaries, 1938. szeptember 25., 266. Érdekes, hogy a kormány hivatalos jegyzőkönyvei nem utalnak Duff Coopernek erre az első lemondási ajánlatára.

97 CAB 23/95/189, Cabinet 42 (38), 1938. szeptember 24.

98 DBFP 3/II, No 1092, 518-19, „Note from the Czechoslovak Minister to Viscount Halifax", 1938. szeptember 25.

99 Wilson Papers, T 273/406, feljegyzés Chamberlain, Halifax és Masaryk találkozójáról, 1938. szeptember 25.

100 DBFP 3/II, No 1009,451, Phipps Halifaxnek, 1938. szeptember 21.

101 DBFP 3/II, No 1015,456, Halifax Phippsnek, 1938. szeptember 22.

102 DGFP D/II, No 647, 977, a német katonai attasé (Párizs) a német külügyminisztériumnak, 1938. szeptember 27.

103 Phipps Papers, PHPPII1/1/20/90, Phipps Halifaxnek, 1938. szeptember 24.

104 Harvey, 1938. szeptember 24., 195.

105 PHPP III/1/20/91, Halifax Phippsnek, 1938. szeptember 25.

106 Strang, 140. William Strang (a későbbi Lord Strang) 1949 és 1953 között a külügyminiszter állandó helyetteseként szolgált a brit külügyminisztériumban. Hosszú és jelentékeny pályafutása során számos fontos tárgyaláson vett részt - tárgyalt például Sztálinnal is -, így hát a francia miniszterekkel lezajlott találkozó valóban nagyon kellemetlen lehetett.

107 DBFP 3/11, No 1093, 523-27, „Record of an Anglo-French Conversation held at No. 10 Downing Street", 1938. szeptember 25.

108 Strang, 141.

109 DBFP 3/II, No 1093, 527-34, „Record of an Anglo-French Conversation held at No. 10 Downing Street", 1938. szeptember 25.

110 Wheeler-Bennett: Prologue to Tragedy, 143.

111 Duff Cooper Diaries, 1938. szeptember 25., 266-67.

112 CAB 23/95/241, Cabinet44 (38), 1938. szeptember 25., éjjel 11 óra 30 perc.

113 Duff Cooper Diaries, 1938. szeptember 25., 267.

114 Dalton Papers 1/18, Dalton naplója, 1938. szeptember 26.

13. Nyughass és áss

1 The Times, 1938. szeptember 26., 13.

2 Madge-Harrison, 49-50.

3 Macmillan, 560 és 575.

4 Daily Express, 1938. szeptember 26., 6.

5 BBC Written Archives, R34/325, Czechoslovak Crisis, General File 1938-1939, „Special Announcements and Bulletins", 1938. szeptember 26. és 27.

6 The Times, 1938. szeptember 26., 14.

7 Diana Cooper: The Light of the Common Day. Rupert Hart-Davis, 1959,243.

8 N. Nicolson (ed.): Leave the Letters Till We're Dead: The Letters of Virginia Woolf Volume VL1938-1941. The Hogarth Press, 1980, 275.

9 Daily Express, 1938. szeptember 26., 5-6.

10 BBC Written Archives, R34/325, Czechoslovak Crisis, General File 1938-1939, „Special Announcements and Bulletins", 1938. szeptember 26.

11 Daily Express, 1938. szeptember 27., 2, és Madge-Harrison, 91.

12 Daily Express, 1938. szeptember 28., 5-12.

13 Evening Standard, 1938. szeptember 29., 6.

14 BBC Written Archives, R34/325, Czechoslovak Crisis, General File 1938-1939, „Special Announcements and Bulletins", 1938. szeptember 27.

15 Nicolson Diaries, Vita Sackville-West Nicolsonnak, 1938. szeptember 27., 368.

16 J. Wheeler-Bennett: King George VI: His Life and Reign. Macmillan, 1958,352.

17 CAB 23/95/258, Cabinet 45 (38), 1938. szeptember 26.

18 DBFP 3/II, No 1143, 575, Halifax Phippsnek, 1938. szeptember 27.

19 Cooper, 237.

20 CAB 23/95/249, Cabinet 45 (38), 1938. szeptember 26.

21 S. Welles: The Time for Decision. Hamish Hamilton, 1944, 58.

22 CAB 23/95/256, Cabinet 45 (38), 1938. szeptember 26.

23 CAB 23/95/247-48, Cabinet 45 (38), 1938. szeptember 26.

Duff Cooper Diaries, 1938. szeptember 26., 267.

RA PS/GVI/C 235/10, Hardinge memoranduma, 1938. szeptember 26. és 29.
Nicolson Diaries; 1938. szeptember 22., 364.

Jay, 75.

Attlee Papers, MS Eng. c.4792/85, Clement Attlee Tom Attleenek, 1938. április 29.

PREM 1/266A/96, Attlee Chamberlainnek, 1938. szeptember 26.

Lásd lejjebb az 53. jegyzetet.

AMEL 7/32, Amery naplója, 1938. szeptember 26.

Nicolson Diaries, 1938. szeptember 26., 367.

DGFP D/II, No 603, 930, Hencke a német külügyminisztériumnak, 1938. szeptember 25.

Kershaw, 115-16 (eredetije Goebbels naplójában, 1938. szeptember 26.).
Schmidt, 103.

DBFP 3/II, No 1118, 555, „Notes of a Conversation between Sir Horace Wilson and Herr Hitler at Berlin", 1938. szeptember 26.

Gilbert: „Horace Wilson: Man of Munich?", 7.

Schmidt, 103.

DBFP 3/II, No 1118, 555, „Notes of a Conversation between Sir Horace Wilson and Herr Hitler at Berlin", 1938. szeptember 26.

Kershaw, 116.

DBFP 3/11, No 1097, 542, Chamberlain Hitlernek, 1938. szeptember 26. Kirkpatrick, 124.

PREM 1/266A/79, Gladwyn Jebb memoranduma, 1938. szeptember 26. DBFP 3/II, No 1115, 552, Henderson Halifaxnek, 1938. szeptember 26. Shirer: Berlin Diary, 118.

Baynes, 1509,1517 és 1525-27.

Kershaw, 117.

Shirer: Berlin Diary, 118-19.

Kershaw, 117 (eredetije Goebbels naplójában, 1938. szeptember 27.). Amery, 278.

CAB 27/646/95, „The Czechoslovakian Crisis 1938, Notes of Informal Meetings of Ministers", 14th Meeting, 1938. szeptember 26., este 10 óra. DBFP 3/II, No 1111,1. jegyzet, 550.

M. Gilbert: Winston S. Churchill, Volume V, Companion Part 3, Heinemann, 1982,1182, Halifax Churchillnek, 1947. július 24. In: The Gathering Storm (277-78). Winston Churchill azt állította, hogy szeptember 26-án délután, amikor a közleményt megfogalmazták, Halifaxszel és Chamberlainnel együtt ő is jelen volt a kormány termében (lásd fentebb a 30. jegyzetet). Amikor azonban 1947-ben meg akarta erősíttetni ezt az állítást, Halifax azt válaszolta, hogy véleménye szerint Churchillt „megtévesztette az emlékezete". Meglehet, hogy délután általános vitára került sor, ám a közleményt csak az este folyamán terjesztette elé jóváhagyásra Rex (később Sir Reginaid) Leeper; Halifax pedig egyedül engedélyezte annak kibocsátását, abban a hitben, hogy a közlemény „teljes összhangban" van Chamberlain álláspontjával. Meglepetésére azonban „Neville igencsak felháborodott, amikor a közlemény megjelent, és szemrehányást tett nekem, amiért nem mutattam be neki még közzététel előtt" (Gilbert, 1182, Halifax Churchillnek, 1947. július 24.). A nyilatkozat gúnyneve onnan ered, hogy Leeper bocsátotta a sajtó rendelkezésére, míg francia diplomáciai körök vagy hamisítványnak, vagy Sir Róbert Vansittart művének tartották.

54 The Times, 1938. szeptember 27., 12.

55 PREM 1/266A/76-77, Wilson a brit külügyminisztériumnak, 1938. szeptember 26.

56 Kirkpatrick, 124.

57 DBFP 3/11, No 1129, 565, „Notes of a Conversation between Herr Hitler and Sir Horace Wilson at Berlin", 1938. szeptember 27.

58 Henderson, 160.

59 DBFP 3/II, No 1129, 566, „Notes of a Conversation between Herr Hitler and Sir Horace Wilson at Berlin", 1938. szeptember 27.

60 Henderson, 160.

61 LSE Archive, „Munich 1938", 1/1/8, interjú Sir Con O'Neill-lel, é. n. A huszonhat éves O'Neill az oxfordi All Souls College munkatársa volt, édesapja, Sir Hugh (később Lord) O'Neill pedig tagja a Királyi Államtanácsnak és tekintélyes konzervatív képviselő. Közvetlenül München után az ifjú Con O'Neill annyira elítélte az egyezményt, hogy leköszönt külügymi-nisztériumi állásáról. Fia karrierjét féltve Sir Hugh egyenesen Sir Horace Wilsonhoz fordult; megkérdezte, rábeszélné-e fiát lemondása visszavonására, és segítene-e visszahelyezésében. Wilson nem csupán megtagadta a kérés teljesítését, de egyenesen ragaszkodott O'Neill távozásához. „Forrófejű fiatalnak" nevezte, és kijelentette: „Mint közszolgának, nincs joga bírálni a kormányt. Mi köze az egész ügyhöz? Borítékokat címez, vagy más effélével foglalkozik. Egy nagy nulla." (Gilbert: „Horace Wilson: Mán of Munich?", 8).

62 DGFP D/II, No 634,965, „Memorandum on the Conversation between the Führer and Sir Horace Wilson", 1938. szeptember 27. (Schmidt eredeti német nyelvű feljegyzéseiben ez a mondat angolul fordul elő.)

63 Kirkpatrick, 126.

64 Cadogan Diaries; 108.

65 CAB 27/646/101, „The Czechoslovakian Crisis 1938, Notes of

Informal Meetings of Ministers”, 15th Meeting, 1938. szeptember 27.

66 PREM 1/242/27, Te Water memoranduma, 1938. szeptember 27.

67 DBFP 3/II, No 1126,561-62, Henderson Halifaxnek, 1938. szeptember 27.

68 DBFP 3/II, No 1136, 570, Halifax Newtonnak, 1938. szeptember 27., délután 5 óra 45 perc.

69 Cadogan Diaries, 108.

70 DBFP 3/11, No 1138, 571, Halifax Newtonnak, 1938. szeptember 27., délután 6 óra.

71 PREM 1/266A/115, sürgönyvázlat, Chamberlain Bendnek, 1938. szeptember 27.

72 Cadogan Diaries, 1938. szeptember 27., 107.

73 N. Chamberlain: The Struggle for Peace. Hutchinson, 1939, 274-76.

74 Duff Cooper Diaries, 1938. szeptember 27., 268.

75 Diana Cooper, 245.

76 AMEL, 7/32, Amery naplója, 1938. szeptember 27.

77 CAB 23/95/261-70, Cabinet 46 (38), 1938. szeptember 27.

78 Duff Cooper Diaries, 1938. szeptember 27., 268-69.

79 CAB 23/95/272-74, Cabinet 46 (38), 1938. szeptember 27.

80 Wheeler-Bennett: King George VI, 352.

81 NC 18/1/1070, Chamberlain Hilda Chamberlainnek, 1938. október 2.

82 NCA, 111. kötet, 388-PS jelzetű dokumentum, 352,1938. szeptember 28-án kelt memorandum.

83 NCA, III. kötet, 388-PS jelzetű dokumentum, 379, „Coordinated Time

of Attack by Army and Air Forces on X Day”, 1938. szeptember 27.

84 NCA, III. kötet, 388-PS jelzetű dokumentum, 351, Keitel memoranduma, „Mobilization Measures”, 1938. szeptember 27.

85 NCA, III. kötet, 388-PS jelzetű dokumentum, 350, „Szigorúan titkos” Keitel-memorandum, 1938. szeptember 27.

86 Shirer: Berlin Diary, 119.

87 Daily Express, 1938. szeptember 28., 2.

88 Henderson, 161.

Toland, 45.

TMWQ XII. kötet, 219, Gisevius tanúvallomása, 1946. április 25.

Hitler válaszát Chamberlain levelére aznap este 8 óra 40 perckor kapta meg a brit külügyminisztérium (lásd alant a 96. jegyzetet). Mivel eddig az időpontig a választ megírták, Schmidt lefordította, átadták Hendersonnak és továbbították Londonba, szükségképpen az aznap esti berlini díszszemle előtt kellett megíródnia.

Spitzy, 246.

Schmidt, 105.

Henderson, 161.

Weizsàcker, 154.

DBFP 3/II, No 1144,576-79, Henderson Halifaxnek, 1938. szeptember 27. House of Commons, Official Report, Fifth Series, Volume 339, Col 25,1938. szeptember 28.

Laffan, 423.

DGFP D/II, No 656, 988-89, Weizsàcker jegyzőkönyve Ribbentrop számára, 1938. szeptember 28.

NC 8/26/13, Munich File, Annie Chamberlain jegyzete, é. n.

DBFP 3/II, No 1158, 587, Halifax Hendersonnak, benne Chamberlain Hitlernek szóló üzenete, 1938. szeptember 28.

NC 18/1/1070, Chamberlain Hilda Chamberlainnek, 1938. október 2.
Birkenhead, 405.

Weizsàcker, 153.

Henderson, 163.

Toland, 487.

Bloch, 195-96.

Toland, 487.

P. Dixon: Double Diploma: The Life of Sir Pierson Dixon, Don and Diplomat. Hutchinson, 1968, 48.

DBFP 3/II, No 1125, 561, Perth Halifaxnek, 1938. szeptember 27.

Dixon, 50.

DBFP 3/II, No 1231, 642-43, Perth Halifaxnek, 1938. szeptember 30.
Noguères, 222.

Ciano's Diary, 1938. szeptember 28., 165.

Schmidt, 106.

Schmidt, 106 (eredetije in: A. François-Poncet: Souvenirs d'une Ambassade à Berlin, Flammarion, Párizs, 1947, 328).

Spitzy, 248-49.

Schmidt, 107.

DBFP 3/II, No 1159, 587, Halifax Perthnek, 1938. szeptember 28.

DBFP 3/II, No 1231, 644, Perth Halifaxnek, 1938. szeptember 30. Henderson, 164.

Wheeler-Bennett: Prologue to Tragedy, 167.

Kershaw, 119 (eredetije Groscurth naplójában, 1938. szeptember 28.). Laffan, 407.

Henderson, 164.

Wheeler-Bennett: Prologue to Tragedy, 167, 4. jegyzet.

Kershaw, 119.

Schmidt, 107-108.

Henderson, 166.

Ciano's Diary, 1938. szeptember 28., 166.

14. A BÉKE LÉGI HÍRNÖKE

Cartland, a Ház egyik legfiatalabb tagja, 1939 folyamán végig bátran érvelt Chamberlain politikája ellen. 1940 májusában, a Dunkerque-ből való visszavonulás közben esett el (B. Cartland: The Isthmus Years. Hutchinson, 1943,177).

Wheeler-Bennett London aznapi rendezett és viszonylag visszafogott kiürítését összehasonlítja a párizsi exodusszal, amelynek során „az emberek összeverekedtek a vasúti ülőhelyekért, és a városból kivezető utak fulladoztak a forgalomtól" (Prologue to Tragedy; 167).

BBC Written Archives, R34/325, Czechoslovak Crisis, General File 1938-1939, „Special Announcements and Bulletins", 1938. szeptember 28. Duff Cooper Diaries, 1938. szeptember 28., 269.

Channon Diaries, 1938. szeptember 28., 170.

AMEL, 7/32, Amery naplója, 1938. szeptember 27.

Nicolson Diaries, 1938. szeptember 28., 369.

LSE Archive, „Munich 1938", 1/1/3, interjú Raczynski gróffal.

Nicolson Diaries, 1938. szeptember 28., 369.

Self, 322.

House of Commons, Official Report, Fifth Series, Volume 339, Col 5,1938. szeptember 28.

Nicolson Diaries, 1938. szeptember 28., 369.

13 House of Commons, Official Report, Fifth Series, Volume 339, Col 6,1938. szeptember 28.

14 AMEL, 7/32, Amery naplója, 1938. szeptember 28.

15 CAB 27/646/105, „The Czechoslovakian Crisis 1938, Notes of Informál Meetings of Ministers", 15th Meeting, 1938. szeptember 27. A White Paper-ből tudatosan kihagyott más, döntő fontosságú sürgönyök közt volt a szeptember 21-i angol-francia ultimátum, a Hitlernek szóló legújabb brit javaslatok, valamint Chamberlain Beneshez intézett szeptember 27-i figyelmeztetése, miszerint ha ki is tör a háború, és a szövetségesek javára dől el, Csehszlovákia aligha alakulna újjá a mai formájában. Nagyon is valószínű, hogy néhány ilyen sürgöny fenyegető hangneme egyes képviselőket gondolkodóba ejtett volna.

16 DBFP 3/II, No 1174,593-94, „Note by Sir A. Cadogan”, 1938. szeptember 28.

17 Cadogan Diaries, 1938. szeptember 28., 109.

18 Hirsel Archive, ADH, „Notes on Munich”, szerzője Lord Dunglass, a későbbi Sir Alec Douglas-Home, még későbbi Lord Home (a kézzel írt jegyzetek nincsenek keltezve, de leírásuk szerint „közvetlenül München után születtek").

19 Simon Papers 10/11, Simon naplója, 1938. szeptember 29.

20 Nicolson Diaries, 1938. szeptember 28., 370.

21 The Times, 1938. szeptember 28., 12.

22 House of Commons, Official Report, Fifth Series, Volume 339, Cols 25-26, 1938. szeptember 28.

23 Channon Diaries, 1938. szeptember 28., 171.

24 House of Commons, Official Report, Fifth Series, Volume 339, Col 26,1938. szeptember 28.

25 Hirsel Archive, SB/7.

26 House of Commons, Official Report, Fifth Series, Volume 339, Cols 26-28, 1938. szeptember 28.

27 Duff Cooper Diaries, 1938. szeptember 28., 269.

28 Lord Home: The Way the Wind BIows. Collins, 1976, 65.

29 The History ofThe Times, 943.

30 Simon Papers 10/12, Simon naplója, 1938. szeptember 29. Simon az első sorban ült 1914-ben, amikor Sir Edward Grey bejelentette az első világháború kezdetét.

31 News Chronicle, 1938. szeptember 29., 1.

32 Channon Diaries, 1938. szeptember 28., 171.

Simon, 247.

Nicolson Diaries; 1938. szeptember 28., 371,1. jegyzet.

R. Seton-Watson: A History ofthe Czechs andSlovaks. Hutchinson, 1943,367.
Wheeler-Bennett: Prologue to Tragedy, 170.

AMEL, 7/32, Amery naplója, 1938. szeptember 28.

LSE Archive, „Munich 1938", 1/1/3, interjú Raczynski gróffal.

Nicolson Diaries, 1938. szeptember 28., 371.

G. Stewart: Burying Caesar: Churchill, Chamberlain and the Battle fór the Tory Party. Weidenfeld & Nicolson, 1999, 324.

NC 18/1/1070, Chamberlain Hilda Chamberlainnek, 1938. október 2. Daily Express, 1938. szeptember 29., 1.

Hirsel Archive, ADH, „Notes on Munich" by Lord Dunglass. Ez az idézet eddig még soha nem került nyilvánosságra, és talán a legkorábbi hozzáférhető utalás Chamberlainnek a Downing Street ablakából tett megjegyzésére; egyértelműen arra utal, hogy a megjegyzést Annie Chamberlain sugallta férjének. Lord Hailsham is találkozott aznap este Annie Chamberlainnel, aki így szólt hozzá: „Azt hiszem, Neville meghozza majd Münchenből a békét, és remélem, tisztességes béke lesz." (Heuston, 490}. Wheeler-Bennett: Prologue to Tragedy, 171.

DGFP D/II, No 662, 994, a német külügyminisztérium a külföldi német képviseleteknek, 1938. szeptember 28.

Ciano's Diary, 1938. szeptember 29., 166.

Laffan, 437.

Ciano's Diary, 1938. szeptember 29., 166.

Channon Diaries, 1938. szeptember 29., 172.

BBC Written Archives, R34/325, Czechoslovak Crisis, General File 1938-1939, „Recorded Programmes Library", 1938. szeptember 29.

Thorpe: Alec Douglas-Home, 80-81.

DBFP 3/11, No 1184, 599, Halifax Newtonnak, 1938. szeptember 28. DBFP 3/II, No 1194, 604, Newton Halifaxnek, 1938. szeptember 28.

A. François-Poncet: The Fateful Years. Victor Gollancz, 1949, 269.

The Times, 1938. szeptember 30., 12.

Hirsel Archive, ADH, „Notes on Munich".

François-Poncet, 269.

J. von Halasz: Hitler's Munich, Foxley Books, 2007, 72-73. A Führerbau egyike a náci korszak kevés müncheni épületének, amely még teljes épségben van. Homlokzata piszkosbarna, de a főkapu fölé függesztett jókora,

horogkeresztes bronzsas körvonalai még tisztán láthatók. Az épületben ma a müncheni Zeneakadémia működik, és az első emeleti, közvetlenül a bejárat fölötti 105. szobában, ahol annak idején az egyezményt aláírták, ma zongorával kísért próbákat tartanak. A falon egy A4 méretű, bekeretezett kis tábla ismerteti röviden a helyiség történetét.

Hickleton Papers, A4/410/3/3/vi, „Diary of Visit", 1937. november 19. The Times, 1938. szeptember 30., 12.

Evening Standard, 1938. szeptember 29., 7.

Hirsel Archive, ADH, „Notes on Munich".

Eberle-Uhl, 33.

François-Poncet, 269-70.

Ciano's Diary, 1938. szeptember 30., 167.

Strang, 144.

Henderson, 166.

Schmidt, 109.

NC 18/1/1070, Chamberlain Hilda Chamberlainnek, 1938. október 2. Ciano's Diary, 1938. szeptember 30., 167.

DGFP D/II, No 670,1005-1006, „Memorandum on the First Meeting Between the British and French Prime Ministers, the Duce, and the Führer at Munich", 1938. szeptember 29.

Henderson, 167.

François-Poncet, 271. Azt a körülményt, hogy Mussolini javaslatait a Wil-

helmstrassén szövegezték meg, csak a háború után tárták fel, amikor az erre vonatkozó német dokumentumokat lefoglalták. Ezért fel kell téteteleznünk, hogy mind Chamberlain, mind Henderson élete végéig úgy tudta: a javaslatok Mussolinitól származnak.

DBFP 3/II, No 1227, 634, „Note by Sir H. Wilson on the Munich Conference", Appendix A, 1938. október 1.

Noguères, 265.

Ciano's Diary, 1938. szeptember 30., 167.

DGFP D/II, No 670,1006, „Memorandum on the First Meeting Between the British and French Prime Ministers, the Duce, and the Führer at Munich", 1938. szeptember 29.

Noguères, 268.

Schmidt, 110.

Laffan, 441, 3. jegyzet.

Ciano's Diary, 1938. szeptember 30., 167.

82 François-Poncet, 271.

83 Strang, 145.

84 BBC Written Archives, T56/177/1, „Ten Years After - A Munich Survey", 1948. október 11., interjú Lord Dunglass-szal.

85 Schmidt, 111.

86 Wilson Papers, T 273/408, dr. Hubert Masafik memoranduma, 1938. szeptember 30.

87 BBC Written Archives, R28/297325, Czechoslovak Crisis, „News Agencies 1938".

88 Kirkpatrick, 129.

89 CAB 23/95/280, Cabinet 47 (38], 1938. szeptember 30.

90 DBFP3/U, No 1224,627-28, az Egyesült Királyság küldöttsége (München) Halifaxnek; csatolva a müncheni egyezmény szövege, 1938. szeptember 30.

91 BBC Written Archives, R28/297325, Czechoslovak Crisis, „News Agencies 1938".

92 Strang, 146.

93 Kirkpatrick, 127.

94 Ciano's Diary, 1938. szeptember 30., 168.

95 Noguères, 284.

96 Wheeler-Bennett: Prologue to Tragedy, 172, 2. jegyzet.

97 Shirer: Berlin Diary, 121.

98 T 273/408, dr. Hubert Masarik memoranduma, 1938. szeptember 30. Kirkpatrick, akiről nem tudni biztosan, vajon a helyiségben tartózkodott-e, cáfolja Masafik beszámolóját Chamberlain viselkedéséről. Azt állítja, a miniszterelnök „a legnagyobb együttérzést és megértést" tanúsította, ellentétben Daladier-val, aki „nem válogatta meg szavait, és nem tűrt ellentmondást" (Kirkpatrick, 129-30).

99 DBFP 3/II, No 1227,633, „Note by Sir H. Wilson on the Munich Conference", 1938. október 1.

100 François-Poncet, 273.

101 BBC Written Archives, T56/177/1, „Ten Years After - A Munich Survey", 1948. október 11, interjú Frank Ashton-Gwatkinnel.

102 DBFP 3/II, No 1225, 630, a brit küldöttség (München) Newtonnak, 1938. szeptember 30.

103 Wheeler-Bennett: Prologue to Tragedy, 175.

104 Ripka, 231-32.

105 NC 18/1/1070, Chamberlain Hilda Chamberlainnek, 1938. október 2.

106 Strang, 147.

107 Thorpe: Alec Douglas-Home, 83.

108 Ciano's Diary, 1938. szeptember 30., 167. Amikor Lee Miller amerikai haditudósító 1945 májusában felkereste a lakást, megjegyezte: „Felületesen megállapítható, hogy ezt a lakást szinte bármilyen, közepes jövedelmű, örökséggel nem rendelkező személy a magáénak mondhatta volna. Hiányzott belőle minden kecsesség és báj, hiányzott a meghittség, de előkelő sem volt.” (L. Miller: Lee Miller's War, Condé Nast Books, 1992,191.) Ma a lakóház rendőrségi épület.

109 Hirsel Archive, SB/104, interjú Lord Home-mal, 1989. augusztus 28.

110 DBFP 3/II, No 1228,636, „Note of a Conversation between the Prime Minister and Herr Hitler at the Latter's Flat in Munich”, 1938. szeptember 30.

111 NC 18/1/1070, Chamberlain Hilda Chamberlainnek, 1938. október 2. Chamberlainnek a találkozóról készített jegyzetei, egy kis füzet tizennégy, ceruzával teleírt oldala a birminghami egyetemen található, egyéb iratai között. Az aláírt dokumentum eredeti példánya, amelyen az összehajtás nyomai is láthatók, az Imperial War Museum kiállításán szerepel.

112 Schmidt, 112-13.

113 BBC Written Archives, R19/2172, „I Was There” series, interjú Sir Alec Douglas-Home-mal, 1968. január 14.

114 Documents on German Foreign Policy 1918-1945, Series D (1937-1945), Volume IV, „The Aftermath of Munich”, HMSO 1951, No 247, 292, „Conversation between the Führer and the British Prime Minister”, 1938. szeptember 30.

115 Lambert, 276.

116 Eberle-Uhl, 35.

117 Strang 148.

118 BBC Written Archives, T56/177/1, „Ten Years After - A Munich Survey”, 1948. október 11., interjú Frank Ashton-Gwatkinnel.

119 Toland, 493.

120 Spitzy, 254.

121 Ciano's Diary, 1938. október 2., 172.

122 Von Halasz, 36-37 és 40. A Sterneckerbráu helyén ma számítógépüzlet működik.

123 T 273/407, Ewer Wilsonnak, 1938. október 20. és Wilson Ewernek, 1938. október 21.

124 C. Coote: The Other Club, Sidgwick-Jackson, 1971,88-91.

Charmley: Duff Cooper, 124.

Duff Cooper Diaries, 1938. szeptember 29., 270.

Coote: The Other Club, 91.

Roberts: The Holy Fox, 123.

Avon: The Reckoning, 36.

LSE Archive, 1/1/5, „Munich 1938", interjú Sir John Colville-lel.

CAB 23/95/280-85, Cabinet 47 (38], 1938. szeptember 30.

Duff Cooper Diaries, 1938. szeptember 30., 270-71.

CAB 23/95/287, Cabinet 47 (38], 1938. szeptember 30.

Duff Cooper Diaries, 1938. szeptember 30., 271.

Cooper, 243.

Wheeler-Bennett: King George VI, 354-56.

The Times, 1938. október 1., 13.

W. Hadley: Munich: Before and After. Cassell, 1944, 94-95.

Daily Herald, 1938. október 1.

NC 7/11/31/228, Rothermere Chamberlainnek, 1938. október 1.

Self, 328.

RA EDW/3760, a windsori herceg Chamberlainnek, é. n.

Self, 329.

NC 7/11/31/168, Lee Chamberlainnek, 1938. november 12.

The Times, 1938. október 1., 1.

D. Dutton: Neville Chamberlain. Arnold, 2001, 55.

Shepherd, 223.

B. Morris: The Roots of Appeasement: The British Weekly Press and Nazi Germany During the 1930s. Frank Cass, 1991.

Macmillan, 562.

Harvey, 1938. október 1., 208.

NC 18/1/1070, Chamberlain Hilda Chamberlainnek, 1938. október. 2. CAB 27/646/108, „The Czechoslovakian Crisis 1938, Notes of Informal Meetings of Ministers", 16th Meeting, 1938. október 1.

PREM 1/266A/23-24, Stanley Chamberlainnek, 1938. október 3.

House of Commons, Official Report, Fifth Series, Volume 339, Cols 31-34 és 40,1938. október 3.

Charmley: Duff Cooper, 130.

House of Commons, Official Report, Fifth Series, Volume 339, Cols 42-47, 1938. október 3.

Macmillan, 568.

158 Dalton, 198-99.

159 NC 18/1/1071, Chamberlain Ida Chamberlainnek, 1938. október 9.

160 Nicolson Diaries, 1938. október 4., 375.

161 House of Commons, Official Report, Fifth Series, Volume 339, Col 360, 1938. október 5.

162 Nancy Astor Papers, 1416/1/7/78, News Review, 1938. október 13.

163 House of Commons, Official Report, Fifth Series, Volume 339, Cols 361 és 373,1938. október 5.

164 AMEL 2/1/28, Amery Chamberlainnek, 1938. október 6.

165 Nicolson Diaries, 1938. október 6., 375-76.

166 N. Thompson: The Anti-Appeasers: Conservative Opposition to Appeasement in the 1930s. Clarendon Press, 1971,182-83.

167 NC 18/1/1071, Chamberlain Ida Chamberlainnek, 1938. október 9.

168 Hirsel Archive, SB/8,1938-40.

Utóhang: A kardot kirántják

1 NCA, IV. kötet, 1780-PS jelzetű dokumentum, 368, Jodi naplója, 1938. szeptember 29.

2 Kirkpatrick, 135.

3 Shirer: The Rise and Fall of the Third Reich, 427.

4 Henderson, 174-75.

5 Kershaw, 122 (eredetije Goebbels naplójában, 1938. szeptember 30.).

6 NCA, III. kötet, 388-PS jelzetű dokumentum, 357-58, „Green" File, Keitel Hitlernek, 1938. szeptember 30.

7 T. Taylor: Sword and Swastika, 224-25.

8 Toland, 494.

9 Cox, 76-77.

10 Henderson, 168.

11 François-Poncet, 273.

12 Kirkpatrick, 131.

13 Weinberg, 459.

14 Baynes, 1533-35.

15 NCA, III. kötet, 388-PS jelzetű dokumentum, 372-74, „Green" File, 1938. október 9. és 11.

16 DGFP D/IV, No 81,99-100, „Directive by the Führer for the Wehrmacht", 1938. október 21. A harmadik pont Memel balti-tengeri kikötővárosra utalt; mintegy 40 ezer főnyi lakosságának többsége német volt. A területet a versailles-i szerződés értelmében Németország átengedte Litvániának. DGFP D/IV, No 45,46, „Memorandum for the Führer", 1938. október 7. Kershaw, 141.

CAB 23/96/92, Cabinet 51 [38), 1938. október 31.

NC 18/1/1076, Chamberlain Ida Chamberlainnek, 1938. november 13. Self, 345.

Hadley, 103.

T 273/407, Daily Herald, 1938. október 1.

CAB 23/95/292-94 és 301, Cabinet 48 [38), 1938. október 3.

Nancy Astor Papers, MS 1416/1/2/188, Macmillan Astornak, 1938. október.

Macmillan, 573.

DGFP D/IV, No 68, 83, feljegyzés a Göringgel való beszélgetésről, é. n. [1938. október 17.)

CAB 23/95/284, Cabinet 47 [38), 1938. szeptember 30.

T. Taylor: Sword and Swastika, 230.

DGFP D/IV, No 156, 188-89, Hencke (Prága) a német külügyminisztériumnak, 1939. január 12.

Wheeler-Bennett: Prologue to Tragedy, 316.

Kershaw, 169 (eredetije Goebbels naplójában, 1939. március 11.). Documents on British Foreign Policy 1919-1939, Third Series, Volume IV, „1939", HMSO 1951, No 203,223, Henderson Halifaxnek, 1939. március 11. DBFP 3/IV, No 473,439, Newton Halifaxnek, 1939. március 21.

DGFP VI, No 202, 243-44, „Conversation between the Führer and Tiso", 1939. március 13. Tisót a háború után az amerikaiak letartóztatták, és kiadták a cseh kormánynak, hogy ott tárgyalják ügyét. Ennek eredményeként 1947. április 18-án felakasztották.

DGFP D/IV, No 228, 267, „Conversation between the Führer and President Hácha", 1939. március 15.

Toland, 517.

Kershaw, 171.

DGFP D/IV, No 152,185-86, Keitel direktívája, 1938. december 17. Syrovyt Csehszlovákia felszabadulása után letartóztatták, majd kollabo-rálás vádjával bíróság elé állították. 1947. április 21-én húszévi börtönre ítélték, amelyből tíz év kényszermunkára szólt.

Baynes, 1585.

Bibliográfia

VI. György király The Royal Archives

Windsori herceg The Royal Archives

(Őfelsége, II. Erzsébet brit királynő szíves engedélyével)

Leó Amery Lady Astor Lord Attlee Lord Avon

Lord Baldwin Lord Beaverbrook Sir Alexander Cadogan

Lord Caldecote Neville Chamberlain Lord Cranborne Lord Crookshank Lord Dalton

Geoffrey Dawson Paul Emrys-Evans Lord Gladwyn Lord Halifax

Lord Hankey Sir Nevile Henderson Lord Home Lord Margesson Lord Monckton Lord Norwich Sir Eric Phipps Lord Runciman

Churchill Archives Centre Reading University Bodleian Library, Oxford Birmingham University Library National Archives (FO 800) Cambridge University Library Parliamentary Archive Churchill Archives Centre National Archives (FO 800) Churchill Archives Centre Birmingham University Library National Archives (FO 800) Bodleian Library, Oxford British Library of Political and Economic Science Bodleian Library, Oxford British Library Churchill Archives Centre Borthwick Institute, University of York (The Hickleton Papers) National Archives (FO 800) Churchill Archives Centre National Archives (FO 800)

The Hirsel Archive Churchill Archives Centre Bodleian Library, Oxford Churchill Archives Centre Churchill Archives Centre National Archives (FO 800)

National Archives (FO 800) Bodleian Library, Oxford Churchill Archives Centre Bodleian Library, Oxford Cambridge University Library Churchill Archives Centre National Archives (T273) British Library

Sir Orme Sargent Lord Simon Lord Strang

Brigadier H. C. T. Stronge Lord Templewood Lord Vansittart Sir Horace Wilson Lord Zetland

Cabinet Papers Foreign Office Papers Prime Minister's Papers Treasury Papers

BBC Written Archives Newspapers

National Archives National Archives National Archives National Archives

Caversham Park, Reading British Library, Colindale

PUBLIKÁLT HIVATALOS DOKUMENTUMOK

Medlicott, William Norton-Dakin, Douglas (eds.): Documents on British Foreign Policy 1919-1939. Second Series, Volume XIX, „European Affairs, July 1, 1937-August 4,1938", Her Majesty's Stationery Office, 1982.

Woodward, Ernest Llewellyn-Butler, Rohan [eds.): Documents on British Foreign Policy 1919-1939. Third Series, Volume I, „1938", His Majesty's Stationery Office, 1949.

Woodward, Ernest Llewellyn-Butler, Rohan (eds.): Documents on British Foreign Policy 1919-1939. Third Series, Volume II, „1938", His Majesty's Stationery Office, 1949.

Woodward, Ernest Llewellyn-Butler, Rohan (eds.): Documents on British Foreign Policy 1919-1939. Third Series, Volume IV, „1939", His Majesty's Stationery Office, 1951.

Documents on German Foreign Policy 1918-1945. Series D (1937-1945), Volume I, „From Neurath to Ribbentrop, September 1937- September 1938". His Majesty's Stationery Office, 1949.

Documents on German Foreign Policy 1918-1945. Series D (1937-1945), Volume II, „Germany and Czechoslovakia, 1937-1938". His Majesty's Stationery Office, 1950.

Documents on German Foreign Policy 1918-1945. Series D (1937-1945), Volume IV, „The Aftermath of Munich, October 1938-March 1939". His

Majesty's Stationery Office, 1951.

Documents on German Foreign Policy 1918-1945. Series D (1937-1945), Volume VII, „The Last Days of Peace". Her Majesty's Stationery Office, 1956.

Nazi Conspiracy and Aggression. Volumes I—VIII, United States Government Printing Office, Washington, 1946.

Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal. Nürnberg, 1946.

Matthew, Henry Colin Gray-Harrison, Brian (eds.): Oxford Dictionary of National Biography. Oxford University Press, 2004.

The History of The Times. Volume IV, The 150th Anniversary and Beyond, 1912-1948. The Times, 1952.

Parliamentary Debates. House of Commons, Official Report, Fifth Series.

PUBLIKÁLT FORRÁSOK

Amery, Leo: My Political Life. Volume III: The Unforgiving Years, 1929-1940. Hutchinson, 1955.

Andrew, Christopher: Secret Service: The Making of the British Intelligence Community. Heinemann, 1985.

Ball, Simon: The Guardsmen: Harold Macmillan, Three Friends, and the World They Made. HarperCollins, 2004.

Barnes, John-Nicholson, David (eds.): The Empire at Bay: The Leo Amery Diaries 1929-1945, Hutchinson, 1988.

Bartlett, Vernon: / Know What I Liked. Chatto and Windus, 1974.

Bassett, Richard: Hitler's Spy Chief: The Wilhelm Canaris Mystery. Weidenfeld and Nicolson, 2005.

Baynes, Norman Hepburn (ed.): The Speeches of Adolf Hitler, Volume II, April 1922-August 1939. Oxford University Press, 1942.

Below, Nicolaus von: At Hitler's Side: The Memoirs of Hitler's Luftwaffe Adjutant, 1937-1945. Greenhill Books, 2001.

Birkenhead, Frederick Winston Fumeaux Smith (Earl of): Halifax: The Life of Lord Halifax. Hamish Hamilton, 1965.

Birkenhead, Frederick Winston Fumeaux Smith (Earl of) : Walter Monckton: The Life of Viscount Monckton of Brenchley. Weidenfeld and Nicolson, 1969.

Bloch, Michael: Ribbentrop. Bantam Press, 1992.

Bond, Brian (ed.): Chief of Staff. The Diaries of Lieutenant-General Sir Henry Pownall, Volume One 1933-1940. Leo Cooper, 1972 Brendon, Piers: The Dark Valley: A Panorama of the 1930s. Jonathan Cape, 2000. Brissaud, André: Canaris: The Biography of Admiral Canaris. Weidenfeld and Nicolson, 1973.

Brook-Shepherd, Gordon: Anschluss: The Rape of Austria. Macmillan, 1963. Bruce Lockhart, Robert Hamilton: Jan Masaryk: A Personal Memoir. Dropmore Press, 1951.

Bruegel, Johann Wolfgang: Czechoslovakia Before Munich: The German minority problem and British appeasement policy. Cambridge University Press, 1973. Bukey, Evan Burr: Hitler's Austria: Popular Sentiment in the Nazi Era, 1938-1945.

University of North Carolina Press, 2000.

Bullock, Alan (ed.): The Ribbentrop Memoirs. Weidenfeld and Nicolson, 1954. Bullock, Alan: Hitler: A Study in Tyranny. (Revised Edition) Odhams, 1965. Burden, Hamilton T.: The Nuremberg Party Rallies: 1923-39. Pall Mall Press, 1967.

Butler, Ewan: „Mason-Mac": The Life of Lieutenant-General Sir Noel Mason-MacFarlane. Macmillan, 1972.

Cartland, Barbara: The Isthmus Years. Hutchinson, 1943.

Chamberlain, Neville: The Struggle for Peace. Hutchinson, 1939.

Charmley, John: Duff Cooper: The Authorized Biography. Weidenfeld and

Nicolson, 1986.

Charmley, John: Chamberlain and the Lost Peace. Hodder & Stoughton, 1989. Chisholm, Anne-Davie, Michael: Beaverbrook: A Life. Hutchinson, 1992. Christiansen, Arthur: Headlines All My Life. Heinemann, 1961.

Churchill, Winston S.: The Second World War, Volume /: The Gathering Storm. Cassell, 1948.

Cockett, Richard: Twilight of Truth: Chamberlain, Appeasement and the Manipulation of the Press. Weidenfeld and Nicolson, 1989.

Colvin, Ian: Chief of Intelligence. Victor Gollancz, 1951.

Colvin, Ian: Vansittart in Office. Victor Gollancz, 1965.

Colvin, lan: The Chamberlain Cabinet. Victor Gollancz, 1971.

Conwell-Evans, Thomas Philip: None so Blind: A Study of the Crisis Years 1930-1939, Based on the Private Papers of Group-Captain M. G. Christie. Harrison & Sons, 1947.

Cooper, Diana: The Light of the Common Day. Rupert Hart-Davis, 1959.

Cooper, Duff: Old Men Forget. Rupert Hart-Davis, 1953.

Coote, Colin Reith: Editorial: The Memoirs of Colin R. Coote. Eyre & Spottiswoode, 1965.

Coote, Colin Reith: The Other Club. Sidgwick & Jackson, 1971.

Coulondre, Robert: De Staline á Hitler: Souvenirs de deux ambassades 1936-1939. Hachette, Párizs, 1950.

Cowling, Maurice: The Impact of Hitler: British Politics and British Policy 1933-1940. Cambridge University Press, 1975.

Cox, Geoffrey: Countdown to War: A Personal Memoir of Europe 1938-1940. William Kimber, 1988.

Cunliffe-Lister, Philip (Lord Swinton): Sixty Years of Power: Some Memories

of the Men Who Wielded It. Hutchinson, 1966.

Dalton, Hugh: The Fateful Years: Memoirs 1931-1945. Frederick Muller, 1957. De Felice, Renzo (ed.): The complete, unabridged diaries of Count Galeazzo Ciano. Phoenix Press, 2002.

Deutsch, Harold C.: The Conspiracy against Hitler in The Twilight War. University of Minnesota Press, Minneapolis, 1968.

Deutsch, Harold C.: Hitler and His Generals: The Hidden Crisis, January-June 1938. University of Minnesota Press, Minneapolis, 1974.

Dilks, David (ed.): The Diaries of Sir Alexander Cadogan. Cassell, 1971.

Dirksen, Herbert von: Moscow, Tokyo, London -Twenty Years of German Foreign Policy. Hutchinson, 1951.

Dixon, Piers: Double Diploma: The Life of Sir Pierson Dixon, Don and Diplomat. Hutchinson, 1968.

Dodd, Martha: My Years in Germany. Victor Gollancz, 1939.

Dodd, William Edward-Dodd, Martha (eds.): Ambassador Dodd's Diary, 1933-38. Victor Gollancz, 1941.

Douglas, Roy: In the Year of Munich. Macmillan, 1977.

Douglas, Roy: Between the Wars 1919-1939: The Cartoonists' Vision. Routledge, 1992.

Dutch, Oswald: The Errant Diplomat: The Life of Franz von Papén. Edward Arnold & Co, 1940.

Dutton, David: Neville Chamberlain. Arnold, 2001.

Eberle, Henrik-Uhl, Matthias (eds.): The Hitler Book: The Secret Dossier Prepared for Stalin. John Murray, 2005. (Magyarul: A Hitler-dosszié. Park, 2006.) Eden, Anthony (Lord Avon): The Eden Memoirs: Facing the Dictators, Cassell, 1962.

Eden, Anthony (Lord Avon): The Eden Memoirs: The Reckoning, Cassell, 1965.

Evans, Richard].: The Third Reich in Power 1933-1939. Allen Lane, 2005. (Magyarul: A Harmadik Birodalom hatalmon. Park, 2013.]

Farrell, Nicholas Burgess: Mussolini: A New Life. Weidenfeld and Nicolson, 2003.

Feiling, Keith: The Life of Neville Chamberlain. Macmillan, 1946.

François-Poncet, André: Souvenirs d'une Ambassade à Berlin. Flammarion, Paris, 1947.

François-Poncet, André: The Fateful Years. Victor Gollancz, 1949.

Fuchser, Larry William: Neville Chamberlain and Appeasement: A Study in the Politics of History. W. W. Norton, New York, 1982.

Gedye, George Eric Rowe: Fallen Bastions. Victor Gollancz, 1939.

Gehl, Jürgen: Austria, Germany and the Anschluss, 1931-1938. Oxford University Press, 1963.

Gilbert, Martin: Winston S. Churchill. Volume V, Companion Part 3, The Coming of War 1936-1939. Heinemann, 1982.

Gisevius, Hans Bernd: To the Bitter End. Greenwood Press, Connecticut, 1975.

Gladwyn, Hubert Miles: The Memoirs of Lord Gladwyn. Weidenfeld and Nicolson, 1972.

Görlitz, Walter (ed.): The Memoirs of Field-Marshal Keitel. William Kimber, 1965.

Guderian, Heinz: Panzer Leader. Michael Joseph, 1952.

Gun, Nerin Emrullah: Eva Braun, Hitler's Mistress. Leslie Frewin, 1969.

Hadley, William Waite: Munich: Before and After. Cassell, 1944.

Halasz, Joachim von: Hitler's Munich. Foxley Books, 2007.

Halifax, Lord (Edward Frederick Lindley Wood): Fulness of Days. Collins, 1957.

Harvey, John (ed.): The Diplomatic Diaries of Oliver Harvey, 1937-1940. Collins, 1970.

Heineman, John L: Hitler's First Foreign Minister, Constantin Freiherr von Neurath, Diplomat and Statesman. University of California Press, Los Angeles, 1979.

Henderson, Alexander: Eyewitness in Czechoslovakia. George Harrap, 1939.

Henderson, Nevile: Failure of a Mission, Berlin 1937-1939. Hodder & Stoughton, 1940.

Hesse, Fritz: Hitler and the English. Allan Wingate, 1954.

Heuston, Robert Francis Vere: Lives of the Lord Chancellors, 1885-1940. Clarendon Press, 1964.

Hinsley, Francis Harry: British Intelligence in the Second World War, Volume One. HMSO, 1979.

Hoare, Samuel, Sir (Viscount of Templewood): Nine Troubled Years. Collins, 1954.

Höhne, Heinz: Canari. Seeker & Warburg, 1979.

Home, Lord (Alec Douglas-Home): The Way the Wind Blows. Collins, 1976.

Home, Lord (Alec Douglas-Home): Letters to a Grandson. Collins, 1983.

Home, Alistair: Macmillan 1894-1956. Macmillan, 1988.

Hubback, David: No Ordinary Press Baron: A Life of Walter Layton. Weidenfeld and Nicolson, 1985.

Hunter, Ian (ed.): Winston and Archie: The Letters of Sir Archibald Sinclair and Winston S. Churchill, 1915-1960. Politico's, 2005.

Jay, Douglas: Change and Fortune: A Political Record. Hutchinson, 1980.

Jedrzejewicz, Waclaw (ed.): Diplomat in Berlin, 1933-1939: The Papers and Memoirs of Józef Lipski, Ambassador of Poland. Columbia University Press, New York, 1968.

Jetzinger, Franz: Hitler's Youth. Hutchinson, 1958.

Jones, Thomas: A Diary With Letters, 1931-50. Oxford University Press, 1954.

Kennedy, John F.: Why England Slept. Greenwood Press, Connecticut, 1961.

Kershaw, Ian: The „Hitler Myth": Image and Reality in the Third Reich. Clarendon Press, 1987.

Kershaw, Ian: Hitler 1936-45: Nemesis. Allen Lane, 2000. (Magyarul: Hitler, 1936-45, Nemezis. Szukits, 2004.)

Kirkpatrick, Ivone: The Inner Circle. Macmillan, 1959.

Lambert, Angela: The Lost Life of Eva Braun. Century, 2006. (Magyarul: Eva Braun elsüllyedt élete. Európa, 2007.)

Low, David: Low's Autobiography. Michael Joseph, 1956.

Macleod, Iain: Neville Chamberlain. Frederick Muller, 1961.

Macleod, Roderick-Kelly, Denis (eds.): The Ironside Diary, 1937-1940. Constable, 1962.

Macmillan, Harold: Winds of Change, 1914-1939. Macmillan, 1966.

Madge, Charles-Harrison, Tom: Britain by Mass-Observation. Penguin, 1939.

Margach, James: The Abuse of Power: The War between Downing Street and the Media from Lloyd George to Callaghan. W. H. Allen, 1978.

Margach, James: The Anatomy of Power: An Enquiry into the Personality of Leadership. W. H. Allen, 1979.

Massey, Vincent: What's Past is Prologue: The Memoirs of the Right Honourable Vincent Massey CH. Macmillan, 1963.

Maugham, Frederic Herbert: At the End of the Day. William Heinemann, 1954.

Maurois, André: Tragedy in France. Harper & Brothers, New York, 1940.

Miller, Lee: Lee Miller's War. Condé Nast Books, 1992.

Minney, Rubeigh James: The Private Papers of Hore-Belisha. Collins, 1960.

Morris, Benny: The Roots of Appeasement: The British Weekly Press and Nazi Germany during the 1930s. Frank Cass, 1991.

Moseley, Ray: Mussolini's Shadow: The Double Life of Count Galeazzo Ciano. Yale University Press, 1999.

Muggeridge, Malcolm (ed.): Ciano's Diplomatic Papers. Odhams Press, 1948.

Muggeridge, Malcolm (ed.): Ciano's Diary 1937-1938. Methuen & Co, 1952.

Mussolini, Benito: Memoirs 1942-1943. Weidenfeld and Nicolson, 1949.

Namier, Lewis Bernstein: Diplomatic Prelude 1938-1939. Macmillan, 1948.

Neville, Peter: Appeasing Hitler: The Diplomacy of Sir Nevile Henderson 1937-1939. Macmillan, 2000.

Neville, Peter: Hitler and Appeasement: The British Attempt to Prevent the Second World War. Hambledon Continuum, 2006.

Nicolson, Harold: Why Britain is at War. Penguin, 1939.

Nicolson, Nigel (ed.): Harold Nicolson: Diaries and Letters, 1930-1939. Collins, 1966.

Nicolson, Nigel (ed.): Leave the Letters Till We're Dead: The Letters of Virginia Woolf Volume VI: 1938-1941. The Hogarth Press, 1980.

Noguères, Henri: Munich, or the Phoney Peace. Weidenfeld and Nicolson, 1965.

Norwich, John Julius (ed.): The Duff Cooper Diaries 1915-1951. Weidenfeld & Nicolson, 2005.

Ovendale, Ritchie: „Appeasement" and the English Speaking World. University of Wales Press, Cardiff, 1965.

Papen, Franz von: Memoirs. André Deutsch, 1952.

Parker, R. A. C.: Chamberlain and Appeasement: British Policy and the Coming of the Second World War. Macmillan, 1993.

Pauley, Bruce F.: Hitler and the Forgotten Nazis: A History of Austrian National Socialism. Macmillan, 1981.

Pimlott, Ben: Hugh Dalton. Macmillan, 1985.

Pimlott, Ben (ed.): The Political Diary of Hugh Dalton, 1918-40,1945-60. Jonathan Cape, 1986.

Raeder, Erich: Struggle for the Sea. William Kimber, 1959.

Reynolds, Nicholas: Treason Was No Crime: Ludwig Beck, Chief of the German General Staff. William Kimber, 1976.

Rhodes James, Robert (ed.): Chips: The Diaries of Sir Henry Channon. Weidenfeld and Nicolson, 1967.

Rhodes James, Robert: Memoirs of a Conservative: J. C. C. Davidson's Memoirs and Papers, 1910-37. Weidenfeld and Nicolson, 1969.

Rhodes James, Robert: Victor Cazalet, A Portrait. Hamish Hamilton, 1976.

Rhodes James, Robert: Anthony Eden. Weidenfeld and Nicolson, 1986.

Ripka, Hubert: Munich: Before and After. Victor Gollancz, 1939.

Robbins, Keith: Munich 1938. Cassell, 1968.

Roberts, Andrew: „The Holy Fox": A Biography of Lord Halifax. Weidenfeld and Nicolson, 1991.

Roberts, Frank: Dealing With Dictators: The Destruction and Revival of Europe 1930-70. Weidenfeld and Nicolson, 1991.

Rose, Norman (ed.): Baffy: The Diaries of Blanche Dugdale 1936-1947. Vallentine Mitchell, 1973.

Rose, Norman: Vansittart: Study of a Diplomat. Heinemann, 1978.

Sakmyster, Thomas L.: Hungary's Admiral on Horseback: Miklós Horthy, 1918-1944. Columbia University Press, New York, 1994. (Magyarul: Admirálisfehér lovon. Helikon, 2001.)

Schacht, Hjalmar Horace Greeley: Account Settled. Weidenfeld and Nicolson, 1949.

Schad, Martha: Hitler's Spy Princess: The Extraordinary Life of Stephanie von Hohenlohe. Sutton Publishing, 2004.

Schmidt, Paul (ed. R. H. C. Steed): Hitler's Interpreter. William Heinemann, 1951.

Schuschnigg, Kurt von: Austrian Requiem. Victor Gollancz, 1947.

Schuschnigg, Kurt von: The Brutal Takeover. Weidenfeld and Nicolson, 1971.

Schwarz, Paul: This Man Ribbentrop: His Life and Times. Julian Messner, New York, 1943.

Selby, Walford: Diplomatic Twilight. John Murray, 1953.

Self, Robert (ed.): The Neville Chamberlain Diary Letters, Volume 4: The Downing Street Years, 1934-40. Ashgate, 2005.

Self, Robert: Neville Chamberlain: A Biography. Ashgate, 2006.

Seton-Watson, Robert W.: A History of the Czechs and Slovaks. Hutchinson, 1943.

Shepherd, Robert: A Class Divided: Appeasement and the Road to Munich 1938. Macmillan, 1988.

Shirer, William Lawrence: Berlin Diary. Hamish Hamilton, 1941.

Shirer, William Lawrence: The Rise and Fall of the Third Reich: A History of Nazi Germany. Seeker and Warburg, 1961. (Magyarul, rövidítve: A Harmadik Birodalom születése és bukása: a náci Németország krónikája. Alexandra, 1995.)

Simon, John Allsebrook (Viscount Simon): Retrospect. Hutchinson, 1952.

Simpson, Wallis (Duchess of Windsor): The Heart Has Its Reasons. Michael Joseph, 1956.

Smart, Nick (ed.): The Diaries and Letters of Robert Bernays, 1932-1939. The Edwin Mellen Press, Lewiston, 1996.

Smelser, Ronald M.: The Sudeten Problem, 1933-1938. Dawson, 1975.

Speer, Albert: Inside the Third Reich. Weidenfeld and Nicolson, 1970.

Spitzy, Reinhard: How We Squandered the Reich. Michael Russell, 1997.

Stewart, Graham: Burying Caesar: Churchill, Chamberlain and the Battle for the Tory Party. Weidenfeld and Nicolson, 1999.

Strang, William, Lord: Home and Abroad. André Deutsch, 1956.

Strong, Kenneth: Intelligence at the Top: The Recollections of an Intelligence Officer. Cassell, 1968.

Stuart, James Grey: Within the Fringe: An Autobiography. The Bodley Head, 1967.

Taylor, A. J. P.: The Origins of the Second World War. Hamish Hamilton, 1961.

Taylor, A. J. P.: Beaverbrook. Hamish Hamilton, 1972.

Taylor, Sally J.: The Great Outsiders: Northcliffe, Rothermere and the Daily Mail. Weidenfeld and Nicolson, 1996.

Taylor, Telford: Sword and Swastika: The Wehrmacht in the Third Reich. Victor Gollancz, 1953.

Thompson, Neville: The Anti-Appeasers: Conservative Opposition to Appeasement in the 1930s. Clarendon Press, 1971.

Thorne, Christopher: The Approach of War, 1938-1939. Macmillan, 1967.

Thorpe, D. Richard: Alec Douglas-Home. Sinclair-Stevenson, 1996.

Thorpe, D. Richard: Eden: The Life and Times of Anthony Eden. Chatto and Windus, 2003.

Toland, John: Adolf Hitler. Doubleday, New York, 1976.

Vansittart, Robert Gilbert, Lord: Lessons of my Life. Hutchinson, 1943.

Vansittart, Robert Gilbert, Lord: The Mist Procession. Hutchinson, 1958.

Wark, Wesley: The Ultimate Enemy: British Intelligence and Nazi Germany, 1933-1939.1. B. Tauris, 1985.

Warlimont, Walter: Inside Hitler's Headquarters, 1939-1945. Weidenfeld and Nicolson, 1964.

Watt, Donald Cameron: How War Came: The immediate origins of the Second World War, 1938-1939. Heinemann, 1989.

Weinberg, Gerhard L.: The Foreign Policy of Hitler's Germany: Starting World War 11937-1939. University of Chicago Press, Chicago, 1980.

Weizsâcker, Ernst von: Memoirs of Ernst von Weizsàcker. Victor Gollancz, 1951.

Welles, Sumner: The Time For Decision. Hamish Hamilton, 1944.

Welles, Sumner: Seven Major Decisions. Hamish Hamilton, 1951.

West, Nigel: M16, British Secret Intelligence Service operations, 1909-1945. Weidenfeld and Nicolson, 1983.

Wheeler-Bennett, John: King George VI: His Life and Reign. Macmillan, 1958.

Wheeler-Bennett, John: Munich: Prologue to Tragedy. Macmillan, 1963.

Wheeler-Bennett, John: The Nemesis of Power: The German Army in Politics 1918-1945. 2nd Edition, Palgrave Macmillan, 2005.

Wiskemann, Elisabeth: Czechs and Germans: A Study of the Struggles in the Historic Provinces of Bohemia and Moravia. Oxford University Press, 1938.

Woolton, Frederick James, Lord: Memoirs. Cassell, 1959.

Young, Kenneth (ed.): The Diaries of Sir Robert Bruce Lockhart: Volume One 1915-1938. Macmillan, 1973.

PUBLIKÁLT CIKKEK

Adamthwaite, Anthony: „The British Government and the Media, 1937-1938" in: Journal of Contemporary History, Volume 18/2,1983. április.

Aster, Sidney: „»Guilty Men«: The Case of Neville Chamberlain" in: R. Boyce-E. Robertson (eds.): Paths to War: New Essays on the Origins of the Second World War, Macmillan, 1989.

Dilks, David: „»We must hope for the best and prepare for the worst«: The Prime Minister, the Cabinet and Hitler's Germany, 1937-1939" in: Proceedings of the British Academy, Volume 73, Oxford University Press, 1988.

Douglas, Roy: „Chamberlain and Eden, 1937-38" in: Journal of Contemporary History, Volume 13, Number 1,1978.

Gilbert, Martin: „Horace Wilson: Man of Munich?" in: History Today, Volume 32, No 10,1982. október.

Henlein, Konrad: „The German Minority in Czechoslovakia" in: International Affairs, Volume XV, No 4, The Royal Institute of International Affairs, 1936.

Laffan, Robert George Dalrymple: „The Crisis over Czechoslovakia, January to September 1938" in: Survey of International Affairs 1938, Volume II, Oxford University Press, 1951.

Mills, William C.: „Sir Joseph Ball, Adrian Dingli, and Neville Chamberlain's »Secret Channel« to Italy, 1937-1940" in: The International History Review, Volume XXIV (2), 2002.

Neville, Peter: „The Appointment of Sir Nevile Henderson, 1937 - Design or Blunder?" in: Journal of Contemporary History, Volume 33, No 4,1998. október.

Neville, Peter: „Nevile Henderson and Basil Newton, Two British Envoys in the Czech Crisis 1938" in: Diplomacy and Statecraft, Volume 10, No 2 -1. Lukes-E. Goldstein (eds.): „The Munich Crisis 1938", Frank Cass, 1999.

Neville, Peter: „Sir Alexander Cadogan and Lord Halifax's »Damascus Road« Conversion over the Godesberg Terms 1938" in: Diplomacy and Statecraft, Volume 11, No 3, Frank Cass, 2000.

Sakmyster, Thomas L.: „The Hungarian State Visit to Germany of August 1938: Some New Evidence on Hungary in Hitler's pre-Munich Policy” in: Canadian Slavic Studies, 3/4,1969.

Schroeder, Paul W.: „Munich and the British Tradition" in: The Historical Journal, Volume 19, Cambridge University Press, 1976.

Strang, Bruce: „Two Unequal Tempers: Sir George Ogilvie-Forbes, Sir Nevile Henderson and British Foreign Policy, 1938-39" in: Diplomacy and Statecraft, Volume 5, No 1, Frank Cass, 1994.

Stronge, Humphrey C. T.: „The Czechoslovak Army and the Munich Crisis: A Personal Memorandum" in: B. Bond-I. Roy (eds.): War and Society, Croom Helm, 1975.

Wallace, William V.: „The Foreign Policy of President Benes in the Approach to Munich" in: The Slavonic and East European Review, Volume 39, University of London, 1961.

Wallace, William V.: „The Making of the May Crisis of 1938" in: The Slavonic and East European Review, Volume 41, University of London, 1963.

Watt, Donald Cameron: „Appeasement: The Rise of a Revisionist School?" in: Political Quarterly, Volume 36, Thomas Nelson & Sons, 1965.

Watt, Donald Cameron: „British Intelligence and the Coming of the Second World War in Europe" in: E. May (ed.): Knowing One's Enemies, Princeton University Press, 1984.

Watt, Donald Cameron: „Chamberlain's Ambassadors" in: M. Dockrill-B. McKercher (eds.): Diplomacy and World Power, Cambridge University Press, 1996.

Weinberg, Gerhard L.: „The May Crisis 1938" in: The Journal of Modern History, Volume XXIX, The University of Chicago Press, 1957.

Wright Jonathan-Stafford, Paul: „Hitler, Britain, and the Hossbach Memorandum", in: Militärgeschichtliche Mitteilungen, Volume 42, 2/1987.

Köszönetnyilvánítás

Mélységesen hálás vagyok a szerzői jogok tulajdonosainak, valamint azon könyvtárak és levéltári központok munkatársainak, ahol jelen könyvemhez kutatásokat végeztem. Közéjük tartozik a Windsor Kastély Királyi Levéltára, a Nemzeti Levéltár, a Brit Könyvtár (amely magába foglalja a colindale-i Újsággyűjteményt is), a Bodleian Könyvtár, a Birminghami Egyetemi Könyvtár, a Churchill Levéltári Központ, a Parlamenti Levéltár, a Readingi Egyetemi Könyvtár, a Londoni Közgazdasági Egyetem (LSE) Brit Politikai és Gazdaságtudományi Könyvtára, a Yorki Egyetem Borthwick Intézete, a BBC cavershami Irattára és a Getty Képtár. Különösen hálás vagyok Lord és Lady Home-nak a hirseli vendégszeretetért, mialatt a néhai Lord Home iratait kutattam.

Különös hálám illeti meg a Londoni Könyvtár valamennyi munkatársát: könyvem ezen a helyszínen íródott, és a munkatársak soha nem fukarkodtak a segítséggel. Köszönettel tartozom számos olvasótársamnak is biztatásukért, kivált Joachim von Halasznak, akit az a balszerencse ért, hogy vállveregetésnyi távolságra ült tőlem, és mégis állandó forrása maradt a jó tanácsnak és a segítségnek minden, a Harmadik Birodalom topográfiájával összefüggő kérdésben. Mindvégig tolmácsa és ellenőre volt a német helyesírásnak, utánanézett a neveknek, és megmondta, hol találok fényképeket. Nagylelkűségében még egy müncheni utazást is szervezett, és elintézte, hogy beléphessünk abba a helyiségbe, ahol a müncheni egyezményt aláírták; az ifjú zongorista, akinek gyakorlását megzavartuk, jót mulatott rajtunk.

Colin Lee most is bőkezűen szánta rám idejét, nem egyszer, hanem kétszer olvasta el a kéziratot, és számos témával, különösen politikai és parlamenti ügyekkel kapcsolatban ontotta a tanácsokat. Komoly hálával tartozom Niall Murphynek, a Radley College munkatársának, amiért a korszak tapasztalt szakértőjének éles szemével olvasta el a könyvet. D. R. Thorpe ezúttal is mindvégig élénk érdeklődést tanúsított, és olyan megfelelő hivatkozásokhoz kalauzolt, amelyekre saját kutatásai során bukkant.

A Simon & Schusternál Andrew Gordon merészen hajtotta végre a kezdőrúgást, miközben szerkesztőm, Mike Jones azóta is egyfolytában biztatott és tanácsokkal látott el, latba vetve minden tapasztalatát és biztos ösztöneit. Rory Scarfe fáradhatatlanul dolgozott a kéziraton, elviselve a szerkesztés

folyamatával szembeni gyakran finnyáskodó hozzáállásomat. Mindnyájuknak végtelenül hálás vagyok belém helyezett bizalmukért. Köszönet illeti azt a három munkatársat is - nevezetesen Hugó de Klee nyomdai előkészítőt, Martin Bryant korrektort és Andy Armitage-t, a mutató szakértőjét -, akik bámulatos türelemmel segítettek az elkészült anyag leadásában. Hadd mondjak köszönetét ügynökömnek, Michael Sissonsnak a PFD-től, valamint Fiona Petheramnek.

Utoljára, de korántsem utolsósorban szívem mélyéből mondok köszönetét családomnak. Feleségem ezúttal is elviselte már-már megszállott viselkedésemet, amely ezúttal néhány elég kellemetlen alaknak szólt; ha ő nincs mellettem, ez a könyv egész egyszerűen nem született volna meg. Lányaim zsenge koruk ellenére szüntelenül buzdítottak, és igazi öröm volt, hogy a könyv fokozatos elkészülését és a benne foglalt történetet a fiammal megbeszélhettem - őszintén remélem, hogy némi hasznomat vehette a történelemérettségire való felkészülésében. Végül édesanyámnak mondok köszönetét, aki átélte az adott korszakot, és nem egy, a könyvben érintett személlyel találkozott. Soha nem mulasztotta el, hogy feltétel nélkül bátorítson mindenben, amibe belevágtam, még olyankor is, ha neki más volt a véleménye. Az ő és boldogult édesapám rendíthetetlen támogatása nélkül nem is ábrándozhattam volna arról, hogy megérem ezt a pillanatot, amikor az elkészült művet neki ajánlom.

A képek jegyzéke

5. Hitler élvezi az osztrák tömegek ünneplését, amikor 1938. március 14-én, úton Linzből Bécsbe, megáll ebédelni St. Pöltenben © Ullstein bild/ullstein bild via Getty Images/Europress

6. Bécsben 1938. március 14-én Arthur Seyss-Inquart, az Ostmark nevű új német tartomány újonnan kinevezett Reichsstatthaltere (birodalmi helytartója) köszönti Hitlert © Keystone/Getty Images/Europress

7. Hitler 1938. március 15-én a bécsi Heldenplatzon beszédet intéz a negyedmilliósra becsült, hatalmas, örömittas tömeghez © CULTIRIS/AKG-Images

8. 1938. május 6-án Hitler szemlét tart Rómában a felvonuló csapatok fölött. Balra tőle Mussolini, jobbra Viktor Emánuel király és Ilona királyné © Time Life Pictures/Pix Inc./The LIFE Picture Collection/Getty Images/Europress

9. Lord Runciman (balra) és Edvard Benes elnök első találkozója 1938. augusztus 4-én a prágai várban, a Hradzsinban © Keystone/Hulton Archive/Getty Images/Europress

10. A Berlinből visszahívott Sir Nevile Henderson (balra) és Lord Halifax 1938. augusztus 30-án a Downing Street 10.-be igyekeznek, a rendkívüli kormányülésre © J. A. Hampton/Topical Press Agency/Getty Images/Europress

11. „Hitler kém hercegnője", Stephanie von Hohenlohe (összefont karral) Magda Goebbels mellett ül © Bayerische Staatsbibliothek München/ Bildarchiv

12. Sir Róbert Vansittart és Sir Alexander Cadogan 1938. szeptember 11-én, vasárnap elhagyja a Downing Streetet, miután a tanácskozáson megállapodtak, hogy Henderson ne figyelmeztesse hivatalosan Nürnbergben Hitlert © H. F. Davis/Topical Press Agency/Hulton Archive/Getty Images/ Europress

13. Sir Nevile Henderson és Joseph Goebbels, a Harmadik Birodalom propagandaminisztere egy vacsorán, amelyet Himmler rendezett az SS nürnbergi táborában, 1938. szeptember 12-én © Popperfoto/Getty Images/ Europress

14. A Reichstag és Ausztria, valamint Szudétaföld képviselőinek találkozója a berlini Kroll Operaházban: középen Arthur Seyss-lnquart, balján Konrad Henlein szudétanémet vezető © Heinrich Hoffmann/ullstein bild via Getty Images/Europress

15. 1938. szeptember 12-én, a pártkongresszus utolsó napján Hitler a Hadsereg Napja alkalmából százezer katona fölött tart szemlét a nürnbergi Zeppelin-mezőn © Keystone-France/Gamma-Keystone via Getty Images/ Europress

16. Neville Chamberlain és Hitler 1938. szeptember 15-én, a miniszterelnök berchtesgadeni látogatásán „gyászos ötórai teán" vesznek részt © Heinrich Hoffmann/Getty Images/Europress

17. 1938. szeptember 18-án, vasárnap Chamberlain üdvözli Édouard Daladier francia miniszterelnököt (jobbra) a croydoni repülőtéren © Imagno/Getty Images/Europress

18. Chamberlain 1938. szeptember 22-én egy Super Lockheed Electrán felszáll Croydonból, hogy Kölnbe, majd onnan Bad Godesbergbe, a Hitlerrel megbeszélt második találkozásának színhelyére repüljön © Fox Photos/ Hulton Archive/Getty Images/Europress

19. A godesbergi Dreesen Hotel, Hitler egyik legkedvesebb szállodája. 1938. szeptember 22-én és 23-án itt került sor második találkozójára Chamberlainnel © News Syndication

20. Hitler 1938. szeptember 23-án üdvözli a megbeszéléseik folytatására a Dreesen Hotelbe érkező Chamberlaint© Fox Photos/Hulton Archive/Getty Images/Europress

21. Mialatt a világ nyugtalanul várakozik, Hitler húszezer lelkes nácinak tart beszédet a hatalmas berlini Sportpalotában 1938. szeptember 26-án © Topical Press Agency/Hulton Archive/Getty Images/Europress

22. 1938. szeptember 27-én, utolsó, kudarcot szenvedett tárgyalási kísérlete után Sir Horace Wilson Berlinből visszatér Hestonba © Keystone/Hulton Archive/Getty Images/Europress

23., 24. és 25. „Milyen szörnyű, hihetetlen és abszurd, hogy országunkban

lövészárkokat ássunk és gázálarcokat próbálgassunk, mert számunkra ismeretlen emberek egy távoli országban összevesztek." Neville Chamberlain rádióbeszéde 1938. szeptember 27-én, miközben a müncheni tanácskozásokat megelőző héten az ország már háborúra készült © Fox Photos/Europress; © Keystone/Hulton Archive/Getty Images/Europress; © Fox Fhotos/Hulton Archive/Getty Images/Europress

2 6. Hitler a különvonatán elmagyarázza Mussolininek és a Duce vejének, Galeazzo Ciano gróf külügyminiszternek (jobbra), hogyan fogja „felszámolni Csehszlovákiát", mialatt 1938. szeptember 29-én Kufsteinből Münchenbe tartanak © Ullstein bild/ullstein bild via Getty Images/Europress

27. Joachim von Ribbentrop (jobbra) 1938. szeptember 29-én fogadja Chamberlaint Münchenben © Keystone/Getty Images/Europress

28. Chamberlain, Daladier, Hitler, Mussolini és Ciano a müncheni Führerbau-ban 1938. szeptember 29-én © PHOTO 12/AFP/Europress

29. Chamberlain és Hitler 1938. szeptember 30-án délelőtt a Führer müncheni magánlakásán találkozik. A „nagyon baráti hangulatú, kellemes megbeszélésen" aláírják a papírdarabot, és megállapodnak, hogy „soha többé nem háborúznak egymással" © CULTIRIS/AKG-Images

30. Chamberlain a müncheni Sterneckerbráuban - a náci párt szellemi szülőhelyén - tesz vitatható módon látogatást 1938. szeptember 30-án © CULTIRIS/AKG-Images

31. „Ma délelőtt újabb megbeszélésünk volt a német kancellárral, Herr Hitlerrel, és ezt a papírt mindketten aláírtuk." 1938. szeptember 30-án Chamberlain Münchenből visszatér Hestonba © Central Press/Getty Images/ Europress

32. Chamberlain a kocsija felé igyekszik, hogy Londonba induljon, miközben a rendőrség visszaszorítja a tömeget Hestonban © Fox Photos/Hulton Archive/Getty Images/Europress

33. VI. György király (jobbra) és Erzsébet királyné, a későbbi anyakirályné (balra) 1938. szeptember 30-án fogadja Neville és Annié Chamberlaint a Buckingham-palotában © Popperfoto/Getty Images/Europress

34. Chamberlain 1938. szeptember 30-án a Downing Street egyik emeleti ablakából szólt a tömegekhez © Topical Press Agency/Hulton Archive/ Getty Images/Europress

35. A polgármester utasítására 1938. október 2-án a müncheni egyezmény tiszteletére horogkeresztes zászló lengett a cardiffi városházán © Fox Photos/Getty Images/Europress

36. Szudétanémetek ezrei köszöntik Hitlert, amikor 1938. október 4-én, Eger (Cheb) városánál átlépi a csehszlovák határt © Keystone/Pictorial Parade/ Hulton Archive/Getty Images/Europress

Név- és tárgymutató

D

M

Tartalom

Készült a Gyomai Kner Nyomda Zrt.-ben Printed in Hungary

CSEHSZLOVÁKIA

1938-ban

DREZDA

Wrocli

Reichenbei

Karlsbad

Eger

Marienbad

PRAGA

Kolín

Krakkó

Lvív

Pilsen

Ostraváy>

Olmütz

Brünn;

Zsolna

CeskéT3udéjovice

y

Trencsén

Zólyom

Eperjes

Munkács

Huszt

ROMANIA

BUDAPEST

német, 50% felett

cseh

szlovák

lengyel

ukrán

magyar

német, 50% alatt

0 40 80 120 160 km